This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

XVII—108

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

3

40 II 4185/1

C

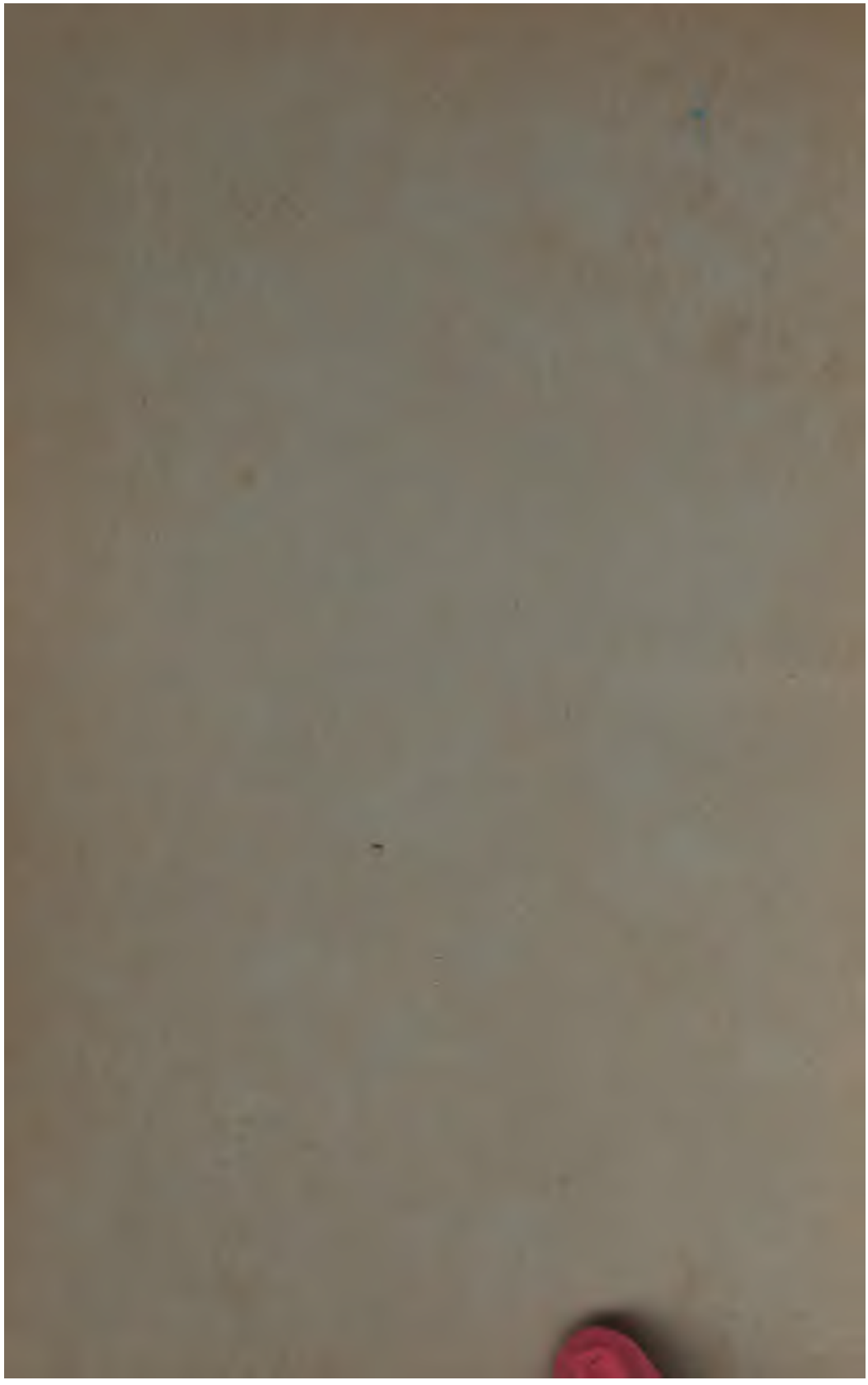

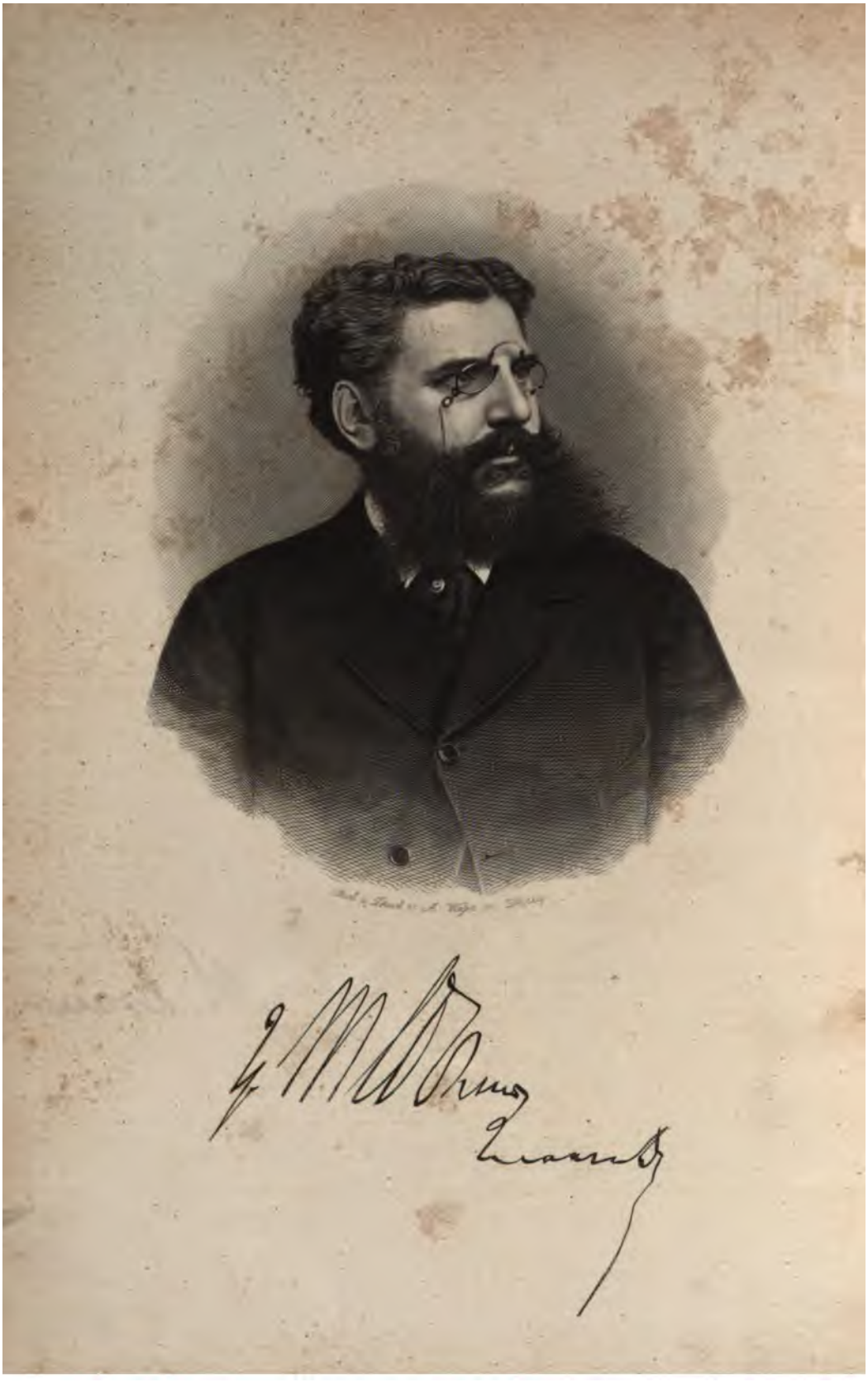

Polit - Desancic, M.

СВЕ ДОСАДАЊЕ

БЕСЕДЕ ДРА МИХ. ПОЛИТА-ДЕСАНЧИЋА

СА ПОВЕСНИЧКИМ ЦРТАМА

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧНЕ БОРБЕ

ОД ГОД. 1861—1883.

У НОВОМ САДУ.
Парна штампарија Николе Димитријевића
1883.

DR 351
P6

ПРЕДГОВОР.

Повестница српскога народа од последњих двадесет година амо још није писана. Па ипак је материјал те повестнице врло обилат. За ових последњих двадесет година прошао је српски народ у Угарској и у Троједници многе фазе свога политичног живота. Управо тај политичан живот играће у општој повестници српској свагда важну улогу, јер у политичном животу српскога народа за ових последњих двадесет година огледају се све тежње српског народа, како у овим крајевима, тако и према општој будућности српској на истоку.

Многе је наде саранио српски народ за ових двадесет година, али главну наду: наду у своју лепшу будућност, ту изгубио није. То му је свагда утеха била: да ма каква му судба у овим крајевима била, српски народ тамо на истоку знаће себи лепшу будућност створити. Ради тих нада и жеља за будућност свога народа, био је народ српски у овим крајевима разноврстно сумњичен и гоњен. Ал' се може рећи да наш народ у овим крајевима није никад заборављао на дужности, које према овој држави има, да му тежње за осигурањем своје народности никад нису биле у опреци са јединством државним. Желио је својој браћи на истоку лепшу будућност са уједињењем српског народа, ал' је био веран грађанин својој отаџбини.

Но то је оно, што многи власници нису могли или нису хтели разумети. Отуд се морала борба изродити — борба, која је положај српског народа у овим кра-

јевима најтежим учинила. Српски народ водио је борбу за осигурање своје народности у оквиру јединства државног, власници пак изводили су отуд „противудржавне тежње“, и употребљавали су сав државни апарат на угушивање и најправеднијих тежња. Најпосле видило се, да и најлојалније држање српског народа не помаже према оној идеји: да у Угарској није довољно само политично јединство, већ да се иде за културним јединством једног племена. Била је то борба слабијег према јачем. Ту борбу је српски народ јуначки водио. Стопу по стопу бранио је права своје народности. На послетку кад га је државна власт са својим надмоћијем из свију позиција истиснула, он је и у својем потиштеном стању одушке тражио. Бирао је бар такове посланике на земаљски сабор, који су његовом потиштеном осећају знали одушке дати.

Може се рећи, да се у последње доба готово читав политични живот српски у Угарској оличавао у оно неколко посланика на угарском сабору, који су по кад кад свој глас подизали, да означе становиште српско и да се ограде против свега онога, што иде на потиштење српске народности.

Међу ове посланике спада и др. Мих. Полит-Десанчић.

Тешку политичну борбу, коју је имао српски народ за последњих двадесет година да издржи, подржавало је читаво једно коло интелигенције српске. Желити би било да се рад свих тих бораца сакупи, јер би тек онда била потпуна слика политичне борбе српске за последњих двадесет година.

Но и беседе дра Полита пружају приличан материјал за повесницу те српске политичне борбе за последњих двадесет година.

Политичан рад дра Полита не почиње само са његовим знаменитим избором у Панчеву за угарски сабор

у г. 1874. Давно пре тога још у г. 1861 био је он сремски посланик на загребачком сабору. Управо са почетком српског политичког живота у овим крајевима, од доба уставне ере, таки после октобарске дипломе почиње и политичан рад др Мих. Полита-Десанчића. Његове беседе на хрватском и на угарском сабору иду паралелно са политичном струјом српском и могу у нечем да служе за оријентовање у српском политичном животу за ових последњих двадесет година.

Но те беседе, ако би биле само проста збирка, не би могле довољно разумљиве бити, и према различном добу, у којем су држане, могле би и нека протусловља садржавати. Тако беседе др. Полита на хрватском сабору и оне потоње на угарском сабору, могле би привидно протусловље садржавати, јер су прве надахнуте духом очекиваног савеза и пријатељства са Мађарима, дочим су потоње, према многом горком искуству, задахнуте духом опозиције против тежња мађарских. Но узме ли се у обзир политична струја, која је тада владала, а која се после показала, то онда беседе дра Полита не садржавају никакво противословље, већ изражавају свагдању струју српског политичног живота.

Са тога гледишта не могу се беседе дра Полита-Десанчића просто прештампавати, већ је нуждно, да се уз те беседе дода слика о свагдањој струји српског политичног живота. Тако допуњене беседе дра Мих. Полита-Десанчића садржавају и неке црте из повестнице српске политичне борбе за последњих двадесет година. Наравно, да те црте не треба мерити оком строгог повестничара, јер би онда такове много потпуније бити морале, те би можда надкрилиле у обиму и саме беседе — што неби одговарало цели књиге, која је у главном била, да се збирка Политових беседа састави.

Довољно је, ако те повестничке црте подсећају

на најновију повестницу српску и ако беседе Политове послуже повестничару за материјал.

Та повестница још је данашњој генерацији у живој памети. Ал' баш према данашњим приликама, ваља се сећати свих оних фаза, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој политичној борби прошао — а на ово, мање више беседе Политове могу подсетити. Прва Политова саборска беседа има за предмет Војводину. Какав простор времена! Каква промена у политичном положају српскога народа! Па ипак ваља се сећати тих времена.

После апсолутизма баховог, српски народ имао је најживље и најлепше наде, да ће се са мађарским народом споразумети и да ће у заједничкој отаџбини уз пријатељство мађарског народа, лепше дане свога народног живота поживити. За читаво време од октобарске дипломе, па све до поравнања Угарске са Аустријом год. 1867, имао је српски народ те наде. Зато је у том времену била струја у читавог српскога народа, да се имамо придржавати Мађара, те зато се у оно доба свако нагињање према Бечу као неко „издајство" сматрало. Тим духом су провејане и беседе дра Полита, које је држао на хрватском сабору. Као члан оне странке на хрватском сабору, која је хтела савез Хрватске са Угарском, др. Полит био је тада одлучан поборник савеза Хрватске са Угарском и зато одлучан противник пошиљања посланика у бечки рајхерат. Но као што је у читавом српском народу настало велико разочарање после г. 1867, то је ово и на дра Полита уплива имало. И у том првом добу разочарања пада и пут дра Полита на московску изложбу са осталим Славенима аустријским, који су према изреци Бајстовој: да Славене ваља „уз зид притиснути", били огорчени, те су свом огорчењу у „хаџилуку московском" израза дали.

Потоња српска политична борба огледа се у многом обзиру у беседама Политовим на угарском сабору. Развојачење угарске Крајине прибавило је дру Политу мандат за угарски сабор. Велика изборна борба у Панчеву, која је тај мандат извојевала, показала је дух крајишника према оној системи владавине, коју српски народ није могао одобравати.

Развитак источних ствари дао је прилике дру Политу, да на угарском сабору ствар потиштеног народа српског с оне стране Саве у правој светлости представи. Те беседе о источним стварма, побудиле су свагда и пажњу страног света. Српски народ пак гледао је у њима право тумачење свога гледишта.

Низ политичних догађаја, који су се у највећој мери тицали српског народа, доста се добро огледају у беседама дра Полита.

Но и ако је српска политична повесница за доба, у које падају беседе дра Полита, садашњој генерацији у живој памети, то ипак појединости тога доба, особито парламентарни појави иду по мало у заборав. Збирка Политових беседа истргнуће многе такове појаве из заборавности.

Но у опште, у колко беседе дра Полита-Десанчића паралелно иду са српском политичном борбом у овим крајевима за последњих двадесет година, то оне могу будућем повесничару као неки материјал да послуже, садашњем пак нараштају, који је у том добу живио, могу да послуже да се свега онога опомене, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој тешкој борби имао да прекужи, и да према томе премери свој политичан положај, те да црпе науку за своју будућност.

И у колко беседе дра Полита-Десанчића у оба ова правца послуже, то су оне своју циљ испуниле.

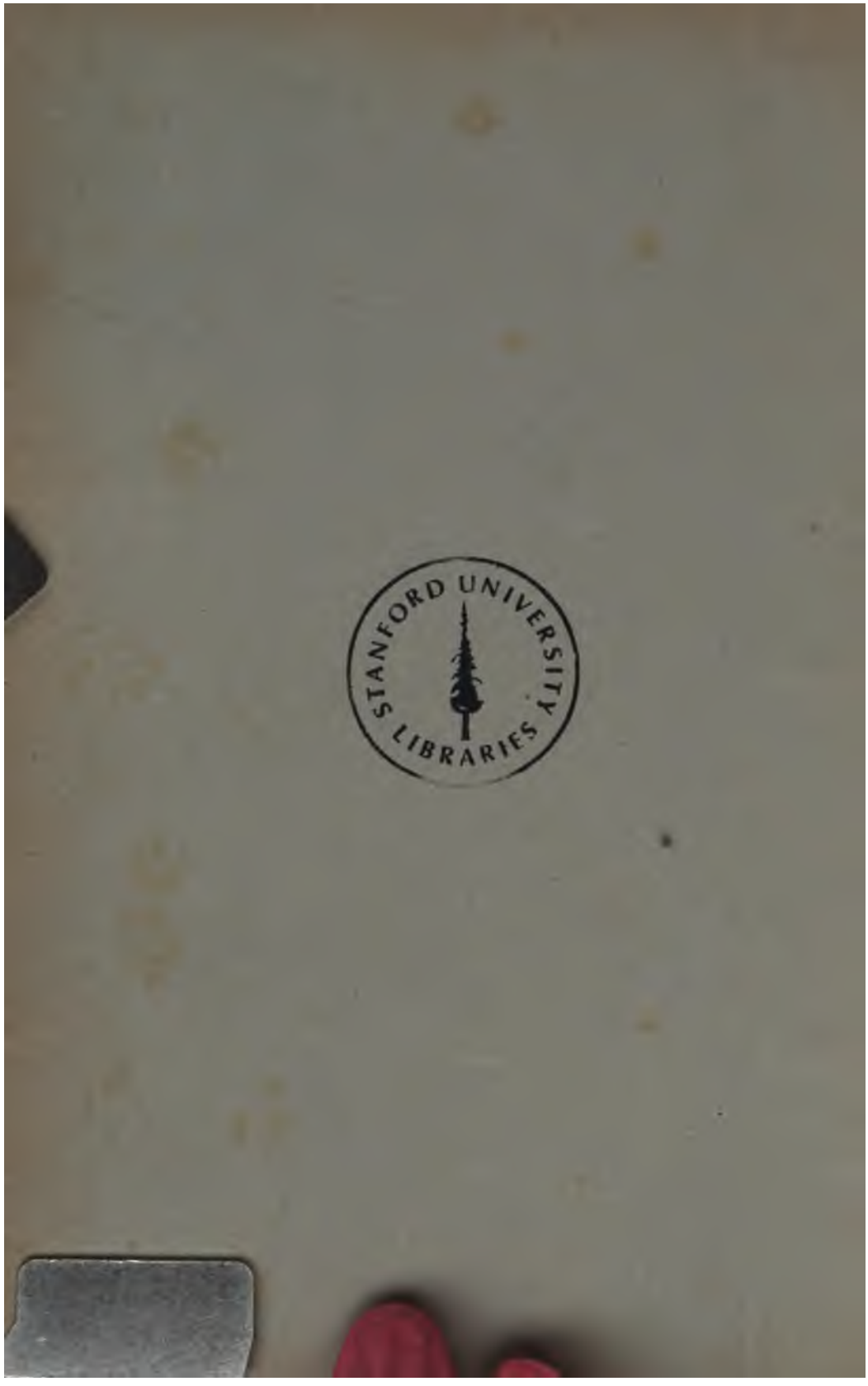
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

40 II 4185/1

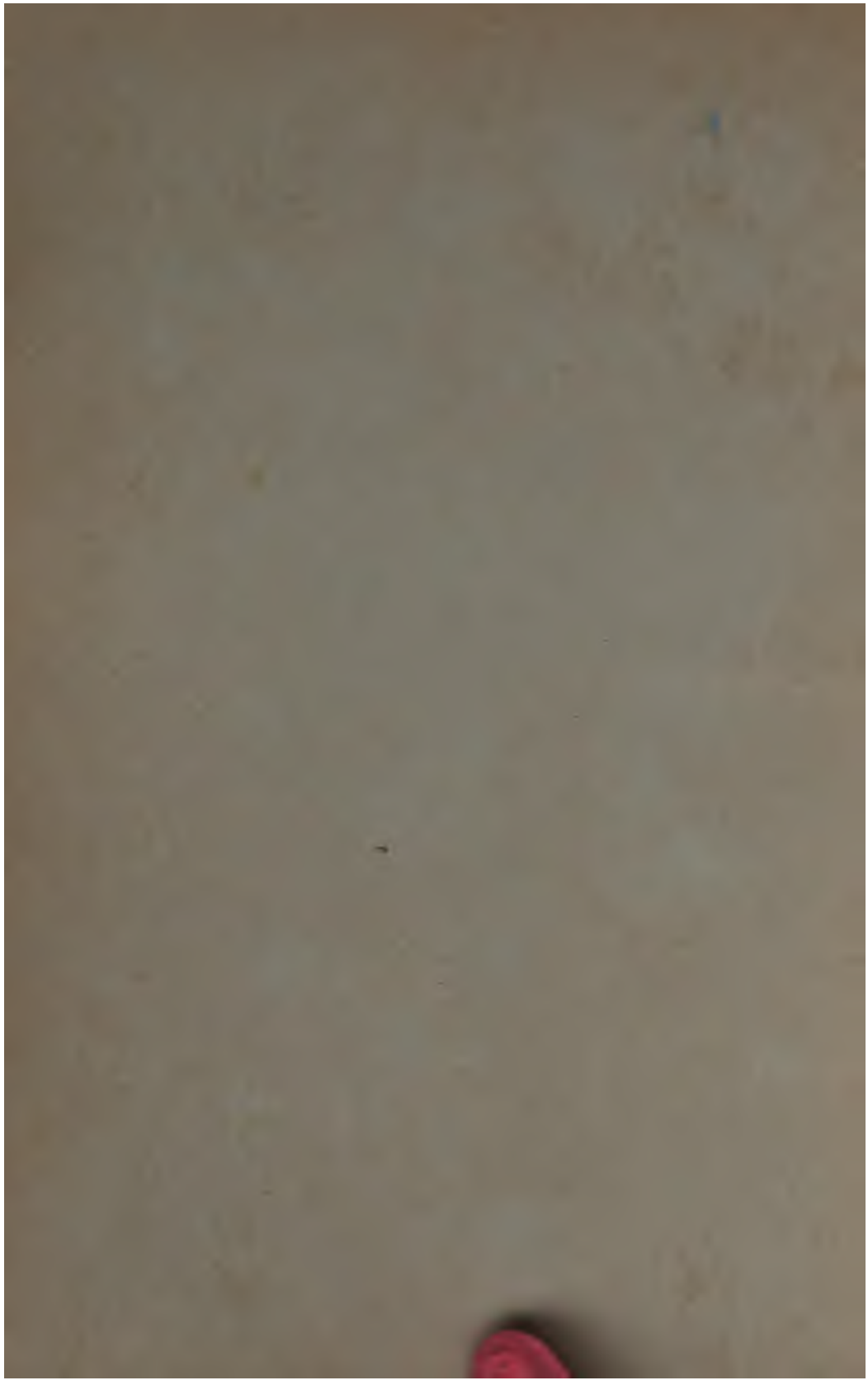

Polit - Desancic, M.

СВЕ ДОСАДАЊЕ

БЕСЕДЕ ДРА МИХ. ПОЛИТА-ДЕСАНЧИЋА

СА ПОВЕСНИЧКИМ ЦРТАМА

ИЗ СРПСКЕ ПОЛИТИЧНЕ БОРБЕ

ОД ГОД. 1861—1883.

У НОВОМ САДУ.
Парна штампарија Николе Димитријевића
1883.

DR 351
P6

ПРЕДГОВОР.

Повестница српскога народа од последњих двадесет година амо још није писана. Па ипак је материјал те повестнице врло обилат. За ових последњих двадесет година прошао је српски народ у Угарској и у Троједници многе фазе свога политичног живота. Управо тај политичан живот играће у општој повестници српској свагда важну улогу, јер у политичном животу српскога народа за ових последњих двадесет година огледају се све тежње српског народа, како у овим крајевима, тако и према општој будућности српској на истоку.

Многе је наде саранио српски народ за ових двадесет година, али главну наду: наду у своју лепшу будућност, ту изгубио није. То му је свагда утеха била: да ма каква му судба у овим крајевима била, српски народ тамо на истоку знаће себи лепшу будућност створити. Ради тих нада и жеља за будућност свога народа, био је народ српски у овим крајевима разноврстно сумњичен и гоњен. Ал' се може рећи да наш народ у овим крајевима није никад заборављао на дужности, које према овој држави има, да му тежње за осигурањем своје народности никад нису биле у опреци са јединством државним. Желио је својој браћи на истоку лепшу будућност са уједињењем српског народа, ал' је био веран грађанин својој отаџбини.

Но то је оно, што многи власници нису могли или нису хтели разумети. Отуд се морала борба изродити — борба, која је положај српског народа у овим кра-

јевима најтежим учинила. Српски народ водио је борбу за осигурање своје народности у оквиру јединства државног, власници пак изводили су отуд „противудржавне тежње“, и употребљавали су сав државни апарат на угушивање и најправеднијих тежња. Најпосле видило се, да и најлојалније држање српског народа не помаже према оној идеји: да у Угарској није довољно само политично јединство, већ да се иде за културним јединством једног племена. Била је то борба слабијег према јачем. Ту борбу је српски народ јуначки водио. Стопу по стопу бранио је права своје народности. На послетку кад га је државна власт са својим надмоћијем из свију позиција истиснула, он је и у својем потиштеном стању одушке тражио. Бирао је бар такове посланике на земаљски сабор, који су његовом потиштеном осећају знали одушке дати.

Може се рећи, да се у последње доба готово читав политични живот српски у Угарској оличавао у оно неколко посланика на угарском сабору, који су по кад кад свој глас подизали, да означе становиште српско и да се ограде против свега онога, што иде на потиштење српске народности.

Међу ове посланике спада и др. Мих. Полит-Десанчић.

Тешку политичну борбу, коју је имао српски народ за последњих двадесет година да издржи, подржавало је читаво једно коло интелигенције српске. Желити би било да се рад свих тих бораца сакупи, јер би тек онда била потпуна слика политичне борбе српске за последњих двадесет година.

Но и беседе дра Полита пружају приличан материјал за повесницу те српске политичне борбе за последњих двадесет година.

Политичан рад дра Полита не почиње само са његовим знаменитим избором у Панчеву за угарски сабор

у г. 1874. Давно пре тога још у г. 1861 био је он сремски посланик на загребачком сабору. Управо са почетком српског политичког живота у овим крајевима, од доба уставне ере, таки после октобарске дипломе почиње и политичан рад др Мих. Полита-Десанчића. Његове беседе на хрватском и на угарском сабору иду паралелно са политичном струјом српском и могу у нечем да служе за оријентовање у српском политичном животу за ових последњих двадесет година.

Но те беседе, ако би биле само проста збирка, не би могле довољно разумљиве бити, и према различном добу, у којем су држане, могле би и нека протусловља садржавати. Тако беседе др. Полита на хрватском сабору и оне потоње на угарском сабору, могле би привидно протусловље садржавати, јер су прве надахнуте духом очекиваног савеза и пријатељства са Мађарима, дочим су потоње, према многом горком искуству, задахнуте духом опозиције против тежња мађарских. Но узме ли се у обзир политична струја, која је тада владала, а која се после показала, то онда беседе дра Полита не садржавају никакво противословље, већ изражавају свагдању струју српског политичног живота.

Са тога гледишта не могу се беседе дра Полита-Десанчића просто прештампавати, већ је нуждно, да се уз те беседе дода слика о свагдањој струји српског политичног живота. Тако допуњене беседе дра Мих. Полита-Десанчића садржавају и неке црте из повестнице српске политичне борбе за последњих двадесет година. Наравно, да те црте не треба мерити оком строгог повестничара, јер би онда такове много потпуније бити морале, те би можда надкрилиле у обиму и саме беседе — што неби одговарало цели књиге, која је у главном била, да се збирка Политових беседа састави.

Довољно је, ако те повестничке црте подсећају

на најновију повестницу српску и ако беседе Политове послуже повестничару за материјал.

Та повестница још је данашњој генерацији у живој памети. Ал' баш према данашњим приликама, ваља се сећати свих оних фаза, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој политичној борби прошао — а на ово, мање више беседе Политове могу подсетити. Прва Политова саборска беседа има за предмет Војводину. Какав простор времена! Каква промена у политичном положају српскога народа! Па ипак ваља се сећати тих времена.

После апсолутизма баховог, српски народ имао је најживље и најлепше наде, да ће се са мађарским народом споразумети и да ће у заједничкој отаџбини уз пријатељство мађарског народа, лепше дане свога народног живота поживити. За читаво време од октобарске дипломе, па све до поравнања Угарске са Аустријом год. 1867, имао је српски народ те наде. Зато је у том времену била струја у читавог српскога народа, да се имамо придржавати Мађара, те зато се у оно доба свако нагињање према Бечу као неко „издајство" сматрало. Тим духом су провејане и беседе дра Полита, које је држао на хрватском сабору. Као члан оне странке на хрватском сабору, која је хтела савез Хрватске са Угарском, др. Полит био је тада одлучан поборник савеза Хрватске са Угарском и зато одлучан противник пошиљања посланика у бечки рајхсрат. Но као што је у читавом српском народу настало велико разочарање после г. 1867, то је ово и на дра Полита уплива имало. И у том првом добу разочарања пада и пут дра Полита на московску изложбу са осталим Славенима аустријским, који су према изреци Бајстовој: да Славене ваља „уз зид притиснути", били огорчени, те су свом огорчењу у „хацилуку московском" израза дали.

Потоња српска политична борба огледа се у многом обзиру у беседама Политовим на угарском сабору. Развојачење угарске Крајине прибавило је дру Политу мандат за угарски сабор. Велика изборна борба у Панчеву, која је тај мандат извојевала, показала је дух крајишника према оној системи владавине, коју српски народ није могао одобравати.

Развитак источних ствари дао је прилике дру Политу, да на угарском сабору ствар потиштеног народа српског с оне стране Саве у правој светлости представи. Те беседе о источним стварма, побудиле су свагда и пажњу страног света. Српски народ пак гледао је у њима право тумачење свога гледишта.

Низ политичних догађаја, који су се у највећој мери тицали српског народа, доста се добро огледају у беседама дра Полита.

Но и ако је српска политична повесница за доба, у које падају беседе дра Полита, садашњој генерацији у живој памети, то ипак појединости тога доба, особито парламентарни појави иду по мало у заборав. Збирка Политових беседа истргнуће многе такове појаве из заборавности.

Но у опште, у колко беседе дра Полита-Десанчића паралелно иду са српском политичном борбом у овим крајевима за последњих двадесет година, то оне могу будућем повесничару као неки материјал да послуже, садашњем пак нараштају, који је у том добу живио, могу да послуже да се свега онога опомене, што је српски народ за ових последњих двадесет година у својој тешкој борби имао да прекужи, и да према томе премери свој политичан положај, те да црпе науку за своју будућност.

И у колко беседе дра Полита-Десанчића у оба ова правца послуже, то су оне своју циљ испуниле.

Садржај.

Страна

Предговор. . . . . . *I*

I.

Срби за време Бахове системе. — Талијански рат. — Октобарска диплома. — Нова уставна ера *1*

II.

Српски благовештенски сабор у Карловцима год. 1861. — Уставни живот у сремској жупанији. — Сремски посланици на хрватском сабору. — Прва саборска беседа дра Полита-Десанчића о Војводини. — Распуст угарског и хрватског сабора *8*

III.

Провизорија. — Хрватска дворска канцеларија. — Судбоносни закључаци српског благовештенског сабора. — Нови избори за угарски и хрватски сабор. — Странке на хрватском сабору г. 1866. — Две беседе дра Полит-Десанчића на хрватском сабору. — Прве регникуларне депутације Хрватске и Угарске за нагоду. — Распуст сабора угарског и хрватског услед рата аустро-пруског год. 1866. . . . . . *23*

IV.

Последице пораза Аустрије код Краљевграда. — Сазив угарског и хрватског сабора. — Нова адреса на хрватском сабору. — Беседа дра Полит-Десанчића од 5. дец. г. 1866. о катастрофи Краљев-градачкој и источном питању. — Пошуштање бечке владе према Угарској. — Поравнање међу Аустријом и Угарском од г. 1867. — Распуст хрватског сабора. — Раухова ера. — Октрои-

Страна

сан изборни ред за Хрватску и Славонију. — Нови избори за хрватски сабор. — Пораз хрватске народне странке. — Победа у Срему. — Иступ народне странке из сабора г. 1868. — Нагодба Хрватске са Угарском г. 1868. — Борба народне странке са Раухом. — Победа и нова нагодба са Угарском. 47

V.

Бајстова политика против Славена. — Његова изрека: ваља Славене уз зид притиснути. — Огорчење међу Славенима аустријским. — Поход Славена у Русију на московску изложбу. — Дочек Славена у Русији. — Здравица др Полит-Десанчића на великом банкету у Петрограду 23. маја год. 1867. — Аудијенција Славена у цара руског. — Пут у Москву. — Дочек у Москви. — Беседа др Полит-Десанчића на свеучилишту московском 30. маја г. 1867. — Повратак у Петроград и посета руске флоте у Кронштату. — Здравица др Полит-Десанчића руској флоти. — Повратак у Аустрију. — Гоњења 67

VI.

Утврђење дуализма. — Потиштено стање Срба. — Устанак у Боки г. 1869. — Чланак Политов о Боки. — Пресна парница пред поротним судом у Пешти. — Самообрана Политова од 29. дец. г. 1870. — Изванредне мере владине против Србаља. — Наша црквена реакција у савезу са владом. — Демонстрација против Анђелића на три јерарха г. 1872. — Парница против Корнела Јовановића и другова пред кр. судбеним столом новосадским. — Обранбена беседа Политова 16. марта 1872. — Комесарство Мајтењијево. — Царски 25-годишњи јубилеј год. 1873. Чланак Политов: „Након двадесет и шест година.“ 82

VII.

Развојачење угарске Крајине. — Велика конференција у Панчеву. Кандидатура Политова. — Програм народног кандидата. — Тероризам владине странке. — Сметања у Перлезу. — Одушевљење народно бивших Граничара. — Дочек Политов у Панчеву трећи дан Божића год. 1873. — Велика изборна борба у Панчеву. — Осујећен

Страна

избор. — Огорчење. — Проглас Политов на бираче. — Други избор Политов. — Захвала бирачима 147

VIII.

Народносни клуб у Пешти. Српски посланици на угарском сабору. Предлог за одлуку у обзиру утеловљене угарске Крајине. — Прва беседа дра Полит-Десанчића на угарском сабору 11. маја г. 1874. — Расправа о изборној новели. — Беседа од 2. јула г. 1874 „код Филипија видићемо се опет.“ — Буџетска расправа. — Беседи од 4. феб. 1875. Министарска криза и њене последице . 179

IX.

Фузија деакове странке са средњом левицом. — Улазак Тисе у министарство. — Прво стајање Тисино. — Расправа о мађарском позоришту. Говор Политов од 13. апр. г. 1875. — Тиса прети са „смрвљењем“ народности. — Призор у угарском сабору. — Крај периоде саборске. — Саветовање у народносном клубу пре разласка. — Нови избор Политов у Панчеву. — Лоши резултат избора за народности. — Расправа о адреси. — Беседа Политова од 16. септ. год. 1875: каква је и каква би требала да је Угарска 220

X.

Источне ствари. — Устанак у Босни и Херцеговини и односај Аустро-Угарске према Србији. — О том беседа и интерпелација дра Полит-Десанчића од 4. марта г. 1876. — Одговор Тисин и реплика Политова 11. марта г. 1876. — Рат Србије против Турске. — Затвор Милетићев ноћу од 4. на 5. јули г. 1876. — Извештај имунитетног одбора саборског о затвору Милетићевом. — Расправа. — Беседа дра Полит-Десанчића од 7. октобра г. 1876. 239

XI.

Пораз Србије код Зуница. — Туркофилске демонстрације од стране Мађара. — Долазак софта у Пешту. — Беседа и интерпелација дра Мих. Политa-Десанчића од 3. марта г. 1877. о источном питању и односају Аустро-Угарске према Русији. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 14. марта г. 1877. — Беседа и интерпелација Политова од 8. марта г. 1877. у

Страна

предмету Милетићеве и других политичних парница у јужној Угарској. — Одговор министра правде и реплика Политова дана 5. маја г. 1877. — Велики руско-турски рат. — Расправа у угарском сабору о источном питању. — Беседа др Мих. Полита-Десанчића од 27. јуна г. 1877. 284

XII.

Милетићева парница ради „велеиздаје.“ — Материјал истраге. — Осмодневна коначна расправа пред кривичним судом буда-пештанским. — Оптужба кр. државног одветништва. — Обрамбена беседа др Мих. Полит-Десанчића од 14. јануара г. 1878. — Осуда Милетићева на пет година тамнице. — Његов затвор у Вацу. — Његово ослобођење. 328

XIII.

Скучено стање после источнога рата. — Окупација Босне и Херцеговине. — Тежње мађарске за „културним јединством“ Угарске. — Одузимање Текелијинога фонда од „Матице Српске.“ — Расправа о просветном буџету на угарском сабору. — Беседа др Полит-Десанчића дана 2. маја г. 1878. о Матици и Текелијином фонду. — Крај саборске периоде. — Нови избори. — Проглас на српске бираче. — Подела панчевачког изборног среза на панчевачки и уздински. — Избор Политов у Уздину и Тителу. — Сразмерно добри избори по Србе. — Нова саборска периода. — Адреса српских посланика. — Беседа др Полит-Десанчића при расправи о адреси 14. нов. г. 1878. 377

XIV.

Источне ствари. — Расправа о берлинском уговору. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића дана 26. марта г. 1879. о том уговору. — Тежње за „културним јединством мађарским“; мађаризација у основним школама; законски предлог о том. — Солидарно држање народности против тога предлога приликом осмодневне расправе. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића дана 29. апр. г. 1879. — Окупација Босне и Херцеговине пред угарским сабором. — Беседа др Мих. Полит-Десанчића од 14. новембра г. 1879 о црквеном и аграрном (земљишном) питању у Босни и Херцеговини. 413

XV.

Наше народно-црквене ствари. — Народно-црквени сабор у Карловцима год. 1879. Његово становиште. — Беседа о том др. Мих. Полит-Десанчића дана 19. септ. г. 1879. — Радња сабора. — Одгода истога. — Промена у нашој јерархији. Пензионовање патријарха Иванковића и именовање Анђелића за администратора. — Изјава чланова сабора и саборског одбора против именовања. — Беседа др. Мих. Полит-Десанчића дана 13. апр. г. 1880. приликом просветног буџета о именовању администратора. — Хрватске ствари. — Нова финанцијална нагода. — Положај хрватских посланика на угарском сабору. — Беседа др. Мих. Полит-Десанчића од 8. новем. г. 1880 о односају Хрватске према Угарској. — Крај саборској першоди. . . . . . *Страна 448*

XVI.

Бирачко кретање у Срба за нов сабор г. 1881. Српска бирачка конференција у Новом Саду дана 17. априла г. 1881. — Говор др. Мих. Потпта-Десанчића на тој конференцији. — Српски избори. — Избор Политов у Уздину; Милетићев у Тителу; Максимовићев у Сомбору; пад српских кандидата у Новом Саду, Кикинди и Т. Бечеју. — Адреса српских посланика. — Беседа др. Мих. Полит-Десанчића од 13. октобра г. 1881 у обрану адресе. — Нова расправа на угарском сабору о Босни и Херцеговини. — Беседа др. Мих. Полит-Десанчића од 15. маја г. 1882. — Мњење новинарско о тој беседи. — Изјаве Политове у мађарским новинама. — „Даље тежње мађарске за „културним јединством". — Увађање мађарског језик у средње школе. — Држање ердељских Саса у сабору. — Беседа др. Мих. Полит-Десанчића од 15. марта г. 1883. . . . . . *498*

Завршна реч. *563*

Беседе дра Мих. Полита-Десанчића.

I.

Срби за време Бахове системе. — Талијански рат. — Октобарска диплома. — Нова уставна ера.

После оног великог виора, који је захватио Европу са револуцијом од г. 1848, настала је свуда нема тишина: реакција са апсолутизмом славила је свуда своје победе. Српски народ у овој монархији био је у том несретном положају, да је и нехотице био савезник наступајуће реакције. Но грдна је погрешка — а од наших противника намерно извртање — кад се хоће да тврди, да је српски покрет од г. 1848 био дело реакције или да је српски народ са тим покретом имао реакционарске тежње. На против, српски покрет од г. 1848 био је дело најплеменитије тежње за слободом, а тај покрет није ни из далека реакција створила, већ се она њиме само користила. Српски народ, бранећи своју народност, тежио је за слободом, јер права слобода мора бити уједно и слобода за очување, крепљење и развијање народности. Заиста, српски народ борећи се у г. 1848 мислио је себи извојевати осигурање своје народности. Грдне жртве, које је српски народ у г. 1848—49 поднео, мислио је да их подноси за своју народност. У г. 1848—49 српски народ је осиромашио, готово пропао, али би све те жртве поднео, да је оно постигао, што је мислио постићи. Значајна је у том обзиру изрека једног српског сељака, кад је оно после рата год. 1849 цареки повереник Исидор Николић-Павер

обилазио пострадале српске крајеве, па кад дође и у Сентомаш, те на цичи зими види једног сељака Сентомашанина без опаклије, па га запита: „А где ти је пријане опаклија?“ Овај му одговори: „Ej господару, не може се имати и опаклија и Војводина.“ Ово најбоље илуструје расположај српски у оно доба. Српски народ сносио би био радо и сиромаштво и сваку оскудицу, само да се остварило оно, за чим је тежио. Али у том је лежало оно тужно осећање, да после оних грдних жртава у крви и у имању, Србин ништа или готово ништа постигао није. Војводина по имену се звала српска, јер народност српска у њој никаквог израза добила није, шта више, у српској Војводини био је Србин потиштен и гоњен. Неколико српских чиновника у Темишвару — то је била сва награда за оне грдне жртве, које је српски народ у г. 1848—49 поднео.

Није чудо дакле, што је српски народ при таком расположају, почео мислити на то: да ли није у год. 1848 погрешио и није ли му ваљало другим путем поћи? У Војводини владала је заиста равноправност, али то је била равноправност, што су и Мађари и Срби наједнако угњетавани били. Истина, да је и та „равноправност“ годила неким и неким Србима, који су у рату од г. 1848—49 неодољиву мржњу против Мађара у себе упили. Они мишљаху: кад Србин не може да господари, бар нека не господари ни Мађар! Али већина Срба ипак мишљаше другчије, мишљаше, да би можда боље било, да се српски народ у г. 1848 споразумео са Мађарима, па да је уставним путем и у оквиру устава угарског гледао да осигура своју народност. Расположај српског народа у то доба био је у опште повољан за помирење са Мађарима, особито кад се после десет и више година почеле заборављати страховитости рата од г. 1848—49.

Такозвана Бахова система, — система апсолутизма, централизације и понемчивања, — тиштила је свакога. Према оном како је та система била удешена, мислило се, да ће вековима трајати, и нико није држао, да ће јој скоро крај бити. Мора се признати, да је Бахова система како у целини тако и у свима појединостима добро била удешена. Судство, политична управа била је поверена чиновницима, који су већином свестни били свога позива, и који су своју дужност савестно вршили. Контрола над чиновницима била је најстрожија. У том обзиру Баховој системи није било замерке. Али и најмање кретање на народном пољу од стране ма које народности — подпадало је најстрожијим мерама. При том сва је тежња била на то управљена, да се „немачка култура“ и немштина шири, као што је немачки језик како у званијама, тако и у школама био свуда уведен.

Ово потиштено стање у обзиру народности, осећали су подједнако и Срби и Мађари, и зближење међу њима била је томе наравна последица.

Таман кад се мислило, да та Бахова система најчвршће стоји, кад се мислило, да је за десет година своју пробу издржала — показа се сав трулеж те системе за аустријску монархију. Бахова је система показала, да организација ма како удесна била, ако нема основа у задовољству народа, она се мора кад тад срушити.

Но систему Бахову држаху у Бечу да је најчвршћи организам за монархију, држаху, да централизација Аустрији даје снагу и моћ не само у унутарњости, него и према спољнем положају монархије. У тој предпостави, Аустрија се са неким самопоуздањем заратила у год. 1859 са Француском ради Ломбардије и Венеције.

Ал' у онај мах кад се чиниле припреме за талијански рат од г. 1859, поче и узрујаност у Угарској.

Мађарска емиграција у иноземству, подржавала је свезе са упливним личностима у Угарској. Аустријска полиција и ако није могла похватати конце завере у Угарској, ипак је неке и неке личности у сумњи имала да о завери раде. Према тим сумњама многи су тада Мађари за време припрема за рат талијански и за време самога рата, одведени били из Угарске у ческе тврђаве као заточеници. Но тада не само Мађаре, већ и Србе одводише у градове због сумње о завери. Тако су због те сумње проту Стаматовића из Новог Сада (познатог из рата од г. 1848—49) као и неке друге Србе одвели у Темишвар. После талијанског рата све су те особе биле пуштене, пошто им се никаква кривица није могла доказати. Оно време било је и за Србе страшно, јер нико није могао знати да неће ноћу из кревета бити извучен, да у Темишвар буде отправљен.

У тим околностима, под ужасном стегом полицајном, у времену том несигурности личне слободе — није се чудити, што се очекивало ослобођење од спољашњих заплета. Нема сумње — као што то и најновији списи Кошутови доказују — да је емиграција мађарска имала силних свеза са незадовољницима у Угарској, као што је мађарска емиграција заиста и покушавала да у талијанском рату угарске регименте побуни против аустријских заповедника. Но ако ово и није у великом обиму пошло за руком, то је ипак известно, да се аустријска војска у талијанском рату није борила са одушевљењем, а ово је лако растумачити, кад се зна, да ниједан народ у Аустрији није био задовољан, те се наравно зато и синови тих народа нису могли борити са одушевљењем.

Пораз Аустрије код Мађенте и Солферина у г. 1859. био је за бечке кругове ужасна дезилузија. После оног великог самопоуздања, да ће Аустрија моћи

и Француску и Сардинију победити — наједаред тако страшни пораз као што су биле битке код Мађенте и Солферина — морао је на бечке кругове утисак највећег очајања учинити. После тога пораза прешло се у другу крајност: бечки кругови постали су малодушни.

На сваки начин и онда, кад се бечки кругови мало опоравише од те малодушности, морали су увидити, да се са системом Баховом у Аустрији даље владати не може. И заиста, моћни министар Бах наскоро даде оставку. С њиме паде знаменита и злогласна Бахова система.

Но пошто се Бахова система хтела већ мењати, морало се размислити, шта да се на њено место стави. Хоће ли се монархији устав дати и какав? У том су се бечки кругови дуго колебали. Напослетку смислише потражити савета код најодабранијих људи у монархији. То беше постанак тако званог „умноженог царевинскога већа“ (verstärkter Reichsrath). Царевинско веће било је највиша област у Аустрији, састављена из највиших чиновника за припрему закона и за давање савета круни. То царевинеко веће хтедоше потоме „умножити“ са независним, упливним људма из читаве монархије. Сазваше дакле из читаве монархије најзнаменитије људе, који гласа у монархији и код свога народа имађаху. У том сазваном царевинском већу главни је предмет расправе био: да ли да се система централизације задржи, или да се код појединих земаља њихове особине у обзир узму? Мађари, Чеси, Пољаци бранише ово последње становиште, дочим Немци беху за централизацију. Но становиште „хисторијско-политичних индивидуалитета“ — како је тај израз тада гласио — доби превагу и тим беше прва победа Мађара (управо њихових конзервативаца) означена.

Но и после разласка царевинског већа, бечки кругови дуго се колебаху, какву ће систему да уведу за

царевину. Неки уступци беху таки учињени. Мађар Надажди, постаде министром правосуђа. Народностима беху у опште учињени неки уступци, тако да се код судова на језику дотичне народности почело расправљати. У Војводини код судова, где се Србима судило, морала се расправа на српском језику водити. Кад је први пут ова наредба у живот ступила код ц. кр. окружног суда новосадског, тада су Милетић и Суботић први водили обране својих клијената на српском језику. Милетић је при таковој првој обрани и једну малу уводну беседу држао, у којој је својој жељи израза дао, да „двери правосуђа од сад српском језику никад више затворене не буду.“

Тада су се Срби у Војводини ради тих уступака прилично задовољни осећали. Ал' Мађари ни издалека задовољни били нису.

Бечки кругови према том незадовољству Мађара и у опште према читавом ровитом стању монархије, — одлуче се на један важан корак: да народима монархије поделе устав, и то у федералистичном смислу т. ј. да свака покрајина добије своју автономију, ал' да све покрајине имају опет известне заједничке послове, које би расправљале у „царевинском већу.“ То царевинско веће пак да буде „шире“, кад у њему учествују и земље угарске круне, а уже, кад у њему учествују земље остале осим Угарске. То беше главни садржај октобарске дипломе, октроисаног устава, који беше обнародован 20. октобра 1860.

У бечким круговима мишљаху, да ће октобарска диплома у великој мери задовољити Мађаре, јер су тој дипломи мађарски конзервативци кумовали. Бечка влада заиста у духу октобарске дипломе таки успостави стару угарску двореку канцеларију, именује чувеног барона Ваја за канцелара и сазове по истој дипломи угарски сабор.

Но октобарска диплома у Угарској служила је само поводом, да се новом слободом све истреби, што је „баховско“ и немачко било. Подиже се читава хајка против баховских чиновника, а особито против полицаја. Многи од тих чиновника једва могаху из Угарске утећи. Све што је немачко било, то се као остатак апсолутизма стало терати. На свима крајевима Угарске орила се свирка са познатом песмом „хундсфут а немет.“ При рестаурацијама жупанија и варошких магистрата, владао је занос необуздане слободе. Са музикама, песмама, пијанкама, рестаурирале се жупаније и магистрати. Само популарни, код народа у добром гласу стојећи људи, могли су постати чиновницима.

Но ма да је октобарска диплома ту велику слободу Мађарима донела, они ју ипак одлучно одбијаху. Лозинка је у њих била: *успостава устава од г. 1848.* и по томе место двореке канцеларије, угарско *министарство*.

При такој струји у Угарској, Срби су такођер неки свој положај заузимали. Србима је годио нови уставни живот. Автономија муниципална ишла је и Србима у прилог. У варошима, где су Срби у већини били, или где су знатан део становништва сачињавали, рестаурације испадале су по Србе повољно. Нови Сад изабрао је магистрат из већине Срба. Сремска жупанија такођер се рестаурирала са већином Срба. Први поджупан постао је Суботић, други поджупан Живковић.

Но како је по октобарској дипломи требало да Угарска са њеним земљама, наиме са Хрватеком ступи у рајхерат бечки, Мађари пак стајаху на становишту закона од г. 1848, а и Хрвати се ломише међу Бечом и Пештом, то започе борба у обзиру положаја Угарске према Бечу — борба која се напоследку свршила са дуалистичким преображајем монархије.

II.

Српски благовештенски сабор у Карловцима г. 1861. — Уставни живот у српској жупанији. — Српски посланици на хрватском сабору. — Прва саборска беседа дра Полита-Десанчића о Војводини. — Распуст угарског и хрватског сабора.

Познато је, да је после октобарске дипломе судба српске Војводине остала нерешена. Наиме није се знало, хоће ли се Војводина безусловно утеловити Угарској, или ће неки засебни положај према Угарској заузети.

За време од 20. октобра па до конца г. 1860 колебали су се ради тога у Бечу. У том колебању посла је био царски повереник генерал Менсдорф-Пуљи, да у појединим општинама по читавој Војводини сазна расположај становништва: у какав односај жели доћи према Угарској.

Но то колебање у Бечу ради Војводине није дуго трајало. Сва је прилика, да су мађарски конзервативци уверавали бечке кругове, да ће Мађари пристати на октобарску диплому, и по томе да није саветно вређати Мађаре тиме, што се утеловљење Војводине у Угарску тиче.

На сваки начин после онога, што је генерал Менсдорф обишао српске крајеве да сазна расположај Срба̀ља о будућој судби Војводине, и што су Срби зато имали неке наде да ће се Војводина одржати — врло

је изненадило Србе и проузроковало велико огорчење, што се наједаред царском наредбом од 27. децембра 1860 српска Војводина у Угарску утеловљује — без икаква увета.

Према том огорчењу написао је за Туцин-дан г. 1860 др. Светозар Милетић свој знаменити чланак у „Српском Дневнику“, који је чланак био од неописаног утиска на читав српски народ. У том се чланку у главном каже, да су Срби према таком поступку са Војводином свој рачун са Бечом свршили. Ово је био почетак оног расположаја, да су Срби гледали да се приближе Мађарима, па да у уставу угарском нађу јемства за српску народност. То је тада била некако лозинка, која је врло годила Мађарима, јер су ствари заиста све неповољније по бечку владу постајале.

Мађарски консервативци нису били у стању да испуне обећање, да ће Мађари пристати на октобарску диплому. Шта више, та могућност је све већма нестајала, кад су жупаније и варошке муниципије рестаурације спровеле са личностима одлучно противнима октобарској дипломи. Могло се рећи, да је читава струја у Угарској била одлучно против октобарске дипломе.

Према тој струји у Угарској, мислило се у Бечу, да треба другим путем поћи да се Угарска приволи, да пошаље своје заступнике у бечки рајхерат. Као да су се почели у Бечу кајати за велике уступке у октоборској дипломи, те гледаше да тој дипломи неку „корективу“ даду. Октобарска диплома буде знатно преиначена царским патентом од 26. фебр. г. 1861. Са тим фебруарским патентом ступи на чело државне управе монархије знаменити „државни министар“ Шмерлинг.

Време Шмерлинговог министарства било је најзнаменитије време уставне борбе Угарске и мађарског народа против Беча за успостављење закона од г. 1848.

Шмерлинг је држао, да ће му поћи за руком, да Угарску приволи да ступи у рајхерат. Осим других ередетава држао је, да ће му као савезници служити немађарске народности, па и Хрватска и Ердељ. Но у тој намери Шмерлинг ипак није имао подпуну одлучност, да те народности у Угарској против Мађара у свој мери подпомаже, него је он ствари тако удешавао, да Мађаре са народностима само заплаши, а овима опет неке наде улије да ће им се жеље испунити. Према тој замисли Шмерлинговој био је сазван српско-народни политични сабор у Карловце на благовести г. 1861.

Шмерлинг није имао одважности да сазове српски политични сабор у тој цели, да успостави Војводину, па да та Војводина пошаље посланике у рајхерат бечки, већ се Шмерлинг ограничио само на то, да сазове српски сабор на ту цел, да се посаветује о „јемствима“ српске народности у бившој Војводини према изреченом утеловљењу у Угарску.

На том политичном сабору српском, састао се тада цвет интелигенције српске. Најзнаменитији људи српски били су изабрани на тај сабор. Гласовити Борђе Стојаковић, дворски саветник, дошао је са готовим програмом из Беча. Овај је програм био врло знаменит и у другим околностима био би кадар да одушеви Србе. Ал' у оно доба сумњичили су Стојаковића, да је дошао као „оруђе бечке реакције“ и према његовом врло знаменитом програму већина конгреса понашала се врло неповерљиво, јер је тада лозинка била: споразум са Мађарима. Ништа мање програм Стојаковићев, како га је изаслани одбор у нечем преиначио, био је подлога вишенедељне расправе у Карловцима. И већина је примила мисао Стојаковићеву о успостави Војводине, само је хтела ужу свезу са Угарском. Потом је у закључцима све

избегавано, што би се могло тумачити да је наперено против целокупности Угареке.

Благовештански сабор од г. 1861. ма да је без успеха био, свагда ће знаменито место заузимати у политичној повестници овостраног српства. Знаменито је у тим расправама оно, што су Срби држали за нуждно ради осигурања народности у оквиру јединства угарске државе.

Но за време благовештанског сабора и после њега, најживље уставно кретање у Срба показало се у сремској жупанији. Ту је почео и др. Полит-Десанчић свој политични рад. *)

Тада је било живо кретање на уставном пољу у сремској жупанији. Закључци српског благовештенског сабора били су од уплива на држање сремске жупаније. Док се није знало, како ће ти закључци бити решени у Бечу, није се могло знати ни какав ће положај Срем заузети према Угарској и Хрватској, јер би Срем по тим закључцима требао да буде саставни део Војводине.

Хрватски сабор био је већ давно сазван, и сремска жупанија требала је по хрватском изборном реду да пошаље из изборних срезова своје посланике на хрватски сабор. Но у оно доба Срем себе није хтео сматрати простом жупанијом, већ је хтео да буде неко особито тело, као неки „ducatus Syrmiensis“. Док пак закључци благовештенског српског сабора не буду решени, хтео је да свој положај резервише.

Да би се разумела тадања струја у Срему, ваља знати, да је племство у Срему како православно

*) Др. Полит био је 19. марта 1861 промовиран за доктора права у Бечу. Пре тога на неколико дана, била је реставрација сремске жупаније и др. Полит буде наименован за почастног великог бележника. Он је већ имао гласа у српским круговима, што је писао о српским стварима у страним новинама, а почео је писати и у тадањем „Срп. Дневнику“, те га је сремска жупанија хтела одликовати почашћу великог бележника.

тако и католичко јако нагињало Мађарима, те да зато о Хрватима и о хрватском сабору није хтело ни да чује. Премда је у оно доба у Срба у опште била струја за Мађаре, то ипак српска народна странка није могла бити тако безусловно за Мађаре као „немешки“ сремски. Зато је бивало, да су на конгрегацијама сремским често долазили Срби народњаци у сукоб са „немешима.“

При изборима за хрватски сабор, сремска жупанија није хтела да бира посланике по хрватском изборном реду, по тако званом „напутку“, већ је хтела да по старом изборном реду пре г. 1848 само два посланика пошаље. И тако буду у Загреб послани само гроф Кун и Јован Живковић. Кад ови посланици дођоше на хрватски сабор, Живковић разложи, зашто је Срем послао само два посланика, извињавајући се, да то није ни из какве мржње према Хрватима, већ зато, што Срем мора да чека док се са судбом закључака српског благовештенског сабора не реши и односај Срема према Угарској и Хрватској, зато да је Срем послао по изборном начину пре г. 1848 два посланика из средине своје конгрегације.

Но хрватски сабор није се задовољио тиме, већ је захтевао да сремска жупанија пошаље посланике на начин и у броју као и друге жупаније Славоније и Хрватске.

Ова је ствар дошла пред знамениту конгрегацију од 2. (14.) маја 1861, где се већало, хоће ли се при „старом“ остати, или ће се по „новом“ бирати.

Конгрегација је била врло бурна. Поджупан др. Суботић, Ђорђе Новић, др. Димитријевић из Руме и други чланови народне странке, међу њима и др. Полит, били су за то, да се шиљу посланици „по новом“ т. ј. у прописаном броју од седамнаест посланика. Напротив „немешки“ и калуђери, међу њима протосин-

ђел Анђелић и архимандрит Попескул — као што то тадањи „Срп. Дневник“ извештава — били су за то, да се остане при „старом“.

Том приликом држао је др. Полит једну од својих првих беседа у конгрегацији.

Истина да ту беседу немамо у својој опширности, али „Српски Дневник“ у свом броју 36. од год. 1861 овако о тој беседи реферише:

„Др. Полит у подужој беседи разложи узроке, који га побуђују, при свем том, што је поборник савеза са Мађарима и са Угарском, да ипак за шиљање више посланика у Загреб гласа. Ако би хтели шиљати посланике на угарску дијету, то нема засад никаквог основа. Срем стоји у фактичној свези са Хрватском, и зато није могао добити „literae regales“ за угарску дијету, дакле нема позива да тамо своје посланике шаље. Треба ли дакле да је Срем гдегод представљен, то само на хрватском сабору бити може. Тиме што би Срем у великом броју своје посланике у Загреб послао, здраво би подпомагао ону партију хрватског сабора, која жели тешњи сајуз са Угарском, и која по том не жели у рајхерат посланике шиљати. Најглавнији узрок пак, што ваља већи број посланика изабрати, тај је, што ће сада на хрватском сабору Граница представљена бити. Сваки сремски посланик био би код граничара тако рећи емисар за српске интересе. И говорник је против тога, да се Срем као хрватска жупанија сматра, и зато је и он, да Срем колективно представљен буде, само што он колективност не толико у бирању, колико у представништву налази, зато ако се мисли да посланици неби били на хрватском сабору примљени, што би се из конгрегације, а не из срезова по „напутку“ избирали, то се могу по срезовима бирати, али им се може инструкција дати, да у свима оним случајевима, где се целокупности Срема као

таковог и као сачињавајућег дела Војводине буде тицало, они Срем колективно имају представљати. Напоследку ваља помислити на посљедице, ако се посланици неби у Загреб шиљали. Ово би огорчење код Хрвата проузроковало, и она два посланика морала би се вратити, тако да Срем нит' би у Загребу нит' у Пешти представљен био, могли би дакле закључења о њему донети „de nobis sine nobis".

После жестоке дебате, дође до гласања, те гласање показа да су 92 гласа били за „старо", а 77 гласова за „ново".

„Српски Дневник" у својој реферади приписује резултат тога гласања томе, што велики жупан гроф Петар Пејачевић при сазиву конгрегације није означио, да ће бити расправа о шиљању посланика у Загреб, већ само, да ће се „важни предмети" расправљати, те зато *доњи* Срем, где је већина Срба, незнајући да ће о шиљању посланика у Загреб бити расправе, слабо је био заступљен, дочим су католици из горњег Срема у пуном броју дошли, те они са „немешима", калуђерима и свештеницима надгласаше народну странку.

Као што се види, тада су Срби били већма за Хрвате, него данашњи „Сремски Хрвати" који су тада хтели да буду Мађари!

Но хрватски сабор није се задовољио с тим закључком сремске жупаније, већ захтеваше, да сремска жупанија у прописаном броју пошаље своје посланике на сабор у Загреб. Међутим Живковић дође у сукоб на загребачком сабору, те заједно са грофом Куном иступи из сабора те се обоица врате у Вуковар.

Нова конгрегација буде расписана. На овој беше и доњи Срем у великом броју заступљен. После жестоке дебате, буде закључено, да се посланици на хрватски сабор у прописаном броју пошаљу, али да се

не бирају по срезовима, већ да се изберу из конгрегације, те да Срем „колективно“ буде заступљен.

При том бирању за хрватски сабор буде изабран и др. Полит.

То је био први избор дра Полита на сабор.

Сремски посланици, кад су дошли на сабор у Загреб, били су пријатељски примљени. Др. Полит буде таки за саборског бележника изабран, пошто је тада баш једно место саборског бележника било упражњено.

У оно доба водиле су се расправе на хрватском сабору поглавито о односају према Угарској. Бечка влада желила је, да хрватски сабор пошаље своје посланике у бечки рајхерат и зато није била противна што већој самосталности Хрватске према Угарској. Но народна странка хрвата, а на челу јој Кватерник, поред велике самосталности према Пешти, хтела је исту самосталност и према Бечу. У том колосеку водиле се тадање расправе на хрватском сабору. Но кад су сремски посланици дошли у септембру г. 1861 на хрватски сабор, те велике расправе о односају према Угарској и Аустрији биле су већ свршене, и онај знаменити предлог: „да је са догађајама од г. 1848 свака правна свеза међу Угарском и троједном краљевином престала, и да троједна краљевина као сасма самостална краљевина уговара са Угарском“ (што је после прешло у знаменити законски чланак 42. од г. 1861) — тај предлог био је већ примљен и о њему чекао се одговор из Беча. Сремски посланици по томе могли су само у расправама од мање важности учествовати.

Но једна ствар била је ипак од велике важности и тицала се понаособ сремских посланика, а то је било питање Војводине, односно питање закључака благовештенског српског сабора.

Ствар Војводине дошла је пред хрватски сабор путем петиција: да се закључци српског благовештен-

ског сабора код Њег. Величанства, камо су поднесени, подупру. Наиме муниципија вароши Новог Сада управила је окружницу на друге муниципије у Угарској и тројединој краљевини, да закључке српског сабора путем петиција на земаљски сабор подупру. Међу осталим муниципијама — наравно и сремска — обратила се и загребачка и вировитичка жупанија на хрватски сабор, да се закључци српског благовештенског сабора подупру. Кад је петиција загребачке жупаније пред хрватски сабор дошла, буде закључено, да ће се жеље српске подупрети у своје доба пред угарским сабором, кад троједна краљевина дође у положај, да са Угарском нови савез уговара, донде пак да ова ствар остане in suspenso. Ово се мотивовало тиме, што, ако би се жеље српске непосредно у Бечу подупирале, да би то ишло у прилог реакцији.

Но сремски посланици, који су после тога закључка на хрватски сабор дошли, нису се могли задовољити тим, да се српска ствар на неизвестно доба одгоди. Сремски посланик Ђорђе Новић у лепој беседи разложи жеље српске у обзиру Војводине, наглашујући да оне по закључцима благовештенског сабора не иду против целокупности троједне краљевине. На то сабор одлучи, да се закључци благовештенског српског конгреса имају предходно штампати заједно са говором посланика Ђорђа Новића и да се међу чланове сабора разделе.

У исто доба управила је и вировитичка жупанија петицију на хрватски сабор у обзиру српских жеља. Та петиција изазвала је у саборској седници дана 19. септембра 1861 жестоку расправу о Војводини. У тој расправи држао је др. Полит своју прву повећу беседу. *)

*) Ту беседу нисмо могли наћи опширно у српским листовима, али смо је нашли у „Ost und West-"у бр. 190 од г. 1861, тада знаменитом словенском органу, што је на немачком језику излазило у Бечу под уредништвом гласовитог др Ткалца.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 19. септембра 1861 о Војводини.

„Високи сабоpе! Мало има народа у Европи, који би били у тако тешком положају као Срби и Хрвати. Ми се свагда налазимо у некој великој дилеми. Боримо ли се против надмоћија Мађара, то нехотице радимо у прилог реакцији, не можемо ли да се у свему сагласимо са Мађарима и са угарским сабором, то дајемо повода да се повређује стародавни устав угарски, који нам је свима драг и мио. По том и ја се слажем са разлозима оних предговорника, који су рекли, да оно што ми против Угареке и Мађара чинимо, да то иде у прилог реакцији. То је непобитна истина."

„Али тако исто је непобитна истина, да ми Срби и Хрвати нисмо у стању други положај заузети. И тек кад се ове две истине једна према другој ставе, види се у каквом смо ми незгодном положају."

„Особито што се нас Срба тиче, то нам нико пребацити не може, да ми споразума са Мађарима нећемо. Тај споразум је наша најживља жеља. Још пре неколико месеци у Срба се могао само један глас чути: споразумимо се с Мађарима по што по то, да се опет не преваримо као г. 1848."

„Срби своје симпатије за Мађаре тајили нису, пита више, они су с тим симпатијама тако далеко ишли, да им се пријатељство са Мађарима овде у Хрватској са неких страна за зло примало. Но ми Срби имали смо узрока надати се, да ће Мађари, поучени горким искуствима за ових последњих 12 година, наше праведне жеље знати уважити, да ће се опоменути грозног рата, што се водио ради Војводине, па да ће наше праведне жеље у обзиру Војводине колико толико уважити."

„Али ми смо се јако преварили, па сада при најбољој вољи није више могуће у Срба оне симпатије за Мађаре побудити, које су они још пре кратког времена уживали.“

„Ово се лако разјашњава тиме, што је угарски сабор и изабран одбор за питање народности подпуно игнорисао жеље Срба у обзиру Војводине.“

„Ја сам се лично могао уверити у Пешти, да мађарски државници не само да неће ништа да знају за Војводину, него неће ни на то да пристану, да се жупаније по народностима округе.“

„На угарском сабору свагда се истоветује Угарска са „Мађарорсагом“, те се ставља Угарска на исти ступањ као оне државе, где генетична и политична народност, као н. пр. у Француској исто значе. Никако неће Мађари да се опријатеље мишљу, да је Угарска од прилике оно, што и Швајцарска, где тек више генетичних народности сачињавају политичну народност земље.“

„Сматра ли се Угарска као „Мађарорсаг“, као земља Мађара, то је наравно, да је решење питања народности немогуће. И заиста одбор под Етвешом за питање народности, не само да питање народности није решио, него његов елаборат може се сматрати као нека сатира на питање народности, особито што се тиче Срба.“

„У држави, као што је Угарска, где се народности имају сматрати као стихије, које саму ту државу сачињавају, као стихије, које свога израза у народној управи на извесном земљишту треба да нађу — у тој држави те народности само као неке јуристанске особе сматрати, којима се може дозволити нека автономија у цркви и школи, то је заиста много самопрегоревања предоставити у тих народности, кад би на таково што пристале.“

„Ако у овај мах код Срба и Румуна у Угарској реакција све то више земљишта заузима, то се томе није чудити, јер они знају чему се од Мађара могу надати. Ако се угарски устав, који је нама свима драг и мио, подкопава, то заиста није кривица народности, већ оних, који би хтели да реше питање народности у духу Мађарорсага.“

„Што се нас Срба тиче, који бисмо желили искрени споразум са Мађарима, нама је врло немило, што нам наше тежње морају постати противне Мађарима.“

„За нас Србе и Хрвате има извесна граница, до које ми са Мађарима једним путем можемо ићи, преко те границе ми заједно ићи не можемо. Ми можемо и то знати, да у нечем реакцији у прилог радимо, али нам је положај такав, да друкчије не можемо. Кад бисмо ми хтели ради тога, што сваки отпор против Мађара и њихове превласти, иде у прилог реакцији, то изводити, да се сваког отпора манемо и да све чинимо што хоће Мађари — то би онда било готово самоубијство и то би се звало наше најсветије интересе жртвовати.“

„Ми Срби прилично смо већ на чисто, да Мађари својевољно Војводину дати неће, баш кад би такова значила само заокружење извесних жупанија. Треба ли дакле да ми ту Војводину, за коју су потоци српске крви текле, само зато да напустимо, што то не иде у прилог Мађарима? Али рећи ће Мађари: не ради се ту о Војводини, већ о подкопавању угарског устава, ради се о том, да се пошљу посланици у бечки рајхсрат.“

„Али ми Срби опет с наше стране велимо: од куда то, кад се зна да смо ми топли привржениці угарског устава, а да Војводину само као саставни део Угарске желимо, у рајхсрат пак да и не мислимо ићи, па при свем том да се није ниједан глас мађарски чуо, који би хтео и да спомене Војводину.“

„Под тим околностима, лако се појми, да бисмо ми Срби Војводину примили, ма да је и од Беча добијемо.“

„Главна је ствар за сада по нас Србе, да се у посед ставимо. Да Војводину нису Угарској утеловили, то угарски сабор неби могао Србе игнорovати, исто тако, као што не може да игнорује Ердељ и Румуне. Имамо ли ми Срби једном Војводину, то ми према Мађарима стојимо као уговарајућа странка.“

„Што се тиче правнога гледишта у обзиру Војводине, то се ја подпуно слажем са г. Вончином. Мађари нису се устручавали за правно признати утеловљење Војводине, ма да је то по њиховом схваћању „неуставан“ краљ једнострано учинио, зато би морали и једнострано реконституирану Војводину признати.“

„Реконституирање Војводине неби још по себи значило напуштање угарског устава, неби значило, да идемо у рајхерат. Какву средину у том обзиру тражити — то је друго питање. За нас Србе је главна ствар, да до некога посессориума дођемо.“

„Из тих узрока држим, да би ваљало да високи сабор жеље Срба у обзиру Војводине представком на Његово Величанство подупре. Држим, да би ваљало да то чини и због тога, што је по угарском уставу, краљ угарски један, а сабор угарски други законодавни фактор. Подупирање жеља српских код краља, не искључује подупирање тих жеља и код угарског сабора. Ако би се по краљу Војводина створила — на то у оквиру целокупности Угарске краљ право има — то би онда хрватски сабор признање Војводине и инартикулацију код угарског сабора могао подупрети.“

„Напоследку желио бих обратити позорност високог сабора на то, да би подупирање српских жеља од стране хрватског сабора најбољи утисак на Србе учинило, јер би се оно неповерење међу Србима и Хрватима

одклонило, које на жалост, ма да смо један народ, још међу нама постоји.“

То је била прва повећа саборска беседа дра Полита. У њој се подобро огледа тадања струја у Срба.

Питање о Војводини, које се тада на хрватском сабору претресало, није се решило, већ је хрватски сабор исто одложио.

Међу тим ствари како у Хрватској, тако и у Угарској дошле су до неког новог развоја.

На сабору угарском две велике странке мађарске: одлукашка и адресовска или деакова, биле су у главном међу собом споразумне, да се Аустрији не попушта и да се патент фебруарски не прими, па да се не шиљу посланици у бечки рајхсрат, већ да се има успоставити угарски устав од г. 1848. Одлукаши су то хтели да изреку „одлуком“, а Деаковци адресом на краља. Познато је, да су одлукаши били у већини, али да је неколицина од њих по споразуму са Деаковцима *изашла* из саборнице, да омогући примање адресе.

Бечки кругови, кад су видили тај расположај на угарском сабору, нису могли бити у сумњи, да се са таковим сабором даље расправљати неда, и зато, пошто је краљевски рескрипт одбио захтеве адресе, буде угарски сабор распуштен.

И хрватски сабор, исто тако као и угарски, добио је позив, да по фебруарском патенту пошаље посланике у бечки рајхсрат. Хрватски сабор дуго је расправљао односај према Угарској и у том обзиру, као што смо већ навели, до тога је закључка дошао, да је догађајима од г. 1848 свака правна свеза међу Угарском и Троједном Краљевином престала. Но што се тиче пошиљања посланика у бечки рајхсрат, то је хрватски сабор исто тако као и угарски то захтевање

одбио. Дакле и са хрватским сабором бечка влада није могла да изведе своју намеру. да Хрвати пошљу посланике у бечки рајхерат. Но једна је ствар ипак годила бечкој влади. а то је. што је хрватски сабор донео закључак. да је свака правна свеза међу Угарском и Троједном Краљевином престала.

Пошто хрватски сабор посланике у рајхерат није хтео послати. то је бечка влада увидила. да се и с њиме као и са угарским неда даље расправљати. Зато бечка влада кр. рескриптом такођер разреши и хрватски сабор. но у истом рескрипту уједно санкционише законски чланак (знаменити 42 зак. чланак од г. 1861) о самосталности Хрватске и Славоније према Угарској.

После разрешења угарског и хрватског сабора наступи провизорија како у Угарској. тако и у Хрватској.

III.

Провизорија. — Хрватска дворска канцеларија. — Судба закључака сриског благовештенског сабора. — Нови избори за угарски и хрватски сабор. — Странке на хрватском сабору г. 1866. — Две беседе дра Полита-Десанчића на хрватском сабору. — Прве регниколарне депутације Хрватске и Угарске за нагоду. — Расиуст сабора угарског и хрватског усљед рата аустро-пруског год. 1866.

Бечка влада, кад је г. 1861 распустила угарски и хрватски сабор, што по фебруарском патенту нису хтели слати посланике у рајхсрат, надала се, да ће умети упливисати на јавно мнење у Угарској и у Хрватској у корист расположаја за централни парламенат бечки. Надала се бечка влада, да Угарска борбу против Беча у обзиру рајхсрата, ако дуже буде трајала, неће моћи издржати. И зато је представљала ствар тако, да ако се Мађарима не хити да учествују у „уставном животу“, што га рајхсрат пружа, да бечка влада на сваки начин може дуже „чекати“. У то доба изашла је она знаменита изрека државног министра Шмерлинга: „Ми можемо чекати“.

И заиста, Шмерлинг је тако ствари удешавао, да Угарску принуди, да своје посланике у рајхсрат пошаље. Он је у своју комбинацију почео да увлачи народности. Но ипак није у том обзиру ишао до крајњих граница, јер је истина у нечем народностима ласкао, али је ипак Мађаре штедио. Да је Шмерлинг

Војводину створио, да је испунио жеље Словака и Румуна, па да је одредио непосредне изборе по срезовима у Угарској (као што је то било после одређено у земљама цислитавским поводом отпора Чеха), можда би била Угарска принуђена да пошаље своје посланике у рајхерат, или би бар Угарска и без Мађара у рајхерату била представљена.

Но Шмерлинг се надао, да ће баш и Мађаре приволети да у рајхерат уђу. Он је мислио, да ће са административним апаратом моћи приправити повољнији расположај према Бечу. Али у том се јако преварио.

Чим је сабор угарски био распуштен, у мађарским жупанијама готово сви чиновници даду оставке на њиховим службама и бечка влада била је принуђена чиновнике у жупанијама именовати. То доба означаваше Мађари као доба „провизорије". Но то доба по Србе није било у толико рђаво, што су многи Срби, који су тежили за званијама, такова лако могли добити. Шмерлингова владавина, већ по својој тенденцији, била је пријатељска према народностима. Значајно је, да је баш у то доба провизорије, највећма почела јачати словачка народност. Наиме Словаци у то доба установише своју „Матицу", своје гимназије, и друге мање просветне заводе. Исто је тако Шмерлингова влада потпомагала Румуне и Сасе у Ердељу, и напослетку израдила, да је ердељски сабор послао посланике у рајхерат, па је Ердељ у рајхерату био представљен, и ако је ово било без Мађара и против воље Мађара.

У исто доба спада и стварање хрватске дворске канцеларије.

После октобарске дипломе, пошто је Баховска система пала, те управа од стране централних министарства морала престати, буде успостављена угарска дворска канцеларија (у њој је Ђорђе Стојаковић до-

био место дворског саветника) и ердељска дворска канцеларија. У обзиру Хрватске, за коју се није знало у каквом ће односају бити према Угарској и Аустрији, створило се неко провизорно врховно место под насловом „хрватско-славонска дворска дикастерија“, којој је предстојник био Иван Мажуранић.

Но после распуста хрватског сабора у новембру г. 1861. и усљед тога, што је био санкционисан 42 законски чланак од г. 1861, који изриче подпуну неодвисност Хрватске-Славоније од Угарске — таки је ишла бечка влада за тим, да установи независну управу за Хрватску-Славонију.

Почетком године 1862 буде установљена „хрватско-славонска дворска канцеларија“ — подпуно независна од угарске дворске канцеларије. Затим буде судство и управа у Хрватској-Славонији посве независно од Угарске организовано. Иван Мажуранић постане дворским канцеларем.

Код те нове дворске канцеларије било је понамештано доста Срба чиновника, међу четири дворска саветника два Србина (др. Ливије Радивојевић и Огњеслав Утјешеновић), а осим дворских саветника било је и секретара и конциписта Срба*). И код осталих власти политичких и судских, Срби су лепа званија заузимали. Светозар Кушевић био је велики жупан сремски, др. Суботић постаде септемвиром, а Јоца Живковић приседником банскога стола у Загребу.

У Хрватској и Славонији није се схваћала ствар опозиције против бечке владе у обзиру чиновништва као у Угарској, напротив организација под Мажураниħем врло је добро била примљена.

*) Др. Полит као секретар банскога стола био је додељен хрватској дворској канцеларији на службовање, те је две године служио код исте дворске канцеларије. Усљед размирица са својим предстојником дром Ливијем Радивојевићем, замоли канцелара Мажураниħа, да га премести у Загреб, камо је год. 1864 дошао, и где је остао до год. 1867.

Хрватска дворска канцеларија заузимала је врло одличан положај у Бечу. Била је не само подпуно независна од угарске дворске канцеларије, већ је у неким стварима имала и претежнији утицај. Српске ствари спадале су такођер хрватској дворској канцеларији. Премда се ствари, које су се тицале укупног српског народа, морале концертирати међу хрватском и угарском дворском канцеларијом као и војеним министаретвом, то је ипак хрватска дворска канцеларија у српским стварима имала меродавну реч. Др. Ливије Радивојевић, који је имао одељење за правосуђе, имао је уједно у својој референди и српске ствари. Хрватска дворска канцеларија непосредно је дописивала са патријархом и управом фондова, и то српски ћирилицом. Канцелар Мажуранић све је ствари, што су ишле у Карловце, ћирилицом подписивао.

У оно доба према расположају бечке владе, Срби мишљаху, да је најзгодније време, да се пожури решење закључака српског благовештенског сабора у обзиру Војводине. Пошто су многе општине из Угарске и Троједнице молбеницама на цара за решење тих закључака молиле, крене се у сред зиме (дец. 1862) велика сремска депутација у Беч ради Војводине. Бечке новине су тада много писале о потреби успостављења Војводине*) и већ се говорило о лицима, која ће бити понамештана у вишим званијама у Темишвару. Но депутација сремска добила је неодлучан одговор, али ипак такав одговор, да је остала нада, да ће се Војводина успоставити.

Та нада међутим није се никако испунила. Оне многе српске молбенице у обзиру Војводине, које су како непосредно хрватској дворској канцеларији биле додељене из царског кабинета, тако и оне, које су

*) Др. Полит је тада поводом доласка те депутације у Беч један уводни чланак написао у једне знатне бечке новине.

преко угарске дворске канцеларије и војеног министарства дошле хрватској дворској канцеларији, — са свима актима о закључцима благовештенског сабора — лежале су скоро две године на столу дворског саветника дра Ливија Радивојевића, јер се није знало, хоће ли се и како решити питање Војводине. Напослетку ти сви списи добију решење: „Имају се у своје доба репродуцирати — ad acta.“ И тако и сада сви ти списи бораве санак у каквој регистратури у Загребу или у Пешти! —

У оно доба постајала је све јаснија ствар: да што дуже траје борба у Угарској против Беча и што Мађари у тој борби већу енергију развијају, да бечка влада све мање одважности има, да се замери Мађарима. Изреку Шмерлингову: „ми можемо чекати,“ није могла бечка влада да испуни, напротив показало се, да Мађари могу „чекати“, а да бечкој влади није до чекања. Отпор Мађара довео је бечку владу у највећу неприлику, јер тај отпор био је врло озбиљне нарави. Мађари нису хтели порезу плаћати, већ су волели примати солдате у ексекуцију, те је влада била принуђена тим начином ексекуције порезу истеривати.

Бечка влада одлучи се напослетку да покуша опет пут поравнања са угарским сабором.

У г. 1865 биле су припреме за изборе, а г. 1866 већ је саборисао како угарски, тако и хрватски сабор. При изборима у Срему буде др. Полит у иришком срезу за посланика на хрватски сабор изабран*).

Сабор хрватски састао се 12. новембра 1865. Таки по састанку његовом, саставиле су поједине странке своје клубове. На том сабору биле су поглавито *три* странке: хрватска народна странка (Нозо-

*) Др. Милетић је тада био изабран како за хрватски тако и за угарски сабор. Кратко је време био на сабору у Загребу, па онда сде на сабор у Пешту.

раши), која је имала свој клуб у здању изложбе, странка самостална (рајхератска), која је имала свој клуб у здању „дворане“, странка унионистична (од Хрвата мађаронска прозвана), која је имала свој клуб у касини. Сремски посланици по тадањој струји савеза са Мађарима, били су у унионистичној странци.

Бечка влада имала је велико поуздање, да ће хрватски сабор признати фебруарски патент, те да ће изабрати посланике за рајхерат, а тиме да ће приномоћи, да се отпор Мађара, кад се виде усамљени — умекша.

Да бечка влада сигурнија буде, позове и Крајину на хрватски сабор. Крајина, као што се дало мислити, спадала је у „самосталну“ странку, која није хтела да зна за савез угарски и која је била приправна да прими фебруарски патент. Та странка била је у доста великом броју, управо у релативној већини према народној и унионистичкој странци. Народној хрватској странци није ишло у прилог да прими фебруарски патент, те да хрватски посланици оду у бечки рајхерат. Видећи, да би при расправи о адреси могла продрети адреса самосталне странке, хрватска народна странка понуди савез унионистичној странци, која овај савез прими. Усљед тога читава унионистична странка пресели се из касине у клуб изложбе. То је била прва фузија, која је представљала једну огромну странку. Но у тој фузионираној странци били су елементи врло противни једно другом. Хрватска аристократија, која је скроз била мађаронска, тешко се могла сложити са хрватским народњацима, којима није било толико стало до савеза мађареког, колико до „неодвисности и целокупности Хрватске“ и у том главна је била тежња народне хрватске странке: да се Крајина са Далмацијом Хрватској утелови. То је и био главни нагласак адресе, коју су хрватски народњаци спремили.

Унионистична странка била је према хрватским народњацима у тој фузионираној странци у мањини. Према гледишту унионистичне странке о савезу са Угарском, могло се предвидити, да ће фузионирана странка тешко моћи какву адресу саставити, која би жељама обеју странака одговорила. То се видило при расправи о адреси у клубу. Неповерење унионистичне странке према Позорашима постајало је све то веће, особито кад се поговарало, да Позораши подржавају неку свезу са самосталном странком. Напослетку дошло је до распада фузије, кад при гласању за избор одбора за адресу, кандидати унионистичне странке пропадну.

Кад се тако фузија распала, онда свака странка поднесе свој нацрт за адресу. Рачки поднесе нацрт адресе од стране хрватских народњака. На ову адресу даде самостална странка свој исправак, кога хрватски народњаци приме. Али тај исправак „самосталаца“ у многом је алтерирао адресу Рачкову, јер је наглашавао одношај према Бечу, но народњацима ово није сметало: њима је била главна ствар, да се нагласи целокупност Троједне Краљевине, што је Рачкова адреса нагласила. Унионистична странка са своје стране у својој адреси нагласила је савез са Угарском и нацрт те адресе поднео је заступник Стојановић.

Сремски посланици, будући у клубу унионистичном, били су за адресу те странке. Но ова адреса са српског гледишта ишла је сувише далеко у обзиру пријатељства са Мађарима.

У адресној дебати држао је и др. Полит дана 22. јануара 1866 подужу беседу. По тадањој струји у обзиру савеза са Мађарима био је и он за тешњи савез са Угарском, но ово је мотивовао са гледишта на источно питање, јер се тада држало, да ће Мађари, чим задобију самосталност од Беча, потпомагати тежње источних народа за њихово ослобођење, као што се ово

дало изводити из Кошутовог пројекта дунавске конфедерације.

Та беседа Политова гласила је:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 22. јануара 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи саборе! Ја се не слажем са садржајем ни једне основе адресе; али ипак ћу на послетку гласати за адресу г. Стојановића, давши јој такав коментар, да кад ми се каже да сам Мађарон, да ћу тај приговор као Србин сносити моћи.“

„Ни у једној основи не налазим, да је на висини ситуације данашње кризе у читавом европском истоку. Ја уважавам, ценим и осећам све, што се у адреси одбора рекло у обзиру Далмације и Крајине; ја посве пригрљујем, што је г. Перковац рекао, да политика наша мора бити политика „Троједне Краљевине“: али оним путем, којим се иде у тој адреси, никако не видим, да ћемо ону сврху постићи, за којом у обзиру наше лепше будућности идемо. Господо! Ми наш положај не смемо схватити посебице, него у савезу с оним великим европским питањем, од којега наша лепша будућност зависи, а то је источно питање. Ово је питање главно питање за нас, у овом се питању морају све жеље, све тежње и сви напори свакога правог Србина и Хрвата усредсредити.“

„Ко запреке мође решењу овога питања, ма каковим се он родољубом градио, њега ни један Србин и Хрват правим родољубом назвати не може. Запреке се пак мећу, кад се перхоресцира савез Троједне Краљевине с Угарском, кад се перхоресцира онај пут, који је кадар к нашој лепшој будућности водити. Да господо! угарско-хрватско питање стоји у савезу са источним. Ову ће велику истину свако лако по-

њати, који гледа у Аустрији и у Турској државе, којих постанак једно с другим у савезу стоји и којих положај у данашњем равнотежју европском посве један другог надопуњује. Шта је постанак Аустрије? Ништа друго него дефензиван савез народа европскога истока против навали османској. Да је тај савез пре битке косовске учињен или нешто после битке мохачке, Аустрије може бити неби било. Како је навала османска престала, таки се види тежња Угарске и Троједне Краљевине, да у свој наравски пређашњи положај ступе, ограничивши свезу с Аустријом на чисту персоналну унију. Али Аустрија тога никада хтела није, него је свагда хтела Угарску и Троједну Краљевину провинцијама ауетријским начинити. Отуда оне велике побуне у Угарској, отуда тристагодишња борба сабора угарског са бечком владом."

„Ова борба тек нађе дочетак свој у законима угарским од године 1848. Ти закони ставише Угарску у наравни положај спрам Аустрије; ти закони ставише Угарску у положај, који јој иде у читавом европском истоку."

„Зато Мађари никада, па баш никада од тих закона отступити неће и не могу, јер би се тим пореметила логика повеснице. Аустрија то дубоко осећа, па се тим законима из све снаге противи, зато је издала диплому октобарску и патент фебруарски, али јој то све не користи."

„Повесница има своју логику, те из премиса непобитне конзеквенције вуче. Да је диплома и патент у живот ступио, логике у повесници било неби. Крв ми иде у образ и црвенити морам кад помислим, да је у нашој домовини људи било, који се родољубима градише, који о нашој лепшој будућности сањаше, па ипак диплому и патент бранише. (Живио.) Немојте господо рећи, да ово не спада на ствар, да је решење источ-

ногa питања далеко, предалеко, да не стоји у савезу са положајем нашим и да ми тај положај не можемо равнати по питању, које је у руку велевласти.“

„Не господо, у источном је питању голем, преголем, гигантски корак напретка учињен, и то кримским ратом и париским уговором од године 1856. Баш гарантована целокупност Турске, баш то је тај голем корак напретка у решењу источнога питања. То може бити да изгледа као парадоксон, али срећом спада у оне парадоксоне, које цар Наполеон и народ француски оживотворавати обичава.“

„Што је та гарантирана целокупност Турске? — Ништа друго него гарантирана неутралност земаља полуострва балканскога. Те земље су пут Европе у Азију; која власт тим путем влада, која у Цариграду ђерму имати и малтарину купити може, та велевласт Европом влада. Зато париски уговор стави interdictum prohibitorium, да се ни једна велевласт тих земаља такнути не сме, а тим је прокрчио пут, да земље ове постану баштином оних народа, којих су биле. Под заштитом Европе, под гарантираном неутралности ових земаља, ништа на путу не стоји европеском равнотежју, да се по примеру Грчке и Србије и други хришћански народи ослободе од турскога јарма. То ослобођење не може имати смисла, да један народ над другим влада; овде не сме бити ни румунско, ни грчко, ни бугарско, ни српско царство, него ови народи морају као мале државе међу собом у савез ступити; на том путу не сме бити јаке државе, јер то захтева равнотежје европеско: те земље морају бити неутралне и за исток Европе оно, што је Швајцарска за запад Европе.“

„Господо! Ја се опет враћам на то источно питање. Ово питање стоји у савезу са угарско-хрватским питањем, јер се неда другачије решити него тим начином, да се конфедерација народа европскога

истока створи. Та се конфедерација не може створити, док је Аустрија у положају, у којем је сада. Док Угарска и Троједна Краљевина не ступе у чисту персоналну унију са Аустријом, дотле се мора решење источнога питања одгодити. Угарска и Троједна Краљевина позване су по својој прошлости, да свој пређашњи положај у европском истоку заузму. Угарска и Троједна Краљевина морају пропагирати слободан, уставан, муниципалан живот на читавом европеском истоку; оне морају кад тад у какав такав одношај спрам те конфедерације народа ступити, а то не може другачије бити, него кад свој положај спрам Аустрије сведу на чисту персоналну унију."

„Немојте господо казати, да су то илузије, јер Аустрија не може на то пристати; ја бих вам могао приповедати ствари, које сам сазнао, кад сам био у Црној Гори, те би се ви чудили, какав је тражав велевластни положај Аустрије, али нећу, јер то не спада на ствар, него ћу само то казати, да ја са гледишта наше лепше будућности пледирам за савез са Угарском. Знам ја господо, да је то врло тугаљива ствар, па ако икоме, то Србину, кад му споменете годину 1848., онда му се нешто породи у живцима, што се описати неда."

„Кад годину 1848 Србину споменете, онда му долазе пред очи оне стотине српских мученика, који су на губилишту мађарском грозно погинули, тада му пред очи долазе оне хиљаде породица, које су страшно у валовима Тисе и Дунава живот изгубиле, онда му дођу пред очи изгорела села и градови, онда му дођу пред очи они страшни призори при пропасти Сентомаша и Новог Сада, где Србин једном кубуром убија свога непријатеља, а другом самога себе. Ја сам те призоре из близине гледао, те их никада заборавити нећу. Зато, кад сам у овој саборници чути морао, да се год. 1848 игнорира, када се каже, да је то све

реакција била, онда ми се крв смути. Год. 1848 није дело реакције, него је дело правог народног напора и одушевљења, и зато мора бити година 1848 за нас исходиште интернационалног одношаја спрам Угарске."

„Угарска никада, па баш никада Хрватску покорила није; Хрватска је у савез ступила са Угарском својом вољом. Истина хисторички не дају се доказати, бар колико ја знадем, не дају се доказати подробно увети, под којима је Хрватска са Угарском у савез ступила, али то стоји, да се ниједан хисторик мађарски није усудио тврдити, да је Угарска Хрватску покорила. Зато је наше становиште год. 1848 било оно, да ми спрам Мађара у интернационални одношај ступити имамо. Ја делим и осећам у подпуној мери оно, што се жели у обзиру неодвисности наше земље спрам Угарске, али прека нужда мора нас на то нагнати, да свезу, и то што тешњу са Угарском начинимо, и то баш с обзиром на нашу лепшу будућност. Каква да буде та свеза? Ја штујем све оно, што је казано у обзиру чланка 42. од год. 1861., ја штујем, где се вели, да ми без тога чланка никад и никако ни један корак напред чинити не можемо. Ја сам год. 1861 на сабор доцније дошао, него што је тај чланак створен, али да сам био при стварању тога чланка, никако небих могао гласати, да се у оној форми даде, у којој је начињен. Навешћу и разлоге."

„У форми, у којој је овај чланак начињен, на њега угарски сабор нити хоће, нити може одговорити, и ја сам уверен, да неће одговорити. (Немир. Охо! Председник др. Шухај: Молим господо, чујмо!) Ја штујем сву ону господу, која су овај чланак стварала, морам ипак казати, да је посве нејуристичан, и то са гледишта приватног права о уговору и с гледишта права интернационалнога о пактирању. Јер ако смо ми независни, онда туђега признања не-

зависности не требамо, ако пак хоћемо што од независности отпустити, морамо то потанко означити, што отпустити хоћемо, јер иначе други compaciscent одговорити не може."

„И ја мислим, да смо у некаквом circulu viciosu, да смо у некаквој дилеми гледе закона од год. 1848. Ја имам то уверење, да би морали за те законе обзиром на наш положај према Аустрији, ми Срби и Хрвати још у већој мери војевати него сами Мађари. Али баш у том лежи тешкоћа, што су ти закони некаква сабља на две стране оштра, кад бранимо ми те законе против Аустрије, изгледа кано да хоћемо нашу самосталност да поткопамо."

„Ја закона од год. 1848 с мога гледишта у обзиру Троједне Краљевине, у обзиру српско-хрватскога народа никада признати не могу. Али се сада о том ради, да се из теснаца обзиром на нашу будућност изађе. Зато ја предлажем, да Хрватска и Славонија своје посланике на угарски сабор пошаље. Али како? Не онако, како је то г. известитељ једногласне адресе извео, јер на овај начин нема нити њему нити мени места у овом сабору, него би се морали вратити у Славонију и Срем, да тамо заступнике за Пешту бирамо. Важна је ствар господо, да угарски сабор Бечу фронт начини; то је важна ствар по читави исток европски, и зато да угарски сабор то учинити може, ја сам за то, да се од Хрватске и Славоније заступници на угарски сабор пошаљу, али не по изборном реду закона од год. 1848, него из сабора овога, но у оном броју, како то закони од год. 1848 захтевају. Тим би био угарски сабор реинтегриран, и Угарска би положај свој спрам Аустрије заузела."

„У обзиру уређења Угарске спрам Беча, ти би посланици као и други посланици на сабору угарском суделовали, али у обзиру уређења односаја Троједне

Краљевине спрам Угарске били би ти посланици депутација ad hoc, која се ни у што друго упустити неби смела, него што јој овај сабор рече и наложи; она се неби могла упустити, да од наше автономије што год отпусти."

„Но те речи автономија, самосталност, савез са Угарском, толико пута су изушћене, да сваки то жели, али нико то не прецизира, него кад се пита, у чем мисли, да се та автономија, тај савез састоји, редуцира се одговор обзиром на савез на то, да ће наши посланици присуствовати при церемонији крунисања краља. Не господо, наша свеза са Угарском мора субстрата имати; а тај налазим ја у том, да на скупном угарском сабору буде заступана Троједна Краљевина, Ердељ и Угарска, па да скупа оно решавају, што имају давати Бечу у обзиру војске и новаца; све би друго морало на автономију Троједне Краљевине спадати. Ако дакле Угарска добије своје министарство, као што га добити мора, јер Аустрија другога изласка нема (охо!), онда мора и Хрватска добити земаљску владу, која би била овоме сабору одговорна, и у тој земаљској влади морала би се стопити садашња канцеларија и намесничко веће."

„То је, по мом мњењу, једино могуће решење питања угарско-хрватскога спрам Аустрије и спрам читавога европскога истока. С тога гледишта баш ми је жао, што не могу бити с оним родољубима једнога мњења, који су као главну ствар нагласили свезу Далмације и Крајине."

„Ја сам тога уверења, ако се то питање не реши у Пешти, да се у Бечу никада решити неће; ако се пак у Пешти не реши, то ће се решити онда, кад ми узмогнемо Мађарима рећи: Овако бити мора."

„С тога гледишта ја дакле гласам за адресу госп. Стојановића, задржавајући себи право, да при специјалној дебати своје исправке дадем. Што рекох, ре-

кох у чврстој нади, да ће нам сунце скоро од истока гранути, те ће тећи вода куд је текла, што је српска мајка рекла. (Живио!)“

Унионистична странка са својом адресом наравно није могла продрти, јер је била у мањини. Адреса народне хрватске странке уз исправак самосталне странке буде великом већином примљена.

Та адреса добар је утисак учинила у Бечу и пошто је у тој адреси била изражена жеља о савезу са Угарском, то буде хрватски сабор позван да изабере из своје средине депутацију, која ће са сличном депутацијом угарскога сабора уговарати о том савезу међу Хрватском-Славонијом и Угарском. Пошто је у исто доба и угарски сабор изјавио приправност за то уговарање, то су се имале те две тако зване „регниколарне депутације“ састати у Пешти, да се договарају о „нагоди“ (поравнању) међу Хрватском и Угарском.

Расправе о „напутку“, који би се имао дати хрватској регниколарној депутацији, текле су на хрватском сабору почетком месеца марта 1866. Знамените беседе држаше тада говорници свију странака. И кардинал Хаулик држао је том приликом беседу, у којој је одлучно нагињао Бечу. Особито је то провиривало из напутка, кога је желио да се регниколарна депутација држи. У том напутку наиме трећа тачка била је такова, да Мађари неби могли на њу пристати. Трећа тачка тога напутка захтевала је, да се неке ствари резервишу централном органу бечком.

Хрватска народна странка са своје стране није баш наглашавала тај „централни орган“, али је ипак тај исправак самосталне странке примила. Говорник хрватске народне странке био је Мато Мразовић. Унионистична странка наравно да тај исправак није хтела примити.

Говорник унионисте био је опет Анте Стојановић. После њега непосредно је говорио др. Полит-Десанчић.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

од 9. марта 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи саборе! Првашњи г. беседник (Стојановић) претекао ме је у некојим мислима, и зато ћу бити нешто краћи. Како он, тако и ја, ако смо могли имати какву сумњу о смеру и смислу 3. тачке напутка за депутацију, што ће се изабрати да иде у Пешту, то је коментар г. известитеља (Мразовића) морао уклонити сваку сумњу, а коментар г. кардинала к овом коментару морао нас је посве на чисто довести. — Како првашњи г. беседник, тако и ја држим, да је с овом 3. тачком посве помакнуто гледиште нашој адреси. Исправак адресе, у погледу Угарске, који је проистекао из споразумљења двеју странака, није могао никада ићи на то, да се призна орган скупне монархије за заједничке интересе и с тим признањем да баш Хрватска буде прва, која би помогла створити тај орган. Ја мислим, кад смо тај исправак правили, да смо се морали обзирати на гледиште Угарске, и да смо морали имати пред очима солидарност с Угарском. Угарска никада, па баш никада неће и не може признати органа целокупне монархије аустријске за заједничке интересе; јер би с тим признањем отступила од свога гледишта као држава; с тим признањем уједно би признала, да је монархија аустријска једна држава. Угарска пак вавек је бранила и вавек ће бранити начело, да Аустрија није једна држава, већ да је угарска држава за себе, и да су друге земље преко Сутле и Лајте нешто за себе.“

„Господо моја! У овој 3. тачци напутка видим сакривену и прикривену идеју, из које се две доследности изводити могу: једна је доследност централистичка, а друга је федералистичка. О централистичкој доследности нећу да говорим, јер о тој, мислим, да смо сви посве на чисто; него ћу да говорим о федералистичкој. — Ја држим, да је управо у овој тачци сакривена идеја федерализма аустријског. Ја сам вавек држао и потпуно сам уверен, да је федерација у Аустрији немогућа. Ко је за федерацију? Само два народа, то су Чеси и Хрвати. (Глас с леве стране: Нису сви Хрвати.) Ја ћу то после разјаснити. Против федерације су Срби, Пољаци, Талијани, Румуни, против федерације су Мађари и Немци. Ја велим, да у овим околностима, кад је голема већина против федерације, да је она немогућа, а држим, да под овим околностима та федерација није спасоносна, јер мислим, да ни Чеси, ни Хрвати немају доста снаге, да сруше централизацију и апсолутизам немачки. У Аустрији ту снагу има само једина Угарска, а на по се мађарски народ. (Гласови: Охо!)“

„Кад сам рекао, да су Хрвати за федерацију, ту морам изузетак учинити. Који су Хрвати за федерацију? Баш они, који тако звану велику хрватску политику терају. (Немир.) Допустите, господо, да вам тако рекнем да и ја пригрљујем велику хрватску политику, јер сам уверен да in ultima analysi та хрватска политика мора постати српском. Но допустите ми, господо, да вам уједно кажем, да терати велику хрватску политику и хтети федерацију аустријску, да је то contradictio in adjectis. Што се тиче Чеха, ја им желим из свега срца, да се опросте господства и туторства немачкога, да једном заузму оно место, које им по историји припада. Кад сам ових дана читао шта се ради у Чешкој, да Немци не само војују против

првенства, него неће ни равноправности чешкога језика у чешкој земљи, онда ми се крв узмутила и ја бих ову науку препоручио оним нашим домородцима, који с бечким централистама и с фебруарским патентом кокетују. Ја држим, да ни за Чехе, ни за Словене у опште у Аустрији не може федерализам аустријски основати лепше будућности, него да је еретство тој будућности дуализам, који ће регенерацији читавога европског истока прокрчити пута, тим пак посредно и за Чехе бити спасоносан."

„Знам господо, да многе страва спопадне, кад се спомене та реч: дуализам, јер се вели: дуализам значи господство Мађара с једне стране, а господство Немаца с друге стране у царевини аустријској. Вели се, да Мађари морају тражити савезника, да се осигурају против опасности од стране Словена. Али ја кажем: Ако има за Мађаре опасности од стране Словена, то им је опасност од стране Немаца много већа. Словени нису један народ: словенска племена, може се рећи, народи су за себе, који имају сваки за се своју историју, своју посебну народну стихију с посебним државним бићем. Зато Словени никада не могу бити један народ. Немци напротив, ако и јесу у више држава раздељени, чине ипак једну велику целину. Јединство Немачке данас сутра може се оживотворити, јединство Словена никада, него само словенска узајамност. Ако би дакле било за Мађаре опасности од стране Словена, то је та опасност за њих далеко, далеко огромнија и већа од стране Немаца."

„Вели се даље, да Мађари морају у интересу свом бити противни нашем развитку на европском истоку. Господо, ја морам овде рећи, да погледом на статистички број Мађара, они хтели или не хтели, морају доћи у комбинацију европскога истока. Истина, има државника у Угарској, који се боје источнога питања,

који веле, да је повољно решење источног питања за Мађаре врло опасно, али ја мислим, да они Мађари, који своје интересе добро схваћају, не могу у решењу источнога питања видити опасности за свој народ."

„Обрадовало ме је, што се нашло људи на угарском сабору, који су тим државницима, као што је барон Етвеш, одговорили, да Мађари неће чинити савеза с Немцима; обрадовало ме је, кад сам читао, да је беседа Србина Милутиновића, у којој рече: „Тешко земљи, која изван граница својих тражи помоћи против својих грађана", примљена с повољним одобрењем и пљескањем. Ја држим, да Мађари већ виде, и да ће још боље увидити, да је њихова судбина скопчана с европским истоком. Мађари су народ источни. Угарска је држава источна, по историји и по целом њезином државном животу. Кад би Мађари скопчали савез с Немцима, онда би они на западу играли најпоследњу улогу, а на истоку могу да играју прву. (Мрмљање и свакојаке изјаве.)"

„Господо, морам се сад вратити на тачку 3., те опет поновити (немир) оно, што сам рекао, да кад су две странке склопиле онај исправак адресе, морала им је бити пред очима солидарност с Угарском. Имајући пред очима ту солидарност, морам рећи, да је ова 3. тачка напутка са свим излишна, почем је автономија наша у првој и другој ставци тачно назначена, а све друго, што прелази ту автономију, спада на солидарност с Угарском."

„Троједна Краљевина не може имати с Бечом никаква посла за себе, ако неће да своју будућност жртвује, него га може имати само у солидарности, што више у јединству с Угарском."

„Ако ли се ипак хоће, да се задржи трећа тачка, то ћу такав исправак дати, који ће бити посве јасан без околишења, ни лево ни десно, у об-

зиру нашега одношаја према Бечу. Тај исправак овако би гласио:"

„Установљавајући одношај према скупној монархији и начин расправљања скупних послова, има депутација у том погледу изјавити, да ће Троједна Краљевина бити на угарском сабору колективно заступана, и то Хрватска и Славонија скупа у оном броју, како то закони 1848 године установљавају." (Гласови ироничкі: Живио! и пљескање.)

„Знам ја, господо, да је то врло неугодно, кад се спомињу овде закони од г. 1848. Ако је то икоме неповољно, то је богме мени, и свима Србима; но ми нешто од тих закона морамо пригрлити, јер нас прека невоља гони, и баш никаква другога изласка не имамо."

„Кад се вратила наша депутација, која је адресу Њ. Величанству поднела, разнео се био глас, да Мађари и не желе да Хрватска буде заступана на угарском сабору. Могуће, да су поједини државници то рекли, али ја сам уверен, да угарски сабор на то пристати неће. Ја предлажући, да Хрватска на угарском сабору заступана буде, увек се опомињем 1790: чл. 59., где су сталежи и редови хрватски искали, да се пореза решава на угарском, а не на овом сабору, а зашто? Јер је свагда, кад се пореза овде дозвољавала, бечка влада нашла сретства, да већу порезу добије, него што ју је добити могла у Угарској. Зато желим, да се сва питања, која прелазе нашу автономију, решавају на угарском сабору, где бечка влада не може никад имати измајсторисане већине, дочим јој је на хрватском сабору измајсторисана већина увек осигурана. (Живио!)"

„Мој предлог ишао би на то, да се ова тачка 3. или сасвим изостави или да се прими мој исправак."

„Морам се још повратити на беседу узоритога г. кардинала. (Немир.) Он је у својој беседи изволео наговестити, да ће некако пропасти свет, ако се орган

целокупне монархије не установи за заједничке интересе. шта више: он је загрозио, да ће у Аустрији завладати апсолутизам, ако тога не буде. Господо, ја ни мало не сумњам, да би тај апсолутизам већ одавно био овладао, да случајно не има немачкога питања, талијанског питања и огромнога источног питања, која бечку владу облеђу као дуси Макбетови. (Смех са неке стране.) Бечка влада врло добро зна, да се апсолутизмом може дотерати до неке страшне катастрофе, бечка влада зна оне речи француског државника: „Можете се наслонити на бајонете, али не смете на њих сести.“

„Ја бих желио, да у Тројединој Краљевини овлада свест, да се немамо бојати апсолутизма, те ако овај и настане, да нам будућности нашој не може шкодити. Зато претња с апсолутизмом, ако не трактирамо с Бечом, нема смисла.“

„Време је сад настало, где Угарска и Троједна Краљевина могу рећи: „Ми можемо чекати“, али бечки државници већ не могу више да чекају, него на врат на нос жељезницом трче у Пешту. Истина, по одговору на угарску адресу некако изгледа, да бечка влада стоји на чврстом темељу. Ја то врло добро појмим, јер ако се закони од 1848 год извршe, то има опасности, нећу рећи за монархију, али за онај строј монархије, како га бечки државници схваћају; но ја велим, да има још веће опасности, ако се закони од г. 1848 не оживотворе. Зато бечка влада све једнако лавира, те само стопу по стопу попушта Мађарима, али ја сам уверен, да ако сад не буде трансакције, до трансакције пре или после мора доћи, ако се неће да скупна монархија дође у велику опасност.“

„Останимо дакле чврсто на нашем гледишту и држимо се солидарности с Угарском, јер без тога нам нема спасења. У овој великој кризи европског истока

Троједна Краљевина има да бира: хоће ли да вегетира као аустријска провинција, или да себи у скупу с Угарском прокрчи пут лепшој будућности на европеском истоку. (Живио!)"

Као што се из ове беседе види, др. Полит доводио је још у оно доба нерешено угарско питање у свезу са источним питањем — све излазећи са гледишта, да је у интересу Мађара слобода источних народа. На хрватском сабору биле су то ствари са свим нове, јер се тада још није појмио замашај источног питања.

Хрватска регниколарна депутација била је изабрана понајвише из чланова народне и самосталне странке. Од сремских посланика био је Суботић у самосталној странци и он је ушао такођер у регниколарну депутацију. Од Хрвата дошли су у регниколарну депутацију најодабранији људи, међу њима Штросмајер и Мразовић.

Регниколарна депутација хрватска отишла је са најбољим надама из Загреба у Пешту и била је тамо примљена најпријатељскијим начином. Чланови хрватске депутације били су изненађени тим пријатељским дочеком од стране Мађара.*) Но што се све више долазило на тачке „нагоде", то је споразум све тежи постајао. Хрватима се чинило непојмљиво, шта све захтевају Мађари. Мађари опет чудише се претензијама Хрвата.**) Напослетку запетост међу обим депутацијама достигла је таки врхунац, да су се преговори морали прекинути.***)

---

*) Штросмајер је све казивао: Та то су красни, то су фини људи.

**) Штросмајер хтео је Деака да убеди о неким стварма хрватским, али Деак му једаред рече: Маните се поучавања, ми обадвојица сувише смо стари, а да бисмо могли једно од другога што научити (wir sind beide zu alt, um einer vom andern etwas zu lernen!)

***) Штросмајер после тога искуства са Мађарима казивао је: Та то су варвари, ваља што пре бегати из Пеште.

Међутим ствари у монархији дошле су до важне обртне тачке. Угарски сабор одбио је двапута кр. рескрипт, који га је упућивао на признање скупних послова и на бирање посланика за рајхсрат. Чудновато! У оно доба распра међу Бечом и Пештом водила се као неки процес. На кр. рескрипт дао је угарски сабор свој одговор, на овај одговор дао је други кр. рескрипт реплику, а на ову реплику следовала је дуплика угарског сабора. Списе угарског сабора састављао је Деак. У то доба пада и књига бечког доктора Лускандла о државном праву Угарске, коју је књигу Деак темељито опровргао.

Ствари посташе у највећем ступњу запете међу бечком владом и угарским сабором и није се могло предвидити, како ће се тај спор свршити, — но ванјски догађаји разрешише чвор.

Супарништво међу Аустријом и Пруском ради првенства у Немачкој, достигло је тада врхунац. Пруска ухвајући се у то, што је Аустрија последњим ратом талијанским ослабљена и што не може да реши спор са Мађарима — заузме најнепријатељскији положај против Аустрије. Кнезови немачки беху на страни Аустрије, али народ немачки беше уз Пруску, која написа на своју заставу: јединство Немачке. Конфликт тај међу Аустријом и Пруском дао се давно предвидити, па је напослетку морао на површину доћи. Рат међу Аустријом и Пруском био је неизбежим, и месеца јуна 1866 заиста се зарати Аустрија са Пруском.

У Бечу су били пуног самопоуздања, да ће сјајно победити Пруску. Са том надом скопчавали су и другу наду: да ће, кад једном победе Прусе, угарски сабор са својим претензијама попустити, те да ће се покорити Бечу. Према томе било је наравно, да чим се знало за извесно, да ће бити рата са Пруском,

да је бечка влада распустила како угарски тако и хрватски сабор.

Бечке новине у самопоуздању свом, да ће Мађари после рата морати попустити, писале су: Сад престају све лепе беседе на угарском сабору. сад има реч генерал Бенедек (das Wort hat General Benedek) — тадањи главни командант аустријске војске против Пруске.

IV.

Посљедице пораза Аустрије код Краљевградца. — Сазив угарског и хрватског сабора. — Нова адреса на хрватском сабору. — Беседа дра Полита-Десанчића од 5 децембра 1866 о катастрофи Краљевградачкој и источном питању. — Попуштање бечке владе према Угарској. — Поравнање међу Аустријом и Угарском од г. 1867. — Распуст хрватског сабора. — Раухова ера. — Октроисан изборни ред за Хрватску и Славонију. — Нови избори за хрватски сабор. — Пораз хрватске народне странке. — Победа у Срему. — Иступ народне странке из хрв. сабора г. 1868. — Нагода Хрватске са Угарском г. 1868. — Борба народне странке са Раухом. — Победа и нова нагода са Угарском.

Према оном великом самопоуздању, што су бечки кругови имали у обзиру рата са Пруском и према нади известне победе, био је пораз код Краљевградца страшан удар, права катастрофа за одношаје царевине аустријске. Оне речи бечких новина при распусту угарског сабора: „Сада има реч генерал Бенедек“ — наговештавале су, да кад Аустрија победи Пруску, да ће онда лако са отпором угарског сабора. Врло је дакле појмљива ствар, да су Мађари желили победу пруском оружју. Но ово се није само на жељу ограничавало, већ је мађарска емиграција све своје услуге понудила пруској влади, и генерал Клапка устројио је мађарску чету, која би имала упасти у горњу Угарску. С друге стране имала је мађарска емиграција свезе са Србијом

и Румунијом, како би се по даљем развитку ствари и са ових страна удесио упадај у Угарску. Осим тога је имала мађарска емиграција и својих веза у унутарњости Угарској, да се буна подигне.

Премда се показало, да читава емиграција мађарска није била у стању много шта учинити, нити много шкодити Аустрији, јер је пруско оружје прави удар Аустрији дало, то су ипак бечки кругови били забринути за стање у Угарској. Чим је дакле Аустрија начинила мир са Пруском, прва је брига била бечких кругова, да покушају поравнање са Угарском. Зато је бечка влада таки иза мира сазвала како угарски тако и хрватски сабор.

Но на новом угарском сабору показало се велико самопоуздање Мађара: осећали су, да Аустрија њих треба и да су сада они господари ситуације. Према томе, са свим су друге жице навукли, не само према Аустрији него и према Хрватској и према народностима у Угарској. Пређе су се Мађари са свим друкчије понашали према народностима, пређе су се надметали сви мађарски говорници на угарском сабору лепим речма о пријатељству за Хрватску и за народности, после Краљевградца пак, мало беше спомена о том, главна је тема била: да се споразумеју са Немцима, па да деле господство над Словенима: Мађари у Угарској, Немци у Аустрији. Ово понашање морало је непријатно изненадити све оне, који су и међу народностима у Угарској и у Хрватској пређе били за пријатељство и за савез са Мађарима.

Под тим утиском састао се и хрватски сабор. Прва је ствар била, да означи своје становиште адресом. На хрватском сабору текле су расправе о новој адреси месеца децембра 1866. Адреса хрватска, према новом расположају Мађара, наглашавала је што већу самосталност Хрватске, наводећи, да тој самосталности може-

бити места у оквиру укупне монархије. Та адреса хрватска носила је некако тип федералистичан.

Приликом расправе о тој адреси држани су лепи и сјајни говори. Бискуп Штросмајер држао је једну од најлепших својих беседа. Та беседа трајала је пуна три сахата. Седнице су држане и пре подне и у вече. Непосредно после Штросмајера дође на ред др. Полит. Седница буде одложена до у вече и др. Полит у вечерњој седници буде први говорник.

Та беседа др. Полита значајна је, што је у великим потезима нацртао важност источног питања по српско-хрватски народ после катастрофе Краљевградачке, и што је Полит у истој беседи први пут дао израза превареним надама о савезу и пријатељству са Мађарима. За адресу, која је носила тип федералистичан, није могао Полит по тадањој струји српској гласати, и пошто је веру у пријатељство мађарско изгубио, то му се учинио као најбољи експедиенс да гласа за предлог заступника Боговића тога садржаја: Да се чује одлука угарског сабора о учињеним преговорима хрватске и угарске регниколарне депутације, који су преговори били прекинути поводом аустро-пруског рата.

Та беседа др. Полита гласила је:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

од 5. дец. 1866 на хрв. сабору.

(По стенографији.)

„Високи саборе! Кад су пре подне овде оне родољубиве речи пале,*) које су заиста свакога заступника потрести морале, будите уверени, да су и мене у најнежнијим чуствима гануле, јер и ја, као и сваки други Србин, поњам све оно, што се с разлогом противу Мађара и против савеза с Угарском навести може; али из оних премиса, које су се навеле, и које ја под-

*) Беседа бискупа Штросмајера.

пуно одобравам, из оних премиса о нашој самосталности, хисторијској прошлости и будућности, ја бих са свим друге конзенквенције изводио.“

„Да је оваку адресу, што на столу вис. куће лежи, сабор угарски, да су Мађари оваку адресу саставили, ја бих то поњао, јер од Мађара, који су окружени туђим елементима, немајући баш најсјајније будућности, дало би се ово извинити.“

„Али сабор Троједне Краљевине, сабор народа хрватско-српскога, да он таку адресу гради, народ, коме сјајна будућност претстоји, коме се баш сада врата те лепше будућности отварају, да се тај народ таком адресом у наручје Аустрије баца, то је оно, што чуство и осећање сваког Србина и Хрвата вређати мора (a!). Ви господо! овде у адреси градите Аустрију, хоћете, да централни орган Аустрије установите (a!).“

„Мени се то допада, од прилике онако, као кад се каква зграда с темеља руши, а становници место да се спасу, мисле на то, како ће кров да закрпе, да се унутарње развалине не виде. Али ја вам, господо, велим, да нити ваша адреса, нити адреса угарског сабора, нити адресе свију сабора аустријских неће загладити оно, што је катастрофа код Краљева града починила.“

„Адреса, што лежи на столу вис. куће, као да се невешта чини тој великој катастрофи, и ако је наговешћује, то је схваћа са свим с противног гледишта, него што би је имао схватити сваки Србин и Хрват. Господо! нећу се упуштати у политику конјектурâ, али ћу навести политику, која ми се види практичнија, него она, која рачуна са факторима од данас до сутра, а губи из вида велике моторе повестнице.“

„Господо! Ако се нећемо обзирати на изваньске околности, ако се нећемо равнати по политици с вишега гледишта, онда о нашој будућности много говора бити не може.“

„Битка код Краљева града није битка, која се данас губи, а сутра добија, није битка за коју се данас сутра реванш узети може, није битка, која се рачуна по хиљадама оних војника, који су тамо погинули, није битка, која задаје само ударце и ране, већ је катастрофа у повесници света.“

„Код Краљев града сарањена је неистина, а родила се истина. Тако звано свето римско царство немачког народа, које беше лаж, немачки савез, који беше савез кнезова противу народа, коме Аустрија беше душа, — то је закопано код Краљева града. Нова зграда државна, која одговара генију немачког народа, велика Немачка, којој хоће Пруска да буде душа, и која будућности има, та се породила код Краљева града.“

„С друге стране европски исток, који стајаше под туторством немачко-аустријским, хоће да се еманципује. После 300 година европски исток у свој наравни положај долази и последице мохачке битке налазе свој довршетак у битци код Краљевог града.“

„Господо! Више се пута и у опште аустријским државницима пребацивало, што су се држали немачке политике, што су придржавали савез Аустрије с Немачком, па ипак је, господо, тај савез, за који су се аустријски државници толико заузимали, темељног разлога имао. Аустрија већ по самој речи има сачињавати део Немачке; Аустрија истиснута из Немачке, није више Аустрија, већ постаје подунавском државом.“

„Данас још може бити говора о преустројењу Аустрије као подунавске државе, али о преустројењу садашње Аустрије говора бити не може. И збиља, како хоћете ви да преустројите данашњу Аустрију? Хоћете ли да успоставите централизацију, федерацију или дуализам?“

„Противу централизације су сви народи аустријски, а после Краљева града и сами Немци, јер центра-

лизација за аустријске Немце значи несједињење са великим немачким телом, и изгубити наду, икада се Немачкој придружити.“

„Хоћете ли федерацију? Против федерације су два тако звана господарећа народа (а!); ја мислим, да сам се коректно изразио, кад сам рекао: тако звана, јер се ми баш зато боримо, да не буду више господарећи. Немци су противу федерације, јер би за њих федерација значила изгубити господарство над другим народима, а ипак неимати наде придружити се Немачкој. Противу федерације су Мађари са оном снагом, која је била кадра г. 1848 и 1849 биће Аустрије у опасност ставити; противни су пак зато, што би федерација за њих значила одрећи се државнога права свога, као самостална држава. Противу федерације, хоћу рећи, још су Румуни и Срби (о!). Ово има разлоге, који се не тичу унутарње, него спољашње политике.“

„Федерација значила би у нечем консолидацију данашње Аустрије, те би при решавању источног питања западу дала повода, да Романију и Србију Аустрији придружи, а противу тога би се Срби преко Саве, док је у њих мишица, из све снаге борили. Ко је дакле за федерацију? Ја бих рекао, једини Чеси, јер о Пољацима нећу ни да говорим, пошто су њихове жеље са свим познате, те их не треба овде навађати.“

„Ја мислим напослетку, господо, да ни родољубиви Хрвати не могу бити за федерацију данашње Аустрије (о! а!). Ја ћу навести разлоге. Ја држим, да Хрвати своју судбину од судбине Срба одвојити не могу, и ако би то учинили, то би у будућности били пришпетље мађарске, и то је разлог да родољубиви Хрвати морају бити противу федерације данашње Аустрије.“

„Остаје дакле још дуализам. Под дуализмом обично се разумева господарство Немаца у једној, а Мађара у другој половини царевине.“

„Но, господо, и ово после катастрофе код Краљева града у потпуној мери не постоји; јер родољубиви Немци теже к своме средишту немачкоме и неће много трти главе, како да се народи овде устроје. Што се тиче Мађара, они никада закона градили, ни програма правили нису, како да се друга половина царевине устрои; они само просто захтевају изведење закона од г. 1848., те кажу: устројавајте се ви у другој половини царевине, како хоћете (а!). Ја мислим, да би ово, што овде навађам, морало свакоме познато бити, јер ја не знам, да сам икада читао, да су Мађари програме за преустројење друге половине царевине чинили.“

„Шта значи пак изведење закона од г. 1848? Значи устројење самосталне угарске државе; угарска држава пак већ је по свом појму противна аустријској држави. Зато бечка влада на такав дуализам, као што га Мађари желе извести, никад пристати неће, она ће им може бити дати сакати дуализам, али самосталну државу угарску никада. Такав сакати дуализам пак, давао би бечкој влади повода, да народности Угарске, и Троједну Краљевину противу Мађара потстиче, а ипак да их жртвује онда, кад хоће концесије од Мађара да добије.“

„Шта следује из свега тога, кад се за данашњу Аустрију нити централизација, нити федерација, а нити дуализам успоставити неда? Следује то, да о преустројењу и судбини Аустрије као подунавске државе неће одлучити унутарње, него ванъске околности, а наиме решење пољског и источног питања.“

„Ја морам и овде предусрести онај приговор, као да прелазим на политику коџектура. Истина, има таких практичних политика, који од самих дрва шуме не виде, и ти се никад на више гледиште узвисити неће, од куда би шуму угледати могли. Али се мени види, да

је баш ваљска политика врло практичне нарави, и то зато, што са врло практичним сретствима, наиме са топовима и пушкама ради."

„Ко се поле мало обазире на ваљску политику, томе не може непознато бити, да се баш у овај мах велике припреме међу велевластима чине, и да се те припреме страном, или боље рећи, баш највише источног питања тичу, које је по нас од највеће важности. Источно је питање у овај мах до оног ступња дошло, да се не може више на много година одгађати. Порта може устанак у Кандији угушити, може још више устанака, који се сваке године понављају, покорити, али Порта не може угушити јавно мњење у Европи, да је Турска аномалија међу европским државама, не може више учинити Грчку, Србију и Романију пашалуцима туреким, а док то не може, не може препречити, да ове даном приликом својој браћи у помоћ не притеку. Истина, да ни Грчка, ни Србија, ни Романија неће Турску оборити, али ће припомоћи, да се иста обори, чим то у прилог једној или другој велесили и извесним комбинацијама и алијансијама узиде. Којој пак велесили распад Турске у прилог иде, то двојбено бити не може. То је она велесила славенска, на коју су очи свију Славена упрте, кад они виде, како се од туђих елемената прогањају, како им је све непријатељско, како их сви мрзе, па кад тако хоће скоро сами о себи да очајавају, онда се теше, да Славенство пропасти не може, док Русије има. Ја не велим садашњу Русију, Русију апсолутистичну, него Русију, која ће бити и која хоће да постане. Већ данашња Русија мора се обазрети на дух народа и не може терати кабинетеку политику. Баш због тога је и источно питање за Русију од велике важности, јер је то питање за руски народ питање части народне, питање велевластног положаја, питање славенско. Изгледало је, као да ће Француска источно

питање у своје руке узети. (Гласови: на ствар.) Ја мислим, да баш ово на ствар спада, јер оног, који би хтео из вида изгубити, да Троједна Краљевина код источног питања посла нема, тога би ја врло сажалевао. Велим изгледало је, као да ће Француска у своје руке узети решење источног питања по оном, што је учинила за Романију, Србију и Црну Гору. Али на жалост, видимо данас, да Француска на срамоту своје цивилизације, уз Турску стоји. Готово је невероватно, да може та цивилизована Француска Турску потпомагати, и зато је сва прилика мислити, да ће и она решавати источно питање, али на начин, који би томе решењу сасвим други вид дао, сасвим противан интересу народа српско-хрватскога, и у том случају боље би било за наш народ, да још под Турском остане, него да га та злосретна коб деси. Ако је Француска при решавању источног питања накана за замену Галиције, која би Пољској имала доћи, Аустрији дати југославенске земље садашње Турске, то би најнесретнија идеја била, коју би Француска имати могла (а!). Бар народ српски преко Саве бранио би се против таке комбинације, док мишица има, и волио би остати, где је, него да из ропства опет у зависност дође."

„Ова комбинација тешко да ће се извести, јер као што је вредни мој пријатељ г. Старчевић неки дан рекао, ако би се Аустрија у такав рат упустила, то би њој по свој прилици последњи рат био, кога би она завргла."

„Ја говорим о овом питању баш зато, што држим, да је од веће важности, него све комбинације, које ви о устројењу Аустрије чините, јер ја ово питање схваћам с вишега гледишта, са гледишта народности."

„Начело народности одржало је победу у Италији, ово начело ће да преустрои Немачку, те је преостало још, да преустрои исток."

„Изгледа, господо, као да има само један народ на истоку, који ће да се томе противи, да сё исток по начелу народности преустрои, а тај народ су Мађари. (Живио!)“

„Допустите, да и овде моје мњење изјавим, у колико је катастрофа Краљев града положај Мађара према нама битно променула. Ја морам овде онај приговор, онај укор предусрести, који се често Србима чинио, као да они тобоже из неке симпатије према Мађарима савез са Мађарима желе, и да ће Троједну Краљевину у ждрело мађарско да баце. Ко зна осећање, ко зна свест Србаља, ко се опомиње страшнога боја, што га Срби скупа са Хрватима од год. 1848. противу Мађарима бише, тај тога веровати не може. Будите уверени, господо, као што сваки Хрват ово земљиште Троједне Краљевине љуби, да га и сваки Србин не мање, него може бити још у већој мери љуби, јер је за ову Троједну Краљевину, ако не више, оно бар толико српске, колико хрватске крви потекло. Ако смо ми Срби у обзиру савеза с Мађарима где који пут прекорачили границе, које нам наша народна свест стављаше, то чинисмо ово с вишег гледишта, наиме будућности наше на истоку. Можда смо се у обзиру тог савеза мађареког преварили, али нам се тај грех може опростити, кад се на ум узме, да су нам намере чисте биле. Ми ценисмо, да ће Мађари преображење и препорођење истока у својој важности, у свој својој величини појмити, и да ће они свом својом снагом прионути, да у неком обзиру и иницијативу приме. Ми смо држали, да ће изведење закона од 1848. год. прекрьати и свладати моћ оне бечке владе, која нашем развитку на истоку свуда велике препреке чињаше, и која са Турчином противу Хришћана у савезу стајаше.“

„То је разлог, господо, зашто ми хтедосмо Угарску конституговану на законима од год. 1848. Али

морам признати, да смо се у Мађарима преварили. Мађари не само да иницијативу у том примили нису, него су баш из све снаге противу тога радили. Кад се ове године рат породио, тада изображена Европа, тада народи, који су за начело народности, стајаху уз Пруску: Мађари пак са програмом барона Етвеша бранише велевластни положај Аустрије у Франкфурту! На и сада после катастрофе код Краљева града, кад је Аустрија у обзиру истока ослабила, кад се појавише друге комбинације за преображење европскога истока, сада баш Мађари хоће да пруже руку аустријским Немцима, а то зато, како су неки говорници у угарском сабору наговестили, да буду сигурнији противу народности у Угарској и противу Троједне Краљевине. (Тако је!)"

„Господо! Тај напор Мађара ради такога савеза не може успешан бити, јер савез Мађара са аустријским Немцима после катастрофе код Краљева града смисла нема, пошто Немци, као што више пута рекох, своме средишту немачком теже, и они би се Мађарима захвалили, кад би их хтели задржати у наручју свом, да не могу у своје средиште отићи. Ако су Мађари свесни свога положаја, то би морали појмити, да им друге будућности нема, него у савезу са осталим народима на истоку. Ако ће се они томе противити, то ће их вихор ветар при решавању источнога питања захватити, и можда талас са севера тако обухватити, да неће знати, где су и камо су. (Живио!)"

„Кад сам тако моје гледиште установио, мислим, да ми се не може приговорити, да превелике симпатије гајим за Мађаре. Као што рекох, господо, оне премисе, које су се пре подне навеле, одобравам, пригрљујем, али консеквенције оне никада прихватити и пригрлити не могу. Да је сабор Троједне Краљевине рекао: прекинут је савез са Мађарима, нама тога са-

веза не треба, — ја бих на то пристао; али кад народ Троједне Краљевине, народ српско-хрватски, коме велика будућност предстоји, себе у наручје Аустрије баца, то никада одобравати нећу. Шта се збиља хоће са овом адресом? Заиста хоће се неким начином Аустрија да се конструира, установљује се за Аустрију неки централни орган, даје се Аустрији крв и новац, хоће да се централизује аустријска влада. Сабор Троједне Краљевине заиста се више брине за Аустрију, него Аустрија за Троједну Краљевину."

„Ја бих могао, господо, са више гледишта ту адресу побијати, али хоћу баш само најсјајнију страну њезину да изаберем, наиме целокупност и одговорну владу."

„У том обзиру морам сажалевати оне, који би збиља тога уверења били, да ће бечка влада целокупност Троједне Краљевине оживотворити. Мени се то од прилике тако допада као кад би Србија искала од Стамбола придружење Босне и Херцеговине. Што се тиче одговорне владе за Троједну Краљевину, ја се ту посве слажем са оним, што је овде већ казано, и мени није никако смешно, да би Троједна Краљевина могла имати своје министре хрватске, шта више, ја одговорну владу за нешто врло паметно и нужно држим."

„Али ја опет велим, да онога сажалевам, који мисли и који наде има, да, кад се једном по овој адреси установи бечка централна влада са централним органом, да онда још може говора бити о хрватској одговорној влади. Допустите, господо, ово је велика илузија, јер централна ова влада имала би таку моћ, да, кад би ви на овом сабору о одговорној влади за Хрватску говорили, да би вас она све на одговор позвала! (Допадање.)"

„Но ја већ са више страна чујем: нећеш бечке централне владе, нећеш аустријско, али хоћеш мађарско министарство, хоћеш мађарски орсагђилиш."

„Допустите, господо, да и овде моје становиште означим, и то тим више, што се у том обзиру битно разликујем од неких чланова странке, којој принадлежим.“

„Ја сматрам и свагда сам сматрао Троједну Краљевину као равноправну Угарској. Зато нећу никада на то пристати, да нас прагматична санкција Угарске веже и да Хрватска год. 1712 није имала права, посебну прагматичку санкцију склапати, као и на то, да она не може искати посебне инаугуралне дипломе.“

„Истина бог, да се исторично даде много говорити о тој прагматичној санкцији од год. 1712., као и о том, да ли је опортуно и сходно, кад у савезу са Угарском стојимо, посебне инаугуралне дипломе искати. Али, господо, ја велим, да склапати уговор са владаром и о том искати исправе, то су битни атрибути државе и ради тога ћу увек те атрибуте за Троједну Краљевину виндицирати, те ради опортунитета од тога неодустајати.“

„Ја мислим, да је све оно погрешно, што се с ове и с оне стране о заједничком праву са Угарском навађа, а особито да Мађари греше, кад веле, да наш савез с Угарском правно прекинут није, него да нас у том обзиру закони угарски апсолутно везати морају. Кад ми се овако што, као и оно о заједничкој прагматичкој санкцији и у опште о тим законима угарским говори, мени се заиста крв узмути; јер ако ћемо строго по параграфима корпус јуриса ићи, то би тешко било, да би се Троједна Краљевина из наручја Угарске извинути могла. Ја мислим, да је велика и главна погрешка не само у нашој домовини, него да је баш главна погрешка Мађара, што они у свима односајима хоће да упораве *начела приватнога права*, где само начела *јавнога, међународнога права* места имају. Битна је разлика међу приватним

и јавним међународним правом. Код приватнога права компациценти имају трећега за judex executionis, код јавнога међународнога права пак компасциценти су сваки за себе judex executionis. Кад такав државни уговор не годи више народу, кад се противи његовом бићу или само развитку, он га раздере. (Живио!)"

„Да то тако не стоји, господо, онда никад неби напретка било. Да уговори од г. 1815. постоје, и да раздерани нису, Европа би још чамила под неслободом. Италија неби се била никада конституисала, а и Немачка никада се преобразила неби. А тако исто, да парички уговор од г. 1856. на веки постоји, решењу источнога питања изласка било неби. Него у јавном праву, кад који уговор, као што рекох, биће народа нијече, онда га народ прекине, а то смо ми г. 1848. према Угарској и Мађарима учинили, и зато је тај савез правно престао. (Живио!)"

„Дакле сва аргументација, која се од стране Мађара о правној непрекидности према Хрватској наводи, сасвим је погрешна, јер хоће да управља начела приватнога права, где само начела јавнога међународнога права места имају. (Живио!)"

Но господо! кад сам овако своје гледиште и у том обзиру разложио, настаје питање, шта би нам ваљало у нашим околностима чинити? Ово је питање, које си не само овај високи сабор, него које себи готово сваки сабор у Аустрији ставља, а одговора никако нема. Ја с мога гледишта из овога нашега положаја изласка не видим, и као што сам наговестио, о судбини Аустрије, као подунавске државе, као и о судбини тр. краљевине неће унутарња, него ваньска политика, а наиме решење источнога питања одлучити. Ако бих дакле хтео моје мњење о том изразити, шта да чинимо, никако небих могао радикално средство препоручити, него само средство, које би било extre-

diens, а тај expediens види ми се у предлогу заступника града Загреба, г. Мирка Боговића."

„Тај предлог хоће само да чује још одлуку угарскога сабора о учињеним преговорима обојих регниколарних депутација. Истина морам признати, да и тај предлог неће може бити имати никаквога успеха, али сигурно шкодити не може, јер они разлози, који су се навели, да ваља баш у овај мах нашу домовину уредити, не само да не постоје, него су по мом мњењу, као што из свега, што сам навео, произлази, баш противни ономе, к чему ми тежити имамо."

„Ја не схваћам наш савез са Угарском никако другчије, него само као савез обране према трећему. Ја мислим, да је проста лоћика, да кад двојица имају трећега за противника, да не ваља да се међу собом раздвоје, ма какве их околности на то нукале. Ми можемо ово или оно мњење о Мађарима имати, ми можемо све навести, што се против њих навести може, али једно заборавити не смемо, да ми Мађаре на европском истоку нити истребити, нити у Азију протерати можемо."

„Ми и у будућности са Мађарима у дотицај доћи морамо, али ја се надам, да ће се тада пре наша него њиова слушати."

„Једини expediens за сад налазим у предлогу г. Боговића. Истина, да не видим ни отуд, као што већ једном рекох, велика успеха; али, господо! сав наш рад, рад свих сабора аустријских тешко ће плодом уродити, јер ми се види посао Сисифов, то јест посао, који никада плодом уродити, никад циљу доћи не може. У тим околностима ништа нам не преостаје, него чекати лепшу нашу будућност, те придружити наш глас вапијућему гласу наше браће преко Саве и Уне, и с њима се тешити: „Трпен спасен." (Живио!)"

Ова беседа Политова у ставкама о односају према Мађарима, о источном питању и о будућности Срба и Хрвата — била је од великог утиска на хрватски сабор.

По себи се разуме, да је адреса већине била примљена. Ал' лепе мисли у тој адреси о уређењу Аустрије на федералистичној основи, наскоро се показале као пусте сањарије. Почетком г. 1867. опажало се већ попуштање бечке владе према Угарској. Окорелe централисте немачке, постале су мекше према Угарској. Видило се, да би се задовољили са господством макар у једној половини царевине, само да не дођу у опасност федерације славенске. Нови државни министар Бајст, који је дошао после аустро-пруског рата из Саксонске у Аустрију, држао је, да ће поравнањем са Угарском Аустрија ојачати и да ће моћи кад тад учинити фронт против Пруске. Зато је Бајст ишао за тим, да се поравнање са Угарском што пре учини и да се система дуализма инаугурира. Приправност за поравнање у Бечу била је дакле велика. Требало је само Деак да у начелу призна неке заједничке ствари међу Аустријом и Угарском, па да се поравнање омогући.

Са пролећа год. 1867 све је било већ удешено међу Пештом и Бечом у обзиру поравнања, и јунија месеца већ се крунисао краљ у Будимпешти и положио заклетву на угарски устав.

Према адреси, коју је хрватски сабор месеца децембра г. 1866. круни поднео, није могло бити говора о том, да ће хрватски сабор моћи пристати на онакав положај Хрватске-Славоније према Угарској као што су га хтели наметнути Хрватима из Пеште. Зато бечка влада у споразуму са Мађарима *распустити* хрватски сабор.

Непосредно пре распуста, већ у слутњи да ће одсад зло бити и по Хрвате и по Србе, сабор пре свога

разласка донесе закључак о равноправности племена хрватског и српског, и равноправном називу језика хрватско-српског или српско-хрватског, као и о равноправној употреби писмена ћирилског.*)

Пошто Мађари нису могли трпити аустријског генерала за бана, то буде бан Шокчевић пензионован, а за бана буде по вољи Мађара, један велепоседник хрватски, присни привржeник мађарски, барон Левин Раух за бана постављен. Тиме је настала у Хрватској злогласна ера Раухова, која ће Хрватима свагда у памети остати, јер су је назвали правим „пашовањем."

Рауху као намеснику мађарском, морало је таки испрва јасно бити, да он са постојећим изборним редом не може створити сабор, који би хтео пристати на таково поравнање са Угарском као што су га желили у Пешти. Зато Раух и мађарска влада у Пешти нису имали нимало скрупула да октроишу по њиховој вољи нови изборни ред.

Тај нови изборни ред, ако је већ по себи стварао хрватској народној странци велике тешкоће, то је још више чинио начином избора. Пресије, велика насиља при изборима почињше, да је народна странка ужасни пораз претрпила. Првак народне странке, Мато Мразовић, при избору у Загребу морао је пропасти.

Читава Хрватска и Славонија није била у стању да изабере до само осам народњака. Напротив победа народне странке у Срему била је сјајна. Од осам посланика, изабрала је сремска жупанија пет народњака: Суботића, Полита, Плавшића, Томбора и Филиповића.**)

*) Више пута су текле на хрватском сабору расправе о имену и језику српском. Др. Полит је свагда у тим расправама живо учествовао. Ти његови помањи говори могли би се наћи у дневницима сабора хрватског.

**) Овај последњи кад је дошао у Загреб изневерио је народну странку и ступио у владину.

Победа у Срему славила се на све стране. Особито Ирижани, који су Полита изабрали против Живковића, славили су сјајно своју победу.

Народна странка (свега њих 12 на броју) кад је јануара месеца г. 1868 ступила у сабор хрватски, видила је, да јој ту опстанка нема. Таки у једној од првих седница саборских, преда своју изјаву: да она сматра сабор за незаконит, што је састављен на основу октроисаног изборног реда — и са том изјавом народна странка остави саборницу.

Кад су народњаци иступили из сабора, Раух је имао чисто поље за своје планове. У сабору су седили чиновници, све зависни од Рауха, а са овима такозвани вирилци, велепоседници хрватски, одани сасвим мађарској политици, јер како по свом васпитању тако и по породичним свезама, они су — у пола Мађари.

Из таковог сабора, наравно да је могла произаћи такова регниколарна депутација, која ће за Хрватску све примити што ће у Пешти Мађари диктирати.

И заиста, та друга регниколарна депутација, сврши брзо свој посао, јер просто прими све оно, што су хтели у Пешти. Тако поста прва нагода међу Хрватском и Угарском г. 1868.

Мора се ипак рећи, да је и та прва нагода доста велике концесије за Хрватску задобила, али то је било још у оно прво доба заноса мађарског, кад су се Мађари са Бечом поравнали и Угарској сјајни државноправни положај извојевали, па су хтели да буду „праведни“ према Хрватској. А нешто је и то било, да се замажу очи Европи, како тобож Мађари умеју да „деле слободу.“ Кад су први хрватски посланици у угарски сабор ступили, и кад је Жувић на мађарском језику држао поздравни говор, одушевљењу у угарском сабору неби краја. Но ко су били ти хрватски посла-

ници? Највише подчињени чиновници Раухови! Ал' Мађарима је и то годило, варали су сами себе: да су ти посланици израз воље народне у Хрватској!

Међу тим хрватска народна странка претрпила је страшна гоњења од стране Раухове владе. Али нар. странка ипак у својој борби очајавала није. У оно доба, при првим изборима по октроисаном изборном реду, кад хрватска народна странка није могла (осим Срема) само о с а м посланика да изабере — то је било доба првог изненађења за Хрвате. Народна странка од ч у д а није се могла сабрати. Но после се она сабрала и опозиција Рауху постајала је све то већа и јача. Под министарством Лоњајевим буде хрватски сабор двапута распуштен (једаред пре него што се и састао), јер је народна странка велике победе при изборима одржала. Напослетку, пређаве шпекулације бана Рауха са лоњским пољем и „лимито-солу", што је народна странка потанко обелоданила, увере и владу угареку, да се бан Раух неда даље држати у Хрватској. Бан Раух одступи и нека провизорија наступи под Ваковићем. Међу тим је Лоњаји држао за целисходно да ступи у контакт, и да покуша поравнање са народном странком.

То поравнање заиста је и пошло за руком. Народна хрватска странка примила је у начелу и у главним опредељењима Раухову нагоду, и само је учинила неке промене у обзиру своте автономног буџета; место паушалне своте од 2.200.000 ф. буде кључ по 45% установљен. Осим тога, учињена је нека промена у положају бана према хрватском министру у Пешти. Но у главном, може се рећи, да је народна странка примила Раухову нагоду. Изгледало је заиста, да је народној странци само до тога било стало, да сруши Раухову владу и да она ступи на њено место. Па то јој је заиста са новом нагодом и пошло за руком.

Победа у Срему славила се на све стране. Ос
бито Ирижани, који су Полита изабрали против Жи
ковића, славили су сјајно своју победу.

Народна странка (свега њих 12 на броју) кад
јануара месеца г. 1868 ступила у сабор хрватски, ви
дила је, да јој ту опстанка нема. Таки у једној с
првих седница саборских, преда своју изјаву: да она см
тра сабор за незаконит, што је састављен на осн
ву октроисаног изборног реда — и са том изјаво
народна странка остави саборницу.

Кад су народњаци иступили из сабора, Раух
имао чисто поље за своје планове. У сабору су с
дили чиновници, све зависни од Рауха, а са овима т
козвани вирилци, веленосединци хрватски, одани сасви
мађарској политици, јер како по свом васпитању так
и по породичним свезама, они су — у пола Мађар

Из таковог сабора, наравно да је могла произаћ
такова регниколарна депутација, која ће за Хрватск
све примити што ће у Пешти Мађари диктирати.

И заиста, та друга регниколарна депутација, сврш
брзо свој посао, јер просто прими све оно, што с
хтели у Пешти. Тако поста прва нагода међу Хрват
ском и Угарском г. 1868.

Мора се ипак рећи, да је и та прва нагода дост
велике концесије за Хрватску задобила, али то је бил
још у оно прво доба заноса мађарског, кад су се Ма
ђари са Бечом поравнали и Угарској сјајни држав
правни положај извојевали, па су хтели да буду „пра
ведни" према Хрватској. А нешто је и то било, да с
замажу очи Европи, како тобож Мађари умеју да „дел
слободу." Кад су први хрватски посланици у угарск
сабор ступили, и кад је Кувић на мађарском језик
држао поздравни говор, одушевљењу у угарском са
бору неби краја. Но ко су били ти хрватски посла

ници? Највише подчињени чиновници Раухови! Ал' Мађарима је и то годило, варали су сами себе: да су ти посланици израз воље народне у Хрватској!

Међу тим хрватска народна странка претрпила је страшна гоњења од стране Раухове владе. Али нар. странка ипак у својој борби очајавала није. У оно доба, при првим изборима по октроисаном изборном реду, кад хрватска народна странка није могла (осим Срема) само о с а м посланика да изабере — то је било доба првог изненађења за Хрвате. Народна странка од ч у д а није се могла сабрати. Но после се она сабрала и опозиција Рауху постајала је све то већа и јача. Под министарством Лоњајевим буде хрватски сабор двапута распуштен (једаред пре него што се и састао), јер је народна странка велике победе при изборима одржала. Напослетку, пређаве шпекулације бана Рауха са лоњским пољем и „лимито-сољу", што је народна странка потанко обелоданила, увере и владу угарску, да се бан Раух неда даље држати у Хрватској. Бан Раух одступи и нека провизорија наступи под Вакановићем. Међу тим је Лоњаји држао за целисходно да ступи у контакт, и да покуша поравнање са народном странком.

То поравнање заиста је и пошло за руком. Народна хрватска странка примила је у начелу и у главним опредељењима Раухову нагоду, и само је учинила неке промене у обзиру своте автономног буџета; место паушалне своте од 2.200.000 ф. буде кључ по 45% установљен. Осим тога, учињена је нека промена у положају бана према хрватском министру у Пешти. Но у главном, може се рећи, да је народна странка примила Раухову нагоду. Изгледало је заиста, да је народној странци само до тога било стало, да сруши Раухову владу и да она ступи на њено место. Па то јој је заиста са новом нагодом и пошло за руком.

Са новом нагодом постане Иван Мажуранић баном и народна странка дође до свију званија у Хрватској и Славонији.*)

*) Кад је та нова нагода у г. 1873 склопљена и тиме државноправни положај Хрватске и Славоније према Угарској дефинитивно решен — др. Полит већ давно у Загребу и у Хрватској био није. Околности, које су стајале у свези са походом Славена у Русију и на московску изложбу у г. 1867, на којем походу је и др. Полит учествовао, принудили су га, да се по повратку из Русије пресели у своје родно место Нови Сад.

V.

Бајстова политика против Славена. — Његова изрека: Ваља Славене уз зид притиснути. — Огорчење међу Славенима аустријским. — Поход Славена у Русију и на московску изложбу. — Дочек Славена у Русији. — Здравица дра Полита-Десанчића на великом банкету у Петрограду дана 23. маја 1867. — Аудијенција Славена у цара руског. — Пут у Москву. — Дочек у Москви. — Беседа дра Полита-Десанчића на свеучилишту московском дана 30. маја 1867. — Повратак у Петроград и посета руске флоте у Кронштату. — Здравица дра Полита-Десанчића руској флоти. — Повратак у Аустрију. — Гонења.

После пораза Аустрије код Краљевградца, бечки кругови иза склопљеног мира са Пруском, држали су све једнако, да ће моћи спречити намере Пруске за уједињењем Немачке. Према тој замисли бечких кругова, значајно је било, што је негдашњи саксонски министар и велики противник кнеза Бисмарка, гроф Бајст, био позван за министра спољних послова у Аустрију. Гроф Бајст, чим је дошао у Аустрију, настојао је о том, да се поравнање са Угарском спроведе, јер је држао, да ће тим ојачати монархију аустријску, те да ће се Аустрија моћи мерити са Пруском. Наравно да се та нада Бајстова после француско-немачког рата г. 1870. показала као велика обмана, јер после победа Пруске над Француском, Аустрија не само да није могла спречавати уједињење Немачке,

већ је морала ступити у пријатељски, доста одвисан положај према Прускоj, односно према уједињеној Немачкој. Али првашње обмане Бајстове у обзиру односаја Аустрије према Прускоj многе су невоље проузроковале Славенима у Аустрији. Бајст управо у тој његовој обмани: да ће Аустрију ојачати, ако задовољи Мађаре, био је у неку руку творац системе дуализма. Он је ставио као неко начело: да Немци у једној, а Мађари у другој половини царевине имају господарити. Народности у Угарскоj оставио је Мађарима а Славене у Аустрији примио је на себе да их укроти. Но у другој половини царевине био је отпор Славена, наиме Чеха према њиховим средствима, много већи и жешћи. То је дало повода Бајсту, да је учинио ону оминозну изреку: Славене ваља уз зид притиснути. (Die Slaven müssen an die Wand gedrückt werden.)

Некако у исто доба кад су Чеси са остентацијом иступили из ческог сабора и кад је огорчење Чеха против Немаца свој врхунац достигло — отворена је (пролећем г. 1867) у Москви великољепна руска етнографска изложба.

Учено друштво руских природослова хтело је ради познавања становништва пространог руског царства, да у Москви изложи све, што се односи на народни живот становништва руског (одело, оружије, земљоделске и кућевне справе). Но пријатељи Славена у Москви, тако звани „Славенофили“ изјаве жељу, да се изложба не ограничи само на ствари из Русије, него да се и етнографске ствари Славена изван Русије изложе. Усљед тога одбор у Москви уз велике новчане жртве и труд појединих родољуба, набави из свију крајева славенских све, што се односи на народни живот славенских племена. Кад је та московска изложба на огромном простору манежа у Москви дана 24. априла

(6. маја) 1867. отворена, била је од неописаног утиска, изгледала је великољепна. Учењаци руски и пријатељи Славена пожеле, да ту великољепну изложбу посете и Славени изван Русије. У ту цел буду позивнице у све крајеве славенске распослате. У Русији образују се посебни одбори, који ће „славенске госте“ дочекати. Вароши Петроград и Москва определе известне повеће своте за подмирење дочека славенских гостију.

Услед позива, управљеног у разне крајеве славенске, стеку се преко осамдесет одличних ванруских Славена за поход у Русију на московску изложбу. Било их је из Саксоније, Галиције, Ческе, Моравске, Крајнске, Угарске, Хрватске, Далмације, Црне Горе, Србије и Бугарске. У највећем броју били су заступљени Чеси и Срби. Чеха је било 26, међу њима прваци чески: Палацки, Ригер, Браунер, Грегер, Скрешовски и др. Срба је било које из Угарске, Хрватске, Далмације, Србије и Црне Горе 33 на броју, међу њима: Суботић, Полит, Лаза Костић, Миличевић, Владан Борђевић, гроф Јанковић (из Далмације) и др.

Већи део тих „хација московских“ (као што су их немачке новине прозвале) састали су се у Бечу и отуд путем жељезнице пошли су у Русију. На железничкој станици Прерави у Моравској прикључили су се путницима бечким многи Чеси, те је тако нарастао број „хација“ још већи.

Приспевши јутром 16. маја 1867. на жељезничку станицу „Границу“ (на граници руској) буду славенски гости дочекани и поздрављени од изасланика одбора варшавског, те онда посебним влаком на варшавској жељезници од истих изасланика праћени до Варшаве. На станици Ченстохон зауставе се гости да прогледе стари, знаменити манастир пољски Ченстохон. Око поноћи приспе влак у Варшаву и буде дочекан од

читавог одбора и многих Руса и Рускиња Варшавских. Сутра дан био је банкет у почаст славенским гостима. Ту су здравице напијане од стране Руса и славенских гостију. Здравица Политова о „солидарности славенској“ у пољској главној вароши — била је одушевљено примљена.

Из Варшаве дођу славенски гости у главну варош негдашње Литве, у хисторијско знамениту Вилну. И ту буду дочекани од дотичнога одбора, те и ту буде у њихову почаст приређен велики банкет (преко 200 особа). У Вилни почели су већ разговори међу Русима и славенским гостима о несрећи славенској ради неслоге са Пољацима. Наиме је Ригер у пријатељском разговору наглашавао помирбу са Пољацима. Др. Полит у једној здравици на том великом банкету, дао је израза мисли помирбе са Пољацима, али му Руси одговорише, да није кривица до Руса већ до Пољака.*)

На путу од границе руске били су славенски гости на свима станицама железничким одушевљено дочекивани.

Но у негдашњим пољским покрајинама, то одушевљење није могло тај ступањ достићи као на правом руском земљишту, јер у негдашњим пољским покрајинама, руски се живаљ највише састоји из званичних кругова. Право народно одушевљење почело је тек иза Вилне. Већ код вароши Острова били су славенски гости дочекани са „сољу и с хљебом“, а у Пскову видило се право одушевљење руског народа. Уз свирку и певање уђоше гости славенски у станицу Псковску, где им „со и хљеб“ на скупоценим сребрним служавницима буде поднесен. Затим је била „закуска“ и уз шампањско вино текле су здравице једна за другом.

*) У Вилни прочуло се од стране Пољака за ту здравицу Политову и при поласку славенских гостију из Вилне, неке пољске госпе дадоше Политу у знак признања један леп букет.

Дана 20. маја н. р. год. 1867. приспеју славенски гости у Петроград, где их је на железници 2000—3000 народа уз највеће одушевљење дочекало. Одбор петроградски заузео је за славенске госте једну од најлепших гостионица у Петрограду »Belle-Vue« на невском проспекту. Још оног вечера био је поздрав и одпоздрав међу Петрограђанима, што су славенске госте дочекали, и Славенима. Дана 21. и 22. маја гледали су славенски гости знаменитости Петрограда, били су у петроградској великој опери, за тим били су гости у великољепним палатама кнезова Шереметова и Безбородковог. Вечерња забава и концерт у палати кнеза Безбородког у његовим „зимским садовима“ остаће као неко „волшебство“ свима славенским гостима у памети. Дана 23. маја била је у огромној Исаковој цркви света служба поводом светковине св. Ћирила и Метода. Служио је митрополит петроградски са 4 владике, 8 архимандрита, 17 свештеника и 7 ђакона. Певаца је било 300. Отац Јанишев говорио је са предикаонице знамените „слово“ о св. апостолима славенским Ћирилу и Методу.

Но исти дан св. Ћирила и Метода био је знаменит још и с тога, што је тај дан у почаст славенским гостима даван велики банкет у огромној сали „дворанског собранија“. Ту су држане оне беседе и здравице, што су одјекнуле у читавој Европи. На том банкету било је преко 600 гостију. Велике галерије те огромне сале биле су пуне петроградских госпођа. Председавао је на том банкету сâм министар просвете гроф Толстој. После здравице цару и царици од стране градоначелника петроградског, говорио је гроф Толстој као „призвани гост“ међу славенском браћом знамениту беседу. Иза великог обедног стола била је намештена трибина (говорница). Са те говорнице говорио је Ригер, а за њим познати Рус Ламански.

Ова беседа Политова у ставкама о односају према Мађарима, о источном питању и о будућности Срба и Хрвата — била је од великог утиска на хрватски сабор.

По себи се разуме, да је адреса већине била примљена. Ал' лепе мисли у тој адреси о уређењу Аустрије на федералистичној основи, наскоро се показале као пусте сањарије. Почетком г. 1867. опажало се већ попуштање бечке владе према Угарској. Окорели централисте немачке, постале су мекше према Угарској. Видило се, да би се задовољили са господством макар у једној половини царевине, само да не дођу у опасност федерације славенске. Нови државни министар Бајст, који је дошао после аустро-пруског рата из Саксонске у Аустрију, држао је, да ће поравнањем са Угарском Аустрија ојачати и да ће моћи кад тад учинити фронт против Пруске. Зато је Бајст ишао за тим, да се поравнање са Угарском што пре учини и да се система дуализма инаугурира. Приправност за поравнање у Бечу била је дакле велика. Требало је само Деак да у начелу призна неке заједничке ствари међу Аустријом и Угарском, па да се поравнање омогући.

Са пролећа год. 1867 све је било већ удешено међу Пештом и Бечом у обзиру поравнања, и јунија месеца већ се крунисао краљ у Будимпешти и положио заклетву на угарски устав.

Према адреси, коју је хрватски сабор месеца децембра г. 1866. круни поднео, није могло бити говора о том, да ће хрватски сабор моћи пристати на онакав положај Хрватске-Славоније према Угарској као што су га хтели наметнути Хрватима из Пеште. Зато бечка влада у споразуму са Мађарима р а с п у с т и хрватски сабор.

Непосредно пре распуста, већ у слутњи да ће одсад зло бити и по Хрвате и по Србе, сабор пре свога

разласка донесе закључак о равноправности племена хрватског и српског, и равноправном називу језика хрватско-српског или српско-хрватског, као и о равноправној употреби писмена ћирилског.*)

Пошто Мађари нису могли трпити аустријског генерала за бана, то буде бан Шокчевић пензионован, а за бана буде по вољи Мађара, један велепоседник хрватски, присни привржених мађарски, барон Левин Раух за бана постављен. Тиме је настала у Хрватској злогласна ера Раухова, која ће Хрватима свагда у памети остати, јер су је назвали правим „пашовањем.“

Рауху као намеснику мађарском, морало је таки испрва јасно бити, да он са постојећим изборним редом не може створити сабор, који би хтео пристати на таково поравнање са Угарском као што су га желили у Пешти. Зато Раух и мађарска влада у Пешти нису имали нимало скрупула да октроишу по њиховој вољи нови изборни ред.

Тај нови изборни ред, ако је већ по себи стварао хрватској народној странци велике тешкоће, то је још више чинио начином избора. Пресиље, велика насиља при изборима починише, да је народна странка ужасни пораз претрпила. Првак народне странке, Мато Мразовић, при избору у Загребу морао је пропасти.

Читава Хрватска и Славонија није била у стању да изабере до само осам народњака. Напротив победа народне странке у Срему била је сјајна. Од осам посланика, изабрала је сремска жупанија пет народњака: Суботића, Полита, Плавшића, Томбора и Филиповића.**)

*) Више пута су текле на хрватском сабору расправе о имену и језику српском. Др. Полит је свагда у тим расправама живо учествовао. Ти његови помањи говори могли би се наћи у дневницима сабора хрватског.

**) Овај последњи кад је дошао у Загреб изневерио је народну странку и ступио у владину.

Победа у Срему славила се на све стране. Особито Ирижани, који су Полита изабрали против Живковића, славили су сјајно своју победу.

Народна странка (свега њих 12 на броју) кад је јануара месеца г. 1868 ступила у сабор хрватски, видила је, да јој ту опстанка нема. Таки у једној од првих седница саборских, преда своју изјаву: да она сматра сабор за незаконит, што је састављен на основу октроисаног изборног реда — и са том изјавом народна странка остави саборницу.

Кад су народњаци иступили из сабора, Раух је имао чисто поље за своје планове. У сабору су седили чиновници, све зависни од Рауха, а са овима такозвани вирилци, велепоседници хрватски, одани сасвим мађарској политици, јер како по свом васпитању тако и по породичним свезама, они су — у пола Мађари.

Из таковог сабора, наравно да је могла произаћи такова регниколарна депутација, која ће за Хрватску све примити што ће у Пешти Мађари диктирати.

И заиста, та друга регниколарна депутација, свршивши брзо свој посао, јер просто прими све оно, што су хтели у Пешти. Тако поста прва нагода међу Хрватском и Угарском г. 1868.

Мора се ипак рећи, да је и та прва нагода доста велике концесије за Хрватску задобила, али то је било још у оно прво доба заноса мађарског, кад су се Мађари са Бечом поравнали и Угарској сјајни државноправни положај извојевали, па су хтели да буду „праведни“ према Хрватској. А нешто је и то било, да се замажу очи Европи, како тобож Мађари умеју да „деле слободу.“ Кад су први хрватски посланици у угарски сабор ступили, и кад је Жувић на мађарском језику држао поздравни говор, одушевљењу у угарском сабору неби краја. Но ко су били ти хрватски посла-

ници? Највише подчињени чиновници Раухови! Ал' Мађарима је и то годило, варали су сами себе: да су ти посланици израз воље народне у Хрватској!

Међу тим хрватска народна странка претрпила је страшна гоњења од стране Раухове владе. Али нар. странка ипак у својој борби очајавала није. У оно доба, при првим изборима по октроисаном изборном реду, кад хрватска народна странка није могла (осим Срема) само о с а м посланика да избере — то је било доба првог изненађења за Хрвате. Народна странка од ч у д а није се могла сабрати. Но после се она сабрала и опозиција Рауху постајала је све то већа и јача. Под министарством Лоњајевим буде хрватски сабор двапута распуштен (једаред пре него што се и састао), јер је народна странка велике победе при изборима одржала. Напослетку, пређаве шпекулације бана Рауха са лоњским пољем и „лимито-сољу", што је народна странка потанко обелоданила, увере и владу угарску, да се бан Раух неда даље држати у Хрватској. Бан Раух одступи и нека провизорија наступи под Вакановићем. Међу тим је Лоњаји држао за целисходно да ступи у контакт, и да покуша поравнање са народном странком.

То поравнање заиста је и пошло за руком. Народна хрватска странка примила је у начелу и у главним опредељењима Раухову нагоду, и само је учинила неке промене у обзиру своте автономног буџета: место паушалне своте од 2,200.000 ф. буде кључ по 45% установљен. Осим тога, учињена је нека промена у положају бана према хрватском министру у Пешти. Но у главном, може се рећи, да је народна странка примила Раухову нагоду. Изгледало је заиста, да је народној странци само до тога било стало, да сруши Раухову владу и да она ступи на њено место. Па то јој је заиста са новом нагодом и пошло за руком.

Са новом нагодом постане Иван Мажуранић баном и народна странка дође до свију званија у Хрватској и Славонији.*)

*) Кад је та нова нагода у г. 1873 склопљена и тиме државноправни положај Хрватске и Славоније према Угарској дефинитивно решен — др. Полит већ давно у Загребу и у Хрватској био није. Околности, које су стајале у свези са походом Славена у Русију и на московску наложбу у г. 1867, на којем походу је и др. Полит учествовао, принудили су га, да се по повратку из Русије пресели у своје родно место Нови Сад.

V.

Бајстова политика против Славена. — Његова изрека: Ваља Славене уз зид притиснути. — Огорчење међу Славенима аустријским. — Поход Славена у Русију и на московску изложбу. — Дочек Славена у Русији. — Здравица дра Полита-Десанчића на великом банкету у Петрограду дана 23. маја 1867. — Аудијенција Славена у цара руског. — Пут у Москву. — Дочек у Москви. — Беседа дра Полита-Десанчића на свеучилишту московском дана 30. маја 1867. — Повратак у Петроград и посета руске флоте у Кронштату. — Здравица дра Полита-Десанчића руској флоти. — Повратак у Аустрију. — Гонења.

После пораза Аустрије код Краљевградца, бечки кругови иза склопљеног мира са Пруском, држали су све једнако, да ће моћи спречити намере Пруске за уједињењем Немачке. Према тој замисли бечких кругова, значајно је било, што је негдашњи саксонски министар и велики противник кнеза Бисмарка, гроф Бајст, био позван за министра спољних послова у Аустрију. Гроф Бајст, чим је дошао у Аустрију, настојао је о том, да се поравнање са Угарском спроведе, јер је држао, да ће тим ојачати монархију аустријску, те да ће се Аустрија моћи мерити са Пруском. Наравно да се та нада Бајстова после француско-немачког рата г. 1870. показала као велика обмана, јер после победа Пруске над Француском, Аустрија не само да није могла спречавати уједињење Немачке,

већ је морала ступити у пријатељски, доста одвисан положај према Пруској, односно према уједињеној Немачкој. Али првашње обмане Бајстове у обзиру односаја Аустрије према Пруској многе су невоље проузроковале Славенима у Аустрији. Бајст управо у тој његовој обмани: да ће Аустрију ојачати, ако задовољи Мађаре, био је у неку руку творац системе дуализма. Он је ставио као неко начело: да Немци у једној, а Мађари у другој половини царевине имају господарити. Народности у Угарској оставио је Мађарима а Славене у Аустрији примио је на себе да их укроти. Но у другој половини царевине био је отпор Славена, наиме Чеха према њиховим средствима, много већи и жешћи. То је дало повода Бајсту, да је учинио ону оминозну изреку: Славене ваља уз зид притиснути. (Die Slaven müssen an die Wand gedrückt werden.)

Некако у исто доба кад су Чеси са остентацијом иступили из чешкога сабора и кад је огорчење Чеха против Немаца свој врхунац достигло — отворена је (пролећем г. 1867) у Москви великољепна руска етнографска изложба.

Учено друштво руских природослова хтело је ради познавања становништва пространог руског царства, да у Москви изложи све, што се односи на народни живот становништва руског (одело, оружије, земљоделске и кућевне справе). Но пријатељи Славена у Москви, тако звани „Славенофили“ изјаве жељу, да се изложба не ограничи само на ствари из Русије, него да се и етнографске ствари Славена изван Русије изложе. Усљед тога одбор у Москви уз велике новчане жртве и труд појединих родољуба, набави из свију крајева славенских све, што се односи на народни живот славенских племена. Кад је та московска изложба на огромном простору манежа у Москви дана 24. априла

(6. маја) 1867. отворена, била је од неописаног утиска, изгледала је великољепна. Учењаци руски и пријатељи Славена пожеле, да ту великољепну изложбу посете и Славени изван Русије. У ту цел буду позивнице у све крајеве славенске распослате. У Русији образују се посебни одбори, који ће „славенске госте“ дочекати. Вароши Петроград и Москва определе известне повеће своте за подмирење дочека славенских гостију.

Услед позива, управљеног у разне крајеве славенске, стеку се преко осамдесет одличних ванруских Славена за поход у Русију на московску изложбу. Било их је из Саксоније, Галиције, Ческе, Моравске, Крајнске, Угарске, Хрватске, Далмације, Црне Горе, Србије и Бугарске. У највећем броју били су заступљени Чеси и Срби. Чеха је било 26, међу њима прваци чески: Палацки, Ригер, Браунер, Грегер, Скрешовски и др. Срба је било које из Угарске, Хрватске, Далмације, Србије и Црне Горе 33 на броју, међу њима: Суботић, Полит, Лаза Костић, Миличевић, Владан Ђорђевић, гроф Јанковић (из Далмације) и др.

Већи део тих „хација московских“ (као што су их немачке новине прозвале) састали су се у Бечу и отуд путем жељезнице пошли су у Русију. На железничкој станици Прерави у Моравској прикључили су се путницима бечким многи Чеси, те је тако нарастао број „хација“ још већи.

Приспевши јутром 16. маја 1867. на жељезничку станицу „Границу“ (на граници руској) буду славенски гости дочекани и поздрављени од изасланика одбора варшавског, те онда посебним влаком на варшавској жељезници од истих изасланика праћени до Варшаве. На станици Ченстохон зауставе се гости да прогледе стари, знаменити манастир пољски Ченстохон. Око поноћи приспе влак у Варшаву и буде дочекан од

читавог одбора и многих Руса и Рускиња Варшавских. Сутра дан био је банкет у почаст славенским гостима. Ту су здравице напијане од стране Руса и славенских гостију. Здравица Политова о „солидарности славенској“ у пољској главној вароши — била је одушевљено примљена.

Из Варшаве дођу славенски гости у главну варош негдашње Литве, у хисторијско знамениту Вилну. И ту буду дочекани од дотичнога одбора, те и ту буде у њихову почаст приређен велики банкет (преко 200 особа). У Вилни почели су већ разговори међу Русима и славенским гостима о несрећи славенској ради неслоге са Пољацима. Наиме је Ригер у пријатељском разговору наглашавао помирбу са Пољацима. Др. Полит у једној здравици на том великом банкету, дао је израза мисли помирбе са Пољацима, али му Руси одговорише, да није кривица до Руса већ до Пољака.*)

На путу од границе руске били су славенски гости на свима станицама железничким одушевљено дочекивани.

Но у негдашњим пољским покрајинама, то одушевљење није могло тај ступањ достићи као на правом руском земљишту, јер у негдашњим пољским покрајинама, руски се живаљ највише састоји из званичних кругова. Право народно одушевљење почело је тек иза Вилне. Већ код вароши Острова били су славенски гости дочекани са „сољу и с хљебом“, а у Пскову видило се право одушевљење руског народа. Уз свирку и певање ућоше гости славенски у станицу Псковску, где им „со и хљеб“ на скупоценим сребрним служавницима буде поднесен. Затим је била „закуска“ и уз шампањско вино текле су здравице једна за другом.

*) У Вилни прочуло се од стране Пољака за ту здравицу Политову и при поласку славенских гостију из Вилне, неке пољске госпе дадоше Политу у знак признања један леп букет.

Дана 20. маја н. р. год. 1867. приспеју славенски гости у Петроград, где их је на железници 2000—3000 народа уз највеће одушевљење дочекало. Одбор петроградски заузео је за славенске госте једну од најлепших гостионица у Петрограду »Belle-Vue« на невском проспекту. Још оног вечера био је поздрав и одпоздрав међу Петрограђанима, што су славенске госте дочекали, и Славенима. Дана 21. и 22. маја гледали су славенски гости знаменитости Петрограда, били су у петроградској великој опери, за тим били су гости у великољепним палатама кнезова Шереметова и Безбородковог. Вечерња забава и концерт у палати кнеза Безбородког у његовим „зимским садовима“ остаће као неко „волшебство“ свима славенским гостима у памети. Дана 23. маја била је у огромној Исаковој цркви света служба поводом светковине св. Ћирила и Метода. Служио је митрополит петроградски са 4 владике, 8 архимандрита, 17 свештеника и 7 ђакона. Певаца је било 300. Отац Јанишев говорио је са предикаонице знаменито „слово“ о св. апостолима славенским Ћирилу и Методу.

Но исти дан св. Ћирила и Метода био је знаменит још и с тога, што је тај дан у почаст славенским гостима даван велики банкет у огромној сали „дворанског собранија“. Ту су држане оне беседе и здравице, што су одјекнуле у читавој Европи. На том банкету било је преко 600 гостију. Велике галерије те огромне сале биле су пуне петроградских госпођа. Председавао је на том банкету сâм министар просвете гроф Толстој. После здравице цару и царици од стране градоначелника петроградског, говорио је гроф Толстој као „призвани гост“ међу славенском браћом знамениту беседу. Иза великог обедног стола била је намештена трибина (говорница). Са те говорнице говорио је Ригер, а за њим познати Рус Ламански.

После Ламанског, говорио је др. Полит. Тај је говор гласио:*)

Здравица дра. Мих. Полита-Десанчића

дана 23. маја 1867. на банкету у Петрограду.

„Славна господо, драга браћо! Кад се у српским крајевима распростро глас о московској изложби и кад се сазнало, да руска браћа зову своју славенску браћу на пријатељски састанак, тада је у свакога Србина радостно срце закуцало, многи је зажелио да загрли оне, које је свагда сматрао за своју рођену браћу, за драге рођаке. Да, господо и браћо! у Србима живи љубав к руској браћи, тако рећи од рођења. Матере српске говоре својој деци, тако рећи још у колевци, о православној браћи на северу, говоре о светој Русији. У оним црним данима српске повестнице кад су Срби готово очајавали о себи самима, свагда се тешише, да неће пропасти, да неће угинути, док живи велика Русија. Срби од вајкада имаћаху велике симпатије за Русију, — још у оно доба, кад се о заједници славенској није ништа знало, кад славенска мисао још није била продрла. Хвала Богу! Наш долазак у Русију, наш дочек у престолници руског царства, јасно казује, да се Русија сада већ може назвати свеславенском државом. Ова појава има огромну важност и имаће неизмерне посљедице. Важна задаћа Русије није само у Азији, већ у близини њеној, на европском истоку. Ослобођење европског истока, то је та велика задаћа Русије. Ваља једном да престане господство једнога племена над другим, звало се то племе, турско, мађарско или аустро-немачко. Битка код Садове решила је судбу европског истока. Германски свет дели се од славенскога. Питање о судби Славенства, могу

*) Беседе дра. Полита, што их је држао у Русији, (изостављајући многе од њих) вадимо из књиге руске „Славянскій съѣздъ въ маѣ 1867 года“.

само Славени решити, и у том обзиру, као што се по себи разуме, прва улога припада Русији. Да, господо моја! Русија није само руска држава, већ славенска, свеславенска. Русија не располаже само материјалним већ и моралним средствима. Славенска Русија, она није опасност за цивилизацију, напротив она иде цивилизацији на сусрет, јер она приправља братство славенских племена. Први корак у тој великој задаћи јесте решење источнога питања. То је оно питање, што се најближе тиче Русије, јер се тиче части руског народа, тиче се велевластног положаја руске државе. Источни Славени, источни православни Хришћани, а наиме Срби, надају се, да Русија неће заборавити катастрофу Косова-Поља и да ће скорим испунити своју велику задаћу. У то име предлажем са Вашим допуштењем тост (здравицу) на скоро решење славенског питања."

Ова беседа произвела је неописано одушевљење. Др. Полит био је уз пљескање два пута изазван да се покаже на говорници и напослетку Руси, који су били око њега, подигну га три пута у вис (качали его) и на рамени га однесу на његово место.

У опште одушевљење за славенске госте било је тако велико, да је и двор руски морао о том рачуна водити. Славенски гости буду пријатно изненађени кад им се јавило, да ће их Њег. Величанство цар руски са својом породицом примити у Царском Селу. Дана 26. маја буду славенски гости примљени од цара и од царске породице. Једно 15—20 особа буду по именце представљени цару руском по министру Толстоју. Који су били по именце представљени с њима су цар и царица неколко речи проговорили.*)

*) Дра Полита питао је цар, где је научио руски, на онда је у даљем разговору казивао, како се у г. 1849 као престолонаследник са руском војском бавио у Пешти и био на литургији у српској цркви у Пешти, те како је богослужење исто као и у Русији.

Дана 27. маја оставе славенски гости Петроград испраћени многобројеним народом, те пођу жељезницом у Москву. Одбор петроградски и московски побринуо се, да на том дугом жељезничком путу славенски гости најпријатније проведу. У влаку било је више салонских вагона, на којима се из једног у други могло ићи. Био је један вагон намештен као у каквој лепој кафани. Могла се пити кава, било је столова за картање, домино, шах и т. д.

Но најзанимљивије је било за славенске путнике дочек на појединим жељезничким станицама. Готово на свакој жељезничкој станици били су славенски гости најобилнијим начином угошћени. Пило се шампањског вина и наздрављало се. Особито одушевљен је био дочек на станици Тверској.

Дана 28. маја у 10 сахати у вече приспу славенски гости у Москву.

Дочек тај тешко се даје описати. Могло је бити до 10 хиљада народа на жељезничкој станици московској. Тај силан народ окружио је славенске госте у свом одушевљењу тако чврсто, да се мало који није угушио. Сваки Рус хтео је да се рукује са славенским гостима. Све улице, куда су гости пролазили, биле су осветљене и заставама искићене. Силесија каруца пратило је госте, и усклицима „ура“ није било краја. Гости беху смештени у великој гостионици Кокоревој, на реци Москви, са изгледом на Кремљ. Још исто вече била је сјајна вечера у тој гостионици, где су се значајни говори држали. Градоначелник московски кнез Шербатов, стари Погодин, Палацки, Ригер, Суботић, и многи други изменьали су своје мисли у тим говорима.

Сутра дан разгледали су славенски гости знаменитости Москве, а наиме знаменити и древни Кремљ, као и нови царски двор у Кремљу.

Свечана посета етнографске изложбе била је 29. маја. Ту су гости славенски били пријатно изненађени, јер је свако могао видити из свога краја разне народне ствари изложене. Ту су били изложени и ћилимови сремски и кожуси банатски, одела херцеговачка и црногорска, ту си могао видити читаву групу Црногораца као фигуре (манкени) са оружијем за појасом. Из читавог пространог руског царства, чак са северног мора, са Урала и са Амура, било је ту ствари изложено.

Дана 30. маја држана су свечана предавања на московском свеучилишту. Осамнаест разних учених друштава имали су своје представнике, који су кратким или дужим беседама поздравили славенске госте и представили им рад њихов. Затим буду позвани славенски гости ако ко од њих жели прозборити да ступе на катедру. После Головацког ступи старина Палацки на катедру, те исприча борбу ческог народа за опстанак свој и за славенску узајамност. Старцу су више пута ударише сузе кад је говорио. Иза Бугарина дра Богорова ступи на катедру др. Полит те прозбори овако:

Беседа др. Мих. Полита-Десанчића

дана 30. маја 1867.

на московском свеучилишту.

„Славна господо, драга браћо! Тешко је Србину проговорити, тешко му је обуздати своје осећаје, тешко им у речма израза дати, кад помисли да се налази у самој Матушки-Москви. Што је Србину од колевке пред очима лебдило, што је као у сну гледао, то он сад на јави очима гледа, он се заиста налази у светој Москви (рукопљескање од слушалаца). Кад се хришћанин заветује да посети свету земљу, па кад после дугога и трудногa пута угледа Јерусалим, пада

на ноге и целује ту земљу. Тако и Србин угледав свету Москву, целује земљу те православне славенске матере (рукопљескање). Да! Москва она није само мати Руса, Москва је мати свеславенска — она је језгра Славенства. (Рукопљескање)"

„Но у овом храму руске и славенске науке Србин погледав на ступањ руске просвете, мора зажелити да и српска просвета достигне тај ступањ, а мора жалити, што је грозна судба српскога народа разрушила његов првашњи полет, полет просвети и цивилизацији. Да господо! Ми Срби још у XIV. веку могли смо се мерити са тадањом културом ма кога народа на западу. Ми смо у оно доба створили једну велику државу. (Одобравање.) Ако се ко год од наших непријатеља сумња о том, нека отвори законик Душанов, тај најсавршенији споменик законодавства онога времена, па ће се уверити о ступњу просвете српске, увидиће да је српска држава била основана на праву, увидиће да су Срби још у оно доба имали установу пороте. (Одобравање.) Зато могу Срби с правом рећи, да је у њих још у оно доба владао неки ступањ културе. Браћа и сродници српских краљева и царева, па и сами српски владаоци занимали су се с књигом српском. Немањић првовенчани описао је живот свога оца Немање I. Његов брат Сава, прозвани св. Сава, био је први просветитељ српски и утврдио је веру православну у Срба, распростро просвету међу Србе. Свуда, где се данас српска реч чује, слави се у Срба име просветитеља Саве. Али тај у оно доба високи ступањ изображења у Срба разруши дивља чорда Османлија. Срби остављени од западне Европе имали су први да издрже удар османске силе. Катастрофа Косовог Поља имала је свој трагичан значај не само за Србе, већ и за читаво Хришћанство. (Одобравање)."

„Од тога времена за четири стољећа, црна тама

покривала је српске крајеве. Турски јарам није дао за читаво то дуго време да у српскога народа поникне просвета. Но опет са првим зраком слободе српске, поникла је и новија српска књижевност. Са ослобођењем Србије, и са Доситијем Обрадовићем, поникао је нов просветни живот у Срба. Обрадовић први је почео писати народним језиком. Вук Караџић скупио је наше народно благо, наше народне песме. С њима је он свету показао душу српскога народа, показао је шта Србин мисли, шта осећа и чему се нада. Ако нам наши непријатељи кажу, да смо дивљи народ, ми им одговарамо: отворите наше народне песме, па ћете научити познавати све племените стране Срба, видићете, како се тужно сећа своје славне прошлости, како не очајава о својој будућности, како Србину живо бије срце за све што је племенито и узвишено, — па онда реците: јесмо ли ми дивљи народ. Да, ми се нисмо могли винути до висине културе, јер нас је у томе турски јарам спречавао. Но одстраните запреке нашега развитка, и ми ћемо се обилно развијати. У тој мисли, Срби се надају, да ће браћа руска појмити и испунити задаћу, коју према њима имају."

„Господо! Наука може процветати само под уветима здравог државног живота. Ослобођена Србија показала је, како се просвета у српској држави развијати може. Но ово је само клица, која се тек према мисли српске државе развити мора. Дао би Бог, ако буде било још једном свеславенског састанка, да видимо укрењуту велику српску државу, на корист свеславенске просвете. У тој нади ја поздрављам руску и славенску браћу. (Громко рукопљескање.)*)

*) „Славянскій съѣздъ" стр. 287, 288, 289.

Сутра дан био је велики обед у сали универзитетској, на ком су говоре држали: ректор Баршев, славни историк Мајков, Попов и други.

Сви дани, које су славенски гости у Москви проводили, били су дани радости и весеља. Московљани носили су их тако рећи на рукама. Свако друштво, свака корпорација хтела их је имати у својој средини. Тако звани енглески клуб, друштво московских виших слојева, давао им је у почаст сјајни обед; не мање сјајан је био обед у клубу трговачког друштва. Даване су у њихову почаст велике представе у позориштима, давани су знаменити концерти, као онај у зоологичном врту, где је сам кнез Галицин управљао оркестром.

Но најзнаменитији дан је био 29. јуна (31. маја) у московском великолепном парку „Соколнику", где је на банкету Ригер говорио под заставом св. Ћирила и Метода знамениту беседу о потреби слоге међу Русима и Пољацима, и где му је кнез Черкаски (негдашњи управитељ у Варшави) под огромним одушевљењем Руса одговорио, указујући на велике грехе Пољака против Славенства.

Дана 8. јуна оставили су славенски гости Москву. Растанак је био што може бити срдачан. При растанку држао је стари Погодин знаменити говор. Тај стари борац руски, који је још пре 20—30 година обишао славенске крајеве, па и читави балкански полуострв — Погодин први је био у Русији, који је почео ширити славенску мисао. Том старом Погодину при растанку на жељезници, текле су сузе као малом детету и стиснувши многом руку, говорио је: Стар сам, ја вас браћо више видити нећу!

Славенски гости вратише се опет жељезницом у Петроград.

По повратку из Москве, петроградски одбор, по[illegible] су славенски гости још неколико дана у Петро-

граду провели, понуди их, да пре одласка из Русије посете Кронштат и виде руску флоту. И тако 1. (13.) јуна посебан параброд одведе славенске госте Невом до мора у Кронштат.

Био је то за славенске госте особити призор кад угледаше грдне ратне бродове и све справе флоте руске. У такозваним доковима (где се граде мореке лађе) био је доручак и ту су се славенски гости кућали са руским радницима.

Банкет био је у пространој сали адмиралитета. Здравице су текле једна за другом. Том приликом је др. Полит ову здравицу напио:

„Славна господо, драга браћа! Кад смо ступили на руску земљу, ми смо били изненађени огромношћу и богатством Русије. Утисак тај био је још увеличан братским дочеком на сваком нашем кораку. Но наша радост добила је још особитог израза кад угледасмо славну руску флоту. Руска флота има за Славене огромног значаја. Држава, која влада моћном флотом, та може да распростре своју државну моћ по читавом широком свету. Дубоко је зарезано у памети српскога народа кад је руска флота разорила на Црном мору туреку флоту. Срби се надају да ће опет наступити на истоку таке прилике. Зато напијам, да би дао Бог, да се руска флота скорим опет укаже у Црном мору за ослобођење јужних Славена.“

Ове речи произвеле су велико одушевљење. Др. Полит био је окружен са свију страна, кућали се и љубили се с њиме.

При свршетку банкета скупио се на улицама силан свет, који искаше да види славенске госте. Многи од гостију показаше се на балкону. Русин Павлевић и др. Полит мораше прозборити са балкона неколико речи искупљеном народу. Одушевљење све је расло, славенски гости морадоше се на улицу сићи, народ

их опкружи и за заставама пођу цркви, где се отворе врата и свештеници замољени, посветише заставе. То је све било импровизирано.

Светковина у Кронштату била је посљедња светковина у знаменитом походу Славена у Русију. По повратку из Кронштата у Петроград, славенски гости разиђоше се из Петрограда. При поласку управише они знамениту изјаву на браћу руску, у којој се захвалише руском народу на братском дочеку. —

Још за време бављења славенских гостију у Русији, немачке и мађарске новине подигоше страшну грају на „московске хаџије“: да је тај поход Славена у Русију права „велеиздаја“. Неке бечке новине донесоше и ту вест, да ће против свију посетилаца московске изложбе бити поведена кривична истрага.

Можда је та замисао и била у Бечу, али неке стране новине опет писаше, да би било смешно водити истрагу за оно, што се при чаши шампањског вина рекло, а можда се у Бечу предомислише већ и због тога, што би можда Русија такове истраге као на њу управљену увреду сматрала.

Истрага кривичних истина није било, ал многе „хаџије московске“ дуго и дуго гонише. Суботић изгуби службу у Загребу а Политу не дадоше у Загребу адвоцирати.*)

*) Др. Полит кад му не дадоше допуст да иде у Москву, он се захвали на званију у Загребу у тој замисли, да ће као адвокат хрватски у Загребу моћи адвоцирати. Кад се у новинама распростро глас да ће бити истрага против „московских хаџија“ Полит враћајући се из Петрограда не дође у Беч, већ оде у Берлин, те чекаше тамо шта ће бити са „хаџијама“. Кад после извесног времена ником ништа било није, он се врати у Беч и оде тадањем канцелару хрватском, генералу Кушевићу, да се пријави ради адвокације. Генерал Кушевић кад је саслушао Полита што хоће, погледа га, оде свом писаћем столу и извади пакет немачких петербуршких новина те рече Политу: Ово су Ваши говори у Русији, то је права велеиздаја. Ви долазите под истрагу — и окрене му леђа. Полит не доби адвокације у Хрватској. Услед

Много година била је стална рубрика у немачким новинама пребацивање Ригеру и Чесима, што су ишли у Москву. И у најновије доба кад су Чеси под ером Тафеовом дошли до уплива у Бечу, денунцирале су их немачке новине ради њиховог пута у Москву. Једаред неко и у рајхсрату Ригеру пребаци, што је ишао у Москву, на што Ригер рече: да је пред Њег. Величанством тај свој пут у Русију и побуде тога пута извинио.

По том изгледа, да су заиста у меродавним круговима бечким бацили копрену заборавности над „хацилуком“ аустријских Славена у Москву.

На сваки начин био је у оно доба поход аустријских Славена у Русију. демонстрација против Бајстове изреке: да Славене ваља уз зид притиснути. Бајст је давно дошао у заборав а с њиме ваљда је дошла у заборав и „фатална“ московска изложба!

тога пресели се у своје родно место Нови Сад, и он који ни речице мађарски није знао, мораде учити мађарски да положи цензуру у Пешти. Но и ту му чињаху тешкоће, што није свршио права у Пешти већ у Бечу. Напослетку после многих запрека положи цензуру, и стани се као адвокат у Новом Саду.

VI.

Утврђење дуализма. — Потиштено стање Срба. — Устанак у Боки год. 1869. — Чланак Политов о Боки. — Пресна парница пред поротним судом у Пешти. — Самообрана Политова од 29. дец. 1870. — Изванредне мере владине против Србаља. — Наша црквена реакција у савезу са владом. — Демонстрација против Анђелића на три јерарха г. 1872. — Парница против Корнела Јовановића и другова пред кр. судбеним столом новосадским. — Обранбена беседа Политова дана 16. марта 1872. — Комесарство Мајтињијево. — Царски 25-годишњи јубилеј год. 1873. — Чланак Политов „Након двадесет и пет година.“ —

Поравнање Угарске са Аустријом створило је нову еру политичног живота у аустријској царевини или како се та царевина после поравнања назвала: у Аустро-Угарској монархији. Мисао Бајстова о господству немачког у једној, а мађарског племена у другој половини монархије, коју су мисао и мађарски државници у пуној мери пригрлили, — изведење те мисли показало је таки своје последице. Немци у једној, а Мађари у другој половини монархије стадоше утврђивати своје господство тиме, што почеше скучавати Славене у једној и у другој половини царевине. Немци стадоше гонити Чехе и Словенце, а страном и Пољаке, а Мађари створише у г. 1868 такав закон о народностима, који не само народности није задовољавао, него

је у њих и највеће огорчење произвео, — огорчење, што нађе свога израза у свечаној огради народносних посланика на угарском сабору.

Држало се, да мисао дуализма: о господству двеју племена у царевини аустријској неће бити изведива и да то господство неће моћи дуго трајати. Али Немци и Мађари имајући државну власт у рукама, све то већма утврђиваше дуализам. Према томе народности како у једној тако и у другој половини царевине налазаху се у потиштеном стању и ништа им друго не остаде до да се од времена на време ограде против неправде, која им се чини.

Но наскоро како се дуализам почео утврђивати у једној и у другој половини царевине, настаде догађај, који је пољуљао у нечем оно самопоуздање у велику снагу, која тобож лежаше у новој системи дуализма. Устанак у Боки г. 1869. био је врло непријатна ствар за обе владе, како у Бечу тако и у Пешти. Бокељима морало се напослетку попустити и са усташима као са неком ратујућом странком мир кнезлачки учинити.

Поводом тим, што се за пострадале од рата Бокеље у српским крајевима почели купити прилози, напише др. Полит-Десанчић у Суботићевом „Народу“ бр. 35. од г. 1870, значајан чланак о „Боки“, који је био од великог утиска, но уједно и повод за преску парницу пред поротним судом у Пешти.

Тај чланак гласио је:

Б о к а.

Је ли Србину суђено да у повестници света на корист човечанства какву улогу игра? Навези се на сиње, јадранско море, прођи Далмацију, уђи у Боку, попни се у Црну Гору, па погледај са висине тих кршевитих „црних“ планина неизмерно јадранско море, које у далеки свет води, осврни се на другу страну

па погледај скадарско језеро, па тамо даље преко планина све те српске земље до Дунава, те помисли да од Трста до Котора и Будве, и тамо од Ловћена до Дунава, све се то српски збори — па ћеш одговора на оно питање наћи. Одговорићеш: да ако ми Срби кукавице нисмо, да будућности имати морамо. Пред нами се отвара јадранско море, да нас стави у саобраћај са великим светом, са трговином свију делова наше земље, а за јадранским морем стоје плодовите српске земље, а у тим земљама живи српски народ, кога је Бог богато памећу обдарио, који од свију славенских племена можда највише полета, духа има, као што му то дивна народна поезија показује. Па шта треба да те српске земље оживе, да се производи српски по читавом свету растурују, да српски народ у редове цивилизованих народа ступи, те да и он своју улогу на корист човечанства започне? Треба слободе, и опет слободе; треба српске слободе, што ће рећи: ослобођење од туђина и уједињење српског народа; треба да једном опет потече „вода куд је текла“; треба да је Србин опет господар у српским земљама.

Кад сам био у Црној Гори, па слушао ветар, како се ломи о Ловћен-планину, чинило ми се, да у том шуму ветра слушам тужне звуке еолове харфе, — уздисаје, патњу и жалост српскога народа, све то од 500 година; али кад погледах на горостас Ловћен, што се небу под облаке диже, чинило ми се, да слушам где проговара: Ја овде бдијем и стражарим над српском слободом, док је мене горостаса и ломне Црне Горе, српска слобода пропасти неће!

Па тако стражариште и Црногорци зимус, кад се оно Бокељи јуначки борише, те са ломних, црних планина браћи довикаше: Док је нас овде на висини, небојте се браћо, пропасти нећете.

Бокешки устанак беше јарка светлост у дубокој тмини, што тада покриваше српски хоризонт. Српски народ у Тројединци потиштен од највеће самоволье: Срби у Војводини у чељустима Мађара, тужна раја у Босни и Херцеговини од патње већ изнемогла, те ни гласа више пуштати не може. А Србија? Наде, које Србство у српски Пијемонт стављаше, изчезоше до ижице поред кукавне улоге, што је Србија под регенством играше, и Србину крв се у образ дизала, кад је на Београд погледао, где се не чује јаук раје босанске, већ где се тражи за руковање пријателъска рука Андрашијева, она рука, која држи у запту слободу Троједнице и Војводине, а у Цариграду потписује „шинћар“ ради Босне! У тој тмини засветли се јатаган бокељски, па показа свету, „да Србин живи, да је јунак.“

Бечки рајхерат, немачки доктори мишљаху, да са Бокељи, као са гомилом „барбара“ имају посла, па да у име „културе и цивилизације“ имају право узаптити крв варварску у интересу и у корист немачке Аустрије, те хтедоше увести тако звани „обранбени закон“ и у Боки. Али српски Бокељ метну руку на јатаган, па рече: од моје сам крви ја господар, ко хоће моју крв да има, ваља прво да је пролије. И крв би проливена, али се обранбени закон не могаше увести. Српски соколови, та шака Бокеља, потресоше велику Аустрију, одбише грдну војску аустријску, па напослетку они диктираше мир кнезлачки. Из прва бунтовници, ребели и велеиздајници — за које губилишта беху приправљена — постаху Бокељи у г о в а р а ј у ћ а странка са Аустријом — готово уникум у међународном праву!

Но шта је побудило Аустрију, као велесилу европску, да са ребелима, сопственим поданицима као ратујућом с т р а н к о м уговара? Није ли могла она

бокешки устанак угушити? Јунаштво бокешко беше дивно, величанствено. Али Аустрија по новом обранбеном закону може да стави на ноге неки милион војника, па би напослетку пре или после Бокељи изнемогли, а Аустрија победила. Али иза Бокеља стајаше Црна Гора, иза Црне Горе стајаше сав српски народ у Аустрији и Турској, те иза српског народа, могаше се наједаред створити на супрот аустријско-турској алијансији — руско-пруска алијансија, па да оно милион војске аустријске не буде доста ни за границу галичку и саксонску. Једном речи: из бокешког устанка могао је букнути пламен источног питања.

А ко је задржао, да тај пламен не букне? Ми би рекли, рука из Петрограда.

Ко познаје положај и конфигурацију Боке и Црне Горе, тај зна, да ништа лакше Црногорцима, него Боку заузети. Ко је једном гледао са стена црногорских Котор, томе се чини, да би могао из Црне Горе на људе у Котору на пијаци пуцати. Црна Гора посве доминира Боку, а особито варош Котор. То је у већој мери од прилике оно, што горњи град Варадински и доњи, или што је тако звани „транџамент“ код Варадина према виноградима, који се спуштају до Дунава. Залив которски, то је од прилике као Дунав, Бока, то су виногради, а транџамент, то је Црна Гора — наравно, све у огромно већем сразмеру. Бока и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине подпуну целину; стене Боке и Црне Горе не могу се разликовати, и путнику тек се мора казати, где престаје Бока, а где настаје Црна Гора. И ја, кад сам путовао, те из Котора у Црну гору се попео, мораде ми тек мој вођа Црногорац рећи, да смо границу црногореку прекорачили. Једину разлику што опазих, беше то, што је у Боки пут шири, а у Црној Гори од пута

стаза постаје. Ловћен планина Которанима изгледа као какав грдан, висок тороњ, кога од свуде виде, од прилике као што Бечлије из сваког сокака виде свој Стеванов тороњ. Из јадранског мора кад се у залив которски уђе, па се из далека варош Котор у углу опази, то би сваки рекао, да је то варош читаве оне кршевите планине, што се од залива чак до Ловћена простире.

Посве је наравно, да су Црногорци за Боком которском тежили, те су не једаред, него више пута Котор и заузимали. Бока которска, то је наравно продужење Црне Горе, залив которски пак најзгодније, а при том највеличанственије пристаниште за Црну Гору — пристаниште, коме можда пара у Европи нема, јер у њему и највећа флота места има. Котор пак за престолницу црногорску много је згодније, него ма које место у Црној Гори, јер и данас, ако се што хоће за Цетиње да набави, мора се из Котора донети.

Бока которска, то је дакле таки магнет, коме ни један Црногорац против стати не може. Кад је јесенас бокешки устанак букнуо, Црногорци би листом у Боку прешли, да их је само кнез Никола пустио, а Котор би за 24 сата у рукама црногореким био, јер оно мало фортификације, што је око Котора, то би Црногорци са неколико топова брзо разрушили, јер могу на те фортификације још лакше да пуцају, него што би се пуцало н. пр. из горњега Варадина на тако звани „брукшанац.“

Но да је кнез Никола допустио Црногорцима, да у Боку пређу, то би ово значило рат Црне Горе са Аустријом, а *уједно* — и са Турском. Тајни уговор, који је по свој прилици приликом путовања у Мисир у Цариграду склопљен, ступио би у живот. Да би могла пак Црна Гора такав рат започети, морала би Србија Дрину прећи, те Турској недати да Црну Гору

нападне. Шта су при бокешком устанку у Београду мислили, то спада међу оне високе тајне београдске дипломације, која воли ћутати, да бар ћутањем своју мудрост покаже. Но „Видов-дан“ ипак је ту политику у нечем наговестио, кад је с индигнацијом одбио од Србије и саму мисао, да би који српски официр могао бити у редовима бокешких усташа! Па да нам нико и не каже, о том смо потпуно уверени, да је регенство волело гледати Аустријанце у Котору, него Црногорце!

С тим не буди речено, да је регенство погрешку учинило, што Србија при устанку бокешком Дрину прешла није, али свакојако понашање Србије при том устанку, и велико пријатељство Београда са Пештом — врло сумњиве зраке баца на политику регенства. Тек кад је већ закључен био мир кнезлачки, онда тек у Београду сташе симпатизовати са Бокељима, и онда тек смедоше београдске новине коју рећи о Боки!

Ми држимо, да главни узрок, што из бокешког устанка пламен источног рата букнуо није, у том лежи, што то Русија није желити могла. Замашан устанак српскога народа против Турске и Аустрије — неби могао Русију равнодушну оставити; она би морала, хтела не хтела у акцију ступити, а у том случају морала би какву алијансију закључити, па кад би то пруска алијансија била, то би рат на Неретви и Дрини, значио рат чак на Рајни и Елби. За тако велики рат пак Русија из много узрока још приправна није. Најцелисходније је дакле држала, да кнеза Николу од сваког умешаја у бокешки устанак уздржи.

Тим начином постао је читав бокешки устанак без икакве више цели. Истина да и Бокељи, кад су се подигли, нису имали другу цел него одбацити аустријски обранбени закон, али да је устанак бокешки под другим околностима настао, имао би неизмерне последице.

И тако видимо опет и при бокешком устанку, да се силе српске, парцијално, без више цели троше. Има томе више од 15 година, како се то свуда понавља. Видесмо два, три помања устанка босанека, видесмо устанак херцеговачки под Вукаловићем, видесмо ратове црногорске, видесмо критски устанак, видесмо чете бугарске — све без договора заједничког, без цели и плода. Да је та пропала снага уједаред заједнички употребљена била — где би сад било турско господовање.

Но бокешки устанак ипак није био са свим без цели. Оживио је и пробудио из дремежа Српство, а нашим противницима улио је респекта.

Бокељи враћају се сад у њихове пустолине, на њихова пуста гаришта. И ми Војвођани знамо какво је то осећање; опомињемо се и ми, кад после револуције једва могосмо познати и место, где нам куће беху. Прошло је од то доба више од 20 година, па још сва гаришта у нас изидана нису. Од те пропасти ми се још опоравили нисмо; ми нисмо још оно што бесмо пре буне. И ми Војвођани, и ми смо сиромаси. Али кад нам дође позив, да притекнемо у помоћ нашој браћи у Боки, радо дајемо нашу уштеђену крајцару, да невољу наше браће колико толико, бар добром вољом, ублажимо. Прилози се за браћу у Боки свуда купе, и ово, што је накупљено, тек треба да је почетак оном, што ваља да се накупи. Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Србству образ осветлаше, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак.

Ради тога чланка подигла је угарска влада (као што се из неких података даје судити, усљед мига из

нападне. Шта су при бокешком устанку у Београду мислили, то спада међу оне високе тајне београдске дипломације, која воли ћутати, да бар ћутањем своју мудрост покаже. Но „Видов-дан“ ипак је ту политику у нечем наговестио, кад је с индигнацијом одби од Србије и саму мисао, да би који српски официр мо гао бити у редовима бокешких усташа! Па да нам нико и не каже, о том смо потпуно уверени, да је регенство волело гледати Аустријанце у Котору, него Црногорце

С тим не буди речено, да је регенство погрешку учинило, што Србија при устанку бокешком Дрину прешла није, али свакојако понашање Србије при том устанку, и велико пријатељство Београда са Пе штом — врло сумњиве зраке баца на политику реген ства. Тек кад је већ закључен био мир кнезлачки, онда тек у Београду сташе симпатизовати са Бокељима, и онда тек смедоше београдске новине коју рећи о Боки

Ми држимо, да главни узрок, што из бокешко устанка пламен источног рата букнуо није, у том лежи што то Русија није желити могла. Замашан устана српскога народа против Турске и Аустрије — неби могао Русију равнодушну оставити: она би морала хтела не хтела у акцију ступити, а у том случају мо рала би какву алијансију закључити, па кад би т пруска алијансија била, то би рат на Неретви и Дрини значио рат чак на Рајни и Елби. За тако велики ра пак Русија из много узрока још приправна није. Нај целисходније је дакле држала, да кнеза Николу од сва ког умешаја у бокешки устанак уздржи.

Тим начином постао је читав бокешки устана без икакве више цели. Истина да и Бокељи, кад с се подигли, нису имали другу цел него одбацити ау стријски обранбени закон, али да је устанак бо кешки под другим околностима настао, има би неизмерне последице.

И тако видимо опет и при бокешком устанку, да се силе српске, парцијално, без више цели троше. Има томе више од 15 година, како се то свуда попавља. Видесмо два, три помања устанка босанска, видесмо устанак херцеговачки под Вукаловићем, видесмо ратове црногореке, видесмо критски устанак, видесмо чете бугарске — све без договора заједничког, без цели и плода. Да је та пропала снага уједаред заједнички употребљена била — где би сад било турско господовање.

Но бокешки устанак ипак није био са свим без цели. Оживио је и пробудио из дремежа Српство, а нашим противницима улио је респекта.

Бокељи враћају се сад у њихове пустолине, на њихова пуста гаришта. И ми Војвођани знамо какво је то осећање; опомињемо се и ми, кад после револуције једва могосмо познати и место, где нам куће беху. Прошло је од то доба више од 20 година, па још сва гаришта у нас изидана нису. Од те пропасти ми се још опоравили нисмо; ми нисмо још оно што бесмо пре буне. И ми Војвођани, и ми смо сиромаси. Али кад нам дође позив, да притекнемо у помоћ нашој браћи у Боки, радо дајемо нашу уштеђену крајцару, да невољу наше браће колико толико, бар добром вољом, ублажимо. Прилози се за браћу у Боки свуда купе, и ово, што је накупљено, тек треба да је почетак оном, што ваља да се накупи. Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Сриству образ осветлаше, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак.

Ради тога чланка подигла је угарска влада (као што се из неких података даје судити, усљед мига из

Беча) против дра Полита као писца тога чланка пре-ску парницу.

Расправа се држала 29. децембра 1870. у Пешти пред поротним судом.

Тужба је гласила: 1. на велеиздају ради откидања једне части земље, што спада на круну св. Стефана од остале државе угарске; 2. на нарушење јавног мира буњењем на насилну повреду јавног мира и реда.

Ради бољег разумевања самообране Политове, са-општавамо из ове знамените расправе и говор државног тужитеља.

Оптужба државног тужитеља.

„Поштована господо поротници! Још неколико дана, па ће се вратити старом елементу у вечиту слободу тренутна честица неизмерног вечног времена, која је дана пролазном човечијем животу, и коју ми по нашем назору о мерењу времена годином називамо; али ће она наступајућој новој години предати своје крвљу умрљане повестничке листине, и показујући на грдобно опустошење нечовечних ратова запитаће деветнајсто столеће, што се тако цивилизацијом разме-ће, кад ће на место политичне борбе, што хоће да уве-тује блаженство човечности од различитих форма влада-вине, ставити и победом увенчати религију срца, љу-бов ближњега, која једина осигурава све што је лепо и добро, једина обезбеђава благостање човечанства."

„Поштована господо поротници! Врло је уместно да се приликом расправе овога пресног процеса са истином ове ставке позабавимо, јер ја верујем непоко-лебиво у узвишенију мисију човечанства, у непромењиве законе промисла, што небесна тела, и велико све одр жава, верујем у душу љубави, и верујем тако исто у Кантову идеју вечитог мира, јер верујем да је братин-ство уређење света! Али да до овога дођемо, нужно

је пре свега, да ви, поштована господо поротници, као ареопажки суд строго осудите све оне чине, који се из амбиције и жеље за одликованьем рађају, па су зато и готови, да тој амбицији увек благостање народа, братску љубав, и хармонију слоге жртвују."

„Немојте мислити, поштована господо поротници, да ви не можете из оног тесног круга, што вам га је закон као независном суду одредио, деловати на постигнуће ове велике цели, да се утврди мир међу грађанима, јер из заметка племенитих идеја, кад га узме у своју негу верно сваки грађанин, постаће јавно мньење, које је и до сада човечанство од много предрасуда ослобођавало, па ће уз сталну вољу довести га и до благослова братинства и мирног сугласја."

„Господин је оптуженик, тако ми се чини, одлучни непријатељ оног хуманитарног правца, што сам га мало час означио, и као што сведочи чланак, који сте у пуном садржају чули, пун је непријатељске страсти против мађарско-аустријске државе, и узносећи которско-бокељску побуну, побуђује Бокеље на побуну против мађареко-аустријске државе, стављајући им за будуће у изглед делотворну помоћ са стране мађарских, или као што се у чланку каже, војводинских Србаља, а осим тога претстављајући један део Далмације, која под свету круну подпада, као природну и саставну честицу Црне Горе, узбуђује Црногорце, да поимснце град Котор и околину заузму. Овим запаљује луч грађанског рата, и напада с једне стране на државно јединство једнога земљишта, које припада светој мађарској круни, а бунио је с друге стране на силовито нарушење општег мира и реда."

„Господо, поштована господо поротници! Казнени закони ни једне просветне државе не допуштају, да се гони и казни ко ради самих мисли, али кад се ове мисли изван човека у спољашњим чинима појаве, онда

имамо пуно право, да их не само строго испитамо, него и да загледамо у моралне побуде дела, које се сукоби са законом. И тако допустите, господо поротници, да са свим објективно наведем поједине појаве из учевног труда г. Михаила Полита, који ту пред вама на клупи оптуженичкој седи, а оставићу вашој савестној комбинацији, да пресудите, од куда је могао постати онај дух, што се у целом садржају тужбовног чланка онако бунећим начином појављује."

„Оптужени др. Михаило Полит, вођен жељом за наукама, ишао је такође међу другима, на московску етнографску изложбу, где су били и други познати учењаци, као: гг. Ригер и Палацки, и тамо црпући из извора наука нововременога Парнаса, добро се опомињемо оне здравице, коју је г. др. М. Полит држао, и која се нарочито особито допала свима московским учењацима; али ја зато држим, поштована господо поротници, да добивено тамо господину оптуженику признање, не даје му права, да залије своје списатељске лаврове венце крвавим жртвама грађанског рата и да сме бунити на нападање државног јединства земаља, које спадају на свету мађарску круну."

„А да се у тужбовном чланку заиста садржи преска кривица, која се у §. 6. и 9. чл. XVIII. год. 1848. садржи, судим, да сте се о том потпуно уверили, чим вам је чланак прочитан, и премда буњењу, које се у чланку спомиње, никаквог даљег коментирања не треба, ипак ћу понеке ставке тужбовног чланка опетовати, да вам тим што боље покажем, како далеко засецају у заплетуше, што се на истоку појављују."

„Писац тога чланка хвалећи устанак становника Боке которске, и потпору што им је давана од стране Црногораца, а напротив осуђујући неутралност српске кнежевине и њене владе, — напада на државно јединство земље, под светом мађарском круном стојеће, по-

буђује људе, да ту свезу делом раскину, и буни их да наруше општи мир и ред силовито, па онда враћајући се на устанак у которској Боки, која је с концем год. 1869. к Далмацији припадала, вели у 4 алинеји тужбовног чланка:

„Бокешки устанак беше јарка светлост у дубокој тмини, што тада покриваше српски хоризонт. Српски народ у Троједници потиштен од највеће самовоље: Срби у Војводини у чељустима Мађара, несретна раја у Босни и Херцеговини од патње већ изнемогла, да и гласа већ пуштати не може. А Србија? Наде, које Србство у српски Пијемонт стављаше, изчезоше до ижице поред кукавне улоге, што је Србија под регенством играше, и Србину крв се у образ дизала, кад је на Београд погледао, где се не чује јаук раје босанске, већ где се тражи за руковање пријатељска рука Андрашијева, она рука, која држи у запту слободу Троједнице и Војводине, а у Цариграду подписује „шићар“ ради Босне! У тој тмини засветли се јатаган бокешки па показа свету, да Србин живи, да је јунак.“

„Продужујући чланак тврди, да је шака Бокеља потресла Аустрију заједно са њеним силним војскама, те да је ова принуђена била, да се са својим властитим побуњеним поданицима као са ратујућом силом, погађа, па прелази на оне велике последице, што их је могао за собом повући овај устанак за источно питање, да су га Црна Гора и други Срби како ваља подупирали, и изјављује, да је само једна петроградека рука учинила, да се ватра не изроди.“

„Ево, поштована господо поротници, можете са мном заједно увидити, да је оптужени узео на себе улогу да испосредује, да се источно питање на дневни ред стави, а овим дознајемо доста о побуђујућој сили његове намере.“

„У тужбеном чланку алинеји 8. пак вели: „Ко по-

знаје положај и конфигурацију Боке и Црне Горе, тај зна, да ништа лакше Црногорцима, него Боку заузети. Црна Гора посве доминира Боку. Бока и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине потпуну целину. Из јадранског мора кад се у залив которски уђе, па се из далека варош Котор у углу опази, то би сваки рекао, да је то варош читаве оне кршовите планине, што се од залива чак до Ловћена простире."

„У 9. алинеји говори: „Посве је наравно, да су Црногорци за Боком Которском тежили, те су не једаред, већ више пута Котор и заузимали. Бока Которска, то је наравно продужење Црне Горе, залив которски пак најзгодније, а при том највеличанственије пристаниште за Црну Гору."

„Тако исто у 10. алинеји вели: „Бока Которска, то је таки магнет, коме ни један Црногорац противстати не може. Кад је јесенас бокешки устанак букнуо, Црногорци би листом у Боку прешли, да их је само кнез Никола пустио, а Котор би за 24 сахата у рукама црногорским био."

„А у 11-стој говори: „Да је кнез Никола допустио Црногорцима, да у Боку пређу, то би ово значило рат Црне Горе са Аустријом, а уједно и са Турском. Да би пак могла Црна Гора такав рат започети, морала би Србија Дрину прећи, те Турској недати, да Црну Гору нападне."

„За овим прелази на држање српске кнежевине на према упитном устанку и вели у 12-тој алинеји тужбеног чланка: „Понашање Србије при том устанку, и велико пријатељство Београда са Пештом — врло сумњиве зраке баца на политику регенства."

„У 13. алинеји каже писац, да се само томе има приписати, да није источно питање букнуло, што није Русија још била приправна за такав горостасни рат, и

што је тога ради уздржала кнеза Николу, те се није у бокељски устанак умешао.“

„У 14-тој алинеји вели: „Тим начином постао је читави бокешки устанак без икакве више цели. Али да је бокешки устанак под другим околностима настао, имао би неизмерне последице?“

„У 15-тој алинеји осуђује цепање сила српских у честимичним устанцима, и изводи из тога: „Да је та пропала снага уједаред заједнички употребљена била — где би сад било турско господство!“

„У 16-тој алинеји тврди да овај устанак није био сасвим без цели, јер: „тај устанак оживио је и пробудио из дремежа Српство, а противницима улио је респекта.“

„У 17-тој алинеји најпосле доноси, да ће се Бокељи сад остављеним и попаљеним кућама вратити, па додаје: „И ми Војвођани и ми смо сиромаси. Али кад нам дође позив, да нашој браћи у помоћ похитамо у Боки, радо даћемо нашу уштеђену крајцару.“

„Затим чланак ово вели: „Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Српству образ осветлаше, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак.“

„Поштована господо поротници! Чули сте садржај целога чланка, и држим, да сте се уверили, да је пун непријатељског духа против мађарско-аустријске државе, да удара на целокупност државе, и да Црногорце побуђује, да узму силом један комад Далмације, која светој мађарској круни припада, па да им к томе још обећава и у делу и у новцу помоћ и са стране војводинских Срба, да слави као узвишено и јуначко дело онај устанак, који је стао мађарско-аустријску државу толико крви и толико новаца, и који је толико спомена човечијег дивљаштва за собом оставио.“

„Из свега овога излази, да тужбовни чланак напада на државно јединство земљишта, које на свету мађарску круну спада, да буни на делотворно раскидање те свезе, да побуњује на насилно нарушење јавног мира и реда, и да се стара да запали буктињу грађанскога у сваком случају жалостнога рата, те да је услед тога оптуженик учинио кривицу преску по садржају §. 6. и 9. Чл. XVIII. год. 1848.“

„И зато одржавам своју тужбу по целом садржају, и стављам вама ову коначну молбу господо поротници: да изјавите, да је оптужени г. др. Мих. Полит, који се у књижевности и Десанчић назива, и који признаје да је тужбовни чланак писао, крив по §. 6. и 9. чл. XVIII. од г. 1848.“

„Ову молбу управљам на вас у име човечанства, грађанског мира, и љубљене нам домовине, немојте допустити да опште грађанско благо, мир и братска слога постану жртвом таковог бунења, које би нас у случају успеха за наше противнике после кратког времена из наших санова имало пробудити, зар да чујемо из уста наших заблуђених противника ове речи каснога кајања:

Virtutem incolumeum odimus,
Sublatam ex oculis
Querimus invidi!
Чисту доброту гонимо,
А кад нам је из очију нестане,
Онда је тражимо завидећи онима што ју имају.

„Господо! Гледајте, да донешеном одлуком дате братским народима мир, и да сачувате законима светињу и углед, јер повесница сведочи, да је ропство, крвави рат грађански или пропаст редовно судбином оних народа, који одбацују слободу, што се оснива на поштовању закона, а ваше поштено срце, о том сам уверен, неће ниједне од ових споменутих невоља!

Самообрана дра Мих. Полита-Десанчића

у пешкој парници ради Боке

пред поротом у Пешти дана 29. децембра 1870.

„Славни поротни суде! (Мађарски). Ја нисам вешт мађарском језику у толико, да бих могао опширну обрану на мађарском језику изводити. Нема томе давно, како сам тај језик почео учити зато, што је то језик једног племена у нашој отаџбини, с којим су Срби многе добре и зле дане у повесници имали. Па будући да сл. поротни суд не разуме српски језик, то нека ми буде допуштено, да своју обрану на немачком језику водим.“

„(Немачки.) Има времена, када изрека поротника у политичним стварима већ у напред сумњи подлежати неможе, и кад обрана сасвим сувишна постаје. Такова времена нису само она, када поротници не могу да се обране од уплива какове терористичне владе, него и она времена, када поротници сасвим слободно своју изреку (Verdikt) дају, али када у обарању извесних политичних тенденција мисле, да извршавају патриотску дужност. Такових примера можете наћи у повесници Енглеске, можете их наћи у повесници Француске. Опомените се пресуда под Стуартима, помислите на време Кронвела, опомените се велике француске револуције, помислите на неке изреке поротника под рестаурацијом и под Луј-Филипом, па ћете ово, што рекох, оправдано наћи. Оно, што је била велика борба начела на западу Европе, то као да је одношај у европском истоку међу владајућим и покореним племенима. Ако би се тај одношај у Угарској установио као питање силе (Machtfrage), то би морала непристрасна изрека поротника по примерима повеснице у немогућности спадати.“

„Многе осуде, које су се у последње доба при поротном суду овде против немађарских народности, или

управ листова збиле, дају повода мислити — ја овде не изражавам моје мњење — да се мађарска порота налази у неком политичком току, који далеко иде преко јуристанског субстрата питања кривње, у неком току, који у свом изласку можда садржава патриотско осећање мађарско, али који на свом крају одступа од објективитета.“

„Код нас Срба бар, господо поротници, установило се то мњење — а ја ћу узети да је погрешно —, да већ позив пред мађарску пороту у Пешти осуду у себи садржава. Ја с моје стране небих био тога мњења, јер држим, да противности међу народностима у Угарској нису тако акутне постале, да би изреку поротника могле алтерирати. Ја хоћу да верујем, да питање народности у Угарској још није постало питање силе, јер ако бих то држао, то бих морао очајавати о будућности Угарске.“

„На сваки начин врло је значајно, да се ова преска парница могла и подићи, јер садржава предмет, који сачињава парче жалосне повеснице аустријске, предмет, на који би ваљало бацити застор заборавности; значајно је, да се баш тај предмет пред угарску пороту изнео, дочим у Бечу и Прагу нису за добро нашли подићи парнице ради Боке против славенских листова, који су много жешће писали, и то за времена устанка бокешкога писали, него што је садржај мога чланка, и макар да државни одветници у Бечу и Прагу немају обичај нежно поступати према славенским листовима. То некако изгледа, као да су у Угарској осећаји већма настали аустријски, него у самој Аустрији.“

„Ја не знам, да ли г. јавни тужилац добија своје инспирације од владе. Он нам је истина овде само показао налог министарства правде, и овај налог неби имао ништа изванредног у себи, јер у свакој држави властан је министар правде давати налоге држ. проку-

ратору, но ја разумевам под тим инспирацијама такове, које мимо министарства правде у политику засецају. Но не имајући доказа за то, хоћу да узмем, да је држ. одветништво сасвим по свом звању тај процес подигло. Али сувише велика ревност држ. прокуратора у подизању преских парница против немађарских листова може само ствари и угледу Угарске шкодити. Без обзира на то, што преске парнице свагда зло увеличавају, које хоће да отклоне, без обзира на то, што такове парнице „злу крв" праве код немађарских народности, и то у таковом ступњу, да је већ нека раздраженост настала, за коју можда угарска влада и не зна; без обзира на све то, такове преске парнице чине најгори утисак у иноземству. На страни не пита се за појединости таквих парница, не пита се, да ли је писац крив или не, довољно је, да се само констатује, да у општте у Угарској има тако млогих парница против немађарских народности, које већину становништва сачињавају, па да се отуд закључи: Something is rotten in the state of Danemark. Да, нешто мора да је труло у држави угарској, кад се такове парнице умножавају."

„Знам ја, господо поротници, да са гледишта правне државе политични обзири не могу упливисати на ток правосуђа, и кад се закон повреди, то се мора правди за доста учинити. То би заиста тако и стајало, кад би у Угарској питање народности као свршена ствар (überwundener Standpunkt) била, и кад би мађарска порота то била, што је порота на западу. Гг. поротници, кад бих ја коме Французу или Енглезу рекао, да сам тамо са турске границе на једно 200 километара у сред зиме чак до Пеште дошао, и да је у Пешти моја порота, то они таково што неби могли себи ни претставити. Како би било, да какав Араб или Бедуинац мора из Алжира да путује к пороти у Париз, или

да какав Ирландез из Филипстауна мора да путује к пороти у Лондон. У чему лежи, гг. поротници, значај пороте? У том, да држављанин у своме завичају пороту има, јер само у завичају у стању је извршивати право рекузације, а без тог права порота је илузорна, и губи свој слободњачки значај. Проучите постанак пороте у Енглеској, па ћете наћи да је порота judicium parium, и то у потпуном смислу тако, да поротници не спадају само истом сталежу него да познају све околности, све упливе на оптуженога, да се у његов положај сасвим ставити могу, а пре свега да разумеју језик оптуженога. Шта је управо порота у свом постанку у Енглеској? Ништа друго него суд од најближих суседа. Енглески судија — justices — није држао да може бити тако непогрешив, да он сам пресуди питање чина — question of fact (Thatfrage), — него је позвао најближе суседе, да они, који све околности познају, то питање реше, па је он онда само закон управио. Колико сте ви гг. поротници, далеко од тога, да будете Србину порота суседа. Вами, господо, нису знане српске околности, српске традиције, српски обичаји, српски живот; ви, господо, нисте у положају, да инкриминирани чланак у извору разумете. Ја ћу вам таки пример навести, од какве је то важности. Има у мом чланку једна ставка, која се инкриминира, а која казује само то: Да Србин живи, да је јунак. Ви господо, који околности и језик не знате, могли бисте мислити, да ова ставка садржава какво дражење, а у истини ставка та није ништа друго, него припев једне српске песме, која се пева по свуда у друштвима и по гостионицама, и која Србина не може раздражити, јер ју је већ по сто пута слушао. Но има још и нека друга околност, која на вас гг. поротници упливисати може. Питање народности од прилике је оно, што је било питање религи-

још̀но у XVI. веку. Је ли могао у оно доба католик према протестанту или протестант према католику непристрастан бити? Под тим околностима ми Срби не можемо се развијати на просветном и политичном пољу, докле немамо пороте у нашем завичају. Зато ми, који бесмо посланици на карловачком конгресу, обратисмо се представком на Њег. Вел., да се и у нашем завичају порота заведе. Та претставка сада лежи у рукама гр. Андрашија, и он ће имати о том извештај и предлог донети.“

„После ових општих приметаба у обзиру моје пре-ске парнице требало би да пређем на појединости тужбе г. јавног тужиоца. Но пре него што бих то учинио, морам се оградити против начина нападаја од стране оптужбе. Нико не излази на двобој са неједнаким оружјем, нико неће двобој примити са сабљом против пиштоља, нити са пиштољима од разног састава и домашаја (Kaliber und Tragweite). Да је г. јавни тужилац употребио оружје духа против мене — а ја ћу признати, да он мене духом надмашује — то ја небих имао никакав приговор учинити; али г. јавни тужилац употребио је оружје, против кога у данашњим околностима у Угарској обрана није могућа; он је употребио тако рећи „топове Крупове“, којима и најјуначнија обрана не може одолети. У Угарској, кад се за кога рекне да је панслависта, то се такав више бранити не може, јер се том речју хоће да рекне, да је непријатељ отаџбине. Ја ово у неку руку појмим, и до неке границе могу у нечем и да оправдам. Кад се за кога рече, да је панслависта, то се мисли, да хоће, да под власт руског апсолутизма стави какав народ, да хоће да угуши слободу каковога народа. Но, господо поротници, да ли је појам панславизма тако јасан, да се ово под њега субсумирати може и сме. Ја бих се усудио разјаснити вам, шта је панславизам, и шта

се под њиме разумевати може, па ћете увидити, да о њему у Угарској постоје криви појмови. Ако се под панславизмом разумева унификација свију славенских племена под господством и апсолутизмом руске владе, то је таково што посве немогуће. Кад би Европа баш тако и слаба била, да се Русији неби могла противити, то би се таковој унификацији противила славенска племена, и код сваког појединог славенског племена настало би оно, што је настало код пољског племена. Свако славенско племе има своју повесницу, своје традиције, свој посебан душеван живот, а пре свега свој посебан језик, дакле сва критерија, што својство народа сачињавају. Унификација дакле посве је немогућа. Но ако панславизам значи федерацију славенских племена, то такова федерација пре свега претпоставља слободу и неодвисност Пољака, али такова федерација значи још што више, она значи слободу и неодвисност Мало-Руса. Мало-Руси беху у повестници угњетавани како од Пољака, тако и од Велико-Руса. Њихова народност различна је и од народности пољске и од народности руске. У федерацији славенској морају дакле и Мало-Руси заузети место, које им ујамчава и слободу и неодвисност њихову. Но такав панславизам — то ћете најлакше појмити господо поротници — најопаснији је за данашњу руску владу, и она мора бити таковом панславизму највећи непријатељ."

„Г. јавни тужилац навео је здравицу, коју сам ја у Москви напио, но заборавио је здравице, које сам држао у Варшави и у Вилни. Ја бих желио, да је г. јавни тужилац био присутан при једном банкету у Вилни, где сам подигао реч у обрану Пољака. Подигла се ларма од стране руских официра, који рекоше, да ко је пријатељ Пољака, не може бити пријатељ Славенства, а ја сам одговорио, да ја себи не могу претставити будућност и савез Славена без савеза Пољака. Ја

имам ту сатисфакцију, да су при мом одласку из Вилне Пољаци на жељезници руку ми дали, и на беседи ми се братски захвалили.“

„Што се саме московске изложбе тиче, то вам је познато гг. поротници, да су на париску изложбу многи људи различне народности ишли, да су на бечки пиценфест Немци из разних крајева Немачке долазили и разне политичне беседе држали, али се то никоме за кажњив чин урачунало није. Но ја се у опште чудити морам као јуриста, да г. јавни тужилац у своју беседу московску изложбу уплеће. Ја знам, да код простих злочинаца прошлост живота може сачињавати отежтавајућу околност, али да се у прескоj парници човеку књижевнику таково што у пресци преступак може урачунати, то ми није познато, да у цивилизованим државама бива. У опште као јуриста морам опазити, да московска изложба са §.§. 6. и 9. угарског преског закона ни у каквој свези не стоји. Но кад је г. јавни тужилац већ мој предживот хтео навести, и такови као аргуменат против мога патријотизма употребити, то је требао с друге стране справедљиво да наведе и остале црте из мога предживота. Ако је г. јавни тужилац пратио расправе хрватског сабора, то ће знати, да сам ја био сремски посланик на истом сабору г. 1861. 1865. 1866. и 1867. За читаво то време био сам најревноснији бранилац уније са Угарском. У обзиру споразумљења са Мађарима настојао сам у српском новинарству, да се то споразумљење достигне. О том могу вам доказ дати једним чланком, кога сам писао у „Српском Дневнику“, и кога је тадашњи „Мађар Шајто“ у своме бр. 119. од 24. маја 1861. превео. Ја ћу вам из њега ево само неку ставку читати. (Чита мађарски:) „Будимо једном на чисто сами собом, па питајмо: каква јемства пружа аустријски, а каква угарски устав. Ја држим да по слободоумним начелима

угарски устав са одговорним министарством, а особито са установом жупанија, много нам више јемства пружа, него бирократски устав аустријски. Ми смо једном већ изрекли, да ћемо поћи новим правцем, и да хоћемо савез са Мађарима, тога дакле ваља да се и држимо. Ја признајем, да је наш положај тежак, али добром вољом у уставној држави споразумљење постаје могућно. На сваки начин не треба да пођемо странпутитицом, на којој смо тако често били". — Из ових ставака увидићете гг. поротници, да ја нисам баш тако рђав патријота, као што ме је изволео претставити госп. јавни тужилац."

„Сада ћу да пређем на сам meritum оптужбе. Кад сам ја, гг. поротници, добио у руке писмену оптужбу г. јавног тужиоца, морао сам сам себе питати, да ли сам ја икада правне науке слушао и учио, кад не могу да појмим, одкуда је г. јавни тужилац могао из мога чланка црпсти супстрат за пресни преступак назначен у 6. и 9. §§. угарског пресног закона. Ви, гг. поротници, чули сте садржај мога чланка, а ја ћу бити тако слободан, да вам прочитам текст закона, што је у §§. 6. и 9. садржан. (Чита закон на мађарском језику.) Из овога ћете увидити гг. поротници, да закон у §. 6. за пресни преступак захтева буњење на делотворно оцепљење земаља угар. круне. Бока Которска не припада ни сада, нити је икада припадала земљама угар. круне. Данас у Боки влада аустријски, а не угарски закон. Ако угарска није само провинција Аустрије, већ — као што мислим овде нико о том не сумња — неодвисна, са посебним законима снабдевена држава, то се односај међу Угарском и осталим земљама Њег. Вел.-а само може у обзир узети као односај међу туземством и иноземством (Inn- und Ausland). По познатим правним начелима, за пресни преступак, који би тек у иноземству постао пресни преступак, не може туземац

под истрагу доћи. Ја ћу вам, гг. поротници, једним примером ту ствар разјаснити. Да сам ја н. пр. написао сличан чланак о Фенијанцима ирландским, па кад би тај чланак заиста по енглеским законима садржавао преступак бунења, то мислим, да ниједан суд угарски, а ни ви гг. поротници неби држали, да такав чланак вашој пресуди потпада. Знам, да се може рећи, да одношај Угарске према Аустрији није такав, као н. пр. међу Француском и Енглеском. Истина, данашња наука о државном праву (Staatsrecht) не познаје облик, кога би могао имати тај одношај, јер се не зна, је ли Аустро-Угарска савезна држава или савез од држава (Bundesstaat, Staatenbund). Но кад се не зна за тај облик, то могу за одношај међу Угарском и Аустријом меродавни бити само позитивни угарски закони. Такових закона ја познајем само три, и то прагматичну санкцију, законске чланке од год. 1848. и законске чланке од год. 1867, и то: зак. чл. 12. 14. и 15. У ниједном од ових закона није означено, да остале земље Њег. Вел-а уживају ону исту заштиту од угарских закона као земље угарске круне. Прагматична санкција говори само о свези међу Угарском и осталим земљама Њег. Вел.-а, што и у §. 6. пресног закона свога израза налази, никако пак не признаје осим те свезе и обране свога краља против иноземетва, какву другу заштиту. Зато и Угарска не може бити обвезана, да при каквом устанку у „Цислајтанији“ чини полицајне услуге.“

„Г. јавни тужилац као да је осећао, да у том правцу мој чланак не би могао инкриминирати, па је са неким скоком (salto mortale) наједаред увртио Боку међу земље угарске круне, и то ваљда због тога, што је Далмација некад хисторијски припадала земљама угар. круне. Ја, гг. поротници, врло уважавам као државњанин угарски, хисторијско право, ал тамо, где се ради о позитивном закону, ту не могу признати за

меродавно хисторијска и виртуална права, јер позитиван закон само у толико своју крепост има, у колико своју моћ над дотичним територијумом изражава, мени пак није познато, да угарски прески закон има крепости у Боки-Которској."

„Но ја ћу г. јавном тужиоцу слѣдовати и на хисторијском пољу. Подробне хисторијске студије није обвезан заступник државни чинити, али кад он за подупирање каквог кажњивог чина хисторијски факт хоће да наведе, то мора такав изван сваке сумње бити. Мени није познато, а тешко да ће ми моћи и г. јавни тужилац показати у читавом корпус јурису, какав законски чланак, који би Боку Которску рачунао међу земље угарске круне, а и нема тога хисторика, који би тврдио, да су Дубровник и Котор икада Далмацији припадали, и то у оно доба припадали, кад је Далмација сачињавала део угарских земаља. По томе ја не појмим дијалектични моменат у логици г. јавног тужиоца, који би у том лежао, да Бока припада земљама угарске круне, кад је доказано, да она у оно доба, кад је Далмација сачињавала део угарских земаља, није припадала Далмацији, а сада, када Далмација не припада Угарској, Бока административно под Далмацију спада."

„Али кад је г. јавни тужилац већ узео у помоћ хисторију за своју оптужбу, то се осећам обвезаним господи поротницима кратак нацрт са неколико речи о повесници Боке дати."

„Ја прелазим најстарију повесницу Боке, па долазим таки на год. 1460-ту, кад је Бока начинила уговор са млетачком републиком. Ово се може читати у повесници Венеције од Дари-а. У том уговору, Бокељи долазе под заштиту млетачке републике, но уједно себи осигуравају потпуну самоуправу у судејским и административним стварима. Осигуравају себи, да млетачка

република није власна Боку уступити каквој другој држави; осигуравају себи повластице, да не морају данка и војнике давати, већ ће само својевољно као морнари Дужду служити. Са тим повластицама стајала је Бока вековима под заштитом републике млетачке. У Котору седио је proveditore estraordinario као гувернер од стране млетачке републике, а Бокељи судише и управљаше себе сами сасвим независно. Тако стајаше Бока све до год. 1797. кад је са миром Кампо-Формијским Венеција уступљена Аустрији, те је Аустрија хтела доћи у посед Боке правом, које имаше Венеција. Томе се хтедоше противити Бокељи, позивајући се на њихов уговор. Тада је аустријски генерал Рукавина, пре него што ће аустријске трупе заузети Боку, издао прокламацију, којом Бокељима уједчава све оне повластице, које су под републиком млетачком имали, и само тим начином приволели су се Бокељи, да дођу под област Аустрије. У миру пожунском од год. 1806. би од Аустрије уступљена Далмација, па и Бока Которска Француским. Но Бокељи не хтедоше признати област Француске па се противише оружаном руком. Тек после мира Тилзицког од год. 1807. уливом познатог пријатељства међу двема државама, примише Бокељи гарнизон француски. Када се год. 1813. читава Европа подигла против владавине наполеонове, тада и Бокељи у савезу са Црногорцима отворише бој против Француза. Један део енглеске флоте под заповедништвом Хоста подупираше Бокеље и Црногорце. Котор би заузет, и командант енглески Хост преда кључеве Котора владици црногорском. За тим се установи народна влада, и тек после париског уговора усљед једног писма из Париза од стране цара Александра, савезника цара Франца, оставише Црногорци Боку, те исту поседне опет аустријска војска, но ипак под уветом уједчења пређашњих повластица.“

„Из овога увидиће те, гг. поротници, да Бока Которска никад није припадала земљама угарске круне, уједно пак увидиће те повод устанку бокешком, који је лежао у повреди њихових повластица. Ви господо, најбоље сте у положају, да просудите деловање аустријске бирократије и жандармерије, јер се истога добро опоминьете из доба бахове системе. Представите себи народ, који је свагда наоружан, народ, који живи у задрузи, и код кога повреда једног задругара значи повреду читаве задруге, па представите себи аустријског жандара, који узима Бокеља за јаку, да га тера у солдате, па ћете лако појати, како је брзо букнуо бокешки устанак.“

„Ваља ми сада прећи на појединe ставке инкримираног чланка. Ви сте из превода могли разабрати, да ја у почетку говорим о прошлости и будућности српској. Ја не знам, како је оптужба ово могла инкриминирати, јер прошлост спада у хисторију, а будућност у комбинације и конјектуре. Ниједно пак не може сачињавати супстрат кажњивог учина. Или ми се ваљда импутира то, што сам навео српске земље и уједињење српског народа. Но ово се не може односити на Угарску, јер ми српске публицисте разумевамо под српским земљама оне земље, где народ српски компактно живи, и где управо друге народности и нема, а те су земље: Црна Гора, Стара Србија, Херцеговина, Босна и Кнежевина Србија. У Босни истина има мухамеданаца, али ти су српске народности, па говоре српски, као и ја. Да сам ја само те земље разумевао, види се из читаве ставке, јер ја говорим о Ловћену — а Ловћен нит је у Угарској, нит у аустријској царевини — са Ловћена пак велим, да се види скадарско језеро, а отуд све српске земље до Дунава. Узмите географску карту у руке, па ћете се уверити, да линија од Ловћена до Дунава

не додирује ни земље угарске ни земље аустријске. Па одкуда дакле да само именованье српских земаља може да садржава пресни преступак по §. 6. пресног закона, кад исти §. захтева за кажњивост: бунење на делотворно оцепљење земаља угар. круне.“

„Долазим на инкриминирану ставку о Србији. Ја се чудити морам, како је могао г. јавни тужилац пред форумом суда краљевине Угарске узети у обрану Србију. Ја мислим гг. поротници, да смо сви у томе сагласни, да је Србија према Угарској иноземство. Кад је пак иноземство, то би морао у Угарској постојати посебан закон, који би Србији заштиту давао. Ја тога закона не познајем, а није га ни г. јавни тужилац навео, и неће га по својој прилици ни навести, јер га међу угарским законима наћи не може. Ја ћу вам, гг. поротници, то начело интернацијоналног права: да против стране државе пресног преступка бити не може, и да га само онда има, кад држава за заштиту стране државе посебан закон ствара — то ћу вам са два примера разјаснити. Кад је француска емиграција у енглеској штампи стала жестоко нападати на цара Наполеона, тада је свемоћни император на Сени хтео упливом своје дипломације приволети енглеску владу, да процесима обузда те нападаје против његове владавине. Па знате л' шта је Енглеска одговорила? Да она нема таковог закона, који би такову заштиту Француској давао. У Белгији је такође писала француска емиграција против цара Наполеона, па је требало много година, докле је моћни император на Сени могао приволети слабу Белгију, да створи посебан закон, који вам је познат под насловом: Attaques aux relations internationales (нападаји на међународне одношаје). Нека створи Угарска такови закон, па онда може јавна оптужба ставку мога чланка о Србији инкриминирати, а дотле

могу ја, као угарски држављанин, писати против регенства српског, што је мени воља. Или ваљда јавна оптужба инкриминира ону ставку, која са Србијом у савезу стоји, и где ја Србију према српским земљама називам српским Пијемонтом. Гг. поротници! ово именовање Србије као српског Пијемонта употребљавали смо ми српске публицисте и за времена Баха и Шмерлинга, шта више и у времену војених судова у Угарској, па никад није на памет пало ни најстрожијем аустријском државном одветнику, ни каквом militарном аудитору, да таково што инкриминира. Је ли могуће, гг. поротници, да оно, што је било слободно рећи и написати под војеним судовима аустријским, да није слободно написати под уставном владом краљевине Угарске? Именовање Србије као Пијемонта и не може имати што кажњиво у себи, јер морају према Пијемонту и сви одношаји Италије у сличности бити. Именовање Србије као српског Пијемонта може се само односити на српске земље у Турској, јер само тамо српски народ живи тако компактно, као народ талијански у Италији, никако пак не може се то односити на територијум Угарске, н. пр. на Бачку и Банат. Нема дакле јуристанског супстрата за пресни преступак у §. 6. пресног закона садржаном."

„Долазим на инкриминирану ставку мога чланка о кнезлачком миру, где велим, да је то уникум у међународном праву, да која држава са сопственим поданицима уговор чини. По строгим начелима међународног права заиста и јесте то уникум, но има политичних ситуација, где која држава мора и треба да отступи од тих строгих начела. Ви господо поротници као Мађари најбоље се сећате оне знамените изреке Виндишгреца: Mit Rebbellen unterhandle ich nicht (са бунтовницима не уговарам). Колико би се зло одстранило, колико крви би било уштеђено, да је онда аустриј-

ска влада са „ребелима“ у преговор ступила, те неби тек после скоро 20 година до увиђења доћи морала, да је заиста требало са „ребелима“ уговарати. Но откуда, да констатовање познатог уговора кнезлачког може да сачињава јуристански супстрат §. 6. пресног закона — то је посве непојмљиво.“

„Долазим на инкриминирану ставку, где ми се као пресни преступак §. 6. хоће да импутира, што сам Боку Которску и Црну Гору као географску целину представио. Гг. поротници! ја не знам, како се сад у Угарској по школама географија предаје. Давно је то било, кад сам ја као ђак географију у Угарској учио. Но како се сад новија географија у Немачкој предаје, то на првом месту долази система гора и планина, а за тим система река. У таковој једној географији, а ја ћу вам именовати, да је то позната географија Данијела, која је већ у 50-том издању изашла, и која се у многобројним егземпларима и у Угарској налази — у тој географији стављена је Угарска у географску целину са Србијом, Романијом и другим земљама на Дунаву, па се то све зове: Donautiefland, а Аустрија, Баварска и друге земље до извора Дунава зову се: Donauhochland. Неби ли г. јавни тужилац и у тој географији, која је у Угарској распростртa пронашао пресни преступак §. 6 пресног закона! Но срећа је, што се у том §-у захтева буњење на делотворно оцепљење од земаља угар. круне, а не само констатовање географскога чина. У осталом то, што сам ја рекао о географској целини Боке Которске и Црне Горе, то може г. јавни тужилац наћи у сваком опису милитарном од стране аустријских штапских официра, а може то наћи и у сваком опису путовања, кога чине путујући Французи, Енглези, Руси и Американци. Откуда дакле ту да има пресног преступка? То ја ни помоћу највеће дијалектике не могу пој-

мити. Но сигурно да је г. јавни тужилац у својим мислима додао, да ја могу желити, да Црногорци заузму Котор, ал ја га молим, да ми покаже ону ставку, где сам ја позивао Црногорце да заузму Боку Которску? Ако ћемо ми нешто мислима додавати, што није написано, то ја могу у мојим мислима и то додати, да Аустрија по географској целини Боке Которске и Црне Горе може хтети, да она за себе заузме опет Црну Гогу. Мислити се даје много штошта, па ће из географске целине Боке Которске и Црне Горе сваки човек моћи посебице што замислити, али мисли по себи не могу бити супстрат кажњивог учина. Овде ми нехотице пада на памет, како је врло жалосно, да преске парнице у опште могу постајати, кад оне понајвише за предмет имају, не учињено дело човека, него само његове мисли. Сен-Мар-Жирарден у његовој знаменитој полемици са клирикалним листом „Инивером" (Univers), учинио је о пресним парницама значајну изреку, која је нашла одјека од једног краја Европе на други. Сен-Мар-Жирарден рече, да будућа поколења мораће сматрати данашње преске парнице исто тако, као што ми сада сматрамо некадашње процесе против вештица и мађионика. Аналогија врло је појмљива; вештици и мађионику урачунало се тада као кажњиви чин оно, што они нису могли ни починити. Тако се данас хоће да урачуна публицистама буњење и нарушење јавног мира, што они својим пером нису кадри ни произвести. Тако се и мени хоће да урачуна као пресни преступак догађај бокешког устанка, премда сам ја чланак о Боки далеко после бокешког устанка написао. То је оно страшно протусловље, што постоји међу начелима криминалног права и пресног законодавства. По криминалном праву може се казнити само чин или покушај чина, т. ј. почетак нечега, што делотворном чину води. (Eine zur wirklichen Ausübung führende Handlung). Па

и код интелектуалног зачетника (intellektueller Urheber) предпоставља се за кажњивост свагда то, да се чин заиста догодио или покушао. Код пресних преступака пак не казни се чин, или покушај чина, који би се пресом произвео, него се казни сама мисао без чина и покушаја. То је оно страховито, што сваки пресни закон у себи садржава. Зато у слободним државама, где је потпуна слобода штампе, као у Америци, Енглеској, тамо нема ни пресног закона, ни пресних преступака, него постоји општи казнени законик, па кад когод путем штампе заиста побуди, да се какав кажњиви чин догоди или покуша, то тек онда постаје писац кажњив."

„Долазим на ставку, где велим, да су Црногорци свагда за Бококоторском тежили. Ја се морам чудити, како је могао јавни тужилац ову ставку инкриминирати; ја то никад ни чуо нисам, да тежња (Sehnsucht) може бити супстрат кажњивог чина, ако се са том тежњом какво дело не скопча. Ја у том чланку нисам наговарао Црногорце, да заузму Боку, него сам само констатовао, да Црна Гора има жудњу (Sehnsucht) за Боком которском. Господо поротници! Ви знате, да свака држава има своје жудње. Пруска има своје жудње, Русија своје и Аустро-Угарска своје, па зашто неби имала и мала државица Црна Гора своју жудњу! Али од жудње до дела велики је скок, па се не може жудња и дело идентификовати, а најмање се може мени имутирати као пресни преступак, што ја констатујем такову жудњу Црне Горе. Јо, господо поротници, ако се мисли, ако се жудње могу имутирати као пресни преступак, ако Србину као угарском држављанину у уставној краљевини Угарској није слободно описати пут у Црну Гору, ако није слободно изразити симпатије за Бокеље и Црногорце, за своју племенску браћу — јо, онда гг. поротници, затвориће ми Срби наше

штампарије, затворићемо наше писарнице, па ћемо престати сасвим писати. Бар тешко да ће се наћи одветник, који, истина знајући границе закона, па без да их прекорачи, ипак долази под грожњу дамоклесовог мача и са писањем рескира, да у затвору у Ваџу сатари свој економски положај. Да таково што у уставној држави бити може — то ми је посве непојмљиво; непојмљиво ми је, да се политика у право мешати може, јер држим, да мој инкриминирани чланак без уплива политичних околности неби могао постати никада супстратом какове јавне оптужбе.“

„Долазим на једну инкриминирану ставку, где видим, да јавни тужилац има вишег појма о мојим државничким и дипломатичним својствама него ја сам. Г. јавни тужилац као да држи, да сам ја сам пронашао ту комбинацију, да је Русија задржала кнеза Николу од мешања у бокешки устанак. Ја морам признати да нисам имао ту државничку бистрину: да сам ја то први у свет новинареки турио. То је већ пре мога чланка било у свима бечким и другим новинама, а г. јавни тужилац нека изволи прочитати црвену књигу, која је предложена делегацијама, па ће се уверити, да је кнез Горчаков аустријско-угарском посланику грофу Котеку изриком казао, да је Русија употребила свој уплив на кнеза црногорског, да га у своме лојалном неутралитету и даље одржи, а може г. јавни тужилац у истој књизи и то читати, да се сам канцелар гроф Бајст захвалио кнезу Николи у име Аустрије за његову неутралност приликом бокешког устанка. Но како се та читава комбинација угарском јуристи претставити може као пресни преступак §. 6. пресног законика — то ми је посве непојмљиво.“

„Долазим на једну ставку, коју је г. јавни тужилац особито нагласио, а то је ставка, из које он изводи, да сам ја бокешки устанак хвалио. Гг. поротници, ви

сте чули превод мога чланка, па сте онда и то морали чути, да у мом чланку изриком стоји, да бокешки устанак није имао никакве цели. Кад се таково што рекне, то мислим, да ово никакву хвалу не садржава. Јест истина, господо поротници, ја сам Бокеље хвалио, ал не као усташе, већ као храбре војнике, као јунаке. Ви, господо поротници, као Мађари знате, да су после устанка мађареког, хонвиди и сви они, који су у устанку учествовали, били сматрани од аустријске владе као велеиздајници и бунтовници, али зато је ипак било слободно писати и рећи свакоме, шта више, то говорише и сами аустријски официри, да су хонвиди били храбри војници и јунаци. На оно, што је било слободно рећи пред војеним судовима аустријским, то да није слободно Србину као угарском држављанину сада у уставном добу рећи!"

„Има једна ставка у моме чланку о Турској, коју сам мислио да ће је најмање моћи инкриминирати г. јавни тужилац као човек и као угарски јуриста, који најподробније познаје угарске државне законе. Г. јавни тужилац врло добро знаде, да међу оних 9 случајева злочинства nota infidelitatis постоји један случај, који казни као злочинство свако споразумљење са Турском и са Турчином. Колико је мени познато, тај закон у Угарској још није аброгиран. Велика је срећа за г. јавног тужиоца, што не живи у оно доба, пре три четири стотине година, кад се ова установа закона строго извршивала, те би се могло из великих симпатија за Туреку, коју г. јавни тужилац у оптужби у неку заштиту узима — изводити индицијум за горенаведени кажњиви учин старог угареког права. Истина да је по садањем правцу политике угарске владе тај закон против Турака обсолетан (застарео) постао, али је ипак тај закон врло значајан за велики задатак, кога је краљевина Угарска у оно доба у интересу ци-

вилизације и европске образованости против варварства азијатског на истоку извршивала. Што се саме ствари те инкриминиране ставке тиче, то сам већ приликом оном, кад сам о ставци у обзиру Србије говорио, то рекао, да преских преступака против иноземства угарски закон не познаје, и по томе сасвим непојмљиво остаје, како је могао г. јавни тужилац по угарском преском закону и у смислу §. 6. инкриминирати ону ставку, где ја велим: да су парцијални устанци Срба и Хришћана у Турској заједнички употребљени били, где би данас Турска била."

„Или г. јавни тужилац узима и то као супстрат преског преступка, што сам рекао, да је из бокешког устанка могао букнути пламен источног питања — јер гг. поротници, како сте могли из оптужбе разумети, и ова је ставка инкриминирана. Јо, господо поротници, што се из каквог догађаја с временом може породити, то нико живи у напред знати не може; то су пусте новинарске комбинације и конјектуре. Ако новинару није слободно употребити речице: „ако, можда, по свој прилици" — то онда престаје сва журналистика, јер новинари не пишу параграфе, да прецизно и позитивно изразе какву установу закона, већ изражавају своје мисли, које не морају бити непогрешиве. Што ће се из данашњег француско-немачког рата породити, то ја не знам, а тешко да икоји од нас то може знати, али зато ипак новине о том чине своје комбинације и конјектуре, без да би такове као комбинације и конјектуре, могле сачињавати прески преступак."

„Долазим, господо поротници, на најважнију ставку инкримираног чланка. То је последња ставка, где се говори о потпори Бокеља. Из ове ставке, како ми се види, г. јавни тужилац изводи прески преступак §. 9. преског закона. Ја ћу вам господо прочитати текст тога §-а. (Чита §. 9. мађарски). Из тога текста можете

увидити, да се за чин тога пресног преступка захтева буњење на делотворно сметање јавнога мира и реда у Угарској. Ви сте, гг. поротници, чули мађарски превод те ставке, а чули сте и поправку гг. тумача, који су првобитни превод по српском тексту тачније установили. По том тексту, као што је сад судбено установљен, по том поправљеном тексту иста ставка гласи овако: „Кад нам дође позив, да притекнемо у помоћ нашој браћи у Боки, радо дајемо нашу уштеђену крајцару, да невољу наше браће колико толико бар добром вољом ублажимо.“ У овој ставци кулминира читав мој чланак. Једини мотив писању тога мога чланка био је позив одбора српског у Трсту, који се обратио позивом на српски народ, да се купе добровољни прилози за браћу Бокеље, који су у последњем устанку тешко пострадали, изгорели, осиромашили, без куће и кућишта остали, у ладноћи и зими без хаљине и огрева, без ране и залогаја хлеба. Господо поротници! Нисам себи могао никад представити, ни у сну снивати, да такова хуманитарна цел, као што је купљење тих прилога, и новинарски чланак на ту цељ написан, да би такав могао постати предметом пресног преступка, предметом поротне расправе у уставној краљевини Угарској. Јо, господо поротници, ако нама Србима није слободно ни у том правцу наше симпатије за племенску браћу изразити, што је у свакој цивилизованој држави слободно, то онда господо можете постићи напослетку, да ми Срби такове чланке више не пишемо, али оно осећање, које такове чланке диктира, то не можете угушити. Такове симпатије могу са политичног гледишта пријатне и непријатне бити, али са гледишта права не смеју и не могу сачињавати супстрат пресног преступка. Та, господо поротници, у хуманитарним целима разликује се образовани, цивилизовани европејац од варвара азијатског, јер кад и непријатељ

дође у нужду и невољу, кад је рањен и немоћан, ту онда престаје непријатељ, па постаје човек. Па ћу вам у том обзиру најновији пример навести. Данас се купе хиљадама прилози за заробљенике француске. Ви знате како Пруска пажљиво гледи на све оно, што данас бива у Аустрији, али зато није замерила ту хуманитарну цел, која се у Угарској за француске заробљенике врши. И ја гг. поротници, нисам никада имао симпатија за човека од Седана и за његова оруђа, али кад сам саслушао позив, да исти Французи у свему оскудевају и да немају довољне обуће, да се штите против непогоде зимњег времена — то сам и ја дао мој прилог, јер нисам питао, јесу ли то наполеонски солдати, већ сам у њима сматрао људе. На оно, што је слободно у Угарској чинити за Французе, зар Србину као држављанину угарском да није слободно чинити за своју племенску браћу Бокеље? Ја се заиста чудити морам, како је јавни тужилац из те ставке могао изводити дражење и буњење против јавног мира и реда. У опште морам са г. јавним тужиоцем на чисто бити, какав правни и јуристански појам он свезује са дражењем и буњењем? Утисак чланка каквог сам по себи не може бити мерило правног појма, јер је посве субјективан, те је различан код различних индивидуа и разних народности, различан код Мађара, различан код Србина. Дражење и буњење мора имати као сваки кажњиви чин по свом правном појму нешто објективно, а то објективно састоји се у томе, да при дражењу и буњењу мора бити какав позив на кажњиви чин. Истина да је г. јавни тужилац из те моје ставке изводио, па у оптужби изрично казао, да ја угарске Србе позивам на делотворну помоћ Бокељима, и да тиме буним и дражим против јавног мира и реда у Угарској. Но, господо поротници, ви сте чули превод те ставке, па сте тамо могли разабрати, да ја говорим само о пот-

пори са уштеђеном крајцаром а не са оружијем. У опште ја не могу помислити, како г. јавни тужилац ту делотворну помоћ угарских Срба Бокељима себи претставља. Угареки Срби да оружијем у руци дођу у помоћ Бокељима, морали би прећи територијум аустро-угарске или турске царевине, што је у оба случаја немогуће, јер би им се пут пресекао. Ја у том случају не видим друге могућности за такову помоћ, него кад би Срби из Бачке и Баната у ваздушном балону у Боку дошли. Но будући да ваздушна пловидба у Бачкој и Банату није до тога ступња савршенства дошла, као данас у Паризу, то је и та могућност искључена!"

„Но гг. поротници, ви сте чули ту инкриминирану ставку, па ћете знати пресудити, да ли хуманитарна цел у истој, може садржавати буњење садржано у §. 9. пресног закона."

„Тако прешао сам све ставке инкриминираног чланка, и ви сте могли увидити, да у садржају мога чланка по речима истога, нема онога, што г. јавни тужилац наводи и под §. 6. и 9. субсумира."

„Но г. јавни тужилац олакшао је себи ствар. Он није при појединим ставкама наводио параграфе, које мисли да се морају употребити, већ је на крају само казао, да мој чланак има непријатељску тенденцију против аустро-угарске монархије, да буни на отцепљење земаља угарске круне, и да дражи угарске Србе против јавног реда и мира, и по томе да има места §§. 6. и 9. пресног закона. Ево шта вели г. јавни тужилац у својој оптужби. (Чита мађарски из оптужбе.) У овом сам ја таки упознао намеру оптужбе, да хоће против мене да подигне тако звани процес тенденције (Tendenzprozess). Ви господо, који сте проучили повесницу пресног законодавства у Европи, знаћете замашај тих такозваних процеса тенденције. Француска

се борила готово 11 година против те установе, и та борба била је од чести узрок паду Бурбона. Француски пресни закон од год. 1819. има ту установу, да се не мора инкриминирати поједина ставка, већ да је довољно, да дух и тенденција буде непријатељска. Тим начином могао је државни прокуратор у Француској инкриминирати сваки спис, јер је могао, кад није требао поједину ставку инкриминирати, пронаћи, да читав спис дише непријатељским духом против владе, ма да није могао показати поједине речи, које то непријатељство садржавају. На таки начин били су списатељи у Француској свагда изложени, да их држ. прокуратор тако рећи за јаку узме. Тога закона нестало је после јулске револуције, али је тај закон прешао у реакционарски пресни закон (Bundesbeschluss) од год. 1854. за немачки савез, а наћи ћете тај бурбонски пресни закон од 1819. и у баховом пресном закону, по којем је влади слободно због непријатељске тенденције каквог листа исти суспендирати и супримирати. Хвала Богу, гг. поротници, што такове установе у угарском пресном закону нема, и у том обзиру пресни закон угарски спада међу либералне законе. Г. јавни тужилац сагрешио је дакле против духа угарског пресног закона, кад је против мене подигао парницу тенденције, а повредио је и оне мужеве, који су по либералним начелима законе од г. 1848 градили."

„Но гг. поротници, ја хитам крају, па ћу моју обрану (Plaidoyer) укратко реасумирати. Ја сам се потрудио доказати вам, да мој чланак не може садржавати пресни преступак §§-а 6. и 9. пресног закона, јер Бока Которска нит' фактично припада, нит' је историјски припадала земљама угарске круне. Мој чланак у почетку садржава само путничку цртu, средина мога чланка садржава опет само пусте комбинације и конјектуре, а крај мога чланка има посве хуманитарну

цел пред очима. Г. јавни тужилац није могао доказати речи, којима сам позивао Црногорце да заузму Боку Которску, и по томе баш да Бока Которска и припада земљама угар. круне, нема критеријума за прески преступак §. 6. Тако исто државни одветник није могао доказати речи, којима сам ја тобож бунио угар. Србе на делотворну помоћ Бокељима, и по томе такође нема критеријума за §. 9. пресног закона, јер се у мом чланку не говори о помоћи са оружјем, већ о потпори са уштеђеном крајцаром. У том последњем обзиру гг. поротници имамо узвишени пример. Само Њег. Вел. наш краљ изволео је подарити Бокељима такову потпору, а и цислајтанска влада изаслала је комисију, која ће предлагати штету и дати помоћ Бокељима."

„Господо поротници! Ја не знам, како ће ваша изрека (Verdict) о мени гласати, но ако се узвисите над осећајем племенских разлика (Gefühl des Rassen-Unterschiedes), ако у мени уважите оправдани осећај према мојој племенској браћи, ако у мени уважите и сам осећај човечанства, ако на послетку уважите хуманитарну цел, која је инкриминирани чланак диктирила — то ја поуздано и мирно (getrost) очекујем вашу пресуду".

(После реплике јавног тужиоца).

„Ја небих подигао реч да одговорим у дуплики г. јавном тужиоцу, јер ме је глас скоро издао, и што је време већ превалило, али морам неке наводе ректификирати, који би могли имати уплива на изреку гг. поротника."

„Г. јавни тужилац није требао цитирати законе из корпус-јуриса, да докаже, да је Далмација некад хисторијски припадала земљама угар. круне. То ја нисам ни порицао, већ ја сам тврдио и хисторијски доказао, а ово госп. јавни тужилац није опровргао,

т. ј. да Бока Которска није никад припадала хисторијски „Далмацији и по томе земљама угарске круне."

„Г. јавни тужилац истина није против мене употребио реч панслависта. ал је нешто горе употребио. Има људи у Угарској. које зову панславистама. али који нису били у Москви. Г. јавни тужилац је пак употребио против мене најтеже оружје. кад је споменуо мој пут на московску изложбу. Таково што неби био смео употребити. јер не стоји у свези са оптужбом и са инкримининраним чланком. На послетку г. јавни тужилац није ни у реплици доказао. да сам ја у мом чланку употребио речи. којима буним Црногорце. да заузму Котор. речи којима буним угарске Србе на оружану помоћ Бокељима."

„(Мађарски.) На сад гг. поротници допустите ми. да к вама неколико речи мађарски прозборим. и да апелујем на више осећаје као Мађаре. Било је жалосно доба у Угарској после рата за слободу (szabadságharcz). Тада су аустријски жандари и полицаји на сваку мисао Мађара (magyarember) пазили; у оно доба било је по Мађарској много бедних. сакатих просијака. који не имаху руке или ноге. те не могаху себи заслужити оно. од чега би могли живити. То беху браниоци отаџбине. то беху хонвиди. Мађар тада није питао. да ли су ти хонвиди у очима аустријске владе ребели. већ је извадио своју кесу. па турио у руку потпору хонведима. Сећајте се господо тих тадашњих осећаја. и уважите и у мени мој племенски осећај. па онда судите као људи. судите као Мађари. (Itéljetek mint emberek, itéljetek mint magyarok.)"

Ова обрана Политова била је од великог утиска. Тадање новине пештанске. премда не дишући пријатељским духом према Србима. одаваше признање тој самообрани Политовој.

Но и ако дотични чланак о „Боки“ није садржавао таково што, што би се дало инкриминирати и под велеиздају и буњење супсумирати, то ипак према тадањој струји мађарској против народности, била је основана бојазан, да ће Полит бити осуђен, јер дондје бар сваки од народносних писаца, који је дошао пред пороту у Пешту, био је осуђен, као: Милетић, Роман и др. Против сваког очекивања ипак буде др. Полит са девет против три гласа потпуно ослобођен.*).

Што се више дуализам хтео утврђивати, то је он све већег отпора налазио како у једној тако и другој половини царевине. Чески народ стављао је господарству Немаца највећи отпор. Народности у Угарској пак сваком се приликом ограђиваху против поступка мађарске владе. Тај се отпор најбоље огледао у говорима народносних посланика на угарском сабору, како Срба, тако и Романа.

Но што је већи отпор био, то је мађарска влада јача средства употребљавала: она је хтела по што по то да сломије отпор народности, а у првом реду отпор Србаља и у тој цели није се устручавала ванредне мере употребити. Као једна од таковых изванредних мера може се сматрати изасланство комесара Ленарда, а после барона Мајтењија у Нови Сад.

Намере мађарске владе налазиле су најживље потпоре у нашој црквеној реакцији, шта више, ова је мађарску владу на изванредне мере потетицала. На челу црквене реакције стајао је архимандрит Анђелић.

*) Према струји против народности, Полит је држао за цело, да ће бити осуђен и учинио је све припреме за свој пресни затвор. Кад је пак чуо изреку поротника, мислио је, да је рђаво разумео, и тек кад га је поред њега стојећи тумач др. Чолаковић уверио, да је са 9 гласова против 3 ослобођен, а не осуђен, појмио је изреку поротника.

по синоду већ изабрани епископ, а по влади мађарској постављени администратор епархије бачке.

Нашој црквеној реакцији нису годили закључци српског конгреса од г. 1871, није јој годила црквена автономија, да световни елеменат има саучешћа у управи црквеној, а најмање јој је годила контрола, коју је хтео сабор и саборски одбор да врши над народним добрима. Кад је сабор изаслао комисије за прегледање манастира, неки предстојници показали су се у највећој мери ренитентни, међу њима особито архимандрит ковиљски Стануловић, који је водио коло калуђерско, а за чији је леђи стајао Анђелић.

Тој црквеној реакцији била је главна ствар, да одстрани епископа Стојковића од администраторства митрополије карловачке, и зато се на све стране против њега бургијало и у Пешти и у Бечу. Напослетку и пође за руком тој црквеној реакцији, да одстрани епископа Стојковића из Карловаца. На његово место буде постављен епископ Грујић. Овај пређе популаран епископ, дао се ипак употребити као средство од мађарске владе, у тврдој нади, да ће га влада за патријарха произвести, ал' се у том горко преварио. Влада мађарска још у оно доба није имала одважности да именује Србима патријарха. Грујић са својим одношајем према мађарској влади и комесару Мајтењију, утрло је само пут Анђелићу.

За време администраторства епископа Стојковића и усљед бургијања Анђелића и наше црквене реакције позове тадањи министар-председник гроф Лоњаји неку српску конференцију у Пешту, на којој су осим епископа још и неки виши српски чиновници требали да учествују. Лоњаји у оно доба био је у послу да сатре и хрватску и српску опозицију. У Хрватској било је то доба жестоке борбе народне странке против Рауха. У Срба, према намерама Лоњајевим да по на-

говору Анђелићевом српску автономију уништи, подигоше се све српске општине те одлучно искаше сазив конгреса.

Према тим изјавама народа, епископи српски нису имали одважности, да оду на конференцију Лоњајеву у Пешту. Сам Анђелић у сред зиме оде у Пешту.

Тада је сатирични лист Змаја-Јована Јовановића „Жижа“ значајну песму о Анђелићу донео под насловом: „За сретна пута“.

Кад се Анђелић из Пеште вратио и у Новом Саду на три јерарха у алмашкој цркви служио, те кад је после службе у кола седао, ту песму „за сретна пута“ у форми неких цедуља, стаде му свет у кола бацати.

Ту демонстрацију позната клика око „Турског Народа“ у Новом Саду, употреби на то, да у Пешту телеграфише, да је „револуција“ у Новом Саду, да је Анђелић у „цркви“ био инсултиран, шта више, да су биле демонстрације и против имена Њег. Величанства управљене — наравно све саме пресне лажи.*)

Усљед тих денунцијација добије налог кр. судбени стол новосадски (који је са новом судском организацијом тек те године почео у Новом Саду радити) да поведе кривичну истрагу ради демонстрације против Анђелића. Поводом те истраге буду као коловође затворени Корнел Јовановић, Ђура Вуковић и Лука Хајдин. Исти морадоше остати у истражном затвору све до коначне расправе.

Јавна коначна расправа била је дана 16. марта 1872. Обрану Корнела Јовановића узео је др. Стева Павловић, а обрану Луке Хајдина Коста Трифковић, дочим је обрану Ђуре Вуковића водио др. Полит.

Дуго се суд колебао, хоће ли по старом поступов-

*) Кад је телеграфски чиновник у Новом Саду у телеграму читао реч „револуција“ он запита предавача телеграма: ваљда значи „регулација“ — — несхватајући како се може о револуцији јављати кад је у вароши све мирно.

нику угарском допустити устмену обрану и хоће ли допустити да расправа буде јавна, јер се по старом поступовнику, предузимала само „аутентикација“ исказа сведока.

Но напослетку је суд разлозима трију бранилаца попустио и допустио по „новијој пракси“ како јавну расправу тако и устмену обрану.

Сала, где се расправа држала, била је дупком пуна.

Обранбена беседа Политова, која је уједно и тадањи разположај означавала — гласила је:

Обранбена беседа дра Мих. Полита-Десанчића

дана 16. марта 1872.

у парници ради демонстрације против Анђелића.

„Славни кр. судбени столе! Пре него што бих у обрану мога штићеника г. Ђорђа Вуковића, одговорио на оптужбу сл. кр. државног одветништва, нека ми је допуштено учинити неке предходне приметбе, које стоје у тесној свези са импутираним учином, и то тим више, што су те примедбе кадре бацити особиту светлост на сам импутиран учин.“

„Сл. кр. судбени столе! Има времена када судство, место да штити личну слободу грађана, задаје немир и страх мирним и лојалним грађанима. Таква времена налазимо у два екстрема: у временима великих револуција, и у временима најжешћег апсолутизма. У таким временима нико није сигуран за своју личну слободу, нико није сигуран да неће допасти преко ноћи изтражног затвора.“

„Ја мислим да ми не живимо у тим временима. Ја држим да живимо у мирно и уставно доба, да живимо у краљевини Угарској, да живимо у уставној држави. Но у уставним државама лична слобода грађана таковим је јемствима, таким каутелама ограђена, да њено ограничење само у најкрајњим случајевима места има,

у оним случајевима, где се држава тако рећи у праведној самообрани налази против индивидуа. У слободној Швајцарској, та светиња личне слободе тако далеко иде, да кад има и свих законитих увета за истражни затвор, ипак онај, који се невиним прогласи, има подпуну накнаду тражити од државе."

„Господо! Кад сам ја у овој казненој парници разгледао истражне списе, кад сам из тих списа данас чуо пријаву и предлог државног одветништва, по ком се против мог штићеника и осталих оптуженика одређује истражни затвор — ја сам се из дубљине моје душе згрозио, јер ме је спопао немир, да би могли и мене и сваког другог у истражни затвор бацити, где бих могао тек после пет недеља пресуду чекати".

„Истрага ова поведена је и истражни затвор одређен је иницијативом сл. државног одветништва. Институт државног одветништва у другим цивилизованим државама давно је већ у животу и има своје благодети за казнени поступмк. У Угарској то је нова институција. Но баш због тога, што је државно одветништво нова институција за Угарску, било се бојати, да ће господа државни одветници, у својој ревности можда оне границе прекорачити, иза којих тај институт престаје бити благодет за казнени поступак. У тој бојазни, чини ми се, да је генерални прокуратор, државни надодвеник у Пешти, издао окружницу на сва државна одветништва у Угарској. Ја ћу бити слободан само две три речи из те окружнице прочитати. Генерални прокуратор у тој окружници међу осталим вели ово: épen ugy óvakodni fognak a kir. ügyész urak a szügségtelen rémlátástól és bünhájhászattól. A kir. ügyész nyomoz de nem üldöz."

„Вама гг. судци, не треба да тумачим значајан смисао ових речи; али овде присутним слушаоцима, хоћу да их српским језиком расутмачим. Г. генерални

прокуратор. државни надодветник у Пешти, чини опазне гг. државне одветнике, да се чувају од тога, да не назиравају свуда страшила нити да се упуштају у цепидлачење, јер државни одветник има истраживати ал не гонити. Ја се бојим, јако се бојим, да сл. државно одветништво у овом случају није прекорачило прописану границу. На пријаву, денунцијацију, једне једине приватне особе, предложити истражни затвор против људи, који нит су вагабунди, ни познати злочинци — то ми се види превише. Ову моју тврдњу кадар сам на основу закона и доказати."

„Ја сам имао прилике пре подне одговорити велештованом кр. државном одветнику, да угарски закони не познају истражни затвор из повода тобожње јавне саблазне. Велештовани државни одветник позвао се на praxis criminalis. Но ја у том погледу не признајем никакву праксу, него знам само за правоваљане законе, за законске чланке угарског законодавства. Ја ћу допустити сл. државном одветништву, да је пре г. 1848. била пракса затварати неплемиће, јер ови у опште против истражног затвора никакве заштите имали нису, ал законодавство од г. 1848. изравнило је неплемиће и племиће, а закључци јудеке-куријалне конференције у обзиру истраге и истражног затвора у §. 3. установљују, да се све законске каутеле у обзиру племића, и на неплемиће имају распростирати. По томе, законски чланци, који се односе на увете за истражни затвор код племића, вреде сада и за неплемиће. У том обзиру угарско законодавство има следеће законске чланке: зак. чл. 7. од г. 1715., зак. чл. 5. од г. 1723., зак. чл. 14. од г. 1601., зак. чл. 65. од г. 1622., зак. чл. 65. од г. 1723., зак. чл. 14. од г. 1687., зак. чл. 6. од 1844. зак. чл. 7. од г. 1844., зак. чл. 13. од г. 1625. У тим законским чланцима опредељено је, кад се племић у истражни затвор ставити може. Ово бива наиме:

код злочинства као: умориство, палеж, грабежно умориство, грабеж, при гоњењу код крађе, код насилног упадаја у туђе добро, код бегунаца (дезертера), код вагабунда, код људи, који праве фаличне менице, који преваром банкротирају и који напослетку на позив суда неће пред њега да дођу."

„То су услови, под којима угарски закони допуштају истражни затвор. Из узрока тобожње јавне саблазни пак истражни затвор одредити, то се налази у оном казненом поступку аустријском, који је потекао из апсолутног доба баховог, на име у §. 15. lit. d. аустр. каз. поступка. Но и ова установа аустријског каз. поступка укинута је, чим је наступило доба уставности, наиме законом од 27. октобра 1862. укинута је установа, да се ради тобожње јавне саблазни може одредити истражни затвор. И ово је све основано, јер појам јавне саблазни врло је еластичан и о том неби могао пресуђивати суд, но јавно мњење, које би се имало констатовати. Много пута проузрокује баш само одређење истражног затвора саблазан, а не учин, ради кога се одређује. Истражни затвор ради саме саблазни посве је излишан и неоправдан, јер код већих злочинства, с којима може бити скопчана саблазан, сам закон по себи одређује истражни затвор, а код мањих злочинства, ако се саблазан догоди, довољне су полицајне мере и полицајни кратки затвор, да утисак саблазни избришу."

„Почем сам дакле доказао да угарски закони не познају по себи истражни затвор ради саблазни, то мислим, да сам доказао, да и у овом случају истражни затвор оправдан био није, и почем су, како мој штићеник, тако и остали оптуженици молбеницу дали, да се до дефинитивне пресуде на слободну ногу пусте, то се надам, сл. судбени столе, да ма како пресуда у самој ствари гласила, да ћете ви уједно изреку

донети, да се како мој штићеник, тако и остали оптуженици таки на слободу пуштају.“ —

„Сада, сл. судбени столе прелазим на саму оптужбу.“

„Ја морам признати, да је овде обрана врло тешка, не због тога, што би било тешко опровргнути разлоге сл. државног одветништва, већ што се ти разлози самом истрагом опровргавају, и што их је мој штовани колега др. Павловић, на први мах опровргао, те мени само преостаје, да те разлоге за опровргавање оптужбе у другој форми повторим, и да их у нечем можда допуним.“

„Сл. кр. државно одветништво квалификовало је учин, који се о св. три јерарха код аљмашке цркве догодио, као злочинство сметања верозакона, или као што је велештовани државни одветник употребио технички израз мађарски као: vallás háborítás. Угареки закони не познају тога техничког изражаја, већ у угарским законима налазимо на ова два техничка изражаја: »turbatio sacrorum« и »violatio ecclesiae«. Но што угарски закони под тим изражајима као злочинство означују, то је исто што под »Religionsstörung« налазимо у §. 122. аустр. казн. законика, и што под »entraves au libre exercice des cultes« налазимо у §. 261 и §. 262 француског казн. законика. У опште, господо, појам злочинства сметања верозакона, по својој нарави, готово да је исти у свима цивилизованим европским државама, било то у Немачкој, Француској или Шпанији. Злочинство сметања верозакона мора имати два главна критерија. Мора се догодити учин у цркви или за богослужење посвећеном месту, и мора да се тим учином немогућим учини извршивање богослужења. То је објективни момент. Но као код сваког злочинства мора бити и субјективног момента, мора бити зле намере, да се верозакону презирање показује, ово по

главито и код оних злочинства сметања верозакона, где се Бог хули и где се утвари црквене обезчашћују. Без тих критерија нема злочинства сметања верозакона. Према овим правним појмовима, према овим критеријама, за упитно злочинство, кад сравним са оним, што се догодило код аљмашке цркве, то се квалификацији тога учина од стране сл. државног одветништва доста начудити не могу. Да је сл. државно одветништво тај учин квалификовало као: ребелију, као устанак, као стрку, као ма какав други злочин — све бих још лакше могао појмити ал што је тај чин квалификовало као злочинство сметања верозакона, то ни помоћу дијалектике хеглове филозофије као јуриста појмити нисам у стању!"

„Шта се догодило код аљмашке цркве? Раздавани су у порти и изван порте листови, што садржавају сатиричну песму „За сретна пута" — песму, која се по свом садржају може односити на г. архимандрита Анђелића, и усљед те песме, кад је исти г. архимандрит, изван порте, седао на кола, био је извиждан и извикан речма: На конференцију!"

„Ово да је злочинство сметања верозакона?! Но да видимо к томе доказе. Од силних и небројених сведока, што је истрага, по мом мњењу, посве излишно преслушала, ни један, па баш ни један није исказао, да се какав немир у цркви догодио, а још мање да је богослужење, да се литургија, па и сама литија са каквим немиром сметала и немогућном учинила. Узима се као критериум злочинства, што су се упитне цедуље у порти раздавале. Но господо! порта може сачињавати са гледишта цивилнога права пертиненцију цркве, може у грунтовници бити као земљиште, које цркви припада, но са гледишта криминалног права, није порта оно што је црква, није посвећено место, где се богослужење извршује. Како ћемо тамо судити, где нема

порте, и где је оно, што је иначе порта, сокак. Већи део католичких цркава нема порте, али има и источних цркава где нема порте. Тако православне цркве у Загребу и Трсту немају порте. Српска црква у Трсту стоји на морском каналу, где бродови станицу имају. Ту се често догађа да пијани морнари, Далматинци и Грци, у непосредној близини цркве, један другог саблажњиво грде, али за то суду у Трсту није никад на памет пало, да поведе истрагу ради злочинства сметања верозакона. Но да се раздавање упитних цедуља баш догодило и у цркви, као што је доказано да није — то и то раздавање у цркви још неби могло сачињавати какав критеријум злочинства. Где је забрањено са казненог гледишта, да н. пр. новине један другом у цркви додати не може? У великим варошима, као у Паризу, Бечу, где је колпортаж, бива, да се новине баш пред црквом продају, па да купац прође цркву са новинама у руци. Колико је њих у Бечу прошло кроз Стеванову цркву читајући сатиричан лист „Кикирики“, па за то нико у том није назирао злочинство сметања верозакона.“

„Но ја велим у овом случају, господо, баш да је богослужење немогућим постало, и да је посве исказан и доказан објективни моменат злочинства сметања верозакона — да ипак нема злочинства, јер нема субјективног момента. Ја ћу вам то, господо, једним примером доказати, у обзиру кога ћете се сви као јуристе са мном сагласити. Да се н. пр. учини уморство у цркви, да човек човека убије, па да се усљед тога разбегне свет и сам свештеник, те да је продужење богослужења немогуће — хоћете ли ви у том случају, где је само намера убиства доказана — хоћете ли ви учин квалифицирати као злочинство сметања верозакона? Ја мислим да нема тога јуристе, који би овде видио конкуренцију уморства и сметања веро-

закона. Код учина при аљмашкој цркви фали такођер субјективни момент, јер није исказана зла намера, да се са упитним учином хтело показати презирање верозакона. Ко би од вас, господо! смео тврдити, па је ли ово икоји сведок и очевидац тврдио, да су мој штићеник и остали оптуженици хтели указати презирање источној православној вери?!"

„Јест, господо, ако је било презирања, то није било презирања против источне православне вере, већ против г. архимандрита Анђелића. У том обзиру ја нећу да се сумњам, као мој поштовани садруг др. Павловић, да упитна песма јасно не садржава сатиру против г. Анђелића. Ја ћу да узмем, да се раздавањем те песме збиља хтело показати презирање према г-ну Анђелићу. Господо! Презирати ја могу кога је мени воља. Ја не смем презирати посвећену особу Њег. Величанства, не смем презирати чланове владалачког дома, ал другог сваког презирати могу, па био архимандрит, владика, министар, па чак страни суверен цар и краљ. Европско законодавство, па и угарско, не даје увређеним друго средство, већ тужбу ради увреде поштења. Ако се г. архимандрит Анђелић нашао увређеним са оном демонстрацијом пред аљмашком црквом, то му просто стоји подићи тужбу ради увреде поштења."

„Да господо, читав учин пред аљмашком црквом, показује се и лаику и јуристи као проста демонстрација. Неко је рекао, да у уставној држави, да нема опозиције, да би је ваљало створити. Исто се даје рећи и о демонстрацијама, јер демонстрације било допадања, било негодовања, у уставној држави челиче и оживљују јавно мњење. Ко хоће слободу и уставност, тај мора хтети и њене изгреде."

„Сл. судбени столе! Не пада ми на памет да правдам демонстрацију пред аљмашком црквом. Но ако се

та демонстрација неда правдати, то се даје *извинити*. У том обзиру нећу се упуштати на поље политике, али вама господо, који нисте можда са нашим околностима познати, хоћу баш на основу закона да разјасним, шта је повод тој демонстрацији био. Закон, који ћу вам цитирати, није строго јуристичан, али је ипак закон земаљски, који и мене и вас и све грађане Угарске веже. То је зак. чл. IX. од г. 1868. Племенита, сад већ блажена душа министра Етвеша, кога сва Угарска у спомену дубоко штује — та племенита душа увидила је, да задовољство грађана зависи поглавито од слободног автономног извршивања сваке вероисповести. У том смеру предложио је барон Етвеш угар. законодавству и горе споменути зак. чланак, којим се српском народу источне вероисповести поделъује потпуна *аутономија* у верозаконским школским и фундацијоним стварма. Орган те автономије, по истом законском чланку, јесте српски народни сабор. Српски народни сабор саборисао је у г. 1869, 1870, и 1871, те је донео многе установе, које је круна од чести потврдила, а од чести за промену вратила. На истом сабору не беше странке, већ беху поједини људи, свештеници и калуђери, којима нове установе саборске нису по вољи биле, те су се из свих сила упињали да их ма којим начином осујете. Ја могу појмити, да један министар може променути правац, кога се држао његов претходник, али док оно постоји, што је у оквиру закона установљено, то се не може једном народу замерити, ако се законитог правца држи. Његова Преузвишеност, гроф Лоњаји, као што је познато сазвао је неку српску конференцију. Што се у тој конференцији поговарало, то се — у том се слажем са велештованим државним одветником — нас *овде* ништа не тиче. Али се може и мора и нас овде ради разјасњења упитне демонстрације — тицати, што је гроф

Љубић јасно казао депутацији саборског одбора, наиме да ће се митрополит по старом обичају бирати. Ону мисао, улио је . . . . .“

Председник: Ја вас морам опоменути, да се држите ствари; ово не спада на обрану.

Др. Полит: „Ја сам мислио да спада, јер сам хтео разјаснити повод демонстрацији против арх. Анђелића. Но кад ми се то ускраћује, ја ћу да пређем на специјалну обрану мога штићеника.“

„Трудио сам се доказати, да у оном што се догодило пред аљмашком црквом, нема ни објективног, ни субјективнога учина за злочинство сметања верозакона и по томе да га нема ни за мога штићеника. Што се посебице импутира моме штићенику? Да је делио упитну песму, да је цедуље на земљи у порти утврђивао, да је те песме г. Анђелићу у кола бацао, а особито да се усудио при колима препирати се са пречасним г. протом Захарићем. Од свију сведока, који су преслушани, ни један није могао исказати, да је мој штићеник цедуље делио у самом чину литије. Истрага је у том обзиру врло рђаво питања формуловала, и исказ сведока забележила. Изражај „при литији,“ врло је неопредељен. Ја сам пре подне ставио питања на више сведока, а наиме на сведока г. Калића, да ли је мој штићеник цедуље делио у самом чину литије, т. ј. на оном месту, где је било небо, свештеници, чираци, и у опште читава церемонија — а сведок је одговорио, да није, већ да је мој штићеник онда делио цедуље, кад се већ литија одмакла. Што се још импутира моме штићенику? Оно што је било код кола? изван порте? што се дипутао са г. протом Захарићем? Сл. државно одветништво преставило је ово у некој особитој боји, ал' мени није познат тај законски чланак, који би проту и архимандрита као особе sacrosanctae претстављао, особито, кад се у кола пењу?

Баш г. прота Захарић, који је био свему очевидац, не може да стави моме штићенику ништа друго на терет, него оно, што се догодило код кола. Је ли пак ово злочинство сметања верозакона, то мирном савешћу остављам пресуђењу славнога суда.“

„И по томе мислим да сам показао, да оно што се догодило код алмашке цркве нит је било злочинство сметања верозакона, нит у опште какво кажњиво дело, већ проста демонстрација. На посе пак мислим да сам доказао, да се никакав кажњиви учин моме штићенику импутирати не може.“

„Но ако досадања истрага и расправа није могла показати и доказати злочинство сметања верозакона, то из истраге произлази друго злочинство, које је посве доказано, и то тако доказано, да би господо судци, могли таки пресуду изрећи. Пријава је учињена не само ради повреде верозакона већ и ради злочинства повреде величанства. У том правцу је вођена и читава истрага. Ово не беше само пријава, која је забачена, већ је формална истрага вођена против оних, који су пријављени да су тобож починили злочинство увреде величанства. Кад се пак на пријаву кога човека, поведе кривична истрага ради каквог злочинства, па се то злочинство не обистини, то је почињено злочинство потворе, и онај човек, који је у злој намери ту пријаву учинио, тај . . . .“

Председник: „Ја Вас и опет и по други пут опоменути морам да се држите чисто обране, иначе ћићу принуђен одузети Вам реч.“

Др. Полит: „Ја сам мислио да ово у обрану спада, јер је потвора учињена против моме штићенику. Но кад ми се то ускраћује, ја ћу да завршим ову обрану, те имам да управим само неколико речи на чланове овог славног суда.“

„Господо! Кад је са 1. јануаром ове године ново

судство ступило у живот, то су се томе радовали и они, који су иначе поборници муниципалне системе, — радовали су се пак због тога, што су се надали и уфали, да ће нови краљевски судови ставити судство на чвршћи темељ, да ће суђење бити брзо и праведно. Ту наду, то уфање имамо ми и данас. Ви господо, као судци имате узвишени задатак. Ви сте по свом позиву посве независни, ви сте тако рећи суверени у вашем деловању. Ви господо! немате примати заповести ни од кога, сваком другом чиновнику може се заповедати, вама, у вашој судској пресуди ни сам владар заповедати не може. Вама заповеда само закон и ваша савест. Никакви обзири не могу и не смеју вас руководити. То је тај узвишени задатак што га судија извршити има. Ја се тврдо надам, да ћете ви знати оправдати оно поверење, којим је опћинство овај нови краљевски суд при доласку у ову варош предусрело. И у тој нади ја препоручујем мога штићеника вашој пресуди.“

Но све обране бранилаца оптужених нису имале успеха. Оптужени буду криви пронађени „преступа саблажњивог понашања, изазивајући нарушавање богослужбе и повреде свештеника за време обављања богослужбе“, те буду: Корнел Јовановић на шест, Вуковић и Хајдин на четири месеца затвора осуђени.

Оне исте године кад се расправљала парница против Корнела Јовановића, Вуковића и Хајдина, предузела је мађарека влада и друге изванредне мере у српским крајевима. Денунцијације све су летиле у Пешту против народне странке, наиме, како „Милетићева странка“ харчи народна и црквена добра, и како новце употребљује на „протудржавне“ цели.

Мађарека влада пошаље хонтског великог жупана

барона Мајтењија*) као комесара у српске крајеве и Мајтењи дође у Нови Сад месеца септембера г. 1872. Прво му је било, да црквену општину новосадску разреши или управо растера, јер је компанију солдати дао измаршировати против општине. Том приликом су помрчени и издерани неки општински записници. Иза новосадске општине, разрешене су биле још и неке друге српске општине. На просте денунцијације поведене су (наравно без успеха) истраге против тих општина ради „рачуна". Осим тога повео је Мајтењи истрагу и против „Матице", разрешио је патронат гимназије новосадске и подигао парницу против патрона гимназијских.

Но наравно, читаво комесарство Мајтењијево није могло имати резултата, јер у ствари није било ништа, и напослетку мораде влада у Пешти Мајтињија одазвати и пређашње автономно стање наших општина успоставити. Истраге буду обустављене, општина новосадска и патронат гимназије новосадске успостављени, те пређашње стање повраћено.

Врло је појмљиво, да су све те мере мађарске владе против Срба морале огорчење у великој мери проузроковати. Српски народ морао је тужним осећајем помислити, шта је он „Богу згрешио", да се с њиме тако поступа. И тај осећај га је пратио при једној великој светковини наше царевине.

Наиме у г. 1873. славио се цареки јубилеј 25-годишње владавине пређасног владара царевине аустријске. „Дуализам је том приликом велико славље славио, јер у Бечу Немци, а у Будимпешти Мађари, хтели су у великом сјају да покажу нову еру владавине у тој царевини.

*) С њиме је дошао као секретар или „Adlatus" Бока Поповић, негдашњи уредник „Дневника", „Напретка" и „Данице" — негдашњи присни пријатељ наших првака, а тада оруђе владе мађарске против свога народа!

Према тужном осећају српског народа, др. Полит у једном чланку у „Застави“ (бр. 137. од год. 1873.) означио је отприлике расположај српскога народа према тој светковини.

Тај чланак, који је био од великог утиска, гласио је:

Након двадесет и пет година.

Тренутне честице вечитог времена, што их по људском рачуну годинама називамо, брзо се нарећају једна за другом, а брзо пропадају у бездну заборавности, ако нису означене радостним или жалостним појавама људскога живота. Па ако у том великом простору времена, низ година постане честицом већег мерила, што га столећем називамо, то поједини народ, а у колко и поједини човек део те веће честице доживи, има узрока да се осврне на радостне и жалостне појаве у том простору времена.

У пространој Аустрији слави се данас 25-годишњица ступања на престо Његовог Величанства Фрање Јосифа I. Народи велике царевине поздрављају у поданичкој верности и оданости свога владаоца, што је доживио четврт столећа своје владавине над народима аустриским. Како који народ у тој великој царевини, по својим повестничким традицијама и народним осећајима поздравља свога владаоца, као цара, као краља или под којим другим насловом у великој титули владаоца царевине аустријске — ми Срби га поздрављамо по задњој ставци његове владалачке титуле: као великог војводу српског.

Ако икоји народ у Аустрији при слави те 25-годишњице има узрока да се осврне на „беле и црне дане“, што су у том простору времена прохујали — то ваља ми Срби да се тога опоменемо и то баш у оном тренутку кад нашег владаоца као великог војводу срп-

ског поздрављамо, кад натраг погледамо на оно доба пре 25 година, на 2. децембар 1848 године.

Беше оно доба, доба препорођења и одушевљења српског. После дугог и дугог народног мртвила, пробудио се народ српски к свести народној; у одушевљењу за народност српску не беху му никакве жртве велике. Потоцима је текла српска крв по равницама Бачке и Баната; мученици српски скончаше у Врбасу и на другим губилиштима; села српска беху попаљена, поља српска потрвена, породице српске осиромашене лутаху из „бежанија у бежанију“, а многи нађоше гроб у валима мутне Тисе. Али све те грдне жртве сносаше народ српски трпљиво и јуначки у нади на бољу будућност, у нади да ће српском крвљу орошену Војводину себи извојевати.

У оно доба кад чете мађарске беху потиснуте из српских крајева, кад се српска застава на далеко вила и кад Срби мишљаху да су дошли у посед своје Војводине — догоди се велика промена у владавини царевине аустријске. Млађани нећак цара Фердинанда, ступи као цар Фрања Јосиф I. на престо аустријски и овим ступањем на престо настаде читав обрт у политици аустријској. Мађари, који донде Србе називаху „бунтовницима“ и против њих и оружијем и преким судом беснише — беху од самог владаоца бунтовницима проглашени и манифест од 2. децембера 1848 назва Србе „верним народом српским“, који је стекао велике заслуге за престо аустријски и коме ће се праведне жеље испунити. Срби посташе прави савезници аустријски у крвавом бој у против Мађара, и српска се застава заједно са царском вила у свим оним бојевима, који беху одсудни у устанку мађарском против Аустрије. У два маха Срби одолеше свој навали мађарског устанка. Кад аустријска војска беше од Мађара потиснута и из Угарске изгнана, линију на југу против Срба,

Мађари не могаху пробити, а оно опет кад Мађари на северу беху од Руса потиснути, те хтедоше на југу линију против Срба пробити, неби ли преко Срема и Хрватске са Италијом у свезу дошли — и тада у страшном боју под Виловом и Мошорином наиђоше Мађари на мишице српске, које им проласка не дадоше.

Ово су хисторијске реминисценције, успомене, које никаква срџба, никаква мржња против Мађара не диктира. И ми се грозом опомињемо оног страшног боја међу Срби и Мађари и неби желили, да се она страшна времена ма из каквог повода обнове. Ал успомена тог страшног времена и нехотице се сваком Србину намеће, кад помисли на оне грозне жртве, које је српски народ имао да поднесе, кад помисли на крв својих толиких јунака, на опустошена села, на упропашћено имање, од чега се није још ни данас опоравио, а тешко да ће се и икада у овим крајевима опоравити — па кад после 25 година при честитки владаоцу види да други, у оно доба најмање лојални, долазе сада на прво место да остентативно своју лојалност изразе, а Србину, тек ако је из закутка слободно да при тој честитки и име великог војводе српског спомене!

Заиста, велике и никад незамишљене промене. Они јунаци српски, који г. 1848. и 1849 цареку заставу високо ношаху, и под том заставом у бој изгинуше, да сада из својих гробова устану, и ту промену да виде, можда би опет у гроб легли!

Ал се коло живота људског и повестнице народа окреће и мења; само кад би људи и народи из тих промена свагда науку за свој бољак црпели. Но много пута бива да народи, којима је господство и властољубље у крви, ништа не науче, а ништа не забораве."

И ми би са Мађарима радо бацили копрену заборавности на све оно, што је г. 1848. и 1849 у опште, а напосе међу нама било. Ал ово до нас не стоји,

нит је наша кривица да нам често и нехотице реминисценције од онога доба у главу долазе. Ми свагда били смо и јесмо за помирење готови. У оно доба кад настаде уставна борба у Угарској против централистичне системе Шмерлингове, ми не само да бацисмо копрену заборавности на догађаје г. 1848 и 1849, већ пружисмо Мађарима и братску руку помирења. Наша кривица није, што је та рука одмах одбачена, чим се поравнање са Бечом постигло; није наша кривица, што и данас, ако и у другој форми све оне тенденције владају, које су г. 1848 против наше народности и нашег народног опстанка биле управљене. Ако би дакле и бацили копрену заборавности на оно страшно доба г. 1848 и 1849, то ипак поред данашњих тенденција мађарске владе, не можемо се одрећи свију сретстава уставне борбе, јер ова борба уједно је борба за наш народни опстанак, борба је, која узима све већма облик најправедније самообране.

Та борба, то увиђамо, врло је тешка, а отешњана је још тиме, што Мађарима даје превагу баш оно, што могућним чини, да они при честитки 25-годишњице у прве редове долазе, а Срби у том обзиру тако рећи у закутак долазе.

Али ми Срби нит се хоћемо хвастати са нашом лојалношћу, нити завидимо Мађарима за ону лојалност, коју они данас остентативно на видик износе. Ако је о лојалности и верности реч, то ваља само показати на г. 1848. и 1849.

Ми се надамо, да ћемо уставној борби и без оног наслона, кога Мађари мисле да су нам одузели, моћи одолети. Ми сад у тој борби показасмо, да се умемо не само борити, него и победити. На црквено-просветном пољу стављане су нам препреке и пречаге, да би можда сваки други народ посрнуо и очајану борбу напустио. Ал' ми преживисмо и Мајтењија и сву нашу

клирикалну реакцију, преживисмо сва чуда и покоре, па доживисмо, да Мајтењи би дезавуиран, а наша клирикална реакција демаскирана. Данас мађарска влада у нашим црквено-просветним стварма може још чекати, ал' напослетку не може друго хтети него што српски народ хоће. То нам најјасније показују министарске наредбе од октобра, које компетенцију, надлежност, српског сабора признају, а над клирикалцима ону мрежу затварају, коју су они народној страници подметули, ал' у коју су се сами ухватили.

На политичном пољу, наша борба није безуспешна. Истина да наши заступници у Пешти, не могу промењивати већину саборску, нити са предлозима њиховим за српске интересе продрети. Ал' је глас наших опозицијоних заступника на угарском сабору свагда живи протест против садашњим тенденцијама мађарске владе. Тај протест налази живахног одзива код свију немађарских народности, које су у истом или сличном положају, на преправља и ојачава одпор за обрану свих оних народности у Угарској, које све скупа према Мађарима већину у земљи сачињавају. Напослетку, та народносна опозиција налази одјека и у иноземству, те приправља симпатије за исте народности, које борећи се за своју народност, боре се уједно за опште начело слободе, а те симпатије могу даном приликом исто тако да користе, као што су негда симпатије слободноумне Европе користиле Мађарима. Борба дакле та, која се води на сабору, није безуспешна, а од свију народности, ми се Срби највише похвалити можемо, да се наш глас највише чује.

Да и сама мађарска влада са тог гледишта схваћа ту нашу борбу, доказују најјасније велики напори, што их чини у Граници, да владине кандидате на сабор протури. Да се у том обзиру гласови само броје, а не да се „мере“, влади неби могло много до тога

Али коло среће иде наоколо. За нас је и то значајно, да они Мађари, који су се пре 25 година у отвореној борби против двора бечког налазили, да данас остентативно своју лојалност указују. Ми им ради те лојалности, као што већ рекосмо, не завидимо. Наша лојалност према владајућем дому имала је пре 25 година друго мерило: она је означена потоцима српске крви.

Ако пак код 25-годишњице, при великој светковини у Будиму и у Бечу, други заузимају прво место, те хоће остентативно своју лојалност да укажу, Срби ће се при промењеним околностима задовољити, да и из закутка поздраве 25-годишњицу великом војводи српском, молећи га, да се у својој владалачкој бризљивости милостиво сећа и народа српског, који је пре 25 година у својој оданости и верности потоцима крви пролевао и у тадашњим тешким временима знаменито суделовао, да се престо онога одржи, коме данас народи простране Аустрије 25-годишњицу здравог и и срећног владања честитају.

Овај је чланак*) прилично изражавао тадањи расположај српскога народа. Као што се види, тада се још могло писати о титули „великог војводе српског", јер је та титула тада још званично постојала и у нашим црквама се та титула великог војводе српског још

*) Др. Полит после овога чланка, према својим нагомиланим другим пословима, није више доспевао да пише чланке у српским новинама. При постанку „Заставе" у г. 1866. писао је др. Полит врло многе чланке, а после у Суботићевом „Народу" било је од њега готово у сваком броју чланака. Но др. Полит највише је култивирао страно новинарство. Писао је у француске, а понајвише у немачке новине, наиме у гласовити „Augsb. Allgemeine Zeitung". Ту је у г. 1874, поводом пута Андрашијева у Петроград и Москву, изашао чланак под насловом: „Немачка и Русија према Аустрији и источном питању" — који је у европској штампи велику сензацију учинио. Неке новине (особито бечке) назирале су у том чланку инспирацију кнеза Бизмарка и мишљаху, да је тај чланак писао хофрат Егиди у Берлину. Француске новине држаху, да је тај чланак писао Бајст, пошто је био управљен против Андрашија. Нико није сањао о том, да је тај чланак писан у Новом Саду!

спомињала. После неколико година укинуо је ту титулу министар Тиса простом министарском наредбом и усљед тога та се титула више у нашим црквама не сме спомињати.

Неприлике, које је српски народ имао да искуси све од доба, од како је наступио дуализам, готово да су му снагу исцрпеле; готово да је српски народ у непрестаној борби малаксао. Но један нови појав опет му снагу оживи, а то је било развојачење угарске Крајине.

VII.

Развојачење угарске Крајине. — Велика конференција у Панчеву. — Кандидатура Политова. — Програм народног кандидата. — Тероризам владине странке. — Сметана у Перлезу. — Одушевљење народно бивших Граничара. — Дочек Политов у Панчеву трећи дан Божића г. 1873. — Велика изборна борба у Панчеву. — Осујећени избор. — Огорчење. — Проглас Политов бирачима. — Други избор Политов. — Захвала бирачима.

Развојачење угарске Крајине било је од великог замашаја на политичан живот овостраног Српства. У другим крајевима српским, српски народ у непрестаној борби све од г. 1861 готово да је био сасвим малаксао.

Но у Граници, где је српски народ доста непомешан са другим елементима, где Срби још у уставној борби за Српство учествовали нису, ту се могло надати, да ће са уставном борбом и нов живот наступити за политичну борбу српскога народа. И заиста, те наде не само да су се испуниле, већ уставни мегдан Граничара далеко је превазишао све наде српских родољуба.

Шајкашки батаљон, ступив у уставну борбу, таки је победу одржао, изабрав дра Лазу Костића за посланика на угарски сабор. Белоцркванска бивша регимента, где су се Срби и Романи споразумели. изабра великог родољуба романског и српског пријатеља, Винћентију Бабеша. Био је ред на панчевачку бившу ре-

гименту — ту језгру банатског Српства, са челенком својом, родољубивим Панчевом.

Но баш због тога, што је избор у панчевачком срезу имао великог значаја, чинила је мађарска влада највеће напоре, да осигура победу владином кандидату. То се већ и отуд видило, што је мађарска влада поставила за владиног кандидата Србина, и то Александра Стојачковића, који је донде у добром гласу у Срба стојао. Ал' сви напори владини беху у залуд.

Интелигентни и родољубиви Панчевци узму читаво изборно кретање у своје руке и створе такову организацију, да је само са таком организацијом могуће било, поред неописане пресије и свакојаких незаконитости од стране владине странке, ипак до успеха доћи.

Родољубиви Панчевци таки из почетка сазову ради постављања кандидата велику бирачку конференцију у Панчево. Та конференција, обдржавана 12. септембра 1873, била је импозантна, јер је на њој учествовало 5000—6000 бирача. Поред претресања српског програма обзиром на развојачену Границу, и усвајања бечкеречког програма, буде др. Полит-Десанчић за кандидата постављен*), те му кандидатура телеграфично из конференције понуђена.

Он се прими кандидатуре овим прогласом, што је штампан у бр. 98. „Заставе“ од г. 1873.

Панчевцима.

Потоцима српске крви означена је повестница Крајине, те „крваве хаљине.“ Стотину и више година прође

*) Др. Полит дуго се колебао, хоће ли опет на политичну арену да ступи. После многих неприлика, што их је иза свога пута у Русији имао, после његове преске парнице у Пешти, после неких размирица што их је имао са својим пријатељима за време изласка Суботићевог „Народа“ — све је то на њега подејствовало, да је био дисгустиран за сваки политичан рад. Он се хтео са свим повући са политичне арене, тим више, што му је адвокација била врло добро пошла и што је обилна рада имао. Но његови пријатељи, а наиме Милетић, навале на њега да се кандидатуре панчевачке примити „мора“ и тако се он те кандидатуре прими.

у крвавој борби са Турцима, стотина и више у ратовима по свима деловима Европе. Српска крв текла је немилице и неопојани гробови српски по Италији, Немачкој и Француској — казују жалостну судбину Крајине. Повестница света не познаје ни код једног народа, ни у једној земљи тог страшног „харача", што га Крајина у крви плаћаше.

Откуп за те велике жртве, што их је српски народ, не за себе, већ за укупну државу приносио, ваљало би да су бар она јемства за народност српску, које је српски народ у уветима при преласку у ове крајеве ставио, и која су му у привилегијама и царским обећањима у изглед била стављена.

Сећајући се свога права, својих крваво стечених заслуга, народ српски дао је у г. 1848. облик својим жељама за осигурање своје народности.

У крвавој борби за српску Војводину, Крајина је била она моћ, која је ту борбу могућном учинила и јунацима Крајине припада највећа заслуга, што се српски народ из сна пробудио и свој значај опет задобио.

Време апсолутизма бечког одвојило је опет Крајину од остале браће, те ју ставило у старе окове.

У српској Војводини не беше Крајине. Но — та српска Војводина под апсолутизмом бечким беше уједно сатира оне Војводине, коју Срби мишљаху створити.

Апсолутизам бечки, који се на све народе у Угарској једнаком тежином и окрутношћу распростирао, могао и требао је уверити све народе Угарске, да њихова међусобна борба само трећем у прилог иде, и да не може бити стална слободе у Угарској, док се народи у њој не споразуму и једно другом руку не пруже.

Са тог гледишта удесио је народ српски свој правац политични, кад је у уставној борби Угарске против Беча, Мађарима братску руку помирења пружио.

Тај правац видио се тим већма оправдан, што је консолидована Угарска могла бити потпомажући фактор ослобођења хришћанског на истоку.

Али поравнањем Угарске с Бечом од г. 1867., Мађари наслеђише аустријску, туркофилску политику на истоку, а у обзиру унутарње политике ступише са свим у стопе оне протунаравне централизације аустријске, која хотећи подражавати једнолике и народносне државе, постаје господством једнога народа над другим и по том угушује, не само народну, него и општу слободу.

Тај правац мађарске политике био је фронт и против хришћанских народа на истоку и против немађарских народности у Угарској.

Тим правцем мађарске политике морао је бити промењен и положај народа српског. Од свију народности у Угарској Срби дадоше највећи отпор. Тај отпор постаде велика уставна борба за начело народности и за уставну слободу.

Но та борба према великим сретствима владе и према маленом броју Срба у Угарској, постаде сваким даном тежа. Срби у крајевима Бачке и Баната у напорној борби скоро да малаксаше.

Тад се српском народу у тој малаксалој борби показа као велика узданица развојачење Крајине. У развојаченој крајини мишљаше српски народ своју снагу прикупити и уставну борбу што крепчије наставити.

Значај Крајине у тој цели мораде мађарској влади највећи немир задати.

Није чудо дакле, да је све напоре, сва сретства употребила, како би у развојаченој Крајини правац српске народне странке парализовала.

Напори владе у том обзиру најбоље се показују у поступању према Панчеву.

У уставној борби Панчево је, као ни једна варош

српска, и себи и читавом Српству образ осветлало. То је оно, чему се влада у Пешти ни из далека надала није. Она мишљаше, да ће са „неизображеном" Крајином, где нема интелигенције, упливом својих „лајтера" лако на крај изаћи, те јаку владину странку створити, којој ће се морати српска народна странка уклонити.

Заслуга је Панчева, што влада у том успела није и као што се надамо успети неће. Панчево је средиште интелигенције српске у банатској Крајини. Честито грађанство панчевачко свагда се одликовало најватренијим родољубљем. Као ни у једној вароши српској, и најимућнији део грађанства, не оде у тако звane „конзервативце", већ сви једнодушно стајаше уз начела народне странке. При таком саставу Панчева, Панчевцима паде у задатак, да постану поборницима за читаву Крајину српску, што је Угарској утеловиште. Сваки корак, који се за Крајину чињаше, Панчевци га пратише бодрим оком и узастопце стајаху на бранику права граничарских. Кад о Граници „за њу а без ње" на угарском сабору закључења донесоше, Панчево донесе ону знамениту ограду, која ће у повестници српској свагда значајна остати.

Напослетку дође и најважнији задатак. Развојачена Крајина биће несаразмерно на угарском сабору заступљена. Ово беше већ прорачуњено од оних, који за Границу без Границе донесоше опредељења. Но и тај мали број заступника хтела би влада за своју странку имати. У том правцу чини влада своје највеће напоре, и то не толико због броја заступника, колико због *значаја* избора у Крајини. Протури ли влада своје кандидате у Крајини, то се може и пред мађарским народом и пред иноземством хвастати, да *опозиције српске нема* и да се српски народ са политиком мађарске владе слаже.

То је значај предстојећег избора посланика на

ског поздрављамо, кад натраг погледамо на оно доба пре 25 година, на 2. децембар 1848 године.

Беше оно доба, доба препорођења и одушевљења српског. После дугог и дугог народног мртвила, пробудио се народ српски к свести народној: у одушевљењу за народност српску не беху му никакве жртве велике. Потоцима је текла српска крв по равницама Бачке и Баната; мученици српски скончаше у Врбасу и на другим губилиштима; села српска беху попаљена, поља српска потрвена, породице српске осиромашене лутаху из „бежанија у бежанију“, а многи нађоше гроб у валима мутне Тисе. Али све те грдне жртве сносаше народ српски трпљиво и јуначки у нади на бољу будућност, у нади да ће српском крвљу орошену Војводину себи извојевати.

У оно доба кад чете мађарске беху потиснуте из српских крајева, кад се српска застава на далеко вила и кад Срби мишљаху да су дошли у посед своје Војводине — догоди се велика промена у владавини царевине аустријске. Млађани нећак цара Фердинанда, ступи као цар Фрања Јосиф I. на престо аустријски и овим ступањем на престо настаде читав обрт у политици аустријској. Мађари, који донде Србе називаху „бунтовницима“ и против њих и оружијем и преким судом беснише — беху од самог владаоца бунтовницима проглашени и манифест од 2. децембера 1848 назва Србе „верним народом српским“, који је стекао велике заслуге за престо аустријски и коме ће се праведне жеље испунити. Срби посташе прави савезници аустријски у крвавом боју против Мађара, и српска се застава заједно са царском вила у свим оним бојевима, који беху одсудни у устанку мађарском против Аустрије. У два маха Срби одолеше свој навали мађарског устанка. Кад аустријска војска беше од Мађара потиснута и из Угарске изгнана, линију на југу против Срба,

Мађари не могаху пробити, а оно опет кад Мађари на северу беху од Руса потиснути, те хтедоше на југу линију против Срба пробити, неби ли преко Срема и Хрватске са Италијом у свезу дошли — и тада у страшном боју под Виловом и Мошорином наиђоше Мађари на мишице српске, које им проласка не дадоше.

Ово су хисторијске реминисценције, успомене, које никаква срџба, никаква мржња против Мађара не диктира. И ми се грозом опомињемо оног страшног боја међу Срби и Мађари и неби желили, да се она страшна времена ма из каквог повода обнове. Ал успомена тог страшног времена и нехотице се сваком Србину намеће, кад помисли на оне грозне жртве, које је српски народ имао да поднесе, кад помисли на крв својих толиких јунака, на опустошена села, на упропашћено имање, од чега се није још ни данас опоравио, а тешко да ће се и икада у овим крајевима опоравити — па кад после 25 година при честитки владаоцу види да други, у оно доба најмање лојални, долазе сада на прво место да остентативно своју лојалност изразе, а Србину, тек ако је из закутка слободно да при тој честитки и име великог војводе српског спомене!

Заиста, велике и никад незаминљене промене. Они јунаци српски, који г. 1848. и 1849 царску заставу високо ношаху, и под том заставом у боју изгинуше, да сада из својих гробова устану, и ту промену да виде, можда би опет у гроб легли!

Ал се коло живота људског и повестнице народа окреће и мења; само кад би људи и народи из тих промена свагда науку за свој бољак црпели. Но много пута бива да народи, којима је господство и властољубље у крви, ништа не науче, а ништа не забораве."

И ми би са Мађарима радо бацили копрену заборавности на све оно, што је г. 1848. и 1849 у опште, а напосе међу нама било. Ал ово до нас не стоји,

нит је наша кривица да нам често и нехотице реминисценције од онога доба у главу долазе. Ми свагда били смо и јесмо за помирење готови. У оно доба кад настаде уставна борба у Угарској против централистичне системе Шмерлингове, ми не само да бацисмо копрену заборавности на догађаје г. 1848 и 1849, већ пружисмо Мађарима и братску руку помирења. Наша кривица није, што је та рука одмах одбачена, чим се поравнање са Бечом постигло; није наша кривица, што и данас, ако и у другој форми све оне тенденције владају, које су г. 1848 против наше народности и нашег народног опстанка биле управљене. Ако би дакле и бацили копрену заборавности на оно страшно доба г. 1848 и 1849, то ипак поред данашњих тенденција мађарске владе, не можемо се одрећи свију сретстава уставне борбе, јер ова борба уједно је борба за наш народни опстанак, борба је, која узима све већма облик најправедније самообране.

Та борба, то увиђамо, врло је тешка, а отешћана је још тиме, што Мађарима даје превагу баш оно, што могућним чини, да они при честитки 25-годишњице у прве редове долазе, а Срби у том обзиру тако рећи у закутак долазе.

Али ми Срби нит се хоћемо хвастати са нашом лојалношћу, нити завидимо Мађарима за ону лојалност, коју они данас остентативно на видик износе. Ако је о лојалности и верности реч, то ваља само показати на г. 1848. и 1849.

Ми се надамо, да ћемо уставној борби и без оног наслона, кога Мађари мисле да су нам одузели, моћи одолети. Ми сад у тој борби показасмо, да се умемо не само борити, него и победити. На црквено-просветном пољу стављане су нам препреке и пречаге, да би можда сваки други народ посрнуо и очајану борбу напустио. Ал' ми преживисмо и Мајтењија и сву нашу

клирикалну реакцију, преживисмо сва чуда и покоре, па доживисмо, да Мајтењи би дезавуиран, а наша клирикална реакција демаскирана. Данас мађарска влада у нашим црквено-просветним стварма може још чекати, ал' напослетку не може друго хтети него што српски народ хоће. То нам најјасније показују министарске наредбе од октобра, које компетенцију, надлежност, српског сабора признају, а над клирикалцима ону мрежу затварају, коју су они народној страници подметули, ал' у коју су се сами ухватили.

На политичном пољу, наша борба није безуспешна. Истина да наши заступници у Пешти, не могу промењивати већину саборску, нити са предлозима њиховим за српске интересе продрети. Ал' је глас наших опозицијоних заступника на угарском сабору свагда живи протест против садашњим тенденцијама мађарске владе. Тај протест налази живахног одзива код свију немађарских народности, које су у истом или сличном положају, на преправља и ојачава отпор за обрану свих оних народности у Угарској, које све скупа према Мађарима већину у земљи сачињавају. Напослетку, та народносна опозиција налази одјека и у иноземству, те приправља симпатије за исте народности, које борећи се за своју народност, боре се уједно за опште начело слободе, а те симпатије могу даном приликом исто тако да користе, као што су негда симпатије слободноумне Европе користиле Мађарима. Борба дакле та, која се води на сабору, није безуспешна, а од свију народности, ми се Срби највише похвалити можемо, да се наш глас највише чује.

Да и сама мађарска влада са тог гледишта схваћа ту нашу борбу, доказују најјасније велики напори, што их чини у Граници, да владине кандидате на сабор протури. Да се у том обзиру гласови само броје, а не да се „мере", влади неби могло много до тога

стајати, да ли ће 3—4 посланика из Границе уз владу бити, ил' на клупама опозиције седити. Ал' у том баш лежи сав значај избора у Граници, да влада мађарска хоће да покаже свету, да су Граничари са поступком мађарске владе задовољни, а српска опозициона странка хоће својим изборима да докаже, да се она са тенденцијама мађарске владе у опште, а напосе са поступком према Граници не слаже. Досад је српска опозициона странка у том правцу, — при свим великим напорима владе и незаконитостима владине странке — сјајно успела. Избори у Тителу и Белој Цркви доказаше влади какав дух веје у Граници, те се она похвалити не може да су бивши Граничари са поступком мађарске владе задовољни. У колко би Панчево, поред победе десног и левог крила у Тителу и Белој Цркви, и са центрумом победило, то би влада мађарска на читавој линији у Граници мејдан изгубила.

Кад све ове појаве како на црквено-просветном, тако и на политичном пољу, расмотримо, то са нашом борбом само задовољни бити можемо. Ми Срби показасмо свету, да се и на уставном пољу исто тако храбро борити умемо, као и са оружијем у руци. Граница на посе, доказала је најновијим изборима, да схваћа опозицију српског народа и да се уме исто тако дично борити на уставном мејдану, као некад на бојном пољу.

На кад видимо, да та наша свест народна при свим незгодама и неприликама није ослабила, већ се још окрепила и оснажила — онда немамо узрока очајавати, гледајући на данашње и на оно доба пре 25 година. Наше наде иза оне крваве борбе истина нису се ни у чем остварile, шта више, ми данас стојимо далеко потиснути од онога, што мишљасмо, да праведно захтевати можемо. Данас те наше жеље, не само да се као неиспуњиве, већ као и кажњиве сматрају.

Али коло среће иде наоколо. За нас је и то значајно, да они Мађари, који су се пре 25 година у отвореној борби против двора бечког налазили, да данас остентативно своју лојалност указују. Ми им ради те лојалности, као што већ рекосмо, не завидимо. Наша лојалност према владајућем дому имала је пре 25 година друго мерило: она је означена потоцима српске крви.

Ако пак код 25-годишњице, при великој светковини у Будиму и у Бечу, други заузимају прво место, те хоће остентативно своју лојалност да укажу, Срби ће се при промењеним околностима задовољити, да и из закутка поздраве 25-годишњицу великом војводи српском, молећи га, да се у својој владалачкој бризљивости милостиво сећа и народа српског, који је пре 25 година у својој оданости и верности потоцима крви пролевао и у тадашњим тешким временима знаменито суделовао, да се престо онога одржи, коме данас народи простране Аустрије 25-годишњицу здравог и и срећног владања честитају.

Овај је чланак*) прилично изражавао тадањи расположај српскога народа. Као што се види, тада се још могло писати о титули „великог војводе српског", јер је та титула тада још званично постојала и у нашим црквама се та титула великог војводе српског још

*) Др. Полит после овога чланка, према својим нагомиланим другим пословима, није више доспевао да пише чланке у српским новинама. При постанку „Заставе" у г. 1866. писао је др. Полит врло многе чланке, а после у Суботићевом „Народу" било је од њега готово у сваком броју чланака. Но др. Полит највише је култивирао страно новинарство. Писао је у француске, а понајвише у немачке новине, наиме у гласовити „Augsb. Allgemeine Zeitung". Ту је у г. 1874, поводом пута Андрашијева у Петроград и Москву, изашао чланак под насловом: „Немачка и Русија према Аустрији и источном питању" — који је у европској штампи велику сензацију учинио. Неке новине (особито бечке) налазиле су у том чланку инспирацију кнеза Бизмарка и мишљаху, да је тај чланак писао хофрат Егиди у Берлину. Француске новине држаху, да је тај чланак писао Бајст, пошто је био управљен против Андрашија. Нико није сањао о том, да је тај чланак писан у Новом Саду!

спомињала. После неколико година укинуо је ту титулу министар Тиса простом министарском наредбом и усљед тога та се титула више у нашим црквама не сме спомињати.

Неприлике, које је српски народ имао да искуси све од доба, од како је наступио дуализам, готово да су му снагу исцрпеле; готово да је српски народ у непрестаној борби малаксао. Но један нови појав опет му снагу оживи, а то је било развојачење угарске Крајине.

VII.

Развојачење угарске Крајине. — Велика конференција у Панчеву. — Кандидатура Политова. — Програм народног кандидата. — Тероризам владине странке. — Сметана у Перлезу. — Одушевљење народно бивших Граничара. — Дочек Политов у Панчеву трећи дан Божића г. 1873. — Велика изборна борба у Панчеву. — Осујећени избор. — Огорчење. — Проглас Политов бирачима. — Други избор Политов. — Захвала бирачима.

Развојачење угарске Крајине било је од великог замашаја на политичан живот овостраног Срйства. У другим крајевима српским, српски народ у непрестаној борби све од г. 1861 готово да је био сасвим малаксао.

Но у Граници, где је српски народ доста непомешан са другим елементима, где Срби још у уставној борби за Срйство учествовали нису, ту се могло надати, да ће са уставном борбом и нов живот наступити за политичну борбу српскога народа. И заиста, те наде не само да су се испуниле, већ уставни мегдан Граничара далеко је превазишао све наде српских родољуба.

Шајкашки батаљон, ступив у уставну борбу, таки је победу одржао, изабрав дра Лазу Костића за посланика на угарски сабор. Белоцрквански бивша регимента, где су се Срби и Романи споразумели, изабра великог родољуба романског и српског пријатеља, Винћентију Бабеша. Био је ред на панчевачку бившу ре-

гименту — ту језгру банатског Срнства. са челенком својом. родољубивим Панчевом.

Но баш због тога. што је избор у панчевачком срезу имао великог значаја. чинила је мађарска влада највеће напоре. да осигура победу владином кандидату. То се већ и отуд видило. што је мађарска влада поставила за владиног кандидата Србина. и то Александра Стојачковића. који је донде у добром гласу у Срба стојао. Ал' сви напори владини беху у залуд.

Интелигентни и родољубиви Панчевци узму читаво изборно кретање у своје руке и створе такову организацију. да је само са таком организацијом могуће било. поред неописане пресије и свакојаких незаконитости од стране владине странке. ипак до успеха доћи.

Родољубиви Панчевци таки из почетка сазову ради постављања кандидата велику бирачку конференцију у Панчево. Та конференција. обдржавана 12. септембра 1873. била је импозантна. јер је на њој учествовало 5000—6000 бирача. Поред претресања српског програма обзиром на развојачену Границу. и усвајања бечкеречког програма. буде др. Полит-Десанчић за кандидата постављен*). те му кандидатура телеграфично из конференције понуђена.

Он се прими кандидатуре овим прогласом. што је штампан у бр. 98. „Заставе“ од г. 1873.

Панчевцима.

Потоцима српске крви означена је повестница Крајине. те „крваве хаљине.“ Стотину и више година прође

*) Др. Полит дуго се колебао. хоће ли опет на политичну арену да ступи. После многих неприлика. што их је иза свога пута у Русији имао, после његове преске парнице у Пешти. после неких размирица што их је имао са својим пријатељима за време изласка Суботићевог „Народа“ — све је то на њега подејствовало, да је био дисгустиран за сваки политичан рад. Он се хтео са свим повући са политичне арене, тим више. што му је адвокација била врло добро пошла и што је обилна рада имао. Но његови пријатељи, а нарочито Милетић, навале на њега да се кандидатуре панчевачке прими „мора“ и тако се он те кандидатуре прими.

у крвавој борби са Турцима, стотина и више у ратовима по свима деловима Европе. Српска крв текла је немилице и неопојани гробови српски по Италији, Немачкој и Француској — казују жалостну судбину Крајине. Повестница света не познаје ни код једног народа, ни у једној земљи тог страшног „харача“, што га Крајина у крви плаћаше.

Откуп за те велике жртве, што их је српски народ, не за себе, већ за укупну државу приносио, ваљало би да су бар она јемства за народност српску, које је српски народ у уветима при преласку у ове крајеве ставио, и која су му у привилегијама и царским обећањима у изглед била стављена.

Сећајући се свога права, својих крваво стечених заслуга, народ српски дао је у г. 1848. облик својим жељама за осигурање своје народности.

У крвавој борби за српску Војводину, Крајина је била она моћ, која је ту борбу могућном учинила и јунацима Крајине припада највећа заслуга, што се српски народ из сна пробудио и свој значај опет задобио.

Време апсолутизма бечког одвојило је опет Крајину од остале браће, те ју ставило у старе окове.

У српској Војводини не беше Крајине. Но — та српска Војводина под апсолутизмом бечким беше уједно сатира оне Војводине, коју Срби мишљаху створити.

Апсолутизам бечки, који се на све народе у Угарској једнаком тежином и окрутношћу распростирао, могао и требао је уверити све народе Угарске, да њихова међусобна борба само трећем у прилог иде, и да не може бити стална слобода у Угарској, док се народи у њој не споразуму и једно другом руку не пруже.

Са тог гледишта удесио је народ српски свој правац политични, кад је у уставној борби Угареке против Беча, Мађарима братску руку помирења пружио.

Тај правац видио се тим већма оправдан, што је консолидована Угарска могла бити потпомажући фактор ослобођења хришћанског на истоку.

Али поравнањем Угарске с Бечом од г. 1867., Мађари наслеђише аустријску, туркофилску политику на истоку, а у обзиру унутарње политике ступише са свим у стопе оне протунаравне централизације аустријске, која хотећи подражавати једнолике и народносне државе, постаје господством једнога народа над другим и по том угушује, не само народну, него и општу слободу.

Тај правац мађарске политике био је фронт и против хришћанских народа на истоку и против немађарских народности у Угарској.

Тим правцем мађарске политике морао је бити промењен и положај народа српског. Од свију народности у Угарској Срби дадоше највећи отпор. Тај отпор постаде велика уставна борба за начело народности и за уставну слободу.

Но та борба према великим сретствима владе и према маленом броју Срба у Угарској, постаде сваким даном тежа. Срби у крајевима Бачке и Баната у напорној борби скоро да малаксаше.

Тад се српском народу у тој малаксалој борби показа као велика узданица развојачење Крајине. У развојаченој крајини мишљаше српски народ своју снагу прикупити и уставну борбу што крепчије наставити.

Значај Крајине у тој цели мораде мађарској влади највећи немир задати.

Није чудо дакле, да је све напоре, сва сретства употребила, како би у развојаченој Крајини правац српске народне странке парализовала.

Напори владе у том обзиру најбоље се показују у поступању према Панчеву.

У уставној борби Панчево је, као ни једна варош

српска, и себи и читавом Српству образ осветлало. То је оно, чему се влада у Пешти ни из далека надала није. Она мишљаше, да ће са „неизображеном“ Крајином, где нема интелигенције, упливом својих „лајтера“ лако на крај изаћи, те јаку владину странку створити, којој ће се морати српска народна странка уклонити.

Заслуга је Панчева, што влада у том успела није и као што се надамо успети неће. Панчево је средиште интелигенције српске у банатској Крајини. Честито грађанство панчевачко свагда се одликовало најватренијим родољубљем. Као ни у једној вароши српској, и најимућнији део грађанства, не оде у тако зване „конзервативце“, већ сви једнодушно стајаше уз начела народне странке. При таком саставу Панчева, Панчевцима паде у задатак, да постану поборницима за читаву Крајину српску, што је Угарској утеловиште. Сваки корак, који се за Крајину чињаше, Панчевци га пратише бодрим оком и узастопце стајаху на бранику права граничарских. Кад о Граници „за њу а без ње“ на угарском сабору закључења донесоше, Панчево донесе ону знамениту ограду, која ће у повестници српској свагда значајна остати.

Напослетку дође и најважнији задатак. Развојачена Крајина биће несаразмерно на угарском сабору заступљена. Ово беше већ прорачуњено од оних, који за Границу без Границе донесоше опредељења. Но и тај мали број заступника хтела би влада за своју странку имати. У том правцу чини влада своје највеће напоре, и то не толико због броја заступника, колико због *значаја* избора у Крајини. Протури ли влада своје кандидате у Крајини, то се може и пред мађарским народом и пред иноземством хвастати, да *опозиције српске нема* и да се српски народ са политиком мађарске владе слаже.

То је значај предстојећег избора посланика на

угарски сабор у Панчеву и изборном котару панчевачком.

Замашај тога избора није дакле локалног, већ опште српског значаја, па зато и јесу очи читавог Српства на Панчево управљене.

Телеграм донесе нам радостну вест, да је конференција бирача ван сваке наде многобројно посећена била. Збор мораде бити импозантан, кад на њему шест хиљада душа учествоваше.

Према одушевљењу на том збору и великом чашћу којом ме одликоваше, морадох понуђену кандидатуру примити.

У другим околностима било би пута, да се кандидатуре одрекнем, али у овом критичном времену морадох дужност испунити.

Хвала браћи, која ме својим поверењем високо одликоваше, а ја ћу се паштити, да то поверење оправдам.

Но са постављањем кандидата тек је велика борба започета: Влада ће сва средства употребити, да своме кандидату победу задобије, јер зна велики значај такове победе. Према напорима владиним ваља да и народна странка своје силе упне и како при попису бирача, тако и при бирању посланика потпуно организована буде. Са браћом Романима, који једнаке интересе према данашњој влади имају, треба да је потпуно споразумљење. Међусобно пак Срби треба да оставе све личне, локалне и друге обзире, па да буду потпуно сложни. У колко би можда та слога према другом кандидату српске слободоумне народне странке сигурнија била, то сам ја свагда приправан одступити. У овом избору не може бити питања личности, већ питања начела и у том обзиру ваља да нам је девиза: слога.

Негда граничари у крвавим бојевима јуначки и сложно ударише на душмане. Данас је настала у-

ставна борба, па ваља да потомци истих јуначких граничара буду јунаци на уставном међану. Сенке оних крвавих јунака, којих кости по Европи растурене леже, оне као да гледају сада на ту уставну борбу, којом ваља да им потомци њихову успомену прославе. Покажу ли се граничари и у уставној борби као јунаци, то ће они значај Српства опет подићи, па ће опет ону снагу представљати, пред којом су се наши противници свагда поклонити морали, а читаво Српство ускликнуће им: слава!

После знамените конференције панчевачке, родољубиви Панчевци нису скретили руке, нити су се уздали само у велико саучешће, што се при тој конференцији показало, већ прионуше на рад, да намере владине странке осујете и све тешкоће победе. И заиста, те тешкоће биле су неизмерне. Панчевачки Немци водили су коло владине странке и ту су денунцијације, клевете на поједине људе све летиле у Пешту. Усљед тога многи родољуби у појединим селима, па и у самом Панчеву, буду позатварани. Централни одбор у Бечкереку са своје стране грозно је поступао са српским бирачима у обзиру бирачких листина. Ма каква неоснована рекламација од стране владине странке довољна је била, да се читава поворка српских бирача брише, напротив српске рекламације против уписаних бирача владине странке, који ни из далека изборног права нису могли имати — просто су се одбијане. Кортешовања од владине странке вршена су на најбезобзирнији начин. Људи врло сумњивог карактера, као злогласни Мишка Ковач, играли су у оно доба важну улогу.

Но све махинације владине странке нису могле да помуте свест и одушевљење српске народне странке. Програм народног кандидата био је у читавом изборном срезу са највећим одушевљењем примљен. Родо-

љубиви Панчевци побринуше се, да тај програм из „Заставе“ засебно у више хиљада примерака прештампају и растуре*). Овај програм, који је тада од великог утиска био, гласно је:

Поштованим бирачима Панчевачког изборног среза.

Браво Срби!

Од Косова па до данас, у разним невољама и патњама српски народ није никад губио наду у лепшу будућност српску. У најцрњим данима повеснице српске када Турци српски народ хтедоше мачем истребити — Србин у својој будућности очајавао није. Иза свирепих дахија настаде војна српска, Србија ускрену и српски народ показа, „да Срб још живи, да је јунак.“

С ову страну Саве и Дунава, свагда кад би Србин у невољи био, кад би му се неправда чинила, и кад би му се непријатељи дотакнули цркве и народности — на мах би ударио о свој балчак, о своју оружану Крајину и на мах би непријатељи српски натраг устукнули. Србин кад је на своју Крајину погледао, о својој будућности очајавао није.

Да, Крајина је свагда била заштитница и узданица српског народа у овим странама, и њој иде заслуга, што се народ српски у својој језгровитости одржао и што се с њиме није смело, као што се хтело, поступати. И у оно, по повесницу српску свагда значајно време, године 1848—49., Крајини иде заслуга велике борбе народа српског за своју народност и за свој опстанак народни. У оно доба народ српски није само ударио о свој балчак, већ је мач из корица извукао и у крвавом боју показао „да Срб још живи, да је јунак.“

После великог одушевљења и крваве борбе за Вој-

*) Осим српског програма, издао је др. Полит за Немце и Романе посебан програм. На програм за Немце највише се љутио тадањи министар унутарњих послова гроф Сапари.

водину српску, наступише опет црни дани по народ српски. Крвљу орошена Војводина није могла плодом уродити за народ српски. Опустошена села, потрвена поља, крв толиких јунака и мученика српских — беху само горка успомена у оној Војводини, која име српско носаше а српска не беше. У тим данима науке и поуке, ваљало је да се негдашњи непријатељи зближе, да се помире и да једно другом руку пруже, не би ли из пређашњих погрешака науку за заједнички бољак црпели. То беше смисао оне струје у народу српском, која је настала, чим је самовласност бечке владе у Угарској престала и угарска уставност успостављена била. Срби пружише братску руку помирења, и ако је испрва била прихваћена, беше на мах опет одбачена, чим је поравнање са Бечом склопљено, и чим државници мађарски мишљаху у Бечу наћи наслона против немађарских народности у Угарској.

И од то доба управо настају све то црњи дани по народ српски. Хваљена уставност угарска показа се према Србима само као привидна, а повесница нас учи, да је привидна уставност гора него најжешћа самовласност.

Против такове назови-уставности, боре се српски и романски посланици на угарском сабору. Њихов глас, и ако није у стању дати обрт угарској политици према немађарским народностима, то се ипак на далеко чује у Угарској и изван Угарске, а тај глас казује, да угарска уставност према немађарским народностима није израз уставне слободе, већ да је израз надмоћија једног племена над другима.

У тој уставној борби за праву уставност и слободу дође на послетку ред на Крајину или Границу.

Граничарима, који од скора пушку своју оставише, задатак је допао, да у тој уставној борби српски народ онако исто храбро заступе и заштите, као негда на

бојном пољу. И сад као и негда гледа српски народ на Границу, као своју узданицу. Баш ради овога значаја, што га има Граница по народ српски, стало је садашњој влади мађарској, да при изборима за сабор угарски покаже свету, да је развојачена Граница задовољна са данашњом системом владавине. Али избори у Тителу и Белој Цркви показаше свету, да се Граничари не слажу са данашњом системом владавине, већ да одобравају правац политични српске и романске народне странке.

Сад је ред на изборни срез панчевачки, да оно исто покаже свету, што показа народна странка у тителском и белоцркванском срезу.

Велика народна конференција у Панчеву почаствовала је мене кандидатуром панчевачког изборног среза. Томе одликовању морао сам се одазвати и кандидатуре се примити.

Од то доба требао сам изаћи на среду са мојим програмом, са мојом политичном вероисповести. Да сам први пут ступио у јавност, ја бих похитао био са мојим програмом. Али сам држао, да је мој досадањи јавни рад у нечем по себи програм. Они, који су тај рад пратили, видели су ме кроз више година као сремског посланика на хрватском сабору, видели су ме у Црној Гори, Русији, пред поротом мађареском, нашли су ме као радина на српској и страној публицистици, те знају мој политични правац и моју политичну вероисповест.

По томе држим, да правог, потанког програма за моје поштоване бираче не треба. За то ћу овде само у појединим потезима у кратко да означим становиште, што га ја са српском народном странком заузимам према оном становишту, што га владина странка заузима.

Кад сам као кандидат српске народне странке ступио, по себи се разуме, да усвајам у целости и у

појединостима познати бечкеречки програм. Да је овај програм противан становишту владине странке, показује његова целина и његове појединости.

Пре свега ми је изјавити, да ја тако звано поравнање од год. 1867 између Аустрије и Угарске не држим за спасоносно, како у обзиру Угарске, тако и свију односаја царевине аустријске. Тим поравнањем изгубила је Угарска ону самосталност, која јој као држави припада. С друге стране пак мађарски државници мишљаху наћи у том поравнању наслона изван Угарске у владајућем елементу у другој половини царевине, те тиме надмоћије племена мађарског осигурати против немађарских народности у Угарској. С овим у свези пак наследише политику аустријску на истоку, посташе пријатељи Турака, те стављају запреке слободном развитку хришћанских народа на истоку. Што се пак саме Аустрије тиче, то ово поравнање од год. 1867. пречи самосталност оних земаља, које као краљевина Чешка, имају историјско и природно право на ту самосталност. С другог гледишта опет, то поравнање при свем надмоћију Немаца у другој половини царевине, пречи природан процес великог уједињења немачког. У сваком обзиру дакле, исто поравнање од год. 1867 није корисно ни по једну странку, а ни по саме Мађаре, као што то њихов негда слављени родољуб Кошут Лајош, показујући на изгубљену самосталност Угарске — и данас тврди.

Но у колико је ово поравнање од 1867. постало земаљским законом, ја ћу га поштовати, ал' ћу се свагда оној странци на угарском сабору придружити, која законитим средствима хоће да промени то поравнање у корист веће самосталности Угарске и бољих односаја у другој половини царевине.

Из поравнања са Аустријом потекла је, као што већ рекох, струја надмоћија племена мађарскога над

другим народностима у Угарској. У том обзиру владина странка држи закон о тако званој равноправности народности као врпак уступака немађарским народностима, дочим народна странка гледа у том закону запреку развитка народности у Угарској и уметно надмоћије мађарског племена. По томе владина странка иде на одржање, а по практици и на сужење тога закона о народностима, дочим народна странка иде на преинаку истога у корист свију немађарских народности, по оном нацрту, што су га српски и романски претставници на угарском сабору предложили. Од каквог је замашаја пак садашњи закон о тобожној равноправности народности, моћи ће се скорим Граничари уверити, кад им буду од највишег до најнижег суда мађарски писали и кад у сваком додиру са властима наиђу на њима неразумљиви мађарски језик, као што то Срби у Бачкој и Банату у смислу и против смисла тога закона сваки дан искуства имају.

Владиној странци питање Ердеља и Троједне Краљевине са свим је решена ствар. За народну странку пак ово не може се сматрати као решено. Ми држимо, да Ердељ, где је огромна већина Романа, може и треба да има у оквиру целокупности земаља угарске круне, и по историјском и по природном праву, неку земаљску автономију, у којој би романска народност свога израза нашла. У том смислу српска народна странка и њени заступници на угарском сабору свагда стоје, и стојаће уз Романе, и ја као члан те странке потпомагаћу свагда и у свакој прилици тежње браће Романа, као што ће ми бити свагда задатак, да све то већма утврђујем у свима питањима солидарност међу Србима и Романима.

Што се тиче Троједне Краљевине, то ћу према Угарској свагда бранити ону историјску изреку: regnum regno non praesribit leges (Краљевина краљевини

не може прописивати законе), јер држим да је Троједна Краљевина, и по свом историјском праву и по свом народносном значају, свагда била и јесте неодвисна краљевина. Тако звану „нагоду“ од год. 1868 не могу сматрати као темељ поравнања међу Угарском и Троједном Краљевином, јер је та нагода створена без саутицаја народне странке на темељу октројисаног изборног реда, који је у „справиште“ довео људе, оруђа владе и оне велепоседнике хрватске, који би једва дочекали, да Хрватска дође у положај Ердеља. Ревизију нагоде од год. 1873 пак не сматрам као коначно измирење међу Угарском и троједном краљевином, већ само као очајани expediens за народну странку, да би се опростила оних зулумћара, који су са баном Раухом уз заштиту мађарске владе од Хрватске мал' не Босну начинили.

Што се тиче наше црквене автономије и наших црквено-просветних ствари, то међу Србима ма које странке не би требало де има икакве разлике. Кад су Мађари Калвини своју црквену автономију према Бечу бранили, није било разлике међу мађарским странкама у обрану те автономије. Жалост је, да Срби владине странке и ту могу да праве разлику. Заплета каквих конгреских, као што се изражавају Срби владине странке, нема и не може бити. Плетке клирикалаца и себичњака не могу се назвати заплетима конгреским. Наша автономија у црквено-просветним стварима, не може бити предметом препора. Влада може свашта покушати, као што је већ покушала, а на послетку компетенцију сабора и нашу црквено-просветну автономију признати мора.

Што се тиче материјалних, финанцијалних и газдинских интереса, то не треба да народна странка указује на понор, у који је Угарска дошла. Сам угарски сабор без разлике странака, показао је тај понор

и дао је неповерење садашњој влади. Узроци к томе не леже у појединостима, већ у целини владавинске системе. Угарска у свом полутанском положају према Аустрији, поред тога без велике индустрије и промета, хтела је да надмаши другу половину царевине и да заслепи очи Европи са својим тобожњим материјалним напретком. Да су и најбоље године биле, оно велико разметање с новцем и са сваковрсним подузећима, морало би Угарску у финанцијалну кризу довести.

Још ми је коју рећи о самој Граници.

Нико не пориче благодети грађанске управе према војничкој системи, која сваку слободу кретања угушује. И по томе би Граница утеловљење к Угарској радо поздравила, да није мађарска влада при том утеловљењу поступала начином, који се не да оправдати. Од неколико столећа стојала је Граница одељено од Угарске и није с њоме имала никакве свезе. Друге установе, друга управа, други друштвени живот, владао је у Граници. Сви ови односаји не дају се на једаред и тако рећи преко ноћ збрисати, не дају се тако брзо преиначити. Ваљало је дакле саму Границу најпре питати о начину њеног утеловљења.

Но има још и нека друга околност, на коју се требала влада осврнати при развојачењу Границе, а то је управо српско питање и задовољење српског народа.

Ми Срби, од кад смо у ове крајеве дошли, свагда смо се сматрали као народ и хтели смо свагда у оквиру целокупности круне угарске да наша народност у држави израза добије. То је био смисао тежњи за Војводином. Но ако против Војводине мађарски државници имају приговор, да вређа целокупност државну и да заузима делове, у којима народност српска није у већини — то је било ипак пута српски народ другим начином задовољити. Сам Фрањо Деак у своје доба

дао је разумети, да би се српске жеље у нечем могле испунити приликом развојачења Границе, те би се из српских делова негдашње Границе могао неки српски дистрикт образовати, у којем би, са жупанијском автономијом српска народност, без уштрба целокупности земље — израза могла наћи. Но од овога, као што видесмо, при утеловљењу Границе ни спомена било није, и тиме се српске жеље потпуно игнорисале, шта више, са свим се ишло против интереса негдашње Границе, кад су се поједини делови раздробљени жупанијама угарским придружили, где се глас Граничара у мађарским жупанијским одборима са свим изгубио. Од каквог је пак то замашаја, најбоље се видело при деловању централних одбора у Темишвару и Бечкереку.

Да се овај положај развојачене Границе, како у корист бивших Граничара, тако и у корист српске народности законитим путем промене — била би једна од првих задаћа мога посланства. На име при окружењу жупанија ишао бих за тим, да се подигне нова жупанија са седиштем у Панчеву.

Овим сам у кратким потезима нацртао моје становиште као кандидата народне странке.

Ја се нисам никад хвастао, да би мој рад био од каквог одсудног уплива. Ал толико сам свагда успео и онда, кад сам сремским послаником на хрватском сабору био — да су моји бирачи са мном задовољни били. То поверење, надам се, да бих и у поштованих бирача панчевачког среза стекао.

Граница ступа сада у уставни живот. Народ српски се поноси тиме, што је Граница и у почетку уставне борбе толико свести показала, да је и нашим противницима импоновала. Српски народ пак са развојачењем Границе прибрао је нову снагу за своју борбу и нашао нову наду за бољу будућност српску. Српски народ научен је на тешке борбе. Од Косова па до да-

нас имао је он тешке борбе, тешка искушења, ал' и у најцрњим данима о својој будућности очајавао није.

При показаној свести Границе, српски народ о својој будућности не очајава, већ ведрим оком у њу гледа. Опомиње се Косова и ускреа српске слободе, и у тој успомени вели: Теч' ће вода, куд је текла, што је српска мајка рекла! —

Што се више приближивао дан избора панчевачког посланика, то је владина странка све веће напоре чинила, и дотичне власти сва су средства употребљавале да застраше свет и да га приволе на владину странку, или бар да га одстране од биралишта. Злогласни Сметана, управитељ (Leiter) среза перлешког, правио је покоре, многе одличне људе (врстног родољуба Стефановића) позатварао је, неке бираче својеручно злоставио (Немце из Рудолфсгнадена), хвастао се, да ће и народног кандидата, ако прође кроз перлешки срез, дати затворити.

Дан избора у Панчеву био је одређен 28. децембера 1873. Други дан Божића (26. децембера) кренуо се народни кандидат из Новог Сада*) и после подне истога дана из Тителa пређе Тису, те дође у Перлез. Пред општинском (негда компанијском) кућом била је постављена компанија солдати и злогласни Сметана у капетанској униформи шетао се пред солдатима. Др. Полит чим је сишао с кола, уђе у општинску кућу и запита за претстојника Сметану. Овај дође и др. Полит му се претстави као посланички кандидат, изјавив жељу, да по уставном обичају намерава својим бирачима коју прозборити, те у ту сврху замоли Сметану да он сазове бираче пред општинску кућу. Сметана је био врло збуњен, извињавао се, да он не може сазвати

*) Пратио га шајкашки посланик др. Лава Костић.

бираче, али нема ништа против тога ако кандидат сам хоће да сазове бираче.*) За тили часак скупио се силни свет пред општинском кућом и др. Полит поздравив бирачима Божић, проговори им кратку беседу опоменув их на слогу за престојећи избор.**)

Сутра дан, трећи дан Божића, крену се све општине изборног среза на биралиште у Панчево. Стотинама кола, стотинама коњаника пратило је народног кандидата.***)

Одушевљење било је неописано. Кроз села куда је кандидат пролазио, морао је често са кочија да прозбори коју реч бирачима. Но свуда на путу сретала је пратња кандидата постављене солдате, на име на прелазу код Тамиша било је постављено повеће одељење улана.

Састанак свију општина пре него што ће у Панчево ући, био је у Црепаји. Ту се скупило преко десет хиљада људи. Ту је дошао на сусрет народном кандидату и белоцрквански посланик Вићентије Бабеш са Романима из Уздина и Новог Села. У Црепаји, на великом простору пред црквом, прозборио је народни кандидат сакупљеним бирачима беседу, која је била одушевљено примљена.

Међу тим приспели су у Црепају већ и изасланици из Панчева у многобројним кочијама, те се тако сви

*) По том је било само хвастање од стране Сметане, да ће Полита затворити.

**) У вече била је велика вечера у кући родољубивог трговца Ђорђевића, где су Граничари долазили да поздраве народног кандидата. И један врло стари Граничар, који је био још у битци код Лајпцига г. 1813., те носио частни крст лајпцишки, дође да поздрави народног кандидата. — Вође у перлешком срезу били су тада Ђорђевић и Стефановић. Од то доба умрли су обадвојица, али успомена на њих остаће у свију родољуба српских, који су их познавали.

***) Млади граничари на чили коњи, на седлима окићеним српским ћилимима и ћерћелијом, певали су читавим путем српске песме. Према том призору одушевљења српског и др. Полит и др. Костић били су тронути до суза.

скупљени бирачи крену пут Панчева. Друм међу Црепајом и Панчевом био је тада закрчен стотинама кола и коњаника, поворка је била тако велика, да јој се краја догледати није могло. Но врхунац одушевљења био је у самом Панчеву. Још из далека поздравила је пуцњава прангија долазеће бираче. На капији варошкој буде кандидат од небројене множине света поздрављен и у варош допраћен. Широка улица, куда је кандидат пролазио, биле су тако пуне света, да се кочије једва могле мицати. Родољубиви Панчевци устројили су своме кандидату такову бандерију, каква још виђена била није. То су били „девет Југовића“ у укусном богатом оделу на лепим коњима. Ти су „Југовићи“ при уласку у Панчево јахали поред кочија народнога кандидата.*) Улице панчевачке биле су окићене небројеним заставама српским и лик кандидатов био је истављен на појединим прозорима. Одушевљењу није било краја.

Избор почео је дана 28. децембера 1873. Бирачи српске народне странке дођоше импозантним начином. Сваку општину је водио на биралиште свештеник и учитељ, а међу њима на челу барјактар са српском заставом. Тако су општине корачале као неки батаљони. То дефилирање пред станом кандидатовим — док нису сви бирачи дошли на велику пијацу панчевачку — трајало је можда један сахат.**)

На великој пијаци били су постављени солдати са обадве стране бирача. Било је и инфантерије и кавалерије — и неколико топова. Бирачи српски, пошто

*) Тих „девет Југовића“ били су потевани чак и на угарском сабору — да се тобож докажу „протудржавне“ тежње Срба!

**) Панчевачки изборни срез бројао је до 12.000 бирача. Две, три општине имале су и црквене заставе и ово се такођер на угарском сабору потегло. Известан број Немаца из Рудолфсгнадена, који су били на страни Политовој, имали су народну немачку заставу.

нису знали којим ће редом гласати*), остали су на великој пијаци тако рећи утаборени и у вече запалили су ватре као у неком логору. Ту се показало велико пожртвовање родољубивих Панчеваца. Све, што је требало бирачима, то су они набављали. Најодличније госпе панчевачке кувале су бирачима паприкаш. Најодличнији грађани панчевачки по читаве ноћи нису ока затворили, бавећи се око бирача.**) Пошто сви бирачи нису могли издржати на цичи зими, тако рећи „на студеном камену“, то родољубиви Панчевци поставише коњанике, који ће на биралиште позивати бираче из појединих гостионица, где су били настањени.***)

Избор је трајао пет дана и четири ноћи. У оно доба још није била створена садања изборна новела, да се у већим изборним срезовима постављају више комисија за гласање, већ је у оно доба морао избор непрекидно пред једном комисијом бити. Ту је ваљало за читаво време истрајати. Повереници српског народног кандидата у тој комисији, показали су неописано пожртвовање: имали су страшну борбу да издрже са противницима и то за свих тих пет дана и четири ноћи. Но и за бираче било је велико пожртвовање, које се неда доста оценити, кад се помисли, да су бирачи на цичи зими, под ведрим небом пет дана и четири ноћи издржали. Кад је ко год од грађана панчевачких међу те Граничаре бираче долазио да их храбри, да не клону духом, а они су одговорили: „Па ви знате господару, да смо ми Граничари то научени од

*) Бирачима владине странке било је казано, којим ће редом гласати и они су могли отићи у своје квартире док на коју општину дође ред.

**) Шкода што се није нашло перо да опише појединости тог знаменитог првог панчевачког избора. У „Застави“ истина да је био у три броја леп опис тога избора, али се тај опис бавио највише током избора, но интересантно би било да су се поједине епизоде фељетонистично описале.

***) Чудноват беше призор, кад око поноћи позову једну општину на гласање, а стари попа не могаше доста брзо да трчи, те га бирачи мету на рамена, те с њиме на биралиште!

кордона. Кад смо често зебли на кордону, можемо и овде.“ Но многи Граничар је ипак прозебао на том избору, многи се разболео.

При самом избору владина странка чинила је неописане незаконитости. Неки изборни табаци нестали су, неке бираче нису хтели као што ваља уписивати. Тада повереници српски захтеваше да пред сваким писаром стане солдат са бајонетом, јер само тако, рекоше, могу бити сигурни да табаци неће нестајати. Но кад све махинације не помогоше и кад је пети дан народни кандидат одмакнуо у хиљаде гласова, тада се начини наједаред болестним председник и за њим се разболи и подпредседник! Усљед тога одгоде избор на неизвестно време.

Кад се глас о тој одгоди распрострьо међу српским бирачима, огорчење је било неописано. У том огорчењу било се бојати да не дође до крвавог сукоба.

Но др. Светислав Касапиновић ступи међу Граничаре и својом речитошћу утиша узбуђене духове, те се Граничари мирно разиђу.

Народног кандидата бирачи свечано отпрате чак до Земуна — преко залеђеног Дунава.

Поводом тог осујећеног избора др. Полит изда на своје бираче проглас, којим је дао одушку повређеном народном осећају.

Тај проглас овако је гласио:

Поштованим бирачима панчевачког изборног среза.

Браћо!

Ваш кандидат нема речи да вам се захвали за велико пожртвовање, које показасте приликом избора у Панчеву. Нека вам је хвала од читавог народа српског, који у свима крајевима, камо српска реч допире,

јунацима уставног мејдана у Панчеву, кличе своје срдачно: живили!

Пет дана и четири ноћи, под ведрим небом, на студеном камену, у цичи зими, ви издржасте и не клонусте да извршујете своје уставно право, да себи бирате посланика. На то велико пожртвовање, та племенита уставна свест — беше нечувеним начином изиграна. У повесници уставне борбе нема примера, да се икада с којим народом, с којом странком тако поступало, као с бирачима панчевачког изборног среза. Поступак, који се у Панчеву употребио, није виђен, није чувен нигде на свету. Такав поступак и не може настати у правим уставним државама, не може настати међу политичким странкама, већ се даје замислити само тамо, где је уставност привидна, и где странке нису странке, већ где једно племе са читавом опремом државне власти удара безобзирно на голе прси оног племена, које му државној надмоћи смета.

Но пре него што би ово уверење у српском народу све то више на површину дошло, пре него што би Србин потпуно убеђење добио, да је отаџбина Угарска за њега најгора мајка и да према непријатељском поступку с њиме, само границе и везе казненог закона могу његов патриотизам управљати, пре него што би ово убеђење места имало, питаћемо мађарску владу, питаћемо угарско законодавство, имамо ли устава или га немамо, питаћемо, је ли слободно од устава карикатуру начинити, је ли се слободно титрати са изборним правом бирача, је ли слободно најсветије уставно право изиграти?

Владини органи наговешћују, да ће се ради догађаја у Панчеву истрага повести. То и ми хоћемо, то желимо. Част законодавног тела изискује, да се истрагом констатује, је ли уставна одговорна влада хтела обманути, или је од својих органа обманута била. Ис-

трагом нека се констатује, је су ли Бугарски и Ковач у Панчеву, Табаковић у Бечкереку без напутка или са напутком владе оно чинили, што је досад беспримерно у уставној борби Угарске.

Бивало је у Угарској, да је десница и левица при изборима у највеће сукобе долазила: бивало је туче и крви и свакојаких покора, ал зато се избор ипак обавио. У Панчеву не беше ништа од тога, па се избор ипак обавио није. Даје ли се и замислити, да је управо „случајно“, што се заменик председников баш у онај мах разболео кад је кандидат народне странке већину добивао, кад су велике српске општине тек на гласање долазиле и кад би још Панчево имало да гласа? Каква је то болест, која допушта да се тај заменик председников по Панчеву шета? Какав је то умор председников, који после 31 сахата одмора није се одморио, да настави гласање? Какве су то запреке да се централни одбор у Бечкереку за тај 31 сахат није могао скупити, да именује заменике, или где лежи та немогућност да председник централног одбора ex praesidio sub spe rati, не именује заменике?

Такове ништарије употребити да се избор не обави, и да близу 10.000 људи пет дана и четири ноћи на цичи зиме дрежде и своје здравље, свој живот у у опасност стављају — то је права проституција устава, то је још више, то је нечовечност!

Шта могу наши противници навести да таковим ништаријама какову основу дају? Да су се велике незаконитости догодиле?

Наше су људе у тамнице бацали, са изборног места затварали, њихови су људи наше бираче нападали, на једном месту силом врата иставили и буктињом мал' кућу нису запалили, на њиховој страни читава војска, пешаци, коњаници, њихов председник, њихов заменик, њихова села знају ред гласања, наша не знају, наши

бирачи на цичи зими дрежде, њихови се код куће одмарају, наши се бирачи терају са пандурима напоље, кад су већ и на ред дошли, а њихови се пуштају на гласање и преко реда — па ипак они законито поступаше а ми починисмо незаконье! Је ли ту могуће ладнокрвним бити, је ли чудо, ако се једном српском поверенику реч измакла: да при таком поступку у овој земљи нема правде ни правице.

Заиста сваком Србину крв у образ потећи мора, кад помисли на читав поступак при избору у Панчеву, кад помисли, каква се игра играла са најсветијим правом уставним, и то само зато, да српска народна странка не буде у већини.

Ал' обуздајмо браћо наш гњев, стишајмо нашу огорченост, будимо мирни, будимо стрпељиви, наша пословица вели: трпен спасен, — а поступак као у Панчеву никад плодом уродио није, а и неће за наше противнике плодом уродити.

Ако наши противници имају очију, они морају видити, да је успех у Панчеву сјајан, и да се ми с њиме поносити можемо. Одушевљење, пожртвованье, свест, самопоуздање, тако се сјајно показало, да читаво Српство са поносом на панчевачки изборни срез погледати може.

Али избор у Панчеву има још и другог резултата. Српски народ доби том приликом савезнике. Солидарност између Срба и Романа издржа тим поводом сјајну пробу. Противници наши рачунаше на неслогу са Романима и то им беше њихово главно поуздање. Браћа Романи братски држаше са Србима. Хвала буди свим честитим свештеницима романским, који свој народ обавестише и за Србе задобише, а највећа хвала великом родољубу романском Вићентији Бабешу, који не пожали труда, чак из Пеште у нашу средину доћи, који неуморим, дању ноћу романска села обилазаше,

свуда слогу са Србима проповедајући, и који на послетку ради тога гњев наших противника тако далеко побуди, да су се усудили атентат на имунитет саборски учинити.

Савезника добише Срби и у самим Немцима. Истина да усљед велике пресије при гласању највећи део Немаца оде опет у противнички табор, али за то се ипак народна немачка застава вила и на нашој страни, и заостали мали број Немаца показа, да разуме значај онога, што се у Белој Цркви догодило.

Но најглавније при избору у Панчеву остаје свагда, што се том приликом свест српска тако сјајно показала, да као сунце на далеко читавом Српству сија.

Мени је у део пало велико одликовање, да послужим као неки медијум, као средство неописаном одушевљењу српском, што се у Панчеву показало. Величанствен дочек, срдачна српска добродошлица, весеље и усклици српски — дубоко су потресли моју душу и често ми је суза канула, кад сам то велико одушевљење српско гледао. По себи се разуме, да ја то одушевљење које се у свези са мојим именом појављивало не могу приписати мојој особи, него самој ствари. При избору у Панчеву није толико особа кандидата, колико само начело српске опозиције у кандидату свога израза нашло.

У колико је дакле успех у Панчеву сјајан био, то се не само ја, него читаво Српство бирачима панчевачког среза захвалити мора.

Но којим редом да се почне, да се свима достојно пошта ода? Или ће ко општине или Панчево прво да похвали. Сви беху тако ревностни, да се управо надтицаху у тој ревности. Од Перлеза почињући па све до Панчева, одушевљењу не беше краја. Ал у колко је Панчево читавом изборном покрету правац дало и читави избор дивном организацијом руководило — то Панчеву припада палма, припада челенка. Са избор-

м чином у Панчеву, који себи равна у читавој Угар-
ој не налази, Панчево је себи стекло име *прве срп-*
е вароши, и као такова узором служити може
има српским варошима. Ваљало је видити ту орга-
зацију, ту дисциплину, то одушевљење, то пожртво-
ње. Ваљало би ту читаву књигу написати, да се све
јединости, све поједине црте тог одушевлења и по-
ртвовања опишу.

Слика Панчева при избору може се у нечем срав-
ти са оном сликом, која нам нехотице пред очи изи-
зи. Пре 25 година, скоро у исто доба одржаше
ед Панчевом Срби сјајну победу над Мађарима. Оду-
евлење српско било је тада као и сада. Свест српска,
о сада није јача него тада, слабија за цело није. Ми се
носимо јунаштвом оних српских синова, који тада за
ој род погинуше. Ми ипак не желимо да се та времена
ваве борбе међу грађанима једне државе икада поно-
. Али желимо и захтевамо од владе, да респектује онај
род, који се свагда јунаком показао и који је сваку
опу ове отаџбине крвљу својом натопио. Граница није
отивна утеловљењу у Угарску и жељно очекује бла-
дети грађанског живота, али нека се према развоја-
ној Граници не чини од устава карикатура, нека се
титра са најсветијим правом уставним.

Поступак у Панчеву није сходан да симпатије раз-
јачене Границе за Угарску задобије, он је у најве-
м ступњу кадар да компромитује владу и пред на-
им и пред страним светом.

Граничари пак, као што негда беху јунаци на кр-
вом бојном пољу, тако се показаше и јунаци у устав-
ј борби. Никакве плашње неће и не могу их за-
рашити. Они ће свагда уставни мејдан онако поде-
ти, као што га у Панчеву сјајно поделише.

За ово уставно јунаштво, њихов кандидат са чи-
вим Срцством кличе им: Слава!

Према великим незаконитостима, које су осујетиле избор народног кандидата у Панчеву, дало се предпоставити, да ће угарска влада истрагу наредити и кривце казнити. Ал' не само да истраге против криваца било није, него се шта више сва кривица бацила на српску народну странку, на „омладину.“ Тадањи министар унутарњих послова гроф Сапари, удеси ствар на угарском сабору, да кроз једну договорену интерпелацију од владиног посланика Хусара, буде интерпелован о избору у Панчеву и о тамошњим „протудржавним демонстрацијама.“ Тај посланик Хусар (изабран у торонталској жупанији) позове тобож министра на одговор. Наравно да је министар дао одговор, потврђујући „протудржавне демонстрације,“ ал' уједно уверавајући сабор, да је влада „најенергичније“ мере употребила против тамошњих агитација.

Угарска влада одреди нов избор у Панчеву.

Можда је она заиста мислила, да је одушевљење српско у панчевачком изборном срезу, уметничким средствима било произведено, да су ту „заставе“ и „агитатори“ главну улогу играли и зато влада покуша своју срећу новим избором у Панчеву.

Таки после осујећеног првог избора, угарска влада изда наредбу, да се осим „државне мађарске“ никаква друга застава при изборима не сме употребити. Према многим неспретностима, које су владини органи при првом избору починили, одлучи влада (и у том смислу инструира централни одбор у Бечкереку), да за председника комисије изборне пошље човека непристраног. И тако буде за председника испослан Микша Михаловић*).

Други избор у Панчеву, месеца марта г. 1874, и ако је изборна борба била доста жестока, ипак је са свим друге нарави био. Свесни српски бирачи и ро-

*) Садањи бечкеречки посланик и брат кардинала загребачког.

дољубиви Панчевци хтели су показати, да се и у тишини може исти резултат постићи као и пре. Владина странка чинила је и опет највеће напоре. Једна депутација Немаца ишла је пред избор Њег. Величанству у Будим на аудијенцију, да би тиме само пресију чинила на српске бираче као да је воља царева да Стојачковић буде изабран. Пред избор буду најстрожије мере употребљене, да се и најмања демонстрација осујети.

Но свесни српски бирачи у највећој тишини вршили су своје уставно право. При другом избору није било никаквих застава. Кандидат био је дочекан у тишини и док је трајао избор владала је у Панчеву као нека нема тишина.

Два дана и две ноћи трајао је избор. Друге ноћи у пола три сахата у јутру прогласи председник изборни др. Мих. Полита-Десанчића за изабраног посланика панчевачког изборног среза. Одушевљењу није било краја. Са буктињама буде изабрани посланик из свога стана у изборну дворану допраћен, где му председник уручи изборни записник.

Силан се свет, ма да је још ноћ била, скупио око стана посланиковог и овај се са балкона у светлости буктиња захвали својим бирачима.

Сутра дан било је велико весеље у Панчеву.*) Што је за време избора било тишије, то је сада одушевљење одушке тражило. Свирке, певања било је на све стране.

У вече беше у почаст посланику приређена величаствена бакљада, каква још виђена била није.

Нови посланик опрости се са својим бирачима и по повратку у Нови Сад изађе у „Застави“ ова захвалница својим бирачима:

*) Прву честитку, што је у јутру добио панчевачки посланик, била је депеша из Ириг а, у којој Ирижани свога б и в ш е г посланика срдачно поздрављају.

Захвалница бирачима панчевачког изборнога среза.

Браћо!

Свуда, куда српска реч допире, одјекнуо је усклик победе панчевачког избора. Од ушћа Саве па до Котора у свима српским срцима одјекнуле су речи: победа је наша!

Избор панчевачки није местног, ограниченог значаја, нити се избор тицао толико особе, колко је у том избору победило начело, које заступа читава слободоумна опозициона народна странка.

Крајина је свагда била узданица српска, па и у најновије доба, кад је српски народ у осталим крајевима, после десетогодишње уставне борбе своју снагу трошио — развојачена Крајина беше уздање српско за нову уставну борбу, беше ново уливена снага српском народу.

Тај значај Крајине потпуно је измерила мађарска влада и владина странка, кад је нечувене напоре чинила, да са владиним кандидатима у Крајини продре. Па кад је у три изборна среза у негдашњој Крајини потпуно пропала, напор у панчевачком срезу беше такав, да је превазилазио не само границе уставности, него и све нравствене појмове. Први избор панчевачки према нечувеним средствима владе и владине странке побудио је негодовање не само у читавом српском народу, него чак и иноземству, где се поводом тог избора и употребљених средстава владе добило неко мерило за стање угарске државе не само у финанцијалном и газдинском обзиру, него у опште за читаву систему владавине.

Тој системи, која се по себи осуђује, цел беше та, да изборном победом у Крајини или бар у центруму Крајине, у панчевачком изборном срезу — српску народну опозициону странку свлада, да она малакше, и

тиме да ју мало помало потпуно обезоружа. С друге стране пак не мало важна цел беше, да раздвоји Србе и Романе и тиме сваку будућу солидарност за скупну обрану народности немогућом учини.

Слава свести српског и романског народа, што ту цел влада и владина странка постигла није, и што је са победом при избору панчевачком, како слободоумна српска народна странка ојачала и за нову уставну борбу снагу прибрала, тако исто што је и солидарност међу Срби и Романи свечано утврђена.

Ал' победа при панчевачком избору уједно је и сатисфакција оном делу мађарског народа, који се са садањом системом владавине не слаже. Нама се чини да је сваки слободоумни и уставни Мађар, који се потпуно обавестио о току првог панчевачког избора, да је према еретствима владе и владине странке, која је то на рачун мађарског народа употребила — морао црвенити. То нам се види да је и узрок, што је централни одбор торонталске жупаније напустио оне људе, који су не само при избору оруђа владе и владине странке били, него су својом рђаво употребљеном ревношћу и владу и читав устав компромитовали. Усљед тога при новом избору панчевачком поверило се председништво изборне комисије човеку, у кога с једне стране патриотизам мађарски никаквој сумњи не подпада, ал' који од владе не зависи и који је имао и воље и снаге, да интриге и тероризам владине странке у самом чину избора одстрани и избору нараван, природан ток остави. Непристраним руковођењем избора, председник Михаловић уз потпору својих заменика, опрао је част устава угарског, који је био окаљан поступком при првом избору, а уједно је одстранио ону сенку, која је пређашњим поступком на сам мађарски народ пала. Колико се дакле истом председнику и његовим заменицима имају да захвале бирачи панчевачког избор-

ног среза, толико исто треба да му се захвале они Мађари, који слободоумна и уставна начела исповедају, и којима је до тога стало, да се од устава угарског не чини карикатура.

О самом избору неби приличило мени говорити, да је тај избор био личног значаја. Али он се није тицао толико моје особе, колико саме ствари. Према томе био би терет захвалности за огромне овације, које су се после избора чиниле, сувише велики, кад ту захвалност неби делио са читавим народом српским. За победу при избору панчевачком, за оно велико одушевљење и пожртвовање, које су том приликом бирачи панчевачког среза показали, могу се ја само тако захвалити, ако се придружим захвали читавог српског народа. Тешко да има примера ма у којој уставној држави, да бирачи умеју развити толику постојаност, толико пожртвовање, колико бирачи панчевачког изборног среза. При првом избору издржаше на највећој студени пет дана и четири ноћи — па не клонуше. После скоро три месеца, то велико одушевљење, то неисказано пожртвовање малаксало није. Ако при другом избору и није било оног бујног кретања са народним заставама као при првом, то свесни бирачи носаху своју заставу, своје народно и уставно знамење у самим прсима своје народне и уставне свести. Панчево, та челенка банатске Крајине, показа се и при другом избору у својој сјајности. Честито грађанство панчевачко при другом, као и при првом избору, дало је правац читавом избору. Ако су нека браћа допала невоље, те при изборном кретању учествовати не могаху, то на њихово место ступише други, који осујетише наде оних, који мишљаху да избор панчевачки од појединих особа зависи. Па иста свест, што је победи водила, није малаксала ни у оном правцу, што је једна од главних добита панчевачког изборног среза — није

малаксала свест солидарности међу Србима и Романима. При другом као и при првом избору Срби и Романи држаху сложно, и осујетише напоре владе и владине странке — која рачунаше на неслогу међу Србима и Романима. Нека је хвала браћи Романима, а особито свештенству романеском, које је предњачило и које се ни чим није дало застрашити, да у смеру свог вође народног, Вићентија Бабеша, према избору белоцрквапском солидарност међу Србима и Романима са панчевачким избором узајамно утврди.

Избор је обављен и сада лежи у мојим рукама мандат, кога ми је толико искушани срез, са толиким пожртвовањем поверио. Ја осећам сав терет велике одговорности, који у извршењу тога мандата лежи. Готово сваки од бирача очекује неки мелем, неку олакшицу од изабраног посланика. Тешкоће су велике за сваког српског и романског заступника, који би по својој жељи хтео извршивати свој мандат. То видимо у напорима посланика српске и романске народне странке на угарском сабору. Али ја мислим, да ћу одговорити жељи мојих пошт. бирача, ако се по мојем првашњем прогласу будем држао познатог бечкеречког, односно панчевачког програма, и кад се у свему будем придруживао оним заступницима српске и романске народне странке, који су поклоњено поверење у обилатој мери оправдали.

Ако је политика наука искуства, то је мађарска влада могла имати довољна искуства са изборима у Крајини у опште, а са избором панчевачким на посе; могла је црпети науку, да би ваљало једном правац политични према српском народу променити. Са народом јуначког соја не може се водити политика ни насиља, ни обмане. Ту ваља народу лојално на сусрет изаћи. Крајина није против утеловљења Угарској, али не ваља на њу при првом кораку мучки напасти,

не ваља је хтети силом на земљу оборити. Крајина има своје особине, и те ваља уважавати. У Крајини је језгра српског народа, и са добром политиком према Крајини, може се читаво српско питање решити. Али ако се мисли да народност српска ни у Крајини свога значаја имати не сме, то онда таква политика иде у колосек, који ће свагда највећи отпор изазвати, и онда наравно односај према српском народу постаје питање силе (Machtfrage), а наша пословица вели: свака сила за времена, а невоља редом иде.

Са показаном свешћу српског народа при панчевачком избору сваки Србин са ведрим челом у будућност гледати може. При првом уставном међдану, Граничари показаше, да су достојни синови оних јунака, који на толиким крвавим бојним пољима образ своме народу осветлаше.

Пред таким бирачима мора се изабрани посланик дубоко поклонити и у њиховом одушевљењу, одушевљење за свој рад црпети. Бирачима панчевачког среза не може се сам изабрани посланик захвалити, већ се само придружује усклику читавог српског народа, који им кличе: Слава вам!

Са избором у Панчеву ступио је др. Полит-Десанчић опет у арену политичну — после пуних шест година, од како је г. 1868 из сабора хрватског иступио*).

*) Чудновато! На угарском сабору нашао се др. Полит са многим својим пријатељима од хрватског сабора, који сада као делегати хрватског сабора беху посланици хрватски на угарском сабору. Када је др. Полит на хрватском сабору био, много пута му се пребацивало пријатељство за Мађаре. — неки га зваху „Мађароном", а сада ти исти хрватски посланици, који му то пребациваше, подупираху најживље мађарску владу, др. Полит стајаше пак у опозицији! Tempora mutantur!

VIII.

Народносни клуб у Пешти. — Српски посланици на угарском сабору. — Предлог за одлуку у погледу утеловљене угарске Крајине. — Прва беседа дра. Полита-Десанчића на угарском сабору дана 11. маја 1874. — Расирава о изборној новели. — Беседа од 2. Јула „код Филипија видићемо се опет.“ — Буџетска расирава. — Беседа од 4. фебруара 1875. — Министарска криза и њене посљедице.

Народносни посланици на угарском сабору, у прво доба уставне ере и после поравнања од г. 1867. играли су знамениту улогу. Познати су њихови говори г. 1868 приликом расправе о законском предлогу за „равноправност народности“ у Угарској. Тада су народносни посланици дали свој знаменити засебни предлог — о коме Мађари нису хтели ни да чују, ал' који је на сваки начин народности хтео да стави у нараван положај, који би им припадао. У оно доба народносни посланици имали су свој народносни клуб, у који су долазили не само народносни посланици од опозиције. већ и Срби и Романи од владине (Деакове) странке, кад се расправљало какво важније народносно питање. Тај народносни клуб при доцнијим изборима све је мањи бивао. Владини посланици нису у њега више никако ни долазили, а Саси због њихове размирице са Романима, сачињавали су опет посебан клуб. Од народносних посланика у оно доба осим Милетића, играо је

важну улогу од стране Романа млади Александар Мочоњи. Но Александар Мочоњи у г. 1873 положи свој посланички мандат, што је био тога уверења, да се са Мађарима неда даље радити. Иза њега остаде ипак у клубу као председник његов стриц Антон Мочоњија.

У доба развојачења угарске Крајине, још је био приличан број Срба и Романа народносне опозиционе странке на угарском сабору. Избори у Крајини умножили су тај број посланика. Др. Лаза Костић, др. Полит, Вићентије Бабеш и генерал Трајан Дода, придошли су на угарски сабор из Крајине као народносни посланици.

Кад је др. Полит дошао на угарски сабор, нашао је тамо од Срба посланика народносне опозиционе странке: дра Милетића, дра Максимовића, Александра Трифунца и дра Лазу Костића, који су сви били чланови народносног клуба. Романа у том клубу било је у оно доба мало више но Срба.

Како су посланици из угареке Крајине на угарски сабор већ у потпуном броју дошли*), таки су почела саветовања у народносном клубу о том: да се учини законски предлог о регулисању одношаја у Крајини. Генерал Дода, који је скроз и скроз познавао Крајину, давао је врло добре податке за формулацију тога предлога.

При саветовањима живо су учествовали Милетић и Бабеш. Поднашање самог предлога буде поверено панчевачком посланику. И тако на скоро, како је др. Полит дошао на сабор, добио је прилику да ступи са беседом пред угарски сабор.

Та беседа са предлогом гласила је:

*) По изборном закону од г. 1848 свака граничарска регимента и шајкашки батаљон, могли су слати само по једног посланика на угарски сабор и тако читава угарска Крајина могла је имати само четири посланика.

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

11. маја 1874.

(По стенографији.)

„Поштовани представнички доме! Имаћу част један предлог за одлуку, који се на негдашњу Крајину односи, како у име моје, тако и у име мојих садругова из Крајине поштованом дому поднети. Са последњим панчевачким избором, довршени су у смислу зак. чл. V. од г. 1848. сви избори у утеловљеној Крајини, и ми изабрани заступници у тим крајевима, пошто смо наша места у овом поштованом дому заузели, и пошто је по томе сва Крајина сада представљена, држимо за нужно да тај предлог учинимо у интересу утеловљене Крајине, по жељи и по потреби тамошњег народа.“

„У смислу кућевних правила биће у мотивацији тога предлога кратак. Не ћу се упуштати у разлагање појединих тачака, већ ћу само дух тога предлога да осветлим. (Чујмо!)“

„Поштовани представнички доме! Пре свега ми је изјавити, да утеловљена Граница, у колико се апсолутне солдачке владавине опростила, те у колико би утеловљењем к Угарској имала изгледа да ступи у уживање слободе и уставности, — она то утеловљење радостно поздравља. (Живио, са левице). Права је клевета кад се Граничарима пребацује да они неће слободу, неће уставност, већ да воле апсолутну солдачку владу. У тој клевети лежи такова претпостава, која вређа осећај Граничара. Слобода и уставност такова су блага, да их сваки народ радосно прима и тешко да има народа, који би слободу и уставност одбацио, само ако му се права слобода, права уставност даје. Ал то је баш питање, да ли се при утеловљењу Крајине тако поступило, да се Граничарима благодети слободе и уставности омиле?“

„Нећу поштовани доме, ову тему даље да изво-

дим. Свако утеловљење од делова једног државног тела, увек условљава неко прелазно стање, које је са незгодама скопчано. Ја у обзиру утеловљења Границе не могу захтевати ни од владе, ни од овог законодавног тела, да у утеловљеним деловима на мах без икаквог прелаза нормално стање створи, ал толико не само као из оних делова изабрани посланик, него као изабрани представник ове земље, могу у интересу опште отаџбине искати, могу шта више од владе захтевати, да према оном народу буде праведна и праведљива, да покаже поверења, а особито да себи узме труда, да се о стању присаједињених делова обавести, да себе и овај поштовани дом оријентира. Када се у каквом државном делу тако велике промене догоде, као у Крајини, онда верна и истинита информација најважнија је ствар. У том обзиру прво угарско министарство од г. 1848 било је према Граници пуно опрезности и постављало је највећу важност на верну и истиниту информацију. Ја у знаменитој беседи Кошута Лајоша од 11. јулија г. 1848. налазим у обзиру Границе овај пасус: „Опуномоћили смо барона Храбовског, главног војеног заповедника, да позове граничареки народ, нека по општинама или по окрузима међу собом изабере људе, који нека дођу овамо, нека обавесте, нека оријентирају министарство, нека растумаче тамошњег народа жеље, по којима ако би било још што, што би им се могло праведно дати, то ће министарство одма учинити.“ И ми само тако верне и истините информације желимо, да би поштовани дом на основу истих информован био. И нашем предлогу само је та цел, да се пошт. влади и пошт. дому средство за набаву истинитих информација даде.“

„Но поштовани доме, има нешто што је пре свега нужно за такове информације, а то је поверење према Граници. Ако влада, ако ово законодавно тело нема

поверења према оном народу, те у њему саме бунтовнике и велеиздајнике сматра, то је онда све забадава. Ја ћу поштовани доме, у том обзиру бити са свим искрен. Хоћу да кажем у колико и под којим условима може се рачунати на патриотизам Границе. Ја патриотизам за велеважно у свакој држави сматрам. Садање жалосно финанцијално и газдиско стање, ја га за отаџбину тако опасна не држим, као оно стање, где би у грађанима једне државе патриотизам стао малаксавати. Патриотизам у стању је све незгоде одстранити. Видимо у том примера у Француској. Тешко је што равна у повесници наћи, да је која држава тако страшно страдала, као што је Француска, али неограничени патриотизам француски платио је за кратко време, на велико чудо читавог света милијарде, и сада од дана на дан подиже своје економско стање. Такови патриотизам желио бих ја видити у свију грађана Угарске. Но у садањем правцу политичном, којим ова држава иде, видим баш у том обзиру највећу опасност. Има једна главна идеја, која се данас као начело истиче и која за правац читавој унутарњој политици Угарске служи, а та је идеја: Идентификација мађарске народности са државом. Ја ову идеју за то за нашу отаџбину опасном држим, јер пошто је мађарска народност у поседу државне силе, може се читав одношај према немађарским народностима, читаво питање народности изврћи као питање силе. Ја ову тему, поштовани доме, нећу даље да изводим, само сам толико хтео рећи, да утеловљена Граница има своје народносне својине, на које свака добро уређена управа треба да има обзира. Хтео сам рећи, да тако звани закон о народностима, ако је већ по себи недостатачан, да је у обзиру Границе још недостатачнији, а да рђава примена тога закона у Граници право незадовољство проузрокује.“

„Поштовани доме! Ми тамо у Граници то држимо, да домољубље не мора инволвирати (садржавати) мађарштину (a magyarságot), да провинциализовање (polgarosodás) не значи помађаривање, да ми можемо бити добре патриоте, верни и добри грађани Угарске, а да не морамо бити Мађари. Ми сматрамо Угарску за нашу општу отаџбину и готови смо за њу највеће жртве поднети (Одобравање). Као што је Граница свагда жртве доносила, своју крв пролевала, кад ју је цар и краљ позвао, тако ће знати и за ову отаџбину крв пролевати, ако се само њене народносне особине буду у обзир узеле.“

„Поштовани доме! Ми се надамо, да ће ово законодавно тело умети Граничарима показати, да је уставна Угарска у стању више дати, него пређашња апсолутна милитарна влада. Препоручујем предлог и молим да се прочита.“

Предлог за одлуку у ствари одстрањења тегоба Границе.

Пошто су избори за земаљски сабор у негдашњој банатској Крајини и шајкашком батаљону у смислу V. зак. чл. од год. 1848. довршени и у тим крајевима изабрани земаљски заступници у законодавном телу Угарске свиколики своја места већ заузели; — пошто је пре утеловљења исте Крајине а наиме приликом расправе у овом земаљском сабору о законима и наредбама за Крајину, које је ово законодавно тело усвојило, то начело постављено како од тадашње владе, тако и од самог сабора, да се стање законодавно и административно само регистрира онако, као што је у Крајини нађено, све дотле, докле у Крајини изабрани заступници своја места у овом законодавном телу не заузму, и тек ће се онда за Крајину нужне промене,

које тамошње околности захтевају, путем законодавним моћи увести; пошто је дакле то доба сад настало:

погледом на то, што је Крајина кроз столећа одлучени положај и састав имала, који ни у чему на састав Угарске наличио није; и по томе да се пређашњи састав са садањим саставом Угарске тек у сагласје има довести;

погледом на то, што су закони и наредбе од пређашње милитарне, владе које је ово законодавно тело примило, недостатачни и што у многим стварма не одговарају самим потребама оних крајева, а још мање се дају у склад довести са утсавним институцијама; с друге стране пак околност та, што поред наредаба и закона од пређашње милитарне владе, уведен је судски и административни састав што у Угарској влада;

погледом напоследку на то, што народ у Крајини има своје народностне и племенске особине, на које свака добро уређена администрација мора имати обзира;

погледом на то, што су се усљед тог изванредног а штетног стања многоструке тегобе породиле, од којих особиту пажњу заслужују:

1-во у погледу политично-административне организације: што су бивши пуковнијски округи другим жупанијама утеловљени, тако, да су у муниципску свезу дошли са пределима и општинама, којих су општински, економски, саобраштајни и друштвени одношаји, интереси, и обичаји разни, од оних, што у бившој Крајини постоје, и што су утеловљени тако раскомадани, и раздробљени, да важност њиног гласа, и по томе важност уплива њиних представника на своје властите, општинске и домаће послове у огромној већини других гласова и интереса ишчезава.

2-го, што је у погледу правосуђа механично и без свезе и сугласа заведена смеса које поставших аустриј-

ско-крајишких, које угарских закона, компетенција, процедура, и установа, тако да ни судови, ни грађани нису у том погледу на чисто; што је на име у важности остављен затечени крајишко-пресци закон из доба превентивних мера и без пороте: што и при самом постављању судова и судија није се у обзир узело знање потребних језика, и познавање постојавших закона, односаја, и обичаја.

3-ће, што је у опште у бившој Крајини, где су административни и судски послови које у немачком, које у језику дотичних народности вођени и обављани, и где је мађарски језик непознат, свестрано и на пречац уведен мађарски језик како у политичној администрацији, тако и у судству, и што се и постојећи закон о „равноправности народности“ не врши, место да је и онако оскудан закон о равноправности народности поправљен, или бар да су с обзиром на стање и околности у Крајини у свези са администрацијом и судством у већој мери практичне олакшице дате.

4-то, што је у важности остављен школски закон, у кога се честимице криво сваћеном смислу, донде постојавше вероисповедне основне школе, силом, и у наточ постојаном опирању дотичних вероисповедних општина, проглашују за комуналне, и као таке како оне, тако и учитељи у њима трактирају тако, да место да министар просвете, по §. 25. XXVII. законског чланка од г. 1873. о утеловљењу Крајине, удесио примењивање угарског школског закона у Крајини, место да примењује опредељења тога закона вероисповедним школама, и жељи и потреби тамошњих општина угоднији, оно учитеље вероисповедних школа принуђавати даје, да приносе у пензијони учитељски фонд на начин, којим се вероисповедним школама побија вероисповедни и правије комунални значај.

5-то, што се у бившој, у том погледу занемареној

Крајини не подижу заведења за вишу и стручну просвету, нарочито на језику тамо живећих народности.

6-то, што је у погледу кућевних задружних односаја из вида испуштен обзир на прелазне потребе, тако, да је с једне стране допуштењем неограниченог раскомадања земљиштног поседа, пролетарском стању пут широм отворен, с друге пак стране, да је мерилом и начином деобе, којој и отцеви према самој деци својој морају места дати, така забуна у правним појмовима и опрека у материјалним интересима, и такви раздор у кућама, и међу самим отцевима и синовима произведен, да је што скорија поправка у томе, у интересу како правице, тако и јавнога реда и морала.

7-мо, што за угарску бившу Крајину није онако, као што је за славонско-хрватску установљено: да ће доходак од ерарских шума употребљавати се на културне и обртне цели и потребе дотичних крајева и становника: што и у погледу јавних крајишко-ерарских, трудом такође Граничара грађених зданија, такође нису бившој угарској Крајини онаке пробити и предности ујамчене, као што су славонско-хрватској Крајини, напослетку што у погледу саме деобе шума угарској Крајини нити је згодност места, нити учествовање у оцени шума ујемчено, као славонско-хрватској Крајини.

8-мо, што такође као у развојаченој вараждинској Крајини, није на извесно време ујемчена мања мера пореза са обзиром на још трајуће задружно-економске односаје.

9-то, што у обзиру романских крајишких алпа (планина) није правно осигурано тамошњем становништву бездвојбено њихово право поседа и уживања.

10-о, што крајишком народу такођер није осигурано већ стечено право на бесплатно уживање минералних купатила.

11-о, што број посланика на земаљ. сабору без сваког саразмера врло је мали. Погледом на све ово:

Ми долеподписани изабрани заступници у негдашњој Крајини држимо за нашу дужност предложити: нека поштовани представнички дом изволи из своје средине испоелати једну из 11 чланова састојећу се испитивајућу (enquête) комисију, којој би задатак био, како у споразумљењу са владом и на основу истој на расположењу стојећих података, тако и на основу још других набавити се имајућих података, поред преслушања граничарских посланика и по потреби и других поверења заслужујућих људи из тамошњих крајева — испитати право стање Границе како у погледу правосудства, тако и администрације, економије и наставе, и по томе узевши у обзир како горње, тако и друге тегобе, на основу свих тих података и свестраног испитивања правог стања ствари, почетком идуће сесије, учинити предлог законодавном телу за задовољење и умирење тамошњег становништа.

Та прва беседа Политова била је врло пажљиво саслушана и учинила је на све стране добар утисак. Ово је било врло важно, јер у парламентима од прве „девичке“ беседе (maiden speech) зависи од чести и доцнији успех, јер ко са првом беседом поквари утисак, тај тешко може после задобити пажњу.

Сви листови изражавали су се са признањем о тој првој беседи Политовој. „Еленер“ (тада још опозициони лист) писаше: чули смо „девичку беседу“, али која није постидно оборила очи, већ са далеко разлегајућим гласом пажњу сабора на се обратила. Према данашњој беседи — писаше Еленер — нови посланик може се надати да ће га сабор свагда пажљиво слушати. —

У бившој угарској Крајини, био је тај предлог за одлуку од великог утиска. На све стране се говорило и писало: то је што хоћемо, што захтевамо.

Но исти предлог за Крајину, премда су му важност све странке на сабору признавале, па и сама влада, ипак није имао никаквог стварног успеха. Посланици из Крајине пожурили су два пута ствар тога предлога, али влада — чинила се невешта.

У месецу јуну г. 1874 изнела је влада пред сабор важну новелу о промени изборног реда. Ту се дала прилика дру Политу, да развије своја начела о демократији у свези са народносним питањем. Главна је мисао те беседе била, да докаже, да Угарска или мора постати народносном државом или да је неће ни бити. Ако неће оно прво, она онда мора доћи у сукоб са народима на истоку, и онда ће се народи на истоку огледати „код Филипија". Та беседа, која је била од неизмерног утиска и која је читаву буку у сабору произвела, гласила је:

Беседа Дра Мих. Полит-Десанчића

2. јула 1874.

(По стенографији.)

„Поштовани представнички доме! Имао сам прилике као у Граници изабрани заступник у овом поштованом дому напоменути, да се Граница радује, што је утеловљењем к Угарској ступила у уживање уставних права. (Живио!) Нема двојбе да је изборно право међу свима уставним правима најважније, најеминентније. Можда је било у Граници неких закона и бољих, него што их има у Угарској, ал чега није било, и што се само утеловљењем к Угарској добило, то је, да граничарски народ учествује у законодаветву, да са читавим становништвом Угарске о судбини скуп-

не нам отаџбине решава. (Одобравање.) То је она велика разлика међу негдашњом војничком и садашњом грађанском Границом, чега велики замашај ми искрено и радосно признајемо. (Живо одобравање.)"

„Но на жалост, што се уједно и то признати мора, да је Граница, ступајући у уставни живот, нашла на оно фатално стање, по којем се читаво законодавство Угарске у извесном прелазном стању налази; у обзиру политичних закона наиме показује се нека неодлучност међу напредком и назадком. (Истина! с крајње левице.) Бар ја, поштовани доме, у претресу стојећој изборној новели, према законодавству од г. 1848. и што бих ја као консеквенцију тога демократског законодавства желио, не видим напредак, него у многом обзиру назадак, у колико провирује свуда намера, да је законодавство од г. 1848. у свему предалеко ишло, и да ваља у многим стварма натраг поћи."

„Ја, поштовани доме, ако и не бих могао ово одобрити, то ипак тај поступак врло поњатним, врло наравним држим. И то са особитог гледишта, које је данас меродавно са схватањем мађарске државе и са оном улогом, коју себи мађарска народност у тој држави приписује."

„У том обзиру велика је разлика међу покретајућом идејом законодавства од год. 1848. и овом данашњег законодавства. Нека ми је слободно дух законодавства од год. 1848. у свези са изборним законским предлогом, баш са тог особитог мађарског гледишта означити. (Чујмо!)"

„Нема сумње, поштовани доме, да је законодавство од год. 1848. било радикално преиначење читаве природе дондашње Угарске државе. Законодавство од год. 1848 није био природан развитак пређашњег законодавства, није био известан степен развитка, већ је био, тако рећи, велики скок, којим се из средо-

вечне, готово феудалне, ал на сваки начин конзервативне државе таки прешло у демократску државу. Да се Угарска држава природно, постепено развијала, онда би Угарска постала на континенту најконзервативнија уставна држава, ал не би ипак никад постала оно што Енглеска, јер Угарска није имала никад своју центре (gentry). Немамо узрока жалити, што Угарска није постала конзервативна држава, шта више имамо узрока врло се радовати, што је у редове демократских држава ступила."

„Само хоћу да разјасним, како је могуће било, да се Угарска хтела наједаред да преобрази у демократску државу. Узрок томе није лежао само у тадашњем револуционарном времену, него у нечем вишем: у неком феномену, који је јединствен само у Угарској, феномен, који разјашњава, како је могуће да аристокрација мађарска, да је та аристокрација, којој се најмање може приписати нагињање к демократији, да није дала онај отпор, који видимо г. 1832 у Енглеској, него је примила читаво демократско законодавство од г. 1848. Овај феномен разјашњава само ватрена пијететна љубав к мађарској народности, и она мисао, да ова отаџбина постане мађарска држава, да постане једна народна држава. У законодавству од г. 1848 била је по мом мњењу та покретајућа мисао: да кад се једном даде читавом становништу грађанска слобода, кад се уведу демократске институције, да ће то читаво становништво Угарске, да ће се различне народности прелити у ону народност, која је себи присвајала извојевање те слободе, а то беше мађарска народност. Мислило се, да ће грађанска слобода и демократске установе бити довољне, да из становништва Угарске начине један народ, да из Угарске начине народну државу."

„Али ово беше страшна заблуда, јер се не познаваше природа нити народности, нити демократске др-

жаве. Слобода и демократија не само да не слабе и да не растварају поједине народности, већ напротив, утврђују и снаже осећај народности. Баш то је знак демократске државе, да у њој све појаве државнога живота, а к томе припада у првој линији природа становништва, која се у појединим народностима изражава — на површину долазе. Законодавство од г. 1848 дакле кад је демократске установе, а наиме са изборним законом народно претставништво увело, а при том имало ту цел, да од Угарске начини народну државу — било је само собом у противусловљу. Ја све ово зато овде спомињем, што ћу у свези са изборном новелом прећи таки на велико демократско начело, које би се имало у изборни закон увести и које ја једино за конзеквенцију демократског законодавства од г. 1848 у обзиру изборног реда сматрам."

„Поштовани доме! Ја за велику несрећу у свакој држави сматрам, ако законодавно тело није прави израз становништва те државе: ако се у њему не огледају све струје државног бића, јер онда те струје налазе свога изражаја изван парламента и кадре су под извесним околностима и саму државу у опасност ставити. Хвала Богу, што је и за нас народности ово законодавно тело оно земљиште, она арена, у којој се умно борити можемо, у којој нашим назорима израза дати можемо, ма како се они од велике већине овога законодавног тела разликовали и недао Бог да икада са тог законитог терена пређемо на оно поље, где синови једне отаџбине постану непријатељи. (Одобравање). Ал зато би ваљало да и ово законодавно тело саслуша наше назоре са свом мирноћом, која је изван домашаја племенске страсти."

„Ја сам, господо, научен све појаве у државном животу са неког вишег гледишта сматрати. Као што могу себи рачуна дати о тежњама мађарске народно-

сти у овој држави, тако не могу допустити, да се тежње немађарских народности као непатријотске сматрају.“

„Појави у немађарских народности нису управљени против наше отаџбине, јер ја једва познајем тако злочести народ, који би против сопствене отаџбине се борио. Него сви појави код немађарских народности пошли су и иду на то, да се мађарска народност не идентификује са државом, а циљ је та, да се нашој заједничкој отаџбини, према којој нас једнаки пијетет веже, даде онај изражај, који јој по природи становништва иде. Ово је мислим, поштовани доме, чист израз начела демократског, ово је консеквенција законодавства од г. 1848. Зато ми, немађарске народности, примамо радо законодавство од г. 1848, но примамо га са свима консеквенцијама, примамо демократска начела у читавом простору. Консеквенција демократског законодавства од г. 1848 према ономе, како је угарску државу наједаред из оне системе владавине, што је пре год. 1848 постојала, у ред демократских држава увела, консеквенција тога законодавства у изборној реформи била би та, да после 26 година не иде натраг, као што то у претресу стојећа новела чини, већ да један велики корак напред учини и са изборном реформом уведе оно велико демократско начело, без којег се права демократска држава неда ни замислити, а то је начело: suffrage universel — опште гласање.“

„Поштовани доме! Ја о овом великом демократском начелу нећу говорити са оног гледишта, које би се тицало само моје народности, јер нама Србима цензус и друга ограничења, што се на сермију односе не би могла толико шкодити, него хоћу да говорим о том великом начелу у опште погледом на Угарску, и на угарску државу.“

„Опште гласање у Угарској показује се у са свим другом виду него у другим државама. Што се

зове „la souveraineté du nombre," царствованье бројева, ако је у другим државама опасно и излишно, јер тако звана „volonté générale", општа воља, и другим начином може израза наћи, за Угарску је опште гласање за то нуждно, што би се њиме могло општој вољи а тиме природи становништва Угарске израза дати. Ја знам да се тај резултат одмах постигао неби, јер опште гласање ако ће да буде израз праве демократије, мора ићи успоред са општим изображењем, иначе може постати средство против демократије у опште, а у Угарској могло би послужити као средство оне народности, у чијим је рукама у овај мах државна моћ. О том ја себи не правим никаквих илузија. Ал напослетку изображење мора и у Угарској напред корачати, а то изображење неће осећај народности умалити, него ће га још увећати, јер ја за сасвим немогуће држим, да би то изображење — мађарско могло постати, што бих и онда за немогуће држао, кад би мађарска народност имала ону културну снагу, што је има немачки народ. Изображење дакле у Угарској свагда ће имати за последицу утврђење и повећање свести немађарских народности. А резултат тога опет мораће бити тај, да се Угарска мало по мало — не велим одмах — преобрази не у народну, него у народносну државу. Моје је најдубље уверење, да Угарска временом — и ово наглашујем, не велим одмах — мора постати или источна Швајцарска или да је неће ни бити. Не треба се од тог плашити. То је консеквенција законодавства од г. 1848, то је консеквенција демократских начела, демократске државе, и ово по нарави становништва угарског мора доћи, чим са општим гласањем и изображењем — немађарске народности све до веће свести буду дошле. Мађарски народ има само ту алтернативу: да, или с нама заједно иде једним правцем, како би ова наша отаџбина постала слободна, демократска

држава, или да се ради преваге, и то ексклусивно државне преваге мађарског народа, поведе за врло варљивим и сумњивим савезом, који би не само слободу угушивао, него напослетку и биће наше отаџбине у опасност доводио, звао се тај савезник Аустрија или друга која велевласт.“

„Да је пак мађарски народ, или бар она већина у законодавном телу, која мисли да представља мађарски народ — да је између ове две алтернативе једну изабрао, то јасно показују сви појави од поравнања год. 1867. Нама немађарским народностима јасна је ствар, да је један од главних узрока за поравнање од год. 1867 био и тај, да се препондеранција мађарске народности у Угарској осигура, ма да је ово било са жртвом добитака од год. 1848.“

„Но и ово је велика заблуда. Ако се год. 1848 велика заблуда у том састојала, што се мислило, да ће се са демократским институцијама моћи немађарске народности у мађарску народност прелити — та заблуда постоји данас у томе, што се мисли, да је могуће са конзервативизмом, и то са оним конзервативизмом, који по својој нарави и усљед поравнања од год. 1867 своје конце у Бечу има, да је могуће са тим конзервативизмом с једне стране немађарске народности у запту држати, а с друге стране пак мађарском народу слободу и Угарској самосталност одржати. Ја се чудити морам, како у овој поштованој кући може још илузија бити о оном, што се збива и што се преправља у Бечу. Одговор велепштованог министра-председника на интерпелацију заступника Коломана Тисе, мислим, да не може сумње оставити о том, да су угарску владу посве мимоишли били при промени ратног министра у Бечу, и ја се мирнећи поштованог посланичког садруга Коломана Тисе само чудити могу, с којом је одговор министра-председника примио. Ако би штогод на овом

свету могло сумњиво бити, то је несумњиво, да себе у Бечу врло јакима осећају, кад мисле, да могу мађарску владу обићи."

„Кад се могло то догодити, да се тако важна ствар свршава за леђи оног моћног грофа Андрашија, чији је уплив до скора био одлучан по судбу монархије — онда овоме, мислим, не треба коментара."

„Ал ово се могло предвидити. Кад се Беч јаким осећа; кад Аустрија има другог савезника: онда нема обичај респектовати самосталност Угарске. То је стара хисторија, то је традиционална политика, коју поравнање од г. 1867 није много могло изменити. (Живо одобравање с крајне левице.) Највећа погрешка поравнања од г. 1867 била је та, што Угарска није тражила тежиште у својим народима, већ је тежиште своје снаге тражила у Бечу. (Одобравање с крајне левице.) Но још је већа погрешка, што се добивена државна власт употребила против немађарских народности. Сада кад би реакција отворено ступила, нашла би широко поље, јер кад је већ мој поштовани пријатељ Мочари могао то казати, да се и сам мађарски народ размишљава: није ли био бољи апсолутизам, него ова мађарска уставност, онда шта ми, немађарске народности да рекнемо, у обзиру којих је тај мађарски устав постао правом карикатуром. Али ово је било и биће све дотле, док Угарска не буде тражила у самој себи, у снази својих народа, него негди на другој страни извор свога тежишта. Да пак Угарска сама у себи, у својим народима нађе снаге, биће само тако могуће, ако се у Угарској уведу демократске установе и ако се Угарска по природи свога становништва преобрази. По моме мњењу све противности у Угарској, које би могла природа становништва у себи садржавати, могле би се само средством демократских установа изравнати. За то као за консеквенцију законодавства од г. 1848, као

за излив демократије и демократских установа, могу само за опште гласање бити. (Одобравање с крајне левице.) И пошто у расправи стојећи законски предлог не садржава то начело, то га не могу примити за основу специјалне дебате, него се придружујем предлогу поштованог пријатеља Мочарија."

„Остаје ми да још коју рекнем о самом законском предлогу. Имао бих многе примедбе да учиним, али нећу да злоупотребим стрпљење поштованог дома, и зато ћу да рекнем неколико речи само о VI. заглављу. Мени се диспозиције тога заглавља управо свиде као неки монструм. Ја таково што не налазим нигде на свету, ни у једној европској држави: и ја не знам кад би то ко год у каквој изображеној држави читао, шта би мислио о Угарској — морао би се питати, је ли то европска држава или што друго? Но мени је јасна ствар, да ове диспозиције нису само управљене против опозиције, него највише, као што је велештовани г. министар унутарњих послова рекао: против немађарских народности! Ово је г. министар јасно и разговетно казао. А ја велим: hodie mihi cras tibi. (Немир с деснице: охо!) Јест, диспозиције тога закона јесу двосечно оружије. Ако сутра наступи у Угарској каква реакционарска влада, која би са свим од Беча зависила, диспозиције тога закона неће се употребити против немађарских народности, него против Мађара, (Истина, тако је, с крајње левице) и онда може се и то догодити, да ће сабор — не велим први, који би се на основу тога закона саставио — него други, трећи, да би послао своје посланике по октобарској дипломи, у Беч (с деснице: Изволите). У осталом нећу о том заглављу даље да говорим, јер кад је пошт. г. министар унутарњих послова те диспозиције јасно означио као питање силе против немађарских народности, онда то не може бити предмет расправе у једном парламенту."

„Остаје ми још коју да рекнем о предлогу за одлуку, што је централни одбор поднео. Исти одбор врло умесно наглашује: „да свака реформа, која хоће да поправи изборни ред, мора решити и питање самог представништва, и по томе имала би се та оскудица у закону што пре попунити и т. д.“ Ово је наравни течај изборне реформе у свакој цивилизованој држави, и само у Угарској морала се та ствар натрашке почети. Врло сажаљевам, што је у предлогу централног одбора о свему говор, само не о Граници, па ипак је тамо у обзиру представништва још већа несаразмерност него и у самом Ердељу. У Ердељу постоји несаразмерност само у појединим срезовима, ал у Граници је то у целом, тако, да је читава Граница тако несаразмерно представљена, да томе примера у читавој Угарској нема. По статистичним податцима, које је пошт. г. министар унутарњих послова законском предлогу приложио, у утеловљеној Граници у опште долази на 108.000 душа један посланик, а кад се одбије шајкашки округ, који саразмерно на 34.000 душа бира једног посланика, то за банатску Границу остаје, да скоро 140.000 душа бирају само једног посланика! Више пута је то казано, и само законодавство од год. 1848 је то казало, па и лане при расправи о утеловљењу Границе, речено је овде у пошт. дому, да је ово у обзиру Границе само провизорна диспозиција, па ипак у предлогу нема ни спомена о Граници. Ја бих по томе молио, да пошт. дом изволи уважити исправак, који сам слободан у име моје и у име свију мојих садругова из Границе, пошт. дому поднети. Садржај тога исправка био би тај, да се у предлогу за одлуку у другом реду после речи „ердељски“ стави још и „граничарски.“ Овим исправком гласило би дотично место овако: „Нека одлуком изрече представнички дом, да се министар унутарњих послова упућује,

да у обзиру изједначења оних несаразмерности, које највећма у очи падају, особито у ердељским и граничарским деловима, што пре законски предлог овом дому поднесе и т. д.“ (Одобрење с читаве левице.) Мислим да ово изискује нека деференција, нека мала деликатеса према оном народу, који је био вековима од Угарске оцепљен, и који се опет отаџбини придружио. (Одобравање.)“

„Још само две три речи па да завршим. (Чујмо!) Ја у расправи стојећи законски предлог држим за Угарску врло фаталним, јер као што рекох, то је двосечно оружије. Угарска стоји на прагу великих бура, које су у свези са решењем великог источног питања, које ће по свој прилици решити и судбу Угарске. (Кретање с деснице: охо!) Ми посљедователи демократије — а овде разумевам не само немађарске представнике, него и оне Мађаре (magyar emberek), који хоће да ова држава постане слободна и демократска држава — ми се надамо, да ћемо ову отаџбину у тим бурама спровести и спасти, ал вами господо на оној страни, кад та катастрофа великог источног питања дође, ми Срби рећи ћемо вам: код Филипија видићемо се опет. Bei Philippi sehen wir uns wieder! (Велико кретање, жагор, многи посланици остављају своја места, председник одгађа седницу на пет минута.)“

(Сцена у сабору. Крајњи левичари рукују се са Политом, замерају му само последње речи. Он им ово хоће да разјасни. Левичари Тисини називају крајње левичаре издајицама, што су Политу аплаудирали. Тиса долази јаросно председнику: нека продужи седницу. Седница се продужи и стане говорити с деснице Пишут, кога у ларми нико не слуша. Тиса тражи Јулија Шварца, који је од левичара први уписан после Пишута, да би одговорио Политу. Међу тим је др. Полит из саборнице изашао и отишао у стенографски

биро, да види како му је беседа снимљена. Дође на ред Шварц и у течају говора позове дра Полита да разјасни смисао својих последњих речи. Српски посланици траже Полита и доведу га у саборницу, да одговори Шварцу. На то проговори:)

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословника, у личном питању слободам сам искати реч. (Чујмо!) Могао сам приметити, да су моје последње речи врло рђав утисак учиниле. Није ми била намера, да оно кажем, што се хоће сада у мојима речима да нађе. Наиме није ми била намера да што против самог мађарског народа рекнем, кад сам казао, да ћемо се код Филипија опет наћи. Ја сам напротив хтео казати да су се српски и мађарски народ братски слагали кад су кроз столећа ову отаџбину против Турака заједнички бранили и крв проливали. Ко је читао Шекспирову Цезара зна, да Цезар Брутусу незахвалност пребацује: то је нешто, што се може и на поступак са Србима аплицирати. Него ја бих на сваки начим желио, и то сам и хтео рећи, да при решењу великог источног питања Срби и Мађари сложни буду и да се при тој великој катастрофи не нађу као непријатељи, већ као пријатељи. Изволите тако протумачити смисао мојих речи."

Тумачење, које је др. Полит својој беседи са последњим речма дао, било је доста усиљено, што му је и Тиса, тадањи вођа опозиције, у својој сутрашњој, великој беседи и пребацио. Али Полит је хтео само то да рекне, да са оним Мађарима, који терају политику непријатељску против народности, да са њима мора доћи до сукоба код „Филипија", али да то не искључује, да са Мађарима, који би водили рачуна о народностима и о будућности истока, да може бити споразума.

Тисина беседа као одговор Политу била је управљена колко против народности, толико, и још више против крајње левице, која је беседу Политову одобравала. Тиса је назвао таково одобравање правим „злочином“ са гледишта мађарског. Но на сваки начин беседа Политова означила је народносно, а Тисина мађарско становиште.

Ту мисао ухватио је др. Милетић, те је у „Застави“ о Политовој беседи написао чланак под насловом:

Сусрет мађарске и „народносне“ мисли

који је чланак гласио:

Панчевачки посланик држао је беседу, у којој је разложио, како идентификовање државе са мађарском народности доводи државу у опреку са демократичним начелима и установама, и како Угарска постојати може само као „источна Швајцарска“, или — никако. Том приликом на крају избачена ракетла: да ће Мађари и Срби, кад источни рат букне, на бојном пољу састати се, послужи Тиси Калману за изјику, да сутра дан, трећи дан изборне расправе, све своје стреле просте на Полита и на политику народносних заступника.

Тисин одговор праћен је, као што пештански листови пишу, бурним усклицима са десна и лева.

Тиса види у Политовој беседи две главне мисли и тежње: једну да на основу демократије не може постојати народна, него само народносна држава; другу, да Угарска или не може, или само као „источна Швајцарска“ постојати може. Тиса се позива на северну Америку, где је „по његовом знању“ демократија одомаћена, и где се „по његовом знању“ становништво не састоји из самих Енглеза, или урођених Американаца, него из таких, који разним народностима припадају, а особито из многих Немаца. Он „зна“, да је северна

Америка ипак народна американска држава, које је званични језик изкључиво енглески.

И на послетку „зна“ Тиса, да је та народна американска држава врло озбиљно умела оне по претима лупати, који су је растворити хтели. Том су приликом неки мађареки посланици викали: „И ми ћемо тако чинити!“

На ово одговарамо пре свега, да Тиса доста које шта не зна о северној Америци, на ни то, да у северној Америци заиста има области, у којима се и други, осим енглеског језика, а наиме немачки, као званични употребљује: друго, северна Америка није држава једне, па ни саме енглеске народности, као што Мађари хоће да Угарску начине државом само мађарске народности: а што се тиче лупања по претима, то примећавамо, да „батина има два краја,“ и да као што Тиса каже, да се он и његови не боје наших претња, које управо нису претње, него „опомене за времена,“ тако се и ми и наши не плаше Тисиних и шовинско-мађарских претња. Нерадо се позивамо на г. 1848 и 49, али у тачци „лупања“ Срби не би имали постидни бити. Међу тим нека Тиса не мисли, да ми имамо вољу, ил потребу бити „авангарда“ реакције, и у опште „да имамо“ вољу или потребу, играти улогу јужних противу Северо-Американаца. Као што смо толико пута рекли: има ту са запада и севера, с десна и лева, доста кобаца, и питање је једино то: може ли тима снага једног јединог, ма како јуначког народа у Угарској без одушевљеног суделовања других народа, или „народности“ одољети? То је питање, и ништа друго — ни мање, ни више.

Али Тиса предвиђајући, „да што је било опет бити може“, и то можда још у друкчијем „пољачком“ облику, „народностима“ пред очи ставља, да је плод таког сусретаја код Филипија био опште удручење, умртвљење

сваке народности, насиље, под којим су оне („народмости“) дотле стењале, докле истрајност мађарског живља није и њих ослободила.

Признајемо истрајност мађарског живља, али неможемо признати да је он једини и нас ослободио.

Било је ту и наше помоћи, а помогла је још више констелација европска, пораз немачко-централистичне Аустрије на Солферину и Садови. Ко може добар стојати, да не могу подобне околности наступити за дуалистичну, немачко-мађарску, 20 милиона Славена уз зид притискујућу Аустрију?

Тиса вели, да би у оном часу, кад би науку, да је мисао мађарске државе неоправдана и немогућа, не само појединци него и масе остварити хтеле, свакако састали се „код Филипија“ (т. ј. на бојном пољу), но на таки загрљај, који обојима може опасан бити, али из кога и за мађарске противнике избављења може бити само, ако они т. ј. Мађари победе, јер ако се и опет догоди, што се једанпут догодило, да савезом са реакцијом и апсолутизмом Мађари подлегну, то би и народности пале, и лежале донде, док их Мађари не подигну. Ми и на то велимо: да нити су нас Мађари избавили, нити вредности има тако подизање, које пале само на то подиже, да другоме служе.

Но Тиса наравно неће да призна, и допусти, да су „подигнуте“ народности слушкиње мађаретва.

„Ми смо, вели он, створили закон о народностима, којим дајемо равноправност у муниципијама на широком основу; при устројству судова распростри смо слободно употребљење језика до судова првог степена, и од оно доба, од год. 1868. не само да је сваком могуће путем права удружења, и састанка радити за просвету својих суплеменика, него смо такође створили закон, по ком се у самим оним основним школама, које држава издржава, на оном језику обучава, којим до-

свечно становништво говори; ми смо створили такође закон, по ком држава мора све до вршка средње школе потпомагати, и издржавати таке заводе, у којима није мађарски језик предавни језик."

Какав је закон о народностима, о томе нећемо да говоримо. Доста, да с њим ни једна „народност" није задовољна, и да је сам Тиса другом приликом казао, да само на згоднije околности чека, да га још скучи, или још можда са будућим министром Кеглевићем збрише. Што се тиче језика код првостепених судова, дотле смо дотерали: да се искази странака, па и самих окривљених, и сведока узимљу на мађарском језику; да и у самој бившој Крајини, где у селима нико не разуме мађарски, судске одлуке, па и саме прве позивнице издају се на мађарском језику, што ни у Турској не бива — и то Тиса зове: слободно употребљење језика! Што се основних школа тиче, није нам познато, да их има на немађарском језику, које држава потпомаже, има можда по где где у горњој Угарској, где по гдекоји мађарски кандидат и посланик испроси за своје бирачке општине по коју мангуру из државне касе на основну, али комуналну школу, т. ј. таку, где државни органи постављају учитеље, и то таке, који на словачкоме језику мађаре дух словачке деце.

Но зар та помоћ иде тамо из мађарског џепа? И како би се и могло предавати деци него на матерњем језику?

Или Тиса замишља, да и до тога доћи може, да се деца у „чувар-кућама" (где се чувају мала деца) науче мађарски, па да у основним школама почну мађарски обучавати се? До душе, тамо иде руда, како се упутила, али — ту јој може и брег бити, у који ће ударити. Тиса спомиње и закон о подизању средњих школа на немађарским језицима. Где су те школе? Досад видимо само једну, у Сомбору, и та је

већ у три четвртине мађарска, а скоро ће се сва српскост те гимназије свести на учење, и то необавезно, произвољно учење српске граматике. А поступак са трима словачким гимназијама показује меру и саме толеранције немађарских средњих завода.

Међу тим, заман је дискусија о тим стварима. Разлози не помажу. Тиса одговарајући Бетији и мађарским конзервативцима, умео је позвати се на Токвила, који је неком конзервативцу, што га је опоменуо, како је демократија опасна по слободу и државу, одговорио: „Пријатељу! Не дебатујмо више о том, да ли ће демократија по слободу бити опасна или корисна; то није више теориска мисао, нема разлога, о том дебатовати: то је чињеница. Није више задатак, испитивати, да ли је боље по слободу и државност, што је демократија ту, него је задатак, демократију тако руководити, да она слободи и државности у прилог иде."

А Тиса неће да види и увиди: да су и немађарске народности у Угарској чињеница, и то која на милијоне броји, и да није више питање, је ли то опасно и корисно по угарску државу, него да је задатак, уденавати ствар тако, да по слободу и Угарску државу буде безопасна и корисна. Њему је биће „мађарске" државе јасно као сунце, а испред питања народности зарива као ноје главу у песак!

У томе и лежи фатализам: што је мисао „мађарске," т. ј. таке државе, која би на себи скроз носила тип мађарске народности, са одрицањем политичног значаја и замашаја свима немађарским племенима — што та мисао долази у опреку и сукоб са другим двема великим мислима овога века: са мишљу демократије и народности, и међу њих је упала као међу два жрнала.

Или ће се мађарска држава прилагодити демократској и народносној мисли, које једна с другом, ако

не у узрочној, а оно свакако у рециирочној, узајамној свези стоје, и по томе или ће се Угарска према тим мислима и тежњама преустројити — или ће зрно међу жрналима смлевено бити.

То је питање!

И томе је питању панчевачки посланик др. Мих. Полит-Десанчић тако узвишеног, тако топлог и одушевљеног израза дао, да се Панчево са својим послаником, Српство са својим сином поносити може.

Буџетска расправа, која је требала бити у јесен г. 1874, дошла је на ред тек фебруара месеца г. 1875, те је дала прилику дру Политу, да у повећој беседи изрази своје мисли о државним финансијама Угарске, а уједно да доведе у свезу рђаво финансијално стање Угарске са рђавом унутарњом политиком, и да при таком стању упозори угарске државнике на судбу Турске.

Та је беседа гласила:

Беседа дра. Мих. Полит-Десанчића

4-ог фебруара г. 1875.

(По стенографији.)

„Пошт. представнички доме! Свагда, кад бих слушао у овој саборници нападаје на пошт. г. министра финансија,*) свагда бих са сажаљењем погледао на мужа, кога је читав живот најчистије домољубље, а кога је сутон живота неограничено пожртвовање за отачбину, ал у коме је читаво данашње стање Угарске тако рећи отеловљено. Повесница ће сигурно споменути његов претежак посао, ал ће тај посао уједно означити, као радњу Сисифову. На жалост, такав је положај, да не само кад би пошт. г. министар финансија, него кад би ми сви, кад би читава земља помогла камен уз брдо

*) Старог Гиција.

ваљати, камен би се опет натраг откотрљао. Садашње жалостно финансијално стање Угарске није нешто случајно, није прелазно стање, него је чиста посљедица читаве једне системе. Када каква земља обилатом снагом снабдевена у мирно доба, без изванредне несреће, без рата, без окупације — ипак у тако финансијално стање дође, томе узроци морају бити изванредни. Једна или две неродице, новчана криза, шта више и само расипање у администрацији никад неби могли Угарску довести до понора пропасти, да је само политична система друга била. Домољубно пожртвовање кадро је много шта учинити, ал где је политична система рђава, ту је свако напрезање узалудно. Истина Француска — као што је изволео споменути пошт. г. министар трговине — могла је платити милијарде, али Угарска тешко да ће бити у стању успоставити равнотежу у својим финансијама, јер Угарској оскудевају увети за домољубно пожртвовање."

„Положај је рђав, како у обзиру државоправног одношаја, тако и у обзиру унутарње политике."

„У државним финансијским питањима и у опште у државној финансијској политици има нешто, врху чега треба да је свака земља, свака држава сама са собом на чисто, а то је: да ли политична система, да ли политични положај одговара финансијској и државно-економној снази јој. Ово је једно другом кореларијум. За то свагда остаје истинита она изрека француског министра: „Faites-nous de la bonne politique, et nous vous ferons de bonnes finances." Али баш што се овога одношаја тиче, то се у повесници Угарске као нека црвена нит вуче нешто, што би се могло као нека појава, као неки феномен означити, и што ја у у повесници других држава не налазим, а то је тај појав, да каква држава за љубав извесног политичног положаја ужасне жртве чини, а никада да не

ужива плодове тих жртава. Од мохачке битке Угарска је страшне жртве доносила у крви и у новцу за одржање велесилног положаја Аустрије; но у колико је велесилни положај Аустрије тврђим постајао, у толико је политичан положај Угарске гори бивао; по томе Угарска је својим новцем потпомагала, да јој сопствен положај гори буде."

„Но и сад пошт. доме, читаво садање финансијско стање даје се свести на једно једито питање, а то је питање: да ли подржавање велесилног положаја Аустрије сачињава специфичан државни интерес Угарске?"

„Ја мислим, да је ово питање већ решено, решено је поравнањем од године 67-е, но којим је начином решено, то јасно показује жалосно стање финансијско наше отаџбине. У свакој држави пошт. доме, могу се правити експерименти до извесне границе, ал је врло жалосно, када једне државе биће, живот, главнице читавих генерација жртвују се нечем, тако неограниченом неизвесном, тако јако проблематичном, као што је велесилни положај Аустрије."

„После огромних светских догађаја, који су се у последњем деценијуму збили, онај који држи велесилни положај Аустрије за специфичан државни интерес Угарске, тај уједно мора веровати у будућност Аустрије. Ја ћу признати, да ово може бити предмет политичног убеђења, али погледом на врло жалосно финансијско стање наше отаџбине, одношај према Аустрији има одлучујући утицај, на баш у том обзиру остаје свагда алтернатива: веровати или неверовати у будућност Аустрије. У колко је једно или друго политично гледиште меродавно, могућна су само два политична правца: једно је политика конзервативаца, а друго је политика странке неодвисности. Tertium non datur."

„Ако је ту већ струја конзервативна, онда јој не може никаква коалиција на пут стати, јер конзерва-

тивна струја, конзервативна странка има своју повесничку консеквенцију и ја мислим, да онај муж (Тиса) који је за ово 7—8 година био најжешћи противник поравнања од г. 67-ме, да неће ући у ту повесничку струју. Коалиција је могућа, али само као прелазно стање. Шта је та конзервативна партија? питао је неки дан Фрањо Пулски, пошт. посланички садруг. Но није то питање, да ли је појам конзервативизма у Угарској правилан или не, него се мора признати као факт, да је у Угарској постојала, и да још постоји конзервативна странка, и да та странка има свој известан политичан правац. Зато баш са највећом љубопитљивошћу чекасмо беседу пошт. посланичког садруга барона Павла Шењеија. Ја ћу признати, да је у тој беседи у неком обзиру била мала дезилузија. Ал у једном ја се преварио нисам, а то је то, да барон Шењеји у овом дому, у овом сабору, још'те сада није могао развити сав свој програм. Конзервативна странка има своју излазну тачку, и ова је врло чиста, врло логична. То је та странка, која у Угарској најбоље представља ону мисао: да лежи у интересу не само Угарске, него и у интересу самог мађарског племена, да подржава велесилни положај Аустрије, и да је тај интерес тако силан, да му је потчињен и сам државноправни одношај Угарске према Аустрији."

„По мом схваћању и конзервативна странка и пошт. левица имају своје додирне тачке, у колко т. ј. les extrêmes se touchent. И једна и друга странка жели ревизију поравнања од 67-ме, само свака са свога гледишта. Дотле пак, док би ова ревизија била могућа, дотле је и примирије могуће."

„Становиште конзервативне странке врло је чисто. Ако велесилни положај Аустрије лежи у интересу Угарске, ако је то специфично угарски интерес, онда ваља дати монархији оно, без чега се тај велесилни

положај не би могао подржавати, но ваља тако дати, да Угарска не дође до пропасти. Ово пак поравнање од 67-ме није учинило. Не варајмо сами себе! Поравнање од 67-ме створило је две различите државе, но од којих ни једна нема снаге, да подржава велесилни положај монархије, с друге стране пак не уједињава довољно снагу тих двеју држава, да се трошкови око велесилног положаја умале. Поред тога, унутрашњи састав сваке од тих двеју држава такав је, као да је свака за себе какова велика сила. Особито је тај административни апарат у Угарској тако лукуриозан, као да је Угарска за себе какова велевласт првога реда. Посљедица такове државне системе мора бити финансијска ексхаурација (исцрпљење), само с том разликом, да она држава, где је промет, обрт, трговина, у опште где су средства издржавања већа, да та држава може дуже да се бори против те финансијске ексхаурације, на против Угарска, која је упућена на пољоделство, кад наступи једна две неродице, једна новчана криза и нешто расипање у администрацији, мора доћи до понора финансијске пропасти. Како би се ваљало борити против те финансијске ексхаурације, која лежи у државној системи монархије — са тим нам је барон Шењеји са својим програмом дужан остао. Али консеквенције већ даног програма дају се лако повући. Ако велесилни положај Аустрије захтева безусловно одржање заједничке војске, а одржавати заједничку војску и хонвиде, превазилази финансијску снагу Угарске, то је наравно, да ваља хонвиде укинути. Томе досљедно био би корак, да се поравнање од год. 67-ме подвргне ревизији, но на корист заједничких послова, и на послетку, да се установа делегација консолидује, односно да јој се други сустав даде. То је чиста политика, која држи, да је подржавање велесилног положаја Аустрије специфичан интерес Угарске и мађар-

ског племена. Значајна је, врло је значајна, господо, она чињеница, да се у опште беседа барона Шењеија с таком нестрпељивошћу очекивала. Значајно је то због тога, што то показује, да је либерализам Угарске, који је са поравнањем од 67-ме инаугуриран, коначно до пропасти дошао; значајно је то и због тога, што смо већ у оној струји, која је била и струја пре 15 година, кад су старо-конзервативци у год. 1860-ој својим начином хтели изравнати Угарску са Аустријом."

„Моје је мњење то: једна алтернатива, да се нашим финансијским невољама помогне, може бити та, кад би се политика конзервативаца прихватила, али онда наравно, да би још већма жртвовали самосталност и неодвисност Угарске."

„Друга је алтернатива, да се нашим финансијалним невољама помогне, политика странке независности, алтернатива, која се састоји у самосталности и неодвисности Угарске."

„Вама Господо, тамо на оној другој страни, можда се види ово питање врло теоретично, ал ја ћу да га схватим са врло практичне стране. Ако је излазна тачка у поравнању од год. 67-ме у обзиру више политике та била, да се велесилни положај Аустрије одржи и утврди, и ако је ово специфичан државни интерес Угарске, па кад се ми ради тог интереса већ финансијално упропашћујемо — то је сигурно оправдано питање, да ли се велесилни положај Аустрије од доба год. 67-ме заиста утврдио? Ако јесте, то за ово има једна проба, која никад не вара, а та је проба: да ли Аустрија има савезничку способност. (С деснице: има.) Ја бар не знам, а не зна ни дипломација, да је тражена алијансија Аустрије, него је Аустрија из сопствене побуде ступила у тројну алијансију, за што? то овде није место разлагати. Но ако је положај Аустрије у тројној алијансији означен, и ако она своје

Америка ипак народна америкапска држава, које је званични језик изкључиво енглески.

И на послетку „зна“ Тиса, да је та народна америкапска држава врло озбиљно умела оне по претима лупати, који су је растворити хтели. Том су приликом неки мађарски посланици викали: „И ми ћемо тако чинити!“

На ово одговарамо пре свега, да Тиса доста које шта не зна о северној Америци, па ни то, да у северној Америци заиста има области, у којима се и други, осим енглеског језика, а наиме немачки, као званични употребљује: друго, северна Америка није држава једне, па ни саме енглеске народности, као што Мађари хоће да Угарску начине државом само мађарске народности: а што се тиче лупања по претима, то примећавамо, да „батина има два краја,“ и да као што Тиса каже, да се он и његови не боје наших претња, које управо нису претње, него „опомене за времена,“ тако се и ми и наши не плаше Тисиних и шовинско-мађарских претња. Нерадо се позивамо на г. 1848 и 49, али у тачци „лупања“ Срби не би имали постидни бити. Међу тим нека Тиса не мисли, да ми имамо вољу, ил потребу бити „авангарда“ реакције, и у опште „да имамо“ вољу или потребу, играти улогу јужних противу Северо-Американаца. Као што смо толико пута рекли: има ту са запада и севера, с десна и лева, доста кобаца, и питање је једино то: може ли тима снага једног јединог, ма како јуначког народа у Угарској без одушевљеног суделовања других народа, или „народности“ одољети? То је питање, и ништа друго — ни мање, ни више.

Али Тиса предвиђајући, „да што је било опет бити може“, и то можда још у друкчијем „пољачком“ облику, „народностима“ пред очи ставља, да је плод таког суеретаја код Филипија био опште удручење, умртвљење

сваке народности, насиље, под којим су оне („народности“) дотле стењале, докле истрајност мађарског живља није и њих ослободила.

Признајемо истрајност мађарског живља, али неможемо признати да је он једини и нас ослободио.

Било је ту и наше помоћи, а помогла је још више констелација европска, пораз немачко-централистичне Аустрије на Солферину и Садови. Ко може добар стојати, да не могу подобне околности наступити за дуалистичну, немачко-мађарску, 20 милиона Славена уз зид притискујућу Аустрију?

Тиса вели, да би у оном часу, кад би науку, да је мисао мађарске државе неоправдана и немогућа, не само појединци него и масе остварити хтеле, свакако састали се „код Филипија“ (т. ј. на бојном пољу), но на таки загрљај, који обојима може опасан бити, али из кога и за мађарске противнике избављења може бити само, ако они т. ј. Мађари победе, јер ако се и опет догоди, што се једанпут догодило, да савезом са реакцијом и апсолутизмом Мађари подлегну, то би и народности пале, и лежале донде, док их Мађари не подигну. Ми и на то велимо: да нити су нас Мађари избавили, нити вредности има тако подизање, које пале само на то подиже, да другоме служе.

Но Тиса наравно неће да призна, и допусти, да су „подигнуте“ народности слушкиње мађарства.

„Ми смо, вели он, створили закон о народностима, којим дајемо равноправност у муниципијама на широком основу; при устројству судова распростри смо слободно употребљење језика до судова првог степена, и од оно доба, од год. 1868. не само да је сваком могуће путем права удружења, и састанка радити за просвету својих суплеменика, него смо такође створили закон, по ком се у самим оним основним школама, које држава издржава, на оном језику обучава, којим до-

тично становништво говори: ми смо створили такође закон, по ком држава мора све до вршка средње школе потпомагати, и издржавати таке заводе, у којима није мађарски језик предавни језик.“

Какав је закон о народностима, о томе нећемо да говоримо. Доста, да с њим ни једна „народност“ није задовољна, и да је сам Тиса другом приликом казао, да само на згоднije околности чека, да га још скучи, или још можда са будућим министром Кеглевићем збрише. Што се тиче језика код првостепених судова, дотле смо дотерали: да се искази странака, па и самих окривљених, и сведока узимљу на мађарском језику; да и у самој бившој Крајини, где у селима нико не разуме мађарски, судске одлуке, па и саме прве позивнице издају се на мађарском језику, што ни у Турској не бива — и то Тиса зове: слободно употребљење језика! Што се основних школа тиче, није нам познато, да их има на немађарском језику, које држава потпомаже, има можда по где где у горњој Угарској, где по гдекоји мађарски кандидат и посланик испроси за своје бирачке општине по коју мангуру из државне касе на основну, али комуналну школу, т. ј. таку, где државни органи постављају учитеље, и то таке, који на словачкоме језику мађаре дух словачке деце.

Но зар та помоћ иде тамо из мађарског џепа? И како би се и могло предавати деци него на матерњем језику?

Или Тиса замишља, да и до тога доћи може, да се деца у „чувар-кућама“ (где се чувају мала деца) науче мађарски, па да у основним школама почну мађарски обучавати се? До душе, тамо иде руда, како се упутила, али — ту јој може и брег бити, у који ће ударити. Тиса спомиње и закон о подизању средњих школа на немађарским језицима. Где су те школе? Досад видимо само једну, у Сомбору, и та је

већ у три четвртине мађарска, а скоро ће се сва српскост те гимназије свести на учење, и то необавезно, произвољно учење српске граматике. А поступак са трима словачким гимназијама показује меру и саме толеранције немађарских средњих завода.

Међу тим, заман је дискусија о тим стварима. Разлози не помажу. Тиса одговарајући Бетији и мађарским конзервативцима, умео је позвати се на Токвила, који је неком конзервативцу, што га је опоменуо, како је демократија опасна по слободу и државу, одговорио: „Пријатељу! Не дебатујмо више о том, да ли ће демократија по слободу бити опасна или корисна: то није више теориска мисао, нема разлога, о том дебатовати: то је чињеница. Није више задатак, испитивати, да ли је боље по слободу и државност, што је демократија ту, него је задатак, демократију тако руководити, да она слободи и државности у прилог иде."

А Тиса неће да види и увиди: да су и немађарске народности у Угарској чињеница, и то која на милијоне броји, и да није више питање, је ли то опасно и корисно по угарску државу, него да је задатак, удешавати ствар тако, да по слободу и Угарску државу буде безопасна и корисна. Њему је биће „мађарске" државе јасно као сунце, а испред питања народности зарива као ноје главу у песак!

У томе и лежи фатализам: што је мисао „мађарске," т. ј. таке државе, која би на себи скроз носила тип мађарске народности, са одрицањем политичног значаја и замашаја свима немађарским племенима — што та мисао долази у опреку и сукоб са другим двема великим мислима овога века: са мишљу демократије и народности, и међу њих је упала као међу два жрнала.

Или ће се мађарска држава прилагодити демократској и народносној мисли, које једна с другом, ако

не у узрочној, а оно свакако у реципрочној, узајамној свези стоје, и по томе или ће се Угарска према тим мислима и тежњама преустројити — или ће зрно међу жрналима смлевено бити.

То је питање!

И томе је питању панчевачки посланик др. Мих. Полит-Десанчић тако узвишеног, тако топлог и одушевљеног израза дао, да се Панчево са својим послаником, Србство са својим сином поносити може.

Буџетска расправа, која је требала бити у јесен г. 1874, дошла је на ред тек фебруара месеца г. 1875, те је дала прилику дру Политу, да у повећој беседи изрази своје мисли о државним финансијама Угарске, а уједно да доведе у свезу рђаво финансијално стање Угарске са рђавом унутарњом политиком, и да при таком стању упозори угарске државнике на судбу Турске.

Та је беседа гласила:

Беседа дра. Мих. Полит-Десанчића

4-ог фебруара г. 1875.

(По стенографији.)

„Пошт. представнички доме! Свагда, кад бих слушао у овој саборници нападаје на пошт. г. министра финансија,*) свагда бих са сажаљењем погледао на мужа, кога је читав живот најчистије домољубље, а кога је сутон живота неограничено пожртвовање за отачбину, ал у коме је читаво данашње стање Угарске тако рећи отеловљено. Повесница ће сигурно споменути његов претежак посао, ал ће тај посао уједно означити, као радњу Сисифову. На жалост, такав је положај, да не само кад би пошт. г. министар финансија, него кад би ми сви, кад би читава земља помогла камен уз брдо

*) Старог Гиција.

ваљати, камен би се опет натраг откотрљао. Садашње жалостно финансијално стање Угарске није нешто случајно, није прелазно стање, него је чиста посљедица читаве једне системе. Када каква земља обилатом снагом снабдевена у мирно доба, без изванредне несреће, без рата, без окупације — ипак у тако финансијално стање дође, томе узроци морају бити изванредни. Једна или две неродице, новчана криза, шта више и само расипање у администрацији никад неби могли Угарску довести до понора пропасти, да је само политична система друга била. Домољубно пожртвовање кадро је много шта учинити, ал где је политична система рђава, ту је свако напрезање узалудно. Истина Француска — као што је изволео споменути пошт. г. министар трговине — могла је платити милијарде, али Угарска тешко да ће бити у стању успоставити равнотежу у својим финансијама, јер Угарској оскудевају увети за домољубно пожртвовање.“

„Положај је рђав, како у обзиру државоправног одношаја, тако и у обзиру унутарње политике.“

„У државним финансијским питањима и у опште у државној финансијској политици има нешто, врху чега треба да је свака земља, свака држава сама са собом на чисто, а то је: да ли политична система, да ли политични положај одговара финансијској и државно-економној снази јој. Ово је једно другом кородаријум. За то свагда остаје истинита она изрека француског министра: „Faites-nous de la bonne politique, et nous vous ferons de bonnes finances.“ Али баш што се овога одношаја тиче, то се у повесници Угарске као нека црвена нит вуче нешто, што би се могло као нека појава, као неки феномен означити, и што ја у у повесници других држава не налазим, а то је тај појав, да каква држава за љубав извесног политичног положаја ужасне жртве чини, а никада да не

ужива плодове тих жртава. Од мохачке битке Угарска је страшне жртве доносила у крви и у новцу за одржање велесилног положаја Аустрије: но у колико је велесилни положај Аустрије тврђим постајао, у толико је политичан положај Угарске гори бивао; по томе Угарска је својим новцем потпомагала, да јој сопствен положај гори буде."

„Но и сад пошт. доме, читаво садање финансијско стање даје се свести на једно једито питање, а то је питање: да ли подржавање велесилног положаја Аустрије сачињава специфичан државни интерес Угарске?"

„Ја мислим, да је ово питање већ решено, решено је поравнањем од године 67-е, но којим је начином решено, то јасно показује жалосно стање финансијско наше отаџбине. У свакој држави пошт. доме, могу се правити експерименти до извесне границе, ал је врло жалосно, када једне државе биће, живот, главнице читавих генерација жртвују се нечем, тако неограниченом неизвесном, тако јако проблематичном, као што је велесилни положај Аустрије."

„После огромних светских догађаја, који су се у последњем деценијуму збили, онај који држи велесилни положај Аустрије за специфичан државни интерес Угарске, тај уједно мора веровати у будућност Аустрије. Ја ћу признати, да ово може бити предмет политичног убеђења, али погледом на врло жалосно финансијско стање наше отаџбине, односај према Аустрији има одлучујући уплив, на баш у том обзиру остаје свагда алтернатива: веровати или неверовати у будућност Аустрије. У колко је једно или друго политично гледиште меродавно, могућна су само два политична правца: једно је политика конзервативаца, а друго је политика странке неодвисности. Tertium non datur."

„Ако је ту већ струја конзервативна, онда јој не може никаква коалиција на пут стати, јер конзерва-

тивна струја, конзервативна странка има своју повесничку консеквенцију и ја мислим, да онај муж (Тиса) који је за ово 7—8 година био најжешћи противник поравнања од г. 67-ме, да неће ући у ту повесничку струју. Коалиција је могућа, али само као прелазно стање. Шта је та конзервативна партија? питао је неки дан Фрањо Пулски, пошт. посланички садруг. Но није то питање, да ли је појам конзерватизма у Угарској правилан или не, него се мора признати као факт, да је у Угарској постојала, и да још постоји конзервативна странка, и да та странка има свој известан политичан правац. Зато баш са највећом љубопитљивошћу чекасмо беседу пошт. посланичког садруга барона Павла Шењеија. Ја ћу признати, да је у тој беседи у неком обзиру била мала дезилузија. Ал у једном ја се преварио нисам, а то је то, да барон Шењеји у овом дому, у овом сабору, још'те сада није могао развити сав свој програм. Конзервативна странка има своју излазну тачку, и ова је врло чиста, врло логична. То је та странка, која у Угарској најбоље представља ону мисао: да лежи у интересу не само Угарске, него и у интересу самог мађарског племена, да подржава велесилни положај Аустрије, и да је тај интерес тако силан, да му је потчињен и сам државноправни одношај Угарске према Аустрији."

„По мом схваћању и конзервативна странка и пошт. левица имају своје додирне тачке, у колко т. ј. les extrêmes se touchent. И једна и друга странка жели ревизију поравнања од 67-ме, само свака са свога гледишта. Дотле пак, док би ова ревизија била могућа, дотле је и примирије могуће."

„Становиште конзервативне странке врло је чисто. Ако велесилни положај Аустрије лежи у интересу Угарске, ако је то специфично угарски интерес, онда ваља дати монархији оно, без чега се тај велесилни

положај не би могао подржавати, но ваља тако дати, да Угарска не дође до пропасти. Ово пак поравнање од 67-ме није учинило. Не варајмо сами себе! Поравнање од 67-ме створило је две различите државе, но од којих ни једна нема снаге, да подржава велесилни положај монархије, с друге стране пак не уједињава довољно снагу тих двеју држава, да се трошкови око велесилног положаја умале. Поред тога, унутрашњи састав сваке од тих двеју држава такав је, као да је свака за себе какова велика сила. Особито је тај административни апарат у Угарској тако луксуриозан, као да је Угарска за себе какова велевласт првога реда. Посљедица такове државне системе мора бити финансијска ексхаурација (исцрпљење), само с тим разликом, да она држава, где је промет, обрт, трговина, у опште где су средства издржавања већа, да та држава може дуже да се бори против те финансијске ексхаурације, на против Угарска, која је упућена на пољоделство, кад наступи једна две неродице, једна новчана криза и нешто расипање у администрацији, мора доћи до понора финансијске пропасти. Како би се ваљало борити против те финансијске ексхаурације, која лежи у државној системи монархије — са тим нам је барон Шењеји са својим програмом дужан остао. Али консеквенције већ даног програма дају се лако повући. Ако велесилни положај Аустрије захтева безусловно одржање заједничке војске, а одржавати заједничку војску и хонвиде, превазилази финансијску снагу Угарске, то је наравно, да ваља хонвиде укинути. Томе досљедно био би корак, да се поравнање од год. 67-ме подвргне ревизији, но на корист заједничких послова, и на послетку, да се установа делегација консолидује, односно да јој се други сустав даде. То је чиста политика, која држи, да је подржавање велесилног положаја Аустрије специфичан интерес Угарске и мађар-

ског племена. Значајна је, врло је значајна, господо, она чињеница, да се у опште беседа барона Шењеија с таком нестрпељивошћу очекивала. Значајно је то због тога, што то показује, да је либерализам Угарске, који је са поравнањем од 67-ме инаугуриран, коначно до пропасти дошао; значајно је то и због тога, што смо већ у оној струји, која је била и струја пре 15 година, кад су старо-конзервативци у год. 1860-ој својим начином хтели изравнати Угарску са Аустријом."

„Моје је мњење то: једна алтернатива, да се нашим финансијским невољама помогне, може бити та, кад би се политика конзервативаца прихватила, али онда наравно, да би још већма жртвовали самосталност и неодвисност Угарске."

„Друга је алтернатива, да се нашим финансијалним невољама помогне, политика странке независности, алтернатива, која се састоји у самосталности и неодвисности Угарске."

„Вама Господо, тамо на оној другој страни, можда се види ово питање врло теоретично, ал ја ћу да га схватим са врло практичне стране. Ако је излазна тачка у поравнању од год. 67-ме у обзиру више политике та била, да се велесилни положај Аустрије одржи и утврди, и ако је ово специфичан државни интерес Угарске, па кад се ми ради тог интереса већ финансијално упропашћујемо — то је сигурно оправдано питање, да ли се велесилни положај Аустрије од доба год. 67-ме заиста утврдио? Ако јесте, то за ово има једна проба, која никад не вара, а та је проба: да ли Аустрија има савезничку способност. (С деснице: има.) Ја бар не знам, а не зна ни дипломација, да је тражена алијансија Аустрије, него је Аустрија из сопствене побуде ступила у тројну алијансију, за што? то овде није место разлагати. Но ако је положај Аустрије у тројној алијансији означен, и ако она своје

сигурности у таковој алијансији налази, која само њену слабост показује — то управо мора бити све једно, држали ми 100.000 војника, 500,000 или милијон војника, јер тиме никако нећемо импоновати, ни Немачкој ни Русији. Па кад ово пресудимо, да се упропашћујемо ради једног уображеног положаја, онда се тек у свој светлости показује политика странке независности. Није господо свака држава срећна, која заузима велесилни положај, него је она срећна, којој је унутрашњи строј основан на слободи и неодвисности. Хтети светлити са празним цеповима и заузимати уображен положај, то је нешто страшно жалосно. За Угарску може само она политика бити оправдана, која хоће да нам је отаџбина слободна, самостална и неодвисна, она политика, која држи, да нам је отаџбина од природе обилато обдарена земља, која је кадра издржавати своје синове, ал она политика уједно, која држи, да је мука и заслуга грађанина угарског само његова и ничија другог."

„Но самосталност и неодвисност Угарске није само финансијско него велико културно питање."

„Од битке мохачке наша отаџбина као да је проклета била, није могла свом великом задатку одговорити, на који је позвана била, јер животна њена снага, читав државно-културни развитак био је угушен у интересу одржавања велесилног положаја Аустрије. Где би била култура наше отаџбине, где би била будућност, да нисмо били држани у државно-економској потчињености. Па онда, кад је била прилика, да се вратимо на законодавство од год. 48-ме, ви господо тамо на оној страни, са поравнањем од год. 67-ме опет и опет санкционисасте (утврдисте) ту државно-економну потчињеност."

„Рекох, да је самосталност и неодвисност Угарске велико културно питање, али таково само онда може постати, ако се овај задатак на основу природе наше

отаџбине и у духу праве демократије реши. Снага сваке државе лежи у народу, снага Угарске лежи у њеним народима. Вама господо за самосталност и неодвисност Угарске нуждан је развитак демократије, короларијум пак демократије у Угарској јесте, да дотичне народности сходан положај у држави заузму. У каквој форми? то је питање будућности, то је задатак културне борбе. Немојмо само на силу оно хтети, немојмо са државним апаратом насилно оно производити, што је задатак културе, културне борбе. Угарска има једно велико благо, које отвара широко поље за ту оправдану културну борбу свију народности, а то је муниципално земљиште, муниципалан живот. Али у обзиру тога, ваљало би имати мало резигнације, ваљало би да она народност, која је сада у поседу државне власти, да се подигне на мало више гледиште, па да са повереньем изађе на сусрет милијонима и милијонима грађана Угарске друге народности. У том обзиру увек остаје та алтернатива, да она народност, која је сада у поседу државне власти, ако жели осигурати самосталност и неодвисност Угарске, не може хтети уједно да одржи онаково господство те народности, које је само у народној држави могуће, и обратно, ако неће да се одрече тога господства мора тражити наслона изван земље, а то је садање стање."

„Ако ви ово последње желите, онда морате баш ради финансијског стања још у тешњу свезу ступити са Аустријом. Или ви мислите, да се нашим финансијским невољама може помоћи на основу поравнања од год. 1867-ме? Зло је много веће, јер лежи у државноправном односају са Аустријом, и у погрешној унутарњој политици. Са малим сретствима неда се великом злу помоћи. Ваља имати на уму вишу политику."

„Овде би било место, да говорим мало опширније о предложеном државном прорачуну, али се бојим, да

у дугачкој беседи не бих могао рачунати на уважену пажњу пошт. дома, и за то не само да ћу кратак бити него ћу читаво финансијско питање једним малим потезом да означим."

„Финансијска наука, а особито у порезним питањима има чудновату аритметику, по којој често два пут два не чини четири, него више пута два пут два чини нулу. Ја кад сам први пут прочитао прорачун и порезне планове пошт. министра финансије, нехотице ми је на памет пала финансијална операција једног турског министра финансије са подизањем пореза. У малој Азији, особито у околици Ангоре, још пре неколко година, цветало је газдинство са овцама. Турски министар финансије рачунао је, да би могао из тог цветајућег газдинства нови извор за доходак државни наћи. Даклем шта је чинио? Начинио је монопол од марвене соли, а поред тога је још подигао порез на ангорске овце. Он је рачунао, да ће тим начином државни приход од ангорских оваца најмање удвостручити. Али посљедица била је та, да је становништво или продало овце, или их дало на касапницу, а к томе велики део становништва још се и иселио. Финансијска операција не само да није удвостручила државни приход са подизањем пореза, него то подизање пореза имало је ту посљедицу, да држава ни доондашњи приход није добила. Приход се редуцирао на нулу. Пре неколико месеци читали смо у новинама, да у околици ангорској сиротиња и глад ужасна пустошења чини, и у томе можда има велику заслугу тај турски министар финансије. То је баш оно, да по финансијској науци у питањима пореза увек има два фактора: једно је државна потреба, а друго порезна способност становништва; ако се ова два фактора не комбинирају, онда често може да чини два пут два нулу. (Тако је — крајња левица)."

„Ја с моје стране не могу себи претставити како мисли пошт. г. министар финансије своје порезне планове оживотворити. Ја у финансијским питањима нисам баш стручњак, али ипак познајем она начела, по којима држава мора поступати у порезним питањима, ако неће да постане најкрвнији непријатељ према становништву. Финансијска наука то учи, да држава сме узети порез само од оног сувишка, који остаје не само после потребе за продукцију него и за репродукцију. Ал где смо ми? Ми се налазимо већ у трећем стадијуму, порез не узима само оно, што је нужно за репродукцију и продукцију, већ се дотиче и саме главнице. Изволите читати званичне новине, па ћете се уверити колко има ексекуција за порез, које се простиру већ и на главницу. Где држава тако далеко иде, ту она постаје најкрвнији непријатељ према становништву, и оно почиње бегати, као од свог правог непријатеља. Старо је искуство, да кад порез не одговара порезној способности становништва, да онда људи постају као нека врста птица, која иде тамо, где јој је боље поднебље. Жалост је, што је и у Угарској већ почело исељивање и то од стране самих Мађара; селе се у Романију и Србију, где је порез мањи.“

„Вели, се да Угарска није са порезом претерећена, и да у другим цивилизованим државама још више пореза плаћају, па да је ово добро, јер потискује људе на већу продукцију.“

„Ово не само да не стоји, него је ужасна сатира. Ја се усуђујем тврдити, да се у читавој Европи не плаћа тако грдан порез као у Угарској, јер је у нас баш она врста пореза највећа, која је најосетљивија. У Угарској директни порез износи 80% читавог државног прихода, док исти порез износи у Енглеској 13%, у Француској 14%, у Холандији и Белгији 21% у Аустрији, Пруској и Русији 23%. Дакле Угарска је

са директним порезом тако оптерећена, да томе примера у читавој Европи нема, а то је баш она врста пореза, која је најосетљивија, јер из џепа управо у порезно звање иде. Ал и у опште Угарска је са порезом претерећена, јер грађани Угарске плаћају на главу више пореза, него грађанин Русије, Швајцарске, Норвешке, Шведске, Данијe, Шпањолске, наједнако плаћају са становницима Холандије и Белгије и само мање од становника Аустрије, Енглеске и Италије. Но ко би смео тврдити, да је газдинство и порезна способност грађанина Угарске иста, као грађанина Белгије и Енглеске?! Даклем ако се то тврди, да Угарска са порезом није претерећена, и ако је то гледиште меродавно у финансијској политици наше отачбине, онда безусловно мора следовати финансијска катастрофа."

„Па сад нек ми је допуштено, да реасумирам оно што сам казао. Из заплета финансијских за нас нема другог изласка, него да се базис поравнања од 67-ме или рашири или сузи, односно државноправна самосталност и неодвисност Угарске успостави — tertium non datur."

„И пошто садања влада како у државно-правном питању, тако и у унутарњој политици не показује тенденцију, с којом би се нашим финансијским невољама могло помоћи, то не могу имати поверења у таковој влади, и не могу гласати за предложени државни прорачун. У том смислу подносим у име моје и мојих другова један предлог за одлуку."

„Још само неколико речи па да завршим моју беседу."

„Ја не знам, да-ли она велика дезилузија, која је усљед поравнања од год. 67-ме, у финансијском стању наступила, да ли неће још у већој мери наступити, у оној вишој политици, која је била при склапању поравнања од год. 67-ме меродавна, особито у обзиру

оне политике, која је према источним народима заузела непријатељски положај и којој је домашај на унутарњу политику према народностима тако осетљив. Ја мислим, господо, да не може лежати у интересу Угарске, у интересу мађарског народе, да заузме непријатељски положај према источним народима. (Не, не, с крајне левице.) Што се пак нашег положаја, што се тиче Срба у Угарској ту ваља нешто свечано да изјавим. (Чујмо, Чујмо!) Наш положај у Угарској није питање државно, није питање сједињења са источним народима, к томе оскудевају наравни увети. Угарска нема Венецију, Бачка и Банат нису Венеција за Угарску. Ако нас дакле беде сепаратистичним државо-противним тежњама, то само може бити излика за прогонство и за извесну абсорпцију. Та господо, и ми смо синови ове отачбине, и ми имамо љубави и пијетета према нашој домовини, јер смо се и ми крвавили за ову наотаџбину. Тамо доле у јужној Угарској нема једне стопе земље, која неби била орошена српском крвљу у обрану отаџбине. Ал у оно доба Срби и Мађари заједно стојаше у обрани отаџбине, стајаше као поборници хришћанства, културе и цивилизације. У оно доба заједно стајасмо, заједно крв пролевасмо, заједно мресмо за отаџбину. У оно доба волесмо једно друго! — Опасно је, врло је опасно време за Угарску. Тамо на истоку показују се већ црне пеге, предзнаци велике буре. Та бура господо требало би да нас нађе као браћу, као праву браћу, ти знаци требало би да нас опомену да спасемо отаџбину! Али ако ви господо устерате рђаво схваћену политику, ако ви господо велики културни задатак Угарске неби хтели упознати, ако би хтели променути природу Угарске, ако се љуљате у великој илузији, да је државна моћ, која је у овај мах у вашим рукама, уједно ваша сопствена снага и ако ви ту државну моћ употребљујући или злоупо-

требљујући хоћете да станете на пут културном развитку милијона грађана Угарске, ако ви напослетку господо, хоћете да постанете непријатељи ослобођења источних народа, непријатељи културе и цивилизације; онда будућност Угарске није питање културе, него питање силе, и онда кад настане велика катастрофа на истоку, може настати — од чега да нас Бог сачува — и за Угарску друга катастрофа, само с том разликом, што онда нимбус слободњачког рата (a szabadság harcának nimbusa) неће бити поред оних, који су учинили одвисну судбу Угарске од судбе Аустрије и Турске. (Узрујаност у саборници.)"

„Молим да се предлог за одлуку прочита и штампа."

Предлог за одлуку.

Погледом на то, што је жалосно финансијско стање наше домовине резултат само погрешне унутарње политике и рђаве примене наших државноправних одношаја према Аустрији;

погледом на то, што је поравнањем од г. 1867 добивена угарска државна моћ употребљена непрестанце искључиво у корист измајсторисане супремације једне народности, али на штету опште слободе и опште цивилизације, те тако постаде нуждан све више компликовани и скуп административан организам а покрај тог још важећи закони не беху ни довољно респектовани;

погледом на то, што је при такој унутарњој системи и при правним одношајима немогуће смањити и тако већ прекомерне терете земље, а још веће терете да земља неби поднети могла;

погледом на то, што се садања влада идентификовала са садањом системом, те преголеме терете подржава, — предлаже долепотписани у име своје својих начелних другова:

да поштовани представнички дом не прими поднесени предрачун за основ специјалне дебате.

Овај предлог наравно да је мађарска већина одбацила. Подупирали су га само народносни посланици, а наиме Милетић и Бабеш у њиховим говорима.

У оно доба, кад је Полит у буџетској расправи говорио, ломила се ствар о промени владе. Барон Шењеји са конзервативном странком имао је изгледа да дође на владу. На то је и Полит већ у својој беседи, рефлектирао. Но главна мисао у Политовој беседи која је свакојако оправдана, била је та: да Угарска баш због својих рђавих финансија мора или раширити или сузити свезу са Аустријом.

После буџетске дебате, наступила је значајна министарска криза, која је имала за посљедицу важну фузију међу двема великим мађарским странкама: деаковом и средњом левицом. Посљедица фузије била је: улазак Тисе у министарство.

IX.

Фузија деакове странке са средњом левицом. — Улазак Тисе у министарство. — Прво ступање Тисино. — Расправа о мађарском позоришту. — Говор Политов од 13. априла 1875. — Тиса прети са „смрвљењем“ народности. — Призор у угарском сабору. — Крај периоде саборске. — Саветовање у народносном клубу пре разласка. — Нови избор Политов у Панчеву. — Лоши резултат избора за народности. — Расправа о адреси. — Беседа Политова од 16. септембра 1875: Каква је и каква би требала да је Угарска.

Никад министарска криза у Угарској није од такога замашаја била као кад је министарство Битовљево 12. фебруара 1875 отступило. Буџетска расправа управо није била ни довршена, већ буџет само после генералне дебате у опште примљен, а седнице саборске буду на неизвесно време одгођене. Дуго и дуго се ломила ствар. Конзервативна странка са Шењејем имала је велика изгледа да ступи на владу, и дворски кругови у Бечу јако су то желили. Но Деакова странка и сам Деак, а особито Андрашија, нису били за конзервативно министарство, јер су се бојали да ће поравнање од г. 1867 можда трпити уштрба у корист Беча. Осим тога конзервативна странка, није имала довољних елемената у сабору, да може већину образовати. Деак препоручивао је Гицију, министра финансије за председника министарства. Но Гици, чим је

био отступио са министарством Битовљевим, није хтео више да зна за портфељ министарски. Гици касније буде изабран за председника саборског.

Но баш Гици, који је са Тисом водио средњу левицу, својим прелазним уласком у Деаково министарство као министар финансија, потресао је опозицију средње левице против поравнања од г. 1867 и показао је могућност споразума ове странке са Деаковом. Земљиште дакле било је већ приправљено за фузију међу средњом левицом и Деаковом странком. За то, чим је Тиса у буџетској расправи само пружио прст помирења Деаковцима, они радостно прихвате читаву руку. Јер заиста, Деакова странка није имала куда. У земљи јако дискредитирана, тешко је могла дочекати нове изборе, што су на прагу стојали. Деакова странка морала се ма с којом странком фузионирати, да колико толико власт у својим рукама одржи. Фузија са конзервативном странком није јој годила, а није била ни сигурна, да ће при изборима према средњој и крајњој левици моћи већину задобити. Дакле фузија са средњом левицом, чим је ова изјавила, да према „жалостном“ стању земље „одлаже“ опозицију против поравнања од год. 1867 — та фузија добро је дошла била Деаковој странци.

Чим су се обе странке у том обзиру споразумеле, то је лакше ишло са саставом министарства. Наравно да је Тиса, вођа средње левице, морао ући у министарство. Но Тиса тада још је био persona ingrata у дворским круговима у Бечу, те није могао одмах постати министром-председником; он се морао задовољити, да за кратко време буде министар унутарњих послова. Министар-председник пак постане доондањи министар око особе Њег. Величанства, persona gratissima на двору: Бела Венкхајм.

Чим је Тиса ступио у министарство, био је од

стране опозиције нишан најжешћих нападаја, „што је своја начела изневерио.“ Неки чланови средње левице придружише се крајњој левици, неки Деаковци пак иступе из фузионираног „либералног“ клуба. И конзервативна странка према тој фузији није могла остати у свом положају. Наскоро после, сви елементи, који беху против Тисе: из пређашње средње левице, Деакове странке, а особито конзервативне странке, саставе нову странку: умерену опозицију, коју либерална, Тисина странка назва због разноликости елемената у њој: habarék párt (шарена странка).

Народносни посланици, према великом догађају фузије, били су у први мах застали, какав ће положај заузети. У народносном клубу посланик романски Бонч*), који је био у средњој левици, живо се заузимао, да народносни посланици изађу пријатељски на сусрет новој влади. Но наскоро ступање Тисино против народности, могло је уверити народносне посланике, да је нова влада против народности, далеко гора, него пређашња Деакова.

Тиса, који је био жестоко нападан од опозиције мађарске, што је „изневерио своја начела,“ гледао је да ово забашури тиме, што је сваком приликом у сабору мађарство и мисао „мађарске државе“ наглашивао.

Још за времена, кад је Тиса био вођа опозиције, није пропуштао никоју прилику, да се против немађарских народности са свом жестином не изрази. Видило се то у оној великој беседи његовој од 3. јула 1874, што ју је држао против Полита, кад је овај споменуо састанак „код Филипија.“ Као министар, Тиса је једва чекао на прилику, да „енергично“ ступи про-

*) Њему је после Тиса дао јавно бележништво у Араду. Од Срба посланика био је Јован Матић у средњој левици. И он је постао јавним бележником у Новом Саду.

тив народности. Така прилика дала му се у једној доста незнатној расправи.

Дана 13. априла 1875. била је на дневном реду расправа о законском предлогу ради мађарског позоришта. У тој расправи устане Милетић и разложи, да Мађари из земаљских сретстава потпомажу њихове народно-културне цељи, а народностима за њихове културне цељи не дају ни крајцаре, да су новосадској српској гимназији одузели земаљску потпору, исто тако као и романској у Брашови. Шта више, да су словачке гимназије, што су Словаци сопственом муком подигли, укинули. На послетку рече Милетић, кад би он био члан мађарског народа, који има тако богату аристокрацију и тако велику варош, као Будимпешту, да би се он стидио, да за мађарско позориште из земаљских сретстава потпоре тражи. Ради овог говора био је Милетић предметом жестока нападаја, но он међу тим после свога говора изађе из дворане саборске. Др. Полит, који није ни мислио у тој расправи учествовати, држао је, да ће раздраженост ублажити, ако разложи, да је начелна разлика у схваћању овог предмета, међу Милетићем и народносним посланицима с једне и Мађарима с друге стране. Но Полит место да је ублажио духове, он их је још већма раздражио. Тадањи кратак говор Политов и одговор Тисин, као и реплика Политова, гласили су овако:

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Оно, што је посланик Милетић навео, јесте питање начелно. И начелно питање у опште је, да ли ствар позоришна које народности појединце може (живо противословље, немир) и доћи пред ово законодавно тело Угарске. Ја добро схватам ваше гледиште. Ви претпостављате, да је Угарска држава једнога народа, и онда дабогме, да и питање народног позоришта може се изнети на среду. Али ми нисмо тога мњења. Ми држимо, да је Угарска др-

жава народносна (велика вика), и онда се ова ствар или не сме овде покретати, или се мора брига водити и о позоришту осталих народности. (Ларма.)"

„Ви можете овде, где сте у већини, декретовати да је Угарска држава једног народа, али не можете раздекретовати статистике а ова потврђује, да су немађарске народности у већини. (Велика ларма, бурно порицање.) Поштовани г. извештач рече, да се овде не тиче прилога на мађарско позориште, већ располагања фондом. Ако је тако, онда овде треба расправљати и о фонду српског позоришта, (гласови: београдског позоришта,) не београдског, ми Срби имамо и овде позоришни фонд. Докле год дакле није у вашој моћи, да од милиона Словака, Срба и Румуна начините Мађаре, све донде не може се овде расправљати ствар позоришта једног народа. (Буран немир, велика ларма и порицање.)"

Министар Тиса: „Пошт. доме! Поштовани предговорник вели, као што се овде може расправити ствар мађарског народног позоришта, да исто тако може овде бити говора и о српском народном позоришту; за тим рече даље, да је у томе разлика у схватању, што ми Угарску држимо за државу једног народа, а да он не дели с нама то мњење."

„Ја сам тога мњења, пошт. доме, да је Угарска исто тако држава, као што су понајвише и друге државе европске, где грађани разне језике говоре и разликују се по народностима, али зато ипак те државе имају само једно име: француска, српска, тамо румуска, овде пак мађарска (одобравање). Примећујем овде још, да то није питање, како ко схвата (живо одбравање), него то је ствар закона (живо одобравање са свих страна) и пошт. посланик може, не браним, у сред куће ове дрско износити на видик тај свој назор, који од мога одступа, и управ супрот закону иде — јер овде

заклања светиња куће ову и безаконо изуштену реч, али ја га чиним позорним да пази, да не проба ван куће ове ширити ни остваривати таког законопротивног схватања (опште бурно одобравање и пљескање дуготрајно), јер у часу, кад то покуша, увериће се о том, да у пркос свеколиком подмуклом подривању, мађарска држава доста још има снаге, да смрви своје непријатеље. (Неколико минута трајно пљескање, иљен-вика и одобравање са свих стране; буран немир у читавом сабору. Одобравање расте све већма и траје минутима).“

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Молим за реч, да смисао својих речи разјасним. Чудо ми је, како може поштовани господин министар унутрашњих послова претпоставити о мени као јуристи, да ја не познајем границе, које угарски закони постављају ради јединства државног. Нисам ја говорио о политичном народу, који у држави може само један бити, већ сам ја говорио о народностима у држави. И у том погледу тврдим ја и сад, што рекох: да разлика између народне и народносне државе постоји у свој Европи. (Гласови: Доста.)“

Председник моли сабор, да се врати к мериторној расправи.

Призор у сабору био је неописив. Горње белешке стенографске само су слаба слика онога, што се догодило. Кад су сабор и галерије стале пљескати Тиси, то је било као у позоришту када се јако пљеска, па мало престане и опет на ново почне пљескање. При том др. Полит иште реч, али од силног пљескања и „Éljen“ Тиси, не чује му се глас; др. Полит напослетку прекрстио руке, па стоји и чека да се бура утиша, те да може до речи доћи.

Мађарске новине ковале су Тису у звезде, што је

„утукао народности“*) и што је нападај на „идеју мађарске државе“ тако „енергично“ одбио. Но не само мађарске новине, него и бечке новине, у оно доба, кад је цветало пријатељство немачко-мађарско — одушевљено хвалиште „енергију“ Тисину против народности.

И тај правац, којим је тада Тиса пошао, задржао је он за читаво време свога министарства. Ако се замеравао Мађарима попуштањем према Бечу, то је гледао да ово свагда заглади са политиком против немађарских народности. Најмилија му је била ствар, кад му се даде прилика, да у сабору против народности перорира, јер тада је био сигуран да ће му *све странке* одобравати и да ће му се популарност дизати. Др. Полит му је једаред у том обзиру казао, да он (Полит) неби смео у сабору никад проговорити, јер свагда даје прилику министру, да до „јефтиних лаворика“ дође. Напослетку ту је тактику Тисину и крајња левица увидила, те Тиси где који пут довикивала: ólcso babér (јефтина лаворика).

Ступање Тисино против народности и читава његова политика морала је брзо народносне посланике уверити, да је борба са таком владом, која ни од какве мере против народности не зазире, која је себи за начело поставила, да „сатре“ и „смрви“ народности — да је са таком владом споразум немогућан.

Пошто се крај периоде саборске приближивао, и пошто су избори за нов сабор на прагу били, то се пре разласка састане народносни клуб да се посаветује о држању код претстојећих избора. Обзиром на политику Тисину против народности, неки посланици (међу њима и Полит) били су тога мњења, да још *пре свр-шетка* сабора, народносни посланици даду од себе изјаву у обзиру положаја народности, те да са том из-

*) У једном мађарском шаљивом листу била је тада карикатура: Како грдна песница Тисина смрвљава главе Милетића и Полита.

јавом иступе из сабора, па онда да се народности при новим изборима не упуштају у изборе, једном речи, да се баце на поље пасивне опозиције — од прилике као ердељски Романи. Но после дуге и жестоке расправе већина закључи, да народности учествују при новим изборима. Главни разлог међу осталим био је и тај, да ако народносни посланици при постојећим околностима и не могу имати успеха, да је ипак важно, да се од времена на време чује глас народносних посланика као жив протест против нове мађарске политике.

То је био последњи састанак народносног клуба. После тога, са новим изборима, народносног клуба више није ни било.

При растанку сабора. г. 1875., Тиса је за собом имао огромну странку. Није се могло сумњати, да ће и при изборима владина странка огромну већину задобити. Положај и саме мађарске опозиције, био је врло тежак, положај пак народносне странке био је још неизмерно тежи. И заиста, при новим изборима, српски и романски посланици пропадоше при изборима једни за другим (и сам Бабеш пао је при избору). О Словацима није могло бити ни говора. Само Саси у Ердељу добро се одржаше. Од српских изборних срезова остаде само шајкашки и панчевачки срез. Шајкашки срез, пре избора још, уступи др. Лаза Костић дру Милетићу. У шајкашком срезу буде Милетић, а у панчевачком срезу др. Полит за посланика изабран. У Панчеву у овај мах избор није тежак био, премда је владина странка свога кандидата поставила и живо у избору учествовала. Но Панчевци су тако сигурни били за тај избор, да су могли дру Политу тачно означити време, кад треба да приспе у Панчево по свршетку избора.

Избори за тај нови сабор год. 1875 имали су по

Србе врло жалостан резултат. Од српских посланика народне странке, нашли су се само Милетић и Полит. Није било ни Лазе Костића, ни Нике Максимовића, ни Шандора Трифунца.*) Тако исто је било и са Романима. Осим Доде и Козме није било романских посланика народносне странке на том сабору.

При расправи о адреси два српска посланика поднесу посебну адресу. Милетић је адресу саставио, а Полит је уз ту адресу држао беседу.

Та беседа Политова таку је пажњу таки из почетка на се обратила, да је говорник на жељу сабора морао се попети на говорницу (што у угарском сабору ретко бива). Главна мисао Политова у тој беседи била је та, да покаже, каква је Угарска, а каква би требала да је; да покаже, да се начело народности може у склад довести са жупанијском установом. На послетку да укаже на важност источног питања по Угарску.

Та беседа гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

4. септ. 1875.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Парламентарни живот Угарске за ово осам година налазио се у изванредном стању. Расправа великих начела, одношај Угарске према Аустрији, гледишта о самосталности и неодвисности Угарске — разделише читаву земљу на две велике странке.“

„Редован, добротворан парламентаризам, стварање закона, иницијатива реформама, беше потиштен од државоправне расправе. Заиста ово беше изванредно стање. Но од када се створи фузија двеју великих стра-

*) Миша Сабовљевић продрьо је у Кикинди, али као владин кандидат. Прво време ишао је и у клуб владине странке, тек у идућој периоди 1878—1881 приближио се сасвим народној страници, особито од времена велике расправе о уважању мађарског језика у основне школе у г. 1879.

нака, види ми се да пошт. влада хоће да сведе у наравно корито ток парламентарног живота. Само овом ја преписујем краткост и једноставност престолне беседе. Но под извесним уветима ово неби била никаква погрешка него само добит."

„У уставним државама, где су одношаји уређени, где се уставни живот у опредељеним формама показује, где се и странке у известном правцу на опредељеном државноправном основу крећу — престолна беседа не може и не треба да буде што друго, до означен послован програм за парламент. Ово ми се чини да је тип и садање престолне беседе, коју ја по уставним начелима само као излив садање пошт. владе сматрам."

„Престолна беседа у главном упућује на финанцијална питања. Нема сумње, пошт. доме, да су финанцијална питања у опште, питање царине и банке наособ од велике важности по нашу отаџбину. Но да ли је осим финанцијалних питања, стање наше отаџбине у таком добром реду и поретку, да мирно и ведрим челом може гледати будућности у очи? И за само сретно решење финанцијалног питања, постоје ли главни увети, постоји ли у народима Угарске родољубље, родољубиво пожртвовање за отаџбину? Постоји ли оно одушевљење, које је кадро од отаџбине сваку опасност отклонити? Ја се бојим да би морао на сва ова питања са „не" одговорити."

„Најновије доба показало нам је неколико стројева државних, који с поља изгледаху јаки, чврсти, али који се показаше изнутра слаби, беснажни."

„Аустрија за време Бахово виђаше се снажна, беше велесила, прављаше савезе, имађаше велику војску. Али један спољашњи додир, и читава се система сруши. Наполеонова Француска тако се моћна видила, да је читава Европа реч императора на Сени са страхом очекивала. У законодавном телу, у кору лежи-

слативном, читава опозиција састојала се из пет људи. Један спољашњи контакт, и читава се система сруши, те даде за право оној незнатној мањини.“

„Ја нећу да тврдим, да се Угарска сада у оном истом стању налази као Аустрија за време Бахово. То већ због тога неби стојало, јер Угарска има сада уставност, има свој парламент. Али баш у том обзиру, што се тиче уставног и парламентарног живота, Угарска се налази у абнормалном стању.“

„Ко познаје главне увете парламентарног живота, који зна да парламент треба да је веран израз воље становништва једне земље, ко то зна, па познаје право стање Угарске, тај мора бити јако изненађен од оног великог противусловља, које постоји међу становништвом Угарске и његовим парламентом. Ово је таква енигма, такова загонетка, да ју нико неби знао одгонетнути, док неби повесница парламентарног живота Угарске ту загонетку разјаснила. Течајем читавих столећа Угарску је племство претстављало. Но племство читаве Угарске сливало се у једну народност и то беше мађарска народност. По томе дакле Угарску је свагда мађарство претстављало. Посљедица тога била је та, да је Аустрија . . (гласови: Чујмо! Нека се попне на говорницу! Говорник ступа на говорницу.) Рекох да је тог хисторијског чина посљедица та била, да Аустрија свагда кад се хтела погађати са Угарском, наравно да се погађала са онима, који су Угарску у парламенту претстављали. А још већа посљедица тога била је та, да Аустрија колико је пута била принуђена попустити Угарској, да је уједно државну власт уступила онима, који су Угарску у парламенту претстављали. Тако то беше г. 1848, тако 1867.“

„Но шта то значи имати у рукама државну власт, — то у западној Европи врло добро знају из парламентарног живота, знају, да кад само једна странка

има државну власт у рукама, да је то велика сила, но о том не могу ни појма имати, каква је то голема дивовска сила, кад државну власт једна народност у рукама има, и само кад би ово знали, онда би тек могли одгоненути ону загонетку: да ми народности, који смо у Угарској у великој већини (гласови порицања), да смо у парламенту у са свим незнатној мањини."

„Поштовани доме! Кад парламенат није израз становништва једне земље, то се рађају изванредни, противнаравни односаји. Није дакле само финансијално питање оно зло, од кога болује наша отаџбина. Зло је много веће. Не ваља система, не ваља главно начело, које је меродавно: да се једна народност са државом истоветује (Кретање). Ово није само фраза; то мора свако увидити, који је иоле знанствено проучио праву нарав државе."

„И ово што ћу сада рећи, то је моје знанствено убеђење, тако јако убеђење, као што је математично са $2 \times 2 = 4$. Држава је синтеза земљишта и народа. Свагда народ ствара државу, земљиште никад. Но народ постоји само као појединa народност. По томе дакле у народности садржан је елеменат, који ствара државу. Али нема свагда за сваку народност увета за стварање државе, и где тих увета нема, то се сложе више народности, па створе једну државу. Но у народности остаје свагда државу стварајући елеменат. Тај елеменат неда се уништити, већ га ваља задовољити. То пак не може бити тим начином, да се томе елементу даду сви атрибути државни, јер би се тиме уништило оно, што се хтело створити. Дакле ваља народност у другом правцу задовољити. И ово може бити само у држави и кроз државу. Сретство је к том државна администрација. Овде ми ваља нешто врло важно нагласити (чујмо!)."

„Питање народности у Угарској није питање др-

жавно, али није ни само питање употребе језика, већ је питање администрације. Ако ви мишљасте решити питање народности као питање употребе језика, то не могосте ни нас, ни вас задовољити. За то закон о народностима, или га ваља са свим укинути (опште одобравање), или га заменити другим. (Гласови: Дакле ћемо га са свим укинути) или га заменити другим, но са гледишта администрације (Гласови: То нећете дочекати)."

„Администрација — то је велика реч. Наука о администрацији нова је наука, модерна је наука. Од кад државе постоје било је администрације, али наука о администрацији није давнашња, једва ако постоји од неких 30—40 година. Од кад је администрација постала науком, пронашла је да свака држава има своју повестничку административну систему. И Угарска има таку, историјску административну систему. То није ни енглески каунте, (county) ни швајцарски кантон, ал нешто, што се и једном и другом приближава а то је: жупанијска система."

„Није то питање, господо, је ли слободно дати молбеницу котарском суду на српском, словачком или романском језику, већ је то питање, да на основу самоуправе, општине, вароши, жупаније добију типус, значај поједине народности, тако да се сваки грађанин Угарске: Србин, Словак, Роман, Сас осећа као у својој кући, те да није странац у сопственој отаџбини. Не пада ми на ум систему кантонску Швајцарске са системом угарских жупанија сравњивати, ал по новијој реформи, која је спроведена у Швајцарској, суверенитет кантонски нема толико атрибута државног колко атрибута самоуправног. Ја сам хтео само толико рећи, да тамо где се држављанин као у свом дому осећа, да тамо нема жеља, које иду изван граница државе. Талијанац у Тесинском кантону Швајцарске, свако добро жели

Талијанима у краљевини Италији. али га тамо никаква жеља не вуче. Француз у кантону Женевском никад није завидио величини Француске. Тиме нећу да реknем. да се у Угарској уведу кантони. него сам хтео само то рећи. да би се у жупанији угарској могла наћи архимедова тачка. са које би се могло решити питање народности по правици и на основу државног права Угарске."

„Поштовани доме! Ви сте са гледишта ваше народности са муниципалним законом автономију. самоуправу жупанијску скоро сасвим илузорном учинили и сада све више и више тежите централизацији. Зашто? Опет са гледишта ваше народности. Но куда то води? Господству племена. Господство племена пак ако настане у Угарској. начиниће од питања народности не питање административно. већ питање силе. Но питање силе не може се дуго одржати. јер напредујућа цивилизација као што је укинула господство властеле. тако ће укинути и господство племена. И у овом обзиру врло се чудновата појава показује у Угарској. појава. што стоји у свези са заплетима на истоку. (Чујмо!)"

„У читавој Европи: у Енглеској. у Немачкој. у Француској. у Италији. свуда имају извесне симпатије за усташе хришћанске. само у Бечу и у Пешти воле Турке. (Кретање). Новинарство је ту турскије. него сами Турци у Цариграду. шта више један пештански лист. који стоји у свези са угарским министарством и са министарством иванских послова у Бечу. назвао је усташе пустајијама и лоповима. (Кретање.) Ја поштовани доме. предпостављам од части мађарског народа. од оног народа који је у повесници толико страдао. који се и сам морао ослободити од турског јарма. који је још недавно осетио сву тежину самовоље. макар и цивилизоване самовоље. предпостављам од тог народа. да је другог мњења него поменути лист. Но нека буде

у том обзиру ма какво гледиште, ја мислим, да би ваљало у Аустро-Угарској имати мало више диференције према оним хришћанским устапима, који у Аустро-Угарској имају милиона и милиона својих сродника, и то таковых присних да је хрватски сабор пред лицем света њих својом браћом назвао."

„И сада поштовани доме! нек ми је допуштено са неколико речи рефлектовати на последњу ставку престолне беседе, која спомиње источне заплете. (Чујмо!)"

„У Европи се са великом радозналошћу очекивала угарска престолна беседа, јер се држало, да ће дати нека разјашњења о држању Аустро-Угарске према источном питању. Но престолна беседа у том обзиру врло је била закопчана. У Бечу тумачили су то тако, као да угарски сабор и нема права мешати се у ванъску политику, да је то ствар делегација, да то њима припада. Ја мислим, поштовани доме! да ће врло поштовани министар-председник на основу зак. чл. XII. од г. 1867. §. 8. имати прилике и без сваке интерпелације дати објашњења о држању Аустро-Угарске према источним заплетима."

„Ја држим, да кад се тамо на нашим границама крв пролива, кад се крвави бојеви бију, кад се у Хрватској неки 30.000 бегунаца налазе: онда ја мислим, да ми, ове земље представници, имамо право питати, шта бива у оном крају. Да је пак ово врло нуждно знати, произлази из читавог држања Аустро-Угарске према источним заплетима. Врло бих се радовао, кад би оно, што ћу сад да рекнем, врло поштовани министар-председник опровргао, јер може бити да сам ја рђаво информисан, и да ће он знати земљи дати бољу информацију."

„Није више тајна, да Аустро-Угарска испрва није била противна устанку, шта више, да га је са извест-

ним симпатијама предусрела (Кретање). Дотле, докле се устанак само око далматинске границе вио, докле је локалног значаја био, Аустро-Угарска није имала великих симпатија за Турке. Ал' кад је устанак веће димензије узео, кад је почело изгледати, да ће се моћи изродити општи устанак српског народа у Турској и да ће за собом повући мешање Црне Горе и Србије, тада политика Аустро-Угарске узе други правац. Само што се у Цариграду и оно прво знало и што су тамо од љутине беснили. Аустро-Угарска да своју лојалност према Турској докаже, допусти на велико чудо читавог света, да се турска војска у Клеку искрца и хришћанским усташима за леђа падне. Но и у овом неби што изванредно лежало. Али држање Аустро-Угарске према Србији, то је тек чудновато."

„Када је месеца августа у Београду избила министарска криза, и кад су сви знаци показивали, као да ће се Србија у устанак умешати, тада кнез Вреде, аустро-угарски главни конзул у Београду управи на српску владу ту претњу, да ако Србија прекорачи Дрину, да ће Аустро-Угарска посести Србију. Но и у овом неби што особито изванреднога лежало. То је могла Аустро-Угарска чинити, по сопственом увиђењу, на сопствену опасност и на сопствени трошак. Но што сад следује, то је занимљив случај, кога ја досад бар у дипломацији читао нисам."

„Аустро-Угарска свагда, кад хоће што на истоку да ради, има обичај да се заклони за тројну алијансију. Министарство извањских послова распростро је у полузваничним ланцима вест, да је Аустро-Угарска добила пуномоћ од Немачке и Русије да поседне Србију. У Берлину и Петрограду јако се чуђаху томе: Бисмарк и Горчаков нису знали ни једне речи о том (велика веселост). А шта је била томе посљедица? То, да је министар извањских послова био принуђен све

дементовати, да није истина, да је Аустро-Угарска добила пуномоћ да поседне Србију.“

„Поштовани доме! Кад се такове ствари збивају на нашим границама, кад се суседној држави тим начином прети, кад је у опште читав положај врло чудноват, ваљда би требало да земаљски сабор о том што дозна, ваљда би требало да му се нека објашњења дају, јер иначе ја не знам да ли смо ми овде парламент или само жупанијска скупштина. (Одобравање с левице.)“

„Престолна беседа место да нас је у том обзиру умирила, само у опште даје израза нади да ће се мир одржати. Одржање мира то је племенита задаћа, ал само онда, ако услови сталног мира постоје, ови би пак само онда постојали, кад би могуће било од Турске модерну цивилизовану државу начинити. Но искуство од 20 година, од кад је познати Хат-Хумајум света угледао, то 20-годишње искуство показало је да се Турска у модерну цивилизовану државу неда преобразити Ал ја поштовани доме, ову тему нећу даље да изводим, јер не спада овамо.“

„Нас представнике Угарске, мислим, да се само то тицати може, да нам отаџбина ни у какву опасност не дође. И у том обзиру ја мислим, да ми представници Угарске, расуђујући све околности, можемо захтевати, да Аустро-Угарска неутрална остане. Ако Турска има доста снаге да покори Хришћане, то је њена ствар. Али ако Хришћани имају доста снаге, да се ослободе, Аустро-Угарска нека томе не стане на пут.“

„Источно питање врло је шкакљиво питање. Не ради се ту толико о интересима раје, ни о самој Србији и Црној Гори. Већи су ту интереси у питању. Аустро-Угарска, кад би се умешала у источно питање, сви су изгледи — но можда моја предпоставка не стоји — али тако изгледа, да би се тројна алијансија могла претворити у двојну, и да би Немачка и Русија

могле почети остваривати своје заједничке интересе на горњем и долњем Дунаву. Ја мислим, да би ово могла бити нека мала опасност за Угарску, и за то ми представници Угарске ваљда можемо искати неко мало обавештење, неко објашњење и неко умирење.“

„Но ја сам са беседом мојом мало већ подужи био и за то ћу је завршити.“

„Адресу, коју сам ја потписао, није нужно објашњивати: доста је опширна и разговетна. Утисак, што га је та адреса јуче у овом дому учинила, и мене је непријатно дирнуо. Видио сам то, да се из те адресе хоће да изводи нешто, што у њој и нема. Да је у тој адреси садржано то, да смо ми народности, противни држави, угарској држави — онда би био оправдан гњев, што се јуче показао. Но ми познајемо, врло добро познајемо наше грађанске дужности према Угарској и ове дужности нећемо никад из вида изгубити.“

„Ми, који смо у овој отаџбини: Срби, Романи, Словаци, Саси, ми нисмо којекакве колоније, нисмо такова светина, која долази и одлази. И ми смо за ову отаџбину везани. И наших предака кости леже у овој земљи као и Мађара, и ми смо се крвавили за ову отаџбину, па кад би се осећали у овој отаџбини као у својој кући, кад би осећали да је то заиста наша отаџбина: онда ја не знам ко би могао бити против те отаџбине. (Кретање.)“

„Поштовани доме! Није давно, пре неколико месеци казао сам у овој саборници, да се на истоку показују црне пеге, предзнаци велике буре, и да нас та велика бура, што ће са катастрофом источног питања да дође, ваља да нађе овде у Угарској као браћу.“

„Од то доба црне пеге посташе облаци, бура истина није захујала, али сваког тренутка може захујати, и ако би и за руком пошло, да се духови тамо доле данас ублаже, сутра би источно питање опет на

среду дошло. Ја бих желио, да нас та велика катастрофа источног питања нађе као браћу, која су готова отаџбину, слободу, уставност против сваког непријатеља бранити. И само онда, кад се сваки грађанин Угарске, био Мађар или Немађар, приљуби отаџбини срцем и душом, онда та Угарска са 15 милиона може што вредити у Европи, иначе Угарска нема будућности. Препоручујем поднесену адресу не на усвојење него на уважење.“

На ову беседу требао је одговорити Венкхајм као министар-председник, јер га је Полит на то изреком позвао, али се влади угарској видило пробитачније, да Тиса одговори, што је он сутра дан и учинио — својим познатим начином.

Као што се из горње беседе др. Полита види, наиме из другог дела беседе, др. Полит дотакнуо се и положаја на истоку. Источне ствари почеле су већ тада да показују свој уплив на парламентарне расправе угарског сабора. Под утиском великих догађаја на истоку, тај је уплив све већи постајао. Потоње беседе дра Полита, живо се занимају источним стварма.

X.

Источне ствари. — Устанак у Босни и Херцеговини и одношај Аустро-Угарске према Србији. — О том беседа и интерпелација дра Мих. Полит-Десанчића од 4. марта 1876. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 11. марта 1876. — Рат Србије против Турске. — Затвор Милетићев ноћу од. 4 на 5. јули 1876. — Извештај имунитетног одбора саборског о затвору Милетићевом. — Расправа. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 7. октобра 1876.

Велико источно питање, што од доба опадања османске силе, од скоро две стотине година амо на дневном реду стоји, и што се на штету хришћанских потиштених народа није могло решити, јер се у том питању интереси великих сила укрштаваху — то источно питање, често је потиштена раја са мачем у руци на површину стављала, али према укрштеним концима дипломације европске, успеха није могла имати. Раја устајала је и устајала на оружије, али ју је дипломација свагда напуштала. Једва да се неки део раје после крвавих и грозних бојева од Турске ослободио. Грчка и Србија једва и једва да су до самосталности доћи могле. Но и после ослобођења Грчке и Србије потиштена раја у осталим крајевима Турске са мачем у руци била је живи протест против азијатског господства турског. Грчке клефте и српски ајдуци били су свагда „српбе Божије храбри осветници“. Српски народ под јармом

турским био је прави мученик за пуна четири века. Ако се једном реши источно питање и српском народу лепша будућност сине, потоњи нараштај гледаће са тугом, али уједно са поносом на онај мученички живот, што су га његови претци кроз толика столећа храбро и паћенићки подносили.

Кад је у месецу јуну 1875. прва пушка око Невесиња у Херцеговини пукла, нико није мислио, да ће се из малог устанка херцеговачког *) излећи велики источни рат**), да ће Невесињска пушка бити хабер, да Руси пред зидине Цариграда дођу!

У почетку, Аустро-Угарска није гледала немилим оком устанак у Херцеговини, шта више неки знаци казују, да је у почетку Аустро-Угарска устанак подпомагала, јер је за своју стару намеру: да Босну и Херцеговину поседне, хтела повода имати. Но што се више устанак ширио, и то не само у Херцеговини већ и у Босни, и што је у побуњеним крајевима уплив Црне Горе и Србије све то већи постајао, Аустро-Угарска почела је да заузима непријатељски положај према устаницима, шта више напослетку пустила је турску војску од јадранског мора преко Клека да у Херцеговину уђе.

Устанак у Босни и Херцеговини мало по мало такав је већ обим заузео био, да је велику пажњу европске дипломације на себе обратио. Гроф Андраши, аустро-угарски министар спољних послова, започео је радњу европске дипломације у том питању са његовом знаменитом „реформном-нотом“ од 30. децембера г. 1875. У тој ноти начинио је гроф Андраши читав нацрт за реформе турске, како би се тим реформама

*) Др. Полит чуо је прву вест о устанку херцеговачком таман кад се враћао са свога набора у Панчеву 11. јула п. р. 1875.

**) Познато је да се и сам кнез Бисмарк о замашају устанка херцеговачког преварио, јер је све говорио: das bischen Herzegovina, као да се из те маленкости не може ништа излећи.

становништво Босне и Херцеговине тобож могло задовољити, те да се повод устанку отклони. У ту циљ да се усташима даде амнестија, па да све опет у најбољи ред дође! Турска и реформа!! Какова грозна илузија, обмана! Али тешко да је то могло за Андрашија бити обмана, јер је он морао добро знати да Турска није кадра реформе спровести, а друго, да се усташи са турским обећањима не могу задовољити. Сва је прилика да је Аустро-Угарској ишло у интерес да устанак буде само што пре угушен, и то поглавито из узрока, што се бојала да ће се Србија и Црна Гора у устанак умешати. Ако дакле усташи неби пристали на реформе турске, онда би Порта била оправдана да са свима сретствима устанак угуши, а велесиле неби имале повода да се за усташе заузму. Заиста, Порта пристане на Андрашијеве реформе, али не пристану усташи, знајући шта значе реформе турске.

Међу тим било је још и неко друго важно питање, што је стајало у свезк са нотом Андрашијевом. Порта је примила предлог Андрашијев, да се усташима подели амнестија. На земљишту аустро-угарском било је скупљено много нејачи: жена, деце, стараца, сва својта оних усташа, који су се са Турцима борили, а по кадкад су и чете усташке потиснуте од Турака на земљиште аустро-угарско пребегавале. Све те бегунце, који би иначе од глади умрли, издржавала је Аустрија, — истина врло јадно, тек да од глади не умру — али је ипак тај издатак био доста велики, изнашао је до једнога милиона форината. Кад је порта предложену амнестију примила, то аустријске власти стану наговарати бегунце босанске и херцеговачке, да се својим кућама (управо гаришшима) врате, да неби били финанцијама аустро-угарском на терету. Но бегунци нехтедоше се враћати, јер неки, који се врашше, буду од Турака поубијани, шта више, неки на коље наби-

јани. Ништа мање, аустријске власти почеше терати бегунце да иду преко, шта више било је вести у новинама, да ће бегунци силом бити претерани у Босну и Херцеговину.

Под утиском тих вести, држао је др. Полит за дужност да интерпелује угарску владу о том предмету. Но пошто је устанак у Босни и Херцеговини у свези стајао са држањем Србије према устанку, и пошто је јавно мњење у Србији искало интервенцију кнежевине у корист усташа, а Аустрија претила, да ће у том случају са своје стране интервеновати и Србију посести, то је др. Полит и на тај предмет своју интерпелацију распростро.

У оно доба већ је био умр'о Деак и Тиса неимајући контролу Деакову могао се слободније кретати. Поверење бечких кругова био је Тиса већ задобио, што је баш у источним стварма знао обуздати туркофилску политику Мађара. Тиса је постао на скоро угарским министром-председником. На њега је дакле др. Полит управио своју интерпелацију. Ту интерпелацију пропратио је опширном беседом.*) Беседа и интерпелација гласила је:

Беседа и интерпелација Дра. Мих. Полита-Десанчића

4. марта г. 1876.

(по стенографији.)

„Поштовани доме! Имаћу част ставити на велештованог г. министра-председника једну интерпелацију, којој је предмет од врло велике важности по интернационални положај Угарске. За то ћу бити слободан ради мотивације те моје интерпелације пажњу поштованог дома на неколико тренутака заузети.“

*) Све беседе др. Полита преведене су са мађарског језика на српски по стенографији саборској.

„Кад су, пошт. доме, источне ствари таке, да пажњу скоро целе Европе на се обраћају, то мора Угарска још у већој мери интересована бити као најближи и најнепосреднији сусед баш оних покрајина, у којима устанак већ од неколико месеци свој крвави призор развија, и угарски парламенат има право да иште, да у тој важној ствари буде обавештен.“

„Кад је посланик Ернест Шимоњи пре неког времена у истој ствари ставио интерпелацију на владу, одговорио је госп. министар-председник врло околишећи, јер су, као што рече, у тој важној ствари у току нека саветовања и преговарања. Од то доба ступило је источно питање у нову фазу. Изгледа, да су речена преговарања довршена већ, и да су нашла израза у ноти грофа Андрашија од 30. децембра. пр. год. у погледу турских реформама.“

„Не сме се сумњати, да је угарска влада у погледу тог важног акта онај уплив употребила, на који јој даје права закон, а наиме §. 8. зак. чл. XII. од године 1867, и само с погледом на тај закон може споменута нота грофа Андрашија бити предметом расправљања у угарском сабору.“

„У погледу исте ноте мора се констатовати радостни чин, да је наша монархија заузела сјајни положај у дипломатском поступку према Турској; сјајни, јер су две тако силне државе, као што је Немачка и Русија, припустиле Аустро-Угарској предњаштво у тако важној ствари као што је источно питање. Моћне државе ретко испуштају из својих руку вођење тако важне ствари, ако неће да баце одговорност на слабију државу и да из те одговорности поцрпе неки пробитак.“

„Не сумњам, да је угарска влада исто тако вољна, да прими одговорност на себе за све евентуалности, које би иста нота проузроковати могла, као што имаде

учешћа у успеху и слави, коју је Андрашијева нота задобила."

„Нота грофа Андрашија битно одступа од досадање политике према Турској. Она стоји у еклатантном противусловљу са начелом немешања, које се у међународном погледу на високо држи. До сад се у Јевроии налазило, да је у том начелу најбоље јемство против амбиције Русије према Турској. Париски уговор најсвечаније је изрекао начело немешања у унутарње ствари Турске."

„У деветој тачки париског уговора, где уговарајуће странке узимају на знање хатхумајум, то изражено начело гласи овако: les puissances contractantes constatent la haute valeur de cette communication. Il est bien entendu, qu'elle ne saurait en aucun cas donner le droit aux dites puissances de s'imiscer soit collectivment, soit séparément, dans les rapports de Sa Majesté le Sultan avec ses sujets, ni dans l'administration intérieure de son Empire. (Уговарајуће силе констатују високу важност тога саопштења. Но разумева се, да ово не може ни у каквом случају давати право истим силама, да се мешају било скупа, било појединце у одношаје Њег. Величанства Султана са својим поданицима, нити у унутарњу администрацију његовог царства)."

„Нотом гр. Андрашија повређено је то начело. Не само да се у ноти грофа Андрашија чине Порти прекори, што се није одржао хат-хумајум, него јој се подносе на усвајање у појединостима означени предлози о унутарњој администрацији."

„Што у Турској мусломанска мањина влада над хришћанском већином, и што ова није задовољна с том владом, са таким господством мањине над већином, тога имаде и другде, али до каквих би последица довело то мешање? Могу добро да разумем, зашто Немачка и Русија одобравају мешање према Турској, али што

један мађарски државник тако мешање проузрокује, то могу себи само тиме протумачити, јер се то мешање није збило против Порте у хатар Хришћана, већ за Порту а против Хришћана."

„Но баш тако мешање у корист Порте, може довести до неких посљедица, које потребују објашњења."

„Реформе грофа Андрашија нису истина ничег новог донеле. Ко познаје генезу париског уговора, знаће добро, да је побољшање стања Хришћана у Турској сачињавало IV. тачку гаранције у прелиминаријама и да је Порта усљед тог принуђена била да даде хатхумајум. Пре двадесет година обећала је Порта исто тако све, као што то сад обећава."

„Али где је јемство за изведење? Да ће се са реформама грофа Андрашија променити стање Хришћана, то тешко когод верује, јер Турска као таква није кадра да промене начело својег господства, ако неће да доведе у опасност свој опстанак."

„Него нота грофа Андрашија има другу страну, које је оштрица баш против усташа окренута. Могло би се рећи, Порта је примила реформске предлоге, учинила је дакле задоста захтевима Јевропе. Ако пак усташи не положе оружја, то морају на то присиљени бити. И у том смислу инволвира нота грофа Андрашија у себи већ материјалну интервенцију у корист Порте."

„У одговору, који је дао пошт. госп. министар-председник посланику Ернесту Шимоњију, рекао је, да се без саизволења угарске владе интервенција збити неће. Тиме ваљда није речено, да се ипак интервенција може догодити са саизволењем угарске владе. Угарски су листови већ обележили случај, у којем би таква интервенција нужна била. Угарска је у начелу против интервенције, али ако устанак узме веће димензије умешањем Србије, то би интервенција била неодклоњива нужност."

„Поштовани доме! Да неког изгледа има да ће се Србија умешати у устанак, то сам гр. Андраши признаје, јер његова нота то са свим јасно у изглед ставља. Ево како гласи дотична ставка: Quoi qu'il en soit, il est à prévoir que les Gouvernements de la Servie et du Montenegro, qui, jusqu'a ce jour dejà, ont eu bien de la peine a se tenir à l'écart du mouvement, seront impuissants á resister au courant, et dès á present, sous l'influence des évenements et de l' opinion publique dans leur pays, íls semblent s'être familiarisés avec l' idée de prendre part à la lute, à la fonte des neiges. (Ма како да се ствар стоји, предвидити је, да владама Србије и Црне Горе, које су и до сада имале доста муке да се уздрже од учешћа на устанку, неће бити могуће противустати струји, а под упливом догађаја и јавног мњења у њиховој земљи, оне се већ спријатељиле мишљу, да учествују у борби чим се снег стане топити).“

„Ја држим ову ствар за врло озбиљну и ако би и угарска влада овог мишљења била, то би разјашњење врло нужно било.“

„Ја знам само толико, да париски уговор сваку једнострану интервенцију у Србији, па и ону од стране Порте забрањује. Ако би дакле наша монархија хтела да се умеша, то би морала имати саизволење свију контрахената (уговорача) париског уговора. Да ли савезници Аустро-Угарске с отвореним или скривеним картама играју, то не знам. Али толико је сигурно, да је у источном питању врло обазриво поступање нужно, јер у овом компликованом (заплетеном) питању могла би и најмања погрешка недогледних посљедица имати. Каже се, Аустро-Угарска није усамљена, она ради у споразумљењу с Немачком и Русијом. Али шта ћемо, ако би био тројецарски само двојецарски савез? Каже се, пацификација је лака, јер Русија треба само да изда заповести на Цетињу и у Београду. Ово не

допуштам у целоме обиму, јер побуњени народи тешко чују. Али и ако Русија има само да заповеда, пита се, да ли она заиста тако заповеда, као што заповеда и како се има заповест разумети.“

„Али како му драго било у овом обзиру, ја мислим, да се Угарска нема мешати у ствари, из којих ни у каквим приликама неби користи имала, него би можда само за друге кестење из ватре вадила. Ја знам, у Угарској је јавно мњење противу интервенције. И у другој половини монархије је владајућа немачка странка противу сваке интервенције, и у овом обзиру ми Срби потпуно се слажемо са странком „нове слободне Пресе“, која је скоро казивала, да ни у случају мешања Србије, интервенција Аустро-Угарске не би нужна била. Ја не знам само, одкуд је баш то у Угарској, да се тако много полаже на тежње Србије. У најгорем случају била би та српска држава, држава са 3—4 мил. душа. Не знам по чему би то било на штету Угарске, јер држим да Угарској никако не шкоди, него да би јој само од хасне за обрт било, кад Босна неби више била турски пашалук., као што јој не шкоди, што данашња Србија није више турски пашалук. Ја бих могао држање Угарске према аспирацијама Србије само тиме растумачити, што је мађарско племе испуњено неким неповерењем према угарским Славенима, нарочито према Србима и Хрватима.“

„У том погледу дозволите ми, да сасма искрено говорим. Ми Срби у Угарској имамо језгро нашег народа не у Бачкој и Банату, већ у Хрватској и војничкој крајини. Ал тамо водимо заједничку политику с Хрватима. Ја никад пак нисам чуо, да би Хрватска осећала воље, да се са Србијом споји, као што у опште нисам чуо, да се већма образован народ пријубио мање образованом, него на против.“

„С тога не појмим, каква би то велика несрећа за

Угарску могла бити, кад би тамо у Турској на место неколико пашалука поникла малена хришћанска држава од 3—4 милиона душа."

„Непријатељско држање Угарске према хришћанским народима и према Србији тешко да би било од користи за нашу отаџбину."

„И у том погледу дозволите ми, да кажем неколико са свим искрених речи. Од неколико недеља у престоничкој преси распрострли су се разни гласови о ужасним агитацијама у јужној Угарској; шта више, говори се, да су се нашле прокламације, медаље, које драже народ против Мађара. Ми тамо доле не знамо баш ништа о томе и докучујемо таке ствари тек из пештанских листова. Тамо у придруженој Граници доселило се свакојака рода, који под плаштом угарског домољубља из денунцијација тера добар занат."

„Тако је далеко дошла тамо ствар, да готово свака скитница под плаштом мађарског родољубља може улогу да игра. Ја не велим да влада нема права, шта више ја велим, да има дужности да се обавести о стању ствари тамо на границама земље, али ја молим пошт. владу, да буде врло опрезна у обзиру вести из оних крајева и да не даје вере свакојаким људма."

„Али та ствар има и другу страну. Ми угарски Срби, ми симпатизујемо истина с усташима, јер су то наша браћа по крви, који хоће да стресу варварски јарам, али као грађани угарске државе не заборављамо ми никад на дужности према нашој отаџбини. Будите уверени да из наше средине никад тако што изићи неће, што би било управљено против угарске државе, или тако што, што би дражило Србе против Мађара. Али има ствари, за које ми не можемо узети одговорност на себе. Ако одношај Угарске није пријатељски, ако се Угарска бори свим сретствима против тежња Србије, то је наравно, да се у Београду неће моћи

имати никаква пријатељска осећаја, према Угарској и да се неће при избору сретстава пријатељски поступати.“

„Поштовани доме! Ја нисам никако тога мнења, да је у интересу Угарске, да себе ставља у непријатељски положај и према Србији и према источним народима. (Живо протусловље: Угарска то не чини.) Онај седи старац, који је сада далеко од Угарске, али кога је реч некад велику важност у Угарској имала, тај је саветовао мађарском народу да буде у пријатељском одношају са источним народима (гласови: тако је!). И овај је савет врло умесно дао, јер мађарски народ, српски народ, романски народ — све су то мали народи према оним дивовима, који своје солдате броје по милионима. Ти народа имају интереса бити сложни. Ја сам дакле тога мњења да у интересу Угарске неби било саветно заузети непријатељски положај према Србији и источним народима, кога бар видимо у мађарском новинарству. (Гласови: где? у којим новинама? Милетић: у „Хону.“)

„С тога држим, да је од неке важности пријатељски одношај према Србији. Источно је питање веома тугаљиво питање. Ми тамо на југу Угарске — а ја не говорим само као Србин већ као грађанин Угарске — ми тамо на југу без разлике народности, желимо мира, мира по што по то. Ми смо тамо једном, Срби и Мађари, ужасно страдали, тако страдали, да читави нараштаји пису у стању успоставити наше пређашње благостање. Ми хоћемо мир и не би хтели, да се непажљивом политиком у источном питању мир у опасност доведе. Не играјмо се с ватром.“

„Источно питање је тако замашно питање, да га замашнијег ваљда у хисторији било није и бити неће.“

„Моћнији фактори играју улогу у источном питању, него што смо ми. Пустимо оне народе у Турској, да своју борбу међу собом изведу, пустимо Ср-

бију, нека својим путем иде. Не стављајмо се у непријатељство с оним народима, који нам нису ништа зло учинили и који ништа друго не раде, до што је Угарска пре 200 година чинила, кад је стресла турски јарам."

„Као знак пријатељског или непријатељског понашања Угарске у источном питању, било би и поступање угарске владе у питању намереног повраћања хришћанских породица, које се на угарско-хрватском земљишту налазе. Распростртa је вест, да је између угарске и аустријске владе утаначено, да се бегунци имају без одлагања нагонити на повратак у њихову постојбину, пошто је Порта прихватила реформске предлоге. На супрот томе пак изјавиле су пребегле породице, да ће радије потражити смрт своју у валовима Саве и Уне, него што ће живот свој предати пређашњем мучитељу на милост и немилост."

„Наше министарство извањски послова као да држи да ако је Порта реформе примила да је све сада у реду у Босну и Херцеговини, и да ништа на путу не стоји да се хришћанске фамилије натраг врате. То би заиста тако могло бити, да је Турска цивилизована, модерна држава, да у Турској има у опште модерне државне силе. Али Порта може све на свету обећати, она нема државне силе да изврши оно што је обећала, она није у стању обуздати беснило бегова, она није у стању дати јемства сигурности за живот оних, који би се натраг у Босну вратили. Ево баш сад јуче читао сам у једним немачким новинама ужасан телеграм из Костајнице. Четири таква хришћанска бегунца вратише се натраг у Босну, у околицу Костајничку. Турци двојицу таки исекоше, трећега на колац набише, овоме је име Раде Вујић, и само четврти се спасе. Кад је то тако, молим пошт. доме, како се да и замислити, да би могли хришћански бегун-

ци вратити се у Босну. Ја ћу признати, пошт. доме, да Аустро-Угарска нема обвезности давати субвенцију тим бегунцима. Ал ако она то неће и не може, то будите уверени господо, да ће онај сиромашан народ у Крајини поделити своју кору леба са тим сиромашним бегунцима. Ја не могу себи представити, да би било таке владе, да би било такових државника, који би под околностима, које су данас у Босни и Хрцеговини, присилили те бегунце да се својим кућама врате, јер таково што би заиста било атентат против човечанства."

„Ја пак велим, да би ми Срби и Хрвати све оне сматрали као крштене Турке и да би их образована Европа такође као такове сматрати имала, који би учинили такав атентат према пребеглим хришћанским породицама противно законима човечности."

„Моја интерпелација на господина министра-председника гласи:"

„С погледом, што је нота министра спољних, грофа Андрашија у ствари турских реформа за монархију и Угарску од великог интернационалног замашаја, питам ја:

„1.) Је ли нота грофа Андрашија од 30. децембра пр. г. у ствари турских реформа састављена са саизволењем угарске владе?"

„2.) Одобрава ли угарска влада у истој ноти садржано начело мешања у унутарње послове Турске?"

„3.) Какво држање мисли заузети угарска влада према евентуалном даљем раширењу устанка, ако пацификација не пође за руком и Србија буде у устанку учествовала?"

„4. Је ли што уговорено између угарске и аустријске владе због повратка хришћанских породица, пребеглих на угарско-хрватско земљиште?"

На ову интерпелацију одговорио је Тиса после недеље дана. Нема сумње, да се ради одговора посаветовао са Андрашијем, јер је међу тим отишао био у Беч. Тисин одговор и реплика Политова гласили су:

Одговор Тисин и реплика Политова.

11. марта 1876.

Министар-председник Тиса: „Поштовани доме! Намеравајући да одговорим на интерпелацију заступника Полита, нисам наумио, да потанко рашчлањујем ону беседу, коју је као увод у своју интерпелацију изговорио, у овом обзиру ћу да учиним само неке кратке примедбе. (Чујмо!)"

„Господин заступник говорио је о антипатији према Србији, немогући да јој нађе узрока. Ја мислим, да се господин заступник боље оријентује, то не само да не би нашао узрока антипатији против Србије, него не би нашао ни саму антипатију. (Тако је! Тако је!)

Осим тога говорио је господин заступник — хотећи да бајаги растумачи за што се, по његовом мњењу, овде распростиру неосновани гласови — о мађарским званичницима, који се у војној Граници потуцају. У овом обзиру морам приметити, да се на земљишту Угарске, ма где то било, угарски грађанин, који тамо не само има сигурне заслуге, него и држави служи, не може називати досељеном скитницом. (Одобравање.) И из беседе господина заступника, која је у целости врло помирљива, одудара овај израз врло чудновато. Што се пак тиче његових по темељу свега овог изречених уверавања, да ми не треба да се бојимо и да немамо узрока бојазни, то ја само примећујем, да ја и да сав свет знаде, да становници и то баш српски становници Границе ни како нису онаки, за какве би их могли држати кад би судили по неким егземпларима (примерцима, особама) који се овде међу нама појав-

љују (Смеј); ми их дакле не држимо за таке. У осталом уверавам господина заступника, и кад би таки били, неби имали узрока бојати их се."

„Прелазећи на саму интерпелацију, одговорићу на обе прве тачке у једанпут. Он је питао: 1. Да ли је угарска влада пристала уз реформску ноту грофа Андрашије, 2. да ли она мешање у унутарње ствари Турске одобрава."

„Стављајући ова питања, аналисао је на постојећим законима основана права и дужности угарске владе у обзиру руковођења спољних послова. На то ја само ово примећујем, да угарска влада познаје своја права и дужности, које се не састоје у томе, као што ће господин заступник добро знати, што су поједине ноте заједнички састављене, него у томе, да влада свом, законом обележеном утицају на правац ваљеке политике важности прибавља."

„Што се дакле овог политичног правца тиче, то не могу делити политичко схватање господина заступника, да је то мешање у унутарње ствари Турске. Које је правац оне политике, која се од дужег времена тера? Тежња за споразумљењем међу свима велесилама Европе у тој намери, да се и добрим саветима, који су Турској дани, европски мир одржи. (Одобравање). Како је том правцу и како је овој политици за руком испало, да се слога велесила постигне, то је угарска влада правац ове политике из свег уверења одобравала. (Живо одобравање)."

„Треће, пита господин заступник, какав ће положај угарска влада заузети према евентуалности, ако умирење не испадне за руком, и ако се Србија умеша?"

„Ово и сам господин заступник као евентуалност (могућност) узима, и ја могу додати, да је то по мом уверењу така евентуалност, која се по свој прилици неће збити, и то за то неће, јер се од родољубиво-

сти и увиђавности оних, који односајима Србије руководе, претпоставити мора, да они, баш у интересу Србије, неће себе ни своју земљу у опреку стављати с намерама свију европских сила (Одобравање). Ако би ова евентуалност ипак настала, пита господин заступник, шта би радила угарска влада, какав би положај заузела?"

„Врло жалим, али у овом обзиру не могу му радозналост задовољити (веселост и допадање), јер то ће угарска влада, по добро схваћеном интересу аустро-угарске монархије одлучити. (Одобравање.) Ја у осталом примећујем, да по мом уверењу, као што су се до сад они преварили, који су од почетка садањих заплета своју наду полагали и тако се понашали, као да јевропске велесиле неће моћи у слози остати — тако ће се и они преварити, који би будуће држање Србије у тој нади опредељивати хтели, да ће се у оном случају слога јевропских сила распасти (Живо одобравање)."

Светозар Милетић (упадајући): Хоће богме!

Министар-председник Тиса: „Видећемо! Не пита се господин заступник!"

„Четврто је питање, да ли је између обе владе постигнуто споразумљење у обзиру повратка хришћанских бегунаца? Господин заступник говорио је том приликом о дужностима човечности. Пре свега примећујем, да је аустро-угарска монархија, како Угарска тако и Аустрија, захтевима човечности заиста у обилатој мери одговорила (Тако је! Тако је!) издавајући поред свог не баш сјајног финанцијалног стања до сад већ милијун форината (Покрет)."

„Али није нужно особито споразумљење између обе владе. Лежи у природи ствари, да бегунци и по захтевима, који иду до крајње границе човечности — могу потпору само дотле захтевати, докле им није не-

кажњив повратак у отаџбину могућан, и опет лежи у природи ствари, да и сами бегунци, ако се могу некажњиво у своју отаџбину повратити, прилику за повратак ограбе и употребе.“

„Па каква је ситуација у овом обзиру? Не само да је бегунцима некажњив повратак осигуран, него и олакшање ради отпочињања домазлука и подизања кућа. У такој прилици морам одлучно изрећи своје уверење да они, који раде, да се бегунци употребив ову прилику не врате у отаџбину: интересе ових бегунаца најосетљивије оштећују. (Одобравање.) То сам држао за нужно господину заступнику одговорити. Молим штовану кућу да мој одговор на знање узме.“

На овај одговор министра-председника репликовао је заступник Полит у подужој беседи, која по стенографији гласи:

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Недавно држана је у бечком рајхсрату врло знаменита и важна беседа. Не сумњам да је велештовани г. министар-председник ту беседу пажљиво прочитао, јер је и сам то у овом дому казао. Но можда је ипак једно место у тој беседи превидио. Др. Унгер у својој знаменитој беседи вели: да влади није никад слободно огорчавати противнике, никад подпаљивати страсти. Опозицији је слободно нападати, слободно страственом бити, али влади никад, јер најплеменитији атрибут моћи и власти је: умереност и достојанство. Ја ово за то овде наводим, јер сам искусио, да је у угарском парламенту са министарских столица баш противан поступак у обичај ушао (Кретање) према опозицији, а особито према народносним посланицима. Али нека буде на знање г. министру-председнику, да му ја на то поље следовати нећу, јер да те речи овде у дому остану, то би друго што било, ал тако изуштене речи налазе одзива у широкој Угарској, и ако се овде

страствено говори, то не служи земљи на умирење. Но у том обзиру ипак желим једну примедбу учинити. Г. министар-председник изволео је тврдити, да сам ја говорио о скитајућим се мађарским чиновницима. Изволите прочитати стенографију саборску, па ћете се уверити, да о чиновницима није било говора. Ја сам само толико рекао, да је ствар у Крајини дотле дошла, да готово свака скитница под плаштом мађарског родољубља може да игра политичну улогу. А скитница може да буде Мађар, може да буде Србин. Роман, то не чини разлику. То што ми желимо од владе то је, да нам у Крајини поставља поштене људе и људе који бар знају језик тамошњих крајева, да знају општити са тамошњим народом. Г. министар-председник изволео је споменути неке егземпларе у овом дому. Ја не знам кога је он разумео под тим егземпларима. (Милетић: То сам ја.) Ако је мене разумео, ја не знам да сам дао повода за таки изражај, јер држим да сам се свагда тако понашао, како то изискује парламентарни обичај, парламентарни поступак, парламентарна пристојност."

„Велепоштовани министар-председник изволео је рећи, да моја беседа није кадра страх задати. Допустите, ја нисам говорио, да коме страх задајем, већ сам напротив у том духу говорио, да се достигне споразумљење са народима на истоку. Да бих ја пак говорио према Угарској у том духу, да какав страх зададем, о том нема трага у мојој беседи."

„Ово напред стављајући, нека ми сада буде допуштено на поједине тачке одговора г. министра-председника реплицирати. Изволео је рећи, да угарска влада не може утицати на састављање појединих нота дипломатских. Ја нисам говорио о састављању нота, већ о упливу на такав важан дипломатски акт, као што је нота гр. Андрашијева, уплив кога уг. влади зак.

чл. XII. од год. 1867. даје. Ја дакле нисам говорио о састављању ноте, него о политичном правцу исте, и о упливу, кога је имала вршити угарска влада. У опште ставио сам питање не због тога, што сам сумњао, да угарска влада није вршила своју дужност, него због тога, да у угарском парламенту констатујем, да угарска влада има право и дужност, да упливише на такав важан акт, као што је нота грофа Андрашија, и што су неке аустријске новине тврдиле, да ванъска политика не спада пред угарски сабор, већ пред делегације. Ја не бих могао бити никад тога мњења, а мислим да је и пошт. дом мога мњења, а да ово констатујем, ставио сам прво питање."

„На друго питање изволео је одговорити пошт. министар-претседник, да нота гр. Андрашија не садржава у себи никакво мешање, него само давање савета светлој Порти. Допустите, у дипломацији истина има случајева, где једна држава даје савета другој. Али то је случај, кад две државе имају међу собом диференција, па трећа држава нуди своје услуге, тако зване bons offices, да се те диференције изравнају. Но никад не може једна држава нудити другој држави услуге у одношају са поданицима. Таково што не постоји у међународном праву. Јер која држава није у стању устанак какав угушити, та нема услове свога бића, нема свој raison d'être."

„Нота гр. Андрашија са свим јасно и разговетно садржава у себи начело мешања, то произлази из сваке линије, из појединих изражаја. Биће слободан два три такова изражаја прочитати. Гр. Андраши у својој ноти овако вели: il serait donc necessaire (биће нуждно). То господо, није савет, то је више заповест. Даље каже dans ce but la Porte devrait déclarer, т. ј. у тој цели треба Порта да изјави. (Гласови: требала би.) Па нек је требала би — ал допустите, кад тим на-

чином једна држава другој говори, то се не може више назвати саветом.“

„Ја бих се, п. доме, сагласио са нотом гр. Андрашија, да је један или други правац одлучно заступала. Или за Порту, или за хришћане. Да је нота директно била управљена на Порту, имала би већу важност, али ако то није хтела, то је требала бити друкчије састављена, требала је друге изразе употребити. Нота гр. Андрашија није директно управљена на Порту, већ на посланике у Лондону, Паризу и Риму, и само ту ноту је интернунцијус гр. Зичи у Цариграду, великом везиру устмено, verbalement, саопштио.“

„Но шта је одговорила Порта? Врло је занимљив одговор Решид-паше гр. Андрашију. У том одговору Решид-паша каже — немам при руци изворни текст, него ево мађарски превод — Рашид-паша каже: „Погледом на полузваничну и пријатељску форму, с којом нам је нота саопштена, и погледом на ту околност, што нама прочитана нота није управљена на нашу адресу, за излишно држим упуштати се у опровргавање појединих тачака. Светла Порта по томе ограничава се само на оних пет тачака ноте гр. Андрашија, да их узме у расуђење, уверена будући да велесиле имају тврду и искрену намеру свој благодетни уплив употребити, да се у побуњеним провинцијама што пре мир успостави, и зато се радује да ту добру вољу велесила у обзиру пацификације на знање узети може.“

„У овом лежи сва тежина. Порта се не брине много за реформе, њој је главна ствар пацификација, и пошто она није у стању ту пацификацију произвести, то би хтела да јој велесиле својим притиском на усташе, на Црну Гору и Србију припомогну. Који дакле то мисли, да је мешање гр. Андрашија било у корист хришћана, тај има противни сјајни доказ у одговору

Портином. Њој је главна ствар да јој велесиле припомогну да угуши устанак, о реформама само мимогред говори.“

„На треће питање — и ово је питање врло важно — остао је г. министар-председник одговор тако рећи дужан. Ја ово врло појмим. У тако важној ствари као што је источно питање, где таки битни интереси долазе у обзир, нисам ни могао очекивати исцрпљива одговора, таква одговора, који би у сваком обзиру обавештења дао. Но ја сам само оно хтео што и у дипломацији бива.“

„У дипломацији има две врсте вештине: или много казати, а ништа не казати, или мало што казати, а све подразумевати. Опште је припознат парламентарни обичај, да у свима другим стварма, само у спољњој политици влада не даје радо подробна обавештења. И ово је природно, јер у спољној политици сама влада по околностима удешава своје одлуке. Зато се ја не чудим што велештовани министар-председник није дао подробног обавештења, али сам се надао да ће бар што више наговестити. Г. министар-председник изволео је рећи да неможе за довољити моју радозналост. Допустите; ја нисам ставио питање из радозналости, а нисам га ставио ни ради Србије, јер ја нисам посланик Србије, већ посланик Угарске. Кад сам ставио питање, ставио сам га у интересу Угарске, особито њених јужних делова. Ми тамо доле на југу, Срби и Мађари, без разлике народности, бојимо се да каквом необазривом политиком мир не буде нарушен. (Кретање.) То је био узрок, што сам управио интерпелацију на г. министра-председника. Ми тамо доле хоћемо мир по сваку цену. Ми смо већ једаред страдали, — па нежелимо више. Велика је и онако невоља, још би нам требао рат само. За то сам ставио интерпелацију на г. министра-председника, да смо на чисто, хоће ли бити

интервенције или не, али он је у том обзиру одговор дужан остао.“

„На четврто питање изволео је одговорити г. министар-председник, до ако је реч о обзирима на хуманитет, то је Аустро-Угарска том задоста учинила, кад је толике новце на бегунце потрошила.“

„Но господо, ја сам већ у мојој беседи казао, да Аустро-Угарска строго узевши, нема обвезе ту субвенцију бегунцима давати. Но имам ипак једну примедбу. Ја знам, да новац на ту субвенцију иде из џепа свију становника Аустро-Угарске. У Аустро-Угарској пак већина је славенска. Ако пак која држава мора имати обзира на своје сопствено становништво, па кад то становништво симпатизује са тим бегунцима, то онда не само са гледишта хуманитета, него са гледишта на сопствено становништво, има неку моралну дужност за давање те субвенције. Но ја сам у својој беседи и то рекао, да ако аустро-угарска влада неће и не може да даје тим бегунцима субвенцију, то будите уверени, да ће онај сиромашни народ у Крајини, да ћемо ми Срби и Хрвати, и последњи залогај хлеба са тим невољницима поделити.“

„Ја сам хтео сазнати, да ли се што одлучило у обзиру повратка тих бегунаца присилним средствима. На ово г. министар-председник истина није одговорио, али је ипак то казао, да разлог субвенције мора престати, чим је бегунцима могућност дата, да се врате својим кућама. Ја сам већ у мојој беседи, господо, рекао, да кад би Турска била модерна држава, кад би у њој било модерне државне снаге, онда би се могло казати, да се бегунци могу безопасно вратити у своју отаџбину. Али ја сам навео ужасне примере, да то није могуће. Од то доба се обистинило, да су Турци збиља једног бегунца на колац набили. Да се под тим околностима може казати, да се бегунци могу безопа-

сно у њихову отаџбину вратити — ја то заиста не појмим. Но будите уверени, да би бар ми Срби и Хрвати такове државнике, који би под тим околностима присилили те бегунце да се врате, да би их ми назвали крштеним Турцима. Али ја се надам, да такових државника неће бити, који би се тако грозно огрешили против хуманитета."

„Поштовани доме! Још неколико речи, па ћу завршити. Захваљујем се велепоштованом министру-председнику, што је извесним тактом одговорио на моју интерпелацију у обзиру Србије. Не говорим ја ово као заступник Србије него као заступник Угарске, јер пријатељски одношај са суседном државом, с којом у толиковрстни одношај долазимо — држим за врло важно. Г. министар-председник изволео је рећи, да она евентуалност: да ће се Србија умешати, неће се збити (Гласови: Није вероватна), дакле није вероватна. Допустите, то је ствар како се схвати. Они, који су јуче и прекјуче новине читали, знаће, да устанак напредује, и да су баш прекјуче усташи велику победу одржали. Да у том случају, ако устанак веће димензије заузме, да се Србија неће умешати, то опет ја држим за невероватно. Но на послетку, ми се немамо овде бавити са стварима Србије. Ја као што сам казао, ставио сам моју интерпелацију у интересу Угарске и њених јужних делова."

„Још само, пошт. доме, закључну реч. Ми Срби у Угарској, ми смо мали народ, нисмо кадри политици давати правац. Ал под известним околностима ипак у стању смо играти важну улогу. (Гласови: Знамо.) Од вас ће зависити, да та улога буде пријатељска, да буде у корист Угарске, јер је велика разлика, ако грађани једне државе само своју дужност испуњавају, и ако су тој држави одани, ако су прави домољуби. Од вашег пријатељског односаја зависиће наше држа-

ње. Будућност Угарске није на западу већ на истоку. Ми Срби и Хрвати у Угарској, ми смо она свеза, којом Угарска долази у додир, у саобраштај са источним народима. Зато ако бих имао какву жељу била би та: будимо у пријатељству међу собом, будимо у пријатељству са источним народима."

„Не могу примити одговор г. министра-председника, већ молим, да се ради расправе на дневни ред стави."

Министар-председник Кол. Тиса: „Поштовани доме! На завршне речи поштованог посланика само ћу кратку примедбу учинити: ја од своје стране желим и сигурно сваки у Угарској жели, да будемо у пријатељском сношају како са Србијом, тако и са свима осталим државама Јевропе. Но с друге стране не може бити разговора о пријатељском одношају између народа, који живе под угарском круном, већ о дужности, коју морају сви испуњавати, испуњавали је сад из одушевљења или што ју морају."

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословног реда припада мени последња реч. Кад сам рекао да живимо једно с другим у пријатељству, нисам то хтео рећи, да која народност у Угарској није дужна испуњавати оно, што закони прописују. Ал ће ми г. министар-председник допустити, да је од велике важности, да ли они милиони немађарских народности живе у пријатељству са Мађарима или не. Ја мислим да кад сам тој — као што држим племенитој — жељи дао израза у парламенту, да нисам могао дати повода страстним изражајима г. министра-претседника."

Одговор министра-председника узет је по том скоро једногласно на знање.

Источне ствари много су допринеле, да се Тиса утврдио, јер као што је сабор овај одговор „скоро

једногласно“ на знање узео, тако је Тиса увек наилазио на одобравање, кад је у источним заплетима знао да представи ствар, као да је мађарске интерес очувао. С друге стране пак усљед источних догађаја, знао је Тиса — као што смо већ споменули — задобити повереље бечких кругова, јер је Мађаре задржавао од туркофилске политике.

Но Тиса се преварио у том, кад је у одговору Политу рекао, да се Србија неће заратити са Турском. Догађаји су противно потврдили. Аустро-Угарска истина да је претила Србији, да ако се ова са Турском зарати, да ће интерновати, али кад је дошло до рата међу Србијом и Турском, Аустро-Угарска уздржала се од свакога мешања.

Месеца априла и маја г. 1876, већ није могло бити сумње о том, да ће се Србија са Турском заратити. Јавно мњење у Србији бурно је захтевало рат са Турском, премда је много што шта неприправно било за рат. У највећој обмани у обзиру приправности за рат, били су баш војнички кругови у Србији, који су омаловажавали војену снагу турску.

Месеца маја отишао је др. Светозар Милетић у Београд, да се као новинар обавести о положају према предстојећем рату, а имао је и свога приватнога посла у Београду. Био је свуда у Београду са одликовањем дочекан као вођа овостраног Српства. Први српски државници правили су му посете. Пошто из пређашњег времена „Застава“ није пријатељски положај заузимала према влади пок. кнеза Михајила, то пријатељи Милетићеви саветоваше му, да учини посету кнезу Милану.

Милетић учини ту посету, но таки после тога, пештанске новине беху пуне комбинација о тој посети и подметаху Милетићу свакојаке намере.

Кад се Милетић из Београда у Нови Сад вратио, напише знаменити ситуациони чланак у „Застави“ под

насловом: „Брату брат, а Турчину рат.“ Пошто је Милетић држао, да је по интернационалним начелима слободно грађанима суседне државе у рату туђе државе учествовати у својству својевољаца и да је слободно тај рат и новцем потпомагати — то се Милетић у „Застави“ јако заузимао за српски зајам и за учествовање Срба из Угарске и Троједнице као својевољаца у српско-турском рату.

Но све ово није дало слутити, да је лична слобода Милетићева у опасности. После свога повратка из Београда, он је био на сабору у Пешти, после је дошао у Нови Сад и никакви знаци нису показивали, да Милетићу каква опасност грози.

Тек кад је Србија огласила рат Турској, издао је Тиса дана 4. јула 1876. наредбу на све власти у Угарској којом се учествовање у зајму српском забрањује и уједно наређује да се сви они који би наговарали кога да у рату српско-турском учествује — имају таки затворити. Но пре те наредбе још, усљед путовања Корнела Јовановића за зајам српски, буде овај у Меленцима ухваћен и у затвор у Бечкерек одведен.

Наредба Тисина није Милетићу ни могла до знања доћи, јер пошто је ова у Пешти у званичном „Közlöny“-у била штампана 4. јула 1876., телеграфска наредба на великог жупана новосадског да Милетића да затворити, одправљена је тек у вече истога дана.

Милетић вратив се ноћу од 4. на 5. јули 1876. из пријатељског круга у гостионици код „беле лађе“ у Новом Саду, није дуго могао ни отпочинути, јер већ између 3 и 4 часа јутром опколе пандури и војници стан Милетићев, а варошки капетан и државни одветник уђу у собу Милетићеву, пробуде га и рекну му да се обуче и да њима сљедује, пошто га имају по заповести у затвор ставити. Милетић се позивао на право имунитета земаљскога посланика и чинио је исте чи-

новнике одговорне за тај њихов поступак — али то све није помогло, Милетић буде у затвор стављен.*)

У јутру већ се био по Новом Саду распростро глас, да је Милетић затворен. Дру Политу јаве ово око 6 часова у јутру. Полит томе није могао веровати. Но кад се увери, да је збиља Милетић затворен, похита телеграфском звању. Било је још рано и депеше се нису још примале. Чим се отворило звање, др. Полит одправи следеће две депеше:

Преузвишеном госп. Бели Перцелу,

министру правде у Будим-Пешти.

Светозар Милетић саборски посланик ноћас је затворен. Како није било никаквог кажњивог чина in flagranti, то је посланички имунитет најгрубље повређен. Молим закону заштиту и сатисфакцију повређеном закону. У осталом жалим, што је мађарска држава овим чином ставила себе из реда просвећених држава.

Др. Полит,
земаљски посланик.

Коломану Гиццију,

председнику угарског сабора.

Карлсбад.

Земаљско-посланички садруг Милетић затворен је ноћас, солдатима у тавницу одпраћен. Ја сам о томе телеграфисао министру правде. Како нема ни трага о каквом злочину in flagranti, на делу, то је тим имунитет посланички најгрубље повређен. Ја призивам за свог колегу заштиту закона. Жалим што тим чином Угарска иступа из реда просвећених држава.

Др. Полит,
земаљски посланик.

Др. Полит добио је како од министра Перцела, тако и од председника саборског Гиција (од овог оп-

*) Исти дан после подне буде преко Бајаша одведен у Будимпешту и у кривични затвор у „Фортуни“ стављен.

ширније) писмени одговор, да ће се ова ствар изнети пред сабор, чим се овај састане.

Ферије саборске биле су те године доста подугачке. Сабор се имао састати тек концем месеца септембра. Врло се интересовао свет, не само у Срба, већ и у Мађара и у читавој Угарској, како ће влада оправдати повреду имунитетног права посланичког.

Чим се сабор састао, у првој седници 28. септембра 1876, Тиса није чекао никакве интерпелације, већ сам изнесе ствар затвора Милетићевог пред сабор са предлогом, да се та ствар упути имунитетном одбору на извештај и предлог. У том се породила нека претходна расправа, у којој је др. Полит ово рекао:

„Поштовани доме! Била ми је намера, да у ствари посланика дра Светозара Милетића интерпелацију ставим на штовану владу. Но пошто је баш сада извештај како од стране штованог г. председника тако и од штоване владе учињен, није нужна та интерпелација, јер ће ова ствар и онако на сто штоване куће доћи.“

„Ствар је веома важна, као што је то и сам г. министар напоменуо, те с тога ће се и претресати у кући. Јако сам захвалан посланичком садругу господину Е. Шимоњију, пошто видим из те изјаве, да за цело има Мађара, који знају ову ствар објективно пресудити, који нису страстни, који у овој ствари само обзира имају на достојанство сабора. Ово ми некако на умирење служи. Да не познајем расположај штоване куће, ја бих предлог поднео, да и дотле, док имунитетни одбор свој извештај не поднесе сабору, да се др. Светозар Милетић на слободну ногу стави. Јер досада није било случаја, да сабор сабориште, а посланик без предходног одобрења сабора да у затвору буде. Но пошто познајем расположај штов. куће, то не желим ни покушати ставити свој предлог, већ се

само једном молбом обраћам штованој кући. Ја сам јуче са дозволом држ. надодветника посетио др. Светозара Милетића. Он ме је замолио, да примим на себе обрану. Дакле имао сам право к њему отићи и с њиме се поразговорити. Он ме је о том известио, да му је намера једну молбеницу штованој кући поднети. Моја је пак молба на штов. кућу, нека је допуштено ову молбу непосредно имунитетном одбору поднети, а исти одбор да своје мњење о овој мољби изјави."

„Још имам једну молбу. Ја држим да је пештански судбени сто и дотичне списе штов. господину председнику уступио, с тога сам слободан умолити имунитетски одбор, да се и оног једитог сведока, који у овој истрази долази, квалификација у обзир узме. Јер у колико сам ја извештен, предживот овога сведока јако је гнусан. Држао сам за своју дужност као посланик учинити позорним имунитетски одбор на то, јер господо, ако је истина да је овај сведок због крађе, дефраудације, због фалзификовања меница под истрагом стојао (немир), и под истрагом још стоји — је ли био осуђен не знам, можда је и најпоштенији човек, но ја сам тако информиран, — то је ово важна околност и с тога сам држао за своју дужност позвати имунитетски одбор, да на квалификацију овога сведока мало изближе позорност обрати."

„У осталом против самог предлога немам никаква приговора."

Посланик Данило Ирањи живо је подупирао молбу Политову, да Светозар Милетић има право обратити се на имунитетни одбор, шта више ако жели и лично предстати одбору, да га овај има саслушати. Усљед тога др. Полит рашири свој предлог у том смислу, да имунитетни одбор има Милетића лично преслушати. Но сабор прими оно прво т. ј. да се Милетић може мол-

беницом обратити на имунитетни одбор, а што се тиче даљег предлога Политовог, да га има имунитетни одбор саслушати, то председник изјави, да имунитетни одбор познаје своја права и дужности, и по томе да није нуждно доносити закључак о предлогу Политовом, — што сабор и усвоји.

Милетић се обратио опширном мотивованом самообраном на сабор, у којој је на послетку молио, према повређеном имунитету, да се одма стави на слободну ногу, а да сабор суду будапештанском поискано његово издавање ускрати. Имунитетни одбор прими ову молбеницу Милетићеву, али не нађе за нуждно, да га лично саслуша.

Расправе у имунитетном одбору биле су дуге и жестоке. Министар Тиса је лично у свима седницама учествовао и свој поступак правдао. Др. Полит је као слушалац присуствовао у тим седницама и видило се, да је одбору доста сметала присутност српскога посланика. Према читавој ствари, одбор је био у великој неприлици, какав предлог да стави, јер начелно није могао допустити, да министар сме имунитетно право посланика тако флагрантно повредити као код Милетића, а с друге стране у души је одобравао поступак министров. После дуге расправе, напослетку се скувало: да се повреда имунитета од стране владе начелно не може оправдати, али у овом случају да сабор одобрава поступак владе, по томе да закључује суспензију права имунитета посланичког, и усљед тога да издаје посланика Милетића будапештанском суду. Са тим предлогом ступи имунитетни одбор пред сабор. Предлог се стави на дневни ред и расправа започне 11. октобра 1876.

При тој расправи гледала је опозиција, да „начелно“ напада владу и Тису због повреде имунитетног права, али је гледала свакојаким умствовањем и свако-

јаким субтилитетима да одобри поступак владин у том случају.“ Само један једини Мађар, Шимонфај није могао преко своје савести претурити повреду имунитетнога права посланичког и код самог Милетића, па није поступак владин одобравао, већ је поднео посебан предлог да се влада због тога поступка укори.

Приликом те расправе држао је др. Полит подужу беседу, у којој је разложио начела о имунитетном праву. Но пошто је затвор Милетићев стајао у свези са заплетима на истоку, то је др. Полит и о положају на истоку говорио.

Та је беседа гласила:

Беседа Дра Мих. Полит-Десанчића

7. окт. 1876.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У животу државном појављивали су се већ често тренутци, у којима изнад свих обзира стоји нагон државног самоодржања. У таким тренуцима налази се држава исто тако као и каква особа у стању обране за невољу, те не познаје никакав други закон осим оног старог римског: Salus reipublicae suprema lex esto. Али тај највиши закон био је и биће увек од највеће опасности по индивидуалну слободу држављанина. С тога се управо гледало у модерним државама да се заштити индивидуум, држављанин, против свемогућности државне. Та се заштита тржила и нашла у тако званим основним законима.“

„Исторични развитак имунитетног права стоји у веома тесној свези са јемствима личне слободе. Тамо, где је индивидуална, грађанска слобода потпуно осигурана, тамо се не даје велика важност имунитетном праву. Али баш од како се развио уставан живот, показала се потреба да се ујемчи лична сигурност оних, који су носиоци уставног живота. Ваљало је осигурати

њихову личну слободу против сваке вексације, а особито против оне, коју би влада својим упливом путем судова могла вршити. Тамо где сами судови потпуно ујамчују личну слободу у такој мери, да се судови могу одупрети упливу владе, странке, племена, — тамо није ни нужно имунитетно право, јер сам суд брани посланика од сваке вексације. У Енглеској, у Америци не знају за имунитетно право, које постоји на континенту."

„На континенту се имунитетно право баш због тога развило, што се није веровало у независност судова и што се бојало да владе на њих упливишу. Али је било некад и у самој Енглеској, да судови, па и сама порота, нису могли одупрети се упливу владе и јавнога мњења. При крају прошлога столећа, кад је оно букнула велика француска револуција, бојала се енглеска влада и конзервативна странка, да ће вали револуције захватити и Енглеску, и у то доба било је сијасет тенденциозних парница, од којих су најчувеније парнице против Мира, Палмера итд. У то доба могао је justice clerc, лорд Брекфилд повикати: „Доведите ми само што више окривљеника а ја ћу већ наћи закона против њих." Чланове друштва „society for constitutional information" гонили су као бунтовнике, а овамо су они тражили само неке реформе. Енглеска влада била је тада у великој заблуди."

„Признајем, поштовани доме, да има прилика, у којима се влада, побуђена патриотизмом и по дужности својој према својој отаџбини — мора да лати ванредних мера. Али ту је увек питање, да ли је цела ситуација доиста таква, да захтева ванредне мере."

„Поштовани доме! Затвор посланика дра Светозара Милетића не тиче се само имунитетног права, него он стоји у свези са великом политичном ситуацијом."

„Догађаји на истоку нису само пажњу Европе на себе обратили, него је цела европска ситуација са њих постала веома озбиљном. Не треба ни питати, да ли се догађаји на истоку у првом реду тичу Угарске. У таким околностима, где се води крвави рат на нашим границама, где је у опште ситуација веома озбиљна, имала је влада не само право, него и дужност, да учини све оно, што захтева сигурност Угарске и њен унутарњи мир. У том погледу, држим, да се сви слажемо. У Угарској може бити симпатија према Србима, симпатија према Турцима, антипатија према Србима и антипатија према Турцима, али има нешто, што је над-а-свим тим, то је дужност према отаџбини. (Одобравање.) Будите уверени, да смо ми Срби свесни те дужности према отаџбини и да је никад нећемо из вида испуштати. Да се угарска влада старала само за сигурност Угарске, да је само то имала пред очима, то би ситуација у јужној Угарској остала са свим проста и обична. Али угарска влада пошла је корак даље, корак, који по мом мишљењу није био ни мало оправдан. Симпатије, што их угарски Срби по природи осећају према својим суплеменицима у Турској, и дела, што су у свези с тим симпатијама, дела, која по угарском закону нису забрањена и која су по међународном праву са свим дозвољена — прогласила је угарска влада као криминална дела!“

„Цислитавска влада поступала је у том погледу са свим друкчије. Она је оставила отворено поље тим симпатијама и свима делима, што стоје с тим симпатијама у свези. С тога се ситуација у Далмацији није погоршала и цислитавска се влада не каје, што се није латила оних мера, које је угарска влада употребила. У Угарској је ствар са свим друкчије схваћена. Антипатије угарских Срба против Турака узете су као антипатије против Угарске и Мађара, и све што је

било управљено против Турске, узето је, као да је против Угарске управљено. (Тако је!) Ишло се шта више још и даље, и ствар се претставила као да постоји конспирација (завера) омладине како против Турске тако и против Угарске."

„Поштовани доме! Крајње је време, да један пут будемо на чисто са том „омладином." (Чујмо, чујмо! То је добро!) „Омладина," докле је још постојала, било је књижевно друштво, држећи своје скупштине сваке године на другом месту. Томе друштву потврдила је угарска влада друштвени устав."

„Када године 1871. омладинска скупштина у Вршцу није хтела да пристане на неку од угарске владе тражену промену друштвеног устава, буде полицијом разагнана и од то доба управо и нема „омладине." Него што има, то је да се налазе људи од политичног уплива, који путем штампе имају нека уплива на српску политику у Београду и на Цетињу. Да др. Светозгр Милетић као главни уредник „Заставе" има неког уплива на српску политику у Београду и на Цетињу — то је са свим наравна ствар. Па кад је др. Милетић послао по који пут кога дописника у Београд или на Цетиње, то се одмах распрострла вест, да је тамо отишао „омладински агенат" да агитује против Угарске. Али ја не знам, како се може новинарска информација обележити као кажњив чин? Рецимо, да угарска штампа има утицаја на енглеску владу, те да изашље тамо свога дописника, па и агента, би ли то било кажњиво дело? Ја идем још и даље, па велим, кад би у Угарској постојала завера против Турске, као што не постоји, би ли то било кажњиво? Имамо ли ми у Угарској закона, који вели, да је завера против стране државе кажњива? Та позната је ствар, да свака држава ствара законе само за своју земљу, за своје поданике, и да се ни једна држава не

осећа позваном, да својим законом штити туђу државу. Изузетак би био од тога само онда, ако постоји савез између држава. Али онда се то мора у домаћим законима са свим јасно изразити, као што се н. пр. у аустријском казненом законику определио био случај велеиздаје против немачких савезничких држава. У новом угарском нацрту казненог законика нисам на тако што наишао. Али не мора човек бити правозналац, да то све може схватити. Та позната је чињеница, да је Наполеон III. тражио од Енглеске, да донесе закон против завере француских емиграната, али је Енглеска одлучно одбила тај захтев. Само се слабачка Белгија морала склонити, да донесе такав закон."

„Све то поштовани доме, не бих ја спомињао, јер се то по начелима казненог и међународног права по себи разуме — да не постоји министарска наредба, која поставља противна начела. Штовани министар унутарњих послова вели у својој наредби од 30. јуна о. г., да је учествовање у сваком зајму и српско-турском рату кажњиво дело, за које се одмах затвор одређује. Можда сам ја, поштовани доме, лош јуриста, али ја чисто не могу да верујем, да се таке ствари путем наредбе нормирати могу. Г. министар унутарњих послова позвао се истина у тој наредби у опште на законе, али он тих закона специјално није навео. Ја сам узалуд тражио по целом угарском законику, corpus juris-у, да нађем тако место у закону, које те ствари забрањује. И сам зак. чл. 19: 1622, који вели „pax cum Turcis sancita custodiatur" (Нека се као светиња чува мир с Турцима), не може се на ове случајеве применити, јер то место у закону односи се на Бочкајеве немире, те се тиме хтело у оно време спречити упадање Турака. Али се чини да штовани г. министар-председник није имао пред очима толико угарске законе, колико општа начела међународног права, јер

почетак дотичне министареке наредбе гласи овако: „Погледом на то, што ни једна држава не може трпити, да јој поданици воде влади противну политику према држави, с којом Угарска живи у миру, не може бити дозвољено, да раде против те државе и да учествују у рату против исте.“ Поштовани доме! То је нешто са свим ново. По томе начелу, да поданици не смеју водити друкчију политику, него што је влада води, морали би се казнити сви, који учествују у протест-митинзима у Енглеској!“

„Поштовани доме! Да је оно, што г. министар-претседник означује као кажњиво у својој наредби, по међународном праву потпуно дозвољено, могао бих вам доказати читавом библиотеком међународног права. Милетић је у своме поднеску у том погледу цитирао Блунчлија. Ја ћу да наведем још већи ауторитет у међународном праву. Тај је ауторитет Хефтер, који тврди са свим противно од онога, што се наводи у наредби министра-претседника. Хефтер вели у свом познатом међународном праву: „Ни једна влада — изузимајући уговором везане државе — не може се позвати на одговор, ако поједини њени поданици својевољно овим или оним начином учествују у страном рату, ако се са ратујућом странком упусте у набављачке и зајмовне послове или ступе у војску, ако ту странку потпомажу било из ратоборног нагона било из особитог моралног интереса.“ То је по себи јасно. Али у Угарској, нарочито у угарској штампи владају особити појмови о неутралности, коју ваља држава да чува. Г. министар имао би можда и право, кад би рекао, да неутрална држава као таква не сме потпомагати ни једну ратујућу странку ни новцем ни људством, ни својевољцима. Али да појединим држављанима, приватним људима, није дозвољено да учествују у рату као својевољци, тако што нема нигде на свету.

Јер кад би то стојало, то би влада могла личну слободу са свим угушити, могла би забранити исељавање, могла би ускратити путне листове, на послетку могла би и самоубијство забранити, јер ја себи не могу да претставим, шта се може тицати министра, кад ком угарском Србину дође воља да иде у рат да га Турци убију!"

„Поштовани доме! У опште владају у Угарској и у угарској штампи веома чудни појмови о неутралности. Кад се оно пре неког доба десила она позната афера с Русима, угарска је штампа подигла читаву грају, тврдећи да је Угарска тобоже повредила неутралност према Турској. Један знатан лист, ако се не варам „Пешти Напло," позвао се шта више и на Wheaton-a због те повреде неутралности. Ја случајно имам при руци међународно право од Wheaton-a, али се у њему баш противно наводи од онога, што поменути лист тврди. Wheaton на име у свом делу вели ово: »les hostilités ne peuvent être loyalement exercées dans la jurisdiction territoriale de l' État neutre, qui est l'ami commun, des deux parties. Cette exemption s'etend au passage d'une armés ou d'une flotte dans les limites de la jurisdiction territoriale, qui ne peut être aisément considerée comme un passage innocent, tel qu'une nation a le droit de le demander à l'autre. Et même si c'était un passage innocent, c'est un de ces droits imparfaits, dont l'exercice depend du consentement du proprietaire, et qui ne peut être forcé contre la volonté. Il peut être accordé ou refusé au gré de l' État neutre.« Wheaton дакле каже, да само оружаној војсци није слободно проћи кроз територију неутралне државе. О појединцима, о приватним људима, о својевољцима нема ту ни спомена. Па све кад би неутрална држава и војску пропустила кроз своју земљу, било би то само „непотпуно право." Што се неутралности у опште тиче, није ни нужно наводити ауторитете међународног пра-

ва, кад за то говоре познате историчке чињенице. У америчком рату за ослобођење ишли су Французи гомилама као својевољци у Америку, а у грчком рату за независност било је својевољаца из свих крајева Европе. Па и сада има у Србији легија Мак-Иверова, има талијанска легија, има Немаца из Хамбурга, Ахена, и т. д., има својевољаца из многих земаља, па дотичне државе не држе, да су тиме нарушиле неутралност. Дакле, што је у целој Европи дозвољено, да је само у Угарској забрањено?"

„На послетку ћу, поштовани доме, да допустим, да државна власт може чинити, што јој је воља. Она би дакле могла својим поданицима забранити оно, што је у другим државама слободно; али што не могу да допустим, то је: да се какво расположење државне власти, а у овоме случају министарска наредба, повратном силом употреби према онима, који за ту наредбу нису могли још никако ни знати. Затвор посланика Милетића није предузет испрва због велеиздаје, него из истог узрока, из кога, је и Корнел Јовановић у затвор одведен, т. ј. због српског зајма и намереног учешћа својевољаца у српско-турском рату. Што је таква министарска наредба повратном силом употребљена против једног посланика, у томе налазим ја најстрашнији начин вексације. Милетић није могао ништа знати о тој министарској наредби, јер је иста изишла у званичном листу 4. јула, а Милетића су одвели у затвор ноћу између 4. и 5. јула. Он дакле није могао у Новоме Саду знати, да је нешто кажњиво, што се у тој министарској наредби означује као кажњиво, а што је у целој Европи дозвољено."

„Врло поштовани г. министар-председник рекао је у првој седници, да је та ствар законитим начином и путем законитих органа текла, и да друкчије није ни могла тећи."

„Слободан сам да приметим врло поштованом министру-председнику, да се у тој ствари није баш тако законито поступало. Господин министар-председник признао је у имунитетном одбору, да је ради затвора Милетићевог послао брзојав новосадском великом жупану. Слободан сам да констатујем чињеницу, да није ни кр. државно одветништво ни кр. судбени сто у Н. Саду судски реквирован. Затвор Милетићев извршен је на прост брзојав министра-председника. (Кретање.) Поштовани доме! Ја ћутим. Али последице од тога могу бити ужасне, кад лична слобода посланичка зависи од брзојава министровог. (Велико кретање.)“

„Поштовани доме! Имунитетни одбор није прихватио мишљење судова, да имунитетно посланичко право за време ферија саборских не важи. Али је имунитетни одбор пропустио да изрази своје негодовање о том, што су се судови подухватили да суде о нечем, што не спада у њихову компетенцију. Питање, да ли имунитетно право за време ферија важи или не — то питање било би у свакој другој држави спорно, само не у Угарској. Знамо да је имунитетно право прво узакоњено у француском уставу од год. 1814. Тамо налазимо у погледу имунитетног права и његове важности израз: »pendant la durée de la session.« У немачким државама, које су подражавале том француском уставу и имају подобан устав, преведен је и коментиран тај француски израз час са „за трајања седница“ час са „за време заседања сабора.“ Само има у саксонском уставу од године 1821. коректан израз за то. На дотичном месту устава вели се: „Сталежи уживају како скупа, тако и појединце потпуну личну неповредивост за трајања сабора.“ Управо се друкчије не може разумети онај француски израз, ако имунитетно право нећемо да учинимо илузорним. По старим угарским законима нема у том обзиру никакве

сумње. У старо време био је угарски посланик sacrosancta persona, света неповредива особа. Јер сваки атентат против његове личне слободе, а нарочито затварање посланика био је actus majoris potentiae (насиље већег реда), на што се тада одређивала смртна казна. И по самом свршетку сабора имао је посланик salvus conductus (слободан повратак) и био је још неко време неповредив."

„Нема дакле сумње, да је имунитет у Угарској законито постојао и да је увек, па и за време ферија респектован. Али у том погледу не може бити никакве сумње ни с тога, што је у зак. чл. 12:1867. имунитетно право за делегате са свим јасно одређено. Кад се то право не би уједно односило и на саборске чланове, то би постала та апсурдност, да се делегат као такав не може, али као саборски посланик да се може затворити! (Веселост.) У новије време имали смо много случајева, као случај: Слухе, Халере и т. д., где су судови чекали док се сабор не састане, па су тек од њега искали, да им се посланик изда."

„Допуштам, да може бити случајева, где суд не може чекати док се сабор састане. Али то би само онда могло бити, кад би се догодио злочин in flagranti, на делу. Било би на пр. врло природно, да се одмах затвори посланик, који пуца на човека, јер се бојати да ће и на друге пуцати. Исто је тако, кад би се ко ухватио in flagranti да буни, потстрекава на буну или покушава да чини та кажњива дела. Али све то није био случај код Милетића. Милетић је спавао, лежао у постељи, кад су дошли да га затворе. (Смеј.) Молим, злочин in flagranti не може се у сну учинити. А у том случају, кад нема злочина in flagranti, има влада стотинама средстава, да зло предупреди, те јој није баш нужно да вређа посланички имунитет."

„С тим је у свези и оно начело, што га је иму-

нитетни одбор поставио, т. ј. да има околности и односаја, у којима влада може нарушити посланички имунитет, ако узме на себе одговорност за то. Ја поштовани доме, држим, да је то начело, особито ако се на Угарску примене, веома очасно. Кад би Угарска била потпуно независна држава, и онда би то начело било још опасно, него би могло ипак још поднети."

„Али представимо себи, поштовани доме, да је угарска влада таква, да није кадра да одоле бечком, аустријском упливу — а можно је да се из Беча именује влада — и онда би Мађари опет почели да агитују за угарски устав, стара песма „megis — megis" опет би се захорила. Дотична угарска влада држала би, да је та ствар опасна по унутарњи мир, затворила би за време ферија из виших државних интереса непољне посланике, што агитују — затворила би једног, тројицу, десеторицу, педесеторицу или стотину, а остали, што би остали, који нису затворени, одобрили би наравно поступак владин, кад би се сабор састао. (Веселост. Живо одобравање на крајњој левици)."

„Поштовани доме! Имунитетни одбор поставио је још једно начело, које ја у целом обиму његовом не могу прихватити. То је оно начело, да не може спадати у делокруг имунитетном одбору, ни сабору, да о случају имунитета чини поближе истраживање, него да има да пресуди случај само по актима. Са свим се слажем с тим, поштовани доме, да имунитетни одбор, да сабор не сме бити суд, да се не може градити трибуналом: не сме пресуђивати питање о кривици, али држим, да треба да истражује оно, што би сачињавало супстрат вексације. Кад је имунитетни одбор могао да се извести о томе, да сведок Ранковић, и не узимајући на ум, да је због прављења лажних меница под истрагом, у време кад се Милетић бавио у Београду, није

по свој прилици тамо ни био, да је други сведок свој исказ опозвао, да Милетић у означеној гостионици није био, да се с Лазом Костићем није могао ни састати, кад се овај тада налазио у Црној Гори — кад је имунитетни одбор о свему томе могао лако да се извести, то ја не увиђам, за што он то, у тако важној ствари, као што је повреда имунитетног права, није учинио, те да буде на чисто о томе, да ли је било вексације или не."

„Али из самих аката могао је имунитетни одбор увидети, да је било вексације. Ко се иоле разбира у казненим парницама, тај ће одмах знати да разликује сведока, чији се исказ оснива на нечем што је заиста видио, од сведока, који нешто исказује по удешеном плану. А исказ сведока Ранковића са свим је по плану смишљен: то провирује из сваке врсте. Да се имунитетни одбор хтео известити о ствари, то би се могао уверити, да је други сведок Тимарчевић опозвао свој исказ у Београду. Али и из онога, што Ранковић као сведок исказује, може се увидети случај вексације. Јер да је Милетић рекао, да ће поставити 20—30000 добровољаца, и да ће у јужној Угарској букнути буна — то је абсурдум. Државна власт са свима својим средствима неби била кадра истерати контингенат од 20 до 30000 људи из угарских Срба. А да је Милетић у Београду пред множином људи казао, да ће у Угарској подићи буну, па се после тога без бриге опет вратио у Угарску, то је доиста непојмљиво, то би било право лудило!"

„Поштовани доме! Ја се овде у сабору не могу даље упуштати у јуридички моменат ове ствари. Али баш као јуристи са свим ми је јасан моменат вексације."

„Но могло би се рећи: Може бити да ту баш и има вексације, но та је вексација с политичког гледишта

баш нужна била и добро је дошла. А за што? За то, што је тај Милетић веома опасан човек. Но што се те тачке тиче, то ја, кад би ми ваљало да изразим о том своје мишљење, не бих никад тражио опасног по државу човека у агитатору, него у конспиратору. А Милетић није никад био конспиратор, и неће никад ни бити. Али могло би се још казати: околности и прилике су такве, да је владе била принуђена, да се лати ванредних мера, да је била приморана, да повреди имунитетно право."

„Но то сам ја баш у почетку свога говора нагласио, да на име ситуација у јужној Угарској није никако таква, да изискује ванредне мере. Баш кад је букнуо српско-турски рат, Милетић је у једном чланку у „Застави" саветовао Србима угарским, да буду са свим у миру, јер би и најмањи покрет у јужној Угарској могао шкодити ствари српској. И доиста, било би право лудило отештавати Србији и онако тежак положај тиме, што би се побуном у јужној Угарској натоварило Србији на плећа непријатељство једне велесиле, као што је Аустро-Угарска. (Кретање.) У јужној Угарској нема ни једног јединог човека, који би мислио на буну или устанак. Ми Срби и Мађари тамо доле, ми најбоље знамо ужасе грађанског рата, јер је тамо доле већ један пут грађански рат уништио благостање читавим генерацијама."

„Поштовани доме! У критичним временима свака се влада стара да ситуацију не начини гором. Силна затварања у јужној Угарској мало су томе допринела, да се духови умире, него су шта више учинила да су се исти раздраживали. Ако икоја држава у Европи, то би Угарска требала да гледа да има што мање непријатеља, а што више пријатеља. Угарска нема потребе, да се идентификује с Турском и да се онепријатељи са свима народима на балканском полуотоку.

Ја бар с моје стране као угарски држављанин, протестовао бих свечано против савезништва са башибозуцима и Черкезима. Турска припада прошлости, а Угарска треба да има будућности."

„А ситуација је баш сада веома озбиљна. Што сам казао пре годину дана, то се сада испунило. Тројецарски савез постао је двојецарским савезом. Гроф Андрашија заносио се огромном илузијом, да ће Немачка Аустро-Угарску против Русије потпомагати. Дезилузија је сада потпуна. Немачка је истина потпомагала Аустро-Угарску на истоку до неке извесне границе, али кад је требало учинити фронт против Русије, онда се потпуно одржа немачко-руски савез. Данас је ситуација у источном питању са свим друкчија, него што је била у кримском рату. Тада се држало, да је Турска кадра да изведе реформе, а сада нема ни једне државе, нема ни једног човека у Европи, који верује, да се Турска још може реформама одржати. У кримском рату сматрала се ствар источних хришћана за руску ствар, а данас је то европска ствар."

„Поштовани доме! Источно питање велико је питање светске повеснице; решење тога питања учиниће епоху у културној историји. Извесно је пак, да се ни један народ не може противити колосеку светске повеснице, а да се не изложи опасности да буде погажен. Европа неће за љубав једном једином народу, напустити своју цивилизаторску задаћу на истоку. Само велики народи, велике државе могу од великих политичких питања стварати питања силе. Средње државе, мањи народи, морају према приликама рачунати."

„Завршујем свој говор."

„Не могу пристати уз предлог имунитетног одбора, него молим поштовани дом, да донесе одлуку у смислу поднеска посланика дра Милетића."

Но забадава је било сво доказивање у тој беседи. У сабору све странке баш после беседе Политове надтицале су се да изјаве како одобравају поступак владин. Шењејевци (конзервативна странка), који су слабо у расправи учествовали, бојећи се да неби на њих пала сумња да не одобравају поступак владин, изјаве у кратко по посланику Бујановићу, да они потпуно одобравају поступак владин.

Жалосно је било погледати, како др. Полит при обрани тако важног, тако рећи стожерног уставног права као што је имунитет посланика — како је стојао усамљен у сабору. Срба и Романа народносних посланика није било, други Срби и Романи владине странке нису смели помолити зуба. И сами саски посланици држали су се пасивно. Тако је Полит остао сам у сабору и премда је имао ту задовољштину, да се сабор његовом беседом свестрано занимао, то је ипак мучна била ситуација и Полит је могао као Рајко војвода рећи:

Сам остаде у Сријему Рајку,
Шта ће себи, шта ли ће Сријему.

Сабор прими предлог имунитетног одбора — а Милетић остаде и даље у затвору. Међу тим настану догађаји од светског замашаја на истоку и држање угарског сабора према тим догађајима било је врло значајно.

XI.

Пораз Србије код Ђуниса. — Туркофилска демонстрација од стране Мађара. — Долазак софта у Пешту. — Беседа и интерпелација дра Мих. Полит-Десанчића од 3. марта 1877. о источном питању и односају Аустро-Угарске према Русији. — Одговор Тисин и реплика Политова дана 14. марта 1877. — Беседа и интерпелација Политова од 8. марта 1877. у предмету Милетићеве и других политичних парница у јужној Угарској. — Одговор министра правде и реплика Политова дана 5. маја 1877. — Велики руско-турски рат. — Расправа у угарском сабору о источном питању. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 27. јуна 1877.

Кад је Србија месеца јула г. 1876. започела рат против Турске, одушевљење у свима крајевима српским било је неописано. У исти мах започела је и витешка Црна Гора рат против Турске. У заносу одушевљења није се сумњало, да ће српско оружије победити. Црногорци таки у почетку рата дивно напредоваше у Херцеговини, на против српска војска, која је прешла Дрину, није могла ни Бељину да заузме. Устук српски код Бељине био је од поражавајућег утиска на духове српске. Кад се после дознало да главна војска српска не иде на Босну, већ према Бугарској на Пирот и да ово има свога „дипломатског узрока“ због Аустрије, — то је поражавајући утисак на духове српске све већи постајао. Међу тим нешто је ипак било, што је ду-

хове српске подржавало, а то је: што су руски своје в о љ ц и све то у већем броју у Србију долазили. Било је то дивно видити, како синови руски, и то многи из најбољи фамилија, који су код куће на сваку угодност били научени — похиташе у Србију, да у највећим неугодностима војничког живота поднесу жртву, да своју крв пролевају за Србију, а многих да за Србију далеко од своје отаџбине и од својих фамилија и кости оставе.*)

Но сва помоћ руски својевољаца није могла предупредити пораз српски. Показало се да Србија војнички није била спремна за рат са Турском; показало се да је турска војска која се омаловажавала, врло добра војска.**) После пораза српског код Ђ у н и с а, Србија је потпуно била изложена турској инвазији, и да Русија није најенергичније интервеновала и Турску на мир принудила, Србија би била опустошена.

Пораз српских код Ђуниса био је од ужасно жалостног утиска на српске духове, дочим је Ђунис у српских противника највеће ликовање проузроковао. Бечка и пештанска преса надтицале су се, да уздижу победе Турске над Србијом и да ову омаловажавају.

Но ликовање у Пешти усљед пораза српског код Ђуниса, није познавало више границе. Братство и са-

*) Кад се о руским својевољцима од неке стране у Србији с маловажењем говори, то нам се ово види као највећа незахвалност. Исто то важи за генерала Черњајева. Ма да је какав генерал био — а Черњајев је дао сјајне доказе свога војничког дара — неби могао са српском милицијом, како је ало била устројена, ништа учинити.

**) У пролећу г. 1876. п р е рата српског, путовао је др. Полит случајно на пароброду са бившим министром српским Мариновићем. Питао га је Полит, шта он држи о рату са Турском. Мариновић рече: да и он мисли да би моменат за рат био згодан. Но питање рата да зависи од мњења в о ј н и ч к и х с т р у ч њ а к а. Држе ли они, да је Србија с п р е м н а за рат онда ваља да се зарати са Турском. Но он сумња да је Србија за такав рат спремна. После се заиста показало да су српски војнички с т р у ч њ а ц и, врло лакомислено дали своје мњење. У осталом Србија има заслугу, што је р у с к и рат назвала.

вез са Турцима нашао је у многим и многим демонстрацијама свога израза. Мађарски ђаци наједаред се стадоше китити турским фесовима. Али највећу демонстрацију спремише мађарски ђаци, кад закључише, да носе почастну сабљу у Цариград Осман-паши, победиоцу Србије. Мађарски ђаци заиста одоше у Цариград, тамо их Турци са великом помпом дочекаше. И сами званични највиши кругови турски опћише са мађарским ђацима. Посету мађарских ђака, вратише турске Софте, дошав у Пешту. Тај дочек Турака у Пешти од стране Мађара, превазилазио је свако одушевљење и могло би се (ко се тога још сећа и ко је очевидац био), као нека френезија назвати. Ту су се љубили и грлили са Турцима, ту се викало: „чок јаша!“ ту се частило и пило на рачун будућег савеза мађарско-турског. Неке грофице мађарске (као што се приповедало), љубиле су кафтане прљавих Турака!

Но док су те демонстрације туркофилске биле и док су Мађари желили савез са Турцима, званична политика аустријска морала се кретати у оквиру оне политике, што су је у источном питању Немачка и Русија Аустрији прописивале, дакле је морала бити против-турска и пошто је већ у пролеће г. 1877 било готово известно, да ће се Русија са Турском заратити, званична аустријска политика клонила се, да заузме непријатељски положај према Русији, а пријатељски према Турској.

Те противности међу званичном политиком Аустро-Угарске у источном питању и међу демонстрацијама Мађара, схватио је др. Полит у једној интерпелацији на министра-председника Тису, у којој интерпелацији се дотакнуо и одношаја према Русији*).

*) Према тадањем расположају Мађара, такове интерпелације имале су не само своје непријатности, већ су у нечем биле и опасне. Мађарски

Беседа и интерпелација гласила је овако:

Беседа и интерпелација Дра Михаила Полита-Десанчића

3. марта 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Биће тако слободан да управим интерпелацију на штованог г. министра-председника у погледу источнога питања, односно одношаја Аустро-Угарске према Русији у том питању. У колико важност предмета допушта, стараћу се да се у кратко изразим. Свакако пак молим поштовани дом да ме пажљиво и стрпљиво саслуша."

„У опште се осећа, како овде у сабору, тако и у целој земљи, да се притиском извањских одношаја криза у Угарској попела на неку извесну висину. Велике неугодности што су произвеле једва савладана министарска криза, преговори у Бечу и цело банковно питање, ванредно су увећане неизвесношћу спољашње ситуасије. Општа криза, коју је изазвало источно питање, није ни у једној земљи тако тешка као у Угарској. Изравнање са Аустријом чини се под тим теретом готово немогуће. Немојмо се одавати илузијама. Садања се ситуасија веома разликује од оне у години 1867. Тада је Аустрија била упућена на Угарску а данас, услед развијња источног питања, упућена је Угарска на Аустрију и принуђена је да попушта. Битност ствари не састоји се по себи у банковном питању, него у томе, што Аустрија због промењених одношаја из банковног питања може начинити питање силе. Не давно питао је г. заступник Ернест Шимоњи господина министра-председника, да каже, шта би било,

ђаци су тада сваком приликом демонстрирали. Више пута су дра Полита на улици фиксирали. После саборске седнице морао је Полит више пута, да избегне руљу ђака пред саборницом, брзо сести у кола па се одвести у свој квартир — пешке није смео ићи.

да се Бечу нису чинили уступци. Ја држим, поштовани доме, да је то питање тако наивно, да се на њ не може ни одговорити. Чини се, да је г. заступник заборавио целу повесницу Угарске од мохачке битке амо, чини се, да је заборавио, да је Угарска морала увек попуштати, кад је Аустрија имала моћне савезнике. Промењену ситуацију донело је Угарској баш развиће источнога питања."

„Поштовани доме! Управо је година дана како сам ставио на г. министра-председника интерпелацију о источном питању. Онај моменат беше од велике важности. Беше то баш пре почетка српско-турског рата. Тада сам ја имао друкчије назоре него г. министар-председник. Догађаји, што су се збили, показали су, да сам ја ипак имао право (порицања) у толико бар, што је г. министар-председник рекао, да Србија неће водити рата, а ја сам противно тврдио. (Веселост.) Мислим да је то чињеница."

„Поштовани даме! Сваки ће ми у овоме дому признати, да сам умерен био са интерпелацијама — и ако је било прилика, да сам могао интерпеловати баш у источном питању, као што су то многи саборски чланови доиста и чинили. Али у погледу извањских питања, вазда ми је пред очима онај парламентарни обичај, што га држе и у другим земљама, на име, да владу не треба присиљавати на изјаве, које би самој ствари могле шкодити. У угарском парламенту ваља узети у обзир и ту околност, што ми у извањским питањима можемо интерпелационо право само посредно да вршимо, јер на министарској клупи немамо министра спољашњих послова."

„Али има важних момената, где је дужност заступника, да се обавести о извањској ситуасији. Држим, да је садањи моменат у источном питању веома важан. Стојимо на прагу европских догађаја. Русија је на

Пруту поставила велику војску и готова је сваки час да нападне на Турску, а ни једна европска држава нема ништа против тога. Допуштам пошт. доме, да тај велики догађај у првом моменту неби био од значаја по Аустро-Угарску, али последице тога догађаја тицале би се свакако у првом реду наше монархије. Нужно је дакле, да смо обавештени о држању Аустро-Угарске напрема догађајима, што долазе. То је тим нужније, што су од неког времена избили на јавност такви појави, који стоје у очевидној опреци са политиком, што ју је водила до сад Аустро-Угарска у источном питању, појави, које никако не сме одобравати угарска влада, докле год пристаје уз политику, што ју је до сад водила Аустро-Угарска у источном питању. Какав је положај Аустро-Угарске према источном питању, о том нема никакве сумње. Положај је тај обележен јасним дипломатским списима, што искључују сваку сумњу. Ти су дипломатски списи: нота грофа Андрашија од 30. декембра 1875, берлинска споменица од 15. маја 1876 и записници последње цариградске конференције. У тим је списима положај момонархије према источном питању тачно обележен. Из тога положаја происходи, да Аустро-Угарска ни из далека не стоји на страни Турске против Русије, него на против на страни Русије а против Турске. То произлази готово из сваке врсте тих списа. (Порицање у центртму.) Реформна нота грофа Андрашија почиње се овако (чита): „Три државе, Аустро-Угарска, Русија и Немачка, пошто су узајмично измењале своје назоре, сложиле су се, да заједнички изврше дело пацификовања.“ Нота дакле вели, да је Аустро-Угарска у потпуном споразуму са Русијом и Немачком. Нота даље каже: „Усљед повериве измене мисли између нас и петроградског и берлинског кабинета. —“ Дакле нота вели, да је узајмични одношај

не само пријатељски, него и поверљив. Најпосле нота се завршује овако: „То је тврдо убеђење, које је посљедак измене мисли између кабинета аустро-угарског, руског и немачког.“ Из тога се бар даје извести, да наша монархија ради у потпуном споразуму са Русијом и Немачком.“

„Берлинска споменица иде још много даље, него реформна нота Андрашијева. Споменица не тражи само реформа, него и гаранција. И Аустро-Угарска се заједно са Русијом подухвата, да осим дипломатске акције употреби још и друга средства, јер се споменица завршује овако: „Ако би међу тим примирје истекло, а силе неби постигле цел, коју су предузеле, то су три царска двора тога мишљења, да ће бити нужно, да се њиховој дипломатској акцији даде санкција свезе напрема мерама за изведење, које ће бити нужне у интересу општега мира, да би се зло предупредило и развитак му спречио.“

„Аустро-Угарска обвезује се по томе још и на друкчија средства него што их дипломатска акција изискује.“

„Познато је, поштовани доме, да би цариградска конференција била излишна, да је Енглеска тада прихватила ту споменицу. Што је на конференцији учињено, превазилази — као што је познато — оно, што је у споменици означено.“

„Што се тиче наше монархије, то налазимо посланика грофа Зичи на страни руског посланика. Гроф Зичи није истина држао велике говоре као Игњатијев и Сализбери, али он је вазда одобравао изјаве руског посланика. Могао бих за то навести многе цитате. У конференционој седници од 30. децембра 1876. изјавио је ђенерал Игњатијев, да је оно, у чему су се сви кабинети сложили, за Русију најмања мера (минимум), која се неда на ниже свести.

За тим су гроф Шодорди и марки Сализбери држали говоре, у којима су изјавили да приступају мишљењу ђенерала Игњатијева. А гроф Зичи изразио се овако: „Гроф Зичи пристаје без заустезања уз изјаве господе посланика француског, руског и енглеског. Он одобрава потпуно све, јер изјаве све тројице одговарају његовим идејама, као и идејама његове владе.“

„Дакле гроф Зичи потпуно одобрава оно, што жели Русија. Другом приликом је претекао шта више и ђенерала Игњатијева, пошто је турске заступнике апстрофирао, пошто је порти пребацио да издане хатишерифе и хатихумајуме није држала; а за тим рече гроф Зичи: „Његово Величанство султан тврдио је не давно, да држава има добре законе, али да се ти закони на несрећу не врше. Напрема такој тврдњи, што долази с тако висока места, како се друкчије могу отклонити зебње, ако не уважањем гаранција.“ Дакле је гроф Зичи оштро искао гаранције.“

„На основу дипломатских аката, што сам их сад навео, а докле ме год влада о противном не увери и докле ми министар-председник на моју интерпелацију порицањем не одговори — имам права држати, да Аустро-Угарска стоји не само у пријатељском, него и савезничком одношају према Русији. Али ја идем још и даље, и тврдим, да је Аустро-Угарска прва покренула оно, што Русија хоће и што је стара мисао Русије у источном питању. У европском међународном праву има једно начело, које ваља високо ценити. То је основно правило европског међународног права. Оно се састоји у томе, да ни једна држава нема права да се меша у унутарње одношаје друге државе. Русија је увек тврдила, да се то начело неинтервенције неда применити на Турску. Реформна нота грофа Андрашија изразила је баш ту мисао Русије. Доцније су

различити научењаци, као Блунчли у Немачкој и славни белгијски правник Ролен Жакмен, и знанствено доказали, да се начело неинтервенције неда применити на Турску. Али свакако припада заслуга грофу Андрашију, што је начело интервенције напрема Турској дипломатским путем употребљено, те је доцније нашло потпуна израза у берлинској споменици и цариградској конференцији. Поступак према Турској започет је реформном нотом а настављен гаранцијама у берлинској споменици, докле на цариградској конференцији није на послетку дошло до тога, да су хтели ставити Турску под туторство."

„Али је поступак према Турској и у другом обзиру поучан. Он доказује, да кад која држава цело своје биће гради на праву освојачком и на господству једнога племена, кад држава у слепој племенској страсти прекорачи границе морала према својим поданицима, да се онда нађу силнији фактори, који увређеном моралу даду задовољења. Свирепства у Бугарској, као што је лорд Дерби рекао, шкодила су Турској већма, него да је изгубила велику битку."

„По свему, што се у Турској догодило, по јавноме мњењу, што се у Европи о Турској образовало, била би лудост и мислити на то, да ће Аустро-Угарска ступити у савез са Турском."

„Јавно мишљење Европе тако се јако променило према Турској, као што се пре једва могло и мислити. Пре неког времена читао сам извештај неког енглеског извештача у једним енглеским новинама, који се изразио: да он не познаје веће увреде за Енглеску, него што су Турци још тако смели да се надају, да ће их Енглеска потпомагати. Али није то само индивидуално мишљење једног енглеског извештача. Не давно је у енглеском парламенту, мислим, приликом адреске дебате, споменуо један конзервативац турски

„устав.“ То је изазвало у парламенту тако велики смех, да је говорник једва могао даље да говори. (Један глас: Руском уставу не може човек ни да се смеје.) Европа је прилично сложна у томе, колико вреди турски устав. Кад је устав у Турској објављен, Турци су се били јако забранули; рекоше: ми, који смо у мањини, остаћемо и у државном сабору у мањини, те ће ђаури над нама владати. На то их је тешио и умиривао један турски лист: Та нека се не брину, турски је устав тако удешен, да ће Турци, и ако су у мањини, у државном сабору ипак бити у већини. И доиста, појам је устава веома еластичне природе. Вештачким изборним редом може се све постићи. Има устава, који у место да умере племенско господство, они га на против још развију и учврсте.“

„Наводим то све за то, да мотивујем други део моје интерпелације (Чујмо!) да вам претставим, како се варају сви они, што сањају о турском пријатељству.“

„Овде би било место да говорим о једној теми, коју је веома мучно расправљати у угарском парламенту. Ствар се тиче симпатија према Турцима. Прећићу ту тему. Турским симпатијама и онако коментара не треба; имам само једну скромну примедбу. (Чујмо!) Највећи непријатељи Угарске и мађарског народа радовали су се највише хајдучкој мађарске омладине у Цариград. (Чујмо! Чујмо!)“

„Кад не бисмо знали да су ти младићи ватрени Мађари, могли бисмо мислити, да су добили мандат из Москве. (Гласови: Охо!) Ја само велим, да изгледа тако, као да су добили мандат, да Угарску компромитују пред Европом. (Кретање, немир, гласови: Доста!) То је, поштовани доме, не само моје мишљење, него и мишљење многих људи у Европи. (Гласови у центруму: То је питање.)“

„Ја се, пошт. доме, са свим слажем са г. министром председником, као министром унутрашњих послова, што дотичну демонстрацију није спречио, јер изјаве симпатија тичу се начела личне слободе. Што се демострација догодила, што се носила почасна сабља у Цариград, (Један глас: То је било врло добро!) против тога немам ништа, али пошт. доме, лична слобода и изјаве симпатија морају у држави имати своје границе кад вређају осећаје читавих класа, вероисповедних друштава и племена. Што се демонстрација у опште догодила, о томе не говорим, али што је дотична почасна сабља била више дана изложена у престоници Угарске, (Један глас: То је било врло добро) оне Угарске, која броји милијона немађарски народности, које никако немају симпатија за Турке, што су ту сабљу по улицама носили, баш у оном часу, кад је посланик аустро-угарски у Цариграду добијао најодмереније инструкције, да заузме положај не за, него *против* Турске, — у томе налазим да је влада *погрешила*. (Порицање.)“

„Како је влада у тако критичким временима, као што су данашња, требала поступати, показао је изврсно један веома поштовани члан овог сабора. Г. заступник барон *Шењеји* изразио се приликом последње прорачунске дебате у том погледу овако: „Ми не можемо бити *равнодушни* према грађанском положају и судбини народа, што живи у суседним покрајинама турске државе, не само због општих хуманитарних интереса, него и због тога, што у овој отаџбини станују многи држављани, који су једноплеменици оних народа; и ако ваља ми да од њих иштемо у свему безусловну верност и оданост према отаџбини, то ипак морамо у њима неизгладиво *чуство* тога једноплеменог *сродства* поштовати, штедити и имати на њ обзира у нашем *сопственом интересу*.“

„Цела демонстрација, пошт. доме, (Гласови: Читајте даље!) — Ако баш желите, читаћу, али ово даље не односи се више на моју тему (Веселост) —, цела демонстрација била је управо наперена против једнога племена, кога су чланови уједно и држављани угарски (Гласови: Против Русије је наперена!); а влада бар треба да је узвишена над племенским страстима: она није требала ту врсту изјава — не кажем демонстрацију у опште — да допусти. Ја могу себи да претставим само један случај, где би влада на таке демонстрације могла гледати кроз прсте, где би их шта више смела и потпомагати, а то би било онда, кад би било и најмање изгледа, да ће наша монархија закључити савез с Турском; — али о томе не може бити говора. (Гласови: За што?) Одмах ћу казати. Аустро-Угарска заузима часно место између Немачке и Русије, и неће свога положаја стављати на коцку због тога, да потпомаже државу, која се не може одржати. Да Аустро-Угарска стоји с Русијом у пријатељском, и шта више савезничком односају, у том мишљењу поткрепљује ме веома важна околност. Русија је саветовала Србији да с Турском закључи мир, она је отказала Србији помоћ за продужење рата, а то је — по мом мњењу — учињено у потпуном споразуму са Аустро-Угарском. Како ће се тај односај између Русије и наше монархије даље развити, да ли постоје какви договори о окупацији Босне, како и кад ће то бити? — у то нећу да се упуштам, нећу да се упуштам ни у какве конјектуре ни комбинације. Моја интерпелација оснива се на чињеницама и актима. И г. министар-председник моћи ће лако са „да“ или „не“ одговорити на моју интерпелацију. Моја интерпелација пак гласи:

„Интерпелација на г. министра-председника: Погледом на то, што је положај Аустро-Угарске у источном

питању обележен нотом грофа Андрашија од 30. децембра 1875., берлинском споменицом од 15. маја 1876. и изјавама на последњој цариградској конференцији, из чега произлази заједничко и савезничко поступање Аустро-Угарске, Русије и Немачке према Турској;"

„погледом на то, што су се у последње време у Угарској при потпуној пасивности владе догодиле такве туркољубиве демонстрације, које стоје у очитој опреци са политиком, коју је до сад Аустро-Угарска водила у источном питању:"

„питам г. министра-председника:"

„1. Држи ли се Аустро-Угарска још оних начела, што су утаначена тројецарским савезом, и што су изложена у ноти грофа Андрашија од 30. децембра 1875., у берлинској споменици од од 15. маја 1876. и у последњој цариградској конференцији? Ако се држи тих начела:"

„2. одобрава ли угарска влада оне туркољубиве демонстрације, које су кадре с једне стране да компромитују досадању источну политику Аустро-Угарске, а с друге стране да вређају народне осећаје милијона угарских грађана словенског језика? (Гласови: Охо!)"

Са овом интерпелацијом занимало се доста и пештанско и бечко новинарство. „Нова слободна Преса" у Бечу, иначе неизмерно туркофилски лист, назвао је ту интерпелацију врло вештом, тако вештом „као да су је руски дипломати у Петрограду саставили" — да се доведе у неприлику угарски министар ради одговора. И заиста, интерпелација је била тако стављена, да ако се Тиса изрази за Турску, онда опроврга читаву званичну политику аустро-угарску у источном питању, ако пак призна, да је Аустрија у спора-

зумљењу са Немачком и Русијом, то онда вређа симпатије туркофилских Мађара.

Тиса као обично, у питањима спољне политике, поискао је инструкцију за одговор у Бечу, и после скоро 14 дана тек, одговорио је Политу.

Тај одговор Тисин и реплика Политова гласили су:

Одговор Тисин и реплика дра Мих. Полита-Десанчића

дана 14. марта 1877.

(По стенографији.)

Министар-председник Тиса: „Поштовани доме! С вашом дозволом одговорићу на неке примедбе г. заступника Михаила Полита, што их је он навео у говору, којим је спровео своју интерпелацију. Но ваља ми приметити, да нећу говорити о многоме, што је у свом говору рекао о тешком стању, што је у Угарској произведено изваљским положајем."

„У погледу његових навода о изваљском положају, морам међу тим нешто рећи. Ја не верујем, да је г. заступник приметио тако стање у Угарској, јер Угарска не може наћи узрока, да се због изваљских прилика налази у тешком стању, пошто је постигнуто оно, за чим је она тежила: да се на име одржи мир и да се ништа не догоди, што би било противно интересима Аустро-Угарске. До данас се није тако што догодило."

„Г. заступник позива се на то, да је напрема мени одржао право, јер је рекао пре годину дана, да ће Србија водити рат. Збило се онако, као што је он прорекао, и не онако, као што сам се ја надао. Али ипак држим, да би они, којима лежи на срцу благостање Србије, могли желити, да су слушали оне, који су одвраћали од рата, а не оне, који су можда из не сасвим српских намера потстицали на рат. (Одобравање)."

„Г. заступник говорио је много о томе, како је политика, коју је започео министар спољашњих послова, била поспешна интересима Русије; он је даље много говорио о догађајима, што су се развили. Али је заборавио, да нота од 30. децембра 1875., коју је саставио гроф Андрашија, говори само о реформама, које би се имале увести за хришћане, и ни о чем другом; он је даље заборавио, да су како та нота тако и цариградске одлуке могле донети једна или три силе, али да је гарантовани паришки мир заједничка ствар свих јевроиских сила, те с тога се оно не може узети као оделито дело трију сила.“

„За ту околност, да је наше извањско звање било у намери, да ради споразумно са осталим силама, поднео је г. заступник сам јаку сведоџбу, рекавши, да се одустало од берлинске споменице, кад је Енглеска није хтела прихватити.“

„До сад су све европске силе заједнпчки, једнодушно и сугласно делале, те се не може рећи, да је политака, која је с једне стране тежила за једнодушношћу међу свим јевропским силама, а с друге стране ишла за побољшањем судбине хришћанских становника у Турској, била једностраиа или у интересу које год силе.“

„Г. заступник споменуо је још у свом говору демонстрације. што су чињене у корист Турске, а влада је била при том пасивна. Да је влада према тим демонстрацијама — више него што је била дужна — у нечем показала велику предусретљивост или симпатију (одобравање и веселолт на крајњој левици), о томе се г. заступник уверио гомилом интерпелација и нападаја, којима је влада због тога била изложена. (Одобравање.)“

„И доиста, ако латинска пословица има право, по којој промена човека весели, то се угарски мини-

стар-председник налази у сретном положају, јер су га у том питању најразличнијим начином напали. (Веселост.)“

„У свези с тим прећи ћу одмах на другу тачку интерпелације г. заступника, по којој су туркољубиве демонстрације с једне стране компромитовале политику Аустро-Угарске, а с друге стране увредиле народне осећаје угарских Словена.“

„На то морам у првој линији одговорити, да демонстрације појединаца у једном или другом правцу не могу ни шкодити ни компромитовати политику аустроугарске монархије. (Живо одобравање.) На против, пошто ми не живимо у држави по машти г. заступника — доиста не — него у слободној држави, не може влада томе стати на пут, да један део грађана државних у границама закона не сме дати израза својим назорима; влада то не може све дотле, док се демонстрације крећу у оквиру закона. Међу тим за то се не може влада, ни спољашња политика чинити одговорном, јер у уређеним државама воде спољашњу политику у првом реду влада и у неком стадиуму законодавство, а не воде ју демонстрације свеучилишне омладине.“

„Истина је, да су демонстрације у изванским листовима а и код нас биле тако представљене, као да оне значе, да мађарски народ нема осећаја према патњама хришћанских становника у Турској. И ја бих желио, да су на ту евентуалност мислили они, који су демонстрације приређивали. С друге стране морам одлучно изјавити, да нема ни једног мотива, да те демонстрације вређају осећаје словенских становника у овој земљи, јер сам уверен, да у Угарској нема ни једног туркољуба, који би желио да се раја притискује у место, да јој се стање олакша. Ако се то ипак тако схваћа, то онда ваља тражити узрок к томе код оних, који то — не знам због чега — тако представљају. (Одобравање.)“

„Што се тиче прве тачке интерпелације: да ли се Аустро-Угарска придржава досадање политике у источном питању, одговарам, да се министарство спољашњих послова — а угарска се влада с њиме у томе слаже — држи оних начела, која су га и до сад руководила, т. ј. министарство ће сматрати за своју задаћу, да одржи мир, да стање хришћана у Турској побољша, у колико је то можно, и да се, ма у каквим околностима и ма против кога то било, сачувају интереси аустро-угарске монархије. (Дуготрајно одобравање).“

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Један опозицијони лист попратио је моју интерпелацију о источном питању с примедбом, да сам том интерпелацијом Тисиној влади велику услугу учинио. Лист „Еђетиртиш“ рекао је: да је ретко када кортеш у интересу падајуће владе Тисине такову услугу учинио као ја. (Веселост. Шимоњи: Тако је!) Ја ћу признати, поштовани доме, да је то тако. Али ја таково што не могу избећи. Није првина, да ја пошт. г. министру-председнику дајем прилику, да долази до јефтине популарности. Тако је то било, кад је још био вођа опозиције, тако у првим данима његовог министарства, па тако је то и сад. Али ово је врло значајно за угарски сабор, значајно је због тога, јер била која влада добра или рђава, била популарна или не, свагда може задобити потпуни апсолуторијум за све, ако само жестоко устане против народности и народносних посланика. (Порицање у центруму).“

„Што се самог одговора на интерпелацију тиче, то ћу признати, да у тако великом и важном питању, као што је источно питање, не може се од владе очекивати, да ће, исцрпљујући и задовољавајући одговор дати. У тако великим питањима често и сама влада није потпуно оријентована, па ако и јесте оријенто-

вана, она свој поступак равна по околностима. У осталом морам изјавити, да оно, што је поштовани г. министар-председник изрекао, да се Аустро-Угарска у источном питању све једнако још придржава начела тројецарског савеза — да ја ту изјаву на врло угодно знање примам, примам на врло угодно знање због тога, што држим, да би свака друга политика у источном питању за нашу отаџбину врло опасна била."

„Пошт. г. министар-председник изволео је споменути, да је истина то, да сам ја имао лане право што сам казао, да ће Србија рат започети против Турске, али да би боље по Србију било, да је он имао право."

„Но, поштовани доме, оно искуство, што је Србија у последњем рату учинила, то искуство учинили су још и други народи. Да каква мала држава не може противстати огромној снази какве веће државе, то није никакво чудо. (Немир, веселост.) Србија дошла је од прилике у исти положај, као и Пијемонт г. 1848. Није се Пијемонт тада заратио са Аустријом, што је држао да је јачи од Аустрије, већ за то, што се надао, да ако са Аустријом започне рат, да ће се читава Италија подићи и узањ пристати. Тако исто је изостао и устанак, коме се Србија надала. (Веселост). Но за то што је Србија у рату несретна била, не може служити разлогом, да се народ једне суседне државе према њој са тако мало деликатности понаша. (Гласови: а Срби г. 1848?)"

„Поштовани г. министар-председник изволео је у обзиру цариградске демонстрације рећи, да угарска влада није имала повода што учинити против те демонстрације, јер би се иначе огрешила против личне слободе. Ја сам у мојој интерпелацији већ рекао, да ја немам ништа против тога, што се демонстрација у опште догодила, али начин, којим се догодила, томе ја приговарам. Но ствар има још и неку другу страну.

У Цариграду схватили су ствар са свим друкчије. (Гласови: То се њих тиче.) Тамо је турска влада мађарску депутацију са свим званично примила. (Гласови: и то се њих тамо тиче.) Један паша ишао је тако далеко, да се обавештавао, колико има хонвида, и колика је мађарска војска у заједничкој аустријској војсци. (Немир.) То је све посве званично ишло. Вођа мађарске депутације рекао је великом везиру Митад-паши, да нема те силе, нема те заповести, која би могла уздржати Мађаре, да не притекну Турцима у помоћ, ако Русија нападне на Турску. (Дуготрајни бурни усклици: врло добро!) Ја ћу признати пошт. доме, да ово може бити мњење појединих људи, мњење читавог једног народа, али не сме бити мњење угарске владе, бар дотле не, док је споразумна са досадашњом политиком Аустро-Угарске у источном питању. Када једна страна влада криво схваћа положај друге државе, онда је по мом мњењу дужност владе те државе, исправити то криво мњење и таким догађајима одлучан деманти дати. Угарска влада пак није ни званично, ни полузванично тај деманти дала. Ни у једном листу, који угарској влади близу стоји, није она поступак у Цариграду осудила. У том ја назирем погрешку владе.“

„Што је пошт. г. министар председник изволео тврдити, да грађани Угарске, славенске народности, нису имали повода повређеним се осећати у њиховим народним осећајима, то г. министра о противном могу уверити. Да се у Угарској није то искуство учинило, да се извесне симпатије изврну у велеиздајство, у сметање јавног мира и т. д., зацело би се догодиле противдемонстрације, ал било је паметних људи, који то нису саветовали, јер нису хтели дати повода, да се криминално здање код „Фортуне“ још већма насели политичним сужњицима.“

„Ја, поштовани доме, као што сам у мојој интер-

пелацији већ рекао, тако и сад велим: да влада треба да стоји над племенским страстима, а у тако замашном питању, као што је источно питање, ваља да је јако опрезна. У том обзиру могу само на ново препоручити пажњи владе, што је посланички садруг г. барон Павле Шењеји при последњој буџетској расправи рекао, какво би ваљало да је држање угарске владе како према хришћанима у Турској, тако и према народностима у Угарској."

„У осталом не могу примити одговор г. министра-председника на знање, већ молим да се исти ради расправе на дневни ред стави."

После одговора дра Полита изјави министар-председник: „да је министарство спољашњих послова известило дотичне турске власти, да мађарски младићи не иду у Цариград у званичној мисији."

„Шта су ти младићи говорили с великим везиром и пашама, то он не зна. Ако г. др. Полит има што против поступка цариградске владе, то нека иде тамо и нека интерпелује. (Велика веселост.)"

Др. Мих. Полит-Десанчић: „У смислу пословника интерпеланту припада последња реч. По г. министру изговорене речи пружају на ново доказ за оно, што сам казао, да врло јефтино долази до популарности, кад мене напада. Што се тиче цариградске депутације, то нисам ја казао, да се она герирала званично, већ да је турска влада примила ствар тако рећи као званично. Кад се пак која страна влада у такој обмани налази у обзиру политике друге државе, то је дужност владе те државе таково што демантовати."

Одговор министра-председника Тисе узео је сабор на знање.

Док су се источне ствари развијале, дотле је угарска влада, тако звану „енергију“ у јужним крајевима Угарске развијала, затварајући Србе, да би тобож уображену „заверу“ Милетићеву осујетила. Тада је денунцијација била у најлепшем цвету. И приватне освете и местне заћевице појединих људи играле су ту улогу. Др. Милетић чамио је у затвору већ девет месеци. Др. Касапиновић у два маха био је и затваран и пуштан. Корнел Јовановић био је преко петнаест месеци у истражном затвору, док су га пустили. И многи други Срби били су у затвору, ма да се није могло ништа против њих пронаћи. Најеклатантнији пример злобне денунцијације и преке самовоље, био је затвор чурушког учитеља Стевана Јанковића.

Све ове околности побудиле су дра Полита, да о тим политичним парницама стави на министра правде интерпелацију.

То је било у оно доба, док је чекао на одговор Тисин о стављеној интерпелацији о источном питању.

Беседа, с којом је др. Полит попратио интерпелацију о Милетићевој и другим парницама, гласила је:

Беседа и интерпелација
Дра Мих. Полит-Десанчића

8. марта 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када на пошт. министра правде намеравам интерпелацију управити, морам пре свега изјавити, да ја — као што се то по себи разуме — нећу у Милетићевој ствари пресуђивању подврћи поступак судски, а још мање могу себе позваним осећати независност угарских судаца у сумњу доводити. Ја мојом интерпелацијом само хоћу известне чине да констатујем, да о њима од пошт. министра обавештај до-

бијем и да замолим г. министра да оно учини, што у његов делокруг спада.“

„Поштовани доме! Баш је данас пет месеци, како се имунитетна ствар нашег посланичког садруга Милетића у овој саборници расправљала. Но онда кад се та расправа држала, већ је Милетић у четвртом месецу у истражном затвору био. По том се дакле наш посланички садруг већ у деветом месецу у истражном затвору налази. Да се за девет месеци та истрага није могла довршити, о том ће се сваки јако посумњати, ко је икада истражни судац био. За девет месеци могуће је истрагу довршити, ма да има реквизиција, које на далеко иду. У осталом ја не познајем стање истраге. Позната је ствар да одветнику-браниоцу није се слободно мешати у казнени поступак, док је у стадијуму истраге. Одветник може ствар само ургирати и ништа више. На сваки начин жалосна је ствар, да се Милетићева истрага тако дуго отеже. У другим земљама већ казнени поступак опредељује време, за за које се истрага мора свршити, ако је одређен истражни затвор, па ако се дотле не сврши, онда истраженика ipsa lege морају на слободну ногу пустити и само у изнимним случајевима има државни одветник право призива. Такав закон реципиран је и у Хрватској. После уапшења Милетићевог догодила се многа затварања и у Хрватској-Славонији. Али после два месеца кр. судбени стол загребачки донео је на основу закона одлуку, да се дотични истраженици на слободну ногу ставе. Државни одветник уложио је против тога призив, али кр. бански стол потврдио је првостепену одлуку. Већ давно, у Хрватској-Славонији нема ни једног политичног истраженика.“

„Ја сам рекао, поштовани доме, да стање истраге Милетићеве не познајем. Ипак ми је један моменат те истраге познат, моменат, који је не само у Београду и

у јужној Угарској изненађење проузроковао, него који је и поводом био, да се ради Милетићеве парнице најживље нападало на правосудство Угарске у страним новинама. (Барон Кас упада: Ко пише у те новине, какве су то новине?) Стајало је то у „Алг. Цајтунг-у“, и у „Политици“. Ствар је у томе: На једаред донеше српске новине са велики слови телеграме из Београда, да се у Милетићевој парници нека акта изгубила, и да се сведоци у Београду морају преслушати. Ја сам томе веровао и нисам веровао. Кад сам у Будим-Пешту дошао, обавестио сам се о том код самог истражног судца. Питао сам га, да ли је истина, да су се нека акта у Милетићевој ствари изгубила? Он ми је одговорио, да и јесте и да није. Ово је пак у ствари: Будим-пештански суд управио је на варошки суд београдски једну реквизицију, да се неки сведоци у Београду преслушају. Београдски суд преслуша дотичне сведоке и пошље акта у Пешту. Истражни судац чека и чека на та акта. Прође једна недеља, прође друга, трећа, акта из Београда не долазе. Тада истражни суд управи пожурницу у Београд, но на његово велико чудо добије одговор, да су акта већ давно и давно у Пешту послата. Истражни судац видећи на послетку, да се акта никако пронаћи не могу обнови реквизицију у Београд.“

„Међу тим се ствар разјаснила. Акта истина стигла су у Пешту, ал не будим-пештанском, него пештанском суду за околину (Pest vidéki törvényszék). Ту су неко време лежала, јер наравно дотични референт није обвезан сваки акт таки решити. Кад референт на послетку узме акта у руке, види да су иста српским језиком састављена. Пошаље их одељењу министарства за преводе. И овде су акта неко време лежала и кад су преведена била, пошљу их натраг пештанском суду за околину, где кад увиде

погрешку, пошљу акта на послетку надлежном будапештанском суду. Тако је то трајало неких 7—8 недеља. Тако непријатних момената као да је било у Милетићевој истрази више. Тако су се адресе несмотрено промениле, па место да оде реквизиција новосадском суду, оде бечкеречком и обратно."

„Ја као што рекох, поштовани доме, стање истраге Милетићеве не познајем, и баш то је намера моје интерпелације, да од пошт. г. министра у том обзиру неко мало разјашњење добијем, јер су истрагу против Милетића већ и стране новине почеле критиковати, и јер се овде ради о личној слободи једног посланика."

„Но пошт. доме, не само у Милетићевој парници већ и у другим политичним парницама учињене су заиста флагрантне повреде закона. После уапшења Милетићевог, учињена су у јужној Угарској још многа друга затварања. У шајкашком округу у селу Чуругу, буде дана 25. августа прошле године у четири сахата у јутру тамошњи учитељ српских основних школа, Стеван Јанковић, из кревета дигнут и уапшен, и тога истога дана у Жабаљ солгабировском звању дотеран. Ту буде у једну малу прљаву пандурску собу затворен. Прође друга недеља, трећа, четврта, пета, шеста, — учитељ све једнако у затвору. Моли, приклиње, да му се каже зашто је затворен, моли, приклиње да се пред суд стави и да се испита — ништа не помаже. Ја сам о том случају са чурушким учитељем слушао говорити у Новоме Саду, ал нисам ствар веровао. Дана 5. јануара имао сам адвокатска посла код среског суда жабаљског. Питам среског судца, да ли је истина, да је у Жабљу неки српски учитељ већ више месеци затворен. Он ми одговори, да истина о том има приватна знања, али званично му није ништа познато. Ја га запитам

за тим, није ли од панчевачког или будим-пештанског суда какова реквизиција дошла, да се тај човек испита? Он ми одговори, да није. На то му ја приметим, да би ипак у реду било, да он о том случају учини извештај или панчевачком или будим-пештанском суду. На то ми он одговори, да њему казнена пријава није учињена, да реквизиције нема, дакле да нема повода у тој ствари што радити, у осталом, да ће још о том размишљати. Кад сам се вратио у Нови Сад, имао сам намеру да сам учиним притужбу о том случају министарству правде. Но онда чујем од једног колеге, који ми је то сам казао, да је он још месеца октобра у име чурушке општине послао притужбу министру правде. Шта се после у Жабљу догодило, то ја не знам. Тек кад сам фебруара месеца овамо у Будим-Пешту дошао и Милетића посетио, чујем да је исти учитељ 20. фебруара овамо доведен и у „Фортуни“ смештен, где је први пут тек судски преслушан. Дакле тај је човек пуних шест месеци био затворен а није за то време никад преслушан, нити је суду предат. (Живо кретање. Гласови: то је прави скандал!) Кад се таково што, поштовани доме, у Угарској може догодити, то ћу само да ћутим ал ја црвенити морам за правосуђе Угарске. Ствар је тим жалоснија, што ово пошт. министар правде не може опровргти, јер да је Јанковић за оних шест месеци, што је био у Жабљу затворен, судски био преслушан, могао би бити преслушан само по среском суду жабаљском, ово се пак није збило.“

„Моја интерпелација, поштовани доме, садржава још и неки општи део. Сва затварања, која су се у јужној Угарској усљед српско-турског рата догодила, носе посве на себи печат превентивних мера. О каквим кривичним индицијама, о каквом кривичном делу, ту нема ни разговора, јер да је таково шта било, за

цело би се од толиких истрага после девет или управо десет месеци — јер се прва затварања још почетком јуна догодила — за цело би се бар једна истрага са кривичном пресудом свршила. Али до сад нема ни једне такове пресуде. Ово доказује на ново оно, што сам ја више пута у овом пошт. дому тврдио, т. ј. да ми угарски Срби никад не заборављамо на наше дужности према нашој отаџбини, да их никад заборавили ниемо и да их заборавити нећемо. Па кад је држање једног народа тако коректно као српског у Угарској, онда би требало и влада са таким народом друкчије да поступа, и неби ваљало да изазива незадовољство и огорчење."

„Ја сам рекао, поштовани доме, да су сва затварања у јужној Угарској на себи носила печат превентивних мера. Сад је ситуација на јужној граници са свим промењена. За Србију настао је мир. Сад отпада тамо на југу и последња сенка нужности каквих превентивних мера. Сад би ваљда било време, да пошт. министар правде за те политичне истраге што учини, што потпуно у његов делокруг спада. Шта би требало ово да буде, то садржава трећа тачка моје интерпелације."

„Моја интерпелација пак овако гласи: (чита)".

Интерпелација на г. министра правде.

„Обзиром на то, што истражни затвор посланика Светозара Милетића прелази већ у девети месец;"

„Обзиром на то, што је тај политични процес већ у страним новинама таково тумачење нашао, које је кадро компромитовати правосудство Угарске;"

„Обзиром на то, што је у једном другом политичном процесу против Стевана Јанковића учињена флагрантна повреда закона;"

„Обзиром на то, што затварања у јужној Угар-

ској, предузета усљед српско-турског рата, носе на себи печат превентивних мера:"

„питам г. министра правде:"

„1. Је ли вољан дати разјашњења о том, зашто истрага против посланика Светозара Милетића за девет месеци још није закључена?"

„2. Како разјашњава г. министар поступак, да је чурушки народни учитељ, Стеван Јанковић, пуних шест месеци у затвору држан, а није за то читаво време никада преслушан, нити суду предат?"

„3. Је ли вољан г. министар, пошто је у суседној Србији мир успостављен, и по томе на јужним границима Угарске одпада и сенка нужде какових превентивних мера, — у обзиру оних политичних парница, које ће се и онако због мањка објективног и субјективног учина морати обуставати, ал које усљед дуготрајне преписке са реквизицијама могу још месецима трајати — је ли вољан г. министар правде такав предлог Његовом Величанству учинити, да се те истраге највишом одлуком коначно обуставе?"

Министар-правде требао је дуго времена, док је на ову интерпелацију одговорио. Интерпелација била је стављена 8. марта, а министар је одговорио тек 5 маја, дакле после скоро два месеца. Јамачно да је угарска влада чекала развој источних ствари, наиме хоће ли бити руско-турски рат, да би по томе могао одговорити на ону тачку интерпелације: да учини предлог Њег. Величанству ради обуставе свију тих политичних парница у јужној Угарској.

Одговор министра правде и реплика др. Полита гласили су:

Одговор министра правде Перцела и реплика дра Мих. Полит-Десанчића у ствари Милетићевој

5. маја 1877.

(По стенографији.)

Министар правосуђа Бела Перцел: „Поштовани доме! 8. марта о. г. управио је заступник Полит на мене питање, за што није после девет месеци довршена истрага против Милетића. Кад је суд наредио истрагу и истражни затвор против Милетића, одмах је почета и истрага. и од тога доба наставља се без прекида; али из разлога, што је та ствар замашна и замршена; из разлога, што је у течају истраге број оптуженика једнако растао, а да се сви преслушају, требало је дуже времена; из разлога, што је за преслушавање сведока, које је навео државни одветник и оптуженици, требало такође дуже времена, у толико више, што знатан део споменутих сведока живи у Србији, те су се морали путем реквизиције конзулата преслушавати; даље из разлога, што је против наређеног истражног затвора, као и против криминалне истраге час један час други оптуженик апеловао, те су се те казнене парнице морале подносити вишим судовима ради ревизије: из свих тих разлога јасно је, за што није довршена истрага у тој ствари. Али могу поштованом дому саопштити, да ствар већ тако стоји, да се могу надати, да ће на скоро бити у тој стадији, да ће суд моћи изрећи мериторну пресуду.“

„На друго питање господина заступника, које гласи: Како је то, да је у другој некој политичкој парници чурушки учитељ Стеван Јанковић, шест месеци држан у истражном затвору, а није био преслушан, па није шта више за то време ни суду предан био? — част ми је одговорити, да мени то није по-

знато, да се то догодило, али да имам основана узрока држати, да се та тврдња не слаже са стањем ствари.“

„Против учитеља Стевана Јанковића дотични је суд својом одлуком наредио истрагу и истражни затвор, и пошто је та одлука судска заједно с разлозима пред дотичним прочитана, то се не може узети, да је сад таку одлуку донео без преслушања дотичнога.“

„Али при свем том, чим сам из интерпелације г. заступника дознао за ту чињеницу, наредио сам одмах истрагу у тој ствари, па ако се истрагом том покаже, да је који орган пропустио чинити што је требало, то ћу ја сматрати за своју дужност, да против дотичнога употребим законска наређења. (Одобравање.)“

„Треће питање гласи: Је ли г. министар вољан, да сад, пошто је мир у Србији успостављен, и пошто на југу наше државе нису више нужне никакве превентивне мере у погледу оних политичких парница, које ће се због недостатка субјективног и објективног учина и онако обуставити — поднесе Његовом Величанству предлог, да се дефинитивно обуставе те парнице?“

„На то морам пре свега изјавити, да се г. интерпелант вара, кад мисли, да је овде реч о превентивним мерама. Против дотичних оптуженика водили су судови казнену истрагу, суд је наредио истрагу, против неколицине дотичних оптуженика одредио је суд и истражни затвор: те тако стојимо ми овде пред судским одлукама, не превентивним мерама, у погледу којих само ћу мимогред да приметим, да таких мера не познају ни наши земаљски закони ни наша криминална пракса.“

„А што се тиче конјектура, што их је г. заступник изрекао, да ће на име те парнице сам суд и онако уништити, то нека ми допусти, да на то не одговарам. Ја не могу допустити, да сабор или влада заузме положај према ствари, која се налази пред надлежним

судом и о којој је само суд по закону позван, да изрече пресуду. (Опште одобравање).“

„Што се најпосле тиче питања, да ли је влада вољна да предложи Његовом Величанству обуставу парница, о којима је реч, — то ћу у том погледу само то да изјавим, да ће влада, као што су је у свима предлозима за помиловање једино руководили обзири на укупност, и у овом случају чинити оно, што погледом на земаљске интересе може и сме чинити. (Одобравање). Молим, да се мој одговор узме на знање. (Одобравање).“

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Поштовани доме! Зацело је врло мучна ствар, кад се у парламенту стави интерпелација баш на министра правде, мучна за посланика, а мучна за министра. Министар правде заузима неки особити, изванредни положај. Сваки други министар има више слободе делања, може упливисати, може заповедати својим органима, министар правде не сме упливисати на судије и на судство. Слобода и независност судија и судства, таково је основно и узвишено начело у цивилизованим европским државама, да се у њега дирати не сме. Ако ико, то се посланик мора чувати, да у парламенту не износи такове ствари, које би биле кадре усколебати у земљи поверење према судству, јер где се ово поверење почиње колебати, ту се колебају већ и основи државни. За то сам ја, поштовани доме, таки у уводу моје интерпелације нагласио, да се ја и у обзиру Милетићеве ствари у независност угарских судаца посумњати не смем.“

„Али има случајева — и повесница ово довољно доказује — у којима судије при свој њиховој независности ипак су при известним околностима присиљени, да неким означеним правцем поступају. То су случајеви, где се судијама известан материјал скупи и у руке даде, те они по том материјалу на основу закона по-

ступају. Против таковог поступка не штити независност судија. Колко ја знам, на континенту и нема корективума против тога. У Енглеској пак бивало је случајева, да се парламент умешао. Опомињем на процес Барбера у г. 1858, на процес Бервика у г. 1863. У овим случајевима дао је парламенат дотичнима задовољштину, шта више гласовао им је одштету."

„Још горе стоји са судском независношћу, где су судије обузети страначком, или племенском страшћу. Знамо, да у великој француској револуцији судије нису били судије, већ људи политичне странке. Но шта је страначка страст према племенској страсти? то се неда сравнити!"

„Ја ово, пошт. доме, све овде наводим за то, што сам чуо, да се у извесним круговима поговарало, да Милетића неће судити судије као судије, већ као Мађари и добри патриоти. Ја ово не могу веровати, јер би такова осуда Милетићева била малена ствар, према великом губитку читаве репутације Угарске."

„Прелазим на одговор пошт. министра на прву тачку моје интерпелације. Изволео је г. министар рећи, да је истрага још у течају. Опростите. Да се истрага Милетићева за пуних 10 месеци није могла још довршити, заиста мора јако у очи пасти. Веома су то изванредни случајеви, где се каква истрага за десет месеци не може довршити. Управо Милетићев процес и нема казнено-правног супстратума. Но због тога, што се хтело ипак нешто пронаћи, што нема, морали су се толики сведоци преслушати. Истина, да се и Милетић на сведоке позивао, али само за то, да уметнички нагомилан материјал опроврне. Да сам ја на место Милетића био (Кретање. Гласови: Велика шкода!), ја се на сведоке небих ни позивао, већ бих просто искао коначну расправу. Јер оно што и неки сведоци Миле-

тићу на терет стављају, још не сачињава казнено-правни супстрат, не садржава у себи ни злочин, ни покушај злочина, шта више ни припрему. Па кад тако стоји ствар, ја бих при коначној расправи био љубопитљив, да видим тај угарски суд, који би на основу таковог материјала могао казнену осуду донети."

„Али ја нећу овде да држим какову обранбену беседу. Ја сам хтео само толико рећи, да је врло чудновато, да се истрага, где управо нема казненог супстрата, може провући 10 месеци. Но ја се надам, да ће пошт. г. министар правде дати ствар ускорити, да би се једном та истрага закључити могла."

„Што се тиче одговора на другу тачку моје интерпелације, то мислим, да поштовани дом, није могао никако бити задовољан са одговором, јер из одговора пошт. г. министра нисмо могли још разабрати, да ли у обзиру Јанковића стоји оно, што сам ја у интерпелацији навео или не стоји? Мени није познато, а могу уверити пошт. дом, да и Јанковићу није познато, да је он усљед судске одлуке стављен у истражни затвор. Могуће је — ја то не знам — да је овде у Будим-Пешти против Јанковића какова судска одлука донесена, али то је извесно, да њему такова судска одлука за шест месеци, док је у Жабљу био затворен, није била саопштена, нит је икад за тих шест месеци био судски преслушан. По мојој информацији — могуће да сам рђаво информиран и желио бих бити боље информиран — ствар овако стоји:"

„Јанковић је без судског знања просто по жабаљском солгабирову ухапшен. Ја сам испрва мислио, да је ту можда солгабиров у чему пофалио, ал сам се јако варао. Солгабиров, кад је Јанковића ухапсио, учинио је о том свој извештај министарству унутарњих послова. Прошла је једна, прошла је друга недеља, на то учини солгабиров на ново извештај, да он нема

расположивих новаца да рани уапшеног Јанковића. На то добије одговор од министарства, нека он само држи и даље Јанковића у затвору, министарство ће трошкове алиментације сносити. Па ипак је та читава ствар са српским сеоским учитељем била — проста сеоска интрига, јер да је тај човек заиста невин, доказује већ то, да како је овде у Буда-Пешти био судеки преслушин, да је и на слободу пуштен. Ако би се дакле хтео пошт. г. министар о том случају још боље обавестити, могао би се можда уверити о том, што сам ја тврдио.“

„Што се тиче одговора на трећу тачку моје интерпелације, то је пошт. г. министар изволео рећи, да се ја варам, ако мислим, да су уапшења у јужној Угарској била одређена као превентивне мере. Но ту би морали бити пре свега на чисто, шта се у опште под „превентивним“ мерама има разумети. Наравно да се људи не затварају на просто, а да се бар икакав узрок не нађе. Али околности, начин поступка, ипак показују, да су то превентивне мере. Ја бих баш из тог узрока желио, да ствар Милетићева до коначне расправе дође, па бих ја онда суду доказао, да су уапшења у јужној Угарској заиста носила на себи печат превентивних мера. Пошт. г. министар изволео је рећи, да не налази за целисходно, где судови ту ствар обављају, да се истраге другим којим начином обуставе. У том обзиру пошт. г. министар потпуно се саглашава са самим Милетићем. Милетић ми је пребацио, што сам у том правцу трећу тачку моје интерпелације ставио, јер као што се изразио, он не жели амнестије, већ судске задовољштине. Но ја трећу тачку моје интерпелације нисам само ставио ради Милетића, него уопште за све политичне парнице у јужној Угарској. Хтео сам дати прилике пошт. влади, да се из неприлике извуче, у коју је тим парницама дошла, јер ако ствар до коначне расправе дође, јако се бојим за

репутацију Угарске. Пошт. г. министар изволео је још одговорити, да ако влада у положај дође, да Њег. Величанству такав предлог учини, да ће владу пре свега општи интереси земље руководити. Из тога ја толико разбирам, да те политичне парнице заиста у тесној свези стоје са општим политичним положајем, и да по томе наш посланички садруг и мој пријатељ др. Светозар Милетић може још дуго у затвору лежати. Милетићева парница мене по томе јако опомиње на српског деспота Ђурђа Бранковића, који је у Јегри 22 године без суда био затворен, па је тамо и умрьо. Срби питаше више пута владу, зашто им држи затвореног деспота, ал добише свагда одговор: nihil mali fecit sed ratio status sic exposcit (није никакво зло учинио, ал разлог државни тако захтева)."

„Поштовани доме! Ја сам имао неке наде кад се српско-турски рат свршио, да ће се Милетић затвора ослободити, но сад од кад се руско-турски рат започео, ја сам ту наду изгубио, премда не могу добро да појмим, у каквој свези може да стоји Милетићева ствар са тако великом ствари, као што је источно питање. Ја сам често у овом сабору уверавао, да ми угарски Срби познајемо наше дужности према отаџбини, да смо их верно испуњавали и да ћемо их увек испуњавати. Ви не хтедосте никад веровати, и ја вас нећу више о том уверавати. Но једно ми можете ипак веровати, а то је: да угарски Срби у великом источном питању не падају у вагу. Источно питање сад је са свим други обрт узело. Ја сам се свагда чудио, што су се лане Мађари толико радовали турском успеху. Требали су противно да чине, јер сваки турски успех над Србима провоцира руски успех над Турцима. Источно питање је сада тако горостасан развитак узело, да се ни Срби ни Мађари не могу сматрати каковим фактором у истом. (Велико кре-

тање.) Забадава интерпелације о источном питању, забадава јучерашњи одговори и реплике, бадава све туркољубиве демонстрације у Будим-Пешти, у Бечу све то није кадро пресију да чини. (Живо порицање.) Зна се врло добро у меродавним круговима у Бечу, да већина саборска у Будим-Пешти, као и она у Бечу, још незначе већину народа монархије. (Немир. Живо порицање.)"

Председник: „Молим г. посланика да се не удаљава од предмета."

Др. Мих. Полит-Десанчић: „Одмах ћу свршити. Хтео сам само толико рећи, да ако има политичних обзира у Милетићевој парници, да ја ово добро не појмим, јер заиста Русија са њених милион солдати, није спала на помоћ — Милетића. (Кретање.)"

„Још једно. Времена су врло озбиљна и јако се мењају. Ако икоји народ, то би Мађари требали да завире у листине своје повестнице, па ће наићи на многе Милетиће, и онда би требали да се опомену латинске изреке: hodie mihi cras tibi. (Данас мени сутра теби.) Не могу примити одговор министра. (Велика узрујаност.)"

Председник звони и ставља питање, сабор прима одговор министров на знање. (Крајња левица и Саси гласају против владе.)

Оно, што је др. Полит на крају своје реплике наговестио: да су источне ствари горостасан развитак узеле, то се заиста на скоро и показало. Руси ућоше у Романију те прећоше Дунав, и велики руско-турски рат узрује читаву Европу. Мађари налазаху се у грозничавом стању, на сва уста искаше рат против Русије, помоћ Турцима. Но политика бечког двора није

се дала завести том струјом мађарског јавног мњења*), а Тиса је оно извршивао, што су у Бечу хтели. Он је ради тога био предмет разноврсног нападаја од стране Мађара. Петиције од стране разних муниципија, да се Турцима иде у помоћ против Руса, долазиле су на угарски сабор. Таква једна петиција изазвала је многодневну расправу на угарском сабору о источном питању. У тој расправи учествовао је и др. Полит, те је том приликом држао ову беседу:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића
у расправи о источном питању

27. јуна 1877.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Нисам мислио да ћу морати учествовати у овој расправи. Ја сам говорио о источном питању онда, кад је положај Аустро-Угарске према том питању још био сумњив; данас тај положај не подпада никаквој сумњи. Кад сам овог пролећа на пошт. г. министра-председника ставио моју интерпелацију о источном питању, била је главна тачка мога питања та: да ли се Аустро-Угарска придржава оних начела у својој источној политици, која су установљена тројецарским савезом, и пошт. г. министар-председник изволео је одговорити са: да. Од то доба стављане су у овом дому многобројне интерпелације о источном питању, ал одговор је био од прилике увек исти, као онај што сам га ја добио. И јучерашња из-

*) Један од најупливнијих посланика владине странке на угарском сабору (уједно добар познаник дра Полита), стајао је тада у преписци са грофом Андрашијем. Андраши је том посланику поверљиво саопштио читав положај Аустро-Угарске према руско-турском конфликту. Пре него што ће Руси започети рат против Турске, фронт читаве руске војске био је окренут према Галицији, и тек кад се на меродавном месту у Бечу дала реч, да ће Аустро-Угарска остати неутрална, окрену Руси фронт према Дунаву.

да извршује. По томе у Турској и не може бити европске државне власти, која би султанске ираде и хатихумајуме извршила, јер такова извршна власт са извршбом, уништила би Турску као Турску, т. ј. мухамеданску државу. (Немир). Да у такој држави о уставу не може бити говора, то је јасно као сунце. (Кретање). Ево примера. У Босни већину становника сачињавају Срби источне вере. Ваљало је бирати посланике за цариградски сабор. Мудир, мутесариф, паша, валија — схватили су ту ствар са туреког гледишта. Они не могаху појмити, да могу бити бирани они који су највећи непријатељи корана, те за то просто забранише, да се не смеју бирати Срби. И тако Срби, којих има до 700.000 у Босни, немају ни једног посланика у Цариграду. Посланици из Босне су Турци и само има још једног Чивутина и католика, а Србина источне вере нема."

„Ја сам то за то навео, да се види, да је она нада, која је у париском уговору изражена: да ће се Турска реформисати, била обмана и остаје обмана."

„Но од доба париског уговора, од кад се Европа могла уверити, да се Турска неда реформисати, дошло је на површину у Европи једно врло важно начело, које ствара и преображује државе. То је начело народности. На основу тога начела ујединила се Италија, ујединила се Немачка; дође ред и на исток. Када је Европа подупирала тежњу да Угарска постане самостална према Аустрији, мислила је, да је и то излив начела народности. Наравно да је то била велика погрешка. (Кретање.) Владајућем племену у Угарској ништа није било тако противно као баш то начело народности, за то је Кошутов предлог о дунавској конфедерацији тако страшно пропао. Шта се после догодило? Учињено је поравнање од год. 1867. Овог поравнања главна мисао била је та, да се добије наслона

и заштите у Аустрије против буре, која би могла доћи са истока. Но како сад стоји источно питање, ово се показује као обмана. Можда неби постала обмана да нису били догађаји од г. 1870., који су европске односаје променили и Немачку на савез са Русијом упутили. (Протусловље.) Речено је у овом п. дому, да је Аустро-Угарска са њених 800.000 војника требала повикати Русији да стане, и Руси неби били ушли у Романију. (Гласови: тако је!) Но ја никад ничег наивнијега чуо нисам. За цело онај, који је то рекао, никад није проучио источно питање. Ово ме опомиње на једну важну фазу источног питања, фазу, која јако наличи на садањи положај у источном питању."

„Год. 1828. кнез Метерних зауктао је и небо и земљу само да састави коалицију, савез против Русије. Но у том послу тако је страшно насео, да је морао шиљати грофа Фикелмонта у Петроград да извини Аустрију због њеног понашања. А шта је био узрок да је Метерних насео? Француска ни по што није се хтела спријатељити с Русијом. Познато је шта је Карло X. рекао: „Ја желим остати у пријатељству са Русијом. Нападне ли Русија Аустрију, то ћу радити по околностима. Ал нападне ли Аустрија Русију, то таки дајем заповест мојој војсци да маршира против Аустрије." Разлика међу садањим и тадањим положајем у источном питању само је та, што на место Француске Немачка ступа, па да се покушала коалиција против Русије, за цело да би у Берлину био онај одговор, што га је дао Карло X. (Велико Кретање.)"

„Ја сам овде много слушао спомињати апсолутистичну Русију. Али о апсолутизму и конституционализму даје се много говорити. Но учењаци прилично се саглашавају у том, да је и апсолутизам бољи него варљива уставност, била она у Турској или другдар.

*

Хришћанским народима у Турској уписује се као у злочинство, што они нагињу Русији. Но ја питам: је ли се заузимала за њих можда Немачка, или Аустро-Угарска или у опште Европа? Па је ли се онда чудити, да ти народи остављени од читавог света нагињу Русији? Може ли се ко чудити ономе, који се дави, да хоће ваздуха? Ја сам чуо овде говорити: та нисмо ми непријатељи тих народа, нека буду слободни, али само нека не буду Руси. Но ја знам да кад је пре две године устанак у Херцеговини и Босни букнуо, и кад још није било руско-турског рата, кад су се дакле ти народи сами за своју слободу борили, да је овде било исто непријатељство као и сад. Шта више, врло племенити барон Ивор Кас рекао је ономад овде у парламенту, да су Хришћани усташи, који се боре, прави разбојници. (Гласови: Право је имао!) Но ја велим, да сам ја мађарски племић, ја небих никад тај израз употребио, јер мађарско племство стекло је своје племићке грбове понајвише у бојевима против Турака."

„Шта се може тим хришћанским народима у Турској пребацити? Ја не знам друго него ону обману, што су мислили да се могу сами ослободити. Али ту обману имали су и Талијанци. Она изрека: „Italia fara da se" (Италија помоћи ће сама себи) није се обистинила ни у Италији ни на Балкану и Талијанци нису се размишљали да приме помоћ апсолутистичне Француске, и да се ослободе, па тако неће се ни хришћански народи на балканском полуотоку размишљати да се руском помоћи ослободе. Али ово не значи, да ови народи желе да се придруже Русији; они најволију да постану своји господари, па кад већ не воле руску анексију, још мање маре за аустријску анексију."

„Ја сам се доста бавио са источним питањем, па ја не видим друге могућности решењу источног питања већ да се створе мале хришћанске државе на ме-

сто садање Турске, јер кад би се то збило, онда би интерес Европе истоветан био са интересом тих народа. Но ја већ чујем са више страна: то би нам још фалило, лепа ствар, панславизам. Заиста нешто страшно. Ја панславизам сматрам још за теорему. Кад бих хтео да вам разјасним панславизам морао бих врло дуго говорити (Гласови: није нужно!) морао би говорити о пољском питању, како га мисле решити прави родољуби славенски. Ал ћу само толико навести, да панславизам по своме појму искључује панрусизам."

„Но ни панрусизам ни панславизам не тичу се садањег источног питања. Кад би Русија покушавала чинити анексије, онда, и само онда, имала би Европа права да се позове на париски уговор и да стави свој „вето". За сад тога права нема, јер, као што сам опширно навео Турска није испунила оне наде, које је имао париски уговор. Целокупност Турске као такова неда се више одржати, ал се даје одржати образовањем нових хришћанских држава."

„Ја имам то убеђење, да интересу Угарске неможе бити противно, да се та нова образовања збуду. И сам посланик Чернатоњи рекао је, да ако се мађарски народ тих малих држава боји, онда боље нека таки себи наручи мртвачки сандук. Ја држим да није у интересу Угарске да се стави у непријатељски положај са свима народима истока."

„Ја сам овде много чуо спомињати, да је јавно мњење Угарске за Турке. Ја ово одлучно поричем. (Гласно порицање на левици.) Народи Угарске не налазе се у туркољубивој струји. (Ново порицање.) Ево сад смо баш чули да је посланик хрватски г. Мишкатовић рекао, да Хрвати неће се никад сагласити са таком политиком, која би подупирала Турску и спречавала ослобођење Хришћана. (Гласови: То не ћемо питати Хрвате.) Кад се спо-

мињење јавно мњење Угарске, онда се мора признати, да већина народа Угарске, да Хрвати, Срби, Словаци, Русини, Романи неће да знају за Турке, већ у дну душе желе ослобођење Хришћана на истоку."

„И сада, пре него што завршим, морам се вратити на оно, што сам из почетка казао, т. ј. да се наша монархија у врло критичном положају налази према источном питању, јер има већину таквих народа, који ни из далека туркољубиву струју владајућа два народа не одобравају."

„Ја се пошт. влади морам захвалити, што и она не дели ту струју. Ја се надам да ће она и од сад мудром и обазривом политиком у источном питању знати отклонити све опасности, које би нашој отаџбини могле грозити. Ја бих за највећу несрећу наше отаџбине држао, кад би се крвава драма источног питања на пољанама Угарске решавала. Ја се надам, да ће бити отклоњено све оно „да се код Филипија не видимо." Ја изражавам влади поверење и примам предлог петиционог одбора. (Велика узрујаност, аплаус, лармa.)"

То је први пут било, да је у тој беседи др. Полит угарској влади поверење изразио. Тиса у тој седници саборској био није, али да је био, зацело би по обичају Политу одговорио. Морало га је пред Мађарима јако неугодно дирнути, што Србин „поверење" изражава. У очима Мађара то је био најбољи доказ, да та политика са мађарског гледишта не ваља. Но Тиса баш у оно доба, што је знао обуздати шовинизам мађарски, стекао је у меродавним круговима у Бечу оно велико поверење, што га је после на министарској столици подржавало.

Кад су Руси код Плевне били задржани неко време

од Турака, те нису могли таки прећи Балкан, Мађари су на сва уста викали: помоћ Турцима, и демонстрације против Тисе по улицама пештанским биле су учестале. Кад је пак Плевна пала, Мађари истакоше по улицама црне заставе у знак жалости.

Али победа Русије над Турском није могла бити ником сумњива. Турци су могли на мах Русе задржати, али одолети им нису могли. Руси брзо дођоше под зидине самог Цариграда и диктираше мир Св. Стевански. Што се својим великим победама не могоше као што ваља користити, узрок је, што Аустрија и Немачка на берлинском конгресу не дадоше Русији, да оживотворе оно на Балкану, што је хтела. Тада још Биконсфилд, непријатељ Русије, беше на челу владе енглеске, а Француска није смела још да захвати положај против Немачке, те тако Немачка и Аустрија диктираше берлински уговор и уништише уговор Св. Стевански.

XII.

Милетићева парница ради „велеиздаје“. — Материјал истраге. — Осмодневна коначна расправа пред кривичним судом буда-пештанским. — Оптужба кр. државног одветништва. — Обранбена беседа др. Полита-Десанчића 14. Јануара 1878. — Осуда Милетића на пет година тамнице. — Његов затвор у Ваџу. — Његово ослобођење.

Баш у онај мах, кад су велики догађаји на истоку свој врхунац достигли и читаву Европу у грозничавом стању држали, кад су Руси после пада Плевне, усред зиме Балкан прекорачили и изненадном брзином пут Цариграда узели — у тај мах буде у Милетићевој парници ради „велеиздаје“ расписана коначна расправа на дан 8. јануара (трећи дан Божића).

Милетић је себи за браниоца изабрао др Полита и овај се још о св. Николи кренуо из Новог Сада у Пешту, да проучи истражне списе за обрану на коначној расправи.

Материјал истраге по количини списа био је о г р о м а н, но по каквоћи садржаја управо никакав. Пуне две недеље требало је браниоцу, да разгледа и проучи списе те истраге*). То је био читав пласт аката. У тој истрази није се могло рећи, да су поједини сведоци преслушавани, већ се готово могло рећи, да су читаве

*) У соби референта др Ласија при кривичном суду у „Фортуни“, у Будиму, под надзором једног перовође, на једном уском столу (што је служио за умиваље), читали су и разгледали акта др. Полит и др. Милетић од јутра до мркле ноћи, све за две недеље, често у доста ладној соби.

популације преслушаване. Бачка, Банат, Хрватска, Крајина — са свију страна скупљани су били људи и испитивани, неби ли знали што исказати. Међу осталим био је један протокол састављен о преслушању једног малог детета. Наравно, да сви ти преслушани нису ништа знали казати о „завери“, о „велеиздаји“ Милетићевој. Истрага се сва кретала око исказа Ранковића и Тимарчевића, као и о путовању Корнела Јовановића. Какав је био материјал истраге, то најбоље показује околност, да је истрага Милетићева била напослетку свезана са шест други истрага: против Касапиновића, Корнела Јовановића, Аксентијевића, Јанковића и т. д. тако, да је требало времена, да се бранилац и оптужени оријентују у свима тима истрагама.

Пошто је бранилац материјал истраге напослетку савладао, била је тешкоћа за обрану, што у оно зимње доба неки сведоци у Пешту нису могли доћи. Но мора се ипак признати, да је велики део сведока Милетићевих, не жалећи дуги пут, по зими и мећави у Пешту дошао.

На дан расправе 8. јануара 1878. била је дворана кривичног суда у „Фортуни“ (у горњем граду будимском), дупком пуна. Не само Срби, већ и многи Мађари, посланици, адвокати, а и неки број женских, присуствовали су коначној расправи у парници Милетићевој.

Расправа је трајала осам дана. Сваки дан, и пре и после подне, било је при преслушању сведока препирања међу обраном и државним одветништвом. Таки други дан забрани председништво браниоцу др Политу, да не сме стављати непосредно питања на сведоке, већ да та питања посредно има стављати председник. Др. Полит протестовао је против тога, али кад му то није помогло, искао је да и државни тужитељ не сме стављати непосредно питања.

Дана 14. јануара 1878. дошла је расправа у стадиум, да су државни тужилац и бранилац могли своје говоре држати. Државно одветништво било је заступљено по др Беку. Он је држао овај оптужбени говор, који је по преводу „Заставе“ овако гласио:

Оптужба државног тужиоца против Милетића.

„Пре но што се упустим у набрајање појединих дата, која мотивују предлог казни, нека ми још једном дозвољено буде, да означим оптужбену тачку и управљајућу идеју, коју је државно одветништво сматрало за излазну тачку при мотивацији и дефиницији оптужбе. То је државна идеја, појам свете угарске круне.“

„У смислу атрибута те државне идеје дужност је сваког грађанина, да подчини свако приватно деловање заједничким државним интересима. Понаособне жеље појединих индивидуа и народности, не смеју никад државу саму у питање доводити. Имали смо већ прилике, да у јужној Угарској упознамо крваве плодове таких тежња. После изравнања од 1867. г. и после спроведбе закона, којим је изнађен задовољавајући модус за поједине народности и за развитак њихових оправданих потраживања, догодило се ипак, да су подхрањиване бунтовничке тежње против закона и устава, а и против саме државе. Те противузаконите тежње добиле су одређенији облик, наиме у деловању и појави др. Милетића у Београду, где је крајем маја 1876. држао ону конференцију, на коју нећу да прећем, а да пре тога не изложим, какав је почетак био овој парници.“

„Пре почетка српско-турског рата прешло је по више добровољаца из Угарске у Србију, који се касније скоро сви натраг повратише. Усљед изданих наредаба исти су при повратку своме затворени. Тако

се десило и са Ранковићем, који је још 1875. год. прешао у Србију, те тамо био секретар генерала Стратимировића. Видећи, да за њега у Србији нема хлеба, вратио се натраг у Угарску, где је јула 1876. затворен. Предан је бечкеречком суду. Онде се пријавио, да га саслушају за неки исказ. Ту је онда изрекао, да је Милетић маја месеца 1876. год. прешао у Београд и одсео у гостионици код „српског краља", где је држан познати банкет. Ранковић је и то навео, који су од угарских држављана присуствовали у томе банкету, наиме: Бошковић, Касапиновић, Вранешевић, Стева Поповић, Аксентијевић, Костић итд. Казао је даље, како је Милетић с одушевљењем изрекао тоаст, у којем је обрекао помоћ Србији од стране овостраних Срба у познатој количини, у новцу и у добровољцима. Додао је даље, како је Милетић рекао, у колико би сметње на путу стајале остварењу те помоћи, онда ће се радити око тога, да се произведе устанак (felkelés) међу овостраним Србљима. Србију треба помоћи, рекао је Милетић, јер ако ова изађе као победилац из садашњег рата, ослободиће се и овострани Срби испод Монгола и Србождера. Споменуо је даље, да се шаљу агенти у Банат, Бачку и Срем, да раде око устанка и ослобођења овостраних Срба испод Монгола, те да Банат, Бачка и Срем уједињени са Србијом подпадну под Милана. Тај говор био је повод каснијим агитацијама у јужној Угарској."

„Ранковићев исказ осим тога састоји се још из једног дела, — који је управо продукт његова сопствена искуства."

„Код бечкеречког суда био је заједно затворен са Корнелом Јовановићем, с којим је живио у једној одаји. Јовановић је том приликом много што-шта испричао Ранковићу. Он није до душе исказао имена оних, који беху на београдском банкету, ал из целог

сведоковог изказа види се, да је знао за њих. Ранковић је у исказу рекао, да је при томе банкету и више слушалаца било. Споменуо је Бајшанског, Јовановића, Тимарчевића и Ђорђевића."

„У исказу вели Ранковић даље, како му је Јовановић рекао, да је путовао по налогу Милетићеву, да му је Милетић дао карту ради легитимације. Јовановић му је казао, како је уништио карту ту, кад га је Лујановић ухватио. Јовановић му је даље причао, како је Милетић био код кнеза српског на аудијецији, те том приликом на се узео, да ће од аустро-угарских Срба 20—30.000 људи прећи као добровољци у помоћ Србији, а после да ће се знатна сума српског зајма такође пласирати у овостраном Српству."

„Ти искази Ранковићеви могу се за истините сматрати. Он у исказу своме спомиње све оне, који су присутни били при банкету у „српскоме краљу". Карактеристично је, да су скоро сви иноземци. Доказано је, да су сви именовани били у Београду, или по некоји није умео посведочити, где је био у то доба. Др. Милетић и сам признаје, да је крајем маја 1876. ишао у Београд својим приватним послом, а да се и као публициста оријентира што боље о тадањој политичној ситуацији. Касапиновић је такођер био у исто доба у Београду, у стварима позоришта. Стева Поповић је исто тако бар крајем маја 1876. био у Београду. Вели, да није ни говорио са Милетићем, а да би му се боље веровало, наводи, како већ дуже времена не живи добро с Милетићем. Врањешевић изјављује, да не зна поуздано, да ли је баш онда био у Београду, јер он често путује, ал тврди, да и у томе случају није био са Милетићем. За Аксентијевића опет не може се доказати, да ли је у оно доба био у Београду, или у Осеку. Костић доказује, да је онда био на Цетињу, не у Београду. То посведочавају две све-

доцбе; једна од цетињске, друга од београдске полицајне области. Мало се може полагати на аутентичност тих сведоџаба, јер су обе касније издате, кад се једва то доказети могло. Цетињска сведочба издана је месеца септембра: београдска опет вели, да крајем маја у Београду нису били ни Костић ни Стева Поповић. Међу тим, Поповић је и сам признао и доказао, да је у оно доба био у Београду."

„Из свега тога може се видити, да је Ранковићев исказ потпуно истинит у погледу свих оних особа, које беху присутне при банкету, — јер откуда би он то све знао? Тек неби их могао онако у ваздуху наћи. Морао их је дакле видити. Каже, да их је видио у „српскоме краљу." Ранковић је споменуо и неке од присутних слушалаца. Па како се изјавише? Бајшански вели, да је видио Милетића, да је био с њиме, ал да ништа не зна о банкету. Никола Зега изјављује, да је за Милетића чуо од Ранковића, али о банкету ништа не зна. Ранковић је још међу слушаоцима напоменуо и Ђорђевића Тону. Амо је погрешно призван Тона Ђорђевић, који се изјавио, да му о свему ништа није познато. При суочењу са Ранковићем, овај је одмах изрекао, да то није онај Ђорђевић, којега он мисли. Да је Ранковић све оно измислио, што је рекао, неби се тако понашао према овом сведоку. Ранковић је напоменуо још међу слушаоцима и Тимарчевића. Овај са својим бечкеречким исказом потврђује исказ Ранковићев. Вели, да је доиста био банкет, да је и он био слушалац као и Ранковић, да је Милетић у истини изрекао онај тоаст. Шта је даље било, не зна, јер је одмах после тоаста отишао."

„Да је дакле банкета доиста било, доказано је исказима ова два сведока. Јест, рећиће се, да је Тимарчевић свој исказ касније опозвао. На то имам приметити, да је Тимарчевићу надлежан само бечкеречки

суд, код којега се на први свој исказ и заклео. На где је опозвао свој исказ? У Београду. Ако га је — бајаги — савест гризла, за што то није опозвао код мађарског суда, него тек после по године код београдског! Та опозивка дакле није се десила код надлежне области. Од то доба није био више саслушан. На скоро је Тимарчевић умр'о, а нећу да испитујем за узрок смрти му."

„Карактеристично је, да се оба исказа у битности слажу. У својој београдској опозивци вели Тимарчевић, да га је Ранковић наговорио, да лажно казује. Но, ако се он тако лако дао наговорити, да лажно говори, следује, да га је лако било наговорити и да опозове оно, што је пред бечкеречким судом изрекао. Ја држим, да се човек са иоле мало морала неће дати наговорити и заклети на лажан исказ. У осталом факта доказују, да је Ранковићев исказ и у том погледу истинит."

„Ранковић је изрекао и о агентима, којима је наређено било да путују, те да проучавају и спремају земљиште за устанак. Од отих је један и Корнел Јовановић. Исти је при истрази рекао, да је путовао ради пласирања српскога зајма. На то имам да приметим, да српскога зајма онда још није било. Јовановић је исказао даље, да он отуд није имао никакве хасне. Каже даље, да је ишао Милетићу да га пита за савет, да ли је то деловање дозвољено, — на што му је овај рекао, што није забрањено, дозвољено је. Вели, да није био ни у каквом одношају са Милетићем, а додаје, да је при поласку на пут од овога добио карту. Дакле два пута је био код Милетића. На што он о томе да пита за савет Милетића, када је и њему то морало бити познато, као новчаноме званичнику! Излази, да је он ишао Милетићу, да се поразговори о путовању, искао је и добио од њега карту. Очевидно је дакле,

да је његово путовање у свези са Милетићем. Милетић пориче, да му је дао карту. Не зна Јовановића из ближе. Могуће је — вели, — да му је пре дао којом другом приликом визитну карту."

„Јовановић је сам пред 2—3 сведока показао карту и рекао, да му је Милетић дао. Видак је био на вечери са Јовановићем код Мајинског. Ту му је Јовановић показао Милетићеву карту. Мајински вели, да је од вечере чешће устајао, те ишао да надгледа децу, — дакле није видио у Корнела Милетићеву карту. Но при свем том нема сумње, да је Јовановић имао Милетићеву карту. Довољан је Видаков исказ. Да се радило о новчаним стварима, — на што онда Јовановићу Милетићева препорука? Сам је Јовановић исказао, да је од Милетића добио карту препоруке ради. И у том погледу истинит је исказ Ранковићев. Јовановић је путовао по Бачкој и Банату. Цел његова путовања није могло бити само пласирање српскога зајма."

„Јовановић је исказао, да није имао новаца, када се на пут кренуо; био је председник одбора за скупљање прилога на српске рањенике и пребегле. По савету више њих, узео је од скупљених прилога путни трошак. Дакле да није било никакве друге цели, зар би се одатле узео путни трошак? Јовановићева тврдња већ није вероватна. Конклузија је, да му је Милетић саветовао, да од онога новца узме себи за путни трошак. Јовановићу се у толико мање може веровати, што је већ био осуђиван."

„Јовановић је једаред осуђен због нарушења верозаконских обреда. Огрешио се дакле и о најсветије. Да је његово путовање имало другу цел, види се најбоље из исказа сведока Видака. Исти тврди, да је пред њим Јовановић говорио о пласирању српскога зајма и добровољцима. Казивао је, да је Милетић приликом аудијенције у кнеза српског обећао принети 200.000 ф.

а у погледу бораца 20,000 добровољаца. Сведок Мајински не каже позитивно, да ли је и после подне о том говорио са Јовановићем. Дакле види се, да је Јовановићево путовање имало другу цел. Ту морамо у обзир узети још и то, да је Јовановић почео путовати 7. јуна, — дакле одмах после повратка Милетићева из Београда. Ранковићев исказ и у том погледу истинит је."

„Својствено је, да је Јовановић путовао само по Бачкој и Банату. За што није ишао и у друге крајеве кад му је врло добро познато, да је новац у свету свугде један и исти. У којем је год месту био, говорио је о Милетићевој аудијенцији у српскога кнеза, о Милетићеву обећању у погледу српскога зајма и добровољаца, и о томе, како је сад време, да Срби покажу, шта вреде."

„Лујановићу је поверено, да ухвати и затвори Јовановића. Дознав исти од људи, камо је Јовановић одпутовао, ишао је за њим у потеру. Лујановић је био у Башахиду са попом Перићем око 11 сах. ноћу. Лујановић тврди, да је питао попа Перића, о чему је исти са Јовановићем говорио, а овај да му је рекао, о српском зајму и о расположају према евентуалном устанку. Истина, да је поп Перић то порицао при коначној расправи, ал веровање његова исказа нећу да доводим у свезу са тим, шта је он као свештеник радио у гостионици до једанаест сати ноћу. На сваки начин, да је и ту Лујановићев исказ истинит, јер није имао узрока, да другачије говори. Из тога се још боље види, да је Јовановић путовао као агенат Милетићев и са другом цели, а не само да пласира српски зајам. Зајам је био само изговор. Ранковић је именовао више агената Милетићевих, међу тима и некога Секулића. Да је тај исказ Ранковићев истинит, доказује и писмо једно, управљено на Милетића, у којем

стоји, како је Скулић свугде био добро примљен, где год је био препоручен, изузев два места. Између осталога садржаја писма, стоји још како је већ приспело 700. острагуша, ал како ће и људи требати."

„Милетић до душе пориче сваку свезу за путовањем Јовановићевим, ал из свега овог писма види се, да је он знао и за Јовановићево путовање, и да је писмо од човека опуномоћеника. Што год је Рапковић у своме исказу рекао, све је доказано. Милетић за писмо вели, да је апокрифно. Хтео је ваљада да каже, да је на основу лажних факата. Он порицање сматра за врлину, јер њега руководе више идеје, те да тако касније узмогне постићи своје цели."

„Имаде података, из којих се такође види, да је Милетић преко својих агената радио на врбовци добровољаца за Србију. Код Мајинског на вечери био је и Топонарски. Исказ последњега сведочи, да му је Јовановић рекао, да путује ради проучавања расположаја Србаља. Топонарски тврди, да му је Јовановић говорио и о обећању Милетићеву српскоме кнезу. Све то показује, да је Милетићу познато било Јовановићево путовање и цел тога путовања."

„Искази сведока и једно писмо довољно доказују, да је било врбовке. Прочитано је више исказа вршачких грађана, који до душе тврде, да су им синови отишли у Србију без ичија наговора, ал неда се замислити, да ту није било врбовке."

„Са врбовком стоји у свези и чурушка ствар. Сведок Бенде учинио је пријаву о ономе, што се у тамошњој српској школи збило. Описао је, како је Јанковић у школи држао говор, у којем је нагласио, да Србији ваља помоћи новцем и добровољцима. Сведок Сабаткаји је такође затекао скуп у школи. Кад су сакупљени њега видили, разиђоше се. Сабаткаји је даље рекао, како му је Јанковић у једној прилици казао,

да имаде сакупљених 82 фор. И он сам дао је 1 фор. Касније је било сакупљено на 280 фор. Даље исти сведок вели, како је пред црквом од више људи слушао где говоре, „вара се Милетић ако мисли, да ће и сада с нами онако урадити, као 1848 године. — Карактеристично је, да се свугде у таковим приликама спомиње име Милетића. Из тога се види, да у име његово раде агенти му.“

„Од судбеног стола дошла је наредба, да се сви присутни на оном скупу у српској школи саслушају код среског суда. Пре но што су исти саслушани дошло је једно анонимно писмо из Пеште на Сабаткајија, — које је исказу његовом приложено. У писму се томе вели, како ће појединк одговарати на питања, која ће им бити стављена. То је врло карактеристично (sajátságos).“

Милетић: „Врло карактеристично (igen sajátságos)“. . . . . Држ. туж. забрањује, да му се упада и прекида говор.

Држ. тужилац наставља: „Да је писац анонимног писма истину говорио, види се најбоље из исказа, како су позвани при њихову саслушању одговарали. Дакле су деморализујућа средства употребљена, да се сакрије истина. Или ваљада ко сумња у истинитост тога писма? Ено на њему поштанска биљега, датум, — види се дакле да није лажљиво. У писму се спомиње, да људи онако говоре, јер ће иначе опасно бити по Милетића. Од куд то, да Милетић свугде долази као неки deus ex machina? Он је дакле морао знати и о новцу, а и о добровољцима.“

„Јовановић је само у име његово путовао.“

„Споменуо сам већ, да је то важно, што је Јовановић баш онда путовао, кад се Милетић вратио из Београда. Милетић је исказао, да је путовао у Београд ради оријентирања. То је добило израза и у

„Застави“, а тај израз јасно показује циљ тога оријентирања. Чланак у „Застави“ изашао је 2. јуна, а садржај му је истоветан са путовањем Корнела Јовановића. У истом се чланку позивају угарски Срби, да потпомажу Србију новцем, добровољцима и прилозима за рањенике. Можда је и тај чланак ушао у „Заставу“ са свим случајно и без знања Милетићева. Није нужно питати, ко је писао исти чланак. Милетић у томе погледу није хтео да одговара, те се није могло ни питати за писца. Сигурно да није опет хтео да компромитира којег од својих агената.“

„Чули смо, чији може бити тај чланак. Наравно то није са свим одређено. Нема сумње, да Срби, особито важнији и интелигентнији, познају стил и начин писања Милетићева. Видак, Мајински и још некоји рекоше, да мисле по стилу, да је онај чланак Милетић писао.“

„Види се дакле, да је исказ Ранковићев истинит у ономе, што је или сам искусио, или од Јовановића чуо.“

„Напоминьем још један факат. Ту подразумевам медаљоне (жутице). На њима су описане ознаке омладинске. Та ознака састоји се из свију оних земаља и држава, које би евентуално имале да потпадну под српску државу. Карактеристично је, да међу осталим земљама долазе Банат, Бачка и Срем. Покушало се, да се докаже, да је при прављењу тих медаљона главну улогу играла трговачка спекулација, — као што је то и у других народа. Огњановић је рекао, да их је Бешлин правио из трговачке шпекулације. Додао је даље, како је исти један пут златан примерак послао и Милетићу, но овај му је то вратио натраг. Нема сумње, да ти медаљони не произлазе из руке Милетићеве, но је карактеристично, да је његова слика доведена у свезу са ознаком омладинских идеја. Оживо-

*

творење тих идеја ставио је Милетић за цел својега живота. Није немогуће, да су ти медаљони без воље и сазнања Милетићева. Они и нису кажњиви чин, но само још боље расветљују квалификацију оптужбе."

„Види се, да су доказани поједини саставни делови у кажњивом велеиздајничком чину. Види се, да је Ранковићев исказ и у том погледу истинит, не само с тога, шта је доказано, да су доиста у Београду биле све оно особе, које је Ранковић у своме исказу именовао, но и с тога, што и све остале појаве доказују фактичност чина. Појмљиво је што ту фактичност остали сведоци поричу. Аксентијевић н. пр. пориче као и сви други, а то све с тога, да тако касније постигну своје цели, а после и с тога, што би с признањем и сами дошли у немио за њих положај, као и Милетић. Костићева сведоџба у осталом није основана и веродостојна, јер да призна, седио би тамо, где и Милетић. Завршујући свој говор, на ново тврдим да је Милетићево деловање управљено противу државне идеје, те да сачињава велеиздајнички злочин."

„Он се огрешио о зак. чл. VII. од године 1715. По нашем закону казни се велеиздаја најстрожије смртном казни или вечитом робијом. То напоминьем сл. суду с тога, да се на то обазре при одмерењу казне."

Иза државног тужитеља, устаде др. Полит. Обранбена беседа трајала је готово три сахата. У половини беседе искао је бранилац одмор од 10 минута, који му је био дозвољен. „Пестер Лојд", тај владин лист, описује овако призор при обрани Политовој: „Обранбена беседа Политова трајала је преко $2^1/_2$ сахата, суд и публика слушали су је са највећом пажљивошћу (mit gespannter Aufmerksamkeit). Чланови суда чинили су често белешке. Сто, за којим је Полит као бранилац

стајао, показивао је особиту слику. Др. Полит нагомилао је читав „арсенал“ од књига и новина, из којих је цитирао. „Базис“ те обранбене библиотеке, сачињавали су два фолијанта »Corpus juris Hungarici«. Др. Полит говорио је течно са правим ораторским полетом. Лако (nonchalantes) а при том сигурно кретање при говору, чинило је најбољи утисак.“

Та обранбена беседа по стенографским белешкама и по преводу у „Застави“ гласила је овако:

Обранбена беседа дра Мих. Полит-Десанчића у парници дра Светозара Милетића.

(По стенографији.)

„Славни кр. судбени столе! Морам признати, да сам се дуго устезао, да се примим обране мога пријатеља дра Светозара Милетића. Не за то, што не бих био уверен о његовој потпуној невиности, него због тога, што сам држао, да би један или други од извретних бранилаца у главној вароши могао примити ту обрану, те би мог пријатеља боље бранио него ја. Али из читавог тока истраге, из политичних околности, које су на ту парницу упливисале — морао сам доћи до уверења, да би сваки други бранилац истина могао опровргнути наводе сл. кр. држ. одветништва, али да неби био обавештен о правцу, о тенденцији те читаве парнице.“

„Парница Милетићева није обична парница. Може се рећи, да је расправа каквог процеса ретко текла у тако важним светско-повесничким околностима. Изгледа, као да се ствари на истоку, да се читаво велико источно питање, доводи у свезу са оним човеком, кога сл. држ. одветништво својим начином назва главом омладине, претседником омладине. Ал кад би заиста др. Светозар Милетић имао ту моћ, да упливише на ток великог источног питања, да га у своме току пожури, то би

он са свога гледишта само се поносити могао. Ако је глас Милетићев у свом новинарском деловању нашао одзива у Београду и на Цетињу, то му се никако ово као злочинство не може и не сме у Угарској урачунати. Симпатије угарских Срба за своју браћу у Турској — кад они своје дужности према овој држави тачно испуњавају — не могу им се као злочинство урачунати.“

„Али догађаји на истоку изазвали су уображене опасности у Угарској, и са тим уображеним опасностима доводи се у свезу личност дра Свет. Милетића. Кад би ова струја меродавна била за излазак парници Милетићевој, то не би јој се могао добар излазак предсказати.“

„Ал у правној држави ваља да има нешто, што је кадро противстати свакој политичној струји. Ваља да има у држави једна гранитна стена, о коју се политични вали разбијају. Та је стена закон и орган који закон извршује: независно судство. У независном судству налази грађанин јемства против различних политичних струја, које се мењају. Независно судство је јемство против свију политичних страсти. Али оно што је на западу страначка страст, то је на истоку племенска страст. Кад је у једној држави једно племе, један народ у поседу државне власти, то често бива, да државна власт из самог патриотизма не уме да се извије из извесне политичне струје, те не зна држати границе објективности. Према томе је независно судство корективум. Независно судство је она морална особа, која је дужна држати границе објективности према политичним струјама, које се мењају.“

„Сл. кр. судб. столе! Ја све ово не бих овде наводио, да није у извесним круговима говорено — што ја у осталом за криво схваћање сматрам — да мађарске судије неће судити Милетића као судије, већ као

мађарски родољуби. Ја држим, да би највеће родољубље у том се састојало, ако се буде Милетић судио по резултату истраге и на основу закона.“

„Нема сумње, да је Милетићева парница политична парница и још више него то. У тој парници огледа се читав један политични положај. За цело да је угарска влада према крвавим догађајима на истоку имала право и дужност, да све оно учини, што изискује целокупност Угарске, унутарњи мир и спокојство угарских грађана. Али да су у том обзиру држане границе објективности, да се нису симпатије угарских Срба̀ља и што са овим у свези стоје, сматрале као нападај против Угарске, за цело да мој штићеник неби данас седио на клупи оптуженика. У Аустрији у том обзиру са свим се друкчије поступало. Оно што је бивало у Далмацији (н. пр. многи одбори за потпомагање бегунаца), то се неда ни сравнити са оним, што је било у јужној Угарској. За то ипак аустријска влада није ради ствари у Далмацији велику акцију у течај ставила, није новинарство раздражила, и није у течај ставила велеиздајничке парнице. Ја сл. кр. судб. столе морам ово наводити због тога, јер је само ово т. ј. да се тобож открила велика завера у јужној Угарској, могло бити узрок, да је угарски сабор после претешке одлуке одобрио повреду имунитетског права Милетићевог.“

„Но да у јужној Угарској о каквој завери ни говора бити није могло, да није ништа учињено, што би било управљено против целокупности и против унутарњег мира Угарске, да Милетић не само да није починио никакав злочин, него и у опште ништа, што би било забрањено — то се надам, да ћу моћи посве јасно доказати.“

„Има ли чињеница, којима оптужује кр. држ. одветништво мога штићеника? Изгледа, као да се сл. кр. држ. одветништво слабо брине за факта. Оно више

оптужује тенденцију, правац Милетићеве радње. Оно говори о држави опасном правцу Милетића, а не о фактима Милетићевим. Из једног чланка „Заставе" хоће сл. држ. одветништво да пронађе опасан правац Милетићев. О том чланку говорићу ја касније опширније. Али ако сл. држ. одветништво тиме хоће да означи, да оптужује правац, тенденцију Милетићеву, то ја сл. држ. одветништву само врло захвалан бити могу. Ово је признање од велике цене, еклатантно признање, да је читава парница против Митетића парница тенденције. Ја знам да се у реакционарним временима стварају не казнени, већ пресни закони, по којима је слободно писца оптуживати, не по појединим деловима списа, већ по правцу, тенденцији списа. Тако је бурбонски пресни закон од год. 1819 садржавао то опредељење, да се писац по тенденцији може оптужити. Ово је прешло у неке немачке државе и нашло изражаја у савезничкој одлуци од год. 1854. Налазимо томе трага у пресном закону из Баховог доба, по којем је било могуће какве новине због тенденције обуставити или са свим угушити. Угарски пресни закон не познаје тога, да би се могао какав спис због тенденције оптужити. Па оно, што ни сам угарски пресни закон не познаје, то хоће сл. држ. одветништво да употреби у велеиздајничкој парници!"

„Али да је заиста Милетићева парница, парница тенденције, то могу корак за кораком доказати."

„Каже се, да је Милетић држао у Београду велеиздајничку беседу. Милетић се врати из Београда у Нови Сад, из Новога Сада оде у Будим-Пешту на сабор, пуних 5 недеља он је са свим слободан. Да је он у Београду држао велеиздајничку беседу, о том нико ништа не зна. Ни у Београду ни у Новом Саду, ни у Пешти, ни у Србији, ни у читавој Угарској. Мађарске новине, које сваки корак Милетићев прате, и

које о тако званом омладинском „ровењу“ свакојаке шарене новости доносе, о том: да је Милетић у Београду велеиздајничку беседу држао, ама ни речице не знају. Милетић је потпуно невин човек, — све до оног тренутка, док није започео српско-турски рат. У оном тренутку пак, кад српска војска пређе српску границу, Милетић постаде злочинац. Како се догодило његово уапшење? Усљед једног телеграма министра-претседника на великог жупана новосадског. Милетића доведу из Новог Сада у зданије „Фортуне“. Нико још на свету не зна, какво је злочинство Милетић учинио. Прође једна недеља, прође друга недеља и трећа. Тек концем месеца јула нађе се један сведок из истражног затвора, који се пријави на сведочанство против Милетића, те онда приповеди ту историју о велеиздајничкој беседи, коју је тобож Милетић у Београду држао. Но када је то говорио Милетић? Ваљда месеца јула? Не, него пре д в а месеца!“

„Али наравно, исказ једног сведока није пуноважан. Дође један кројачки калфа, рођак првог сведока, са свим „случајно“ из Београда у Бечкерек, потврди исказ свога рођака, одмах буде заклет, те се опет врати у Београд. Материјал за велеиздајничку парницу био је скупљен, судови су морали поступити и акта оду из Бечкерека у Будим-Пешту. Тиме сам хтео само у кратко означити, да је Милетићева парница заиста парница тенденције, од најеклатантније природе.“

„И сад нека ми је допуштено прећи на п р а в н у страну те парнице.“

„Ја сам држао, да ће сл. држ. одветништво по резултату коначне расправе одустати од оптужбе ради велеиздајства. Оно то није учинило, и тиме је положај браниоца врло олакшан.“

„Сл. држ. одветништво подиже против мог штићеника оптужбу ради злочинства велеиздаје. Заиста врло

тешка спгужба. Велеиздајство је највеће злочинство међу злочинствима. Наши домаћи закони називају велеиздајство: „infandum crimen laesae majestatis seu perduellionis.“ Али баш због тога, што је то највеће злочинство, јевропска законодавства означују са свим тачно критерија велеиздајства. На жалост, ми немамо домаћег закона, који тачно означује критерија велеиздајства. Сл. држ. одветништво позива се на законски чланак VII. од год. 1715. Боље би учинило, да се није позвало на тај законски чланак, јер цитирати формалан закон где ваља наводити материјалан закон, врло је чудновата ствар. Шта би се рекло у Аустрији, кад би каквом држ. одветништву пала на памет, да код велеиздајства цитира §. 151. старог или управо §. 175 новог аустријског казненог поступника, који случајеве одређује, кад се ко сме затворити и без „цитације.“ Или шта би се рекло у Француској, кад би каквом прокуратору пало на памет, да код велеиздајства цитира §. 40. казнене инструкције, који опредељује случај заповести за затвор (mandat d' amener)? Заиста, зак. чланак VII. од г. 1715. закон је формалне природе. Погледајмо тај законски чланак. Он гласи: „De casibus criminis laesae Majestatis. §. 1. Ut amodo imposterum, quemcunque Regnicolarum in unam, aut alteram nefandi criminis laesae Majestatis, seu perduellionis speciem, et casus quosvis, tum in Sancti Stephani libro 2. cap. 51. tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere contingeret; ex tunc ad evitandas periculosissimas ex formalitate citationis emergentes sequelas, nulla peramplius citatio praerequiratur. §. 2. Extra tamen solum casum atrocis perduellionis seu criminis laesae Majestatis citationem ante capturam in aliis omnibus, ac etiam Notam infidelitatis de jure municipali Ungariae, inferentibus casibus, semper observari, nec ullo sub titulo ommitti debere.“

Са свим је јасно, да тај зак. чланак каже, да у случајевима велеиздајства није нужна формална цитација (позив). Или ваљда садржавају закони св. Стевана или краља Коломана критерија велеиздајства?“

„Да видимо те законе. Закон св. Стевана гласи: „De conspiratione contra regem et reginam. Caput 51. Si quis in regem aut regnum conspiraverit; refugium nullum habeat ad Ecclesiam. §. 1. Si quis contra regis salutem, aut dignitatem, quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur.“ Закон краља Коломана каже од речи до речи: „§. 1. Et districte praecipimus, ut si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare tentaverit, seu tentari sciens consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur.“

„Ваљада неће нико казати, да „анатема“ сачињава критеријум велеиздајства! Мора се на послетку признати, да ми немамо у крепости стојећег домаћег закона, који би означио критерија велеиздајства. Европска законодавства познају као предмете велеиздајства: велеиздајство против владаоца и против државног земљишта. Стари угарски закони познају само први случај велеиздајства против владаоца. И заиста, у односним законима налазимо само опредељења о велеиздајству против владаоца; све друго спада на инфиделитет (државно неверство).“

„Пошто ми немамо јаснога закона о велеиздајству, то морају сва препорна питања у науци: о покушају велеиздајства, о приуготови за велеиздајство, о заверама и т. д. остати препорна питања. Сачињава ли покушај велеиздајства сам злочин? Још коментатори римског закона lex Julia de Majestate рекоше: „hoc nisi provideris, ne accidat si evenit frustra judicia

implores“ (ако ово не предупредиш, па се догоди, забадава ћеш тражити судство). На сваки начин, покушај већ је злочинство, само ваља да је тај покушај заиста такав, који је кажњив. Осећаји, комбинације, жеље, обећања, обавештаји — још не сачињавају правно покушај, нуждан је учин, који делотворном изведењу води. Нови казнени предлог угарски, учин покушаја изражава речицом „непосредно“ (közvetlenül). У коментару за тај предлог опширно се разјашњава значај те речице, и тај предлог позива се на §. 62. пруског казненог закона, где се каже: „Подузеће којим се довршује злочин велеиздајства, такав је учин, који злочиначку намеру непосредно к изведењу доноси.“ Онда позива се на разлоге, који су у записнику о вођеној расправи тога пруског казненог закона садржани, те вели, да покушај садржава последњи учин, који више не приуготовљава ствар, него ако испадне за руком, непосредно к цели води.“

„Ал шта да се позивам на коментаре? Угарски судови су у том обзиру свагда коректно поступали. Наиме у велеиздајничкој парници против Јована Поповића, чија је коначна расправа била у октобру 1877. год., овај је сл. кр. судб. сто она иста начела признао, која сам ја овде развио. „Пешт. Лојд“ донео је у броју 287. од 16. октобра 1877. овај извештај: „Државно одветништво подигло је против Јована Поповића оптужбу ради велеиздајства и при данашњој коначној расправи остао је држ. пододветник Крамер при тој оптужби. Али судб. сто, коме је председавао приседник Секач, опростио је оптуженог са свим од оптужбе ради велеиздајства, јер против Поповића није доказано да је он предузео какво насилничко дело, које по нашим законима потпада под појам велеиздајства. На против је доказан „учин дражења једне народности на омразу против друге.“

„По томе је сл. кр. судб. сто у тој велеиздајничкој парници признао, да је код велеиздаје нужно насилничко дело.“

„Пошто смо дакле на чисто са критеријама велеиздајства, да видимо, да ли оно, што се моме штићенику као велеиздајство импутирати, заиста сачињава *објективни учин велеиздајства*.“

„Основ читаве парнице, стожерна тачка оптужбе, јесте исказ сведока Ђорђа Ранковића. По том исказу, као да је Милетић велеиздајничку беседу држао, у којој је рекао: „да у Бачкој и у Банату, као и у граници, стоје приправни 20—30.000 својеволаца, да притекну у помоћ Србији у туреком рату.“ На даље, као да је у обзиру својеволаца агентима на срце метнуо, да у том правцу раде, јер „*ако Србија из борбе победоносно изађе*, да ће у помоћ притећи, да се у земљама угарске круне станујући Срби од Монгола и Србождера ослободе. Тако ће могуће бити, да Банат, Бачка и Срем са Србијом спојени, под кнезом Миланом једно српско краљевство образују.“ По томе тај исказ сведока Ранковића, састоји се из два дела: један се односи на својеволце из Угарске, други на оцепљење Баната, Бачке и Срема од краљевине Угарске.“

„Што се тиче првог дела, то ћу ја о предмету својеволаца касније опширније говорити. Но сад већ могу казати, да учешће својеволаца из Угарске у борби Србије против Турске, не може по себи сачињавати злочин велеиздаје против Угарске. Остао би по томе само други део. Ово би било, велеиздајнички позив на оцепљење неких делова земаља Угарске и придружење к Србији. Но ја морам одлучно порицати, да по угарском праву прости позив, ако учин покушаја не садржава, може бити злочинство велеиздаје. Претстанимо себи прави учин покушаја. Неко учини

творење тих идеја ставио је Милетић за цел својега живота. Није немогуће, да су ти медаљони без воље и сазнања Милетићева. Они и нису кажњиви чин, но само још боље расветљују квалификацију оптужбе.“

„Види се, да су доказани поједини саставни делови у кажњивом велеиздајничком чину. Види се, да је Ранковићев исказ и у том погледу истинит, не само с тога, шта је доказано, да су доиста у Београду биле све оно особе, које је Ранковић у своме исказу именовао, но и с тога, што и све остале појаве доказују фактичност чина. Појмљиво је што ту фактичност остали сведоци поричу. Аксентијевић н. пр. пориче као и сви други, а то све с тога, да тако касније постигну своје цели, а после и с тога, што би с признањем и сами дошли у немио за њих положај, као и Милетић. Костићева сведоцба у осталом није основана и веродостојна, јер да призна, седио би тамо, где и Милетић. Завршујући свој говор, на ново тврдим да је Милетићево деловање управљено противу државне идеје, те да сачињава велеиздајнички злочин.“

„Он се огрешио о зак. чл. VII. од године 1715. По нашем закону казни се велеиздаја најстрожије смртном казни или вечитом робијом. То напоминьем сл. суду с тога, да се на то обазре при одмерењу казне.“

Иза државног тужитеља, устаде др. Полит. Обранбена беседа трајала је готово три сахата. У половини беседе искао је бранилац одмор од 10 минута, који му је био дозвољен. „Пестер Лојд“, тај владин лист, описује овако призор при обрани Политовој: „Обранбена беседа Политова трајала је преко $2^1/_2$ сахата, суд и публика слушали су је са највећом пажљивошћу (mit gespannter Aufmerksamkeit). Чланови суда чинили су често белешке. Сто, за којим је Полит као бранилац

стајао, показивао је особиту слику. Др. Полит нагомилао је читав „арсенал“ од књига и новина, из којих је цитирао. „Базис“ те обранбене библиотеке, сачињавали су два фолијанта »Corpus juris Hungarici«. Др. Полит говорио је течно са правим ораторским полетом. Лако (nonchalantes) а при том сигурно кретање при говору, чинило је најбољи утисак.“

Та обранбена беседа по стенографским белешкама и по преводу у „Застави“ гласила је овако:

Обранбена беседа дра Мих. Полит-Десанчића у парници дра Светозара Милетића.

(По стенографији.)

„Славни кр. судбени столе! Морам признати, да сам се дуго устезао, да се примим обране мога пријатеља дра Светозара Милетића. Не за то, што не бих био уверен о његовој потпуној невиности, него због тога, што сам држао, да би један или други од извртних бранилаца у главној вароши могао примити ту обрану, те би мог пријатеља боље бранио него ја. Али из читавог тока истраге, из политичних околности, које су на ту парницу упливисале — морао сам доћи до уверења, да би сваки други бранилац истина могао опровргнути наводе сл. кр. држ. одветништва, али да неби био обавештен о правцу, о тенденцији те читаве парнице.“

„Парница Милетићева није обична парница. Може се рећи, да је расправа каквог процеса ретко текла у тако важним светско-повесничким околностима. Изгледа, као да се ствари на истоку, да се читаво велико источно питање, доводи у свезу са оним човеком, кога сл. држ. одветништво својим начином назва главом омладине, претседником омладине. Ал кад би заиста др. Светозар Милетић имао ту моћ, да упливише на ток великог источног питања, да га у своме току пожури, то би

он са свога гледишта само се поносити могао. Ако је глас Милетићев у свом новинарском деловању нашао одзива у Београду и на Цетињу, то му се никако ово као злочинство не може и не сме у Угарској урачунати. Симпатије угарских Срба за своју браћу у Турској — кад они своје дужности према овој држави тачно испуњавају — не могу им се као злочинство урачунати.“

„Али догађаји на истоку изазвали су уображене опасности у Угарској, и са тим уображеним опасностима доводи се у свезу личност дра Свет. Милетића. Кад би ова струја меродавна била за излазак парници Милетићевој, то не би јој се могао добар излазак предсказати.“

„Ал у правној држави ваља да има нешто, што је кадро противстати свакој политичној струји. Ваља да има у држави једна гранитна стена, о коју се политични вали разбијају. Та је стена закон и орган који закон извршује: независно судство. У независном судству налази грађанин јемства против различних политичних струја, које се мењају. Независно судство је јемство против свију политичних страсти. Али оно што је на западу страначка страст, то је на истоку племенска страст. Кад је у једној држави једно племе, један народ у поседу државне власти, то често бива, да државна власт из самог патриотизма не уме да се извије из извесне политичне струје, те не зна држати границе објективности. Према томе је независно судство корективум. Независно судство је она морална особа, која је дужна држати границе објективности према политичним струјама, које се мењају.“

„Сл. кр. судб. столе! Ја све ово не бих овде наводио, да није у извесним круговима говорено — што ја у осталом за криво схваћање сматрам — да мађарске судије неће судити Милетића као судије, већ као

мађарски родољуби. Ја држим, да би највеће родољубље у том се састојало, ако се буде Милетић судио по резултату истраге и на основу закона.“

„Нема сумње, да је Милетићева парница политична парница и још више него то. У тој парници огледа се читав један политични положај. За цело да је угарска влада према крвавим догађајима на истоку имала право и дужност, да све оно учини, што изискује целокупност Угарске, унутарњи мир и спокојство угарских грађана. Али да су у том обзиру држане границе објективности, да се нису симпатије угарских Срба̀ља и што са овим у свези стоје, сматрале као нападај против Угарске, за цело да мој штићеник неби данас седио на клупи оптуженика. У Аустрији у том обзиру са свим се друкчије поступало. Оно што је бивало у Далмацији (н. пр. многи одбори за потпомагање бегунаца), то се неда ни сравнити са оним, што је било у јужној Угарској. За то ипак аустријска влада није ради ствари у Далмацији велику акцију у течај ставила, није новинарство раздражила, и није у течај ставила велеиздајничке парнице. Ја сл. кр. судб. столе морам ово наводити због тога, јер је само ово т. ј. да се тобож открила велика завера у јужној Угарској, могло бити узрок, да је угарски сабор после претешке одлуке одобрио повреду имунитетског права Милетићевог.“

„Но да у јужној Угарској о каквој завери ни говора бити није могло, да није ништа учињено, што би било управљено против целокупности и против унутарњег мира Угарске, да Милетић не само да није починио никакав злочин, него и у опште ништа, што би било забрањено — то се надам, да ћу моћи посве јасно доказати.“

„Има ли чињеница, којима оптужује кр. држ. одветништво мога штићеника? Изгледа, као да се сл. кр. држ. одветништво слабо брине за факта. Оно више

оптужује тенденцију, правац Милетићеве радње. Оно говори о држави опасном правцу Милетића, а не о фактима Милетићевим. Из једног чланка „Заставе“ хоће сл. држ. одветништво да пронађе опасан правац Милетићев. О том чланку говорићу ја касније опширније. Али ако сл. држ. одветништво тиме хоће да означи, да оптужује правац, тенденцију Милетићеву, то ја сл. држ. одветништву само врло захвалан бити могу. Ово је признање од велике цене, еклатантно признање, да је читава парница против Митетића парница тенденције. Ја знам да се у реакционарним временима стварају не казнени, већ пресни закони, по којима је слободно писца оптуживати, не по појединим деловима списа, већ по правцу, тенденцији списа. Тако је бурбонски пресни закон од год. 1819 садржавао то опредељење, да се писац по тенденцији може оптужити. Ово је прешло у неке немачке државе и нашло изражаја у савезничкој одлуци од год. 1854. Налазимо томе трага у пресном закону из Баховог доба, по којем је било могуће какве новине због тенденције обуставити или са свим угушити. Угарски пресни закон не познаје тога, да би се могао какав спис због тенденције оптужити. На оно, што ни сам угарски пресни закон не познаје, то хоће сл. држ. одветништво да употреби у велеиздајничкој парници!“

„Али да је заиста Милетићева парница, парница тенденције, то могу корак за кораком доказати.“

„Каже се, да је Милетић држао у Београду велеиздајничку беседу. Милетић се врати из Београда у Нови Сад, из Новога Сада оде у Будим-Пешту на сабор, пуних 5 недеља он је са свим слободан. Да је он у Београду држао велеиздајничку беседу, о том нико ништа не зна. Ни у Београду ни у Новом Саду, ни у Пешти, ни у Србији, ни у читавој Угарској. Мађарске новине, које сваки корак Милетићев прате, и

које о тако званом омладинском „ровењу“ свакојаке шарене новости доносе, о том: да је Милетић у Београду велеиздајничку беседу држао, ама ни речице не знају. Милетић је потпуно невин човек, — све до оног тренутка, док није започео српско-турски рат. У оном тренутку пак, кад српска војска пређе српску границу, Милетић постаде злочинац. Како се догодило његово уапшење? Усљед једног телеграма министра-претседника на великог жупана новосадског. Милетића доведу из Новог Сада у зданије „фортуне“. Нико још на свету не зна, какво је злочинство Милетић учинио. Прође једна недеља, прође друга недеља и трећа. Тек концем месеца јула нађе се један сведок из истражног затвора, који се пријави на сведочанство против Милетића, те онда приповеди ту историју о велеиздајничкој беседи, коју је тобож Милетић у Београду држао. Но када је то говорио Милетић? Ваљда месеца јула? Не, него пре д в а месеца!“

„Али наравно, исказ једног сведока није пуноважан. Дође један кројачки калфа, рођак првог сведока, са свим „случајно“ из Београда у Бечкерек, потврди исказ свога рођака, одмах буде заклет, те се опет врати у Београд. Материјал за велеиздајничку парницу био је скупљен, судови су морали поступити и акта оду из Бечкерека у Будим-Пешту. Тиме сам хтео само у кратко означити, да је Милетићева парница заиста парница тенденције, од најекслатантније природе.“

„И сад нека ми је допуштено прећи на п р а в н у страну те парнице.“

„Ја сам држао, да ће сл. држ. одветништво по резултату коначне расправе одустати од оптужбе ради велеиздајства. Оно то није учинило, и тиме је положај браниоца врло олакшан.“

„Сл. држ. одветништво подиже против мог штићеника оптужбу ради злочинства велеиздаје. Заиста врло

оптужује тенденцију, правац Милетићеве радње. Оно говори о држави опасном правцу Милетића, а не о фактима Милетићевим. Из једног чланка „Заставе“ хоће сл. држ. одветништво да пронађе опасан правац Милетићев. О том чланку говорићу ја касније опширније. Али ако сл. држ. одветништво тиме хоће да означи, да оптужује правац, тенденцију Милетићеву, то ја сл. држ. одветништву само врло захвалан бити могу. Ово је признање од велике цене, еклатантно признање, да је читава парница против Митетића парница тенденције. Ја знам да се у реакционарним временима стварају не казнени, већ пресни закони, по којима је слободно писца оптуживати, не по појединим деловима списа, већ по правцу, тенденцији списа. Тако је бурбонски пресни закон од год. 1819 садржавао то опредељење, да се писац по тенденцији може оптужити. Ово је прешло у неке немачке државе и нашло изражаја у савезничкој одлуци од год. 1854. Налазимо томе трага у пресном закону из Баховог доба, по којем је било могуће какве новине због тенденције обуставити или са свим угушити. Угарски пресни закон не познаје тога, да би се могао какав спис због тенденције оптужити. Па оно, што ни сам угарски пресни закон не познаје, то хоће сл. држ. одветништво да употреби у велеиздајничкој парници!“

„Али да је заиста Милетићева парница, парница тенденције, то могу корак за кораком доказати.“

„Каже се, да је Милетић држао у Београду велеиздајничку беседу. Милетић се врати из Београда у Нови Сад, из Новога Сада оде у Будим-Пешту на сабор, пуних 5 недеља он је са свим слободан. Да је он у Београду држао велеиздајничку беседу, о том нико ништа не зна. Ни у Београду ни у Новом Саду, ни у Пешти, ни у Србији, ни у читавој Угарској. Мађарске новине, које сваки корак Милетићев прате, и

које о тако званом омладинском „ровењу“ свакојаке шарене новости доносе, о том: да је Милетић у Београду велеиздајничку беседу држао, ама ни речице не знају. Милетић је потпуно невин човек, — све до оног тренутка, док није започео српско-турски рат. У оном тренутку пак, кад српска војска пређе српску границу, Милетић постаде злочинац. Како се догодило његово уапшење? Усљед једног телеграма министра-претседника на великог жупана новосадског. Милетића доведу из Новог Сада у зданије „фортуне“. Нико још на свету не зна, какво је злочинство Милетић учинио. Прође једна недеља, прође друга недеља и трећа. Тек концем месеца јула нађе се један сведок из истражног затвора, који се пријави на сведочанство против Милетића, те онда приповеди ту историју о велеиздајничкој беседи, коју је тобож Милетић у Београду држао. Но када је то говорио Милетић? Ваљда месеца јула? Не, него пре д в а месеца!“

„Али наравно, исказ једног сведока није пуноважан. Дође један кројачки калфа, рођак првог сведока, са свим „случајно“ из Београда у Бечкерек, потврди исказ свога рођака, одмах буде заклет, те се опет врати у Београд. Материјал за велеиздајничку парницу био је скупљен, судови су морали поступити и акта оду из Бечкерека у Будим-Пешту. Тиме сам хтео само у кратко означити, да је Милетићева парница заиста парница тенденције, од најеклатантније природе.“

„И сад нека ми је допуштено прећи на п р а в н у страну те парнице.“

„Ја сам држао, да ће сл. држ. одветништво по резултату коначне расправе одустати од оптужбе ради велеиздајства. Оно то није учинило, и тиме је положај браниоца врло олакшан.“

„Сл. држ. одветништво подиже против мог штићеника оптужбу ради злочинства велеиздаје. Заиста врло

тешка сптужба. Велеиздајство је највеће злочинство међу злочинствима. Наши домаћи закони називају велеиздајство: „infandum crimen laesae majestatis seu perduellionis.“ Али баш због тога, што је то највеће злочинство, јевропска законодавства означују са свим тачно критерија велеиздајства. На жалост, ми немамо домаћег закона, који тачно означује критерија велеиздајства. Сл. држ. одветништво позива се на законски чланак VII. од год. 1715. Боље би учинило, да се није позвало на тај законски чланак, јер цитирати формалан закон где ваља наводити материјалан закон, врло је чудновата ствар. Шта би се рекло у Аустрији, кад би каквом држ. одветништву пала на памет, да код велеиздајства цитира §. 151. старог или управо §. 175 новог аустријског казненог поступника, који случајеве одређује, кад се ко сме затворити и без „цитације.“ Или шта би се рекло у Француској, кад би каквом прокуратору пало на памет, да код велеиздајства цитира §. 40. казнене инструкције, који опредељује случај заповести за затвор (mandat d' amener)? Заиста, зак. чланак VII. од г. 1715. закон је формалне природе. Погледајмо тај законски чланак. Он гласи: „De casibus criminis laesae Majestatis. §. 1. Ut amodo imposterum, quemcunque Regnicolarum in unam, aut alteram nefandi criminis laesae Majestatis, seu perduellionis speciem, et casus quosvis, tum in Sancti Stephani libro 2. cap. 51. tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere contingeret; ex tunc ad evitandas periculosissimas ex formalitate citationis emergentes sequelas, nulla peramplius citatio praerequiratur. §. 2. Extra tamen solum casum atrocis perduellionis seu criminis laesae Majestatis citationem ante capturam in aliis omnibus, ac etiam Notam infidelitatis de jure municipali Ungariae, inferentibus casibus, semper observari, nec ullo sub titulo ommitti debere.“

Са свим је јасно, да тај зак. чланак каже, да у случајевима велеиздајства није нужна формална цитација (позив). Или ваљда садржавају закони св. Стевана или краља Коломана критерија велеиздајства?"

„Да видимо те законе. Закон св. Стевана гласи: „De conspiratione contra regem et reginam. Caput 51. Si quis in regem aut regnum conspiraverit; refugium nullum habeat ad Ecclesiam. §. 1. Si quis contra regis salutem, aut dignitatem, quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur." Закон краља Коломана каже од речи до речи: „§. 1. Et districte praecipimus, ut si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare tentaverit, seu tentari sciens consenserit; anathemisatur, et omnium fidelium communione privetur."

„Ваљада неће нико казати, да „анатема" сачињава критеријум велеиздајства! Мора се на послетку признати, да ми немамо у крепости стојећег домаћег закона, који би означио критерија велеиздајства. Европска законодавства познају као предмете велеиздајства: велеиздајство против владаоца и против државног земљишта. Стари угарски закони познају само први случај велеиздајства против владаоца. И заиста, у односним законима налазимо само опредељења о велеиздајству против владаоца; све друго спада на инфиделитет (државно неверство)."

„Пошто ми немамо јаснога закона о велеиздајству, то морају сва препорна питања у науци: о покушају велеиздајства, о приуготови за велеиздајство, о заверама и т. д. остати препорна питања. Сачињава ли покушај велеиздајства сам злочин? Још коментатори римског закона lex Julia de Majestate рекоше: „hoc nisi provideris, ne accidat si evenit frustra judicia

implores“ (ако ово не предупредиш, па се догоди, забадава ћеш тражити судство). На сваки начин, покушај већ је злочинство, само ваља да је тај покушај заиста такав, који је кажњив. Осећаји, комбинације, жеље, обећања, обавештаји — још не сачињавају правно покушај, нуждан је учин, који делотворном изведењу води. Нови казнени предлог угарски, учин покушаја изражава речицом „непосредно“ (közvetlenül). У коментару за тај предлог опширно се разјашњава значај те речице, и тај предлог позива се на §. 62. пруског казненог закона, где се каже: „Подузеће којим се довршује злочин велеиздајства, такав је учин, који злочиначку намеру непосредно к изведењу доноси.“ Онда позива се на разлоге, који су у записнику о вођеној расправи тога пруског казненог закона садржани, те вели, да покушај садржава последњи учин, који више не приуготовљава ствар, него ако испадне за руком, непосредно к цели води.“

„Ал шта да се позивам на коментаре? Угарски судови су у том обзиру свагда коректно поступали. Наиме у велеиздајничкој парници против Јована Поповића, чија је коначна расправа била у октобру 1877. год., овај је сл. кр. судб. сто она иста начела признао, која сам ја овде развио. „Пешт. Лојд“ донео је у броју 287. од 16. октобра 1877. овај извештај: „Државно одветништво подигло је против Јована Поповића оптужбу ради велеиздајства и при данашњој коначној расправи остао је држ. пододветник Крамер при тој оптужби. Али судб. сто, коме је председавао приседник Секач, опростио је оптуженог са свим од оптужбе ради велеиздајства, јер против Поповића није доказано да је он предузео какво насилничко дело, које по нашим законима потпада под појам велеиздајства. На против је доказан „учин дражења једне народности на омразу против друге.“

„По томе је сл. кр. судб. сто у тој велеиздајничкој парници признао, да је код велеиздаје нужно насилничко дело.“

„Пошто смо дакле на чисто са критеријама велеиздајства, да видимо, да ли оно, што се моме штићенику као велеиздајство импутирати, заиста сачињава објективни учин велеиздајства.“

„Основ читаве парнице, стожерна тачка оптужбе, јесте исказ сведока Ђорђа Ранковића. По том исказу, као да је Милетић велеиздајничку беседу држао, у којој је рекао: „да у Бачкој и у Банату, као и у граници, стоје приправни 20—30.000 својеволаца, да притекну у помоћ Србији у турском рату.“ На даље, као да је у обзиру својеволаца агентима на срце метнуо, да у том правцу раде, јер „ако Србија из борбе победоносно изађе, да ће у помоћ притећи, да се у земљама угарске круне станујући Срби од Монгола и Србождера ослободе. Тако ће могуће бити, да Банат, Бачка и Срем са Србијом спојени, под кнезом Миланом једно српско краљевство образују.“ По томе тај исказ сведока Ранковића, састоји се из два дела: један се односи на својеволце из Угарске, други на отцепљење Баната, Бачке и Срема од краљевине Угарске.“

„Што се тиче првог дела, то ћу ја о предмету својеволаца касније опширније говорити. Но сад већ могу казати, да учешће својеволаца из Угарске у борби Србије против Турске, не може по себи сачињавати злочин велеиздаје против Угарске. Остао би по томе само други део. Ово би било, велеиздајнички позив на отцепљење неких делова земаља Угарске и придружење к Србији. Но ја морам одлучно порицати, да по угарском праву прости позив, ако учин покушаја не садржава, може бити злочинство велеиздаје. Претставимо себи прави учин покушаја. Неко учини

позив у велеиздајничкој намери на одцепљење неких државних делова. Позвана светина стане градити барикаде: макар то било и са неколико камења од калдрме, макар ради грађења барикаде свалила и једна једита кола. Надоће оружана сила, или макар полиција и растера светину. То је онда кажњиви покушај: јер је предузето таково дело, које се делотворно изведењу води.“

„Позив без успеха још није учин покушаја, него само покушајно заведење. Где се хоће да је и то кажњиво, то онда ово мора бити у закону изриком казано. Аустријски казнени законик од год. 1803. није познавао то „покушано заведење“ (versuchte Verleitung). Тек казнени законик од год. 1852. дао је томе израза у §. 9. Нови предлог угарског казненог законика не познаје у опште покушајно заведење на злочинство. Само код велеиздаје чини изнимку са безуспешним позивом. У сабору имало је ово опредељење много противника, јер садржава врло опасно начело; отвара денунцијантима велико и широко поље, а управо треба да спада у полицајни законик. Само чисто политични узроци, као што је такове посланик Корин навео, могли су меродавни бити, да таково што у казнени закон дође. Правнички лист „jogtudományi közlény“, који је расправе у сабору о казненом законику живо пратио, изразио се о том предмету овако: наговарање (felbojtás) само би могло сачињавати сукривњу; за то ако се злочинство не догоди, не може бити ни говора о сукривњи, или не би се могла такова казнити, јер противна опредељења, која безуспешни позив већ објективно као кажњиви учин сматрају, само могу бити у најужем смислу речи полицајне мере. Бернер о том вели: ова изнимна опредељења своде се на старо полицајно становиште. А Холцендорф вели: кажњивост јавног позива, који стоји у противљу са системом казнених законика, накаламљује полицајно гле-

диште на поље казненог права. — Али и нови угарски предлог казненог законика, не означује сваки безуспешан позив као кажњив, него само непосредни позив. (Говорник чита дотични параграф). У том обзиру саглашава се нови угарски предлог казненог законика са свим са француским казненим законником, где реч directement стоји. §. 102 француског каз. законика гласи: „Seront punis . . . . . tous ceux qui . . . par discours tenus dans des lieux ou réunions publiques . . . . auront excité directement les citoyens . . . . .“

„Садржава ли по томе оно, што Ранковић вели о тобожњој велеиздајничкој беседи, непосредни, директни позив на велеиздају? Одцепљење Бачке, Баната и Срема од Угарске, ставља се само условно у изглед, ако Србија из борбе са Турском победоносно изађе. Кад би се морала казнити свака политична комбинација, то сваки политични занешењак о „вечитом миру“, о „преображају читаве Европе у савезне државе“, морао би бити велеиздајник!“

„По томе и сам исказ сведока Ранковића неби могао сачињавати објективни учин велеиздајства. И за цело се мора човек чудити, да читава истрага већ из почетка није била обустављена због недостатка објективног учина, већ се један посланик преко 18 месеци морао патити у истражном затвору!“

„Ал кад би и оно, што је сведок Ранковић исказао, садржавало објективни учин велеиздаје, како је тај учин доказан?“

„Једини теретни сведок у овој парници јесте Ђорђе Ранковић. Какав је сведок тај Ранковић? Какав је човек тај Ранковић? Обрана није власна вређати ма каквог сведока. Али, кад на основу исказа таковог сведока, угарски држављанин, земаљски посланик, преко 18 месеци у истражном затвору стоји, кад се небројени други угарски грађани у затвор став-

.ьају, кад се породични мир од стотину и хиљаду њих наруши, кад се један читав предео тако рећи у опсадно стање стави — то онда обрана не само да има право, него има и дужност, да поближе погледи квалификацију таковог сведока. Обрана неће увредљиве изразе употребити, она ће само чињенице констатовати. Сведочанство о моралном понашању Ранковића тако је рђаво, да се рђавије неда ни замислити. Ранковић је био осуђен на 2 године робије. Краљевска табла обалила је ту казну на шест месеци. Ова је пресуда правомоћна. Против Ранковића учињена је још год. 1875, кад још није било српскотурског рата, казнена пријава од сопственог брата и сопственог шогора, ради кривичних меница. Истрага је трајала пуне 2 године, и врло чудновато, обустављена је иста за то, што они, који су пријаву учинили, тек после 2 године дођоше до увиђења, да им потписи нису фалични, већ истинити. Обустава те истраге учињена је не давно пред коначну расправу Милетићеву. Ранковић због кривичних меница оптужен, одлази тобож као својевољац у Србију, и то још у години 1875. Он вели, да је био секретар негдашњег генерала Стратимировића. Стратимировић се у новинама свечано против тога оградио, да би му могао такав човек као Ранковић, бити секретар. Сведок Никола Зега исказује, да Ранковић није био секретар, већ „Bedienter“ Стратимировићев. На даље каже тај сведок, да је Ранковић од Стратимировића новаца проневерио, а да му је понашање у Београду таково било, да су га келнери из кафане у хотелу „к српском краљу“ на сокак избацили. Ранковић враћа се из Србије у Угарску натраг. Допадне истражног затвора: не зна се, да ли ради кривичних меница, или за то, што је у Србији био. Дотична судска одлука истина каже, да је истрага против Ранковића за то

обустављена, што његово бављење у Србији ништа кажњивога не садржава. Као апсеник пријави се Ранковић код кр. судбеног стола у Бечкереку, ради сведочанства против Милетића. Он сам иште да се припусти заклетви, јер вели „да су сви људи смртни!“ Ранковић по учињеном исказу против Милетића буде 30. јула на слободну ногу стављен, а 31. јула буде заклет. Има ли Ранковић квалификацију сведока? На сваки начин кр. судб. сто бечкеречки није био властан Ранковића заклети, и то за то, што је Ранковић тада још под истрагом стајао ради кривичних меница, а није био кр. судб. сто у Бечкереку ни компетентан то чинити, јер је тада већ буда-пештански кр. судб. сто имао компетенцију у парници Милетићевој. Осим тога, по уг. казненом поступку, не заклињу се сведоци у истрази, већ при коначној расправи, осим ако је сведок болестан, или ако је иноземац, што код Ранковића није случај.“

„Читава историја Ранковићева о тобожњем банкету и велеиздајничкој беседи у гостионици „код краља српског“, злобна је измишљотина (koholt historia), од почетка па до краја. Прва је неистина, што каже о времену, кад је Милетић у Београд дошао. По Ранковићу треба да је Милетић дошао у Београд почетком јуна. Таки по доласку треба да је био дотични банкет, а сутра дан као да је био Милетић код кнеза Милана на аудијенцији. Но исказом многобројних сведока констатовано је, да Милетић није дошао почетком јуна у Београд, већ 25. маја 1876, и то у четвртак; аудијенција код кнеза пак није била други дан, већ пети дан у понедељак. Позорница тобожњег банкета треба да је гостионица „к српском краљу“, и то треба да је обдржаван тај банкет у соби професора Гершића. Доказано је пак, да је професор Гершић у тој гостионици седио само до Ђурђева 1875 а да се иза тог

времена преселио у са свим други крај Београда. Ранковић је означио и број собе, јер је требао подробности, да ствар вероватнијом учини. Али број 9 био је врло несретан број за Ранковића, јер у соби под тим бројем становао је већ више од 8 година један виши чиновник српски, Моја Гавриловић, који је за ту собу месечно 8 дук. плаћао и који је имао свој сопствени намештај у тој соби, а у оно доба, кад је Милетић био у Београду, био је још и Моја Гавриловић у Београду. Овај сведок преслушан каже, да нема смисла и да је абсурдитет, да се у његовој соби такова скупштина могла држати, и баш да је био и одпутовао из Београда, да би му ко год што о томе накнадно приповедао. Гостионичар и келнер те гостионице, који је последњи и на коначној расправи преслушан, не знају ништа о томе. Више њих нису у оно доба у Београду ни били. Тако је сведочанством варошке управе београдске и дотичне власти цетињске, као и аустро-угарског конзулата београдског доказано, да др. Лаза Костић у оно доба није био у Београду већ на Цетињу."

„Сл. држ. одветништво истина вели, да та сведочанства немају вредности, јер се у њима наводи и то, да у оно доба ни Стева Поповић није био у Београду. Но поштовани држ. одветник врло се вара. Сведочанства из Београда и са Цетиња не спомињу Стеву Поповића. И аустро-угарски конзулат посведочава, да др. Лаза Костић у оно доба није био у Београду. Само у обзиру Стеве Поповића није обавештен конзулат, не пак у обзиру Костића, а варошка управа београдска и не каже, да Поповић није био у Београду. Марко Аксентијевић, који је такође ради велеиздајства у истрази био и више месеци код загребачког кр. суд. стола у истражном затвору држан, такође је доказао своје одсуство, alibi, из Београда, и

истрага против њега обустављена је по кр. суд. столу загребачком, као што дотична актима прилежена одлука доказује. Стева Врањешевић био је тада на путу у Влашкој и у Турској. Др. Светислав Касапиновић, против кога је истрага поведена и истражни затвор одређен био, доказао је, да није могао на упитном банкету учествовати, па је и против њега истрага после 11 месеци обустављена. Стева Поповић исказао се при коначној расправи, да са Милетићем у Београду говорио није, већ да га је само у проласку на улици поздравио, и то из узрока, што је после његовога иступа из уредништва „Заставе“ са Милетићем у неком запетом одношају био. Исто тако не знају оне особе, које је Ранковић именовао, да су на упитном банкету не само као саучесници, већ ни као слушаоци присутни били — ништа о томе, да је икад такав банкет обдржаван. Наравна ствар, Ранковић у његовој злобној измишљотини морао је именовати као учеснике банкета прве људе у Срба̃ља, да ствар већу вероватност добије. Но ја мислим, да сам сведочанство Ранковићево у својој опширности опровргао.“

„Сл. држ. одветништво позива се још на једног сведока, Јована Тимарчевића. У интересу обране је лежало, да Тимарчевић дође на коначну расправу, јер је обрана имала намеру, да га суочи не само са Ранковићем, већ и са оном особом, коју је он тачно описао, да га је у Бечкереку дочекала и к судб. столу бечкеречком одвела, да тамо сведочи. На жалост, Тимарчевић је гласом актима придоданој смртовници међу тим у Београду умр'о дана 23. септембра 1877. од врућице. У обзиру Тимарчевића мора обрана нехотице питати: може ли се замислити, да сирома кројачки калфа из иноземства долази у Бечкерек судб. столу, да сведочи, да се закуне, па да се опет врати у Београд, као да је од обести тај пут правио. Није ли верова-

*

тнији његов исказ у Београду, да су га домамили у Бечкерек, да је добио путна трошка 20 фор., па кад је у Бечкерек дошао, да га је један чиновник одвео к суду, где се са Ранковићем састао, који му је претио, да ако његов (Ранковићев) исказ не потврди, да ће такође допасти затвора и да може „изгубити главу.“ Само под тим притиском, даје се замислити, да је Тимарчевић потврдио исказ Ранковићев. Али по свом повратку у Београд, опозвао је Тимарчевић свој бечкеречки исказ и то са таким околностима, које то опозивање тога сведока вероватним чине. Сл. држ. одветништво каже, да опозив тога сведока нема важности, почем се на свој исказ у Бечкереку заклео. Но и истражнику стоји просто своје признање опозвати, ако наведе такове околности, које опозивање правдају, и истрага те околности пронађе. Сведоцима пак, свагда је слободно исказ опозвати. Шта више у Енглеској пређашњи искази кад се опозову, уништују се са свим, тако, да само задњи искази остају. Али ако сл. држ. одветништво држи, да је београдски исказ Тимарчевићев неистинит, то нека ми изволи разјаснити, за што кројачки калфа Тимарчевић долази из Београда у Бечкерек? Је ли то са свим случајно? Је ли то какво путовање од обести? Или је Тимарчевић тако велики пријатељ Угарске, да се осећа позваним неку тобож заверу открити? Ако је имао он тај осећај угарског патриотизма, што он ту заверу није пређе открио? Јер Тимарчевић дошао је у Бечкерек тек почетком августа — даклем је требао преко два месеца, да се промисли! Али и сам исказ Тимарчевићев у оној форми, како га је учинио у Бечкереку, не потврђује са свим исказ Ранковићев. Он вели, да је само чуо здравицу „код српског краља“. О одцепљењу Баната, Бачке и Срема не зна он ништа; вели, да се онда уклонио и да је само чуо гласове по вароши, да ће у јуж-

ној Угарској буна букнути. Да, ти гласови! Да су били гласови распростри. то је сигурно; само што ти гласови нису били у Београду, јер би била несмислица претпоставити, да Србија поред рата са Турском хоће да себи навуче још и непријатељство Аустро-Угарске. Али ти гласови били су распростри у јужној Угарској, па и у Будим-Пешти од људи, који са угарском патриотизмом добре послове праве, гласове распростиру, мађареко новинарство раздражују, само да се у своме послу нужнима покажу. То је жалосна, али истинита ствар: права невоља за нашу отаџбину."

„Из свега овог произлази, да је читав доказ сл. држ. одветништва у обзиру објективног учина са сведоцима Ранковићем и Тимарчевићем из темеља оборен."

„Прелазим на субјективни учин. Ја сам већ једном у угарском сабору рекао, да Милетић није био никада конспиратор (завереник), и да неће бити никада конспиратор. Људи таковог карактера, као Милетић не бивају конспиратори. Милетић је човек отвореног карактера: што ради и дела, ради отворено, без икакве тајне, у говору, у писању, у зборовима, у општини, на сабору. Он своме уверењу даје отвореног изражаја. После октобареке дипломе Милетић је био највреснији поборник угареког устава. Тадањи његови чланци, када би се данас превели на мађарски, били би пропраћени са „élyen"-ом. У оно доба представио га је Фрања Деак једном другом посланику са речима: vérmes szerb de jó hazafi (ватрен Србин али добар домородац). На хрватском сабору стајао је Милетић у редовима униониста. На српском политичном конгресу од 1861. године знао је шта више створити међу Србима странку, која је била против бечког рајхерата. Кад се успоставио угарски устав, ступио је у редове опозиције народносних по-

сланика. Дао је опет своме уверењу изражаја у говору, у писању, у зборовима, на сабору — али све у границама закона. Тако се не понашају завереници. Па његов читав пут у Београд има ли каков знак завереника? Он ни од кога не таји, да ће путовати у Београд, он не таји да ће посетити министре, и напослетку не таји, да ће бити на аудијенцији код кнеза. Тако се не понашају завереници. Да, та аудијенција код кнеза!"

„При раздраженим духовима у Угарској наравно да изгледа та аудијенција као нешто изванредно, али кад погледа човек ствар као што јесте, нема ту ништа изванреднога. Милетић је у своме листу „Застава" годинама правио опозицију против српске владе. Ту опозицију често су означили као противдинастичну. Они људи, које су пређе као родољубе у Србији гонили, постадоше на једаред министри. Владимир Јовановић, који је неко доба као бегунац у Швајцарској живио, а за тим сурадник „Заставе" био; Јеврем Грујић, који је под кнезом Михаилом имао да издржи истражни затвор — ти људи, пошто се изменила политична ситуација, постадоше министри. Са свим је наравна ствар, да кад је Милетић своје пријатеље посетио, да је за њих женантно морало бити, да као министри кнеза Милана стоје у интимном одношају са човеком, који је пређе најжешћу опозицију чинио кнезу. Ништа наравније, да пријатељи Милетићеви као министри њему саветују, да иде кнезу на аудијенцију, па да му разјасни, да његова (Милетићева) опозиција у „Застави" није била противдинастична већ начелна. А Милетић морао је ово тим више чинити, што „Застава" није само распростртa у Угарској, већ и у Србији и у турским покрајинама. Али чудновато, раздражени духови у Угарској назреваше у тој аудијенцији страшне ствари!"

„У осталом, Милетић је узрок свога бављења у Београду са свим оправдао. Он је казао, да је имао и приватне послове у Београду да сврши. Београдски адвокат Грујић као сведок исказује са свим подробно, да су се заиста ти послови тицали шогорице Милетићеве. Милетић је на даље казао, да је ишао у Београд, да се обавести о положају ствари источних. Да ли је то што год изванредно? У оно доба бивало је новинара из свију крајева света у Београду: Немаца, Француза, Енглеза, да се обавесте о политичном положају ствари на истоку. Даклем оно што је свима слободно, да је забрањено само српском новинару, што је из Угарске родом? Али је Милетић још и иначе оправдао своје бављење у Београду, на име: са свим је доказао свој alibi (одсуство) у обзиру тобожњег банкета. Ранковић каже, да је Милетић држао велеиздајничку беседу у очи оног дана, када ће ићи на аудијенцију. Милетић је доказао кроз сведока Стефановића Виловског, дра Касапиновића и мајора Влајковића, да оно вече није могао бити у гостионици к „српском краљу“, јер је исто вече са споменутим особама био у рестаурацији к „руском цару“ и да је тамо мирно вечерао. По томе је alibi Милетићев потпуно доказан.“

„Из свега овог произлази, да директан (непосредан) доказ о објективном и субјективном учину велеиздајства сл. кр. држ. одветништву није испао за руком, и по томе да читава тачка оптужбе са измишљотином Ранковићевом о београдском догађају са свим је из темеља порушена.“

„Али као да је и само држ. одветништво осећало да са директним доказом против Милетића не може да успе, те прибегава неком доказу са сумње разлозима.“

„Премда је састављени доказ од већег дела јевропских законодавства са свим напуштен, то ћу ја ипак

и не ћу [illegible] следовати поштованом госп. држ. одветнику."

„Но пре но што се упустим на овај начин доказа, морам бити на чисто, што се даје, а што се не даје са сумње разлозима доказати. Да се објективни учин неда доказати са сумње разлозима, то је позната ствар. Да се уморство, убиство, палеж догодио, то се неда сумње разлозима доказати. По томе не да се сумње разлозима доказати ни објективни учин велеиздајства. За ово нуждан је директан доказ. Да се објективни учин не да доказати сумње разлозима, за ово нећу се позвати на иноземне ауторитете. Довољно је, да се позовем на домаћи ауторитет, на дра Паулера. У §. 654 свога дела каже он дословно: „сумње разлози чине само онда потпуни доказ, ако је ал објективни учин каквог злочинства већ потпуно доказан". При том цитира Ганса: „само већ доказано злочинство нужна је претпоставка, на којој се оснива читав доказ са сумње разлозима". По томе претпоставка доказа са сумње разлозима мора бити већ успостављен доказ објективног учина. Ако објективни учин није доказан, то може сл. кр. држ. одветништво наводити десет или двадесет, стотину или више сумње разлога, па ипак неће моћи никад што доказати. По томе, кад сл. држ. одветништво није могло доказати објективни учин велеиздаје, то се забадава маша за доказ са сумње разлозима."

„Али ја ћу своју логику да усилим, па ћу сл. држ. одветништву и на то поље сљедовати."

„Држ. одветништво велику важност полаже на путовање Корнела Јовановића. Ја не мислим, да се може др. Милетић одговорним учинити за дела Корнела Јовановића, јер ја не видим свезе међу Милетићем и делима Корнела Јовановића. Али ја ћу да испитам, да ли је и сам Корнел Јовановић што таковога учи-

нио, што је кажњиво. Корнел Јовановић стајао је под истрагом и имао је да издржи тежак истражни затвор од 16 месеци. Истрага против Корнела Јовановића обустављена је. У каквом се правцу водила та истрага? У правцу тобожњих врбовања, преласка својевољаца и у предмету српског зајма. Ја ћу да посмотрим све те ствари објективно. Је ли врбовање кажњиво дело? На сваки начин. Но није све оно врбовање, што се хоће да из ваздуха узме, већ европска законодавства имају са свим извесна критерија за злочинство забрањеног врбовања. Ми у том обзиру немамо домаћег закона. Ја нећу да тражим аналогију по законицима Француске, Белгије и т. д. Ја ћу да наведем најближи законик: аустријски милитарни законик. (Говорник отвори ту књигу.) Ево имамо у тој књизи III. део, који говори о злочинству против војене снаге државе и о казни тога, од кога други део говори о „забрањеном врбовању". Ту стоји: „des Verbrechens der unbefugten Werbung macht sich schuldig: a) wer im Inlande wen immer, oder im Bereiche der Aufstellung österreichischer Truppen im Auslande einen zu ihrem Dienststande oder Gefolge gehörigen Mann für andere als kaiserlich österreichische Kriegsdienste, oder für den Waffendienst einer aufrührerischen Partei wirbt; oder b) wer einen zum Militärdienste dieses Staates eidlich verpflichteten Mann auch nur zur Ansiedlung in einem fremden Lande wirbt; oder c) wer um andere als kaiserlich österreichische Truppen, Rekruten, oder für die Aufrührer Waffengenossen, oder einem fremden Staat einen für den österreichischen Militärdienst eidlich verpflichteten Mann als Ansiedler zuzuführen, einen Menschenraub verübt." По томе ти параграфи говоре о солдатима, који у војеној служби под заклетвом стоје, па би морало бити доказано, да је ко год такове у војеној служби под заклетвом стојеће људе наговарао и навео, да у војену

службу друге државе ступе. За ово није довољно, да г. Сабаткајија при коначној расправи донесе какву нибуд листу имена, па да је преда суду, као да би ово доказало објективни и субјективни учин забрањеног врбовања! У опште, појам врбовања претпоставља скупљање људи, оно што зову Французи „attroupement.“ На даље предпоставља врбовање нужно снабдевање и на послетку дотичну експедицију извесне количине људи. Јесу ли се таква врбовања у јужној Угарској догодила? О томе нико ништа не зна. Да је прелазак својевољаца са свим друга ствар него забрањено врбовање, то ће и само сл. држ. одветништво допустити. Али оптужба вели, да се са прелазом својевољаца могла конпромитовати неутралност Аустро-Угарске. У том се јако вара држ. одветништво, и као да није са свим на чисто са начелима међународног права. Са својевољцима може да компромитује каква држава своју неутралност, ал може да ју и не компромитује — то зависи од околности. Држава као држава не сме потпомагати једну или другу ратујућу страну са својевољцима; држава не сме допустити јавне заводе за врбовање, тако зване „bureaux d' inscriptions.“ Тако исто не сме држава допустити, да се у њеним лукама војене лађе снабдевају за ратовање. Заводе за врбовање имала је Грчка за време кандиотског устанка, и Турска је имала право, што се потужила да је Грчка повредила своју неутралност. У последњем рату американском снабдеване су у енглеским лукама ратне лађе за ратовање у корист јужних држава против северних држава, што је дало повода познатој алабама-афери. Али са свим различно од свега тога јесте саучешће својевољаца у каквом рату без потпоре и конивенције неутралне државе, у ком је случају грађанину неутралне државе потпуно слободно у редове једне или друге ратујуће

странке ступити. Јер ако би се држава толико за живот својих грађана бринула, то би могла забранити и сваку африканску експедицију! У американском рату за слободу ишли су Французи јатомице у Америку, без да је тиме неутралност Француске била компромитована. У грчком рату за слободу учествовали су својевољци из читаве Европе. Та био је у Грчкој и сам лорд Бирон. У последњем српско-турском рату била је једна талијанска легија, била је легија Мак-Ивера, било је својевољаца из Немачке и из других делова Европе, па за то није нико у сумњу доводио неутралност дотичних држава. Зар оно, што је у читавом свету слободно, то да је у Угарској забрањено? И заиста, Угарска даје први пример у повесници, да се прелазак својевољаца формално забрањује и као злочинство означује. Дотична министарска наредба изашла је 4. јула 1876. Али има ли угарског закона, који саучешће својевољаца против Турске забрањује? Не, и по духу угарског законодавства неби таког закона ни могло бити. Али има један угарски закон, који сваку потпору Турака, па макар и са храном као злочинство инфиделитета (неверства) означује. Велика је срећа за пошт. госп. држ. одветника, што не живи у оно доба, кад се овај у осталом још у крепости постојећи закон строго набљудавао, те би му се велика ревност у гоњењу бораца против Турске за зло узело!"

„Но да видимо каквих има доказа за тобожње врбовање својевољаца. Има ли и издалека доказа, да је прелазак својевољаца у Србију, који је иначе слободан био, Корнел Јовановић проузроковао? После саслушења Корнела Јовановића преслушани су небројени сведоци могло би се готово рећи, да је велики део становништва Бачке, Баната, Срема, Хрватске, преслушан, само да се пронађе, да ли је Корнел Јовановић људе врбо-

вао или чак и устанак хтео приуготовити. Од многобројних особа, које су преслушане, нико ништа о томе не зна. Врло је значајно, какве је резултате истрага на видик изнела. У Вршцу говорило се, да је распрострт глас, да је Корнел Јовановић дошао у Вршац ради врбовања. Многе особе буду преслушане. Нико ништа не зна о томе. На послетку нађе се један човек, који је таково што чуо. Ово је Димитрије Филиповић. Но преслушан, каже, да је он тај глас од свог сина Милана чуо, дечка од 16 година. Овај преслушан каже, да је чуо на променади, да се два господара разговарају о томе. Упитан, ко су ти господари, не зна ништа да каже. О тобожњем обавештају ради могућности устанка преслушане особе ништа не знају, само једини сведок солгабиров Лујановић каже, да је таково што од пароха Перића чуо. Али овај преслушан, каже одлучно, да то није истина и повторава ово при коначној расправи. Има ли ту и трага од каквог доказа? Има ли ту и трага о том, да је Корнел Јовановић кога врбовао? Истрага није могла ни такав траг да пронађе. У обзиру преласка својеволаца у Србију врло је значајан исказ Димитрија Борђевића из Вршца. Овај питан, је ли га ко наговарао да пређе у Србију, одговорио је: „зар је нужно, да мене ко год наговара, да идем мојој браћи у помоћ?“ И заиста, године 1804. у првом устанку Србије нису били ни Милетић ни Корнел Јовановић на свету, па су за то ипак многи својевољци ишли у Србију — као што се то може читати у историји В. Калајија — а и у оно доба, није било нужно, да ко год својевољце на прелазак наговара. Па ипак већ у оно доба, била је политика аустријска наклоњена Турцима: Метернихова источна политика већ се започела. Такове ствари, као прелазак својевољаца, са свим су наравне ствари и не дају се предупредити, па за то и цислајтанска влада

није их предупредила. У осталом читава ствар са своjевољцима и са српским зајмом била је са свим допуштена ствар све до министарске наредбе од 4. јула 1876. Но ову наредбу није могао Корнел Јовановић знати, јер је већ пре тога био затворен, а и Милетић није ју могао знати, јер су га затворили ноћу од 4—5. јула 1876."

„Како Милетић у тој читавој ствари долази до парнице велеиздаје, са свим је непојмљива ствар. Сл. држ. одветништво велику важност полаже на једну тобож Милетићеву визит-карту, коју је Корнел Јовановић при себи имао. Но ако се читава парница велеиздаје оснива на једној визитној карти, то мора да та парница на врло слабим ногама стоји. Садржава ли та визит-карта какво пуномоћије? Ако је пуномоћије, то би поштовани државни одветник морао знати садржај тог пуномоћија. Корнел Јовановић тврди, да је ту карту од Милетића добио, Милетић ово пориче — даљег доказа немамо. Није ли са свим вероватно, да је Корнел Јовановић без знања и допуштења Милетићевог ту карту употребио? На што Корнелу Јовановићу та карта? Да ју покаже људима, који га врло добро познају, и то већ од дугог времена? Није ли ту много вероватније, да је истина оно, што сведок Видак каже, да се Јовановић са том картом хтео хвалити (dicsekvésből)? Наравно, Корнел Јовановић је ватрен Србин, шта више са свим је занешен за Српство; за њега има велику важност, а и ласка му, кад може да каже, да је на своје путовање карту од Милетића добио. Оно, што Корнел Јовановић о аудијенцији Милетићевој код кнеза приповеда, то он не каже, да је од Милетића чуо. И сведоци Видак, Мајински и Топонарски не кажу, да је Корнел казивао, да је таково што од Милетића чуо."

„Из свега овог даклем произлази, да тобожњи

сумње разлог са путовањем Корнела Јовановића са свим отпада."

„Али мал нисам при материји о тобожњем врбованју заборавио на красну историју у Чуругу. Како се може парница Јанковићева, која је обустављена, у свезу доводити са парницом Милетићевом, то ми је непојмљиво. Али да! неки Бенде је прислушкивао на прозорима чурушке школе, па је тобож чуо, како је Јанковић говорио о својевољцима и о скупљању новаца. Али тај добричина од сведока заборавио је међу тим, као што се при коначној расправи показало — са свим српски језик, те није знао да каже српски изражај за реч „својевољац!"

„Или је сеоски бележник Сабаткаји навео какав сумње разлог за велеиздајство, кад је неку листу имена суду предао, као да је тиме доказано, да су те особе у Србију прешле? Кад сам ја тога човека при коначној расправи слушао говорити, како ће он већ „нужне мере употребити", то сам мислио, да се налазим у посланичкој кући и да слушам министра говорити о „нужним мерама" у интересу отаџбине! Тај Сабаткаји, иначе помоћник натарошев на селу, разбацивао се, као да он има мисију да Угарску од „секте" омладиниста избави. Он говораше о рованју (zavargâsok). Кад га запитах, шта он разумева под рованьем, рече он, да се Срби скупљају у школском здању и да читају „Заставу". Читаво понашање тих чурушких сведока је надуто и смешно. Сл. држ. одветништво употребило је исказ сведока Сабаткајија, да напомене догађаје од год. 1848. Даклем сл. држ. одветништно угарско држи за целисходно, да спомиње догађаје од год. 1848.—49? Ја сам до сад држао, да је на те догађаје бачена копрена заборавности, а има и једна француска пословица, која каже: „on ne parle pas de la corde dans la maison du pendu" (не ваља го-

ворити о ужету у кући онога, кога су обесили). Како је напослетку држ. одветништво могло полагати толику важност на једно анонимно писмо, то је са јуристанског гледишта са свим непојмљива ствар. Ако поштовани држ. одветник не увиђа ништавост тога доказног средства, то бих морао држати читаво предавање о казненом поступку, јер анонимно писмо може бити само повод да се даља извиђења чине, никако пак не може служити за доказно сретство или за сумње разлог, јер би се морао пре свега писац преслушати, — тај је пак код анонимног писма непознат. Сл. држ. одветништву упада у очи, да у тој ствари сведоци на једнако исказују. То је са свим наравна ствар. Када се људи денунцирају да су држали државни опасну скупштину, а ти се људи саветовали о некој молби општинској, то је онда наравно, да сви скупа не могу друго исказати него, да су се заиста само о тој молби општинској саветовали а не да су по државу опасан скуп држали.“

„Долазим сад на тако зване Милетићеве златице. Пре свега морам у формалном обзиру приметити, да у погледу ове тужбовне тачке сабор није подигао имунитетно право посланичко за истрагу. Истрага се против једног посланика може само распрострти на оно, у обзиру чега је сабор имунитет подигао. Ако то не би тако било, онда би могли посланика гонити ad infinitum. Истрага се покаже у обзиру једне околности као неистинита. Пређе се на другу околност, па се истрага на ову распростре. Тако би могао посланик 10 и више година у истражном сатвору чамити. Ја дакле држим, да кр. судб. сто није био властан, на ову околност истрагу прострти, пре него што би добио дозволу сабора. Што се самих златица Милетићевих тиче, о том је у новинарству много ларме било. Рекао би човек, да је то са свим нова ствар, а оно је

тнији његов исказ у Београду, да су га домамили
Бечкерек, да је добио путна трошка 20 фор., па ка
је у Бечкерек дошао, да га је један чиновник одве
к суду, где се са Ранковићем састао, који му је пре
тио, да ако његов (Ранковићев) исказ не потврди, д
ће такође допасти затвора и да може „изгубити гла
ву.“ Само под тим притиском, даје се замислити, д
је Тимарчеинћ потврдио исказ Рапковићев. Али п
свом повратку у Београд, опозвао је Тимарчевић сво
бечкеречки исказ и то са таким околностима, које т
опозивање тога сведока вероватним чине. Сл. држ. одвет
ништво каже, да опозив тога сведока нема важности, по
чем се на свој исказ у Бечкереку заклео. Но и истражни
ку стоји просто своје признање опозвати, ако наведе та
кове околности, које опозивање правдају, и истрага те о
колности пронађе. Сведоцима пак, свагда је слободн
исказ опозвати. Шта више у Енглеској пређашњи ис
кази кад се опозову, уништују се са свим, тако, д
само задњи искази остају. Али ако сл. држ. одвет
ништво држи, да је београдски исказ Тимарчевићев
неистинит, то нека ми изволи разјаснити, за што кро
јачки калфа Тимарчевић долази из Београда у Бечке
рек? Је ли то са свим случајно? Је ли то какво пу
товање од обести? Или је Тимарчевић тако велики
пријатељ Угарске, да се осећа позваним неку тобож
заверу открити? Ако је имао он тај осећај угарског
патриотизма, што он ту заверу није пређе открио?
Јер Тимарчевић дошао је у Бечкерек тек почетком
августа — даклем је требао преко два месеца, да се
промисли! Али и сам исказ Тимарчевићев у оној фор
ми, како га је учинио у Бечкереку, не потврђује са
свим исказ Ранковићев. Он вели, да је само чуо здра
вицу „код српског краља“. О одцепљењу Баната, Бач
ке и Срема не зна он ништа; вели, да се онда укло
нио и да је само чуо гласове по вароши, да ће у јуж

ној Угарској буна букнути. Да, ти гласови! Да су били гласови распрострти, то је сигурно; само што ти гласови нису били у Београду, јер би била несмислица претпоставити, да Србија пред рата са Турском хоће да себи навуче још и непријатељство Аустро-Угарске. Али ти гласови били су распрострти у јужној Угарској, па и у Будим-Пешти од људи, који са угарском патриотизмом добре послове праве, гласове распростиру, мађарско новинарство раздражују, само да се у своме послу нужнима покажу. То је жалосна, али истинита ствар: права невоља за нашу отаџбину."

„Из свега овог произлази, да је читав доказ сл. држ. одветништва у обзиру објективног учина са сведоцима Ранковићем и Тимарчевићем из темеља оборен."

„Прелазим на субјективни учин. Ја сам већ једном у угарском сабору рекао, да Милетић није био никада конспиратор (завереник), и да неће бити никада конспиратор. Људи таковог карактера, као Милетић не бивају конспиратори. Милетић је човек отвореног карактера: што ради и дела, ради отворено, без икакве тајне, у говору, у писању, у зборовима, у општини, на сабору. Он своме уверењу даје отвореног изражаја. После октобарске дипломе Милетић је био највреснији поборник угарског устава. Тадањи његови чланци, када би се данас превели на мађарски, били би пропраћени са „élyen"-ом. У оно доба представио га је Фрања Деак једном другом посланику са речима: vérmes szerb de jó hazafi (ватрен Србин али добар домородац). На хрватском сабору стајао је Милетић у редовима унциониста. На српском политичном конгресу од 1861. године знао је шта више створити међу Србима странку, која је била против бечког рајхсрата. Кад се успоставио угарски устав, ступио је у редове опозиције народносних по-

сланика. Дао је опет своме уверењу израза у говору, у писању, у зборовима, на сабору — али све у границама закона. Тако се не понашају завереници. Па његов читав пут у Београд има ли каков знак завереника? Он ни од кога не таји, да ће путовати у Београд, он не таји да ће посетити министре, и напослетку не таји, да ће бити на аудијенцији код кнеза. Тако се не понашају завереници. Да, та аудијенција код кнеза!"

„При раздраженим духовима у Угарској наравно да изгледа та аудијенција као нешто изванредно, али кад погледа човек ствар као што јесте, нема ту ништа изванредног. Милетић је у своме листу „Застава" годинама правио опозицију против српске владе. Ту опозицију често су означили као противдинастичну. Они људи, које су пређе као родољубе у Србији гонили, постадоше на једаред министри. Владимир Јовановић, који је неко доба као бегунац у Швајцарској живио, а за тим сурадник „Заставе" био; Јеврем Грујић, који је под кнезом Михаилом имао да издржи истражни затвор — ти људи, пошто се изменила политична ситуација, постадоше министри. Са свим је наравна ствар, да кад је Милетић своје пријатеље посетио, да је за њих женантно морало бити, да као министри кнеза Милана стоје у интимном одношају са човеком, који је пређе најжешћу опозицију чинио кнезу. Ништа наравније, да пријатељи Милетићеви као министри њему саветују, да иде кнезу на аудијенцију, па да му разјасни, да његова (Милетићева) опозиција у „Застави" није била противдинастична већ начелна. А Милетић морао је ово тим више чинити, што „Застава" није само распростртa у Угарској, већ и у Србији и у турским покрајинама. Али чудновато, раздражени духови у Угарској назреваше у тој аудијенцији страшне ствари!"

„У осталом, Милетић је узрок свога бављења у Београду са свим оправдао. Он је казао, да је имао и приватне послове у Београду да сврши. Београдски адвокат Грујић као сведок исказује са свим подробно, да су се заиста ти послови тицали шогорице Милетићеве. Милетић је на даље казао, да је ишао у Београд, да се обавести о положају ствари источних. Да ли је то што год изванредно? У оно доба бивало је новинара из свију крајева света у Београду: Немаца, Француза, Енглеза, да се обаveсте о политичном положају ствари на истоку. Даклем оно што је свима слободно, да је забрањено само српском новинару, што је из Угарске родом? Али је Милетић још и иначе оправдао своје бављење у Београду, на име: са свим је доказао свој alibi (одсуство) у обзиру тобожњег банкета. Ранковић каже, да је Милетић држао велеиздајничку беседу у очи оног дана, када ће ићи на аудијенцију. Милетић је доказао кроз сведока Стефановића Виловског, дра Касапиновића и мајора Влајковића, да оно вече није могао бити у гостионици к „српском краљу“, јер је исто вече са споменутим особама био у рестаурацији к „руском цару“ и да је тамо мирно вечерао. По томе је alibi Милетићев потпуно доказан.“

„Из свега овог произлази, да директан (непосредан) доказ о објективном и субјективном учину велеиздајства сл. кр. држ. одветништву није испао за руком, и по томе да читава тачка оптужбе са измишљотином Ранковићевом о београдском догађају са свим је из темеља порушена.“

„Али као да је и само држ. одветништво осећало да са директним доказом против Милетића не може да успе, те прибегава неком доказу са сумње разлозима.“

„Премда је састављени доказ од већег дела јевропских законодавства са свим напуштен, то ћу ја ипак

и на то поље следовати поштованом госп. држ. одветнику."

„Но пре но што се упустим на овај начин доказа, морамо бити на чисто, што се даје, а што се не даје са сумње разлозима доказати. Да се објективни учин неда доказати са сумње разлозима, то је позната ствар. Да се уморство, убијство, палеж догодио, то се неда сумње разлозима доказати. По томе не да се сумње разлозима доказати ни објективни учин велеиздајства. За ово нуждан је директан доказ. Да се објективни учин не да доказати сумње разлозима, за ово нећу се позвати на иноземне ауторитете. Довољно је, да се позовем на домаћи ауторитет, на дра Паулера. У §. 654 свога дела каже он дословно: „сумње разлози чине само онда потпуни доказ, ако је a.) објективни учин каквог злочинства већ потпуно доказан". При том цитира Ганса: „само већ доказано злочинство нужна је претпоставка, на којој се оснива читав доказ са сумње разлозима". По томе претпоставка доказа са сумње разлозима мора бити већ успостављен доказ објективног учина. Ако објективни учин није доказан, то може сл. кр. држ. одветништво наводити десет или двадесет, стотину или више сумње разлога, па ипак неће моћи никад што доказати. По томе, кад сл. држ. одветништо није могло доказати објективни учин велеиздаје, то се забадава маша за доказ са сумње разлозима."

„Али ја ћу своју логику да усилим, па ћу сл. држ. одветништву и на то поље следовати."

„Држ. одветништво велику важност полаже на путовање Корнела Јовановића. Ја не мислим, да се може др. Милетић одговорним учинити за дела Корнела Јовановића, јер ја не видим свезе међу Милетићем и делима Корнела Јовановића. Али ја ћу да испитам, да ли је и сам Корнел Јовановић што таковога учи-

нио, што је кажњиво. Корнел Јовановић стајао је под истрагом и имао је да издржи тежак истражни затвор од 16 месеци. Истрага против Корнела Јовановића обустављена је. У каквом се правцу водила та истрага? У правцу тобожњих врбовања, преласка својевољаца и у предмету српског зајма. Ја ћу да посмотрим све те ствари објективно. Је ли врбовање кажњиво дело? На сваки начин. Но није све оно врбовање, што се хоће да из ваздуха узме, већ европска законодавства имају са свим извесна критерија за злочинство забрањеног врбовања. Ми у том обзиру немамо домаћег закона. Ја нећу да тражим аналогију по законицима Француске, Белгије и т. д. Ја ћу да наведем најближи законик: аустријски милитарни законик. (Говорник отвори ту књигу.) Ево имамо у тој књизи III. део, који говори о злочинству против војене снаге државе и о казни тога, од кога други део говори о „забрањеном врбовању". Ту стоји: „des Verbrechens der unbefugten Werbung macht sich schuldig: a) wer im Inlande wen immer, oder im Bereiche der Aufstellung österreichischer Truppen im Auslande einen zu ihrem Dienststande oder Gefolge gehörigen Mann für andere als kaiserlich österreichische Kriegsdienste, oder für den Waffendienst einer aufrührerischen Partei wirbt; oder b) wer einen zum Militärdienste dieses Staates eidlich verpflichteten Mann auch nur zur Ansiedlung in einem fremden Lande wirbt; oder c) wer um andere als kaiserlich österreichische Truppen, Rekruten, oder für die Aufrührer Waffengenossen, oder einem fremden Staat einen für den österreichischen Militärdienst eidlich verpflichteten Mann als Ansiedler zuzuführen, einen Menschenraub verübt." По томе ти параграфи говоре о солдатима, који у војеној служби под заклетвом стоје, па би морало бити доказано, да је ко год такове у војеној служби под заклетвом стојеће људе наговарао и навео, да у војену

службу друге државе ступе. За ово није довољно, да г. Сабаткајија при коначној расправи донесе какву нибуд листу имена, па да је преда суду, као да би ово доказало објективни и субјективни учин забрањеног врбовања! У опште, појам врбовања претпоставља скупљање људи, оно што зову Французи „attroupement.“ На даље предпоставља врбовање нужно снабдевање и на послетку дотичну експедицију извесне количине људи. Јесу ли се такова врбовања у јужној Угарској догодила? О томе нико ништа не зна. Да је прелазак својевољаца са свим друга ствар него забрањено врбовање, то ће и само сл. држ. одветништво допустити. Али оптужба вели, да се са прелазом својевољаца могла компромитовати неутралност Аустро-Угарске. У том се јако вара држ. одветништво, и као да није са свим на чисто са начелима међународног права. Са својевољцима може да компромитује каква држава своју неутралност, ал може да ју и не компромитује — то зависи од околности. Држава као држава не сме потпомагати једну или другу ратујућу страну са својевољцима; држава не сме допустити јавне заводе за врбовање, тако зване „bureaux d' inscriptions.“ Тако исто не сме држава допустити, да се у њеним лукама војене лађе снабдевају за ратовање. Заводе за врбовање имала је Грчка за време кандиотског устанка, и Турска је имала право, што се потужила да је Грчка повредила своју неутралност. У последњем рату американском снабдеване су у енглеским лукама ратне лађе за ратовање у корист јужних држава против северних држава, што је дало повода познатој алабама-афери. Али са свим различно од свега тога јесте саучешће својевољаца у каквом рату без потпоре и конивенције неутралне државе, у ком је случају грађанину неутралне државе потчуно слободно у редове једне или друге ратујуће

странке ступити. Јер ако би се држава толико за живот својих грађана бринула, то би могла забранити и сваку африканеку експедицију! У американском рату за слободу ишли су Французи јатомице у Америку, без да је тиме неутралност Француске била компромитована. У грчком рату за слободу учествовали су својевољци из читаве Европе. Та био је у Грчкој и сам лорд Бирон. У последњем српско-турском рату била је једна талијанска легија, била је легија Мак-Ивера, било је својевољаца из Немачке и из других делова Европе, па за то није нико у сумњу доводио неутралност дотичних држава. Зар оно, што је у читавом свету слободно, то да је у Угарској забрањено? И заиста, Угарска даје први пример у повеснипи, да се прелазак својевољаца формално забрањује и као злочинство означује. Дотична министарска наредба изашла је 4. јула 1876. Али има ли угарског закона, који саучешће својевољаца против Турске забрањује? Не, и по духу угарског законодавства неби таког закона ни могло бити. Али има један угарски закон, који сваку потпору Турака, па макар и са храном као злочинство инфиделитета (неверства) означује. Велика је срећа за пошт. госп. држ. одветника, што не живи у оно доба, кад се овај у осталом још у крепости постојећи закон строго набљудавао, те би му се велика ревност у гоњењу бораца против Турске за зло узело!"

„Но да видимо каквих има доказа за тобожње врбовање својевољаца. Има ли и издалека доказа, да је прелазак својевољаца у Србију, који је иначе слободан био, Корнел Јовановић проузроковао? После уапшења Корнела Јовановића преслушани су небројени сведоци могло би се готово рећи, да је велики део становништва Бачке, Баната, Срема, Хрватске, преслушан, само да се пронађе, да ли је Корнел Јовановић људе врбо-

вао или чак и устанак хтео приуготовити. Од многобројних особа, које су преслушане, нико ништа о томе не зна. Врло је значајно, какве је резултате истрага на видик изнела. У Вршцу говорило се, да је распрострт глас, да је Корнел Јовановић дошао у Вршац ради врбовања. Многе особе буду преслушане. Нико ништа не зна о томе. На послетку нађе се један човек, који је таково што чуо. Ово је Димитрије Филиповић. Но преслушан, каже, да је он тај глас од свог сина Милана чуо, дечка од 16 година. Овај преслушан каже, да је чуо на променади, да се два господара разговарају о томе. Упитан, ко су ти господари, не зна ништа да каже. О тобожњем обавештају ради могућности устанка преслушане особе ништа не знају, само једини сведок солгабиров Лујановић каже, да је таково што од пароха Перића чуо. Али овај преслушан, каже одлучно, да то није истина и повторава ово при коначној расправи. Има ли ту и трага од каквог доказа? Има ли ту и трага о том, да је Корнел Јовановић кога врбовао? Истрага није могла ни такав траг да пронађе. У обзиру преласка својеволаца у Србију врло је значајан исказ Димитрија Ђорђевића из Вршца. Овај питан, је ли га ко наговарао да пређе у Србију, одговорио је: „зар је нужно, да мене ко год наговара, да идем мојој браћи у помоћ?“ И заиста, године 1804. у првом устанку Србије нису били ни Милетић ни Корнел Јовановић на свету, па су за то ипак многи својеволци ишли у Србију — као што се то може читати у историји В. Калајија — а и у оно доба, није било нужно, да ко год својеволце на прелазак наговара. Па ипак већ у оно доба, била је политика аустријска наклоњена Турцима: Метернихова источна политика већ се започела. Такове ствари, као прелазак својеволаца, са свим су наравне ствари и не дају се предупредити, па за то и цислајтанска влада

није их предупредила. У осталом читава ствар са својевољцима и са српским зајмом била је са свим допуштена ствар све до министарске наредбе од 4. јула 1876. Но ову наредбу није могао Корнел Јовановић знати, јер је већ пре тога био затворен, а и Милетић није ју могао знати, јер су га затворили ноћу од 4—5. јула 1876."

„Како Милетић у тој читавој ствари долази до парнице велеиздаје, са свим је непојмљива ствар. Сл. држ. одветништво велику важност полаже на једну тобож Милетићеву визит-карту, коју је Корнел Јовановић при себи имао. Но ако се читава парница велеиздаје оснива на једној визитној карти, то мора да та парница на врло слабим ногама стоји. Садржава ли та визит-карта какво пуномоћије? Ако је пуномоћије, то би поштовани државни одветник морао знати садржај тог пуномоћија. Корнел Јовановић тврди, да је ту карту од Милетића добио, Милетић ово пориче — даљег доказа немамо. Није ли са свим вероватно, да је Корнел Јовановић без знања и допуштења Милетићевог ту карту употребио? На што Корнелу Јовановићу та карта? Да ју покаже људима, који га врло добро познају, и то већ од дугог времена? Није ли ту много вероватније, да је истина оно, што сведок Видак каже, да се Јовановић са том картом хтео хвалити (dicsekvésből)? Наравно, Корнел Јовановић је ватрен Србин, шта више са свим је занешен за Српство; за њега има велику важност, а и ласка му, кад може да каже, да је на своје путовање карту од Милетића добио. Оно, што Корнел Јовановић о аудијенцији Милетићевој код кнеза приповеда, то он не каже, да је од Милетића чуо. И сведоци Видак, Мајински и Топонарски не кажу, да је Корнел казивао, да је таково што од Милетића чуо."

„Из свега овог даклем произлази, да тобожњи

сумње разлог са путовањем Корнела Јовановића са свим отпада.“

„Али мал нисам при материји о тобожњем врбовању заборавио на красну историју у Чуругу. Како се може парница Јанковићева, која је обустављена, у свезу доводити са парницом Милетићевом, то ми је непојмљиво. Али да! неки Бенде је прислушкивао на прозорима чурушке школе, па је тобож чуо, како је Јанковић говорио о својевољцима и о скупљању новаца. Али тај добричина од сведока заборавио је међу тим, као што се при коначној расправи показало — са свим српски језик, те није знао да каже српски изражај за реч „својевољац!“

„Или је сеоски бележник Сабаткаји навео какав сумње разлог за велеиздајство, кад је неку листу имена суду предао, као да је тиме доказано, да су те особе у Србију прешле? Кад сам ја тога човека при коначној расправи слушао говорити, како ће он већ „нужне мере употребити“, то сам мислио, да се налазим у посланичкој кући и да слушам министра говорити о „нужним мерама“ у интересу отаџбине! Тај Сабаткаји, иначе помоћник натарошев на селу, разбацивао се, као да он има мисију да Угарску од „секте“ омладиниста избави. Он говораше о ровању (zavargások). Кад га запитах, шта он разумева под ровањем, рече он, да се Срби скупљају у школском здању и да читају „Заставу“. Читаво понашање тих чурушких сведока је надуто и смешно. Сл. држ. одветништво употребило је исказ сведока Сабаткајија, да напомене догађаје од год. 1848. Даклем сл. држ. одветништво угарско држи за целисходно, да спомиње догађаје од год. 1848.—49? Ја сам до сад држао, да је на те догађаје бачена копрена заборавности, а има и једна француска пословица, која каже: „on ne parle pas de la corde dans la maison du pendu“ (не ваља го-

ворити о ужету у кући онога, кога су обесили). Како је напослетку држ. одветништво могло полагати толику важност на једно анонимно писмо, то је са јуристанског гледишта са свим непојмљива ствар. Ако поштовани држ. одветник не увиђа ништавост тога доказног средства, то бих морао држати читаво предавање о казненом поступку, јер анонимно писмо може бити само повод да се даља извиђења чине, никако пак не може служити за доказно сретство или за сумње разлог, јер би се морао пре свега писац преслушати, — тај је пак код анонимног писма непознат. Сл. држ. одветништву упада у очи, да у тој ствари сведоци на једнако исказују. То је са свим наравна ствар. Када се људи денунцирају да су држали државни опасну скупштину, а ти се људи саветовали о некој молби општинској, то је онда наравно, да сви скупа не могу друго исказати него, да су се заиста само о тој молби општинској саветовали а не да су по државу опасан скуп држали."

„Долазим сад на тако зване Милетићеве златице. Пре свега морам у формалном обзиру приметити, да у погледу ове тужбовне тачке сабор није подигао имунитетно право посланичко за истрагу. Истрага се против једног посланика може само распрострти на оно, у обзиру чега је сабор имунитет подигао. Ако то не би тако било, онда би могли посланика гонити ad infinitum. Истрага се покаже у обзиру једне околности као неистинита. Пређе се на другу околност, па се истрага на ову распростре. Тако би могао посланик 10 и више година у истражном сатвору чамити. Ја дакле држим, да кр. судб. сто није био властан, на ову околност истрагу прострти, пре него што би добио дозволу сабора. Што се самих златица Милетићевих тиче, о том је у новинарству много ларме било. Рекао би човек, да је то са свим нова ствар, а оно је

са свим стара. Те златице постојале су још пре 8—9 година. По сведоџби директора музеума Фрање Пулског изложене су такове у музеуму још од год. 1871. Али не само златице са ликом Милетићевим, него и са ликом других јунака и владара из српске повеснице. Како такове ствари у једној парници на велеиздају као сумње разлог могу служити, са свим је непојмљиво. Али баш на послетку да те златице што кажњиво и садржавају, је ли их Милетић правио или распростирао? Та чули смо зачетак тих Милетићевих златица: један спекулант, српски трговачки помоћник у Бечу, дао их је зготовити из спекулације, па их он сам зове *марке за играње*. Те из *томбака* сачињене марке заиста нису ништа друго, него играчка. Спекулант, који их је дао сачинити, мислио је, да кад је слободно имати Деака на табакерама, зашто да није слободно Србима имати лик Милетићев? Је ли когод за прошлих 8—9 година ту играчку инкриминирао? Не. Ни у Бечу, ни у Будим-Пешти, ни иначе на другом месту. Тек кад је парница Милетићева у течај стављена, дошло се на ту мисао, да су то опасне ствари. Да Милетић није био тако сујетан, да себе да славити таковим стварима, јасно произлази отуд, што је он по исказу сведока Бешлина и дра Огњановића, по Бешлину послату златицу истом вратио и своје негодовање изразио. Да, али венац на тим златицама! Но, па тај венац садржава имена оних земаља, у којима Срби живе. Позната је ствар, и то је статистичан факт, да Срби не живе само у Србији, Босни и Црној Гори, већ и у Банату, Бачкој, Срему и Хрватској. Венац дакле може имати само *етнографски* значај, да се означе оне земље, где Срби живе. Имамо ми етнографских карата, где се не означују државе већ народи. За што дакле да и једна марка за играње неби могла имати етнографски изра-

жај? Та има такових марака са грбовима од различних земаља. па зато ипак није нико такове грбове на играчкама инкриминирао. Заиста, ја се морам готово стидити да ради тих играчака морам судску обрану држати! Ако се ово може инкриминирати, шта тек да кажемо о географији Данијела, која је и у Угарској распростртa и у којој географији Данијел, Баварску, горњу и доњу Аустрију као „Donau-Hochland“ назива, на против Угарску са Србијом, Влашком и Бугарском „Donau-Tiefland“. Не би ли и такова географија чега велеиздајничког садржавала?! Да, за велеиздају нужно је што више, него играчка и географија, и за то сам ја у почетку моје беседе мало опширније говорио о начелима казненог права. Дакле, читава оптужбена тачка са златицама, које су управо играчка, отпада по себи и не може се ни као озбиљна ствар узети у каквом казненом поступку.“

„Што се тиче чланка „Заставиног,“ то морам у формалном обзиру приметити, да он овамо и не припада, него к преском суду. Кад би стајало мњење г. држ. одветника, да се какав новинарски чланак може употребити као сумње разлог код велеиздаје, то би преско законодавство, институција поротних судова у пресним стварима са свим илузорна била. Зак. чл. 18. од год. 1848. био би тиме изван крепости стављен. Кад н. пр. држ. одветник не би био сигуран, да ће поротници писца ради каквог чланка осудити, то би он могао против дотичног писца ради какове друге ствари дати истрагу повести, те чланак као сумње разлог употребити, па писца дати осудити. Метимо случај: нађе се какав чланак, у коме држ. одветник назире велеиздајство, а није сигуран, да ће поротници писца осудити. Догоди се какав сокачки кравал. Држ. одветник даде повести истрагу ради буњења, па онда са тобожњим буњењем доказује чланак на велеиздају,

а са чланком велеиздаје доказује буњење! Али како хоће госп. држ. одветник да употреби тај „Заставин“ чланак као сумње разлог? Од куд зна држ. одветник, да је Милетић тај чланак писао? Да би се ово установило позван је само пресни суд. Али тај чланак је већ и застарио. Што је застарило, то правно не постоји. Како ће г. држ. одветник код уморства, код убијетва, да употреби каково оружје за сумње разлог, кад тога оружја нема?! Али има ли и у садржају тога чланка што кажњиво? Је ли то кажњиво, што писац каже, да они, које заклетва веже, не иду у Србију? Или је кажњиво оно, што се наводи о Андрашију, у обзиру својевољаца? Или оно, што је казао Венкхајм о себи? Како се тај чланак „Заставин“ може употребити као сумње разлог при велеиздаји, са свим је непојмљива ствар.“

„Остаје још последњи сумње разлог: писма. Ја морам признати, да кад је оптужбена одлука против Милетића у новинама изашла, да је утисак са тим писмима код мађ. публике морао врло рђав бити. У тим писмима се говори о оружју, и читалац није мислио на то, да је то оружје за Босну, него је таки мислио, да је Угарска у опасности! У формалном обзиру морам приметити, да није доказано, да су та писма нађена код Милетића. У записнику о преметачини, ова писма *нису* наведена. Сандук, у који су сва код Милетића нађена писма бачена, није био судски запечаћен. Дакле је на сваки начин могућност ту, да су писма подметнута. Сачињавају ли писма сумње разлог код велеиздаје? По себи не, него само ако је доказана међусобна преписка. Ја могу бити одговоран само за оно, што ја пишем, не пак за оно, што *мени* ко год пише, јер иначе могао би сваки денунцијант најпоштенијег грађанина велеиздајником начинити. Шта каже у том обзиру др. Рулф, коментатор аустријског каз-

неног поступка? „За овај сумње разлог битно је међусобна преписка међу две особе са сумњивим садржајем. По томе просто писмо и са сумњивим садржајем не може сачињавати овај сумње разлог. Међусобна преписка мора да се догоди у оно доба са другом особом, кад је та друга особа злочинство већ починила, или кад има против ње таковых правних сумње разлога, да се против ње казнено поступати може". Дакле за сумње разлог код велеиздаје није довољна ни међусобна преписка, него мора такова преписка бити са особом, која је већ ради велеиздаје инкриминирана или против које већ има правних сумње разлога. Је ли познат писац тих писама? Је ли био испитан? Не. Како дакле Милетић да одговара за такове ствари? Шта је пак садржај тих писама? Односе ли се иста на Угарску? Не. У њима се говори о потпори босанских усташа, о одлуци српске владе, да те усташе потпомогне. Где има ту и трага велеиздаје против Угарске? Све се то тиче само Турске. Али то је баш оно чудновато у овој парници, да све оно, што се наводи против Турске, сматра као управљено против Угарске."

„На крају морам још коју рећи о „омладини". На ову реч омладина може се упоравити стихови Гетеови:"

„Mit Worten lässt sich trefflich streiten
Mit Worten ein System bereiten,
Denn eben wo Begriffe fehlen
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein."

„Шта је омладина? Та реч у српском значи то исто што и младеж. Ја не знам какав појам скопчава сл. држ. одветништво са том речи. Је ли можда омладина какво тајно друштво, као негда „Карбонари" у Италији, или као „Ровнаја браћа" у Пољској. Какву организацију има то тајно друштво? Ја знам, да кад

*

у Италији или у Француској држ. одветник говори о каквом тајном друштву, да уједно говори и о организацији тога друштва. Није ли могао открити организацију, то онда ћути, јер онда таково друштво за њега постаје беспредметно. Али наравно, тајна организација омладине не да се открити, јер оно, што не постоји, не може се ни открити. Нека ми је дакле допуштено, да ја кажем г. држ. одветнику, шта је та омладина. Још пре 1848. год. саставили су српски ђаци у Пожуну једно друштво, па су издали једну књигу стихова, коју су означили, да ју је омладина издала. После год. 1860 образовали су српски ђаци у свакој вароши, где су се учили у Пешти, Пожуну, Бечу Прагу, ђачко друштво, и тако свако појединo ђачко друштво, назвало се омладинским друштвом.“

„Кад се успоставио угарски устав, ујединила се сва та ђачка друштва у једно укупно друштво и називаше га омладином. Начинише штатуте и поднеше такове угарској влади, која их и одобри. Цел омладине била је: изображење српског народа. У ту цел издаваше књиге за народ и држаше по штатутима сваке године скупштину у једној или другој вароши српској. Такова скупштина била је год. 1871. у Вршцу. Када угарска влада захтеваше, да та скупштина преиначи штатуте у том смислу, да чланови омладине не могу бити други, него поданици аустро-угарски, и скупштина не хтеде то учинити, то омладина буде полицајно распрштена. Од то доба омладина више не егзистује. Али ако држ. одветништво под омладином разумева то, да угарски Срби желе ослобођење своје браће од турског јарма, то онда наравно, да су сви угарски Срби омладинци. Али такова жеља не може бити предмет кажњивог поступка.“

„Но ја хитам крају и бићу слободан у кратко сабрати што сам казао.“

„По угарским законима велеиздаји има само места против владара. Све друго спада у инфиделитет. Велеиздајство да буде кажњиво, мора имати критерија кажњивог покушаја. Безуспешан позив по угарским законима није кажњив. Али кад би и био кажњив, морао би бити директан позив. По овим начелима и сама измишљотина Ранковићева не садржава критерија велеиздаје. Али и кад би садржавала, објективни и субјективни учин, са свим је опроврнут. Директан доказ за велеиздајство као и индиректан са сумње разлозима није се могао успоставити.“

„И кад човек све то види, онда се мора заиста чудити, како се могло из ничега велеиздајничка парница начинити. Како се могао један посланик преко 18 мес. у истражном затвору држати. Правник то неће моћи никад поњати. Политик свакојако. Милетић није због тога узапћен, што је он каково злочинство почињио, него за то, што га држе за опасног човека по Угареку. Ја сам већ једном у сабору рекао, да је то врло криво схваћање већ и због тога, што околности у јужној Угарској нису такове, да би ко год зажелио обнову догађаја од год. 1848. Та у тој је години упропашћено благостање читавих генерација! Али била ствар са Милетићем како му драго: био он опасан ил не био, суд нема то испитивати; он има да суди по резултату истраге и на основу закона. Пресуде по превентивним политичким мерама доносити, то толико значи, као правну државу разорити. То води или варварствима истока или револуцијама запада, или крвавим суђењима бугарским у Једренима, или гилотинирању у Паризу.“

„У ваше, руке, поштоване судије, стављено је, да у овој парници докажете, да је Угарска правна држава, да угарске судије не познају политичне обзире,

да је суд највиша власт у држави, — она власт, која у име краља пресуду доноси.“

„Парница Милетићева није обична парница. Стотину, хиљаду, па и милиони људи чекају излазак те парнице, — не само у овој земљи, него и у иностранству. Ја се надам, да ће угарске судије онако као што је то у модерној правној држави, слободни од сваке политичне струје, пресуду у Милетићевој парници донети, а да неће симпатије угарских Срба за њихову браћу у Турској као злочинство означити.“

„У тој нади, у том уверењу закључујем своју обрану.“

Ова обрана била је од великог утиска како на судије, тако и на многобројну публику. Новине од свију боја политичних изражавале су се са признањем о тој обрани.*)

Од 14. јануара до 18. јануара 1878. држао је кривични суд будапештански саветовања о пресуди у парници Милетићевој и о начину мотивације.

Лицем на богојављење 1878. прогласи будапештански кривични суд пресуду Милетићу. Гласила је у обзиру квалификације на велеиздају, у обзиру казни на пет година тамнице са урачунањем истражног затвора.

Милетић се надао ослобођењу, његов бранилац Полит није имао ту илузију. Милетић је апелирао и изврсно је израдио сам писмену апелацију (на немачком

*) Обрана Политова тако је узбудила Милетића, да га је после расправе пољубио. Мора се знати да је Милетић био Позиту у овога детињству учитељ (прецептор). Парница Милетићева била је за дра Полита највећи досадашњи душевни и физички напор. Кроз две недеље читао је хрпу аката и морао сваки дан из Пеште у горњи град Будим четир пута на дан преко моста дунавског при цичи зими прелазити. Осам дана био је при расправи у непрестаној препирци са државним одветником. На онда у заптивеној дворани готово три сахата говорити! После расправе био је Полит тако малаксао, да је мислио да се мора разболети. Само свом јаком телесном суставу има захвалити, што се онда није разболео.

језику). Надао се прво код апелације, а после код највишег суда да мора бити ослобођен, јер држећи се тога, да нема никаква подлоге за казнени учин, држао је, да га бар виши судови морају ослободити. Али све се то показало као велика обмана.

После пресуде највишег суда, буде Милетић из „Фортуне“ у Будиму, одведен у затвор у Вац. Овде истина није био у зданију за просте злочинце, већ у зданију за преске преступнике, али ипак није имао оне олакшице, што их пресци сужници имају. Није смео ни с ким општити без присутности тамничара и то само у извесне дане и за кратко време (15—20 минута). Новине није смео читати, књиге само такове, које управа казнионе дозволи. Јело је добивао мало боље, тако звану „шпитаљску храну“ и смео је једно јело себи дати донети из гостионице.

У осећају своје невиности, Милетића је затвор јако тиштао. Био је у затвору у највећем ступњу раздражен, нервозан. По читаве ноћи није могао спавати. Свагда, кад га је др. Полит у Вацу посетио, нашао га је у неком грозничавом стању. Љутио се, тужио се, да се за њега ништа не ради. Но амнестију ипак није хтео тражити.

Кад је месеца априла г. 1879 усљед 25-годишње „сребрне свадбе“ владаоца, нека амнестија изашла, а он није био помилован — то га је јако тиштало. После тога његова ћерка Милица, и без његовог приволења, изашла је пред лице Њег. Величанства у Бечу, да за свога оца моли амнестију. И његов бранилац др. Полит изашао је једаред у Будиму пред Њег. Величанство, но пошто Милетић није хтео искати амнестију, то је Полит молио само Њег. Величанство, да себи изволи дати поднети извештај о Милетићевој парници.

Кад је Милетићев затвор већ прешао у четврту годину, чланови сакупљеног народно-црквеног сабора

у Карловцима, у јесен г. 1879 држаху за своју дужност, да се обрате Њег. Величанству ради помиловања Милетићевог. Но пре него што је та молбеница на цара отишла, Милетићу буде највишом одлуком остатак казни опроштен.

Милетић је био у затвору пуне $3^1/_2$ године. Тај затвор био је за његово здравље од неизмерних рђавих посљедица. Није шала! Три и по године бити у непрестаном нервозном узбуђењу. Прво време, кад је из затвора изашао, нису се те посљедице тако познавале. Он истина није ишао у друштва, ал' је у кругу пријатеља био добро расположен и његов велики дух више је пута опет новим мислима севнуо. Али посљедице његовог затвора наскоро се покажу. Он стаде телесно опадати. Нервозна боља његова у нози (Ischias) јако га је била ослабила. Видило се на њему, да је телесно и душевно сломијен. Он, који је годину дана после затвора тек 54 година бројао, изгледао је као старац од 70 година.*)

Српство може казати: да је Милетић био мученик свога народа!

*) Од доба како су горњи редци писани, здравље Милетићево знатно се поправило.

XIII.

Скучено стање после источнога рата. — Окупација Босне и Херцеговине. — Тежња мађарске за „културним јединством“ Угарске. — Одузимање Текелијинога фонда од „Матице Српске.“ — Расправа о просветном буџету на угарском сабору. — Беседа дра Полит-Десанчића дана 2. маја 1878 о „Матици“ и о Текелијином фонду. — Крај саборске периоде. — Нови избори. — Проглас српским бирачима. — Подела панчевачког изборног среза на панчевачки и уздински. — Избор Политов у Уздину и Тителу. — Сразмерно добри избори по Србе. — Нова саборска периода. — Адреса српских посланика. — Беседа дра Полит-Десанчића при расправи о адреси 14. новембра 1878.

Велики успеси руског оружја нису донели онога плода. који се ишчекивао за балканске народе, најмање плода пак донео је источни рат српском народу с оне стране Саве, шта више, источни рат дао је повода Аустро-Угарској да изведе давнашњу своју намеру у обзиру Босне и Херцеговине. Ако Бугари своје наде у обзиру уједињења Бугарске, нису видили са свим испуњене, јер се поред кнежевине Бугарске, створила источна Румелија, то ипак Бугари, који пре источне војне стењаху под турским јармом — неизмерно више добише него српски народ. Незнатно повећање Србије и Црне Горе није стајало у сразмеру са жртвама, што су их Србија и Црна Гора за време источне војне при-

неле. А највећи удар био је дат српском народу, што је Аустро-Угарска таки иза источне војне, усљед берлинског уговора, заузела Босну и Херцеговину.

Према том положају ствари, лако је разумети, да се српски народ после источнога рата у неком скученом стању налазио.

То скучено стање било је таково као да је нека мора на српски народ пала. Но најгоре је стање било угарских Срба.

Мађари истина да су били велики противници окупације Босне и Херцеговине, јер су се бојали, да ће временом превладати славенски живаљ у Аустрији, а били су противници окупације и зато, што је окупација финанцијално стање Угарске, које се мало почело дизати, опет у суноврат бацила — што је био прави узрок одступу даровитог министра финанције Села. Но с друге стране за цену окупације Босне и Херцеговине добио је Тиса потпуно слободне руке да ради што му је воља против народности у Угарској. Према струји мађарској против окупације, ваљала је сва вештина и енергија Тисина, да у угарском сабору извојује одобрење за окупацију. Ово је била омиљена мисао бечких кругова, па су они за ту мисао драговољно оставили Тиси одрешене руке против народности у Угарској, а Тиса са своје стране да у очима мађарских родољуба изгледа као човек мађарских идеја, имао је ту политику, да ако је више Бечу попуштао, тим је „енергичнији“ постајао против народности.

У тим околностима било је отворено поље, да се шовинизам мађарски у најлепшем цвету развије. Томе шовинизму није било доста јединство државно, јединство у државној управи са мађарским језиком, већ је тај шовинизам тежио и за „културним јединством“ мађарским, т. ј. да немађарске народности имају се развијати само средством мађарске културе.

Посљедица тога пак била је, да се стао гонити просветни развитак других народности у особинама његовим: у њиховој народној култури. Давно је била мађарска влада већ укинула словачке гимназије, словачку „Матицу," дошао је ред и на „Матицу српску."

Била је то дуга преписка међу „Матицом српском" и угарском владом, ради премештаја „Матице српске" из Новог Сада у Пешту, и кад угарска влада није могла успети ради премештаја „Матице", она остави „Матицу српску" у Новом Саду, али одузе јој велики Текелијин фонд и премести тај фонд у Пешту.

То је био такав поступак, да је др. Полит држао за своју дужност, приликом расправе о просветном буџету, у угарском сабору, да опширном беседом обележи тај самовластни поступак.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

2. маја г. 1878

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Нема земље, нема државе у Јевропи, где би просветне ствари и у опште културна питања имала већу важност, него у Угарској. У другим државама имају културна питања по себи важност, у Угарској пак постаје читаво културно питање великим политичким питањем. Баш у овај мах, где је преображај истока у изгледу, где смо у брзи, како ће се ствари на истоку развити и каквог ће уплива имати на нашу отаџбину — у овај мах, за цело да је највећа потреба Угарској, да њени синови покажу љубав и оданост к отаџбини. Па не би л' се нашло каково поље, неутрално поље, где би се могла политичка питања искључити, па ипак љубав к отаџбини подржати и утврдити? Ја мислим, да би се могло наћи то поље, а то је просветно, културно поље, где би

се могле многе противности изједначити, где би се љубав к отаџбини могла утврдити. Културна политика, кад би се добро схватила и добро извела, могла би много користити нашој отаџбини.“

„На жалост, да се мађарски државници у томе обзиру на више становиште подићи не могу. Они полазе са тог погрешног становишта, да пађа јединство не само на политичном, него и на просветном пољу произвести, па са тога становишта готови су свагда културна питања политичким обзирима потчинити. Но овај правац мора да има у Угарској баш противне посљедице, него што би их мађарски државници желили. Место да се са жељеним културним јединством политичко јединство поткрепи, да се љубав к отаџбини у периферијама распростре, баш тим поступком уништава се љубав к отаџбини у периферијама. Али културна питања политичким обзирима потчинити, известан културни развитак за то угњетавати, што не одговара жељеном културном јединству — то је грех противу цивилизације, против слободе.“

„Знаменити учењак немачки о државним наукама Лоренц Штајн у своме великоме делу о државној управи, у 6. књизи, где разлаже одношај државе према просвети, ово вели: „Die höchste Entwickelung des Staates als der allgemeinen Persönlichkeit ist gegeben durch die höchste Entwickelung aller seiner Angehörigen. Die wahre allgemeine Bildung muss sich aber jedes Volk selbst schaffen. Die allgemeine Bildung ist der Faktor, welcher der geistigen Welt das Element des unendlichen Fortschrittes wiedergibt und erhält. Sie ist ihrem Prinzipe nach die Anerkennung, ja die Forderung der geistigen Freiheit, ihrer Wirklichkeit nach die Verwirklichung derselben.“ Кад дакле развитак државе од развитка држављана зависи, кад сваки народ само сам себи створити може просвету и кад је просвета

услов слободе, а у изведењу оживотворење слободе, то онда из овог сљедује, да ако која држава угњетава просветни развитак појединих држављана, да онда угњетава и саму просвету држављанску, и кад која држава угњетава посебни народносни развитак којег народа, да онда греши и против цивилизације и против слободе.“

„Како стоји тај одношај у Угарској? Одговара ли угарска држава у том обзиру условима цивилизације и слободе?“

„Ако је у Угарској то гледиште меродавно, да је просвета само једне народности културно поље развитка, онда је наравно, да то једино културно поље постаје медијумом читаве просвете, и онда отуд сљедује, да држава себе овлашћеном држи, да угњетава сваки други хетерогени културни развитак. Да је ово нападај на слободу саму, по себи је јасна ствар. Но ја бих ово још које како разумео, да у Угарској постоји онај једини услов, који би то могао оправдати. На послетку, кад је који народ усамљен, и кад се у стању самообране налази, онда се он не брине много за цивилизацију и слободу, већ чини оно, што његов опстанак захтева. Кад би у Угарској постојао онај услов, да се народности у Угарској могу претопити у једну народност, онда бих ја поступак са жељеним културним јединством појмио. Но ово је велика машта. Таково што тешко се дало извести и у средњем веку. Нужна је била к томе оружана снага, нужна су била сва варварска сретства, да се непријатељ уништи — па ипак нису свагда такови покушаји за руком пошли. У Угарској, и то још из почетка повеснице, ово је са свим немогућа ствар била, и за то први угарски краљеви такове покушаје нису ни чинили (гласови: Велика шкода!). Јер да су ти покушаји чињени, по свој прилици, да би се Угарска распала (Порицање). Јер као

што првој и другој инвазији није пошло за руком државу створити, тако ни трећој инвазији не би то за руком пошло. Зато су први угарски краљеви државу основали на природи становништва. Отуд је она знаменита изрека св. Стевана краља: „regnum unius linguae debile est“ (држава једнога језика слаба је) — (Порицање), не за то, као да би свака држава једног језика слаба била, него Угарска би постала слабом, да се хтело од ње створити држава једног језика (Порицање). Сећајте се само оног савета, оне заповести, коју је св. Стеван своме сину дао у обзиру поступања са разним племенима Угарске: „propterea jubeo te, fili mi, ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas“ (за то ти заповедам, сине мој, да њих добром вољом негујеш и да с њима добро поступаш).“

„Јуче се баш расправљао предмет о прослави св. Стевановог дана. Будите уверени, да кад би се у том обзиру закон створио, да би ми народности први били, да славимо успомену оснивача наше заједничке отаџбине, али онда како вас, тако и владу молимо, да ову нашу отаџбину у духу и у смеру св. Стевана управљате.“

„На жалост, оно погрешно становиште, она са свим пагубна политика, да ваља створити јединство не само на политичном, него и на културном пољу — та политика као да је у заборав донела и мудри савет св. Стевана и хиљадугодишњу повесницу Угарске. Читава једна система употребљује се против народности, да се њиховом народном културном развитку на пут стане (Порицање). Оно, што се не давно у горњој Угарској против Словака употребило, против њихове Матице, против њихових гимназија, то се по истој системи у овај мах употребљује у јужној Угарској против Срба̀ља и против њихове Матице. (Гласови: То баш и ваља!) Ја, као што рекох, у том читаву систему назирем.“

„Држим за своју посланичку дужност, да поштованом дому бар до знања ставим оно, што до сад знао није, нека ово законодавно тело зна, што му ради уставни министар, министар просвете, о чему до сад знања имало није.“ (Чујмо!)

„Требало би, да врло опширно и дуго говорим. Ја ћу гледати да будем врло кратак.“

„Мислио би човек, да кад која влада какву наредбу учини, да пре тога разгледа и околности и лица. Мислио би човек, да је личност председника „Матице српске“ требала бити довољна гаранција влади, да код Матице о каквим протудржавним тежњама не може бити ни говора, јер личност председника Матице српске је заиста таква особа, у коју би могла влада потпуно поверење ставити. То је човек, који је са угарским уставом одрастао, који је био веран угарском уставу и пре године 1848. и после год. 48. и 61. и 67. и т. д. То је човек од соја старих угарских племића, који своју отаџбину љубе, то је човек, који је био делегат у *првој* угарској делегацији — ретко одликовање, па ипак ни у томе човеку угарска влада није имала поверења! На просту денунцијацију једног потчињеног чиновника матичиног, одредила је уг. влада најстрожију истрагу. Истрага је вођена и од стране политичне власти и од стране самога суда. Па шта је био резултат те истраге? Да се нашло све у реду, осим оног нереда, кога је сам денунцијант као касир Матице починио. Поштовани г. министар дакле није могао са отом истрагом успети. После тога нашао је за добро позвати Матицу, да своје седиште из Н. Сада у Будим-Пешту премести, јер као што је навео, седиште Матице било је и пре у Пешти, па у том, као што вели средишту мађарског књижевног живота могла би Матица кориснију књижевну радњу развити. Но Матица одговори, да се премештај њеног седишта

из Пеште у Нови Сад оснива на највишој одлуци Његовог Величанства, и да се тај премештај баш због тога допустио, да може Матица српска у средини српског народа бољу и кориснију књижевну радњу развити. Са свим је пак неприродно, вели Матица, да би се књижевна радња једнога народа тамо могла развити, где тога народа и нема. Но тај премештај из Новог Сада у Будим-Пешту, каже даље Матица, већ и за то не би одговарао цели, што по санкционираним штатутима не би се могли дотични одбори саставити, јер за то у Будим-Пешти довољно матичиних чланова нема. Дакле и на овај начин није могао поштовани г. министар Матици доскочити."

„Сад остави поштовани г. министар судбу Матице in suspenso. Али са друге једне стране гледао је, да јој најтежи ударац даде."

„Има томе 32 године, како српска Матица рукује великим фондом Саве Текелије, и подељује дотичне стипендије. Било је за те 32 године много и различитих влада: била је влада пре год. 48., била је влада после год. 48., била је бахова владавина, провизоријум, Деакова влада — па ни једна од тих влада није нашла, да Матица српска Текелијиним фондом рђаво рукује. Само је то поштовани г. министар сад то пронашао. Г. министар изволео је казати Матици, да она рђаво рукује Текелијиним фондом. На то Матица одговори и докаже, да је она тај фонд са преко 200.000 фор. умножила, при свим издатцима за стипендију и за администрацију. После тога поштовани г. министар пребаци Матици, да она не рукује Текелијиним фондом у смислу воље оснивачеве, јер је некима питомцима дозволила, да могу лекарске науке у Бечу слушати. На то одговори Матица, да је она на ово имала дозволу од владе. Но ако влада сада држи, да то више не иде, то ће се она повиновати. И заиста

позвала је Матица питомце, слушаоце медецине у Бечу, да се врате у Пешту. Велики део није то хтео учинити, волио је изгубити стипендије, јер многи не знадоше мађарски језик, а и мишљаху, да се лекарске науке ипак боље могу научити у Бечу него у Пешти."

„Кад на послетку поштовани г. министар није могао никако са Матицом на крај изаћи, он учини у обзиру Текелијиног фонда са свим кратак процес. Позове Матицу, да или премести своје седиште у Будим-Пешту или он јој одузима руковање Текелијиног фонда, и пошто се Матица није хтела преместити у Будим-Пешту, то он изјави Матици, он узима Текелијин фонд под државну управу, а да поверава духовни надзор (szellemi felügyelet) над Текелијанумом грчко-источној српској пештанској општини. Но каквим правним насловом могао је г. министар то учинити? Тај правни наслов, да се саставе сви правни факултети, не би га могли пронаћи, и најсмелија дијалектика мора застати, да логици поштованог госп. министра следи. Вели пошт. г. министар: будући да је у оно доба, кад је Сава Текелија руковање своје фундације поверио Матици Српској, иста становала у Будим-Пешти — премда у основном писму о том нема ни словца, да седиште Матице Српске мора бити у Пешти — а сада више не станује у Пешти, и будући да у основном писму то стоји, да кад би престала Матица Српска, да онда има предузети руковање фундације српска општина пештанска — за то г. министар узима фонд Текелијин у државне руке, па га и не предаје српској општини пештанској, већ само њеном „духовном надзору"! Мислио би човек, да се тај читав поступак не може као збиља узети, па ипак је горка истина, шта више уставни министар Угарске нашао је за добро за свој поступак највишу одлуку испословати."

„Али дотична министарска наредба има још неку

чудноватију страну. Поштовани г. министар у тој наредби вели, да он Текелијин фонд само дотле у државне руке узима, док се не би нашао за руковање истога способан вероисповедни орган. Дакле г. министар не зна, што се у делокругу његове управе догодило? Не зна, да такав вероисповедни орган постоји, и то законито постоји, и да је сам г. министар том органу превишњу потврду испословао? Поштовани г. министар не зна дакле, да постоји српски саборски одбор, који не само једним или другим, него многобројним фондовима рукује. Ја толико знам, да су у највишим круговима у Бечу са свим наравно држали, да ако већ г. министар нема поверења к Матици, да би ваљало да преда руковање фонда Текелијиног саборском одбору, који и онако већ рукује једном другом Текелијином војничком фундацијом, која износи око 300.000 форинти, и да су са тим руковањем у Бечу увек задовољни били. Ја не могу да појмим, за што поштовани г. министар није предао руковање фонда Телијиног саборском одбору? Или можда г. министар и према саборском одбору нема поверења? Онда морам мислити, да је г. министар заборавио на оно, што се пре четир године догодило. Баш деловању г. министра пошло је за руком посредовањем кр. комесара Хубера, саборски одбор из конзервативних стихија саставити. У саборском одбору има владика, има кр. саветника, и у опште српских мужева од вишег положаја. Дакле поштовани г. министар нема поверења ни према тим људма? н. пр. нема поверења према човеку као што је Јован Живковић, заменик хрватског бана, човеку, с киме уг. влада сваки час у додир долази, човеку, који се може назвати као створилац уније међу Хрватском и Угарском, или влада нема поверења према човеку, као што је Александар Николић, бивши посланик и присни пријатељ министра-председника? Но ако влада ни у тим Србима

нема поверења, онда ја питам, како треба да изгледа тај угарски Србин, који би могао поверење владе задобити (кретање с десне, велика веселост с леве стране)? Ако је то тако, онда ваља влада да каже, да она хотимице заузима непријатељски положај према једном читавом племену.“

„Али оно, што се чини против Матице, то није изниман случај, то је само излив једне читаве системе, — то исто се чини у другом облику у бившој војеној граници. Пет година има томе, како је граница к Угарској утеловљена. Мислио би човек, да би ваљало да уставни министар угарски о том настоји, да се угарски закони у војеној граници уведу. Али уставни министар волије да тамо владају војени закони. Често смо журили, да се угарски школски закон уведе и у развојаченој граници. Но поштовани г. министар неће тога, јер угарски школски закон узима у неку заштиту вероисповедне школе, ове пак имају известан народносни значај, па за то г. министар волије, нека у развојаченој граници остане војнички школски закон. Но ово још није све. Има тамо нечега још страшнијега. Државни школски надзорници путују по граници, па казују, да вероисповедне школе за то, што су их звали народним школама (Nationalschulen) нису вероисповедне већ комуналне. Школски надзорници долазе у општину, па казују: ево то је заповест царска; заповеда се, да се земљишта школска уступе комуналној школи. Могу и именовати таког једног школског надзорника: зове се Греф. Наравно, кад се тамошњем свету у граници тако говори, да је то царска заповест и ко јој се не повинује, да је тај бунтовник — шта да раде људи? Даду дотичну дозволу, па се имање и грунтовно на комуналну школу преведе.“

„Нисам у стању пошт. доме даље о том говорити, јер се бојим, да ћу изгубити хладнокрвност: заиста су

то такове ствари, да човек једва помислити може, да се таково што догађа. Да држава једну приватну фундацију као Текелијину, да имање вероисповедне школе себи присвоји — томе ја не знам примера. То се прва пут у Угарској догађа.“

„Али истина, ја у том читавом поступку видим досљедности, видим логике. Но ово је страшна логика. То је логика конвента, логика француског одбора за благостање, као што је било у француској револуцији (велико кретање). Јер ако је држави слободно све учинити, ако је држави слободно метнути руку на свашта, само да изведе оно, што је наумила, онда нема границе, где да се држава заустави. Тако се то ради у револуцијама. Али да се у уставној, у монархичној држави таково што догодити може, тога ја још никада чуо нисам.“

„Но питам ја, поштовани доме, је ли умесно, је ли саветно у овом критичном времену, у којем живимо, да се са народностима таки експерименти чине? Не служи ли нам источна криза као опомена на то, да у народностима љубав к отаџбини развијамо и утврђујемо? Али угарска влада место то да чини, са свом силом иде на то, да у народностима љубав к отаџбини са свим уништи.“

„Велики племенити духови Угарске и мађарског народа неби никад такав поступак према народностима одобрили, као што је садањи — неби га одобрили ни Фрања Деак, ни Јосиф Етвеш. Баш Етвеш са свим је добро схватио одношај угарске државе према народностима. У рукама ми је једно писмо, што је покојни Етвеш управио на претседника Матице, и у којем ово стоји (чујмо! чујмо!): „Матица је веома добро схватила свезу, што везује истоветност, међу развитком сопствене народности и уставном слободом заједничке отаџбине. Зато је Матица стекла својом радњом заслуге за

читаву отаџбину, и за то ми служи за особиту радост, што могу изразити, да нико већма од мене не уважава велике заслуге, које је то српско књижевно друштво стекло.“ И заиста, у другој којој држави влада би се радовала, да у земљи има један мали народ, огранак народа, који је кадар таку живу књижевну радњу развити. Тако н. пр. имам у руци 119. свеску Летописа Матице Српске. Нема у њему о политици разговора, али има о књижевним стварима. Ето то чита се далеко на истоку, и угарска држава могла би се поносити, да зраци просвете баш из Угарске иду на исток. Али угарска влада све могуће чини, да се такова просвета уништи. Угарској влади није довољно политичко јединство, она хоће да створи још и културно јединство. Но баш Етвеш био је највећи непријатељ тога правца, којим садашњи г. министар просвете иде. Шта каже Етвеш у својој књизи о питињу народности. Ево шта каже: „Ми би могли ствар до тога довести, да кад имамо државну власт у рукама, да наш језик и нашу народност распростиремо, али то, да у нашој отаџбини налазеће се разне народности изгубе своју особину, да се више не одушевљавају за своју народност, то исто тако не можемо постићи, као што то нису постигли они, који су се истим средствима против наше народности хтели служити. Једини резултат могао би бити само тај, да би се јавно кретање са површине истиснуло, и да би онда тим већег корена ухватило, да би се антипатија, која сад постоји против мађарског језика, окренула у противност против јединства државног.“ То је било мњење великог родољуба Јосифа Етвеша. Он није тим путем ишао, којим се сада иде. Он се знао на више гледиште узвисити о задатку културе у држави.“

„Ал и сам Фрања Деак не би ишао тим путем, којим се сад иде. Знамо да је адреса заборска од год.

1861. народностима обећала, да ће све њихове захтеве испунити, које се само у склад дају довести са јединством државним. Па где се сад налазимо у том обзиру! Сад о политичким захтевима нема ни разговора, али то, да ће се развијтку наше рођене народности на културном пољу све могуће препреке чинити — то ни снивати нисмо могли.“

„Може бити пошт. доме, да ће глас народносних посланика у овој кући са свим умукнути. Мандат посланика није такова премамљива ствар, да би вредно било хиљаду и хиљаду бирача свакојаким неприликама и опасностима излагати. Пример и поступак Александра Мочоњија са свим је нараван и оправдан. Јер каквог посла можемо ми још имати у овој дворани? Кад одношај према народностима не само на политичком, него и на просветном пољу постаје питање силе, онда наравно, да препору о таковом питању не може бити места у парламенту. И шта би ми могли овде још радити? Нема тог народносног посланика, који, ма да је са најбољом вољом ушао у ову дворану, после извесног искуства овде, не би саветовао својим бирачима потпуну уздржливост од бирања. Може бити, као што рекох, да ће глас народности у овој дворани умукнути, ал да ће тиме незадовољство народности престати, то врло морам сумњати. Истина, чуо сам ја често у овој дворани од стране владе: та народности су са свим задовољне, само има појединаца, који нису задовољни (гласови: тако је!) и ови драже и буне народности.“

„Но ја никад чуо нисам, да се и апсолутна влада није таковим разлогом служила. Ја се врло добро опомињем, за времена Бахове системе, — био сам онда још ђак у Бечу, —да су листови бечки писали: та мађарски народ је са новом системом потпуно задовољан, он хоће мира и реда и мрзи свакога, који то неће; неза-

довољни су само емигранти, али ове мађарски народ и не слуша. То је аргуменат, којим се, као што рекох, свака апсолутна влада служи. За то је био барон Јосиф Етвеш са свим другог мњења. Он није држао, да је незадовољство народности само незадовољство појединих. Ево шта каже у својој књизи о питању народности: „Распростртo је то мњење, да ако престане измајсторисана агитација и ако ми узмемо у руке владу наше земље, онда само ваља различне вође народности са званијама задобити, па ће престати свака ларма и свака узбуђеност међу народностима, која нам сад толико бриге задаје. Али — вели Етвеш — погледајмо само натраг на нашу прошлост. Опоменимо се само, којим начином смо ми свагда одбацили све предлоге, које су нам вође народности чинили, и онда ћемо са свим наравно наћи, да је она огорченост баш у том поступку оправдана, и за то је у томе погледу и наше гледиште погрешно и ја не бих знао већу опасност за будућност наше отаџбине, него кад би се дали руководити од тог гледишта.“

„Дакле не стоји то, да је читав одношај према народностима само незадовољство појединих.“

„Ако се народностима не допушта развитак ни на културном пољу, онда ја још не знам, шта нас може везивати за ову отаџбину. Угарска држава умела је кроз столећа и столећа у својих синова љубав к отаџбини подржавати и држављане Угарске к свакој жртви потстаћи. Пређе је Угарска својим синовима без разлике народности, била земља најбоља, најлепша, јер нам је овде свима добро било, јер смо се сви као у својој кући осећали. Сада пак једна са свим погрешна политика иде за неким фантомом, те хоће јединство не само на политичком, него и на културном пољу, а влада не зазире, да једноме фантому за љубав, проузрокује незадовољство милиона и милиона угарских држављана.“

„Дотле поштовани доме, докле министаретво просвете овим путем иде, дотле док хоће да спречава културни развитак народности: дотле ја министру просвете не могу вотирати ни једну крајцару, јер би свака новчић потпомогао атентат на културни развитак народности, на духовно биће народности. И ако бих имао какву жељу да изразим, и ако би ми било слободно пошт. г. министру просвете какав савет дати, то би био тај: нека настави ону културну политику, коју је његов предходник Јосиф Етвеш почео, па нека се подигне на ону висину културног гледишта, на коју се Етвеш подигао.“

„Не примам предложени буџет.“

Из ове беседе Политове провејава неки врло жалостан тон у обзиру уставности и парламентаризма мађарског. Позивајући се на Александра Мочоњија, Полит је дао разумети, да под таким околностима готово није вредно улазити у угарски сабор. Мађарске новине тумачиле су то тако, да Полит за идући сабор неће ни кандидирати, и ово су приликом нових избора против њега у његовом изборном срезу као кортешко средство и употребљавали.

Саборска периода на скоро се свршила и нови избори за нову периоду саборску буду расписани.

Било је разних мњења у Срба: да ли да се Срби упуштају у избор, или да се баце на поље пасивности као Романи у Ердељу. На послетку превлада прво мњење и новосадско „Коло“ коме је био председник Полит изда проглас*) који је потекао из пера Политовог.

Тај проглас гласио је овако:

---

*) Због тога прогласа дао је Тиса повести истрагу преко градоначелништва новосадског како против Полита тако и против осталих чланова „Кола“ — наравно без успеха.

Српским бирачима за угарски сабор.

Изборно кретање за сабор, што настаје, у велико се започело у свима крајевима Угарске. И српској народној странци, по примеру других странака у овој земљи, ваљало је издати проглас српским бирачима ради избора посланика за угарски сабор. За тај посао требало је сазвати већу српску конференцију, која би се посаветовала о томе, како да се држи српска народна странка, што се тиче избора за угарски сабор. Но према приликама, у којима живимо, такова конференција била би са великим тешкоћама скопчана, а можда се не би могла ни састати. Зато није остало да се што друго ради, него да се поједини припознати родољуби договоре, и кад се дошло до споразумљења, нашло се, да је целисходно, да „Српско Коло у Новоме Саду“, као политично друштво са одобреним штатутима, по претходном договору изда проглас српским бирачима и да у своје руке узме цео посао око кретања бирачког.

Овај задатак — то се признати мора — у овим критичним временима врло је тежак.

Ако поједине опозиционе странке у другим крајевима у Угарској и имају тежак положај, јамачно је положај опозиционе српске народне странке најтежи. Према великим догађајима на истоку, државна власт са неком сумњом гледа на свако, ма и најуставније кретање угарских Срба.

За време последње две године, а особито за време српско-турскога рата, српски народ у Угарској био је изметнут многим изванредним мерама, које су се на послетку показале као излишне. И на самом културном пољу имао је српски народ у Угарској, поради сумњичења државне власти, најтужнија искуства. Па кад се према томе расположају државне власти није

могло наћи заштите у угарском сабору, није чудо, што је у неких родољуба српских и то мњење морало овладати, да је у тим приликама уставна борба немогућа и да се ваља повући на поље пасивне опозиције.

Но српска народна странка није се могла одучити на то, јер држи, да такав поступак не одговара цели.

Српски народ у Угарској, уздајући се у боље прилике, ваља да настави уставну борбу, и у тој борби да покаже свежину свога духа за очување и развитак свога народног опстанка, који се свакојако може сложити са угарским уставом.

Српски народ у Угарској, као што није никад био непријатељ заједничкој отаџбини, тако ће свагда знати потребе свога народног опстанка у склад довести са лојалношћу према заједничкој отаџбини. Ма да се какве прилике покажу, српски народ у Угарској познаје своје дужности према овој отаџбини и не ће их никад прекршити. Српски посланици на угарском сабору као што су се и до сад ограђивали против тога, што су им се подметале протудржавне тежње, тако ваља и од сад да се ограде.

Али српски народ у Угарској, вршећи дужности према овој отаџбини, има нека права, која му се безусловно морају признити. Има безусловно право, да се културно развија у духу своје народности. Просветни развитак у духу српском ни мало не смета јединству државном, нити стоји с њиме у опреци. Осигурање народности у оквиру државног строја Угарске и у политичном обзиру не стоји у опреци са државним јединством. Закон о тако званој равноправности свију народности није ни у први мах задовољио народности. Њихови тадашњи посланици на угарском сабору још су при стварању тога закона донели противан предлог. Поправа тога закона дакле путем законодавства

са свим је уставна тежња. Не може се казати, да смета државном јединству, ако се одржи тип државни, па ако уједно и поједина народност у администрацији свога изражаја добије и појединој муниципији свој тип даде. И то је право, за којим српски народ уставним путем тежити може и сме.

Но врх свега српски народ у Угарској има безусловно право захтевати, да се у овој својој отаџбини не сматра као туђин и да му се неговање његове народности не уписује у грех као злочинство против отаџбине.

Српски народ у Угарској никад се није цепао од својих сугрђана у овој отаџбини. Сваки бољак и назадак у овој отаџбини, он подједнако осећа са осталим сугрђанима. За то га поред тегоба, што их има у обзиру своје народности, тишти све оно, што и остале грађане у овој отаџбини тишти због добро неуређених одношаја на пољу администрације, судства, државног газдинства, државних финанција, порезне системе. За то и српски народ, као и остали грађани ове отаџбине, жели реформе, жели бољак у државној управи, па ће се свагда придружити у том питању оној странци, која што веће реформе у том правцу жели и владу на то подстиче.

Што се пак права српске народности тиче, што их горе споменусмо, та су тако јасна и наравна, да би се у свакој уставној држави по себи разумевала. Но ако струја племена, што влада, и та права пориче, за тај случај баш је нужно, да српски посланици, ма и у најмањем броју, буду као стражари на угарском сабору, па да сваком приликом свој глас подигну. Тај глас, ако и не би имао тренутног успеха, ипак би био од великог моралног утиска како на све народе сличног положаја у Угарској и у другој половини монархије, тако и на осталу Европу, где се слобода и рав-

неправност уважава. Тај морални утисак од веће је важности него тренутни успех и кадар је у својих последицама до пада довести сваку власт, која изгуби своју моралну цену.

То су од прилике разлози, који наведоше српску народну странку, да српским бирачима саветују, да учествују у изборима за угарски сабор, и то са што већом ревношћу, да би кандидати српске народне странке, и према напорима владиних протукандидата, у српским срезовима могли свугде бити изабрани. За кандидате српске народне странке пак, могли би се постављати само они, који су и до сад исповедали и сад исповедају начела те странке, која су у опште позната и која су и овде опет у кратко наспоменута.

Што се самих кандидата тиче, то ће се такви за поједине изборне срезове препоручити, како нам стигну обавештаји од појединих срезова. Такови обавештаји молимо да се шиљу председнику „Српског новосадског кола“ дру Михаилу Политу-Десанчићу у Новом Саду.

Такове обавештаје ишчекујемо од изборних срезова, као што су: Тител, Панчево, Уздин, Т. Бечеј, Башахид, Сомбор, Вел. Кикинда, а по околоостима и Ст. Бечеј, Товаришево, В. Бечкерек, Вршац, Бела Црква, Бешеново, Т. Кањижа, Кулпин. Онде, где су српски бирачи у очевидној мањини, саветујемо им, да се придруже опозицији.

Што се самих избора тиче, препоручујемо српским бирачима, да се достојаствено владају, и не сумњамо се, да ће се као и до сад свуда потпуни ред и мир одржати, али уздамо се с друге стране, да се државна власт неће обзирати на којекакве денунцијације, што се тиче избора у српским срезовима.

Ако ова изборна борба и буде тешка за српске бираче, то нека помисле, да је српски народ за своју

народност вековима знао подносити и веће жртве. Садашње стање, у ком је српски народ у Угарској толиким искушењима изметнут, не може дуго трајати. Сунце, које се са истока јавља, озариће зраком слободе и праве равноправности и народе аустро-угарске монархије, те ће онда и наша отаџбина Угарска, подкрепљена слогом својих народа, поћи на сусрет лепшој будућности.

У тој нади нека српски бирачи приступе бирању посланика за угарски сабор.

Према потиштеном стању, у ком се српски народ у Угарској налазио, и према пресији владе при изборима могло се сумњати да ли ће и један Србин народне опозиционе странке бити изабран. Сумњало се и то, да ли ће Полит у свом пређашњем срезу, кога на двоје расцепише, моћи бити изабран. На име, бивши панчевачки изборни срез разделише на двоје: на панчевачки и на уздински. У панчевачки изборни срез ставише сва немачка, романска, словачка и мађарска села, како би тиме паралисали српске бираче. Та подела тако је уметно удешена, да су н. пр. Црепају, која је најближе Панчеву, али која је српска — бацили Уздину, а Ковачицу, која је словачко село и која је најближе Уздину, бацили Панчеву. Било је то тако прорачуњено, да при тој подели није смело ни једно село више доћи Панчеву, јер да се и само једно село српско додало Панчеву н. пр. Црепаја, да би онда Срби имали превагу. Главна је била цељ да се Панчево паралише, јер по тој новој подели, Панчево са придодатим несрпским општинама могаше имати само слабу половину српску; те тако Панчево није могло више бирати Србина посланика.

Пошто се није, знало како Срби стоје у уздинском

срезу и хоће ли моћи без водства панчевачког у избору успети, то буде др. Полит, поред уздинског среза, још и у шајкашком изборном срезу кандидован.

Но преко сваког очекивања, уздински изборни срез, одржа сјајну победу, јер др. Полит буде огромном већином гласова за посланика изабран. Али пошто је Полит уједно и у шајкашком изборном срезу био изабран, то му је ваљало бирати међу та два среза. Полит се одлучи за уздински срез, нарочито зато, што су у њему његови стари бирачи, који су га по трећи пут бирали и из узрока, што је у Уздину имао далеко већу већину него у Тителу. Но усљед одступа Политовог у шајкашком срезу, српска народна странка при другом избору подлегне и владина странка победи*).

Но у другим изборним срезовима српским, испали су били избори против сваког очекивања сразмерно добро. У Сомбору буде др. Ника Максимовић, у Новом Саду Антоније Хаџић, а у Кикинди Миша Сабовљевић изабран, овај последњи истина под фирмом владиног кандидата, али у ствари била је победа народне странке. Напротив у Турском Бечеју, у Т. Кањижи и у Белој Цркви пали су кандидати српске народне странке.

Српски посланици, чим су се при отварању угарског сабора у Пешти састали, почели су се саветовати о нацрту адресе, коју су мислили поднети сабору. Састав тога нацрта био је поверен дру Политу. При саветовањима учествовао је и Миша Сабовљевић, али адресу потписао није, јер је тада још био уписан у владином клубу.

Пошто је тада била окупација Босне и Херцеговине на дневном реду, и пошто су се адресе свију

*) Био је против Лазе Костића изабран др. Стојковић из Сомбора, који је после на сабору угарској влади пребацио „велику погрешку“, што још пре 10 година није увела мађарски језик у српске основне школе!

мађарских странака са том темом бавиле, то се наравно и адреса српских посланика највише том темом бавила.

Та адреса је гласила:

Адреса посланика српске народне слободоумне странке на угарском сабору.

„Ваше царско и апостолско краљевско Величанство! Сакупљени сабор примио је престолну беседу Вашег Величанства с оном одношћу и наслеђеном верношћу, којом увек прима милостиве речи свога крунисаног краља за благо домовине.

У овом озбиљном времену, у ком народ од својих изабраних посланика захтева, да пораде да се спољашње и унутрашње стање поправи, морамо своје жаљење изразити, што се влада, која је позвана да са сабором заједнички ради, само у привременом стању налази.

Ту оскудицу осећамо нарочито на оном месту у престолном говору, које напомиње велеважну ствар — окупацију Босне и Херцеговине.

Како нисмо обавештени о смеру источне политике наше монархије, то нам ово бригу задати мора.

Да окупација Босне и Херцеговине, као свршено дело, није ни од каквог даљег замашаја, наша патриотска брига била би мања; али ова окупација стоји у свези са свима заплетима великог источног питања, које су у свима својим фазама од таког великог значаја, да им се замашај догледати неда.

Да нас не мори та патриотска брига, могли бисмо умирени гледати на подузеће, које је предузето у корист цивилизације, а које је нашој војсци нову славу донело. Наше потпуно признање заслужила је она храбра војска, која је, борећи се са тешким непрликама, савладала све тегобе и с успехом извршила тежак посао око окупације. И они хришћански народи,

за које су наши синови пролили своју племениту крв, увек ће се са највећом захвалношћу сећати племените намере Вашег Величанства.

Но ма да с умирењем гледамо на витешка дела наше храбре војске, и ма да се радујемо, што су хришћански народи у Босни и Херцеговини ослобођени од тешкога јарма турског: ипак нам бригу задаје, што не знамо камо смера источна политика наше монархије. Не знамо, да ли је та окупација израз неке велике мисли, или је само излив неких претходних мера?

Није првина, да је наша монархија примила на себе, да врши на истоку културну мисију. Када су се оно вали турске поплаве разбили о стене Беча и Угарска се ослободила турскога господарства: наша монархија пошла је све више и више истоку, борећи се за узвишену мисао — за ослобођење хришћанских народа.

У то доба била је наша монархија обрана и заштита хришћанских народа на балканском полуострву, који су се надали сретнијој будућности од наше монархије.

У то доба стајала је наша монархија на оној висини, на којој стоји свака држава, која врши културну мисију.

Да је та мисао била узета за правац при данашњој окупацији Босне и Херцеговине, и да је та окупација спроведена према жељи оних народа ове монархије, који желе да им се браћа ослободе турског насиља — окупација Босне и Херцеговине била би природна последица те струје од светско-историске важности.

Али окупација показује се у виду са свим другом. Готово је цео век томе, од како источна политика наше монархије иде другим правцем. Она источна политика, која је за времена Евђена Савојског, за мерило

служила, из темеља се променила од оно доба, од како се Русија почела ширити на долњем Дунаву. Наша монархија сметала је да се хришћански народи ослободе, и поставила је за начело да се одржи турска држава. Али пошто су у пркос свима тим препрекама поникле мање хришћанске државе, које су као кристализационе тачке позване, да замену Турску, и пошто се турска држава није могла више одржати: монархија наша није имала смелости, да промене правац у својој источној политици и да пође пређашњим путем, него се стала колебати и тамо и амо, па је хтела час да одржи Турску, час да ослободи хришћанске народе, час је хтела пријатељство, а час рат с Русијом.

Па тако се чини, као да је и садашњој окупацији Босне и Херцеговине тај исти смер.

Нема сумње, да је аустро-угарска у оном тренутку, кад је одржање Турске постала ствар немогућна, позвана била, да очува своју интересну сферу на истоку: али пут освојења није згодно средство за то. Да Аустро-Угарска очува своју интересну сферу, довољно је, да суседни хришћански народи, који су и онако по различитим заједничким интересима, у обзиру трговине, у обзиру грађења путева и жељезница, и на послетку, по живом духовном саобраћају и тако на нас упућени: у нашој монархија нађу наслона за своју самосталност.

За велику државу од тридесет и шест милиона становника није од велике важности нити од опасности, ако јој у суседству поникне хришћанска државица од три до четири милиона становника; али од велике важности може бити по нашу монархију, ако та мала држава нађе заштите за своју самосталност у аустро-угарској монархији, и ако тиме буде везана за интересну сферу наше монархије.

Окупација Босне и Херцеговине као што из-

гледа, предузета је из противних побуда, у колико се на то ишло, да на границама наше монархије не поникне така мала држава, а тиме је опет то учињено, да окупација у очима тамошњих хришћанских народа тако изгледа као да није предузета у њихову корист, него против њих, окупација чак у том виду, са свима својим последицама, најопаснија је. Хришћански народи балканског полуострова видећи у опасности своју самосталност, сложили би се сви редом против Аустро-Угарске, и на послетку бацили би се у наручја баш оној држави, које утицај наша монархија хоће да ограничи. Окупацијом у свима њеним последицама постигло би се баш оно, што се хтело препречити, а најмање би се разбистрио одношај према Русији. Ако би се дало помислити да је окупација последица склопљеног уговора са Русијом, онда је излишна, ако је пак поникла из непријатељства против Русије, онда се одоцнила и врло је прикладна, да нашу монархију сурва у вртлог недомашних заплета.

А наша монархија потребује мира, да би се могли умалити тешки терети. Од свију разлога, који се наводе против окупације најважнији је материјално стање наше отаџбине. Окупација није скопчана само са трошковима на војску, него изискује силне издатке за поправку стања тих јако занемарених земаља.

Ако је окупацији у смислу берлинског овлашћења та цел, да тамо створи боље прилике, то је ово са гледишта цивилизације заиста племенит задатак; али отуда народи ове монархије немају никакве непосредне користи, него се само гомилају терети, који су и онако прекомерни. Ми можемо, истина, да вршимо племенити задатак, који нам је у смислу берлинског овлашћења поверен, али плодове нашег труда могли би други уживати и на тој окупацији по своју прилици могле би нам захвалне бити само Србија и Црна Гора.

Сматрали ми дакле с које му драго стране окупацију, не можемо одклонити нашу патриотску бригу, да је та окупација по нас или опасна или сувишна. А што је та окупација у пркос свему томе спроведена, само се може приписати погрешној унутрашњој политици.

Ако окупација води анексији, то се такова само тако може замислити, ако се поведе источна политика великога замашаја, која ће се винути далеко преко граница Босне и Херцеговине. Таква, и ако с великим опасностима скопчана политика, могла би се спровести само у том случају, када би унутрашњој политици наше монархије за основ служио словенски живаљ. Из анексије Босне и Херцеговине дакле, могло би се временом изродити велико унутрашње питање.

Али окупација била је представљена као да је превентивна мера против словенског живља. Но у том облику утиче најопасније на унутрашњу политику наше монархије, јер садржи у себи неповерење према словенским народностима.

А то неповерење, које на све стране гледа унутрашње непријатеље, употребљује мере, против Словенима, које су излишне, и које само огорчење изазивају. То неповерење тако је велико у Угарској, да хоће да сатре у корену сваку тежњу словенских народа за њиховом народном просветом. То неповерење дотле је дошло, да је нарочито Србима земаљским законом осигурана автономија у црквеним, школским и фундационим стварима изложена непрекидним повредама; шта више, државна власт приликом источних заплета, употребила је у јужној Угарској и тако насилне мере, које су личну слободу појединих грађана без икаквог повода на најгори начин повредиле.

Такве мере најмање су оправдане у Угарској. Словени, и у опште све народности у Угарској, саве-

сно врше своје државне и грађанске дужности и осећају тако исто патриотично као и остали грађани ове домовине, уверени будући, да ће тек тако сванути лепши дани овој отаџбини, ако их провејавао буде дух братске слоге. Тежње народности крећу се у оквиру јединства државног и устава угарског; а што желе, да им се никакве запреке не чине развитку њиховог културног живота, и што хоће, да осигурају своју народност у оним муниципијама, у којима су у већини — то још не стоји у опреци нити са државним јединством, нити са уставом угарским; а што им се и те тежње уписују у грех, то се може приписати оном неповерењу, које проистиче из садањег сустава државног.

А тај сустав државни, који није основан на природи својих становника, није у стању створити здраве одношаје нити у монархији, нити у Угарској.

Свака она држава, која према већини својих становника нема поверења, та признаје да нема вере у своју будућност.

Срећом што су народи у овој монархији у опште, а грађани ове домовине нарочито проникнути оним патриотизмом, који ће савладати све незгоде, — патриотизам, који је уједно најбоље јемство за лепшу будућност.

Тај патриотизам, руковођен очинским намерама Вашег Величанства, произвешће оне природне одношаје, које желимо да се што пре остваре на корист и благо монархије и наше љубљене домовине.

Да Бог благослови и поживи Ваше Величанство.“

Верно одани на сабору искупљени народни посланици.

Та адреса била је у сабору врло пажљиво саслушана и први пут, од кад су Срби адресе предавали, буде од-

рећено, да се та адреса штампа и међу чланове сабора раздели. Пештанске и бечке новине, особито ове последње јако су се занимале са том „адресом народности," неке бечке новине донеле су читаву адресу као телеграм.

Ту адресу српских посланика попратио је др. Полит беседом, која је гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

у адресној дебати 17. нов. 1878.

(По стенографији).

„Поштовани доме! Оно стање, што су га створили за Угарску источни догађаји, од таког је великог замашаја, тако засеца у сам државни живот, да ја једва налазим у повесници мађарској тежег и важнијег стања; мени се тако чини, да су источни догађаји произвели ону обртну тачку, што ју је Угарска хтела избећи, кад је године 1867. учинила поравнање с Аустријом. Али догађаји, па и цела источна криза потврђује, да се та обртна тачка није дала избећи. Та обртна тачка морала је наступити у оном тренутку, када се започело решавати источно питање, када је источна Европа почела добијати други облик. Према том преображају заузела је Угарска неприродно становиште, у колико је у опреку дошла са свима народима источне Европе. То је погрешка, тако велика погрешка, да се више не може поправити, јер је учињена против правца угарске повеснице. Цела повесница Угарске, њен цео развитак стоји у тесној свези са источном Европом. Готово би се могло рећи, да је повесница источне Европе у мало не то исто, што и повесница Угарске. Угарска је дакле затајала своју прошлост, кад је у опреку дошла са источном Европом. Угарској је ваљало ићи оним путем, што јој је прописала повесница. Али изгледа као да се мађар-

ски народ није много уздао у своју моћ, да није имао доста резигнације, да склопи пријатељство са мањим народима, те да тиме утиче на развитак великог источног питања. Тај утицај, поравнањем од г. 1867., пренела је Угарска на Аустрију, и садање стање сведочи, да не може говора бити о самосталној мађарској политици. Утицај, што га даје XII. зак. чланак од год. 1867. Угарској на спољашњу политику, учиниле су делегације са свим илузорним. Природа и састав тих делегација чини могућним то, да се може водити политика, коју не може контролисати ни једно од законотворних тела у монархији. Та, од оба парламента са свим независна политика показала се најјасније окупацијом Босне и Херцеговине."

„Да ли одговара та политика интересу мађарском?"

„Било је време кад су источни народи желили Угарској што већу самосталност, што већу независност за то, да буде што независнија у својој спољашњој политици. То је било време после октобарске дипломе. Источни народи пратили су с интересом угарску уставну борбу, уверени будући, да ће Угарска, која се толико борила за слободу, по повратку свога устава, потпомагати а не сметати да се источни народи ослободе. Хрватска и све народности у Угарској потпомагали су Мађаре у тој уставној борби. Шмерлинг није био у стању, да на карловачком конгресу створи странку за рајхсрат. Хрватски сабор био је више пута распуштен, што није хтео да бира посланике за рајхсрат."

„Сада пак излази, да би та струја, која је ишла за тим, да Угарској задобије што већу самосталност, што већу независност у спољашњој политици, — та струја да је овладала, да би створила политику, која би још већма управљена била на то, да се Турска одржи, а не да се ослободе хришћански на-

роди. Преварили су се источни народи, али су се преварили и Мађари, јер поравнање од год. 1867. није им осигурало оно, за чим су били тежили. Окупација Босне и Херцеговине сведочи баш најјасније, да не може говора бити ни о самосталној мађарској ни о немачкој спољашњој политици, али да се у место тога води аустријска спољашња политика, која се не обзире ни на какве специјалне интересе. Ти специјални интереси — као што се са мађарског гледишта мисли — захтевали су рат с Русијом, захтевали су, да монархија као велика сила у вагу метне своју снагу, да ослободи Угарску од баука словенског, или такозване панславенске опасности. Ја сам уверен, да би се гроф Андраши, као Мађар, обазрео, да је само могао, на те специјалне интересе, да би повео и рат против Русије, да је то ишло у прилог нашој монархији; али традиционална политика аустријска никад није хтела рата с Русијом. Само ваља проучити развитак источног питања, па ћемо се уверити, да Аустрија не може повести рата против Русије. Није се заратила с Русијом ни онда, када су прилике врло згодне биле за то, н. пр. за време кримскога рата. Не давно су издана писма, која су једно другом писали Катарина II., Јосиф II. и Леополд II., па и уговор склопљен у Рајхенбаху год. 1790. Ваља ово прочитати, па се лако даје разјаснити уговор садањи у Рајхштату. Традиционална политика аустријска увек је за тим ишла, да се створи договор са Русијом. И сам кнез Метерних, који је држао, да лежи у интересу Аустрије, да се целокупност Турске одржи, а да се хришћански народи никако не ослободе, није могао доследан остати тој својој политици. Морао је попустити и споразумети се са Русијом у погледу источног питања, јер му је помоћ њена потребна била против западне Европе. И данас, поштовани доме, окупација Босне и Херцего-

вине једва се даје друкчије разјаснити, до као последица компромиса са Русијом. (Истина! Тако је! на крајњој левици)".

„Али може бити, да је ова окупапија управљена против Русије? Кад би то тако било, онда је та окупација врло касно дошла и врло је прикладна за то, да нашу монархију суноврати у понор највећих заплета. (Тако је! с леве стране). Шта је управо цељ тој окупацији? Да ли је цељ освојење, или да се очува само интересна сфера? Ако је цељ освојење, то ће се хришћански народи томе противити, и видећи да им је самосталност у опасности, склопиће савез међу собом на читавом балканском полуострву против Аустро-Угарске. Ја не велим, да не би могла наша монархија, као велика сила, тај отпор сломити, савладати, али свако ће ми допустити, да би нам те покрајине још много веће бриге и опасности задавале него некада Ломбардија и Млетци. А најглавније је у томе то, што би се ти хришћански народи на послетку бацили у наручија Русији, и тако би се баш оно постигло, што се није хтело. У опште узалудна је то мука помишљати, да смо ми у стању на пут стати развијању самосталности хришћанских народа. Сила и прилике учиниће, да ће се ти народи пре или после ослободити и једва да ћемо ми брати плодова наших великих жртава."

„Берлинско овлашћење поверава нам, да вршимо племенити задатак. Заиста је племенито дело, да те јако занемарене земље у ред доведемо, да у њима културу ширимо; али ја не верујем, да има у овој саборници кога, који би знао израчунати, колико ће то нас стати. Ваља само загледати у те земље. У њима треба све тек створити. Па онда долази аграрно питање. Таквог односаја између спахије и сиротиње раје нема у целој Европи. Тај односај нити је чисто урбари-

јалан нити закупни. Да ли ћемо ми давати откупе за растерећивања земаља? или ће то чинити хришћански сељаци? Ако ћемо ми то чинити, где су нам новци? ако ће раја, одкуд у сиротиње раје новаца, да плаћа порез на то?“

„Ако Аустро-Угарска и изведе у смислу берлинског овлашћења поверени јој задатак, па у освојеним земљама заведе ред и приступнима их учини за културу: мени се ипак све некако чини, да ће нама на тим нашим жртвама на послетку само Србија и Црна Гора захвалне бити. (*Жив смех на левој страни.*) Ако окупација иде на то, да се осигура интересна сфера наше монархије, онда велим, да освојење није згодно средство за то. Доста је, ако ти хришћански народи, ако те мале државице, које су по својим различитим суседним одношајима и тако у свему упућене на нашу монархију, нађу сигурног наслона у нашој монархији за своју независност, за своју самосталност. За нашу монархију са тридесет и шест милиона становника не може бити од велике важности и још мање од опасности, ако се створи у суседству каква мала држава. Али може бити од важности ако те мале хришћанске државе нађу обране за своју самосталност у нашој монархији и ако тиме буду везане за интересну сферу ове државе.“

„Може бити да би се могло рећи: кад су српски посланици против окупације, то да је најбољи разлог за окупацију. (*Веселост, смех.*) Ја се, поштовани доме, не сумњам, да ће се влада, а и чланови из владине странке послужити тим разлогом; али ја ипак велим, да окупација, ако је последица неке велике замисли, води анексији, и то не само анексији, него политици од оног великог замашаја, која ће се простирати ван граница Босне и Херцеговине. А та нова велика политика аустријска не може се ни замислити, ако се

унутрашње стање наше монархије не удеси на основима словенског живља. (Гласови са крајње левице: Аха! Чујмо! Чујмо!) Ако се поведе така политика, ми Словени не ћемо имати против ње никаквог приговора. (Гласови на крајњој левици: Верујемо!) Али најлошији је разлог кад се вели, да је цела окупација предходна мера против Словена. Ко је то изрекао не верујем да је промерио значај тих речи. Кад држава, као што је наша, уђе у Босну, тамо принесе жртве, па кад за ту окупацију вели, да ће оне ићи на ослобођење, и кад друга влада, која има утицаје на спољне послове наше монархије, опет то вели, да је та окупација претходна мера против Словена: то онда толико значи, да то није ослобођење, него ново подјармљење."

„Поштовани доме! Ја мислим, да ни једна влада, која има у држави словенских становника, не би смела рећи, да је окупација као предходна мера управљена против словенског живља. Тиме то вели, да има неповерења у свом рођеном становништву, а неповерење може да буде од штетног утицаја на унутрашње стање наше државе. То од прилике води на то, да влада свуда назире унутрашње непријатеље и да употребљује таке мере, које су са свим излишне, али које јој помажу, да дође до неког популаритета, ма да те мере производе огорчење у Словена. Како се иначе без тога поступка дају разјаснити различне мере, које влада предузима против Словена. У другим државама, у којима народи својим новцем дижу школу и просветне заводе, влада им у свему на руку иде. У Угарској уништују се таке школе и просветни заводи из самога неповерења. Да нема тог неповерења, одакле би се иначе могло протумачити, да влада, Србима законом ујемчава права у школским, вероисповедним и фундационим стварима ногама гази и непрекидно вређа. Ода-

кле би се иначе могло протумачити, да је влада приликом догађаја на истоку употребила у јужној Угарској и такве насилне мере, којима се на најгрубљи начин повредила лична слобода грађана.“

„Поштовани доме! Има ли разлога, да ли се могу оправдати такве мере? Та народности савесно и верно врше своје државне и грађанске дужности. Њихове тежње крећу се увек у оквиру државног јединства и угарског устава. Они не траже посебни државноправни положај. Ако пак желе, да се на просветном пољу могу слободно кретати, ако желе уставним и законитим путем својој народности значаја прибавити, то није у противности нити са државним јединством нити са уставом земаљским. Али кад им се у грех уписују и те тежње њихове, то је доказ, да то неповерење проистиче из самог сустава државног, а то није здраво већ болесно стање.“

„Држава, која је неповерљива према већини својих становника, признаје, да нема вере у своју рођену будућност. Баш догађаји на истоку могли би бити као опомена, да држава, која нема поверења у својим становницима, која није основана на природи својих становника, да така држава нема опстанка, нема будућности. На срећу, што становници Угарске имају више домољубља него влада, која с неком ревношћу хоће све да потлачи. Адреса, коју сам ја са моји другови предао, баш на то иде, да овде у земљи буде мир, братска љубав и споразум међу грађанама али, исто тако хоће и мир и љубав са суседним народима. Пошто пак окупација прети миру у сваком погледу, то смо и ми против окупације. Препоручујем, да се прими наш предлог за адресу.“

Адресна расправа била је само почетак обилате „кампање“ за српске посланике на угарском сабору у саборској периоди г. 1878—1881. Долазиле су ствари, што су се понајвише тицале Српства, као питање Босне и Херцеговине, увађање мађарског језика у основне школе, промена у нашој јерархији и т. д.

Посланици српски у саборској периоди године 1878—1881 имали су обилата посла.

XIV.

Источне ствари. — Расправа о берлинском уговору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 26. марта 1879. о положају на истоку. — Тежње за „културним јединством мађарским“; мађаризација у основним школама; законски предлог о том. — Солидарно држање народности против тога предлога приликом осмодневне расправе. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 29. априла 1879. — Окупација Босне и Херцеговине пред угарским сабором. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 14. новембра 1879. о црквеном и аграрном (земљиштном) питању у Босни и Херцеговини.

Од доба великог руско-турског рата, а затим изведене окупације Босне и Херцеговине, источне ствари биле су врло често предмет расправе на угарском сабору. Мађари су били противници окупације Босне и Херцеговине, наравно дакле, да све оно, што је са том окупацијом стајало у свези, да је наилазило на највеће негодовање мађарско. Уговор, који је после источне војне дана 13. Јула 1878 склопљен међу велесилама у Берлину, знаменити берлински уговор променуо је битно Сан-Стефански мир, склопљен међу Русијом и Турском — онај уговор мира, кога су Руси Турској диктирали, кад су допрли под зидине Цариграда. Берлински уговор у својој XXV. тачки, био је правни наслов Аустро-Угарској за окупацију Босне и Херцеговине. Тај берлински уговор требао је да се уврсти у законске

чланке Угарске и расправа о њему дошла је пред угарски сабор месеца марта 1879. Наравно, да су све опозиционе странке мађарске опет употребиле прилику да се најодлучније изјаве против окупације, те по томе да одрекну привољење, да се тај уговор уврсти у законске чланке Угарске. Српском гледишту морало је годити, што опозиција мађарска то становиште заузима у питању окупације Босне и Херцеговине. Но мађарско становиште колико је било противно окупацији, то је ипак било противно и српском становишту, а особито је било непријатељско руском упливу на Балкану. Са српског становишта морало се показати, да су се источне ствари морале онако развити, као што су се развиле и да су симпатије балканских Словена за Русију сасвим наравна посљедица заузимања Русије за слободу балканских Славена, јер се Европа за Хришћане на истоку никад заузимала није.

Ту је мисао развио др. Полит у беседи, коју је том приликом држао. Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

26. марта 1879.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када се међународан уговор од европске важности, као што је берлински уговор, подаспре законодавном телу Угарске, то зацело да овај сабор не само да има право, него има и дужност да расправи такав уговор и да у име Угарске свој суд о њему изрече. Знам ја, поштовани доме, да се може рећи, да је читава расправа о берлинском уговору неплодна, јер се свршени чинови не дају више изменути: окупација Босне и Херцеговине свршен је чин, добивен мандат у берлинском уговору нашао је своје извршење. Ал ако би и била ова расправа у том обзиру неплодна, то је она ипак врло важна, јер

са овом расправом ваља констатовати, да читава Угарска без разлике народности не одобрава досадашњу источну политику, да осуђује мандат берлинског уговора у обзиру окупације Босне и Херцеговине. (Гласови: чујмо! чујмо!)

„Овај мандат може бити од неизмерних посљедица особито у обзиру Угарске и мађарског племена. Берлински уговор није решио источно питање, већ га је још већма заплео. Европска дипломација, која је око тог уговора радила, о њој се може рећи оно, што се казало о Бурбонима, да у течају времена нису „ништа научили, а ништа заборавили.“ Онако исто, као негда на бечком конгресу год. 1815. што је дипломација располагала о судби народа без да је питала за жеље и потребе тих народа, тако и берлински конгрес расположио је о народима на истоку, без да је њихове жеље и потребе у обзир узео. А тако исто поступала је дипломација са париским уговором год. 1856. Хтела је на истоку да створи неку сталну државну систему. Данас пошт. доме, о париском уговору нема више ни говора, јер тај уговор није у обзир узео потребе и одношаје источних народа. Један знаменит француски писац Ролен Жакмен вели, да је грдан грех, што је за тај париски уговор, који се сада као велика заблуда показује — толика племенита крв потекла у кримском рату. И заиста пошт. доме, цео париски уговор јесте велика заблуда. А та заблуда се састојала у томе, да Европа није знала заменути ни чим онај одношај, који се развио међу Турском и Русијом. Велика је погрешка, што Европа у читавом источном питању није знала заузети друго становиште, до само негативно т. ј. паштила се свагда само за то, да одстрани Русију од балканског полуострва, али какву позитивну мисао, чим би ваљало Турску заменути, такову позитивну мисао Европа није имала, а чини се,

да још ни данас нема. Нема је не за то, што можда неби се нашле стихије, које би могле баш у интересу Европе заменути Турску, него за то нема позитивног плана Европа, што је испуњена неповереньем према Русији, и што је то неповерење пренела и на источне народе. Париски уговор мислио је да ће најбоље тако уредити источне ствари, ако гарантира целокупност Турске, која би онда сачињавала неко неутрално земљиште, које би најбоље одговарало разним интересима европских држава. А да Турска не буде више аномалија међу образованим европским државама, ваљало је Турску реформама цивилизовати, па за то је париски уговор примио Турску у тако звани „европски концерт.“ Но ово је била огромна заблуда. Несретни експеримент са Турском трајао је 20 година, док се Европа није уверила да је Турска неспособна за реформе. Русија има ту задовољштину, да пре него што је потегла мач против Турске, и што је дошла под зидине Цариграда, да је Европа још пре до уверења дошла, да је Турска неспособна за реформе, и да је проиграла право опстанка међу цивилизованим државама. У Енглеској они државници, који су се за време кримскога рата одушевљавали за Турску, као Гледстон, Гренвиљ, Стретфорт, Шефтсбери и многи други, сломили су палицу над Турском.“

„Много пута сам слушао у овом сабору оно, што је пређе и у осталој Европи била општа фраза: та ми нисмо непријатељи источних хришћанских народа, само не ћемо, да ти народи потпадну под област Русије. Али ја питам пошт. доме, шта је та Европа за пуних 20 година у корист источних хришћанских народа учинила? Били су у Турској присутни посланици великих сила, разни конзули, па ипак Турци њима на очиглед робише, мрцварише и убијаше источне Хришћане, па ако је који посланик или конзул о томе својој

влади истинити извештај дао, то је био за то укорен, шта више ја знам један случај, где су једног консула ради истинитог таквог извештаја за казну преместили на други конзулат. Па кад је то тако, питам ја поштовани доме, је ли чудо, да ти несретни народи, са свим напуштени од Европе, управе своје погледе на Русију. За то ја велим, да Русија није повела рат против Турске, да би на балканском полуострву све по старом остало, и да би башибозуци по Бугарској и другим турским провинцијама газдовали као и пре. Свима тима одношајима на истоку нису криви источни Хришћани, није крива Русија, већ је крива Европа, што нема позитивног програма за решење источног питања. Па кад је Русија са својим четама под зидине Цариграда дошла, те се Европа уплашила од руског надмоћија, опет није знала ступити са позитивним програмом за решење источног питања, већ се опет ставила на негативно становиште, т. ј. да само одстрани Русију са балканског полуотока. Наравно, да то овај пут није лако ишло. Ваљало је Русији рат огласити, те руске чете са Балкана истерати — ово се пак и самој Енглеској видило врло рескиран посао. За то се није могло на ино Европи, већ мораде попустити Русији. Али како? На начин, да није задовољена ни Русија, ни Турска, ни хришћански народи, ни нико на свету — па ни сам гроф Андраши. То је садржај, то је смисао берлинског уговора."

„Па сад нека ми је допуштено, пошт. доме, да разгледам тај берлински уговор погледом на нашу монархију, погледом на нашу отаџбину. Кад са берлинским уговором нису задовољне уговорајуће странке, питам ја, ко је у нашој монархији задовољан са мандатом берлинког уговора у обзиру окупације Босне и Херцеговине? Је ли задовољна Угарска? Цислајтанија? Је

су ли задовољни Мађари, Немци, Славени? Ја не познајем народа у нашој монархији, који би се сагласио са окупацијом. И сама браћа Хрвати, који су се испрва одушевљавали за окупацију данас већ имају друго мњење. Па кад нема народа у монархији, који се саглашава са окупацијом, и кад је јавно мњење у Угарсоој тако гласно осудило окупацију, а она се ипак против тог јавног мњења извела — то је ово заиста појава, којој ја примера не знам. Шта више, нашла се и уставна влада, која је примила одговорност за то. Ја ово могу назвати само изигравање уставности од стране оних, који би и без парламента оно чинили, што сад чине. (Одобравање на левици.)"

„Морам овом приликом споменути правну страну ваљаности или неваљаности берлинског уговора, о којој се овде у сабору толико дебатовало. Да ли међународни уговор има правоваљаности само са одобрењем парламента — то је по моме мњењу по све теоретично питање. У теорији пошт. влада има право. Међународне уговоре склапати, то је еминентно право владара или поглавице државе. Већ спољашња форма међународних уговора то доказује. Сви ти међународни уговори имају једну форму, па се у тој форми види, да међународни уговор не склапа држава са државом, већ владар или поглавица државе по своме пуномоћнику. Кад се берлински уговор склапао, Француска је већ била република, па ипак није Француска као држава и република склопила тај уговор, већ претседник републике по својим пуномоћницима. То тако стоји у теорији. У пракси то нема важности, јер у уставној држави није ни помислити, да се може склопити међународан уговор, коме је јавно мњење земље противно. Ја бих волео видити тог енглеског министра, који би саветовао круни, да склапа међународан уговор, коме је јавно мњење Енглеске противно.

(Одобравање с левице.) За то по мом мњењу ваљало је да је опозиција овог сабора напала владу са те стране, а не с тога, што је берлински уговор склопљен без саизволења угарскога сабора, јер у томе лежи погрешка владе, што је против јавног мњења Угарске склопљен берлински уговор. (Порицање на десници.) Ви поричете ово, господо, е па нека пошт. г. министар-председник изјави овде у сабору, да мађарски народ одобрава окупацију, па ћемо видити, хоће ли и тада господа посланици од владине странке уз владу бити. (Веселост.)"

„Што се тиче окупације Босне и Херцеговине ја сам већ при расправи о адреси имао прилику да изјавим своје мњење. Што сам онда казао, тога сам уверења и сада. Аустро-Угарска нема самосвесну, одлучну политику у источном питању. Од почетка устанка херцеговачког, она се колеба на једну и на другу страну. С једне стране хтела би играти улогу ослободиоца према источним Словенима, па у том обзиру заменути Русију, с друге стране пак заузима непријатељски расположај према истим Словенима. Бар друкчије не дају се растумачити речи пошт. г. министра-претседника, кад је рекао: да је окупација стала ногом на главу змији славенској (гласови: панславенској). То је ствар схваћања. Ја не знам, да ли је г. министар-председник тиме одговорио интенцијама, које овде у сабору заступа. Ја знам само толико, да се у Бечу ствар друкчије схваћа, и да се тамо хоће да претстави окупација као ослобођење тамошњег народа. Г. министар-председник својом изреком учинио је можда и нехотице рђаву услугу окупацији, јер је та изрека велики аргуменат за тамошњи народ, да се може у том обзиру позвати на изреку угарског министра-председника. (Кретање са десне стране.)"

„Поштовани доме! Читава окупација претставља

*

се тако, као да је њоме што велико постигнуто. Ал ја велим, ако је окупација само превентивна мера по назору г. министра-председника, онда ја поштовани доме не познајем жалоснију (nyomorult) политику, него такову, (гласови с десна: охо!) јер онда ми према оном народу не испуњавамо другу улогу, до улогу таванничара, па за ову улогу морамо још да трошимо милионе, и да проливамо крв наших синова. (Одобравање с левице.)"

„Па при свем томе напору, јесмо ли ми кадри предупредити слободу источних народа? Могу се тешкоће чинити, могу се препреке стављати, али на послетку слобода тих народа мора победити. Берлински уговор расцепио је Бугарску на двоје, али ја сам тог уверења, да ће се читава Бугарска у пркос берлинском уговору сјединити, као што се у пркос париском уговору, Влашка и Молдавија у једну Романију сјединиле. Не давно је један посланик на скупштини у Трнову рекао: Ваљада није дипломација читав свет, ваљада има поштених народа, поштених људи, који желе слободу овога народа (веселост). Но ја велим, поштовани доме, да оно што је Русија на балканском полуострву створила, да то Европа више покварити не може. Кад се коалиција против Русије није могла створити, кад су руске чете под зидинама Цариграда биле, за цело да се више никад неће створити. (Истина! тако је! са левице). Русија на берлинском конгресу није се бојала коалиције, него била је само изненађена држањем Немачке. Није гроф Андраши променуо св. стевански мир, већ кнез Бизмарк. Али једном се и односај међу Русијом и Немачком мора рашчистити, баш погледом на источно питање."

„Они, који бране источну политику грофа Андрашија, веле, да је довољно, што се Русија последњим ратом ослабила, што је тако рећи сатарена, и што за

много година није способна за акцију. Који ово верују, ти не познају Русију. Једна огромна држава од 90 милиона, чије се становништво сваке године са једним милионом умножава, такову државу нису кадре ослабити жртве, што их је принела у последњем рату. Наводи се као заслуга грофа Андрашија, што је предупредио, да се Босна и Херцеговина није сјединила са Србијом и Црном Гором. То да је велика заслуга? Ово сједињење истина осујећено је, али на против томе, пошт. доме, ено у најближем суседству нове бугарске кнежевине, која је два пут и три пут већа него Србија. Данас на балканском полуотоку има три славенске кнежевине, које су упућене једна на другу, и које ће једна другу потпомагати."

„Пошт. доме! Према овом положају на балканском полуострву је ли у интересу Европе, да пречи развитак тих малих држава? Ја мислим да није. Шта више, ја мислим, да је у интересу Европе, да те мале државе подупире. Истина, то Европа не ће никада постићи, да те државе заузму непријатељски положај према Русији, али довољно је, да ове државе хоће да бране своју самосталност и да не ће да се прелију у Русију."

„Но ако није у интересу Европе да спречава развитак тих малих држава, то по мом најдубљем уверењу Угарска, а наиме мађарски народ нема интереса, да се стави у непријатељски положај према тима државама: не лежи опасност за Мађаре од тих држава, већ је опасност на другој страни. Ако Аустрија хоће да тера источну политику у великом размеру, онда за цело пре или после мора се споразумети са Русијом, па ако хоће на истоку да тера славенску политику, онда без сваке сумње, мора се овде ослањати на славенски живаљ, па онда се може догодити, да ће своју унутарњу систему владавине морати променути, да ће

морати заменути дуализам са федерализмом, те да ће морати створити централни орган за царевину, звао се овај рајхсрат, делегација или конгрес, на сваки начин по Мађаре повољно бити неће. Ја верујем, да докле је гроф Андраши министар спољних послова, да се таково што догодити неће, али мени се чини, да је већ положај грофа Андрашија такови, за који вреди она немачка изрека: „er glaubt zu schieben und wird geschoben.“ Ваља само знати, шта значи аустријска политика. Свака друга држава има народну политику. Народну политику има Немачка, има Русија, има Француска, има Италија, али Аустрија нема народне политике, није је имала, не ће је никада имати, и не може је имати. Аустријска политика управља се по околностима. Јесу ли околности повољне за Немце, она тера немачку политику, ако за Мађаре, мађарску, па ако буду повољне по Славене, уверен сам, да се она неће размишљати ни један тренутак, да тера славенску политику, а ваља знати, да је источно питање славенско питање (порицање, кретање, жагор с десна).

„Поштовани доме! За сада истина Аустрија тера протуславенску политику. Читава окупација управљена је против славенског живља. И баш због тога, што за сада — не велим за будућност, — Аустрија тера протуславенску политику и што је читава окупација протуславенска, ја с моје стране не могу одобрити окупацију, па за то не могу ни примити берлински уговор; не за то, што тај уговор не би био правоваљан, већ што видим у предлогу пошт. владе, да је са тим предлогом ставила питање поверења, а ја према садашњој влади поверења имати не могу. (Одобравање с лева, кретање с десна).“

Ову беседу Политову попратили су не само опозициони, него и владини листови са великим признањем. Сви су морали увидити, да је цела истина, да са берлинским уговором источно питање *није решено*. Но највећи утисак како у сабору, тако и у новинарству, учинила је она изрека Политова, да Европа за решење источног питања *нема позитивног* него само *негативног* програма, а тај се састоји у том, да само отисне Русију са Балкана, и да се не брине даље, шта да буде са хришћанским народима балканског полуострва. Оно што је др. Полит говорио против окупације Босне и Херцеговине, наравно да је наишло на живо одобрење мађарске опозиције. Но сви говори против берлинског уговора, нису користили, јер Тисина већина навикнута све жмурећки примати, што влада предложи, примила је и берлински уговор, а код овога уговора није друкчије ни могло бити, пошто је владалац тај уговор ратификовао. Сва расправа око берлинског уговора била је теоретичне природе. Опозиција је ту расправу поглавито на то употребила, да очет неповерење изрази према влади, што у своје доба није знала окупацију предупредити.

На скоро после расправе о берлинском уговору, дође на дневни ред расправа о једном врло важном предмету — од много година најважнијим по немађарске народности. То беше законски предлог о уважању мађарског језика у основне школе.

Од кад је у Мађара завладала мисао, да за „Мађарску“ није довољно државно јединство са мађарским језиком у управи и у судству, већ да сви становници Угарске треба да знају „државни мађарски језик“, те да се тим достигне и „културно јединство“ Мађарске — од то доба и влада угарска и законодавство угар-

ско, у ком Мађари стајаху својом огромном већино
као прави господари, упрегоше све силе и сва сре
ства, да путем законодавства мађаризацију као глава
задатак државе угарске распростру, не обзирући с
на то, да тај поступак вређа милионе и милионе су
грађана Угарске немађареке народности.

Таке природе био је законски предлог о уважањ
мађарског језика у основне школе.

Према тим тежњама мађарским положај немађар
ских народности постајао је све то тежи.

Посланика немађарских народности бивало је и
угарском сабору све то мање. С једне стране велик
пресија владина при изборима, с друге стране безу
спешна борба са неједнаким оружијем, побудило ј
многе људе (као на пр. Алек. Мочоњија и већину Ро
мана) да напусте борбу и да се повуку у пасивност
И тако при маленом, управо незнатном броју народ
носних посланика, Мађари се осећаху на сабору као
неком свом „породичном кругу“ — као што је т
један саксонски посланик и казао.

Но при свем маленом броју народносних посланика
знали су ови ипак и према огромној већини мађарској
пуних осам дана подржати расправу о том закону
за уважање мађарског језика у основне школе.

Био је то узвишени призор. Народносног клуба
већ давно није било, а није било ни разговора ни
договора међу појединим народносним посланицима, па
ипак кад је дан расправе дошао, сви народосни
посланици беху на окупу и сви као да су се
договорили били, беху сложни против тога закон
ског предлога. Саси у највећем броју, за њима Срби
а за Србима Романи — сви стајаху као клисура про
тив огромне мађарске већине у сабору. Но што је
Мађаре највећма изненадило, то је било, што су и
посланици од владине странке, како Саси, тако и

Срби и Романи, говорили противъ тога законског предлога. Они посланици немађарске владине странке, који неимаху одважности, да говоре противъ тога законског предлога — они су бар ћутали. Само један једини посланик, посланик шајкашки др. Стојковић, говорио је за предлог. Срби су црвенили. Један романски посланик рече, да су Романи ипак сретнији од Србаља, јер таковог посланика у њиховој средини нема.

Приликом те расправе говорио је и др. Полит. Беседа му је гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

29. априла 1879.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Када би предложену законску основу са вишег гледишта просудио, морам се сетити оне огромне разлике, која у одношајима западне и источне Европе постоји. Ја сам уверен да такав законски предлог о језику неби могао ни пред какво законодавно тело које државе на западу доћи, јер тамо на западу такав законски предлог или би био немогућан или посве излишан.“

„А та разлика међу одношајима западне и источне Европе састоји се у томе, што је на западу поступак око стварања држава већ од више столећа довршен, дочим на истоку тај поступак или није довршен, или тамо, где се види довршен, противности о нарави државе, на ново и на ново на површину долазе. За то на западу нема питања народности и не може га бити, дочим на истоку не само да постоји питање народности, већ народност сачињава ону стихију, која ствара и преображава државе. Угарска истина својом хиљадугодишњом повесницом дошла је до сталности као ма каква друга европска држава, али погледом

на нарав те државе, противности међу стихијама др
жавним све на ново на површину долазе, и да вем
тих противности, за цело да и овај законски предло
неби пред сабор дошао."

„Нема сумње, поштовани доме, и забадава ов
тајити, ако се у опште таји — овај законски предло
нема просветну, већ политичну циљ. Или боље ре
ћи: овај законски предлог је учињен тобож у инте
ресу мађарске државе. Заиста, овом законском пред
логу, основна, главна мисао је та: да створи средст
вом мађарског језика државну асимилацију, др
жавно преливање и претапање свију народности у јед
ну мађарску народност."

„Ал ваља да смо на чисто са нарави и са грани
цама државне асимилације. Истина, асимилација игра
велику улогу у стварању држава. У средњем веку
збивале се такове асимилације оружијем, освојењем
ал у новијем веку, та асимилација могућа је само на
културном пољу, средством освојења, које цивили
зација чини. Законодавним или административним
путем неда се она постићи и где нема услова за ту
асимилацију, ту се она неда декретирати."

„На западу Европе створила је асимилација велике
народе, народне државе. Ал у поступку тога
преображаја, често освојачи претопише се у освојене
народе. Тако Франки у романско-галску народност,
Лонгобарди у талијанску, Нормани у енглеско-саску
народност, шта више, Бугари тако се претопише у
Словене, да им народности ни трага нема, и да је са-
мо име бугарско остало. У Угарској је тај развитак
сасвим други био. Мађари нити су се могли прето-
пити у Словаке, нити су могли Словаке да помађаре.
Ово за цело да није било ни из добре ни из зле на-
мере, већ услед граница, које је сама природа ставила
асимилацији у Угарској. А те запреке, што су их Мађари

у Угарској нашли у обзиру Словена, нашли су их и Немци, нашли су их Татари према Русима, Турци према свима хришћанским племенима."

„По томе развитак државни био је други на истоку, а други на западу. И баш због тога, што је на западу тај развитак друкчији био, за то се развио и појам „нације" друкчије на западу него на истоку. На западу „нација", народ, не значи племенско сродство, већ држављанство, а то је због тога, што се на западу народност са државом подудара. Напротив на истоку, и то почињући још од Немачке, од Рајне па до Цариграда, појам „нације" и „народа" не значи држављанско, већ племенско сродство. Немачки народ „deutsche Nation", „deutsche Nationalität" значи племенску заједницу према Французима и другим народима, дочим држављанство може да је аустријско, пруско, баварско итд."

„У угарском 44. зак. чл. од г. 1868. у тако званом народносном закону, налазе се обадва појма, и западни и источни, јер је тамо говор о „нацији", о „народу" и о „народностима". Ал ово не може да поднесе знанствену критику, јер тамо, где има јединственог народа, тамо нема народности, а где има народности, ту не може бити јединственог народа. (Кретање.) Или ви мислите можда, да је „нација" (nemzet) у Угарској то што је у Француској? Онда наравно можете имати право, да изводите из тога конзеквенције државне асимилације, ал онда и баш онда не би требало да ступате са таким законским предлогом пред свет. Да се има учити француски језик у основним школама, за ово није нуждан посебан закон у Француској. Но мени се ипак чини, да су одношаји у Француској мало друкчији него у Угарској, а особито да је саразмер француске народности тамо друкчији. Управо са овим законским предлогом ви признајете, да је тај одношај

друкчији, јер да није друкчији, вами не би требало таковог законског предлога.“

„Но и на западу има држава, где племенско претапање није се могло извести, ал где је ипак државно јединство изведено. И баш због тога, што је та асимилација изведена, и у тим државама, народност не значи племенско сродство, већ држављанство. Белгијске, швајцарске и североамериканске народности у право нема, јер такових народности и племена нема. Ипак у овим државама држављани себе осећају у таковој заједници, као да су сродног племена. Али у тим државама државна власт јако се чува да повреди ма и најмањим начином коју народност, јер тамо и у државној власти, и у појединих држављана влада то уверење, да кад би се повредила која народност, да би се тиме повредио и државни интерес. Белгијска конституција у §. 23. изриче, да је употреба језика који се говоре у Белгији, сваком на вољу остављена. Када су год. 1856. Фламанци подигли извесне тегобе у обзиру њиховог језика и народности, државна власт није ни један часак оклевала, да те тегобе не испита, и да им лека нађе. Краљевским декретом од 27. јуније 1856. буде установљена једна посебна комисија фламанска, и баш у тој комисији показали су се Валонци као они, који са највећом љубављу на сусрет иђаху својој браћи фламанској. Влада белгијска набавила је себи огромну количину података ради фламанског језика обзиром на политичку управу, на правосуђе, чак је тако далеко ишла, да је из различитих архива покупила податке, да види, како је био употребљаван фламански језик за време холандске владавине. Белгијска влада дала је налог својим дипломатским агентима, да поднесу извештај о употреби језика у државама, где има више народности. Осим тога биле су позване поједине знамените особе у Белгији, да дају

своје мњење о читавој ствари фламанских сугрђана. Тако је о томе био питан и велики патриота белгијски барон Девријер. Ово није био Фламанац него Валонац. Па шта је одговорио? Рекао је: Фламанско племе у нашој отаџбини таква је стихија, коју нам неговати, очувати ваља. Ми са француским језиком и са француском књижевношћу не можемо свуда продрети; ако хоћемо, да просвету ширимо међу наше средње и сељачке сталеже, то нам ваља фламански језик и фламанску књижевност неговати. Не могу ово тако лепо да изразим мађарски, за то ћу бити слободан, да ово неколико редака француски прочитам (чита): „Il est de la plus haute utilité de conserver à notre Flandre tous les traits qui caracterisent sa physionomie historique. Loin de rompre avec aucune tradition, nous devons conserver intacts tous éléments de nationalité qui nous sont propres et qui ont contribué à nous donner une individualité.“ Дакле каже да је фламандска народност дала индивидуалност Белгији. Питам ја, поштовани доме, да ли и народности у Угарској нису дале нашој отаџбини индивидуалност? Надаље вели: „la langue flamande est un de ces élements. Cultivons-la donc comme un lien puissant qui nous attache au passé et comme un instrument de civilisation dans nos classes laborieuses.“ Фламанска комисија после две године извршила је свој задатак, и ствар фламанска дошла је пред заступничку комору 17. децембра 1858. године. Влада је пред сабором на основу најподробнијих података доказала равноправност фламанског и француског језика, и то у свима појединостима. Тако је н. пр. доказала, да ученици фламански на препарандији у Лијеру нису обвезани учити француски језик. И то бива, господо, у Белгији, где стоји француски језик са својом хиљадугодишњом културом према много сиромашнијем фламанском језику. Како смо ми далеко од тога у Угар-

скоj, и како изгледа према томе овај законски предлог, који силом намеће мађарски језик у основним школама? Но ако у Белгији и према томе, што влада штити фламански језик, ипак француски језик, и француска књижавност имају надмоћије, то није ово последица каквих присилних средстава, већ је последица надмоћија француске културе. А ја велим, ако мађарски народ има ова условља, ако мађарски језик има ту културну снагу, онда за његово распрострањење није нуждан никакав закон."

„На што присилна средства? На што духове узбуђивати? На што страсти распаљивати?"

„То не могаше бити намера оних државника, који г. 1867, кад склопише поравање с Аустријом, хтедоше уједно мир, и споразумљење с народностима у Угарској. Тим државницима било је још у свежој памети колико је несреће, колико невоље проузроковала у нашој отаџбини страст и мржња међу народностима! У школском закону од г. 1868. нема ни трага о оном, што је у овом законском предлогу, па ипак је онај закон створио онај муж, кога успомену ми сви дубоко поштујемо. У школском закону од г. 1868. изречено је свечано начело, да у основним школама ученик има се учити на матерњем језику и само на матерњем. Па и оно опредељење о препарандијама са свим је друго него у овом законском предлогу. Истина да се има у препарандијама учити мађ. језик, али знање мађарског језика није услов, да ко год постане учитељем, а још мање садржава то, да државни школски надзорник има пресудити, да ли је ко год способан за учитеља својим знањем мађарског језика."

„Поштовани доме! Има ли тај читав законски предлог, не ћу да кажем, цели, него и смисла са педагошког гледишта? Опште је признато начело у педагогији, да основне школе нису за то, да се у њима јези-

ци уче, већ основна знања, нужна за живот. Ако дете осим свог матерњег језика мора да учи још и туђ језик, то само може бити на штету елементарног знања. Кад је овај законски предлог у новинама изашао, један стручан лист у Бечу: „Neue pedagogische Blätter“ донесоше уништавајућу критику о том законском предлогу. Критика је врло жестока и за то ћу само крај те критике прочитати: „Schliesslich aber gebietet auch der pädagogische Standpunkt, dass man unter allen Umständen die Schulen gegen das Hereinspielen politischer Pläne vertheidige. Die Schule steht im Dienste allgemeiner Menschenbildung und die Sprache, in der das Kind aufwächst, in die es von Haus an seine Gedanken legt, diese Sprache allein ist das Medium mittelst dessen der Erzieher seine Aufgabe voll und ganz zu lösen vermag. Eine aufgepfropfte Fremdsprache beeinträchtigt das pädagogische Prinzip der Entwickelungsfreiheit und damit die Bildung.“ Али ја даље идем, па кажем, кад учење мађарског језика и не би било скопчано са штетом у обзиру елементарног знања, и кад би баш могло дете друге народности научити мађарски језик, што ја врло сумњам, би ли имало то каквог успеха? Та дете кад остави школу, па се стане занимати својом сељачком радњом, својим ратарством, с киме да говори мађарски у словачким, румунским, српским и саским крајевима? Ваљада не ћемо тамо на пољима и ливадама стављати мађарског учитеља, да иде за сељацима, да с њима говори мађарски! (Кретање, немир).

„Но ја велим, тамо, где има заиста какве потребе за мађарски језик, тамо су народности својевољно без икаквог приморавања увели учење мађарског језика у својим вероисповедним школама. Тако ја знам, да се учи мађарски језик у српским гимназијама, у средњим школама, у варошким како мушким, тако и женским школама, шта више, и у неким сеоским шко-

лама, где су Срби са Мађарима помешани. У српско препарандији у Сомбору учи се већ давно мађарск језик и ми једва да имамо кога млађег учитеља, кој не би знао мађарски. На што дакле присилна средств где оно бива, што по нарави бити може, а на што уво дити оно, што нема ни цели ни смисла. Па ја још т то питам, да ли се са тим законским предлогом в пређа верозаконска автономија, која је тако важна п Угарску? Помислите, где би била данас мађарска на родност, да реформати нису сачували своју автономиј у вероисповедним школама."

„Но каже се, да тај законски предлог има поли тичну цел: цел државне асимилације. Ал ово је прав сањарија, кад за то условља нема. Па кад при свем томе ви ипак хоћете то да покушате извести, то онд од читаве ствари не правите културно питање, н питање силе. У Аустрији, где су одношаји сличн и где би Немци имали силу у рукама, где су Немц шта више у повољнијем положају својом великом не мачком културом, и где је саразмер бројева у обзиру немачке народности повољнији него Мађара у Угар ској — Немци ипак не праве из германизације питање силе. У Галицији употреба пољског језика готово је искључива, у Ческој спроведен је паритет међу ческим и немачким језиком, па и у оним провинцијама, које немају хисторично државо-правног основа за своју народност, као н. пр. Ческа већ као Штајерска, Крањ ска, Истрија, па и ту је ипак равноправност језика бар у основним школама спроведена."

„Питања силе могу да ставе само велике државе и велики народи. Немачка може да стави питање силе у обзиру Елсаса. Русија у обзиру Пољске, ал мањи народи и мање државе, кад стављају питања силе, онда међу на коцку свој опстанак. Жалостан пример у том обзиру даје Пољска. Пољска је негда била јака

држава. Ал њену јачину нису сачињавали само Пољаци, већ и Малоруси и Козаци. Несрећа Пољске започела је, кад су Пољаци хтели да покатоличе, да начине Пољацима Малорусе и Козаке, а пропаст Пољске започела је, кад су Пољаци стали гонити дисиденте. Данас живе још Козаци, али Пољске више нема. (Кретање).“

„Угарска има своју хиљадугодишњу повесницу, и ми сви ту стару Хунгарију волимо. Ал ону Мађарску, коју ви хоћете да створите, тој једва да има нешто преко 40 година, па и у том кратком времену, та је Мађарска била већ једаред у великој опасности.“

„Срећом да народи Угарске имају више патриотизма и братске љубави, него гдекоји државници, који из шовинизма хоће да граде патриотизам. Катастрофа Сегедина доказала је братско понашање Срба према Мађарима, баш у оним крајевима, где је поступак владин пре 2—3 годтие тако безобзиран био, да се неда ни описати.“

„Ја се надам и уверен сам, да ће народи Угарске несрећан експеримент тим законским предлогом сретно преживити.“

„И пошто овај законски предлог греши против повеснице Угарске, греши против братске љубави народа Угарске, јер је тај законски предлог кадар успалити племенске страсти и племенску мржњу — то га ја сматрам као најнесретнији експеримент, па за то не само да не примам тај законски предлог, него га најодлучније одбацујем. (Кретање. Живо одобравање од стране народносних посланика).“

Ову беседу Политову напао је врло жестоко министар-председник Тиса, а и министар просвете Тре-

фор гледао је да ју омаловажи, ал су обојица врл добру реплику добили у изврсној беседи др. Ник Мексимовића. Од Срба у тој знаменитој расправи го вораху: Миша Сабовљевић дуго и изврсно, Антоније Хаџић, новосадски посланик, и Милош Димитријевић Овога последњег беседа је Мађаре врло болела, јер је Димитријевић посланик владине странке од много и много година.

Наравно да је законски предлог о увођењу мађар ског језика у основне школе према огромној већини мађарској био огромном већином примљен. Но рас права се продужи у горњој кући. Романске владик како православни (на челу им митрополит Миро Роман) тако и унијатски говораху жестоко проти тога законског предлога.

Од српских владика не дође баш ни један за ту расправу на сабор. Тек после расправе дао је пок. патријарх Ивачковић у име епископата неку изјаву на цара и на владу угарску.

Та расправа у оба дома сабора, може се рећи да је била најзнаменитија све од доба г. 1868 кад се оно доносио закон о тобожњој „равноправности народности“, против кога су се и онда народносни посланици (тада још у већем броју) тако жестоко борили.

Ако је већ при адресној дебати у почетку саборске периоде г. 1878. окупација Босне и Херцеговине била предметом жестоких расправа на угарском сабору, ако се та расправа поновила приликом законског предлога за узакоњење берлинског уговора — то је неизвестни положај Босне и Херцеговине опет и опет изазивао расправу на угарском сабору, јер Босна и Херцеговина истина не припадаху Аустро-Угарској, али монархија ипак с тима покрајинама управљаше, те чим је требало

какав трошак за Босну и Херцеговину одобрити, или чим се хтело Босну и Херцеговину у државно-економску свезу довести са обема половинама царевине, или у опште кад је била реч о администрацији Босне и Херцеговине, морала се оба парламента монархије тим покрајинама забављати.

Такова једна расправа о царинском савезу Босне и Херцеговине са монархијом, била је и месеца новембра г. 1879.

И ову је прилику употребио др. Полит, да своје назоре изјави о администрацији Босне и Херцеговине, те се поглавито бавио црквеним и аграрним (земљиштним) питањем у Босни и Херцеговини.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

10. новембра 1879.

(По стенографији).

„Поштовани доме! Ретко да је расправљан у овом дому законски предлог, који би тако кратак био, а који би ипак имао тако велики замашај, као овај законски предлог, који се тиче управе Босне и Херцеговине. Мени се чини, као да тај законски предлог означује неку обртну тачку у једној читавој системи, која се недостатном показала за спољну акциону снагу монархије. Толико је извесно, поштовани доме, да се овај законски предлог неда сместити у оквир устава нит једне, нит друге половине царевине. Ма како окретали и обртали ствар са обадва парламента и са делегацијама, формулу ту нећемо никада пронаћи, како ваља поступити у тој босанској ствари.“

„Једно само увиђамо из те босанске ствари, да источно питање има велика уплива на наше унутарње ствари, на унутарњу систему владавине ове монархије. Ово из вида губе они у Европи, који би хтели

*

да нашој монархији намену неку велику улогу на истоку. Тако је недавно један енглески државник такву улогу наменуо Аустро-Угарској. Ал ја држим оправдано оно јавно мнење у нашој земљи, које се одлучно противи тој великој мисији наше монархије на истоку, и то из разлога, што би такова мисија од врло кобних посљедица могла бити. Већ та околност, што и са овом босанском ствари не знамо како да поступамо, доказ је томе, да строј наше монархије, бар садашњи строј није те природе, да би могао подносити какову велику мисију на истоку. Такова велика мисија наше монархије на истоку на сваки начин претпостављала би строј оних држава, где у обзиру спољње акције противности не постоје. У босанској ствари пак већ из почетка показале се највеће противности, а такове и сад постоје. Да она узвишена воља, која је носилац јединства монархије, те противности хоће да изједначи, о томе не може бити сумње. Ја не могу приписати случају, да се законски предлог о Босни и Херцеговини са потоветним садржајем предлаже обадвема парламентима монархије баш у оном времену, кад се у другој половини монархије велике промене приправљају. Ја не могу приписати случају, да Чеси пошто су 10 година пасивну политику терали, — да наједаред у рајхсрат уђу. Ја колико славенске тежње Чеха познајем, држим да они и сад у рајхсрат ушли неби, да не рачунају на ону велику промену, која се у другој половини церевине приправља, да не рачунају да ће мало по мало славенски живаљ у овој монархији на површину доћи. Замашај овог законског предлога баш у том лежи, што ствара нешто ново, које се неда свести у оквир делокруга обојих парламената и делегација."

„Сада јасно постаје, да окупација Босне и Херцеговине није тако проста ствар. Није то само завр-

шетак једног ратног похода, нит је то само заузимање двеју провинција, него је то нешто више.“

„Берлински уговор није Аустро-Угарској поверио само окупацију Босне и Херцеговине, већ и администрацију. Поверио јој је, да у тим запуштеним провинцијама учини реда, да створи европске, цивилизоване одношаје. Је ли Аустро-Угарска одговорила тој задаћи? Је ли испунила берлински мандат у том правцу? Ја се усуђујем најодлучније тврдити, да Аустро-Угарска тој задаћи, до сад бар, ни најмање одговорила није.“

„Ја не држим, поштовани доме, да се цивилизација баш тиме почиње кад се овај или онај друм начини, или кад се каква мала жељезничка пруга сагради. Већ ја држим да је прешније за цивилизацију, да се најглавнији одношаји човека и грађана: одношај верозакона и одношај својине уреде. Но у том обзиру оставила је Аустро-Угарска да влада онај потпуни каос као што је и под Турцима владао.“

„Аустро-Угарска кад се већ једном одлучила да поседне Босну и Херцеговину, ваљала је да буде сама собом на чисто, да ли ће бити у стању да реши она два најважнија питања, која ако се не реше, о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може. А то су два питања: питање источне православне цркве, и велеважно аграрно, земљиштно питање. Обадва ова питања оставила је Аустро-Угарска нерешена, а нема ни изгледа да ће приступити њиховом решењу. Како је пак могуће без тога испунити берлински мандат, т. ј. у Босни и Херцеговини створити уређене, цивилизоване одношаје, то је мени непојмљиво.“

„Таки из почетка окупације учињена је велика, огромна погрешка. Погрешка се у том састојала, што се читава окупациона политика ослањала на малу ма-

њину становништва, место да се наслањала на велику већину становништва: наслањала се на мали католички живаљ место на велики православни живаљ."

„Та је погрешка тако далеко ишла, да се било заузело непријатељско становиште против православних у Босни и Херцеговини, и то у такој мери, да се истима и народно српско име порицало. Ово се истина у нечем поправило кад је кнез виртембершки управу примио. Но за то ипак одношаји још ни данас нису такови као што би требали да су према великој већини становништва."

„Што се тиче уређења источно православне цркве у Босни и Херцеговини, то Аустро-Угарска баш ништа учинила није."

„Позната је ствар, да је тамошњи православни народ много страдао од грчких фанариотских владика, те да се надао да ће се њих једаред опростити. Ови грчки епископи, из цариградског фанара, добивали су своје епархије средством симоније од грчког патријарха цариградског, те онда, да се одштете, народ су сисали и гулили тако, да су народу као и Турци додијали. Надало се, да кад једном Аустро-Угарска поседне Босну и Херцеговину, да ће знати употребити средство, које је имала у рукама да тамошњи православни народ к себи привеже, а то је средство била патријаршија српска у Карловцима. Позната је ствар, да је српски патријарх у Карловцима насљедник српског патријархата пећког, који је имао црквену јурисдикцију над Босном и Херцеговином, све дотле, док цариградски патријарх ту јурисдикцију није узурповао. Било је дакле наравно мислити, да ће Аустро-Угарска чим поседне Босну и Херцеговину успоставити јурисдикцију патријарха српског у Карловцима над Босном и Херцеговином."

„Патријарх српски са српским епископатом упра-

вио је споменицу у ствари источне цркве у Босни и Херцеговини, на угарску владу, наиме на г. министра председника. Но заједничка влада није за целисходно нашла у ствари источне цркве икакву промену учинити. Међу тим се ситуација битно променула. Гроф Андраши нашао је за добро суверенитет Порте над Босном и Херцеговином признати. Тиме је јуриздикција цариградског патријарха над Босном и Херцеговином на ново оживила. Ово је опет и неку другу посљедицу имало. Један од митрополита цариградске патријаршије јесте и српски митрополит београдски. Премда је источна црква у Србији автокефална т. ј. посве независна, то ипак у некој духовној свези стоји са патријархатом цариградским."

„У последње време била је вест распростртa, да се српски посланик у Цариграду ставио у споразумљење са цариградским патријархом и турском владом, да се допусти српском митрополиту у Београду, који би титулу српског патријарха узео, да своју јуриздикцију над Босном и Херцеговином распростре. Ја не знам како би се то питање — у колко се та вест обистини — решило, и би ли ово Аустро-Угарска допустила — али толико знам, да је источна црква по садањем стању у Босни и Херцеговини без икакве духовне главе. Како ће то и на даље тако моћи трајати — то не знам. Ја бар себи администрацију у Босни и Херцеговини не могу представити, кад огромна већина становништва нема својих организованих црквених општина, нема својих епархијских власти, својих консисторија, у опште нема никакве црквене управе. У том обзиру дакле, у колко и црквена администрација спада у ону администрацију, коју берлински уговор захтева да би се ред учинио и европски, цивилизовани односаји у Босни и Херцеговини створили — Аустро-Угарска до сада мандату берлинског уговора задоста учинила није."

„Друго велеважно питање, које би се имало за Босну и Херцеговину решити, и које ако се не реши о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може — питање је аграрно, земљиштно.“

„Сви они, који су пажљиво пратили различне покрете у Турској, знаће, да сви ти покрети мање више имају побуде материјалне природе. Сви ти покрети из прва су аграрне природе и тек после добију политичан значај, изврну се у устанке политичне природе. А не може се рећи, да сви ти устанци нису оправдани, јер оно што је цел тих покрета, то је земљорадни, сељачки сталеж у западној Европи већ давно постигао. Повесница новије цивилизације уједно је и повестница ослобођења сељачког сталежа од подаништва властелинскога. Знаменити немачки писац Сугенхајм има ту велику заслугу, што је повестницу тога дела цивилизације први написао у својој гласовитој књизи: „Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa.“

„Али аграрни одношаји у Босни и Херцеговини, посве су непознати у Европи, јер су тако изванредни, да им примера у Европи било није, док је постојао одношај властела и поданика. И самом грофу Андрашију су ти одношаји непознати били, кад је писао познату реформну ноту, јер да је те одношаје познавао, он би ту ноту друкчије написао.“

„Грофу Андрашију као мађарском племићу, лебдили су пред очима негдашњи одношаји сељачких поданика у Угарској према својој властели. Али ови су одношаји у Босни и Херцеговини сасвим други. У Угарској народност и вероисповест нису чинили разлику за одношај међу поданицима и властелом. Било је и властеле и поданика Мађара, било је католика, калвина и православних — разлике у том обзиру било

није. У Турској извршивање властелинске области и уживање властелинског добра, било је условљено од вероисповести, од мухамедове вере.“

„И турски државни строј познавао је феудалну систему, познавао је донације. Султан као највиши господар делио је земље, што су Турци од „неверника“ освојили, међу „витезове“, међу „витешке сабље“ — „килице“. Но у Босни и Херцеговини развио се тај одношај на посебан начин. У Босни и Херцеговини нађоше Турци већ устројену властелу хришћанску и у ову недираше што им се ово опасно чињаше, већ само присилише властелу да пређе на мухамедову веру, ако хоће да задржи своја добра. Многа властела босанска остави своје добро и прибеже у Угарску, само да не прими мухамедову веру. Неких потомака те властеле има и у нашој горњој кући. Но највећи део властеле босанке прими веру мухамедову и тиме спасе своја добра. У одношају хришћанских сељака тиме није учињена велика промена јер сељаци даваше свој десетак и неке друге мање дације својој властели као и пре.“

„Велика промена у аграрним одношајима у Босни и Херцеговини наступила је тек у оно доба, кад су велики ратови са Угарском престали. По турској феудалној системи било је две врсте донација. Велика донација средством султанског берата, која дароваше велико добро, сијамет, и мала донација, средством писма везира босанског, тако зване: буjурулдије, која дароваше мало добро испод 500 јутара земље и зваше се тимар. И у Угарској некад палатинална донација није смела имати више од 32 сеоске сесије. Мале те донације, ти тимари множили су се јако у Босни и Херцеговини кад је многа стара властела босанска у ратовима са Угарском изгинула. Но док су ти ратови са Угарском трајали, ти мали спахије могли

су лако живити, јер су се из Угарске свагда са богатим пљеном снабдевали. Ал кад ратови са Угарском престадоше, тада ти мали спахије стадоше сиромашити. Но као Турци, они се знадоше помоћи. Они се нису устручавали да насилно поступе против сиротиње раје. Оружаном силом они претворише сељачке поданике, који у старом одношају према спахији стајаше — у закупнике, те себе ставише у посед сељачке земље. Ово европски цивилизован човек неби могао појмити. Али насиље у Босни и Херцеговини сасвим је обична ствар. Један Француз, који је у половини овога века у Босни био, овако описује то стање: En Bosnie rien n'est défini, rien n'est assuré, ni le droit, ni le fait, ni le titre du premier occupant, ni les choses, ni les personnes. Tel est aujourd'hui paisible posseseur d'un champ, survient un voisin mieux armé et tout change. Дакле каже: „У Босни ништа није опредељено, ништа није осигурано, ни право, ни правни наслов, ни ствари, ни особе. Данас нека је когод мирни поседник каковог земљишта, дође сусед боље оружан и читав одношај се промене.“ Усљед насилничког поступка Турака развио се врло чудноват одношај. На једној и истој земљи бивало је два господара: један, стари спахија, који је вукао свој десетак као неко стварно право, те га се није тицало ко је на земљи, и нови господар: Читлук Сахибија, према коме је хришћански сељак стајао у одношају закупника, те му је по разним местима и пределима давао где деветину, где осмину, седмину, шестину, али ретко трећину. Још у почетку овога столећа бивало је земаља у Босни и Херцеговини, које имаше само спахију, но од 50 година нема више таквих земаља: већ су све читлуци. Год. 1849. Порта установи да се десетак као државни порез узима и одштети спахије. И ово је имало

рђаве последице за рају, јер се тај десетак давао под закуп у Цариграду, а велики закупници опет даваше га подзакупницима, који кињише и гулише рају. Што се тиче односаја међу рајом и читлук-сахибијом, то га је Порта нетакнута оставила. Знаменито је, да кад се Србија од Турака ослободила, да је Порта старе спахије одштетила, ал да читлук-сахибије никакве отштете добили нису тако, да су ти бегови и аге јако осиромашили, а бивша раја остала је у поседу земље, што ју је имала. Кад је Омер-паша г. 1849. угушио устанак бегова у Босни, хтео је нешто реда учинити у аграрном питању, а хтео је и бегове за себе задобити. По валији Тахир паши, издао је неку наредбу у обзиру земљиштних односаја у Босни и Херцеговини. Исту наредбу је аустријска влада у Босни и Херцеговини на ново обнародовала. По тој наредби Тахир паше имају сељаци свуда беговима једнако давати трећину, ал напротив бегови немају права искати роботу, беглук. Бегови наравно драговољно приме трећину — јер такова није била свуда уобичајена — ал кад оде Омер-паша, на ново стану терати рају на беглук. Год. 1858. букне устанак у Босни и раја пошље једну депутацију у Беч да код турског посланика преда тужбу на султана против бегова. Ја сам тада као правник у Бечу послужио тој босанској депутацији као тумач код тадањег турског посланика кнеза Калимакија. Могу казати, да је тада аустријска влада жалбу раје подупирала и да је интернунциус, посланик аустријски у Цариграду у том обзиру у нечем интервеновао. Усљед те жалбе на султана, издала је Порта наредбу, да се међу рајом и беговима у смислу Тахир-пашине наредбе имају чинити писмени закупнички уговори и да бегови не смеју рају по њиховом ћефу са земље кренути. Но и ову наредбу бегови држали нису, те су се устанци у Босни и Херцеговини час овде час онде

повторавали, док један такав устанак није изазвао велику источну кризу и последњи велики источни рат."

„Из овога свега, што сам казао, произлази, да је хришћански сељачки сталеж у Босни и Херцеговини у историји остале Европе безпримерном узурпацијом изгнат из својине свога земљишта. Шта би следовало у Угарској, да су пређашње спахије сељаке претворили у закупнике или контрактуалисте, те им сељачке сесије одузели? — Следовало би оно што и у Босни и Херцеговини, било би устанка. (Тако је! са левице)."

„Аустро-Угарска, кад је посела Босну и Херцеговину, у аграрном питању баш ништа учинила није. Оставила је да влада потпуно оно стање као и под Турцима. Ово је највећма ожалостило рају. У том обзиру Аустро-Угарска мандат берлински испунила није, јер није регулисала онај одношај, без којега европска администрација у Босни и Херцеговини бити не може. Ја ћу признати, да је врло тешко аграрно питање у Босни и Херцеговини решити. Истина да су хришћански поданици нечувеном узурпацијом лишени њихових селиштних земаља, али од доба узурпације, њино је земљиште купом и другим правним пословима у друге и треће руке прешло. У том обзиру гледиште хришћанских сељака, да им се земљиште, које обрађују, безусловно преда, не може обстојати. Но с друге стране и гледиште бегова, да су они властници тих земљишта као и у друге приватне својине, и то не стоји, јер ма да су они хришћанске сељаке само као закупнике сматрали, ипак је тај одношај носио више природу односаја сељачког подаништва, него чисто закупничког, већ и по томе, што је и бег имао известне обвезе према сељацима и што није смео одстранити сељака са земље, без важних узрока. По том не стоји, да државна власт у аграр-

ном питању у Босни ништа чинити не може. На против Аустро-Угарска мораће на сваки начин то питање решити. Јер ако то питање не реши, не само да о каквој администрацији у Босни и Херцеговини ни говора бити не може — како да буде о администрацији говора кад нема слободних сеоских општина? — него је опасност да ће се покрети и устанци све једнако повторавати као и под Турцима. Дакле да Аустро-Угарска и по берлинском мандату и иначе то питање решити мора — о том сумње бити не може. Но има ли начина да се то питање реши?"

„Кад се Аустро-Угарска приправљала да уђе у Босну и кад није већ могло бити сумње, да ће аустроугарска војска посести Босну и Херцеговину, бегови да би хришћане задобили за себе, те их на отпор против Аустро-Угарској побудили, предложили су у Сарајеву неки начин измирења са рајом. А тај начин састојао би се у том: да једна трећина земљишта буде безусловно оних сељака, који је обрађују, једна трећина да остане безусловно беговима, а за једну трећину да добију бегови одштету, но донде док ову одштету не добију да раја од те земље даје трећину. Хришћани на то пристали нису, јер су се надали, да ће више добити кад дођу Аустријанци у земљу. У том наравно да су се јако преварили, јер је Аустрија све по старом оставила."

„Да Аустро-Утарска мора пронаћи овај или слични начин за решење аграрног питања у Босни и Херцеговини — ако у опште и даље те провинције држати и администрирати жели — о том не може сумње бити. И за тај случај долази пред нас, баш на основу овог законског предлога, који говори о инвестицијама и изванредним издатцима — велико питање растерећења земљишног у Босни и Херцеговини. (Веселост и порицање с десна, живо одобравање с леве

стране), јер да ове провинције неће моћи растеретне квоте сносити, бар у први мах, то је врло јасна ствар."

„По томе ће питање односаја Босне и Херцеговине према нашој монархији све то већма на наш унутарњи строј упливисати, прво зато, што ће тај односај свагда од нас финанцијалне жртве захтевати, и друго, што ћемо према данашњем строју монархије свагда тражити формулу за поступак у босанској ствари."

„Ја сам свагда био противник окупацији Босне и Херцеговине од стране наше монархије, а био сам противник не само са српског већ би морао бити противник и са чисто мађарског гледишта. (Чујмо, чујмо!) Ја имам најдубље убеђење, да европски исток ваља оставити тамошњим народима и да наша монархија не може имати користи отуда, што би даље на исток полазила, јер би тиме само у веће заплете дошла. Са српског гледишта Босна и Херцеговина имала би припасти Србији и Црној Гори, ал наравно ово питање неће Срби него моћнији фактори решити. Ал ако би Аустро-Угарска Босну и Херцеговину сасвим монархији придружила и даље на исток пошла, то положај српскога народа неби могао бити тако лош као положај мађарског народа. Аустро-Угарска, ако хоће да води велику источну политику и ако хоће да чини велике анексије на истоку — не може то чинити а да садањи строј монархије према положају на истоку у нечем не промене. У тако преустројеној аустријској монархији, где би славенски живаљ на површину дошао, и српском народу неби могло лоше ићи, ал положај мађарског народа на сваки начин био би компромитован. (Одобравање с леве стране.)"

„Ја поштовани доме, сматрам окупацију Босне и Херцеговине као чин, као факт. Каква ће бити судба тих земаља, камо ће оне припасти — то ја не знам.

Ал већ сада ми је доста јасна ствар, да ово питање неће ни Срби ни Мађари решити, већ моћнији фактори. Но сматрајући окупацију као факт, ја бих овај законски предлог о управи Босне и Херцеговине примио, кад бих имао гаранцију, јемство, да ће наша монархија тамошњем народу користити, да ће у смислу берлинског уговора створити у Босни и Херцеговини уређене европске одношаје. Ал ја те гаранције немам, јер Аустро-Угарска досад ништа и баш ништа учинила није, него је све онако оставила као и под Турцима. И пошто ја те гаранције немам, то са вишег гледишта о читавом источном питању морам остати при моме становишту као противник окупације, и са тога гледишта ја овај законски предлог као подлогу специјалне расправе примити не могу. (Живо одобравање с леве стране.)“

Оно што је др. Полит у тој беседи о аграрном питању разложио, то су све новине, изјављујући се о тој беседи Политовој са признањем, казале, да је ово за читав сабор било сасвим нешто ново. И заиста, при тој беседи са највећим интересом слушао је сабор разлагања и сравњивања са негдашњим аграрним одношајима у Угарској.

Но док је др. Полит у истој беседи разлагао црквено питање у Босни и Херцеговини и одношај српскога патријархата према српским земљама, приправљала се велика промена у српској јерархији, — промена, која је овострани српски народ у живац дирнула.

XV.

Наше народно-црквене ствари. — Народно-црквени сабор у Карловцима г. 1879. — Његово становиште. — Беседа о том дра Мих. Полит-Десанчића дана 19. септембра 1879. — Радња сабора. — Одгода истога. — Промена у нашој јерархији. — Пензионоване патријарха Ивачковића и именоване Анђелића за администратора. — Изјава чланова сабора и саборског одбора против именована. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића дана 13. априла 1880 приликом просветнога бдења о именованју администратора. — Хрватске ствари. — Нова финанцијална нагода. — Положај хрватских посланика на угарском сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 8. новембра 1880 о односају Хрватске према Угарској. — Крај саборској периоди.

После оне велике борбе, што ју је овострани српски народ иза смрти патријарха Машпревића за време администраторства владике Грујића, за своју народно-црквену автономију водио и иза онога компромиса са владом, коме је плод било ново устројство саборско и избор патријарха Прокопија Ивачковића — мислио је српски народ, да ће моћи једном на основу санкционисаног саборског устројства, своју народно-црквену автономију развити и утврдити. Потиштен са политичног поља, мислио је српски народ, да ће се бар у цркви и у школи моћи слободније кретати и да бар на црквено-просветном пољу угарска влада неће развитку народа српског запреке стављати.

Али с једне стране тежња за мађаризацијом није допуштала, да се народност српска ма и на црквено-народном пољу креши, с друге стране пак наша јерархија, која се никако није могла опријатељити са нашим автономним установама већ је све тежила за старом превласти епископата, те се ради тога са свим бацила у наручје мађарске владе — те околности почињише, да српски народ није могао доћи до сталног уређења својих црквених и просветних ствари.

После избора патријарха Ивачковића у г. 1874. протекло је низ година, а српски народ није могао никако да дође до свога народно-црквеног сабора, да своје црквене и просветне ствари уреди. Влада се изговарала на заплете на истоку. Истина да је г. 1875 букнуо херцеговачки устанак, а у години 1876 био је српско-турски рат, у г. 1877 и г. 1878 пак велики руско-турски рат, за тим опет окупација Босне и Херговине. Но источни заплети неби били ништа сметали радњи народно-црквенога сабора, као што нису сметали мирној радњи саборског одбора, јер народно-црквени српски сабор неби имао никаква посла са политиком.

На послетку кад су источни заплети са свим престали, и кад је српски народ све то живље искао сазив сабора, влада није имала куда, те је усљед представке саборског одбора допустила сазив сабора, који се месеца септембра 1879 у Карловцима састао.

После горких искуства, које је српски народ за последњих година учинио, сви чланови сабора сагласише се у томе, да треба најпомирљивији тон узети како према влади тако и према нашој јерархији, но уједно се сагласише у том, да поред помирљивог тона ваља јасно и разговетно означити становиште наше автономије и према влади и према јерархији: да влади ваља казати да автономија са политиком нема никаква

посла и по томе да владино неповерење није оправдано, с друге стране пак да наша автономија није непријатељ нашој јерархији, већ да ова ваља заједнички да ради о напретку нашега народа на црквеном и просветном пољу.

То је било од прилике становиште сабора и то становиште означио је др. Полит у договору са својим пријатељима у беседи, коју је држао иза патријархове беседе при отварању сабора.

Та је беседа гласила:

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

19. септембра 1879.

„Славни саборе! Парламентаран је обичај, а има свога уставнога разлога, да сабор, пошто се конституише, означи у кратким потезима своје становиште, што га у својој претстојећој радњи мисли заузети. У политичним саборима бива ово средством адресе као одговор на владин програм, који у престолној беседи свога израза добија. Ми ово у нашим саборима немамо. Онај одбор што смо га мало час изабрали да састави адресу на Његово Величанство, изразиће само нашу верност, оданост и лојалност, али неће означити становиште сабора у предстојећој својој радњи. Но према беседи нашега претседника, Његове Светости патријарха, која се као програмна беседа сматрати може, ваља и сабор да своје становиште означи. Ја истина нисам позван у име сабора говорити, али у колко би могао погодити мњење славнога сабора, то у име моје и мојих једномишљеника хоћу ово становиште да означим.“

„Ја мислим да ћу ово становиште најбоље означити, ако се обазрем на три главна одношаја: на одношај према високој влади, на одношај према нашој јерархији, и на одношај према нашим автономним институцијама.“

„Што се тиче одношаја према високој влади, то границе тога одношаја не могу никаквој сумњи потпадати. Темељ овом одношају како за нас тако и за владу, јесте сам закон, на име зак. чланак IX. од год. 1868 и санкционирано наше саборско устројство од 14. маја 1875 — које законске установе само нашу хисторијски развијену црквено-просветну автономију потврдише.“

„Разне околности починише, да се пређе радња нашег народно-црквеног сабора доводила у свезу са извесним политичним тенденцијама. Ово је служило за излику непријатељима наше автономије да нас сумњиче, да наш рад отешчавају и да га по могућству осујете. Но ми се морамо оградити против тога да се радња овога сабора доводи у свезу са ма каквим политичним тенденцијама. Ми у овом сабору имамо расправљати само оно, што спада у нашу автономију, у црквеним, просветним и фундацијоним стварма, за које имамо темеља у државном закону и у нашем санкционираном саборском статуту. То је оквир, у којем се кретати можемо, кретати смемо, и ја мислим да нема ни једног члана међу нами, који би о том и најмању сумњу имати могао.“

„Но познавајући границе нашег делокруга и вршећи наше право на основу закона имамо неоспорно право захтевати од државне власти, да и она своје границе држи и да нашу црквено-просветну автономију респектује, те да такову ма из каквих обзира, па били такови и политичне нарави — не крњи (живо одобравање). Угарска је најмање она држава, где државна власт сме самовласно утицати у вероисповедну слободу, у автономију појединих вероисповести. Читава повесница Угарске, читав хисторијски процес њеног развитка показује с каквом устрајношћу поједине вероисповеди бране своју вероисповедну слободу. Па

оно што протестанти и реформати у Угарској од ве кова као паладијум своје вероисповедне слободе, свој црквено-просветну автономију сматрају, што у најно вије доба и једноверни Романи тако брижљиво чувају — то хоћемо и ми да очувамо и да одржимо и не смемо допустити, да се наша скупо стечена црквено просветна автономија, која тако значајног хисторијског темеља има — ма којим начином окрњује. (Живо одо бравање). Је ли државна власт у том обзиру према нашој автономији своје границе држала или није, или је самовласно у нашу автономију утицала, — ово нећу да испитујем, јер нећу да се у рекриминације упуштам Али једну околност не могу ћутке да прећем: да наш сабор за пуне четири године противно санк ционираном саборском устројству — сазиван био није односно, што дозвола за сазивање подељена није. Спољ ни заплети нису могли служити овом за разлог, јер у исто доба једноверни Романи без запреке свој конгре држаше. У опште, политични разлози ту не могу бит меродавни, јер овај народно-црквени сабор са полити ком нема посла. Но ако и нећемо из ове околност чинити рекриминацију, то на сваки начин ваља да наш сажаљење изразимо, што наш сабор противно устрој ству саборском за ово четири године сазван био није (Одобравање.)"

„Ја мислим, да ће наш одношај према високо влади свагда повољан бити, ако се наша автономија буде респектовала, ако се не буде крњила."

„Ово је у кратко, што сам имао казати о одно шају према високој влади."

„Прелазим на одношај према нашој јерархи ји. Што се тиче овога одношаја, то би требало да је овај за нас посве интерна, унутарња ствар. Ва љало би да се сами међу собом споразумемо, да овај одношај међу собом сами расправимо, да нас не би

трећи расправљао. Некад су наши црквени великодостојници били највећи поборници, највећи заштитници нашег народа. Било је времена кад су наши црквени великодостојници били све народу: и отац и мајка. У то доба наш народ, имајући највеће поверење у своје архипастире ставио је и сву власт у њихове руке. Но отуд се развило нешто, што стоји у противусловљу и са духом наше цркве и са духом нашега народа. Развило се у нашој цркви автократно начело, што више одговара духу западне него источне цркве. Није овде место, да разлику међу западном и источном црквом поближе расветлим. Они, који су ту разлику проучавали, не налазе је толико у догмама, колико у духу, у строју црквеном. Западна је црква централистична и автократна. Ово није источна црква. Источна црква акомодира, прилагођује свој строј према народу, кога међу своје верне броји. За то је црквена управа друга у Турској, друга у Русији, друга у Грчкој, друга у Романији а друга у нашег народа у овим крајевима. Ако би хтела наша јерархија ово порицати, то би морала порицати читави хисторијски развитак наше цркве у овим крајевима, а морала би у првом реду порицати прововаљаност нашег народно-црквеног сабора. Но ја ову тему нећу даље да развијам. Ја само то велим, да ако се наша јерархија хоће да врати на пређашње автократско начело, да онда с нама у сукоб, или бар у опреку доћи мора, а долазећи с нама у опреку, постаје оруђе у рукама противника нашега народа. (Одобравање.) Ја не могу то од наше јерархије претпоставити, јер не могу замислити да се наша јерархија хоће да одели од свог народа. Ми смо чланови једнога народа, па као такови не смемо се једни од других делити. У том обзиру посве су истините речи нашега председника Њег. Светости патријарха, које је из дубине душе рекао: „Та

ми смо сви синови једнога народа и једне цркв
та нас све у предстојећем послу руководи једна теж
ња и намера.“ Ја држим да наша автономија пружа
јерархији широкога поља да се с нама споразумев
може и нек буде наш епископат уверен да све ов
што он са црквенога гледишта у нашој автономији з
поправку целисходно налази, да ћемо и ми на то при
стати, ако иоле основаног разлога има. (Одобравање.
Ово је што сам у кратко о одношају према нашој је
рархији имао рећи.“

„Прелазим на послетку на саму нашу автономију
Можда никад са каквом речи није било толико злоу
потребе колико са том речи „автономија“ — а бивал
је злоупотребе с једне и с друге стране. Мислило с
с једне стране, да автономија значи можда потпуну н
зависност и најнижих аутономних органи као н. пр. д
се свака црквена општина може сувереном сматрати
да чланови општине немају никоме рачуна давати! Н
с друге стране гледало се, да се свака автономна ин
ституција омаловажи или као највеће зло представи
тако да би из тога следовало да се треба вратити н
пређашње автократно начело! Који нашу автономиј
и наше автономне институције непристрано расмотри
тај ће морати признати да су добре и правичне. Ј
знам да има против наших автономних институција при
говора, и то нећу да поричем — и основаних приго
вора. Али, питам ја, има ли у животу државном, икој
институција, која се искуством живота неби тек морал
опробати? Која се по искуству живота неби морал
поправљати и усавршити? Али за то ни један држав
ник неће коју институцију забацити што се она по
прављати, усавршивати мора. У осталом наша авто
номија тек је само у темељу подигнута, читаву зграду
ми даље тек надзидати морамо. У том се обзиру са
свим умесно изражава беседа нашега председника

Њег. Светости патријарха: „Велик, тежак и озбиљан рад предстоји нам.“ Саборским устројством положен је само темељ и обележене су само границе нашем автономном раду на пољу црквеном и просветном, али целокупну зграду наше самоуправе на томе пољу тек нам сад ваља подићи.“

„Има приговора против наших автономних институција, који се не могу тицати самих институција, колико њиховог изведења, њиховог тако рећи фунгирања. Машина може бити изврсна, али ако немате средстава, да је у кретање ставите, то неможете о резултатима њеног рада судити. Ја знам н. пр. да се чине приговори против епархијских скупштина, против административних одбора, а делом и против конзисторија; чине се приговори, што не могу као што ваља радити. Али ја велим, створите епархијску благајну, створите средства да те институције као што ваља могу фунгирати, па онда тек би могли о резултатима говорити. (Одобравање.)“

„Али ма како судили о нашој автономији, то је извесно, да је садање стање неизмерно боље него што је пређе било. Ја ћу само једно навести. Институција саборског одбора показала се врло благодетном. Питам ја да није било саборског одбора за ово четири године, док није било сабора, шта би било од наше читаве црквено-просветне управе? Можда би сваки епископ у својој дијецези неки ауктoритет извршивао, али целине неби било и читава наша управа изгледала би као неко пусто масло. Саборски одбор он је бдио над нашом автономијом, он је купио искуства из живота за поправку и за усавршење наших автономних институција. Саборски одбор поднео нам је читав низ предлога, минуциозно израђених, које ћемо имати у расправу узети. Ово је велика добит за сабор. Пређашњи сабори трајали су у недоглед, јер нису имали

никаквих приправљених предлога. Сада, ако буде слог и добре воље — можемо у кратко бити готови, јер имамо тако рећи све приправљено.“

„Што се дакле наше автономије тиче, то мисли да се сви можемо у том сложити, да нам свима ваља настојати да нашу автонмију одржимо, и у колко је могуће по искуствима поправимо и усавршимо. (Одобравање.) Ово ваља да нам је лозинка у нашем раду сабореком и под том заставом ваља сви да се са купимо.“

„У том смислу можемо се одазвати беседи нашег председника, Њег. Светости патријарха, који нас к љубав и слогу упућује. Љубави и слоге биће, ако сва ки члан овога сабора буде свестан да одржи и да уса врши нашу црквено-просветну автономију. У тешки временима, у којима живимо, наша црквено просветна автономија још је једино утс чиште, једини бедем нашега народног живо та. Напустимо ли тај бедем, то смо сами себ напустили. И баш због тога, што ни од једног члана овога сабора не могу ове претпоставити, зат се надам да ће наш сабореки рад успешан бити. (Жи во одобравање.)“

„То је што сам имао казати да означим станови ште према беседи Њег. Светости патријарха.“

„Ја не бих желио да ова моја беседа буде предм том какове расправе, јер би нас ово далеко одводило Ја бих желио да се прими као нека енунцијација, којом мислим да би се могао у главном сваки чла овога сабора сложити.“

„Тим завршујем свој говор. (Живио! Живио!)“

Чим се сабор отворио, пренуо је око радње: д оне статуте изради, што у смислу сабореког устрој

ства има израдити, а осим тога, да многе ствари, што су још од прећашњег сабора остале нерешене, реши. Сабор се на многе одборе разделио; радило се и пре и после подне. Један од најважнијих одбора био је одбор за дотацију парохијског свештенства.

Но баш кад је сабор био у најживљем раду, приближивало се и зимско доба. Сабор је увидио, да све елаборате, што су му одбори подастрли, не би могао посвршивати. Највећа се тешкоћа показала, кад је одбор за дотацију парохијског свештенства свој елеборат поднео. Расправа је почела тако опширна да буде, да се сабор није могао надати, да ће пре зиме тај елаборат моћи свршити. И за друге ствари да их сабор сврши, морао би остати на окупу преко зиме. И пошто је и кр. комесар (наравно да се није онда још знао прави узрок), био за то, да се сабор одгоди до пролећа, то су се и чланови сабора у том сагласили.

Према својој радњи, сабор је себи стекао најмилостивије признање Њег. Величанства и кр. комесар био је пун хвале за сабор. Сабор се у најбољем расположају разишао и том расположају дао је др. Павловић израза у закључној беседи. Чланови сабора разиђоше се у пуној нади, да ће се на пролеће опет састати и рад наставити. Но међу тим догоди се промена у нашој јерархији, коју нико није могао ни сањати, најмање после тако „питомог“ сабора, као што је био тај у години 1879.

На скоро после одгода сабора, буде позван патријарх Ивачковић у Пешту и он на тај позив напрасно одпутује у Пешту. По својој прилици да није ни сам знао зашто га зову, јер би бар свога секретара био повео. Пошто је пре патријарха и бачки епископ Анђелић у Пешту отпутовао био, то се слутило, да се у Пешти нешто кува.

Почетком децембра год. 1879 већ су се проносили гласови о „пензионовању“ патријарха Ивачковића и о именовању Анђелића за администратора. Но кад је патријарх Ивачковић оставио Пешту, те место да дође у Карловце, у Даљ отишао, то су се ти гласови са већом позитивношћу распростирали. Али свеједнако се истима још није веровало, те се мислило, да се тим гласовима хоће само пресија да чини на патријарха. Чланови народног сабора налазећи се у Новом Саду, да охрабре патријарха, да не попусти пресији управе на њега овај дугачки телеграм у Даљ:

Њег. Светости патријарху Српском Прокопију Ивачковићу

у Даљ.

Према немилим гласовима, који су у народу распрострти у обзиру промене у српској патријаршији карловачкој митрополији, ми долеподписани послани на народно-црквеном српском сабору, сакупљени овде у Новом Саду из збора и договора умољавамо Ваш Светост да устраје непоколебиво на оном месту, на које Вас је поставило поверење народа изражено у свом законитом сабору; да изволи свој положај сматрати као део кардиналних права православног српског народа у овој држави; да изволи тим својим положајем стати на браник тих права, која су и у старим српским привилегијама и у најновијим земаљским законима слободним избором српског патријарха и митрополита карловачког ујемчена, а која би се права најеклатантније повредила, ако би се тај слободан избор ма каквом супституцијом илузорним учинио. Нека изволи Ваша Светост бранити нашу законом ујемчену автономију, која такову супституцију па и само помоћништво *мимо наших аутономних институција, не познаје.* Ми се обраћамо синовљим по

верењем Вашој Светости, и уверени смо да дајемо израза осећају читавог православног народа српског, ако изразимо највеће поверење личности Ваше Светости, јер од кад је Ваша Светост на столици патријаршкој, наша црквено-просветна автономија није ни с које стране уштрба трпила, и наше автономне институције под начелништвом Ваше Светости кретале су се свагда у оквиру закона. Ово ми сматрамо као заслугу Ваше Светости и према народу и према држави и према отачанским намерама самога нашега премилог владара.

По томе одајући ово признање Вашој Светости и изражујући највеће поверење према личности Ваше Светости, умољавамо уједно Вашу Светост, да изволи што пре похитати у Карловце, где Вас чекају многи важни послови од последњег сабора, а наиме најважнији посао, конституисање новоизабраног саборског одбора.

Но патријарх Ивачковић није био човек од енергије и одважности: он је био подлегао пресији, која је на њега чињена у Пешти, те је дао „својевољно“ оставку. Какве је природе била та пресија у Пешти, то ће тек повестница забележити, а можда појединости те пресије неће се моћи никад ни дознати.

Кад се већ о „пензионовању“ патријарха Ивачковића и именовању епископа Анђелића за администратора, није могло више сумњати и кад је то већ и званичним актом било потврђено, онда исти чланови сабора, који су управили телеграм на патријарха Ивачковића, издаду ову изјаву, која је као и првашњи телеграм, потекла из пера дра Полита.

Изјава.

Од кад је народ српски у ове крајеве дошао, први је случај, да је за живота патријарха српског и митрополита карловачког постављен администратор.

Према изванредности тога чина, ми тешко могл смо веровати у његову могућност, и за то поверова смо оним вестима, које порицаху, да ће се такав чи догодити. Држасмо, да се такав чин, ако се Његов Светост патријарх стави на браник свога положаја тиме узбрани и наша автономна права, не ће догодити За то управисмо телеграм на Његову Светост патр јарха Ивачковића, да га поверењем нашим, и народ му, охрабримо, да би на своме месту истрајао, и тим све немиле посљедице за наша автономна права од странио.

Међу тим, Његова Светост патријарх, као што и званичног акта произлази, ставио је сам молбу, да с реши од управе патријаршије српске и митрополи карловачке. Ако је ово била намера Његове Свет сти, то је он, као повереньем народа у законито сабору изабрани патријарх, имао повода, да ову сво намеру саопшти сабору, те би се нашло начина, да ова ствар сутицајем сабора на његово задовољство на задовољство државне власти реши. На сваки н чин имала је Његова Светост повода, да људима сво и народног поверења, који су на утврђењу наши автономних институција за ових последњих година с вестно и ревносно радили — ову ствар саопшти и у њих савета потражи. Што ово Његова Светост до последњег тренутка учинила није, то мора жал стити све оне, које је он до сад својим поверење одликовао, и који су у њему потпуно поверење имал као по народу изабраном патријарху српском.

Пошто је Његова Светост патријарх на сопствен молбу од управе патријаршије решен и усљед тога ад министратор патријаршије именован, то стојимо са пред једним чином од великог замашаја.

Именовање администратора патријаршије слеђова ло је на предлог угарског министра председника и с

истога премапотписом, те по уставним начелима угарска влада мора примити потпуну одговорност за тај чин.

Као што рекосмо, први је случај, од кад је народа српског у овој држави, да је за живота патријарха-митрополита, именован администратор. Нема сумње, да могу настати случајеви телесне и душевне немоћи, да могу настати случајеви тако зване дефицијенције, али за те случајеве побринуло се канонично право са установом коадјуторства, јер „умировљења“ по каноничном праву и не може бити. Али коадјутора поставља и именује онај, који поставља и именује бенефицијата. Пошто пак српски сабор избором патријарха сутиче при постављању патријарха, то би морао сутицати и при постављању коадјутора патријаршији.

Администратори постављали су се до сад само после смрти патријарха-митрополита. Стари сабори српски свагда су на то ишли, да они право тога постављања врше, али круна је свагда ово одбијала, и увек је сама администратора именовала без сутицаја сабора. Ово је да како бивало само после смрти патријарха-митрополита, за живота тога никад бивало није.

Но по санкционисаном саборском устројству од 14. маја 1875. институцији администраторства баш и после смрти патријарха-митрополита нема места; јер по §. 9. за време упражњене столице патријаршке сазива сабор митрополитски савет, што је пређе администратор чинио, и председник сабору је по §. 12. најстарији епископ по посвећењу, а по §. 21. бира сабор за саборски одбор патријарху заменика у једном епископу. По томе је за супстуцију патријарха sede vacante и за његова живота у саборском устројству довољно провидирано.

Како ће се и према канонима и према санкционисаном саборском устројству моћи довести у склад ново администраторство, коме досад примера било није

— то је тешко предвидити. Угарска влада на начин носи одговорност за сваку повреду, која отуд по наше автономне институције породила.

Хоће ли наше автономне институције поред администраторства постојати, и хоће ли моћи и постојати — то не знамо.

Не хотећи утицати на радњу наших народн тономних органа, који ће, вршећи своја права, испунити своју дужност, ми очекујемо даљи ра ствари.

Анђелић као именовани администратор, позо борски одбор. Но чланови саборског одбора, к се у оно зимње доба могли у Карловци сакупит доше, пре него што ће под председништвом Ан хтети радити, ову

И з ј а в у.

Ми долепотписани од српског народно-цр сабора изабрани чланови саборског одбора пре околности, што је на предлог угарског министра седника Његово царско и краљевско апостолско частво изволело српског патријарха и карло митрополита Прокопија Ивачковића решити од у исте митрополије, а поставити на управу такове нистратором епископа бачког Германа Анђел према томе, што је саборски одбор по санкциони саборском устројству надлежна власт у стварима у фондова, фундација, и народно-црквених добара што је и највиша административна власт у ства које спадају у делокруг административних одбо што саборски одбор све ове ствари решава под седништвом, које је у саборском устројству чено, — према свему овом за моралну дужност трамо изјавити:

Погледом на то, што је народна црквено-просветна автономија православном српском народу у овој држави ујемчена како старим привилегијама српским, тако и најновијим законодавством угарским, наиме зак. чланком IX. од год. 1868, и што је замашај те автономије поближе и потанко означен у саборском устројству, санкционисаном највишим решењем од 14. маја 1875;

Погледом на то, што на ту ујемчену автономију као кардинално право спада слободан избор патријарха српског и митрополита карловачког, које право српски народно-црквени сабор врши, и што би ово право илузорним постало, ако би се без утицаја сабора ма каква промена у патријаршији учинила;

Погледом на то, што не обзирући се, да ли по канонима источне цркве постављање администратора као таковог у овом случају места има — по јасном садржају санкционованог саборског устројства, а наиме по §. 9, §. 12, §. 21 и §. 22, институцији администраторства у опште места нема, јер је за заступство патријарха и за његовог живота и после његове смрти довољно провидирано;

Погледом на то, што се недају догледати посљедице таковог чина, ако би се патријарху српском могао постављати администратор без сутицаја српског народно-црквеног сабора:

Ми чланови саборског одбора и према дужности нашег звања и према поверењу, којим смо од сабора на ово место постављени, и обзиром на санкционисано саборско устројство, које нашем законитом деловању за основ служи, а које председништво администратора не познаје — морамо против чина постављања администратора као повреде наше автономије каутелу уложити.

Но обзиром на то, што је том повредом наше автономије у првом реду повређено право самога сабора,

против чега он сам има тражити лека, и обзиром на то, што је сабор избором саборског одбора поставио свој законити највиши орган, да би се ствари што у де локруг саборског одбора спадају, законитим начином аутономно решавале, ми се не можемо сматрати по стављењем администратора патријаршије решени ду жности, да као највиши аутономни орган — без да би тиме одлукама самога сабора у овом велеважном питању ма у чем прејудиковали — ствари, које у де локруг саборског одбора спадају, законитим начином не решавамо. И зато уз ову каутелу, која се има записник ставити, приступамо под председништвом им нованог администратора патријаршије преосвештено епископа Германа Анђелића — нашему законитом рад

* * *

Наскоро после постављања Анђелића за адми стратора, др. Ника Максимовић опширно и темељи је интерпеловао министра-председника о флагрантн повреди закона, постављањем администратора. Пос тога наскоро била је буџетска расправа на угарск сабору. Код расправе просветнога буџета, употреб је др. Полит прилику, да и он на видик изне ствар повреде српске аутономије постављањем адм нистратора Анђелића. Та је беседа гласила:

Беседа др Мих. Полита-Десанчића

13. априла 1880.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У образованим уставним д жавама народно претставништво свагда се поноси к прорачун за министра богочасти и јавне наставе у шт већој своти дозволити може. Поноси се тиме сва појединн посланик, да својим гласом доприноси опште напретку, да принаша камичак оној величанствен

зграде, што ју општим образовањем, што ју европском цивилизацијом зовемо. У том обзиру најповољнији је положај министра богочасти и јавне наставе, јер док се други министри морају трудити, да свој прорачун народном претставништву препоруче, министру богочасти и јавне наставе дозвољава се радо његов прорачун, и то у што већој своти. Но кад се догоди, да народно предетавништво или појединн посланик и самом министру богочасти и јавне наставе прорачун дозволити не може, то онда врло важни узроци морају бити.“

„Метимо случај, да је н. пр. данас у Француској друго министарство, које не само да не би предупредило, већ би и потпомагало штетан уплив конгрегација на школе, не би ли у том случају народно представништво имало не само право, него и дужност, да министру богочасти и јавне наставе, а тиме у савезу и читавом министарству ускрати прорачун? Кад је дакле правац делању министра богочасти и јавне наставе рђав и шкодљив, то се може догодити, да се и том министру прорачун ускрати, јер као што свака крајцара на том пољу у добром правцу употребљена, стострука плода носи, тако новац на том пољу у рђавом правцу употребљен, може неизмерне зле посљедице да има.“

„Ја се, на жалост, увек у том положају налазим, да никад не могу гласати за прорачун министра богочасти и јавне наставе, а морам признати, да бих за тај прорачун најрадије и за највећу своту гласао, јер ја задатак угарског министра богочасти и јавне наставе не сматрам као обично деловање каквог ресортног министра, већ га сматрам са вишег политичног гледишта, као деловање за ону културну политику, једино спасоносну за Угарску, која би кадра била баш развитком особина појединих народности и вероисповести бар

на културном пољу љубав к отаџбини подхрањиван Ал ја видим, да је баш у том обзиру правац са сви противан. (Чујмо!)"

„Народности Угарске већ се давно клоне свег онога, што би се могло довести у свезу са каквим по литичним тенденцијама. Оне су се посве повукле н културно поље, у тој предпоставци, да ће им бар н том пољу бити слободно њихове народне особине ку турно развити. Ал и у том су се преварили. Вла иде на то, да и том развитку на пут стане, и ла бесмо сведоци стварању оног закона за основне шко који је оличење оне мисли, да се народности Угарс не смеју развијати у свом духу, већ у духу владај ћег племена. Но влада ни ту није застала. (Чујмо!

„Она је са просветног поља већ прешла и на н розаконско поље, и то тим начином, да јој поступ стоји у противословљу са духом читаве повеснице Уга ске, са оним духом, који је Угарску у најтежим вр менима подржаво. А тај је дух, дух слободе верои поведне, самоуправе појединих вероисповеди."

„Недавно држане су лепе и велике беседе у ов дому о реформи администрације. Да сам тада учеств вао у тој расправи, ја бих назвао великом лакоумно ону тенденцију, која иде на то, да се раскине свеза традиционалном администрацијом Угарске, не велим о у том смислу, као да реформе не би биле нужне, н само што би се те реформе имале извести у оквир традиционалне администрације Угарске."

„Но Угарска има једну врсту администрације, ко се исто тако, као и жупанија може назвати бедемо слободе и самосталности Угарске. А та је врста а министрације: самоуправа појединих вероисповести.

„Повесница Угарске доказује, да у извесним вре менима Угарска једва да би своју самосталност могл одржати, да није било вероисповедне самоуправе. (Так

је! са крајње левице). Баш у оно доба, кад је Угарска после пораза мохачког била присиљена да себе у наручје Аустрије баци — једва да би своју самосталност према католичкој уједињавајућој Аустрији могла одржати, да није реформација неку препреку ставила. (Тако је! с лева). Столетна борба протестаната угарских за своју вероисповедну слободу и самоуправу црквену, уједно је била борба за слободу и самосталност Угарске. Уговор мира у Линцу није имао само значај вероисповедни, већ велики значај политични за Угарску. Па није ли борба протестаната угарских у најновије доба, борба против протестанског патента, што га је издала бечка апсолутна влада, није ли то била борба за слободу и самосталност Угарске? Нису ли они мужеви, као Жеденьи и други, који су у тој борби страдали — уједно били поборници за слободу и самосталност Угарске, нису ли ти мужеви приправили државо-правно поравнање Угарске са Аустријом од год. 1867.? (Тако је!)"

„Вероисповедна слобода и самоуправа појединих вероисповести — то су били главни стубови Угарске. То је било оно, што је у прошлости поједине народности привлачило к Угарској. Да ли би Саси у Ердељу остали, да ли би Срби у Угарску дошли, да им није била ујемчена њихова вероисповедна слобода?"

„Што се наиме Срба тиче, то је *услов* њиховог пресељења у Угарску био, да им се њихова вероисповедна слобода, њихова народно-црквена самоуправа ујемчи. И то ујемчиште старе српске привилегије, то учиниште угарски закони сви до најновијег доба, наиме зак. чл. 27. од г. 1791., зак. чл. 20. од г. 1848 и зак. чл. 9. од г. 1868."

„Но од кад Срба у Угарској има, од кад има владе у Угарској, а бивало их је свакојаких — ни једна влада до сад самоуправу црквену Србаља, тако

сурово повредила није, као садашња влада. (Кретање.) Оно што се недавно у српској цркви догодило, то тако вређа автономију српску, да тога примера у повесници угарских Срба никад било није, а никад га није ни могло бити, док је било владе угарске, којој је поштовање закона светиња била. (Велико кретање.) Ја сам уверен, да се таково што код реформата догодило, да би ларме до неба било, да би овај сабор имао средстава да присили владу на поштовање закона. Ја се опомињем у мање важној ствари, кад је г. министар-председник пре две године издао наредбу ради светковине празника св. Стевана — каква се граја подигла од стране реформата у овом сабору и г. министар-председник био је принуђен да своју наредбу натраг повуче. А шта би реформати казали, да г. министру падне на памет, да суперинтендента пензионира, на његово место другога именује, пензије и плате по њему дели и раздаје? (Велико чуђење).“

„Мој посланички садруг др. Ника Максимовић недавно у једној на г. министра-председника управљеној интерпелацији, опширно је означио флагрантну повреду закона најновијом променом у српској митрополији. Мени овде при расправи просветног буџета остаје само да означим штетни и опасни правац, кога садашња влада у вероисповедним стварима има.“

„Поштовани доме! Српско црквено питање годинама је забављало угарску владу и како њојзи тако и српском народу многе непријатности проузроковало. Знамо да су због тога питања у јужну Угарску шиљани кр. комисари, да је обдржавана нека врста опсадног стања. Напослетку год. 1874. избором патријарха Ивачковића и стварањем саборског устројства, које г. 1875 доби превишњу потврду, српско црквено питање би решено и са дневнога реда скинуто. Избор патријарха Ивачковића био је резултат компромиса, јер

угарска влада није хтела да зна за кандидата српског конгреса, а опет конгрес није хтео да бира кандидата угарске владе и тако би изабран за српског патријарха бивши романски митрополит Ивачковић. Тим избором и највишом потврдом саборског устројства, наступили су законити односаји и престало је изнимно стање у српској цркви. За време читаве источне кризе саборски одбор мирно је обављао своје послове, начинио је реда, увео је законитост у свима автономним стварима. Угарска влада није имала ни најмање узрока незадовољству. И сам српски црквени сабор, који се у октобру прошле године у Карловцима састао, био је у свом деловању тако коректан, тако лојалан, да му је Њег. Величанство за то деловање највише признање најмилостивије изрећи благоизволело. И ја сам у том сабору са осталим посланицима неку малу заслугу имао. Могли смо се радовати, што је једаред ипак погођен правац радње конгреса, који ни с које стране приговору не потпада. Српски народ могао се надати, да ће одсад моћи своје црквено-просветне ствари мирно без запреке обављати. Али како је морао непријатно изненађен бити српски народ, каква је то морала бити за њега страшна дезилузија, кад је угарска влада на коректно, лојално понашање конгреса, што је највише признање задобило — одговорила флагрантном повредом закона. Влада је патријарха Ивачковића пензионирала, а бачког владику Анђелића за администратора српске митрополије са свим једнострано именовала, непитајући да ли је тај нови поглавица цркве по вољи српском народу, да ли се то именовање слаже са канонима источне цркве, са постојећим у том обзиру угарским законима, и поглавито са санкционисаним саборским устројством! (Велико кретање и чуђење!)"

„Ја о „својевољној оставци" патријарха нећу ни да говорим, јер какве је нарави та „својевољна"

оставка била, ако је и половина истина од онога, ш
сам из поузданог извора чуо, то је онда посту
који свога равног само у Турској налази. Него м
да говорим о „пензионовању“ патријарха.“

„Поштовани доме! Свака морална могућност и
своје границе, које ју деле од физичне могућнос
Такова морална немогућност је „пензионовати“ в
скопа или поглавицу цркве. Баш у оно доба, кад
српски патријарх пензионован, стављено је једном к
дидату овде у Пешти при државном испиту пита
да ли се епископ може пензионовати. Наравно да
кандидат одговорио да не може, али по мом мње
требао је одговорити, истина да по канонском пр
то није могуће, ал да је угарски министар-председ
то пробао, па да је ствар могућном нашао! (Весело

„Позната је ствар, да по канонском праву
код владике или поглавице цркве случај дефици
ције, немоћи, наступи, да се онда бенефицијат
пензионира, него добије коадјутора, спомоћника
коадјутора именује или бира онај, који именује
бира и бенефицијата. У источној цркви истина
одомаћена институција коадјутора, него у источ
цркви потпуна дефициенција установљује седисва
цију, упражњење столице. Али случај дефициенц
као и оставку, пресуђује у источној цркви као
католичкој онај орган, који именује или бира бене
циата. Кад би дакле у источној цркви институ
коадјутора уобичајена била, то би епископски си
имао пресуђивати случај дефициенције, а српски к
грес имао би бирати коадјутора исто тако као и
трополита-патријарха. Но кад у источној цркви
фициенција, успостављује седисваканцију и кад је
фициенција још скопчана са оставком, онда мора
оно наступити, што и при седисваканцији. Што
при таковој наступити има, то осим правила исто

цркве, са свим јасно и разговетно опредељује санкционисано саборско устројство од 14. маја 1875. Саборско устројство администратора у српској источној цркви не познаје. Најстарији епископ са митролитским саветом администркра митрополију и тај епископ је и председник црквеном сабору, док се митрополит-патријарх не изабере. Пре санкционисаног саборског устројства истина да је државна власт за време упражњења столице — ал само за то време — именовала администратора, ал за овај поступак није било правне подлоге. У најстарије доба најближа дијецеза, н. пр. бачка, именовала је администратора а после стари српски конгреси свагда су тражили да сами то право врше. Но после санкционисања саборског устројства, именовање администратора не само да је анахронизам, него јавна је повреда закона. (Велико кретање.) Или можда угарска влада садање стање у српској источној цркви не сматра за седисваканцију, онда и по самом пређашњем абузусу државне власти, администратору места бити не може, јер је такви само за времена седисваканције био именован, те ако влада садашње стање у српској цркви не сматра седисваканцијом, то је повреда закона још већа и флагрантнија. Јер онда тим начином може влада да изигра и да илузорним учини најкардиналније право српског народа, што му је у старим привилегијама, у свима дотичним законима угарским и у најновије доба у санкционисаном саборском устројству ујемчено — право слободног избора митрополита-патријарха. Влада би могла изабраног патријарха на скоро пензионовати и за читавог његовог живота — који може дугачак бити — именовати администратора, чим би право избора потпуно изиграно било. Јасна је пак ствар, да такав именован администратор неби био поглавица цркве, већ у

мантију замотани владин повереник. (Велик кретање, чуђење и тако је! с лева.)“

„Да је дакле читав поступак са пензионовањем патријарха Ивачковића и именовањем епископа Анђелића за администратора, посве незаконит, о том ваљ не треба даље још да говорим, јер кад би у овом с бору који посланик од реформата налазио за нужд доказивати, да је једнострано пензионовање како суперинтенданта и једнострано именовање другог с стране владе — незаконит чин, тога би мислим ов у сабору за такав излишни доказ имејали!“

„Ја, поштовани доме, кадар сам од г. министр председника предоставити много штошта према наро ности, кадар сам предоставити највећу безобзирност, а ипак то нисам од њега кадар предоставити, да је тој повреди српске црквене автономије он поприм иницијативу, јер познајем у њему човека, који је на чен у сопственој својој реформатској цркви кол толко штовати црквену самоуправу.“

„Ја велим, да је иницијатива из Беча дошла и у савезу са босанским црквеним питање Ја сам још јесенас приликом расправе о зак. предло за управу Босне и Херцеговине упозорио поштова кућу на важност босанског црквеног питања. Да Бечу желе то важно питање у споразуму са угарск владом решити, шта више са њеним претежним ути вом — о том нема сумње. Само је угарска влада њеној ревности даље ишла, него што су у Бечу желили. Тамо су за уређење босанске цркве сам тражили српског епископа одавде, који разуме адми нистрацију источне цркве и који има неку енергију У таквом гласу је стајао епископ бачки, премда је ист најмање омиљен владика српски. Можда је исти епи скоп у Бечу „grata persona“ зато, што је био нека архиђакон чувеног патријарха Рајачића. (аха! с лева

но да је „grata persona“ и угарској влади, то могу себи само тиме разјаснити, што је за време комисаријата бар. Мајтењија у јужној Угарској знатне услуге чинио угарској влади. Но ако је влада већ хтела тога свога љубимца да препоручи за босанску ствар, то је могла ово чинити, а није требала да окрене тумбе читаву автономију српске цркве, јер то заиста у Бечу захтевали нису и то се њих није ни тицало. Ал изгледа, да је угарска влада хтела ту прилику да употреби, да једним ударом две муве погоди, да свога љубимца за Босну препоручи и на столицу патријаршку попне. Но тим је заједничкој влади баш најгору услугу учинила. Српском народу наметут поглавица цркве, кад је већ као такови овде међ Србима немогућ, тим је немогућнији у Босни, јер такав наметнут поглавица не може тамо никаквог уплива имати, шта више — по појмовима тамошњег народа, који у њему гледа од католичке државе наметнутог поглавицу цркве — долази у подазрење, да хоће унију да распростире.“

„Но напослетку та читава босанска ствар као да неће дуго трајати. После победе Гледстона и либералаца у Енглеској, као да се читава окупација приближује крају, и сва је прилика, да ће Босна и Херцеговина добити организацију као источна Румелија и онда ће они сами решити и то своје црквено питање.“

„Али што се тиче промене у српској митрополији које се довело у свезу са босанским црквеним питањем, то ми Срби овде имамо право искати, шта више право захтевати, да се законито стање у нашој цркви успостави. Законито стање пак успоставило би се — пошто се сад већ оставка патријарха неда више променути — кад би влада допустила, да све оно наступи, што санкционисано саборско устројство у случају седисваканције, упражњене митрополитске

столице прописује. Неће ли влада да то законито ст
ње успостави. то наравно ,да ми не можемо протуста
Ми се можемо само на закон позивати. а ствар је пр
ламента да владу на штовање закона упути. Ја с
уверен. да кад би ми припадали владајућем племе
би овај сабор имао средстава да нагони владу на за
нитиступак. Ал ми неприпадамо владајућем племе
и влада има свагде изгледа да добије апсолуторијум
овом за сваку незаконитост према нами. (Кретање

„Ми Срби напоследку не можемо шта. ако ви
неће да успостави законито стање. Ми шта више
лимо нека начини из наше автономије потпуно „Tab
rasa". јер таква автономија. која од воље је
ног или другог министра зависи. така ав
номија нама не треба. Слободно нека влада р
пусти сабореки одбор. епархијске одборе, све ав
номне општине. нека ради као под Мајтењијем, не
напослетку газдују у нашој цркви као што је Хај
газдовао у протестантској цркви после г. 1849 —
смо на све приправни."

„Ал ја велим. да су такови поступци ипак ма
опасна игра. не велим у том смислу да би се вл
имала чега бојати. — та ви сте јаки. ми смо слаби
него у том смислу. што се незадовољство у Србал
које је и онако велико. повећава. А то незадовољст
није само у Србаља него је у свију народности
Угарској."

„Истина на површини влада потпуна т
шина, нема ни најмањег ветрића. ал у дубљ
ни мукло бруји. и то мукло брујање није од доб
значаја. (Кретање.) Истина каже се: народ је задов
љан. само агитатори нису задовољни. (Тако је! с
сна.) Ал то је исто и бахова влада казала: мађарс
је народ задовољан. само су емигранти незадовољн
Још нешто. Влада има доста новаца да 2—3 српс

листа субвенционира, којих је задатак да доказују да је оно законито, што је незаконито. Влада још и то каже: народ ћути, дакле је задовољан, ако пак протестира, то је онда дело агитатора. То је прави циркулус виціозус. Влада је још и ту вест дала распрострти: да је упућено државно одветништво да поведе велеиздајничке парнице против српских општина, које иште конгрес. Канда ми не знамо, да је за наредбу, коју потпише Тиса, само он одговоран и нико други."

„Поштовани доме! Некад после борбе од г. 1849., мађарски народ стајао је у Европи у гласу поборника слободе, данас кривњом своје владе стоји у гласу угњетача слободе других народа, као што је то Гледстон недавно рекао и о чему ми народности најбоље сведочанство можемо дати. (Кретање.)"

„У држави где влада већ задире у верозаконску слободу, та држава већ је у опадању."

„Угарска постала је јака и велика слободом верозаконском. Ко те стубове потреса, тај потреса само биће Угарске."

„Угарском министру богачасти и јавне наставе, под којом се управом така незаконитост могла догодити као најновија промена у српској митрополији, томе ја ни крајцаре гласати не могу. Не примам његов буџет. (Велико кретање.)"

Ова је беседа изазвала на више места одобравање опозиције мађарске. Зато је похитао министар-председник да Политу одговори, као што је на скоро после тога и дру Ники Максимовићу на његову интерпелацију одговорио. Но др. Ника Максимовић у својој реплици са свим је опровргао Тису. Али све то није користило. Незаконитост у нашој цркви трајала је и даље са администратором Анђелићем. Стотинама оп-

штина српских изјавиле су се против тога незаконитог стања и искале сазив сабора, као што је и саборски одбор више пута закључио сазив сабора, али влада сазив сабора никад допустила није. Напослетку смрт патријарха Ивачковића учини беспредметном ону тачку повреда: да се за живота патријарха администратор именовати не може. Но после како је патријарх умро и како се народно-црквени сабор г. 1881 састао и како су и оба избора Стојковић и Живковић одбачени, настане најгрђа повреда наше автономије: именовање Анђелића за патријарха, и ово стање све једнако траје.

Односај Хрватске према Угарској свагда је у великој мери занимао укупни српски народ. Већи део српскога народа у овој царевини живи у Тројединци и у хрватско-славонској Крајини. Може се рећи, да је језгра овостраног Српства у тамошњим крајевима. Врло је лако дакле појмити да се српски народ за судбу Хрватске и њен односај према Угарској интересовати мора, што би и онда морало бити, да нам Хрвати и не стоје племенски најближе као што стоје, јер Срби са Хрватима по језику готово исти народ сачињавају. Зато је српски народ у Тројединци свагда храбро стајао на бранику права Троједне Краљевине према Угарској. У оно доба, кад је хрватска народна странка под Раухом у Хрватској подлегла, Срем је при изборима сјајну победу одржао, па и после Срби су за читаво време борбе против Рауха верно уз хрватску опозицију стајали. Каква им је била захвала под Мажураниħем — позната је ствар.

Хрватска са разним њеним нагодама дошла је у такав зависан положај према Угарској, да је читава хрватска автономија илузорном постала. Мађарска влада у Загребу исто тако господује као и у Будим-Пешти.

Ако има људи, који ту аутономију још хвале, то може само толико смисла имати, да Хрватска и Славонија нису баш у одношају мађарских жупанија и да мађарски језик у Хрватској и Славонији бар у аутономним стварма није званичан као у Угарској. Али о каквој државноправној самосталности Хрватске и Славоније говорити, кад хрватски бан мора оно радити, што му се из Пеште заповеди, и кад не сме у хрватском сабору бити већина, која би опонирала Угарској — о државноправној самосталности при таком положају горити, нема смисла.

Тај потчињени положај Хрватске најбоље се показао у г. 1880, кад је требало склапати нову финанцијалну нагоду са Угарском на десет година. Мађари су ту нагоду у своју корист диктирали, а Хрвати су је морали примити, ма да је јавно мњење у Хрватској било против те нагоде, и ма да је опозиција на хрватском сабору јасно показала шкодљивост те нагоде.

Но ако је већ кукаван положај већине на хрватском сабору, то је још кукавнија улога хрватских посланика на угарском сабору. Те хрватске посланике на угарском сабору слабо уважава и сопствена владина странка, а код мађарске опозиције су у највећој мери омражени, јер ти хрватски посланици безусловно, тако рећи, жмурећки гласају у свима питањима са владом мађарском. Бивало је, да је већина владина на угарском сабору зависила од хрватских посланика. Долази ли мађарска влада у таку неприлику, то се таки по хрватске посланике телеграфише, па они онда дођу у Пешту, гласају са владом па надгласају опозицију — те оду опет кући! Није чудо дакле, да те хрватске посланике све гране опозиције мађарске мрзе а хрватска опозиција назвала их је „пензионирцима мађарским“!

Кад је дошла нова финанцијална нагодба међу Хр-

ватском и Угарском на дневни ред у угарском сабору, ниједан хрватски посланик да је помолио зуба. Др. Полит, коме су као бившем многогодишњем посланику у хрватском сабору били ти одношаји познати и који је увек радио за слогу међу Србима и Хрватима, употребио је ту прилику, да у угарском сабору подигне своју реч у прилог Хрватске.

Та његова беседа гласила је овако:*)

Беседа дра Мих. Полита-Десанчића

8. новембра 1880.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Одношај Хрватске према Угарској има таквих особина, да се не може сравнити са каквим одношајем у других европских држава. Тај одношај нит је природе државног савеза, нити провинцијалне автономије. Само у повестничком развитку и Хрватске и Угарске може се наћи формула за тај одношај.

„Повестнички развитак Угарске показује, да владајуће племе после освојења ове земље није имало оне центрипеталне снаге, да у периферијама мање државне формације у себе слије. Угарска је имала увек своје делове, „partes“, који су свој посебан, самосталан државни живот имали. Бар Хрватска знала је свагда одржи и да одбрани своју државну самосталност. Та самосталност показала се, кад су Хрвати својевољно и без нагона од Угарске, изабрали Коломана угарског краља за свог краља. Показала се, кад је Хрватска самостално склопила прагматичну санкцију са владајућим домом хабсбуршко-лотриншким, и то много пре него Угарска. Свагда кад би Угарска нападала самосталност Хрватске, свагда се налазили хрватски бановни, који су речима бана Бакача одговорили: Regnum regno non praescribit leges.“

*) Беседа је та исти дан држана, кад је био велики земљотрес у Загребу.

„Са гледишта те самосталности: да је Хрватска самостална, а не потчињена Угарској, нова финанцијална нагода не може задовољити Хрватску. Ја знам, да у Угарској и овом сабору влада друго мњење, на име то мнење, да је у тој финанцијалној нагодби сва корист на страни Хрватске. Но у Хрватској не мисле тако и можда се у том обзиру Угарска вара и да угарска влада у обзиру одношаја према Хрватској чини себи велике илузије, као што је то свагда чинила. Ја тих илузија немам; ја не само да сам пажљиво пратио политичну борбу Хрватске, већ сам у њој и учествовао, пошто сам више година био члан хрватског сабора. Учествовао сам у оној великој политичној борби против централизације бечке и против пошиљања посланика у бечки рајхсрат. Ја сам тада стајао — ако ово сада и изгледа чудновато — у странци унионистичкој т. ј. Угарској наклоњеној. Но одношај се сасвим променуо усљед поравнања од год. 1867., које је Угарска са Аустријом учинила. Таки после тога поравнања угарска влада окренула је лист против Хрватске. Угарска влада поставила је у Хрватској такву земаљску владу, која је и данас још у најгорој успомени у Хрватској. Разумевам владавину бана Рауха. (Кретање.)“

„Поштовани доме! Под том владом склопила се прва нагода угарско-хрватска. Но како се дошло до те нагоде? Октројисао се један изборни ред, те се начинила измајсторисана већина у хрватском сабору, већина, која се састојала из чиновника и вирилиста, те су ти чиновници и вирилисте послали из своје средине краљевински одбор, да склапа нагоду са Угарском у име Хрватске! Ја сам тада са хрватском опозицијом иступио из хрватског сабора, пошто смо предали нашу декларацију. Нагода са Хрватском би склопљена год. 1868. Али каква је то била велика

илузија! Знамо каква је велика радост владе овде у сабору кад су хрватски посланици у њ ступи и одушевљењу и таштању не беше краја, кад је хрватски посланик поздрави угарски сабор на мађар ском језику. Но ко су били ти људи, који су ту в году склопили? Били су чиновници, које је Раух б овамо послао, и неки од њих добише после тога в сока звања овде у Будим-Пешти, те се више не брин за Хрватску.“ (Кретање.)“

„Поравнање са Хрватском од г. 1868. била је ве лика илузија. При новим изборима народна странк при свом притиску од стране бана Рауха, дође до ве ћине. Угарска влада распустила је три пута хрватск сабор, не би ли до већине дошла, ал свагда без успех Угарска влада мораде на послетку пактирати са н родном странком. Ова прими у начелу и у суштин нагоду од год. 1868. и само је неке измене у њој пре узела. Ове измене садржане су у нагоди од год 187 Тада је народна странка мудро поступила. Са при љеном нагодом добила је у своје руке земаљску влад у Хрватској. Последица тога је била, да се унијони стична странка потпуно распала и да од то доба уни јонистичне странке више у Хрватској нема. И са гроф Ладислав Пејачевић, садањи бан, дао је та у новинама изјаву, да се и он прикључује народн странци.“

„Је ли била угарска влада задовољна са хрватско владом, која је постала из народне странке? Могла ј бити задовољна, јер се хрватска влада у свему поко равала угарској влади. Шта више хрватски посланиц на угарском сабору мораше имати свагда обвезу, д подупиру сваку угарску владу. Тим положајем хрват ских посланика на угарском сабору створио се непри родан, са свим анормалан парламентаран положај у са мом угарском сабору. Мађарска опозиција често б

надгласала и оборила угарску владу, али гласови хрватских посланика често су претегнули и спасли угарску владу. (Одобравање с леве.) Но јесу ли и сами ти хрватски посланици били израз већине народа у Хрватској погледом на одношај у Угарској? Нису били, већ су се само налазили у приморaном положају (kényszer helyzet) да гласају за угарску владу. По томе одржавала се у овоме сабору влада, која није имала ни већину мађарску, ни већину хрватску. То је такав анормалан парламентаран положај, да га нема ни у једној европској држави (Живо одобравање с лева).“

„Поводом нове финанцијалне нагоде са Хрватском, наступила је промена владе у Хрватској. Бан Мажуранић одступио је и гроф Ладислав Пејачевић би именован хрватским баном. Но променом владе у Хрватској наступила је и велика промена у положају хрватских странака. Народна странка разделила се на двоје: једна подупире владу бана Пејачевића, а друга, која је узела наслов „неодвисне народне странке“, образовала је опозицију. Пређе је опозиција против Угарске у Хрватској била мајушна; сада је та опозиција према саразмеру посланика огромна. Често хрватска влада на хрватском сабору једва да има већину, и једном се већ догодило — у питању мађарског језика код домобранства — да је опозиција надгласала владу.“

„Та нова неодвисна народна странка највише се опирала новој финанцијалној нагодби држећи, да није корисна за Хрватску. Ово је баш противно мњење од онога, што у овом сабору влада. Овде се мисли, да са том финанцијалном нагодбом Хрватска добија велике користи. Опште је мњење овде, да Угарска управо издржава Хрватску, да је то тако сирота земља, да тако рећи од милости Угарске живи. (Тако је! са левице.) Но шта је основ томе мњењу? Каже се, да Хр-

ватска није у стању на њу спадајућу квоту плаћати. Позната је ствар, да је та квота у нагоди од год. 188[illegible] била установљена са 6_{407749}%. Са новом финанцијалном нагодом смањена је та квота на 5_{700898}%. Но и ов[illegible] смањену није у стању Хрватска плаћати. Ал' може л[illegible] се ово замерити Хрватској? Питам ја, је ли Угарск[illegible] у стању сносити дотичну квоту према Аустрији? За[illegible] мо, да Угарска на рачун квоте не плаћа ни 50% н[illegible] 40%, већ само 30%. И ово је сасвим правично, је[illegible] у том приносу не може одлучивати величина земљи[illegible] та и количина становника, већ порезна снага и ку[illegible] турни одношаји. Ко би хтео у том обзиру сравни[illegible] Горњу Угарску с Ческом или са Доњом Аустријо[illegible] Па ко би по томе на једну висину хтео ставити Уга[illegible] ску и Хрватску? За то је краљевински одбор хрва[illegible] ски приликом расправе са краљевинским одбором [illegible] гарске у том обзиру ово рекао: „Као што потпу[illegible] државно право Угарске у свем равно државному пр[illegible] ву Аустрије, независи о мањој или већој приносбен[illegible] своти за заједничке послове, која је међу њима са доб[illegible] воље углављена, него тај одношај чврсто почива на др[illegible] гих правних темељих, те нитко нема права Угарску сил[illegible] вати на толику приносбену своту за послове заједничк[illegible] колика би, исцрпивши све њезине јавне приходе, н[illegible] могућим учинила, да она покрије своје државне п[illegible] требштине: тако и нутарња самоуправа Хрватске, осн[illegible] вајућ се на својих правних темељих, неможе зависити [illegible] мањој или већој принесбеној своти за признате и угла[illegible] љене заједничке послове, те по ни једном разложито[illegible] начелу неможе бити допуштено, да се Хрватској н[illegible] ложи толика приносбена свота, колика би немогућн[illegible] учинила покриће аутономних потребштина, те Хрва[illegible] ској сам опстанак нутарње самоуправе, то ће реч[illegible] политичке индивидуалности извргнула."

„На даље: „Неизпитујућ нарави оних податак[illegible]

из којих се је године 1868. извео кључ покрићу заједничких потребштина, овај одбор држи ово двоје на уму, прво што су већ оне године оба поштована краљевинска одбора упознала, да по установљеном кључу одпадајућа свота на аутономне потребштине краљевина Далмације, Хрватске и Славоније не би ни за половицу покрити досегла те аутономне потребштине, а друго, да се за онда постојећи размер није ни мало на боље променио. Јер у пркос томе, што су се ваздa новими порези приходи ових краљевина повећавали, те за мало двоструки нарасли, ипак данас када би Хрватска на покриће заједничких посала имала принети свој део по кључу §. 12. нагодбе установљеном, не само морала би сав колики свој чисти приход издати на заједничке послове тако да за њене аутономне потребштине не би ништа преостало, него би још знамените своте дужна остала заједничким пословима.“

„Напослетку каже: „Нитко не би био радоснији него краљевински одбор, да је угарска управа пре године 1848. а за тим после ње апсолитна бечка и најпосле опет уставна угарска влада добрим државним господарством помогла развити благостање и порезну снагу краљевина Хрватске и Славоније, те би њезини приходи поврх аутономних потребштина још много већим заједничким дужностима могли потпуно задовољити. Он се нада и радује, да ће државна управа унапред тим путем уредно и успешно радити.“

„Пошт. доме! По томе каквог може имати смисла, да се квота у опште установљује? Смисао може бити само теоретичан, јер је и сам краљевински одбор угарски морао увидети, да Хрватска није у стању ту квоту сносити, и за то је за принос Хрватске други кључ установљен. И ако има смисла установљење квоте, то само може бити тај, да стоји као каква претња према Хр-

ватској, да је Угарска може присилити на плаћање
квоте. (Порицање.) Бар то је мњење Хрвата."

„Позната је ствар, поштовани доме, да се у
години од год. 1868. усвојила паушална система у обзи
издатака за автономне послове хрватске. Хрватска
добивала за своје автономне ствари паушал од 2,200,0
фор. Сав остали приход морала је Хрватска ставља
у заједничку угарску благајницу. Ово је измењено
нагоди од год. 1873. По тој измени Хрватска и
право да задржи за своје автономне ствари од свог
прихода 45%, дочим осталих 55% има стављати у
једничку угарску благајну. Баш у том обзиру држи
у Угарској, да је Хрватска у великом добитку. Ја
признати, да је велика корист Хрватске, што може
своје автономне ствари од свог дохотка употребит
45%, јер за исте ствари, као што је: унутарња упра
правосуђе и настава, Угарска много мање сме да тро
Но како стојимо са оних 55%? Са својим прилог
од 55% Хрватска није власна ни најмањи пут, ни
крађу жељезницу градити. Није власна у свом ин
ресу ни једне крајцаре употребити за трговину,
промет, за јавне грађевине — све то зависи од Уг
ске. И ако угарски и хрватски интереси дођу у т
обзиру у противност, то одлучују свагда угарски
тереси. На против Хрватска са својих 55% мора п
лагати за све ствари Угарске, које су заједничке.
тако Хрватска са својих 55% често троши на оно, ш
не само да није у њеном интересу, већ је често
свим против њеног интереса. За тај одношај хо
само да наведем један, два примера. Давнашња же
Хрватске је, да се сагради земунско-сисачка жељезни
Ја знам, да кад сам још код хрватске дворске кан
ларије служио, да је била траса готова, да су плано
били зготовљени, да се шта више нашло и једно дру
тво, које је хтело ту пругу да гради, и да није наст

ило поравнање аустро-угарско од год. 1867. Хрватска би добила земунско-сисачку жељезницу."

„По томе, поштовани доме, говорити, да Угарска издржава Хрватску, кад Хрватска прилаже 55% за ствари, које нису у њеном интересу, шта више често против њеног интереса — није правично."

„Но поштовани доме, има нешто у одношају Хрватске према Угарској, што никаква финанцијална нагода није у стању изгледити. А то је: рђав политичан одношај. У том обзиру могло би се казати, што је један француски државник казао: „Faites-moi de la bonne politique et je vous ferai des bonnes finances." (Створите ми добре политичне одношаје, па ћу вам створити добре финанције)."

„За бадава би било тајити, поштовани доме, да је политичан положај Хрватске према Угарској врло рђав. У Хрватској нема ни труни симпатије за Угарску, а антипатија је сваким даном већа. Данас влада у Хрватској опште мњење, да Угарска не држи нагодбени закон. Нагода од год. 1868. и 1873. хтела је установити извесне гаранције, да на хрватском земљишту само хрватски језик буде званичан, да буде званичан језик не само код автономних области, него и код заједничких. Ову установу нагодбеног закона угарска влада не држи. Угарски министри дописују са заједничким областима у Хрватској на мађарском језику. (Гласови: врло добро!) Код заједничких подузећа, код жељезница, званичан је језик мађарски. Саобраћајне карте, товарни листови, мађарски су. (Гласови: него како да буду?) По нагодбеном закону — изволите видети — Хрватска има право, да се употреби и у тим случајевима хрватски језик. Но у последње доба догодило се нешто у Хрватској, што је велику узрујаност проузроковало како у хрватском сабору, тако и у читавој Хрватској. Поштовани госпо-

дин министар финанције установио је у Загреб
заједничке чиновнике течај или школу за мађар
језик. (Гласови: врло добро!) Допустите, по нагодбе
закону, настава припада у автономне послове, и
дозволе автономне хрватске владе не може се
сме у Хрвакској отворити ма какав наставни течај
школа. Јасна је ствар, да је у том повређен нагодб
закон. То је морао припознати и сам пошт. мини
финанције, кад је гроф Пејачевић ради ове ствари
шао у Будим-Пешту, обећав у Загребу, да ће ту ст
изравнити. Господин министар финанције извињавао
тиме, да је зато ту школу установио у Загребу,
није попуњена на загребачком свеучилишту кат
за мађарски језик. Но сад је та катедра попуњена
школа мађарска за чиновнике још постоји у Загре
Каже се, да је та мађарска школа нужна за заједни
чиновнике. Ако ћемо говорити о потреби за зва
у Хрватској, то ја ту потребу не увиђам, јер по
годбеном закону и заједнички чиновници морају
Хрватској хрватским језиком уредовати. Но ако ћ
говорити о потреби да могу заједнички чиновни
авансовати у Угарској, то је њихова приватна ст
ако хоће да уче мађарски. Ја ћу да наведем један
мер. Ја кад сам живио у Хрватској, нисам знао
цигле речи мађарски, мени је мађарски језик био
познат отприлике као и јапански. (Кретање.) Кад
Раух бан није допустио одветовати у Хрватској, пре
сам био хрватски одветник и против мене, као
ветника није могао имати никаквог приговора — п
шао сам у Угарску и за годину дана са великим т
дом научио сам толико мађарски, да сам могао овд
Будим-Пешти положити мађарски одветнички испит,
сам почео у Угарској одветовати. Ако је дакле ко
потреба, да своје користи ради научи какав језик,
ће га научити. За то не треба из те ствари уче

мађарског језика у Хрватској правити велико политично питање и изазивати узрујаност једнога народа. (Кретање.)

„Поштовани доме! У Хрватској као што рекох влада то опште мњење, да угарска влада не држи нагодбени закон. Питам ја, има ли Хрватска гаранције, да принуди угарску владу на поштовање нагодбеног закона? Ја држим, да нема и да ту гаранцију дотле имати неће, док положај бана не буде независнији. Данас је хрватски бан сасвим потчињен орган угарске владе. Позната је ствар, да је тај положај био још гори по нагодби од год. 1868. Дотични параграф исте нагодбе тумачила је угарска влада тако, да кад хрватски бан има какву представку или предлог на Његово Величанство, па ако се хрватски министар у Будим-Пешти, што ће рећи угарска влада не слаже са предлогом бановим, то га може просто вратити бану. Ово је измењено у нагоди од год. 1873. По истој нагоди, ако се угарска влада и не слаже с предлогом бановим, мора га подастрти Њег. Вел., ал има право уз банов предлог своје посебно мњење дати; наравно да је ово само формална поправка; јер ће свагда мњење угарске владе претегнути. Ја не увиђам, зашто да хрватски бан, као поглавица једне самосталне земље, не може општити непосредно са Њег. Величанством. Кад је још постојала хрватска дворска канцеларија, даклем још под Шмерлингом, представке и предлози хрватског канцелара ишли су непосредно у кабинетску канцелацију Њег. Величанства. Ја мислим, да Угарска има довољно гаранције, кад се хрватски бан само са премапотписом угарског министра председника може именовати по Њег. Величанству.“

„Већа самосталност и одговорност хрватског бана стоји у свези са одговорношћу му пред хрватским сабором, стоји у свези са читавим парламентарним жи-

вотом Хрватске, јер ако хрватски бан нема веће са-
сталности, он не може примати нужну одговорн
пред хрватским сабором. Хрвати имају свој посеб
закон о одговорности бана. Недавно је била врло ж
нимљива расправа на хрватском сабору о одговорно
бана. Посланик др. Врбанић поднео је предлог за одлу
да се закон о одговорности бана упорави у погле
повреде нагодбеног закона. Владина странка заступа
је то начело, да се хрватски бан не може позвати
одговорност за повреде нагодбеног закона, ако те п
вреде долазе од стране угарске владе, јер да се за т
ствари могу на одговорност позвати само заједничк
угарски министри на угарском сабору. Ја држим, да ј
ово становиште велика заблуда. Истина на овом с
бору могу се расправљати заједничке ствари угарск
хрватске и те се ствари могу одлучивати већином глас
ва. Али сам нагодбени закон и повреда истога зако
не може бити једнострано предметом гласања у ово
сабору, јер ако се то допусти, онда угарска влад
може по вољи вређати нагодбени закон. Хрватски по
сланици су овде у сабору у мајушној мањини, а угар
ски у огромној већини, те би угарска влада могл
увек имати већину за свој поступак према Хрватско
Дакле наравна је последица нагодбеног закона да хр
ватски бан мора бити одговоран за повреде нагод
беног закона од стране угарске владе пред хрватски
сабором. Ако хрватски бан није кадар одстранити по
вреде закона од стране угарске владе, то он мора од
ступити. Колико ја лично познајем грофа Ладислава Пе
јачевића као поштена човека од главе до пете, држим
да ако се потпуно увери, да угарска влада неће д
држи нагодбени закон, да ће одступити, што би з
угарску владу могло фатално постати.“

„Поштовани доме! Са финанцијалном нагодом
која стоји на дневном реду, у тесној свези стоје једн

важно питање, а то је питање хрватско-славонске Крајине. Познато је, да су се због тог питања двапут прекинули преговори обих краљевинских одбора и као да је питање Крајине било повод одступу бана Мажуранића. Новом бану Пејачевићу тек је пошло за руком да противности изравна."

„Пошто се финанцијална нагода има да склопи на десет година и пошто је извесно, да се за то време Крајина мора утеловити Хрватској, то су Хрвати били тога мњења, да би ваљало и на Крајину обзир имати, на име су предложили, да кад се Крајина утелови, да према своме худом стању или остане у уживању свега дохотка као и до сада, или спојена Крајина и Хрватска да имају право задржати за автономне ствари 55% а за заједничке да су обвезане давати 45%. На ово није пристао краљевински одбор угарски рекав, да за то нема мандата."

„Било је још других размирица у обзиру неких доходака крајишких, које су изравнане, као што је то разложио поштовани извештач Фалк, те ми није потребе даље о томе говорити."

„Но главно питање при тим расправама обих краљевинских одбора било је политично питање спојидбе Крајине. Испрва Хрвати нису се хтели ни упуштати у никакву финанцијалну нагодбу, док се не реши питање спојидбе: без спојидбе Крајине, рекоше, нема финанцијалне нагодбе са Угарском. Краљевински одбор угарски са своје стране рекао је, да нема мандата за политично питање о спојидби Крајине, него краљевински одбор угарски ставио је Хрватима у сигуран изглед спојидбу Крајине. Хрвати на послетку попустише. Што до сад хрватско-славонска Крајина није спојена са Хрватском заиста је чудновата ствар, дочим је угарска Крајина већ давно утеловљена Угарској. Крајишка управа могла је имати смисла док је још Кра-

јишника било под пушком. Данас је Крајина ан-
малија. Па каква је данас управа крајишка? На че
Крајине стоји царски генерал, који је као такав по
чињен војеном министарству у Бечу. Политична је у
права војничка, правосуђе је грађанско; у Загребу ни
два банска стола, два стола седморице за Хрватску
за Крајину сваки за себе, што је наравно са већи
трошком скопчано. У стварима финанције, трговине
обрта подстоје области крајишке угарским министрви
Та читава управа је дакле таква аномалија, да јој вал
пара на свету нема. Та аномалија ваља да престане
ту се морају једном редовни односаји створити. (Од
бравање с лева.)"

„Пошто је спојидба Крајине у сигуран изглед ст
вљена, то се сад више не може сумњати, да ће се о
и извести."

„Ово ће бити од доста великог значаја. Број х
ватских посланика на овом сабору биће знатно увећа
Финанцијална нагодба мораће се у нечем попунити. К
сам хрватски сабор добиће нову физиономију, јер
у њему српски живаљ јако бити заступљен. И сад
већ српски живаљ на хрватском сабору заступљен,
и у овом сабору међу хрватским посланицима има пр
личан број Срба̀ља. Са спојидбом Крајине српски ж
ваљ још ће већма заступљен бити, јер се језгр
српскога народа налази у хрватско-славонској Кр
јини."

„Поштовани доме! Кад сам устао да говорим
предмету, који је на дневном реду, учинио сам то
једне стране као посланик угарски да пажљивом уч
ним угарску владу у обзиру односаја хрватских,
не би себи извесне илузије чинила. Но проговори
сам с друге стране и због тога, што се овај предме
из близу тиче српског народа. Што се овде распр
вља и о чему се овде одлучује, то се тиче једнак

Срба и Хрвата. Језгра српског народа не налази се у Бачкој и Банату, него у хрватско-славонској Крајини. Што у том обзиру додирује Хрвате, то додирује и Србе. Ја не чиним нити могу у том обзиру чинити разлике међу Србима и Хрватима. Та ми смо један те исти народ, јер један те исти језик говоримо. Ако нам је повесница два имена дала, ако Хрвати ближе западу попримаше римску веру и дух западњачки, а ми Срби истоку ближе са нашом славенском црквом знадосмо боље одржати нашу славенску народност; ако Хрвати пишу латиницом, а ми ћирилицом — све то не може нас раздвојити као два народа. Истина има Срба и Хрвата, који разлике, што проистичу из повеснице, из вере и обичаја, хоће да прикажу као народносне особине. Баш у Крајини има много Срба, који се не радују спојидби Крајине, јер не воле хрватску владавину. Истина баш последња хрватска влада под Мажуранићем, ма да је потекла из крила народне странке, много је грешила против Србаља. Оно што угарска влада није према Србима чинила, то је учинила хрватска влада, на име претворила је наше вероисповедне школе у комуналне школе. Али на послетку све те диференције не могу увиђавне Србе и Хрвате раздвојити. Код нових избора сва је прилика, да ће неодвисна хрватска народна странка бити подупрта од Србаља. Данас истина стоје Срби у колу владине странке и подупиру грофа Пејачевића. Можда је то из неке освете према Мажуранићу, и због тога, што Срби посланици на хрватском сабору стоје под упливом Срба чиновника, од којих неки заузимају највиша места. Али тај уплив тешко да ће сметати да Срби при новим изборима опозицијоне посланике изаберу."

„Но има једна диференција међу Србима и Хрватима, која је на сваки начин од важности. Та је диференција питање будућности наших сународника у

Турској. Ми Срби држимо се тога начела, да исти
ваља дати источним народима и по томе да српск
провинције у Турској ваља да постану независн
Хрвати на против држе, да будућност наших сув
родника може бити осигурана и спојидбом с Аустр
Угарском. По томе ми Срби морали смо бити одлучн
против окупације, дочим Хрвати не само да су оку
пацију одобравали, него су с њоме и велике наде скоп
чавали. Наравна је ствар, да ако се Хрвати — прем
с нама Србима исти језик говоре, — ипак као одељен
народност сматрају, хегемонију само помоћу Аустр
Угарске имати могу, јер оно, што се у Босни и Хер
цеговини за Хрвате сматра, католици, то је у знатн
мањини, баш кад из рачуна и испустимо и Мух
меданце, које ми за Србе, а Хрвати за Хрвате см
трају."

„Но као да је и у Загребу наступио већ мамурлу
после великог одушевљења за окупацију. Тегобе пр
тив аустро-угарске управе у Босни, учестале су са
већ у хрватским новинама тако исто, као и у српски
На послетку мораће увидети у Загребу, да права н
родно-хрватска политика према истоку не може бит
друга — до српска. Оно што називају у Загребу н
родно-хрватском политиком према истоку, то није ни
шта друго, до ли аустријска политика. Због ње ј
могуће, да Загреб постане средиште једне југославен
ске државе, па било то и под аустријском влад
вином?"

„Има нешто, поштовани доме, што у том обзир
никаквој сумњи не потпада, а то је, да мађареки н
род не ће никад допустити такву југославенску д
жаву, којој би Загреб био средиште; (Одобравање
левице), јер ако ће то бити лек против руског упли
и господства, онда би Мађар могао употребити он

француску изреку: „le remède devance le mal“ т. ј. да је лек гори него болест.“

„Поштовани доме! Та алтернатива могућег решења источног питања — или руско-славенско или аустријско-славенско решење — та алтернатива да се избегне, као да је довела Кошута на мисао дунавске конфедерације, као савеза независних источних народа са Угарском. Али и ова мисао као да припада оним многим илузијама, које су својствене Кошуту. Такав савез не треба источним народима, а таког савеза још мање хоће Мађари. Да су Мађари имали и најмање наклоности за такав савез, то за цело не би склопили нагоду са Аустријом год. 1867. Али Мађари одлучно одбише тај савез, јер у савезу са Аустријом налазе боља јемства за њихову народност. Да је Кошут ту његову илузију о дунавској конфедерацији још особито хтео да овековечи у својим мемоарима, готово да је непоњатна ствар. Мој пошт. пријатељ Хелфи каже, да Кошутова књига ваља да постане библијом Мађара. Но ја још никад читао нисам мађарске књиге, која је кадра да компромитује и Мађаре и Кошута, као та књига. Да сам Мађар, ја бих забранио да се та књига преводи на туђе језике. (Кретање на крајњој левици). Не обзирући се на то, да се из те књиге види, какву је потчињену улогу играла мађарска емиграција у смеровима политике цара Наполеона — не обзирући се на то, врло чудновато изгледа, да Кошут пише о савезу са источним народима у исто доба, кад су његове присталице занесени за савез са Турском, или кад би хтели у савезу са Турском рат против истих источних народа, што Кошут ћутећки одобрава. (Кретање на крајњој левици.) Какву вредност могу имати беседе Кошутове, што их је држао у Енглеској, кад се зна, да Мађари према народностима у Угарској и према источним народима исту политику терају, као што је Ау-

стрија према њима терала? Данас да хоће Кошут
Енглеској да држи какву беседу не би имао публи
која би га слушала."

„Но према илузији Кошутовој има још једна пр
тивна илузија у Угарској, а та је, да садања фор
дуализма може бити од трајности. Ако не би бил
никаквих других узрока за измену дуализма већ узро
ци финанцијални, морали би на то нагонити монархију
Нема примера у новијој повесници европских држа
да једна царевина састојећа се из две одељене држав
која свака за себе није велесила, а ипак себи допушт
луксуз управе велесиле тако, да та царевина мора д
сноси двоструки трошак велесилна положаја. Даје с
готово математично прорачунати, кад ће морати мо
нархија по тој системи финанцијално пропасти. За т
ако Аустрија преживи источну кризу — а мислити ј
да ће је преживити — то ће прва посљедица бити т
да ће се дуализам према финанцијалним околностим
у нечем морати изменити."

„Данашњи је дуализам врхунац преваге мађарск
народности. Ма какав обрт ствари на истоку узел
положај мађарског народа тешко да ће бити сјајнији
Ми Срби и Хрвати налазимо се сада у сасвим потчи
њеном положају овде. Али и у овом потчињеном по
ложају надимају нам се груди задовољством кад вид
мо, каква је огромна промена на истоку настала. Пр
четврт столећа пошле су европске флоте за обран
Турске против интереса источних народа. Данас с
пошле те флоте ради заштите наших сународника
Мала српска кнежевина Црна Гора добила је важност
ради које би јој и већа држава могла завидити. То је
победа једнога начела, које се само примењује и н
Црну Гору. Хришћанско-славенски народи на Балкану
осећају, да им се лепша будућност приближује."

„Ми идемо на сусрет великом преображају на ис

току, који ће имати одлучног значаја за судбу наше монархије. Монархија ова нема никаква интереса, да се стави у непријатељски положај према хришћанско-славенским народима на истоку. Аустрија као свагда знаће се прилагодити новим одношајима. (Са крајње левице — истина!). Но мађарски народ неће се знати тим околностима прилагодити, него ће остати у садањем положају. Заиста чудновато, усред велике источне кризе нема се што пречније чинити, него у Загребу отварати течај за мађарски језик! Тенденција, која у том поступку лежи, значајна је, и зато та тенденција наилази на отпор у Хрватској. Тиме у савезу нова финацијална нагода са Угарском, ма да ју је хрватски сабор већином гласова примио — не наилази на одобравање у Хрватској."

„Данас у Хрватској влада неко суморно стање, ал ми Срби и Хрвати и у том суморном стању добре смо воље кад помислимо на будућност нашега народа, која ће свакако боља бити. У том обзиру можемо ми вами довикнути: Наша је будућност! Не примам законски предлог. (Узрујаност.)"

Беседа ова била је од великог утиска у угарском сабору. У Хрватској је учинила најпријатнији утисак, што се видило да је Полит у чисто братском духу говорио за права Хрватске.

Тиса одговарајући на ту беседу Политову био је готово раздражен. Наравно да је употребио аргумент: кад је хрватском сабору та финанцијална нагода по ћуди, од куда да се у то меша Полит као угарски посланик! То мешање назвао је Тиса мешање „незваног прокатора" (fogadatlan procator). Но посланик Мочари са крајње левице одговорио је Тиси, да се Полит и као угарски посланик може са потпуним правом мешати у хрватске ствари.

Али што је Тиса Политу одговарао, томе се не чудити, али се чудити, што се нашао један хрватски посланик (каноник Вучетић), који је најжешће напао на Полита. Томе хрватском посланику није било право што Полит узима у заштиту Хрватеку. Хрвати да су задовољни са односајем према Угарској. Исти посланик преливао се у ласкању Мађарима и наравно да је то Мађарима годило, те да су му пљескали. Но шта да се каже о таком понашању једнога Хрвата на угарском сабору? Место да се радује, што му Србин брани права хрватска, кад он нема те одважности, он да се умилио Мађарима, напада још таког браниоца. Наравно да каноник Вучетић не може служити за мерило расположаја Хрвата, јер каноника Вучетића хрватска опозиција сваком приликом исмејава, али је за улогу хрватских посланика на угарском сабору значајно било то понашање каноника Вучетића, значајно што се може рећи: difficile est satyram non scribere!

Последњи месеци саборске периоде слабо су били занимљиви. Посланици су се највише занимали са предстојећим новим изборима. Многи посланици још пре свршетка сабора, отишли су у своје срезове, да бирачима дају рачуна о свом саборском деловању. И др Полит о Ускрсу г. 1881 отишао је *први пут* у свој изборни срез *уздински*, да својим бирачима да рачуна о свом саборском деловању. Обишао је бив већи део општина свога изборног среза и свуда је био одушевљено дочекан. И он је *пре* свршетка саборске периоде свој рачун бирачима дао. Ово има свога узрока. *Српском* посланику нуждна је заштита, што му имунитет даје, јер према насилијама владиних органа, српском посланику без имунитета није *лична сигурност* обезбеђена.

При крају саборске периоде год. 1881, умерена опозиција и крајња левице, имали су најбоље наде, да ће Тисину већину при изборима оборити. Ал' ово се показало као велика илузија. Крајња левица показала је сразмерно велики успех, ал' умерена опозиција изашла је из сабора врло умањена. И српска народна странка имала је при тим новим изборима своју судбу.

XVI.

Бирачко кретање у Срба за нов сабор г. 1881. — Српска бирачка конференција у Н. Саду дана 17. априла 1881. — Говор дра Мих. Полит-Десанчића на тој конференцији. — Српски избори. — Избор Политов у Уздину, Милетићев у Тителу, Максимовићев у Сомбору; пад српских кандидата у Н. Саду, Кикинди и Т. Бечеју. — Адреса српских посланика. — Беседа дра Мих. Полит Десанчића од 13. октобра 1881 у обрану адресе. — Нова расправа на угарском сабору о Босни и Херцеговини. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. маја 1882. — Мњење новинарско о тој беседи. — Изјава Политова мађарским новинама. — Даље тежње мађарске за „културним јединством.“ — Уважање мађарског језика у средње школе. — Држање ердељских Саса у сабору. — Беседа дра Мих. Полит-Десанчића од 15. марта 1883. —

Изборно кретање, што је у читавој Угарској још са пролећа г. 1881. започело, обухватило је и српске крајеве. Срби у Угарској, ако и немају много изборних срезова, где су у апсолутној већини, то имају ипак известан број срезова, где би слогом и неком енергијом могли свагда изабрати српског кандидата. Но велики немар и нека апатија од стране српских бирача починила да су Срби у последње доба један изборни срез за другим губили. Да би се том злу доскочило и да би се у српским изборним срезовима повољан резултат постигао, нуждно је било бирачко кретање организо-

вати, српским срезовима упутства дати, а где је потребно било кандидате поставити или препоручити. Да би се изборно кретање организовало, др. Полит и др. Максимовић као посланици српске народно-опозиционе странке на угарском сабору, позову српску бирачку конференцију у Нови Сад на дан 17. априла 1881.

Пошто такова бирачка конференција већ од девет година није била, (још од последње бирачке конференције у Бечкереку г. 1872), то се било надати да ће саучешће из српских крајева што веће бити.

Но на жалост приликом том баш се показало, да је у Срба велика апатија настала. Честити Сомборци истина дођоше у великом броју. Исто тако и суседни Шајкаши. Али иначе осим два изасланика из уздинског среза и два грађанина Вршачка — та сазвана конференција није била посећена и једва да је са бројем Новосађана имала изглед неког већег збора. Истина да су се многи из Баната извинили са тешким прелазом преко Тисе — али на сваки начин да је саучешће на тој конференцији било врло слабо.

Конференцију отворио је др. Полит овим говором:

Говор дра Мих. Полит-Десанчића,

којим је српску бирачку конференцију 17. априла 1881. отворио.

„Велештовани зборе! Минуло је томе много година, како није било српског општег бирачког збора и договора. Још од последњег збора у Вел. Бечкереку г. 1872. баш лицем на Цвети, дакле за пуних 9 година не имасмо скупног бирачког састанка да се о избору, о политичном правцу наших српских кандидата посаветујемо. Све политичке странке у Угарској и представници тих странака држе за своју дужност што чешће такове бирачке зборове држати. јер само у таким зборовима могу да се распростру, да се утврде

она начела, која поједина странка заступа. За т
важни такови бирачки зборови за читав политичан
вот у једној држави. Они дају правац изборном к
тању, према том кретању и према политичној стр
испадају избори, а према изборима, у свакој устав
држави мењају се владе. То смо од скора видали
великом променом владе у Енглеској, јер чим је дру
струја у изборима наступила, морала је пређашња вла
одступити. Енглеска, пређе велика поборница за Ту
ску, са променом владе ступила је у редове проти
ника Турске."

„И у нашој отаџбини, у Угарској, видесмо пр
шест година велику промену у влади. Пређашња средн
левица сложила се са деаковом странком, те је так
звану либералну странку образовала. Неко време, п
ред крајње левице постајала је као крајња десниц
конзервативна странка, но усљед иступа многих чл
нова из тако зване либералне или владине странке о
разовала се у скупу са конзервативном партијом: с
јединьена опозиција. Ово су странке, које и сад
угарском сабору постоје и које свака за себе на то
ради, да при изборима до већине дође или да шт
више посланика од своје странке на угарски сабор п
шље. У том обзиру започело је у велико изборно кр
тање у читавој Угарској."

„Поред мађарских политичних странака на угар
ском сабору има још једна странка: народносна странк
Та странка у пређашње доба имала је свој посланички
клуб. Бар Срби и Романи имали су свој заједнички
клуб, дочим су Саси засебни клуб образовали. Но о
кад су се Романи у пасивност повукли, није се више
тај заједнички клуб образовао. Али Срби посланиц
народне опозиционе странке, ма у како малом број
били, образовали су свој посебан клуб, као састана
за већања у важнијим стварима. Тако је са заједнич

ског договора проистекла и она адреса на престолну беседу, коју смо ми Срби посланици у почетку саборске периоде од год. 1878. поднели."

„По примеру других странака на угарском сабору, и ми посланици српске народне опозиционе странке држасмо за дужност, позвати српски бирачки збор."

„Да таког састанка за толико година било није, заиста је врло жалостан појав. Јесу ли томе околности времена, је ли наша немарност, наша успавалост крива? Да су околности времена за последњих 4—5 година заиста критичне биле, то се неда порицати. Сви знамо за оно критично стање, у ком се налазисмо за последњих заплета на истоку. Но као да је и иза тих заплета остао неки немар у нами за сваки политичан живот. Кад се опоменемо оног живог политичког, уставног кретања у српског народа, оног пулзирајућег свежег гибања у свакој политичној појави, као што је то у прећашњим годинама било таки иза успостављања устава у нашој отаџбини — па кад сравнимо данашњу апатију тако рећи на свима линијама, то се заиста жалостити морамо. Изгледа, као да се клонимо свега онога, што би са политичним питањима у свези било. Но морамо се запитати: нисмо ли и ми Срби уставни грађани ове наше отаџбине као и други, па оно, што је у оквиру устава слободно другима, то не може ни нами забрањено бити. Када свака политична странка у нашој отаџбини себе организује, када своја начела утврђује и распростире, за своје кандидате ради, да им победу извојује — за што да наша странка не би то исто радила? Изборно уставно кретање, што је у читавој нашој отаџбини већ у велико започело, не треба ни нас неприправне да нађе.

„Ми држимо да свест српска, да политична свест нашега народа још малаксала није. То се ви-

дило и пре три године, када српски бирачи тако ре
сами себи остављени, ипак знадоше у неким избор
срезовима нашој странци победу извојевати."

„Но баш пре три године показала се велика о
дица заједничког збора и договора. Што избори
нас још горе испали нису и што још већи пораз
трпили нисмо, имамо само захвалити будној свести
рача у појединим срезовима."

„Пре три године по тадашњим околностима
ништа преостало, но да политично друштво „К
бирачком кретању неки и неки правац даде. Но
је било са многим незгодама скопчано. Немајући
дробног знања о околностима појединих срезова
лањајући се на поједине писмене информације, ч
се није могла погодити жеља појединих срезова,
се могла дати директива, није се могао дати прав
изборном кретању. Ово је била наравна посље
што бирачка српска конференција није предхо
што се представници из разних српских срезова
посаветовали и договорили."

„Ми се надамо да ће тој оскудици, што је
три године владала, са овом сазваном конференц
бити поможено."

„Српском срцу годити мора, кад после толико
дина опет види честите представнике појединих би
ких срезова у скупу сабране за цели народне ср
ствари."

„Када поборнике народне ствари овако скуп
колу видимо, онда нам је срце весело, јер нас хра
убеђење, да је свест српска још будна, да наше сн
још малаксале нису, да се умемо још одушевљав
за наше народне ствари."

„Вама, браћо, који се на наш позив одазваste
не пожалисте труда овамо доћи, ми вам се у име н
народне ствари најсрдачније захваљујемо."

„Ако би хтели сад да означимо предмете већања на овом збору, то кад би о том било говора, да се наша народна опозициона странка тек ствара, то би наравно на првом месту већања морао доћи програм, на основу кога се која странка ствара. Но српска народна опозициона странка, она већ од толико година постоји, и она у себи већ носи онај програм, који је још пре толико година створен, обновљен и према околностима удешен. Ми имамо програм бечкеречки од г. 1869., од г. 1872 и изјаву „Кола“ од год. 1878.“

„Главно је, да српска народна опозициона странка зна политичан правац, кога се има држати, и тога су се правца као што сте видили, српски посланици наше странке на угарском сабору свагда држали.“

„По томе тога смо мњења, ми сазивачи, да на овом збору није нужно какова програма износити и о том већати. Највише могли би се посаветовати о некој директиви нашим кандидатима у стварима, које су се промениле. Могло би се о том посаветовати, какав положај да заузму српски посланици наше странке на угарском сабору према другим мађарским странкама. Да положај тај треба да је опозициони док влада садања струја против народности — по себи се разуме. До пре три године српски посланици народне опозиционе странке заузимали су своја места на крајњој левици и ово је било у духу бечкеречког програма, где је стојало да Срби посланици имају потпомагати ону опозициону странку, која је за укидање делегација и заједничких министарства, а то је крајња левица.“

„Но велика државноправна питања међу Угарском и Аустријом не могу се у првој линији српског народа тицати. То ми можемо оставити мађарским странкама. И зато нема потребе да ми у том обзиру крајњу левицу подупиремо. Али има још нешто, што нас је морало од крајње левице одстранити.“

„Од доба источних заплета, кад се видило, да крајња левица у највећој мери потпомаже Турке против Хрвата, српским посланицима није приличило да у таквом друштву буду и зато су они још пре три године тако по отварању сабора заузели места међу Хрватима, Словенцима и Сасима, тамо на висини, у средини сабора — задржавајући наравно своје опозиционо становиште. Занимљиво је, да сада та места некако сачињавају групу свију народности.“

„Приликом велике расправе о увођењу мађарског језика у основне школе, ми смо са тих места сви заједнички одржали борбу пуних 8 дана против свију за то питање сједињених мађарских странака. Питање дакле коју ће опозициону странку српски посланици потпомагати, није главно. Главно је да српски посланици стоје у опште у опозицији против садање струје, која није пријатељска народностима.“

„Од доба последњег састанка у Бечкереку источно питање дошло је на површину. И ту наравно да српски посланици имају своје становиште заузети. Ми као садањи српски посланици народно-опозиционе странке као што смо то у нашој адреси изјавили, при свој лојалности, не можемо се слагати са источном политиком у обзиру окупације Босне и Херцеговине. У томе смо ми, ма и са разних гледишта били сагласни с свима странкама опозиције мађарске. Тога би се наравно и будући наши кандидати имали држати.“

„Што се народносних питања тиче, по себи се разуме, да српски посланици наше странке имају заједнички радити у народностим питањима са осталим народносним посланицима, наиме са Романима и Сасима.

„Српски посланици имали би још и ту посебну дужност, да у духу бечкеречког програма потпомажу самосталност Хрватске, јер са спојењем Крајине, хрватска државоправна ствар постаје и српска ствар.“

„То би од прилике оно било што би као у неку допуну или управо у консеквенцију нашег досадањег програма спадало.“

„Но наша саветовања имала би поглавито за предмет: изборно кретање, што га по примеру других странака имамо створити.“

„Избори за идући сабор угарски по данашњим околностима постају врло важни. Пре три године било је разних мњења. Неки су мислили, да би ваљало да се повучемо у пасивитет као ердељски Романи. Ал' је ипак и пре три године превладало мњење, да учествујемо у изборима. Сада су ти избори много важнији. Ердељски Романи хоће да остане пасивитет и да учествују у изборима. Тиме ће број народносних посланика знатно повећан бити. Но и политичне околности даваће важност гласу народносних посланика. Како развитак ствари у самој монархији, тако и ствари на истоку, прибавиће важност сваком гласу од стране народносних посланика.“

„По томе за идући сабор угарски треба да нам је девиза: што више српских посланика наше странке да пошљемо на угарски сабор.“

„Ми од прилике знамо изборне срезове, у којима имамо српску већину. У тим срезовима треба све да употребимо, да нашим кандидатима већину прибавимо. Но ваља да се посаветујемо и о том, како да се Срби држе у оним изборним срезовима, где су наједнако или у повећој мањини.“

„За то би ваљало избрати један централни бирачки одбор, у којем би било чланова како одавде из Новог Сада, тако и из свију изборних срезова, те би тај централни одбор све једнако у додиру био са појединим изборним срезовима.“

„Главно је, да се створи живо изборно кретање у корист наше странке и наших

кандидата. Импулс к томе ваља у првом реду да дају она браћа, која су се на овај збор потрудила, која ће после овдашњег саветовања у свој срез се вратити."

„Покажемо ли при идућим изборима нашу политичну свест, покажемо ли изборима да умемо српско имену и српској ствари поборнике набавити, покажемо ли, да у нами има још одушевљења за ствар наше народности, да има праве српске свести, онда нема узрока да се о нашој будућности посумњамо, онда можемо казати оно, што сам ја у мом последњем говору саборском рекао: наша је будућност."

„Поздрављајући вас браћо добродошлицом, изјављујем, да је већање отворено. (Бурно живио!)"

Расправе на тој конференцији биле су врло живе. Наиме расправљало се о том, хоће ли се мењати досадањи програм, на ком су српски посланици стајали. Решило се, да се остане при досадањем програму. Са неке стране хтело се расправљати и социјалистично питање, али огромна већина конференције, а наиме др. Милетић није то допустио. Било је расправе и о компетенцији централног бирачког одбора, који би се имао поставити. Сомборци жељаху да се сваком изборном срезу потпуна слобода остави. Но буде закључено, да централни одбор има давати у извесним случајевима директиву. Са избором централног бирачког одбора сврши се конференција.

Изборно кретање било је живо на све стране. Владина странка је развила особиту „енергију" у српским срезовима да обори српске кандидате. Највећа безакоња чинила су се у шајкашком и уздинском изборном срезу: у првом је Милетић, у другом је Полит кандидовао. Каква се средства употребљавала против

српске нар. странке, види се из овог: У очи избора у шајкашком изборном срезу, пошто се у то доба године вода била разлила по ритовима, не стану најеред скеле за превоз, и шајкашки бирачи да би на место избора приспели, морали су колима на такозваној „Мутњачи“ води код Мошорина дубоко газити, а неки су и воду препливали. Но у Тителу бар при самом избору нису безакоња чињена, али у Уздину та безакоња прешла су сваку меру. Злогласни солгабиров Васика Стојановић не само да је без нужде развио велики милитарни апарат, него је свакојаким сретствима бираче застрашивао. Прогласе српског кандидата дао је здерати, а у Уздину их је својеручно дерао. На дан избора дао је добовати да бирачи владиног кандидата имају неизоставно под теретом глобе на биралиште доћи; па кад све није помогло, онда наједаред пред очима изборне комисије нестане један табак изборног записника, ради чега др. Полит дуго и дуго свој мандат добио није и ради чега је стајао у опасности, да на сабору не буде верификиран.

Милетић и Полит беху ипак великом већином гласова у њиховим срезовима изабрани. Др. Ника Максимовић, и ако није баш великом већином гласова изабран, ипак је српска победа у Сомбору према тамошњим околностима била сјајна.

Напротив од поражавајућег утиска било је, што је Сабовљевић у Кикинди са малом разликом гласова подлегао, а исто тако Трифунац у Т. Бечеју, и Тона Хаџић у Новом Саду.

При отварању сабора, српски посланици као обично саветоваху се о нацрту адресе. Састав тога нацрта би поверен старини дру Светозару Милетићу. Тај нацрт адресе са неким модификацијама, што их је учинио др. Полит у обзиру источнога питања, гласио је:

кандидата. Импуле к томе ваља у првом реду да даду она браћа, која су се на овај збор потрудила и која ће после овдашњег саветовања у свој срез се вратити."

„Покажемо ли при идућим изборима нашу политичну свест, покажемо ли изборима да умемо српском имену и српској ствари поборнике набавити, покажемо ли, да у нами има још одушевљења за ствар наше народности, да има праве српске свести, онда немамо узрока да се о нашој будућности посумњамо, онда можемо казати оно, што сам ја у мом последњем говору сабореком рекао: наша је будућност."

„Поздрављајући вас браћо добродошлицом, изјављујем, да је већање отворено. (Бурно живио!)"

Расправе на тој конференцији биле су врло живе. Наиме расправљало се о том, хоће ли се мењати досадањи програм, на ком су српски посланици стајали. Решило се, да се остане при досадањем програму. Са неке стране хтело се расправљати и социјалистично питање, али огромна већина конференције, а наиме др. Милетић није то допустио. Било је расправе и о компетенцији централног бирачког одбора, који би се имао поставити. Сомборци жељаху да се сваком изборном срезу потпуна слобода остави. Но буде закључено, да централни одбор има давати у извесним случајевима директиву. Са избором централног бирачког одбора сврши се конференција.

Изборно кретање било је живо на све стране. Владина странка је развила особиту „енергију" у српским срезовима да обори српске кандидате. Највећа безакоња чинила су се у шајкашком и уздинском изборном срезу: у првом је Милетић, у другом је Полит кандидовао. Каква се средства употребљавала против

српске нар. странке, види се из овог: У очи избора у шајкашком изборном срезу, пошто се у то доба године вода била разлила по ритовима, не стану најеред скеле за превоз, и шајкашки бирачи да би на место избора приспели, морали су колима на такозваној „Мутњачи“ води код Мошорина дубоко газити, а неки су и воду препливали. Но у Тителу бар при самом избору нису безакоња чињена, али у Уздину та безакоња прешла су сваку меру. Злогласни солгабиров Васика Стојановић не само да је без нужде развио велики милитарни апарат, него је свакојаким сретствима бираче застрашивао. Прогласе српског кандидата дао је здерати, а у Уздину их је својеручно дерао. На дан избора дао је добовати да бирачи владиног кандидата имају неизоставно под теретом глобе на биралиште доћи; па кад све није помогло, онда наједаред пред очима изборне комисије нестане један табак изборног записника, ради чега др. Полит дуго и дуго свој мандат добио није и ради чега је стајао у опасности, да на сабору не буде верификиран.

Милетић и Полит беху ипак великом већином гласова у њиховим срезовима изабрани. Др. Ника Максимовић, и ако није баш великом већином гласова изабран, ипак је српска победа у Сомбору према тамошњим околностима била сјајна.

Напротив од поражавајућег утиска било је, што је Сабовљевић у Кикинди са малом разликом гласова подлегао, а исто тако Трифунац у Т. Бечеју, и Тона Хаџић у Новом Саду.

При отварању сабора, српски посланици као обично саветоваху се о нацрту адресе. Састав тога нацрта би поверен старини дру Светозару Милетићу. Тај нацрт адресе са неким модификацијама, што их је учинио др. Полит у обзиру источнога питања, гласио је:

Адреса посланика српске народне странке на угарском сабору г. 1881.

Ваше царско и краљевско апостолско Величаство!

„Најмилостивији Господару! Највишу престолну беседу, којом је Ваше Величаство настојећу саборску перијоду отворити благоизволело, саслушали смо најдубљом од предака наслеђеном оданошћу према своме светлом владаоцу.“

„У тој оданости усуђујемо се по дужности свога положаја на највишу престолну беседу најпонизније одазвати се оном искреношћу, коју од нас у том положају и сама оданост и верност спрам Вашег Величаства изискује.“

„У највишој престолној беседи спомиње се пре свега фактично спојење хрв. славонске Крајине са Хрватском и Славонијом, као и речко питање.“

„Ми очекујемо, да ће Крајина, која је сад само номинално спојена, а иначе још на неопредељено време у изузетном стању остаје, што скорије и стварно, уставно, с учешћем у зем. законодавству и у контроли зем. управе спојена бити, јер је за то Крајина спремна, а желимо да се то догоди на задовољство српског и хрватског братског народа у досадањој Крајини.

И ми желимо, да се речко питање, и то што скорије на основу правице и општих интереса као и на задовољство свију чинилаца реши, и то са обзиром како на повестницу тако и на географски положај и етнографске одношаје.

У највишој престолној беседи спомиње се потреба разних унутрашњих реформама, које ће бити предметом саборског законодавног рада у овој перијоди.

Ми ћемо у погледу тих реформама као државни грађани своју дужност вршити у духу и правцу опште

равноправне народне слободе, и општег благостања, а особито ћемо подупирати зак. предлоге, који иду на повишење привредне снаге, а на смањење прекомерних терета.

Но врло нас је ожалостило, да у највишој престолној беседи нема спомена о једној од најважнијих унутрашњих ствари, а то је: питање народности у Угарској.

Питање народности зак. чл 44. од 1868. није решено, јер исти зак. чланак није задовољио и не задовољава народности; па и сам тај законски чланак не извршава се ни у једном свом §-у, дакле постоји само на папиру, а не и у животу; не обзирући се још и на то, да исти закон. чланак у многим опредељењима отвара врата самовољи, јер дотичним клаузулама закона, да се „могућности“ све остављају, постаје и сам закон илузорним.

Постојећи закон о „равноправности“ стоји на врло погрешном основу: на основу индивидуалности; тако језик појединих народности у погледу унутрашње званичности не важи ни у најнижем кругу политичког организма; код срезких политичних и судских власти места нема, а из општинског круга изгања се владиним упутством: да се извештаји општински и самој среској власти имају подносити и на мађарском језику.

Али ни начело „индивидуалности“ не изводи се у пракси, јер појединци на своје молбе и поднеске добијају одлуке у неразумљивом језику.

Постојећи закон о „равноправности народности,“ који је управо закон о искључивости једног језика, ваља с гледишта његове непрактичности исправити. Жеља је пак свију народности у Угарској, да се закон о „равноправности народности“ узме у основну ревизију у духу и правцу предлога од посланика српске и романске народности приликом расправе истог закона год. 1868. поднесеног.

Напосе што се тиче српске народно-црквене автономије IX. зак. чланком од год. 1868. ујемчене, пољуљана је у последње време иста автономија из темења тиме, што је државна власт, прекорачивши право врховног надзора, диспозитивно се умешала у црквену и у автономну правну сферу одстрањењем српског митрополита-патријарха и постављањем администратора неканоничним и противавтономним начином.

Ваше Величаство благоизволело је на завршетку највише престолне беседе изјавити: да и данас постоји добра воља велесила, која је до сад могућим учинила, да се повремено искрснута питања мирним путем решавају, која околност, као и пријатељски односаји спрам свију влада, оправдавају основану наду, да ће народи ове монархије благослове мира непомућено уживати.

Но ми смо принуђени исповедити, да међу другим знацима спољашњих заплета, задају нам бригу такође и односаји Босне и Херцеговине.

На окупацију Босне-Херцеговине овластио је берлински конгрес Аустро-Угарску ради умирења и поправке унутрашњег стања њеног.

Према опасностима, које собом таково подузеће доноси, и према великим финанцијским жртвама, народи обе половине монархије противили су се томе подузећу. Но кад је окупација свршеним чином постала, приволели су се на учињене жртве.

Данас се једним гласом осуђује начин управе у Босни-Херцеговини. Опште је познато, да је сам народ Босне-Херцеговине незадовољан.

Ми се усуђујемо најпонизније изразити наше уверење: да ни даље трајање окупације Босне-Херцеговине, а још мање евентуална анексија не би било средство одржања спољашњег мира у опште, и на истоку особено, него на против извор нових заплета.

Ако је окупација учињена и даље освојење на балканском полуотоку наумљено, с поуздањем у наслон на немачку државу: то исти наслон добија сада сасвим други облик погледом на нове односаје Немачке према Русији, а ови односаји не могу бити непријатељски према источним народима.

Ми за монархију у опште, за Угарску особено за најцелисходнију источну политику држимо: пријатељство са источним државама и народима на основу начела: исток источним народима. На исток спадају и Босна-Херцеговина, које су услов колико самосталности свију источни народа, толико особито српског народа на истоку.

С тога би време било својевољном упражњењу (евакуацији) Босне-Херцеговине.

Уз израз најдубље оданости и непоколебљиве верности наше, усуђујемо се овом искреном отвореношћу изјављене жалбе и жеље највишој пажњи Вашег Величаства препоручити.

Да бог благослови и поживи Ваше Величаство!

Верни и одани на сабору искупљени народни посланици.

Ову је адресу заступао др. Мих. Полит-Десанчић овом беседом:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

13. окт. 1881.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Ретко да се која влада у тако повољним околностима налазила као садања угарска влада. Судећи само по знацима, који су на површини, рекао би човек, да је како спољни, тако и унутарњи положај најповољнији. Према томе положају влада као да погледа са задовољством на јаку позицију, коју

заузима. И заиста да влада има не само јаку позицију него и јаког темеља за свој положај, опозиција — а разумевам све гране опозиције — после неуспешне борбе од толико година готово да би морала одетупити."

„Али у политици и у политичним положајима има често опсена, и ја држим опсеном, кад би се данашње како спољна тако и унутарња ситуација повољном назвала."

„Ако има нешто у престолном говору, што је значајно, то је ставка о спољном положају. Престолна беседа каже, да је међусобна добра воља велесила до сад могућим учинила, да су се сва питања мирним путем решавала. На врло слабим ногама мора да стоји тај европски мир, кад он нема другог чвршћег основа, већ кад он зависи „од добре воље" појединих сила. Још недавно то се трубило да је одржању мира најсигурнији основ савез међу Немачком и Аустро-Угарском. Са великим задовољством казивало се, да савез немачко-аустријски влада ситуацијом и да се усљед тога савеза Аустро-Угарска може слободно кретати на истоку, шта више, да може Русији у очи погледати. Русију пак представљали су као да је слаба и немоћна, па да је остала без савезника, да усамљена стоји. Но на једаред се догоди састанак немачког и руског цара у Данцигу и сва зграда, све уздање у немачки савез сруши се из темеља."

„Поштовани доме! Жалост је то, кад се основ политичне једне велике државе, као што је Аустро-Угарска, на једаред погрешним покаже, кад надође таково изненађење, као што је састанак у Данцигу."

„Велика је то обмана била Русију држати за слабу и усамљену. Ми у Угарској судимо ствари политичне, правимо политику по симпатијама и антипатијама. Па тако је било и са нихилизмом у Русији. Нихилизам у Русији учинио је и може да начини много зло,

ал опстанак руске државе не може никад у опасност ставити, јер прво не може да захвати корена у народу, а друго нема позитивног државног револуционарног програма. Још је била већа обмана држати, да је Русија усамљена."

„Тако велико, тако огромно царство као Русија, које броји скоро 100 милијона становника, таково царство не треба никад да се боји, да ће остати усамљено, јер његов савез се тражи на све стране. Још пре састанка у Данцигу ваљало је знати, да Русија само ако хоће, да може увек да обнови старо пријатељство са Немачком. Ал Аустро-Угарска сву је своју политику на погрешном основу односаја према Немачкој удесила. Полазећи од рђавих предпостављака, читаву је своју источну политику на рђав основ ставила. Ако је окупација Босне и Херцеговине, ако је читав берлински мандат то значио, да Аустро-Угарска стане на пут Русији, онда се ваљало осигурати, онда је ваљало тражити гаранције од Немачке, да ће Аустро-Угарску подупрети на истоку, ал не само у опште подупрети, већ ју подупрети и за случај рата против Русије. Ако се та гаранција од Немачке није могла задобити, то окупација Босне и Херцеговине постоји као ствар без сваке цели, без сваког смисла, највише на то створена, да наше финанције сасвим упропасти. Да се пак та гаранција од стране Немачке није могла добити, то најбоље доказује састанак у Данцигу, који је манифестација тога, да Немачкој и не пада на памет да Аустро-Угарску против Русије подупире. Да окупација Босне и Херцеговине не може имати какве даље, више цељи, и то је јасна ствар. Ја, толико спомињани поход Аустро-Угарске до Солуна за највећу несмислицу држим. Не обзирући се на то, да Русија неће и не може никад балканске Славене жртвовати Аустро-Угарској, не обзирући се ни на то, да држава, као

Аустро-Угарска, која до сад није знала себи стећи ни најмање симпатије на балканском полуотоку, држава, која себи код куће није кадра да уреди односаје својих народности, та држава да заузима балкански полуоток — то нема смисла. Но да је поход до Солуна и могућ, те да Аустро-Угарска заузме балкански полуоток, ја не познајем народа у нашој монархији, коме би таково решење источнога питања мање могло годити него мађарском народу. Да Аустро-Угарска у себи још више словенског живља прими него што га већ има — ово би најгоре било баш по Мађаре."

„Ја држим, поштовани доме, да је најбоља источна политика за Аустро-Угарску, а особито за Угарску, пријатељство и добро суседство са источним народима. Никаква анексија, никаква освојења. Исток, источним народима — то је за Угарску све донде, док целокупност њена није у опасти, најцелисходнија политика. И према томе евакуација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске не лежи само у интересу тамошњег народа, већ баш у еминентном интересу мађарском."

„Но евакуацију Босне и Херцеговине могао би поискати и сваки потписач берлинског уговора, јер Аустро-Угарска берлински мандат испунила није. Управа у Босни и Херцеговини тако је рђава, да се гора замислити не даје. И Хришћани и Турци једнако су незадовољни том управом. Аустро-Угарска за три године, а ево идемо сад већ и у четврту годину, није баш кадра у Босни и Херцеговини створити ни у најмањој мери уређене, цивилизоване односаје: управа је готово гора него под Турцима. Аустро-Угарска дакле берлински мандат испунила није."

„Но да окупација Босне и Херцеговине нема цели и смисла, то најбоље показује састанак царева у Данцигу. Ми смо ушли у Босну и Херцеговину уздајући

се у Немачку, да ће нас против Русије потпомоћи. Но сад се показује, да Немачкој и не пада на памет нас против Русије потпоравати, већ да она сама тражи пријатељство Русије, а знамо и зашто, јер савез Француске стоји увек на расположењу Русије."

„Ако по свему томе спољни положај није најповољнији, то ни унутарњи положај није такав, да би на њега са задовољством могли погледати. Ја нећу говорити о нашим худим финанцијама, о нашој рђавој управи, о нашем правосуђу, — већ ћу да говорим о нечем, што је најважније за сваку државу, а то је: задовољство или незадовољство свога становништва."

„Много пута се казало, да је унутарње стање Угарске много повољније него оно у другој половини царевине. По спољашности тако је, ал у ствари — није. У Цислитави бар показују добру вољу, бар су дошли до убеђења, да је неопходно нужно, да се праведни захтеви народности задовоље. У Угарској пак сматра се, да питање народности и не постоји: оно се свима средствима забашурује, а народности се представљају као да су потпуно задовољне. Ја ћу признати, да ако би успех земаљских избора меродаван био, да би се могло казати, да су народности задовољне, јер у народносним изборним срезовима готово да су искључиво посланици владине странке изабрани. Нас народносних посланика има овде тако мало, да готово изчезавамо. Словака, Румуна, народносних посланика и нема; има неколико Саса и неколико Срба, то је све. Но кад ствар тако стоји, и кад народносни изборни срезови бирају готово искључиво владине посланике, то ћу ја обрнути ствар, па ћу запитати: да ли та владина странка, која се понајвише рекрутира из народносних изборних срезова: из словачких, румунских, српских и немачких, — да ли та владина странка представља мађарски народ? (Врло добро! са левице)

или представља народности, — премда ми на овом сабору сви представљамо угарску државу — јер ја већу аномалију на свету не познајем, него ту: да док прави мађарски изборни срезови понајвише бирају опозиционе посланике, и то крајње левичаре (Врло добро! са левице), владина странка, пошто се рекрутује из народносних срезова, уображава себи, да она представља мађарски народ, и то тим начином, да баш против народности, из којих се срезова саставила, најнепријатељскији положај заузима. (Живо одобравање са левице.) Та велика аномалија мора имати свога узрока. Мађарска опозиција у мађарским срезовима може при изборима слободно да се креће: у народносним изборним срезовима, за народносну опозицију, слобода избора потпуно је искључена. Не само да се против нас покреће сав административни апарат, већ при изборима бивају такове злоупотребе, такова безакоња, такова насиља, да све то и најживљу фантазију превазилази. Сви параграфи казненог законика о заштити избора могли би се упоравити против тих злоупотреба. Ал кад се против такових насиља поднесе казнена пријава, суд је одбаци, приватна странка нема призива, а државни одветник неће да уложи призив, те се тако закон потпуно изигра. У мом изборном срезу, дотични солгабиров мени је у очи казао: „Изволите само поднети казнену пријаву; према народностима нас закон не веже, ми према народностима закон друкчије тумачимо, ми смо само нашој вишој власти одговорни.“ При таком поступку није чудо, да нас овде у сабору тако мало има, него је велико чудо, да има и једног народносног посланика.“

„Но незаконитости према народности хоће тиме да се правдају: да тобож народности имају против државне тежње. Али зашто би имале народности против државне

тежње? Зато ваљда што не припадају мађарском племену? Осећај племенски истина да је јак и моћан, но исто тако је моћан осећај и љубав према отаџбини. Тамо, где смо се родили, где смо одрасли, камо нас хиљаду и хиљаду успомена вежу, где леже кости наших предака — таково земљиште мора да је ипак мило сваком човеку, па мила је сваком сину отаџбине та његова отаџбина. Ја не знам, да ли је само уображење, али успомене мога детињства казивале су ми, да смо ми некад у Угарској, пре год. 1848. особито у слободним краљевским варошима најсретнији живот проводили. Кад је г. 1848. све изгорело, све пусто остало, па кад сам морао избећи далеко у Беч, а после кад сам за наукама далеко у иноземство путовао, свагда сам се сећао мог сретног живота у Угарској. Али сада ја ту отаџбину више не познајем, јер на сваком кораку наилазим на неку појаву, која је у старо сретно доба у Угарској непозната била, а та је појава: племенско господство. Од кад се држава истоветовала са једним племеном, а тиме према другим племенима господујућим га учинила, племенско господство морало је бити наравна посљедица. И ово има не само свога политичног, него и свог друштвеног значаја. У крајевима, где нема Мађара, или где их има мало, сваки жупанијски четник, сваки варошки пандур, сваки судски писар и слуга погледа са осећајем неког суверенитета на све оно, што није Мађар: на грађанина, на адвоката, на посланика — све то држи да је лошије од њега. Жалосна слика! Год. 1848. укинуто је подaнство према спахији, данас постоји друга врста подaнства: политично и друштвено према једном племену.“

„Жалостан је то појав, жалостно је кад државници повољним околностима заслепљени заборављају на све оно зло, што је незадовољство грађанина једне отаџбине већ једном проузроковало: жалостно је, кад

се државници не брину да се задовољство и слога међу грађанима једне отаџбине успостави.“

„Ал ће се рећи: шта хоће те народности? Ето им закон о равноправности; што смо могли учинити, то смо учинили, даље ићи не можемо. Још при расправи тога закона доказали су народносни посланици, да тај закон ни из далека није закон о равноправности народности. Но и тај закон, који већ и по себи није за нас повољан, и тај се не извршава. За нас је тај закон само на папиру. Не једаред, већ небројено пута доказали смо, да нема параграфа у том закону, који према нама није повређен. Често су биле интерпелације у овом сабору. Сећам се да је једаред г. министар правде — не садањи, већ прећашњи — признао, да је закон повређен, ал зато ипак лека нашли нисмо. Ако судска власт повреди тај закон, па ми уложимо призив, виши суд каже, да то не спада на судство, већ на управну власт; ако пак управна власт повреди тај закон, па се потужимо на вишу власт, онда она опет каже: то спада на судство! Па тако се закон не само изиграва, него управо исмејава.“

„Ја мислим, поштовани доме, да је врло погрешна политика, кад државници, имајући државну власт у рукама, мисле да могу и да смеју све и свашта чинити. Погрешна је политика, кад државници, имајући државну власт у рукама, потчињавају укупне интересе државе једном специјалном интересу, ма био тај специјални интерес и интерес једног ма како важног племена у нашој отаџбини. Подвргавајући пак укупни интерес државни специјалном интересу, мора државна власт доћи у криви положај према свему оном, што не годи, што не иде у рачун том специјалном интересу. Тако се разјашњава криви положај и према народностима и према Хрватској.“

„Поштовани доме! Чудноват је то положај према

Хрватској. Појави, који су не давно на хрватском сабору искрели, врло су значајни.“

„Тамо се створила измајсторисана већина — бар хрватска опозиција је то тврдила и хтела је то доказати, ал није до речи могла доћи.“

„Према тој већини, што ју је задобио гроф Пејачевић за хрватски сабор, мислило се да нема никакве запреке за решење речког питања онако, као што је то означено у престолној беседи. Кад бих хтео о речком питању говорити, морао бих дуго говорити. Но толико могу казати, да нема човека у Хрватској, који би својевољно пристао на таково решење речког питања, као што је у престолној беседи. Ја се опоминьем, кад сам још био чланом хрватског сабора, да је не само народна, него и унионистична странка била за Реку, да је хрватска, и сам садањи министар хрватски, Бедековић гласао је за то.“

„Но има још нека чудновата појава у Хрватској. Овде у Угарској влада са највећом безобзирношћу поступа према нама Србима. У Хрватској изгледа некако да потпомаже Србе против Хрвата. Spiritus regens (управљајући дух) у Хрватској, барон Живковић је прави Србин, председник сабора је Србин, председник септемвирата је Србин, у опште људи око грофа Пејачевића су Срби. Ја на послетку појмим ту политику: divide et impera (раздели, па владај), јер у утеловљеној Крајини српски живаљ је од велике важности. Ал једно је, што у тој политици не разумем. Кад већ угарска влада хоће да потпомаже Србе у Хрватској, што не задовољи Србе на пољу црквене автономије?“

„Језгра и већина српског народа није овде у Угарској, већ тамо у Хрватској и Крајини, па кад нас овде у Угарској не задовољава, то и оне тамо не може задовољити, јер ми имамо један исти конгрес. Наша

је црквена автономија, као што је више пута овде споменуто, на најбезобзирнији начин повређена."

„Да се то догодило Калвинима, Лутеранима, дигла би се граја до неба. Ал да, врло поштовани г. министар-председник једном ми је казао по оној изреци немачкој: Ja, Bauer, da ist was anders. Друго је што црквена автономија мађарских Калвина, а друго српска автономија. Наравно, кад је то тако, онда престаје свака аргументација. За две године искалисмо свеједнако конгрес, није нам допустила влада. Сад читам да ће бити конгреса, ал баш у зиму, у невреме, кад пловидба престаје, а жељезница и онако немамо. Онда ће посланици са границе далматинске и из околине ст.-андријске морати путовати у Карловце. Наравно, влада за две године није имала времена за то. Ал шта је стало до тога, да се уреде ствари једнога народа? Но сасвим озбиљно ја држим, да влада врло мало пажње обраћа на све оно, што са народностима и њиховим стварима у савезу стоји. А ја ипак држим, да је по сваку државу најважније задовољство свију становника. Истина, врло поштовани г. министар-председник ми је једном казао, да су народности задовољне, само поједини потстрекачи нису задовољни. Ал ово је од вајкада свака апсолутна влада казала. И за време Бахово казивали су Немци, да су Мађари потпуно задовољни, само поједини потстрекачи нису задовољни."

„Поштовани доме! Мађарско племе повољним околностима дошло је до меродавног уплива у читавој монархији. Ово повољно време ваљало би да угарска влада употреби да старе погрешке поправи и задовољство грађана Угарске успостави. Ви од нас можете захтевати, да будемо верни синови ове наше отаџбине, да испуњавамо дужности према нашој отаџбини, ал то не можете од нас захтевати, да се одрекнемо наше народности, што би значило, да се одречемо нашег

душевног бића, као што и вами да ко каже: ево вам златна слобода, ал се одреците, да не будете Мађари, ви би ово најодлучније одбацили. (Тако је! са левице.) Да се одречемо ми наше народности, те силе на свету нема."

„Светски догађаји нису повољни по Угарску и по мађарско племе. Ви нас сумњичите да идемо за раскомадањем Угарске. Велика заблуда! Ми баш да и немамо искрице љубави према овој отаџбини, нисмо кадри то извести. То могу само јачи фактори извести. Ово је моје мњење. Ако Аустро-Угарска не би имала животне снаге да преживи оне преображаје државне на истоку, који ће са коначним решењем источног питања следовати, — ако не би имала те животне снаге и ако не би умела себи створити позицију међу Немачком и Русијом, то о судбини Угарске решаваће много моћнији фактори него народности у Угарској. На сваки начин држим за грдну погрешку, за врло рђав превентиван лек, да се незадовољство народности у Угарској без цели, без икакве нужде повишава — већ ако то није цел, да поједини државници увеле лаворике своје хоће да оживе пред мађарским народом. (Тако је! с левице.) Ми не чинимо народносну опозицију из обести, већ из нужде. Ако се у овој отаџбини споразумемо, можемо бити сретни, иначе бићемо несретни. Ал, на жалост, да се на вас може употребити она изрека: Vous voulez être libres et ne savez pas être justes. Препоручујем наш нацрт адресе."

Оно место ове беседе, на којем је др. Полит доказивао да се владина странка рекрутује из народносних срезова, а овамо хоће да представља мађарски народ — то место било је од неописаног утиска на мађарску опозицију. Тиса као обично, видећи утисак те беседе,

устао је таки да говори против Полита, али му је беседа врло слабо била примљена. Наиме опозиција више пута му је упадала у реч са: olcsó babér (јефтина ловорика).

Источно питање мало час, па је у једном или другом облику долазило пред угарски сабор. Наиме окупација Босне и Херцеговине тиштала је Мађаре, па је опозиција сваку прилику употребила да влади њену источну политику пребаци. Кад су делегације, у год. 1882. неки кредит за Босну и Херцеговину вотирале, дошао је тај кредит на одобрење и пред угарски сабор у колико сваки парламент у двема половинама царевине, има своју квоту да репартира. Ту се породила велика расправа о компетенцији за дозвољење тога кредита. Опозиција је тврдила, да делегације нису надлежне за дозволу таковог кредита. Том приликом је опозиција најодлучније осуђивала читаву окупациону политику. Поводом те струје у угарском сабору држао је др. Полит једну од својих најзначајнијих беседа.

Та беседа гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

15. маја 1882.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! Има нека изрека, која вели, да велики догађаји своју сенку напред бацају. Ако је та изрека истинита, то би се могло рећи, да читав заплет наше монархије са Босном и Херцеговином наговештује кризу коначног решења великог источнога питања. Ако је та криза кадра да потресе односаје велесила европских, то ће тај потрес у првом реду осетити угарска држава, јер од сретног или несретног решења остатка великог источног питања, зависиће и судба Угарске. Према развитку ствари на истоку, ваљало би да Угарска напрегне сву своју снагу да не уђе у

заплете на истоку, те да одстрани за времена опасност, која јој прети од извесних амбиција наше монархије, које ни мало не одговарају интересима Угарске. Према заплетима на истоку, према читавој тој босанској ствари, ваљало би запитати: да ли копча, која нас везује с Аустријом, да ли читаво, толико хваљено поравнање од год. 1867., може имати тога смисла да Угарска потпомаже освојачке намере монархије на истоку, да на себе навлачи непријатељство и мрзост источних народа, да се на послетку излаже без нужде опасности великог рата? И није ли на против смисао поравнања од год. 1867. тај, да Угарска наслоном на Аустрију јаки дефензивни положај заузме и тиме унутарње да се консолидује. Ако је ово смисао поравнања од год. 1867., ако је ово основ односаја Угарске према Аустрији, то се свако чудити мора, да угарска влада излази пред државни сабор са предлогом, који иште нове и нове грдне жртве за цели, које не само да не служе интересима Угарске, већ излажу нашу отаџбину највећим опасностима. Са захтевом новог кредита за угушење устанка у Босни и Херцеговини свако се у Угарској запитати мора: куда води та несретна босанска ствар? Где је граница камо се можемо задржати на том клизавом путу? Не чинимо себи илузија. Ми се већ од шест месеци налазимо у правом рату. Како стоји управо тај устанак, то ми не знамо, нити знати можемо, јер вести, које добивамо, врло су тамне. Ми тај устанак можемо само пресудити по оној великој справи, коју употребљавамо за његово угушење. И врло је чудновата ствар да ми потежемо читав апарат једне велесиле за угушење једног устанка! Није доста да имамо тамо сувоземну војску од неких 70.000 људи, него потежемо још и нашу флоту, те у заливу которском мало који дан да се не пуца на усташе. Нема сумње, да ће устанак бити угушен — од куд шака

усташа да одоле једној велесили као што је Аустро-Угарска — али ко нам јемчи, да се тај устанак неће обновити и да опет нећемо морати милионе и милионе трошити за угушење нових устанака, а сви знамо како нам тражаво финансије стоје, како се под теретом великих пореза хоћемо већ да срушимо."

„А колко ја у поседнутим покрајинама односаје познајем, — ондашњи народ пре ће се дати истребити, него што ће главу Аустрији пригнути. (Посланик Чанади са крајње левице довикује: Право има. Веселост са деснице.) А док Аустро-Угарска тамошњи народ истреби, то ће и она бити финансијално руинирана, не обзирући се на то, да могу настати прилике европског значаја, које би могле опасне постати за нашу монархију. Ал питајмо, кад се већ од нас такове грдне жртве захтевају, кад се великим опасностима излажемо, питајмо, какву имамо цел са том читавом окупацијом? Хоће ли са положајем у Босни и Херцеговини да се нечем доскочи? Је ли то нека превентивна мера? Или је то увод за неку велику акцију? Речено је било, да ми са поседом Босне и Херцеговине бранимо посед Хрватске и Далмације."

„Но ако се са једним поседом хоће да брани други посед, то би морали опет за сигурност Босне и Херцеговине, заузети Албанију и Мацедонију, па све тако даље. Да је таково што могао изрећи озбиљан државник — а сви знате ко је тај државник — томе се човек доста начудити не може. Но то је баш доказ, како је лакомислена морала бити политика, која нас је довела у Босну и Херцеговину. (Тако је! врло добро! са средње и крајње левице.) Или је окупација Босне и Херцеговине само увод за велику акцију? Ако је то, онда немојмо околишити, изрецимо реч, која можда многима на устнама лебди, рецимо, да хоћемо рат са Русијом. Ако дакле наша монархија осећа

у себи снаге, да води рат са Русијом, ако она има тога самопоуздања, и ако Угарска мисли, да је то безопасно подузеће, па се у том саглашава, да се води рат против Русије, то немојмо оклевати, не губимо снагу и време са угушивањем устанка у Херцеговини, већ пођимо против Русије и доведимо ствар на чисто."

„Ал рат против Русије као да није сасвим безопасна ствар. За ово мњење могао бих навести једног класичног сведока, а то је главом поштовани г. министар-председник. Он је једном у делегацији рекао, да се ни у последњем часу свога живота неће кајати и да зато потпуно прима одговорност што се г. 1877 нисмо заплели у рат са Русијом. (Гласови: рекао је баш овде у сабору). Дакле овде у сабору је учинио ту знамениту изреку. Потпуно се слажем са поштованим г. министром-претседником и врло се добро опомињем, да у оно доба, кад је у овом поштованом дому текла расправа о источном рату, да сам ја одобравајући поступак владе што се није дала завести од шовинистичне струје, г. министру-председнику први пут, а можда и последњи пут — моје поверење изразио."

„Но ако ствар тако стоји, да је у оно доба рат са Русијом опасан био, је ли тај рат сада мање опасан? Тада су се Руси морали зауставити пред Плевном, Балкан још прекорачили нису, Турска је стајала још у пуној снази. Устанке у Босни и Херцеговини знала је Порта сама угушити, што више и Србију је победила. Тада је могла бити Турска снажан савезник Аустро-Угарске. К томе долази, да је тада на крмилу у Енглеској стајао Биконсфилд: министарство Русији сасвим непријатељско, а нама посве пријатељско, које би нас у свему потпомогло. А како данас ствари стоје? Данас је Турска поготово поништена, из њених развалина подигла се Бугарска и источна Румилија, данас имамо пред нама две независне хришћанске кра-

љевине: Румунију и Србију — све појави, да се стари систав истока руши, а нов да из њега постаје, коме ми хоћемо да се противимо. Наш стратегичан положај са окупацијом Босне и Херцеговине много је горим постао него пре. Ако сада већ ради угушења устанка само у једном куту земље морамо тамо имати војску од 70.000 војника, то у случају рата са Русијом морали би тамо имати два пут и три пут толико војника. А је ли Енглеска сада тако пријатељски одана према нама као кад је на крмилу био Биконсфилд? Данас на крмилу Енглеске стоји муж, који је баш у обзиру Босне и Херцеговине нашој монархији први повикао: Себи руке девере! У случају рата, нема сумње да би министарство Гледстоново одлучно против нас било."

„Према тим свима неповољним околностима, је ли можда једино уздање у савез Немачке? О том савезу дало би се много што шта казати. Већ данас тај савез не изгледа као савез једномоћних фактора, већ као неки вазалски односај. Од каквих последица тај савез може постати за Угарску, а наиме за мађарски народ, то је лако предвидити. Но кад се говори о савезу са Немачком не треба заборавити на негдашње тесно пријатељство Немачке и Русије, не треба заборавити да се некад говорило у Берлину: да су интереси Немачке на горњем Дунаву истоветни са интересима Русије на доњем Дунаву. То је било у доба кад је Аустро-Угарска нагињала Русији и кад је гроф Андраши био у ацилуку у Петрограду и Москви. А то наглашење заједничких интереса Немачке и Русије, није могло друго значити до претња, да би се Немачка и Русија могле споразумети о деоби Аустро-Угарске. Но кад искреност савеза немачког неби могла потпадати никаквој сумњи, Русија могла би се свакојако за изгубљен савез Немачке свагда тешити са савезом Француске."

„Рат са Русијом био би од таког замашаја, да му се последице предвидети не дају. Рат такав потресао би мир Европе, а је ли нама од потребе да са оно што се каже „мало Херцеговине“ изазовемо опет велики рат. Угарска бар морала би се из свију сила упети, да такав рат предупреди, јер нама је нуждан мир, и пре свега мир, па не би ваљало да се ради Босне и Херцеговине излажемо опасностима великог рата. Угарска је била таки из почетка противна окупацији и сад видимо, да смо у том сви право имали. Кад нас та злосретна босанска ствар већ до сада толико милијона кошта, шта би тек било кад би се ради тих провинција у какав велики рат упустили? Сада већ стење земља под несносносним теретима, за кратко време натоваримо народу ради Босне и Херцеговине много и много милиона, а овамо оскудевамо и за најнужније наше ствари. (Тако је! Тако је! са крајње левице). Хоћемо ли и даље тако ићи, хоћемо ли народ до очајања да доведемо само за то, да извесне освојачке намере наше монархије потпомажемо, — намере које су у осталом са свим неизведиве, па ако би и биле изведиве, по Угарску од најмање користи бити могу. Хоћемо ли на послетку са Босном и Херцеговином без нужде на се примити све опасности једног великог рата? Ако је са победама наше војске, ако је са угушењем великог дела устанка, части за доста учињено, то оставимо те покрајине, које нам никакве користи не носе него нашу финансијалну снагу исцрпљују, у омразу нас стављају са читавим истоком (Тако је! с левице) и на послетку нас излажу опасности великог рата. Наша монархија, а у првом реду Угарска кадра је другим начином своје интересе на балканском полуотоку заступати, него тим што навлачи на себе омразу свију источних народа.“

„Ако се ради о томе, да се уплив руски на бал-

канском полуотоку паралише, то би управо наша монархија морала подражавати пример Русије. Морала би се паштити, да задобије пријатељство тамошњих народа, а не да заузме према њему најнепријатељскији положај. На берлинском конгресу мислило се, да ће Аустро-Угарска моралним сретствима знати створити противтежу упливу руском на балканском полуотоку. Бугари су некако били предати руском упливу, а у обзиру Срба, мислило се, да ће Аустро-Угарска знати, у истој мери као и Русија код Бугара, свој уплив оживотворити. Но шта је радила Аустро-Угарска? Таки из почетка заузела је најненаравнији положај у поседнутим покрајинама. Место да се ослањала на онај живаљ, који је најважнији у Босни и Херцеговини, место да је тражила његово пријатељство, наша монархија заузела је најнепријатељскији положај према свему, што је српско. Ослонила се на мајушни део католика, Турцима је ласкала, а Србе је формално гонила. У Босни и Херцеговини управо и нема другог народа до српског, само што је подељен на три вере. Мухамеданци ма да не знају турски говорити, већ чисто српски говоре, као ма који Србин у Бачкој и Банату, зову се Турци и поносе се тим именом, католике рекламују Хрвати, но Срби источне вере, зову се од вајкада Србима и хоће као такови да остану. Но не би човек веровао, да је аустријској управи у Босни и Херцеговини и само име српско зазорно. Од скоро пет стотина година под Турцима, Срби су слободно употребљавали своје народно име. Под аустријском управом име српско има значај велеиздајнички, значи нагибање к Србији и Црној Гори. Са великом страшћу прогања се и само име српско. То тако далеко иде, да човек уман то себи ни представити не може. Рећи ћу само један пример (Чујмо! Чујмо!). Под Турцима слободно су стојали натписи над српским ве-

роисповедним школама са ознаком „српска школа“. Аустријској управи тај натпис био је зазоран. Са неком помпом, уз интервенцију политичне власти скидани су ти натписи и стављани место њих „грчко источна вероисповедна школа.“ Непријатељство према свему оном, што је српско, вуче се као црвена нит кроз читаву администрацију аустријску у Босни и Херцеговини. Тамошњи народ, који је мислио да аустријска окупација значи неко ослобођење, на скоро се уверио да је цивилизована владавина аустријска много гора него турска. Било би дуго, поштовани доме, наређати све неспретности аустријске администрације у Босни и Херцеговини.“

„Ал има једно питање, поштоване доме, о ком се може рећи, да ако Аустрија није себе осећала кадром то питање решити, да онда призната цел берлинског мандата, да се у Босни и Херцеговини уређени, цивилизовани одношаји створе, никаквог смисла нема. А то је питање, аграрно, земљишно питање. Наскоро после окупације имао сам прилике у овом поштованом дому разложити аграрно питање у Босни и Херцеговини. Ја сам тада казао, да је ово питање најважније, тако рећи горуће питање за Босну и Херцеговину, јер без решења овог питања не може бити говора о каквој уређеној администрацији. Тамо где усљед аграрних одношаја нема устројених сеоских општина, тамо о уређеној администрацији, којој би основ уређена општина била, не може бити говора. Било би сувише дуго, аграрно питање Босне и Херцеговине разлагати. Кад сам г. 1879 о том питању овде говорио, разложио сам постанак и развитак узурпације што су се спахилуци у читлуке претворили или да се према бившим аграрним одношајима Угарске изразим: што су урбаријална селишта претворена у алодијална, контрактуална, те из урбаријалног одношаја постао за-

растерећење земље спровести праведном одштетом спахија и придељењем у власништво неког дела земље сељацима. У Босни и Херцеговини постао је закупнички односај из узурпације и баш због тога не може бити предметом приватног, већ јавног права, и за то растерећење земље на сваки начин би било оправдано. Но ако наша монархија нема новаца да земљишно растерећење спроведе, то будимо искрени и рецимо, да је то узрок што се аграрно питање у Босни и Херцеговини не решава, а немојмо забашурívати ствар тиме, што кажемо да су односаји аграрни у Босни и Херцеговини нарави приватног права. Бугарска и Србија, ова последња у ново задобивеним деловима, већ су почели решавати аграрно питање, које је тамо истоветне нарави као и у Босни и Херцеговини, те га нису схватили као питање приватног, већ као питање јавног права. Но ако ми аграрно питање у Босни и Херцеговини не можемо или нећемо да решимо — а ја сам уверен да Угарска на ту цел не би хтела ни једне паре жртвовати — то би већ овај један једини узрок био довољан да те покрајине оставимо. Зар ћемо ми те покрајине све једнако у опсадном стању држати? А док се аграрно питање не реши, мора бити све једнако устанака као и под Турцима. Овај је положај за нас несносан. (Тако је! с левице.)[2]

„Но и у другом обзиру наш је положај у запоседнутим покрајинама такав, да се згрозити морамо. Европа је поверила нашој монархији мандат, да у Босни и Херцеговини створимо уређене, цивилизоване односаје, а ми не само да нисмо то створили, него горе газдујемо него Турци. Хрђавом управом, прогањањем тамошњег народа и на послетку неоправданом наредбом о војачењу изазвасмо устанак. Сада место цивилизованих односаја, ми водимо рат на истребљење: преко паљевина и рушевина, преко мртвих лешина ко-

*

тељству живи? (Тако је! са левице). Управо рећи, слобода и независност балканских народа, то је главни и животни интерес Угарске. Ја знам, да се на то каже: та ми нисмо непријатељи тих народа, та и ми хоћемо њихову слободу и независност, само то нећемо, да они буду оруђе у рукама Русије. (Тако је! са деснице). С тиме у свези недавно је поштовани г. министар-председник и ту фразу изустио: да он није непријатељ Славена, већ само Панслависта. (Тако и јесте! с деснице.) Допустите! Будимо на чисто с том ствари и немојмо се са речима играти. Могу ли се источним Славенима замерити руске симпатије? Питам ја: је ли за слободу и независност тих народа што чињено? Мени се чини, да се они, који тобож хоће слободу и независност тих народа, а овамо им замерају њихове симпатије за Русију, у кривом колосеку налазе. Док су ови народи потиштени, нико се не брине за њих, нико се не заузима за њихову слободу и независност, ал чим ови народи скоче на оружије, да себи извојују слободу и независност, ту је онда таки вика: То је руско масло! По томе би морали ти народи у вечитом ропству бити, само да одстране од себе сумњу пријатељства руског. Онај, који је у невољи, тај прима помоћ ма од куда му дошла. И кад се нико у Европи не миче, да тим народима помогне, до само једини Руси, онда се немојте чудити, да ти народи са Русијом симпатишу. Да су се Руси године 1849. окренули против Аустријанаца, за цело да би Кошут ту помоћ примио и не би се много предомишљао, да ли се тиме тобож слободоумној Европи замерио! Будимо само праведни према народима балканског полуотока и немојмо им оно у грех уписивати, што би иначе у одношају према Русији и сваки други народ, а камо ли једноплемени и једноверни народ чинио."

„Но нама, мислим, може на послетку равнодушно

бити какве симпатије ти народи имају, главна је ствар да се слободом и независношћу тих народа створи, нека заграда међу Угарском и Русијом. (Одобравање с левице) а то би било, кад би се створиле неутралне хришћанске државе на балканском полуотоку, те би тиме отпао сваки повод мешању Русије у корист тих народа. Но могло би се рећи: та ти народи били би само предстража Русије и по томе нама свагда непријатељи. Но шта ви хоћете? Ви Турску више ускрснути не можете, наша монархија пак није кадра заузети балкански полуоток, необзирући се на то, да Европа то исто тако неби допустила као што то не допушта Русији. Шта дакле преостаје, него створити независне неутралне хришћанске државе. Док Румунија, док Србија нису биле независне, и онда се казивало: потпомагати независност тих вазалних држава, значи потпомагати Русију на истоку. Сетимо се само колко је муке стало да се дипломација сагласи, да Турци оставе српске градове. А сада, тако рећи, преко ноћ, признаје се од читаве Европе нова краљевина српска. Може ли се рећи да је са независношћу Румуније и Србије, руски уплив у тим земљама ојачао? Извесно је то, да је са независношћу тих земаља отпао повод мешању Русије ради положаја тих земаља, као што је то било док су Румунија и Србија биле вазалне државе. И у том кулминира и читаво босанско питање. Држимо ли ми те земље поседнуте или хоћемо да их анектирамо — за које нам ваља имати дозволу Европе — то дајемо Русији свагда повода да држи отворено источно питање, да против нас изигра своју карту — можда под околностима, које могу бити по нас врло неповољне. Допустимо ли пак да те покрајине постану слободне и независне, то смо уједно одузели повод сваком мешању руском. (Тако је! са средње и крајње левице.)“

„Хоће ли те покрајине за себе бити, или се придружити Србији и Црној Гори, то је за Европу равнодушно, за Аустро-Угарску зависи то питање од односаја према Србији и Црној Гори. Јесмо ли у пријатељству са Србијом и Црном Гором, то и нама та ствар може равнодушна бити. На послетку било би срамота за велику државу од 36 милиона да јој је зазорна каква држава од 3—4 милиона.“

„Заједнички министар спољних послова г. гроф Калноки, запитан у делигацијама о целима са Босном и Херцеговином, рекао је нешто налик на ibis redibis non morieris in bello, рекао је, да влада жели да се тамошње становништво „што више приљубљује овој монархији“. Гроф Калноки није имао одважности да отворено каже, да влада жели анексију. Но ову одважност није могао ни имати, јер јавна је тајна, да је од стране наше монархије на више страна учињен упит ради анексије, ал да је од свуда добивен негативан одговор. Хоће ли наша монархија самовластно да анектира те покрајине? Ја држим да би тај чин уједињо све велесиле да стану против нас и да нас каквом демонстрацијом присиле да оставимо Босну и Херцеговину. И сад је већ јавно мњење у Европи против нас. Начин како ми извршујемо европски мандат: место да у те покрајине уређене, цивилизоване односаје створимо, ми пустошимо земљу и истребљујемо тамошњи народ. Да није тако шкакљиво источно питање, да се у њему не испрекрштавају толики интереси и да не садржава свагда у себи клицу европског рата, Европа би нам давно већ ставила ултиматум да излазимо из Босне и Херцеговине. Државници аустро-угарски не би требали да чекају на такав ултиматум, већ би требали да настоје да својевољно из тих несретних покрајина изађемо. Бар угарски државници имали би дужност да се одзову јавном мњењу Угарске

и да пораде да што скорије изађемо из Босне и Херцеговине. (Тако је! са крајње левице.)"

„Ми смо са читавом босанском ствари у неки ћорсокак ушли, из кога ваља да што пре изађемо. И према томе нашем несретном положају у Босни и Херцеговини још има државника, који кажу, да се наш положај на истоку побољшао и као доказ показују на наш уплив у Србији. Допустите да то као велику илузију означим. Да се може говорити о упливу Аустро-Угарске у Србији, то би се морала наша монархија ослањати на какову странку у Србији, која има корена у народу. Али наша монархија се ослања само на садањи кабинет, који никаквог наслона у народу нема и кога први ветрић против Аустрије може отпирити. Нека се не каже да садањи кабинет има већину у скупштини. Свака влада у Србији има већину скупштинску. (Са левице: исто као код нас!) Свака влада зна сретства да нађе, да себи створи већину. (Са левице: истоветно као код нас!) И Ристић је имао до последњег часа већину скупштинску. У Србији не бивају промене владе парламентарним узроцима, већ из других узрока. Но садањи кабинет нема управо рећи ни већину скупштине и ово ће сваки знати, који зна састав српске скупштине. У скупштину именује владалац једну трећину скупштинара и само две трећине се бирају. Но онај део опозиције, који је последњи пут иступио из скупштине а тиме скупштину немогућом учинио, већи је него онај део бираних посланика, који је у скупштини остао. Дакле се не може казати за данашњу владу српску да има већину скупштинску. Од какве је дакле вредности наш уплив у Београду, по себи се каже. Да може бити говора о нашем упливу у Београду, морала би се наша монархија ослањати на народну струју у Србији, а ово све дотле не може бити, докле ми држимо запоседнуту Босну и Херцеговину.

Повишење Србије на степен краљевине, према околностима, у којима је то учињено, није могло на Србе онај утисак учинити, који би иначе учинио. Зна се да је то повишење Србије на ступањ краљевине за то у такој хитости чињено — нису могли дочекати ни Цвети, ту народну светковину — да се у нечем несретна афера Бонту забашури и да се одстрани поглед српског народа од Босне и Херцеговине. Но Срби тамо преко волели би имати кнеза са Босном, него краља без Босне! (Веселост.)“

„Тако ми на читавој линији источних ствари заузимамо крив положај. Као што се варамо са нашим упливом у Србији, тако себе и друге варамо са нашим читавим положајем на истоку. Ми себи уображавамо да сузбијамо руски уплив на балканском полуотоку, а овамо са окупацијом Босне и Херцеговине сретно смо дотерали до тога, да потпуно заузимамо онај положај, што га је пређе Турска заузимала. То није више сузбијање руског уплива, већ је то као негда од стране Турске, провокација Европе против нас. Хоћемо ли ми и даље у том кривом положају остати? Нема ли Угарска узрока желити и захтевати, да се једном тога кривог положаја опрости? (Живо одобравање са крајње левице).

Но та босанска ствар не само да компромитује наш положај на истоку, већ је и од најпагубнијег уплива на наше нутарње ствари. Не само да немилице кроз прозор бацамо милионе, где нам је овде у земљи свака крајцара од потребе, (живо одобравање са крајње левице) него ти источни заплети чине нас неповерљивим према свему, што нас окружава. Угарска влада, да забашури ту несретну босанску ствар пред народом у Угарској, хоће себе популарном да чини, што распаљује страсти владајућег племена према народностима. Само тако ја могу себи да растумачим неке појаве,

који би иначе били непојмљиви. Нама Србима против закона и правице наметнула је влада поглавицу цркве простим именовањем патријарха. О тој теми говориће једном другом приликом један мој посланички садруг. Но ја се не могу уздржати а да не кажем да тога покора није било у нас Срба од кад у овој држави живимо. Било је свакојаких влада у Угарској, али да нам се против нашег стародавног права бирања, против наше, законом ујамчене автономије, поглавица цркве именује — тога покора било није. Влада је тим актом не само закон повредила већ управо и круну компромитовала, јер шта је друго до компромитовање круне, него кад се у краљевском рескрипту каже: да се патријарх за то именује, што није било „једногласности" при избору, дочим тај реквизит једногласности ни у којем закону не стоји, а зна се да је било избора једногласних, па за то ипак није потврда задобивена, дочим је било избора већином гласова, па су потврду задобили. Да је правог братства међу нама, неби требало да ми Срби позовемо на одговор владу ради повреде наше автономије, већ би требало да то чине Мађари протестанти, јер кад се данас нама именује патријарх, може се вама сутра именовати суперинтендент. (То је што друго — са деснице. Чанади: Има право што каже). Ал као што рекох, о тој теми говориће један други посланички садруг другом приликом. Ја сам ово само мимогред навео. Једно друго јуначко дело владе против народности, јесте прогонство словачких ђака у Пожуну и Еперјешу. У тим заводима нема ни говора о том да се предаје словачки језик. Да би ово накнадили и да би се вежбали у свом матерњем језику скупљали су се словачки ђаци и држали предавања у словачком језику. То је било онда што страшно! Ту је већ био панславизам. Управа одстрани ђаке из завода. (Врло добро! са

свију страна). Но то није било доста. Министар иште акта, па ствар на више лицитира: забрани тим ђацима да се не смеју ни на каквом заводу у Угарској учити и ако задобију какву диплому изван Угарске, да не могу никада добити службу у Угарској. (Врло добро.) Јо, ако је вама то врло добро, то се онда не чудите, што г. Тиса сме свашта да чини што му је воља."

„Но у једној ствари ужасно је насела влада са својом такозваном енергијом против народности, а то је у ствари „Шулферајна." Ја кад сам ту изјаву читао и потписе на истој видио, рекао сам: Одоше симпатије велике Немачке за Мађаре. (Веселост). Немојте ту ствар узети на лако, то је врло озбиљно. Забадава ти многи митинзи против Шулферајна: тима нико не верује у Немачкој. За њих важи ауктоpитет оних великих мужева, који су изјаву против министра-председника потписали. И напослетку шта хоће ти силни митинзи да докажу? Протуословље у самом себи: да Немци неће да су Немци! Таковој неистини не може нико веровати. Привржености отаџбини, то није нико доводио у сумњу: ми све народности држимо да смо добри патриоти, ма да смо привржени нашој народности, ма да нећемо да смо Мађари. (Живо одобравање од стране Саса.)"

„Ја сам ово навео само да покажем како влада радо повлађује начелима мађарског народа показујући тиме енергију, где ју није тешко развити. Но у обзиру Саса та је енергија рђави последица имала. (Порицање.) Док смо ми Срби, Романи, Словаци јаукали ни по јада, то се није ни чуло. Али кад стадоше Саси јаукати, читава се велика Немачка узрујала. (Веселост.) Сад као да се влада каје што је чинила са Сасима. (Порицање.) Но ја велим, што се тога поступка против народности тиче: Са државном влашћу у рукама лако је бити „енергичан" према народностима. Али

милиона Славена не може прогутати Немачка, ал пет милиона Мађара врло лако.“

„Ми Славени у Угарској не желимо ту промену, ма нам под Немцима можда и боље било. Ми се опомињемо да су наши отци и да смо ми у овој земљи задовољно живили док није наступило време племенског господства. Ми желимо да се поврате она сретна стара времена у Угарској, где се свака народност као у својој кући осећала, где смо се сви као браћа волели. Ја управо не појмим политику мађарску према народностима. Мађари на широком свету немају брата, немају сродника, немају пријатеља. Зашто дакле не траже пријатељства у оних, који су од хиљаду година амо с њима једну судбу делили: нека Мађари не сматрају народности као потчињене, већ као праву своју браћу.“

„Са заплетима на истоку, са почетком решења источног питања, настао је критичан тренутак за Угарску и за мађарски народ. Са окупацијом Босне и Херцеговине Угарска и мађарски народ носе сав одијум греха аустријских према народу у Босни и Херцеговини. Ако је икада, то је на босанској ствари доказано колку малу вредност има поравнање од г. 1867. Стоји ли Угарска сад боље? Некад је хофкригсрат заповедио да иду угарске пуковније у Италију да угњетавају слободу. Данас се заповеда угарском министру да овакав предлог у сабору протури, да опет пођу угарске пуковније да угњетавају слободу на Балкану. Онда се угњетавала на десној обали јадранског мора талијанска слобода, а сад се на левој угњетава српска, али као што није пошло за руком угушити талијанску слободу, тако неће поћи за руком ни српску.“

„Окупација Босне и Херцеговине несрећа је по Србе, ал је несрећа и по Мађаре. (Тако је! са левице).

Угарској не треба Босна и Херцеговина, јер она неће да осваја, да угњетава друге народе. (Тако је! са левице). Ако то хоће Аустрија, нека не иште од Угарске да је у тим освојачким намерама потпомаже. (Тако је! са левице).“

„Ми имамо начина да другим путем дођемо до уплива на истоку. Гледајмо да задобијемо пријатељство источних народа. Ставимо наш уплив на вагу, да ти народи до слободе и независности дођу. (Одобравање са левице.)“

„Права мађарска политика дала би се свести у две речи: пријатељство са источним народима, правичност према народностима у Угарској. (Одобравање на левици.)“

„И пошто законски предлог о кредиту за Босну и Херцеговину греши у обадва правца против интереса Угарске, то га како са српског тако и са чисто мађарског гледишта примити не могу. (Живо одобравање са свију страна левице.)“

Та беседа учинила је у сабору и изван сабора велики утисак. Наравно да је за Полита била повољна струја, што су и Мађари против окупације. Ако се од стране Мађара што замерало тој беседи, то је било, што је Полит поред окупације говорио и о народносном питању. Беседа Политова била је предмет расматрања свију пештанских, па и бечких новина.

„Пестер Лојд“, који иначе непријатељским духом дише против Политових беседа, није могао у овај мах да му одрече признање. „Пестер Лојд“ вели: најинтересантнији говорник био је данас г. Полит. Ми се неустручавамо признати му разновреност његове политичне тактике, која нам респекта улива. До сад је г. посланик без обзирце заступао славенску политику,

али као да се уверио да се у угарском сабору то не прима, па је окренуо страну интереса Угарске, које ставља у противност са интересима аустријским. Може ли се томе обрту веровати? То је у осталом само једна страна његовог говора. Главна страна његовог говора је она, где удара гласом: напоље из Босне! У интересу Угарске лежи — вели Полит — да се потпомаже слобода и независност балканских народа и тиме уплив осигура, кога иначе Русија мора имати. Но ову кардиналну ставку његовог говора, као да је г. Полит сам опет порушио кад је рекао, да наша монархија нема уплива у Србији. Кад би томе дакле тако било, да наша монархија при свим доказима пријатељства према Србији, ипак не може да задобије њено пријатељство — шта онда вреди она фраза Политова, да у интересу монархије лежи потпомагати слободу и независност балканских народа? За ово се ухватио и г. министар-председник па је са успехом побијао аргументацију Политову. Али ово још није читав систем источне политике г. Полита — наставља „Пестер Лојд“ — г. Полит оснива ту политику на противностима међу Аустро-Угарском и Русијом, те отуд изводи консеквенцију, да би наша монархија управо и као Русија требала моралним сретствима да себи прибави уплива на балканском полуотоку. И ми смо — вели „Пестер Лојд“ — свагда сматрали окупацију само са гледишта противности са Русијом. Само што ми не изводимо ту консеквенцију као г. Полит. Ми моралним сретствима са Русијом на Балкану не можемо конкуровати. Ми према упливу руском само можемо енергичним средствима поступити, са моралним средствима ми би увек у назатку били.

„Пешти Напло“ вели о Политовој беседи: Данас је с великом пажњом слушао сабор беседу Политову, шта више многе делове беседе попратила је опо-

зиција живим одобравањем. Шта је томе узрок? Вальда то, што је г. Полит променуо своју српску политику, па стао на мађарско становиште? Никако. Полит је остао тамо, где је и био, али са политиком окупације променуо се у тако великој мери положај, да кад и Полит са српског гледишта критикује окупациону политику, да његова уметновања и његови разлози не долазе у опреку са мађарским становиштем.

Ми истина не држимо, да је Полит тактично поступао, кад је окупациону политику довео у свезу са унутрашњим питањем, али му морамо признати, да у оном, што је о окупационој политици казао, има потпуно право. Признајемо, да народној мађарској политици мора лежати у интересу, да унапређује развитак балканских народа, и тиме њихове симпатије задобије, а тиме опет руски уплив одстрани. Све ово признајемо, као што признајемо да окупациона политика тој цели не одговара, те томе сходно да ради одстрањења те шкодљиве политике, мађарски интерес са интересом Срба на Балкану не стоји у протусловљу. И то признајемо Политу, да само за то, што смо протежирали краљевство српско не осигурава нам још уплив у Србији. И да ми у поседнутим покрајинама европски мандат преко лешина и рушевина извршујемо, и да смо за неколико година више мрзости пожњели него Турци за 500 година. Велику пажњу заслужују и разјашњења Политова о унутарњим односајима Србије, као што заслужује признање помирљив тон, којим је говорио према Мађарима.

У главноме пак заслугу Политовог говора у том налазимо, што је разложио, да окупациона политика поред тога, што унутарњи развитак Угарски спречава, њену снагу превеликим жртвама слаби и све једнако Угарску спољној кризи излаже — осим свега тога

још непријатељство народа балканског полуотока на себе навлачи и страсти племенске распаљује. Према тој беседи Политовој, г. Тиса министар-председник, сећајући се да је негда највеће своје парламентарне триумфе имао да захвали беседама Политовим, на које је својим начином одговарао, и сада угради прилику да се упусти у малу народносну расправу — али овом приликом изосташе „ељени!“ Куда ће нас још одвести Тисина влада, кад морамо и то искусити, да у мађарском парламенту речи Полита већег одзива налазе него речи мађарског министра-председника?

„Најес Пестер Журнал“ ово каже о Политовој беседи: Јунак данашњег дана био је Полит. Он је најсиловитији нападај учинио на читаву окупациону политику. Погодио је тиме и оне, који стоје, ма да су против окупације, на чисто мађарском становишту. Ново, и што је највећма у тој знаменитој беседи изненадило — било је то, што се г. Полит ставио на угарско становиште. Г. Полит развио је читав програм источне, шта више интернационалне политике, коју би тобож требало да води мађарско племе. Циљ те мађарске политике ваљало би да буде слога и пријатељство са народностима у земљи и са народима балканског полуотока. Ко се не би с овим потпуно сагласио? Само кад би и ти народи хтели дати какова знака своје привржености к нама, а не да нас најжешће мрзе.

Затим је г. Полит нагласио слободу и независност балканских народа као протутежу руском упливу — што је крајња левица са великим задовољством слушала. У свези с тиме доказивао је г. Полит безопасност северне велесиле за Угарску, на против је живим бојама насликао опасност, која прети мађарском племену од стране моћне и велике Немачке. Према томе излазна тачка праве народне мађарске политике

морала би бити слобода и независност источних Славена, и независност Босне те што скорији излазак из ње — што се наравно све потпуно слаже са захтевима и жељама наше крајње левице. Прелазећи на аграрно питање у Босни, нагласио је г. Полит дужност земљиштног растерећења, и пошто то наша монархија није кадра одмах спровести, да би већ зато морала оставити Босну. Ми с наше стране не увиђамо ту велику прешност. Што је г. Полит казао о енергији владе против народности, и о слабости према горе — то је наравно морало наићи на најживље одобравање крајње левице, јер се неда порицати, да у том има мало истине. У опште морамо се поклонити пред изванредном вештином великосрпског политичара, с којом вештином је знао шовинистичну мађарску странку нашег сабора за његову политику задобити. Разбацане примедбе г. министра-председника Тисе, које је онако неприправан баш пред закључак седнице учинио, нису биле кадре, да утисак те опасне беседе забашуре.

„Будапешти Хирлап“ донео је уводни чланак о Политовој беседи, те признавајући велику вештину Политову опомиње мађарску публику, да се неда заварати лепим речима Политовим, јер је Полит „био васпитан на државни трошак Русије, која га сада као свога агента држи у Угарској.“ На ово је др. Полит дао у исти лист ову изјаву:

Поштовани г. уреднице!

У данашњем уводном чланку Вашег поштованог листа, читам да сам ја „на државни трошак Русије васпитан“ и да сам „руски агенат“.

Коме су моје породичне околности познате, знаће, да је мој покојни отац доста имућан био, да ме је могао о свом трошку школовати. У осталом ја се нисам у Русији већ у Бечу изобразио, где сам пуних

13 година живио, тамо сам своје науке свршио и по свршеним наукама код бивше хрватске дворске канцеларије служио.

По томе је са свим из ваздуха узето, да сам ја на „државни трошак Русије васпитан и да сам руски агенат“!

Имајте пошт. уредниче доброту ове редке у ваш пошт. лист примити.

У Будим-Пешти 16. маја 1882.

Др. Полит с. р.
земаљски посланик.

„Пешти Напло“, који је дан пре горе саопштену повољну критику о говору Политовом донео, као да се сутра дан покајао, па да пред мађарском публиком не изгледа да је сувише похвалио српског посланика, донесе чланак под насловом: „Политика Политова“, у ком изводи, да на жалост источно питање стоји у свези са народносним питањем у Угарској и да за то морају бити Мађари опрезни. Полит хоће да се Босна даде Србији, али после би Полит искао Далмацију, Хрватску, Срем, па и Бачку и Банат. На овај чланак дао је др. Полит у „Пешти Напло“ ову изјаву:

Поштовани г. уреднице!

Данашњи чланак у „Пешти Наплову“ под насловом „Политова Политика“ врло ме је изненадио, јер даје смисао мојој саборској беседи, који ја не могу никако примити. Ја нигда, па баш нигда нисам сматрао питање народности у Угарској као питање државно и државноправно, већ као чисто административно. Бачка и Банат немају никаква посла са источним питањем, јер у тим крајевима је српски живаљ раштркан и не може бити позван за ону улогу, која са правом припада српском живљу у турским покрајинама. У Далмацији, у Крајини, у Срему, где је српски живаљ ком-

пактан, ту постаје не толико српско, колко хрватско питање, које Хрвати и Мађари имају да реше.*)

Што се тиче народносног питања у Угарској, то ја народносу политику г. Тисе за велику несрећу држим, јер се мудрост државника не може у том састојати да прети са „смрвљењем“ народности, већ да задовољи њихове захтеве у границима целокупности Угарске и оправданог првенства мађарског племена. Ја сам уверен, да кад би постојала још негдашња Деакова странка, да се политика »смрвљења“ неби била смела ни започети.

Што се на послетку наших одношаја према Србији тиче, то сам уверен, да кад окупација Босне и Херцеговине неби међу нама и народом у Србији препреку чинила, да би се међу мађарским и српским племеном могло развити најбоље пријатељство, што би у интересу одношаја наше отаџбине на истоку, врло желити било.

Имајте доброту пошт. г. уредниче, овим мојим редовима у Вашем цењеном листу простора дати. Изволите иначе примити уверење мог особитог поштовања.

У Будим-Пешти 17 маја 1882.

Др. Полит,
земаљски посланик.

По свему овом, што смо из пештански новина саопштили, види се какву је сензацију учинила Политова беседа.

И бечка стара „Преса“ имала је чланак о Политовој беседи. Ту се наравно хвали Тиса како је „сјајно“ бранио окупацију.

И друге беседе Политове, биле су свагда предметом

*) Наравно да се ово, што Полит каже, има односити на констелације према источном питању и на државноправни положај Тројединице према Угарској, никако пак на одношај Срба и Хрвата међу собом у Тројединици који они међу собом имају расправити.

новинарских расматрања, али приликом ове беседе све су се новине у разном облику сагласиле у признању за ту беседу.

Наравно да је у српском народу утисак био најповољнији. Др. Полит добио је са више страна изјаве признања. Но адреса признања од стране бирача изборног среза Политовог, била је у том обзиру најзначајнија изјава.

Кад је у г. 1879. мађарска влада донела онај познати предлог за уваћање мађарског језика у основне школе, који је предлог изазвао најжешћи отпор народносних посланика — онда се већ видила главна мисао, која је владу руководила. А та је мисао: да за мађарски народ није довољно државно јединство са водством мађарског народа, већ да мађарски народ има да тежи и за културним јединством т. ј. да слије колико је могућно немађарске народности, а наиме бар њихову интелигенцију у мађарски народ, да једнако мисли и осећа са Мађарима, а сретство к томе да је уливање и знање мађарског језика. Према тој мисли мађарска влада није се могла задржати при том, што је увела мађарски језик као обвезан предмет у основне вероисповедне школе немађарске народности, већ је пошла једним великим кораком даље. Под насловом „државнога надзора“ гледала је да створи такав закон о средњим школама, који би сву власт мађарској влади дао у руке и над вероисповедним школама, а та власт би се у првом реду манифестирала са уваћањем мађарског језика у вероисповедне школе немађарских народности. Дуго такав законски предлог у наставном одбору саборском није могао продрти, јер све вероисповести, па и Католици и Калвини Мађари нису хтели да даду таку власт влади над њиховом автономним вероисповедним школама. Али влада на послетку одстрани

бојазан Католика и Калвина Мађара указујући да је оштрина тога закона управљена против немађарских народности.

И тако тај законски предлог о уважању мађарског језика у средње школе, дође пред сабор почетком марта г. 1883.

Од свију немађарских народности тај законски предлог највише је био на шкоду ердељским Сасима, јер они имађаху неких осам изврених немачких вероисповедних гимназија, које су они автономно руководили, а по томе предлогу имао би „владин повереник" да им се меша и да управља над њиховим гимназијама. Зато сви саски посланици до једнога, и опозициони и владини, говораху против тога законског предлога. Говори њихови били су од великог значаја, јер се разлегаху по читавој Немачкој. Др. Волф (уредник листа „Siebenbürgisch-deutsches Tagblatt-a") у свом говору тако се занео, да је рекао, да немађарске народности очекују њихово ослобођење само још с поља. Др. Цај говорио је пуна три сахата, и то са великим знањем. Тиса му је назвао говор „памфлетом" ал немачки „Schulverein" штампао је ту беседу у 30.000 примерака, па ју је по читавој Немачкој распростро. Најимпозантније говорио је стари саксонски посланик Гул. Са немачком мирноћом и са великим достојанством опроврга̀вао је мађарске говорнике. Барону Пронају, који је против народности употребио изреку: „quod ferrum non sanat ignis sanat", рекао је Гул: „Кад Ви господо против нас хоћете да војујете са гвожђем и ватром, онда Ви господо, нисте далеко од динамита!"

На жалост, да према држању Саса није било држање Срба и Романа. Год. 1879 подигли су се готово сви посланици Срби и Романи, како опозициони тако и владини, против тадањем законском предлогу. Године

1883. од Романа говораше сам Александар Роман, од Срба сам др. Полит.

Беседа дра Полита гласила је:

Беседа дра Мих. Полит-Десанчића

15. марта 1883.

(По стенографији.)

„Поштовани доме! У течају ове дугачке расправе говорено је о законском предлогу за средње школе са различног гледишта. Било је говора са дидактичног гледишта, са вероисповедног, са народносног. Али ја мислим, да само једно гледиште може бити меродавно, а то је: да ли тај законски предлог одговора добро схваћеној културној политици Угарске. Нема сумње, да у свакој образованој држави културна политика спада међу најплеменитије, најузвишеније задатке државне. Управо, новија цивилизација означује место образованим државама по ступњу њихове културе. Угарска на жалост нема такову културу, која би је стављала у прве редове цивилизованих држава. Угарску обично стављају у ред источних држава. Са неког гледишта са основом, но са другог гледишта сасвим неосновано. Угарска заиста наличи на источне државе у колико има развијених индивидуалности, које неће да се слију у културно јединство, већ се противе културној асимилацији. Но с друге стране у Угарској веза, која нас скопчава са западом, никад прекинута била није — дочим у источних држава упадајем османским, почетци културе беху уништени, и источне државе морају све с нова да стварају. Разлика је даклем та, што Угарска има своју културну традицију, своје културно предање. Питање је само, какве је природе та традиција? На сваки начин само такова, која одговора тим индивидуалностима како су се током повеснице развиле.“

„Поштовани доме! Неда се приписати случају, да су у Угарској вероисповести тако велику, тако огромну улогу играле, као нигде иначе у Европи. Вероисповести беху свагда тако снажни фактори, да се држава на њих обазирати морала, ал тај јак положај вероисповести није само био од користи немађарским народностима, него и самом мађарском племену. Не може се знати, поштовани доме, да ли би мађарски језик, мађарска књижевност, читаво мађарско биће тако јак развитак задобило, да нису мађарски Калвини знали тако снажно бранити своју автономију у цркви и школи против умешаја државне власти.“

„Но може се казати, поштовани доме, то су стара, минула времена: сад је положај сасвим други, сад се државна власт налази у рукама мађарског племена, па није замислити, да би се мађарска влада огрешила против мађарског племена, и зато се каже, да је непојмљива ствар, да се мађарски протестанти, бар господа с оне стране (показује на крајњу левицу), овом законском предлогу толико противе. Та тај законски предлог — каже се — није управљен против мађарског племена, већ напротив зготовљен је у његову корист, а није тешко погодити, против кога је тај законски предлог управљен.“

„Но да видимо, поштовани доме, је ли тај законски предлог заиста управљен само против народности и да ли он не садржава и неке опасности за Мађарство. Ја ћу допустити, да је мађарско племе поравнањем од год. 1867. задобило сјајан положај, премда господа с оне стране (показује на крајњу левицу) тај положај баш тако сјајним не налазе. (Тако је! с крајње левице.) А има неко гледиште, поштовани доме, које држи, да при свем том сјајном положају Угарска нема толико самосталности, колико на прилику Бугарска или Источна Румелија. (Поричање и веселост с десне стране.) Ја ћу допустити, да

је тај положај сјајан, ал што не могу допустити, то је, да је Угарска тако независна, да је господар своје судбе; што не могу допустити, то је, да Угарска није изложена свима евентуалностима, којима је Аустрија изложена, не само у обзиру спољашних него и унутарних прилика. Ал се каже, док постоји мађарски устав, док постоји мађарски парламенат, док постоји мађарска већина у том парламенту — дотле аустријски унутарњи односаји не могу бити од уплива на Угарску. Но да видимо, поштовани доме, да ли је та већина баш тако мађарска? На сваки начин боја је мађарска, али градиво није мађарско. (Немир и веселост са десне стране; са левице: Чујмо, чујмо!) јер се та већина регрутује из немађарских изборних срезова. Ставите тамо (показујући на министарску столицу) другога бојадисара, који ће том градиву другу боју дати, и онда помислите на последице. Но кад то знамо, поштовани доме, да је Угарска усљед копче, која нас везује с Аустријом, да је Угарска разним евентуалностима изложена, недајмо, поштовани доме, државној власти снагу у руке, не дајте државној власти оно оружје у руке, које ви сада хоћете да употребите против народности, ал које би се под промењеним околностима могло употребити против Мађарства. Немојте рушити оне бедеме, иза којих је Мађарство стајало и иза којих су мађарски Калвини у најтежа времена са обраном своје вероисповедне автономије знали одбранити и Мађарство."

„Но може се рећи, поштовани доме: лепа је била та вероисповедна автономија, корисна је била, велике је услуге учинила Мађарству и мађарској држави; али на послетку — каже се — ако ћемо да градимо државу новијег века, то у обзиру наставе не можемо тамо остати, где смо сада. Настава није вероисповедна установа, већ у највећој мери државна установа. Допу-

штам то је са свим модерно схваћање. Знам га, давно га знадем, тамо у Блунчлију стоји: die Schule ist Staatsschule. Но модерне установе могу се само тамо уводити, где постоје за то услови, где тим установама повеснички развитак одговара. Па зар се модерни преображај наставе само у туторисању државном састоји? Ми нисмо у стању установе западних држава подражавати, где свевласти државној одговара културно јединство. Какав несмисао би био, кад би хтели наставну систему Француске подражавати! Ми нисмо у стању ни да замислимо неке наставне установе француске. У Француској сасвим што друго значи „université“ него у нас свеучилиште. Тамо сасвим што друго значи „école normale,“ него у нас нормална школа. Француски „lycée,“ је сасвим што друго, него наша гимназија. Ко би хтео од наших гимназија да начини неке конвикте, ко би хтео у наше гимназије да стави на управу чиновнике као што су: proviseur, censeur, repetiteur? То су такове установе, помоћу којих је државна тутела у свима појединостима изведена. Хтети подражавати у Угарској оно, што за Угарску није, то је прави несмисао. Па ипак има људи, има посланика, који хоће да сравне Угарску са Француском. Ја сам живио у Француској, тамо сам много шта научио, ал ипак нешто нисам знао, што сам тек ових дана овде у сабору од поштованог г. посланика Гринвалда научио. (Чујмо!) Збиља, г. посланик сравњује француски „patois“, језик простог света са француским књижевним језиком према језицима немађарских народности у обзиру мађарског језика. (Порицање). Но поштовани доме, да овако што каже какав посланик у парламенту источне Румилије, то би се дало опростити, ал кад се тако што рекне у мађарском парламенту — онда је то за мене непојмљива ствар. Господину посланику Гринвалду будућност Угарске задаје велике бриге. Он вели: велика

маса немађарских народности не да се помађарити, али ако Мађари неби били у стању да средњи сталеж, изображенији сталеж посредством мађарског језика културно не асимилирају, то Угарска нема будућности. Нека се умири г. посланик. Угарска има хиљадугодишњу повесницу, хиљадугодишњу прошлост, без да је културна асимилација спроведена, шта више није такова ни покушана. (Гласови: доста зло!) И моје је убеђење, да Угарска може и будућности имати без те културне асимилације. Али поштовани доме, и ја бих се забринуо за будућност Угареке, ако би се покушало, да се мисли посланика Гринвалда оживторе. (Порицање, веселост с десне стране.)"

„Поштовани доме!" Овај законски предлог о средњим школама само је излив једне системе, која је пре три или четири године у овом сабору осветшана, кад се одредило уважање мађарског језика у основне школе. Управо, народносни посланици не би ни требало да учествују у овој расправи, јер су они у оно доба све, што се имало и могло против те системе навести о њеној шкодљивости и некорисности — потпуно исцрпили, и искуство од посљедњих година нама је дало за право. Но ако се ипак упуштам у ову расправу, то је за то, да бар неке чињенице констатујем."

»Каква је то система, која хоће са свима средствима државним да се у Угарској уведе? То је та система, да се посредством тако званог „државног језика" створи неко културно јединство. Но да видимо, да ли тај израз „државни језик" има каквог основа. Тај се израз ни на какав језик на свету превести неда, а то за то, што тај израз нема смисла, а нема смисла што у њему нема логике. Реците ви Француву „langue d' État" или Енглезу „language of state" — па ће стати те вас питати, шта је то? Народи имају језика, али

државе као такве не могу имати језика. (Кретање.) И сам израз „Staatssprache“ није немачки, јер Немци кажу „Amtssprache“ и израз „Staatssprache“ увукао се у немачки језик само из Аустро-Угарске. Постоји језик енглески, језик француски, језик немачки, и то је званичан језик дотичних народа. Чим пак држава прекорачи ону сферу, која припада народима, онда таки настаје језичко насиље. Истина, поштовани доме, има малих народа, који стоје на мањем ступњу изображења и који до извесне границе усвајају језик каквог великог културног народа, али то не бива никад државним средствима и насилним начином, него свагда привлачном снагом, коју свака виша култура у себи садржава. Навешћу јасне примере. Руска влада у бившим пољским покрајинама ма да са државним средствима хоће да распростире руски језик, ипак нема никаквог успеха. И сам онај руски чиновник, који је пољске народности, само толико научи руски колико му је нужно за звање: изван звања у друштвеном животу он руски не говори. На против у Азији, у азијатским покрајинама руским, руски се језик тако јако, тако огромно развија, да ми о томе у Европи ни појма немамо. Они мали азијатски народи, чим науче читати и писати, чим обуку европско одело, хоће таки да су Руси. Онај мухамедански Татарин, који у крчмама Петрограда као крчмарски послужитељ служи, као и онај кнез грузијски и мингрелијски, који у палати у Москви живи — све су то Руси од главе до пете. А зашто то тако бива, да руска влада са државним средствима у бившим пољским покрајинама у обзиру распростирања руског језика нема никаквог успеха, дочим у азијатским покрајинама без великих државних средстава има највећи успех? То је зато, што је у пољским покрајинама култура пољска јача од руске. На против пољска култура не може да се такмачи са немачком

културом у Познањској, ма да тај велики народ немачки, та велика немачка држава мајушној мањини пољској у школама више слободе даје него што ју ми немађарске народности овде у Угарској имамо, ма да смо ми овде у већини. (Порицање, веселост.) Но поштовани доме, пођимо даље. Елсаска је немачка покрајина, тако немачка, да кад сам ја кроз Елсаску путовао, да сам мислио, е се налазим међу нашим банатским Швабама. Па како тамо стоји ствар? Тај елсаски Немац, чим обуче варошко одело, неће више да је Немац, већ Француз. У Паризу мојим правничким колегама из Елсаске, ако би им само из шале рекао, да су Немци — то би они као увреду сматрали. А зашто су ти одношаји таки? Има ли се то приписати државним сретствима за распрострањење француског језика? Не, већ надмоћију француске културе — оној привлачној снази, што је та култура кадра у друштвеном животу да произведе. Ал не идимо тако далеко. Да ли велика освојења, што је немачки језик, немачка књижевност, немачки друштвени живот у Угарској учинио, је ли то чинио државним сретствима? Не, већ надмоћијем немачке културе. Зато ја кажем, поштовани доме, изволите створити за Мађарство ону привлачну снагу, коју свака виша култура има у друштвеном и у многим, многим другим факторима, изволите у опште створити вишу културу — и онда вам нису нужна присилна државна средства. (Велико кретање.)“

„Но у чему се, поштовани доме, састоји данашња културна политика Угарске? У том, да одржава, угњетава културу немађарских народности, а није кадра створити јачу и већу културу, која се не састоји само у распростирању језика, него у много јачим и већим факторима.“

„Када је овај садањи законски предлог немачко новинарство у престоници хтело да представи и-

ноземству, то је ову читаву ствар у врло невиним бојама прететавило. И заиста изгледа као да је сасвим невина ствар, кад се каже, да држава према свом највишем надзорном праву изашиље свога повереника к испитима зрелости. Ал кад ми знамо, да је том повереніку дата у руке тако велика дискреционарна власт, да од њега не зависи само судба појединих ученика, него да од његовог извештаја зависи и судба једне народносне вероисповедне гимназије (порицање с десна) — то онда не изгледа тако невина ствар. Јер по данашњој струји, на што ће највећу пажњу обратити владин повереник? Не на учевне предмете, него на то, да ли ученик знаде мађарски језик или не. Но допустите ми, може знати когод мађарски, ал зато не мора знати повесницу светску, математику и физику, па кад знамо с каквим је великим тешкоћама скопчано, док који од немађарских народности ученик научи мађарски, па кад би тај ученик макар изврено знао друге предмете, а мало слабији био у мађарском језику, то ће му владин повереник ускратити свој потпис на сведоџби зрелости и он је пропао. (Порицање с десна.)"

„Друга ствар што се тако невино приказивала, то је, да се у вишим разредима учи мађарски и на мађарском језику мађарска књижевност. Но нас није морао тек тај законски предлог на то упутити, јер у српској гимназији учи се мађарски језик и мађарска књижевност на мађарском језику већ давно и давно, шта више ми смо за тај предмет постарали се за таког професора, који зна мађарски језик боље него српски и који има тако чист мађарски изговор, да га од Мађара не можеш разликовати. Па то смо ми, поштовани доме, учинили пре тога законског предлога. Но како ће сад та ствар стајати, ако у питању стојећи законски предлог постане законом? Онда ће у нашој гимназији бити главна ствар, да ученици знају мађарски. И сад ми

имамо у том обзиру нека искуства. Ако који ученик пропадне на нашој српској гимназији, он онда оде на мађарску гимназију; тамо не мора много учити — наравно да је тешко учити историју, математику, физику — главно је да учи мађарски, и ако то зна, онда не пропада на испиту. Но допустите ми, може ко год знати добро мађарски, али за то не мора бити изображен по дотичним учевним предметима. И то би био напредак у култури? Не, то је назадак у култури, то је опадање културе."

„Један други захтев законског предлога, што је на дневном реду, био би тај, да кандидати професуре полажу испит на мађарском језику. Но и то неби било највеће зло. Ал по данашњој струји неће испитивати много кандидата професорског да ли он зна учевне предмете, него зна ли мађарски, шта више, да ли он има тако својство, да распростире помађаривање."

„Поштовани доме! Читава система, по којој се хоће са распростирањем мађарског језика да створи културно јединство, по мом мњењу јесте и остаје фантом, ташта сањарија, која се неда извести, и томе фантому државна власт, мађарска влада потчињава најважније интересе државне. Од неколико година главна је ствар, да се мађарски језик распростире. Како пак стоји са распростирањем културе? То је данашњој струји сасвим побочна ствар. (Живо порицање.)"

„Но ја, поштовани доме, ту читаву систему са распростирањем мађарског језика не држим за какан интерес државни, шта више не држим то ни за народни интерес мађарски. Узвишени интерес угарске државе био би тај, да се народности помирују, а не да се огорчавају. Узвишени задатак државни био би тај, да се успостави споразум, пријатељство и брат-

ство међу народностима и Мађарима. Ја имам најдубље уверење, да нема Мађара, да нема домољуба мађарског — а под домољубом не разумем онаке људе, који са домољубљем занат терају, као што код нас бива (Кретање) — него оне домољубе Мађаре, који живо желе, да се успостави стари споразум са народностима. А с друге стране имам и то дубоко уверење, да нема човека међу народностима, који не би желео споразум са Мађарима. Па кад је то тако, откуда ипак, да се ми не можемо споразумети? Ја налазим узрока само у томе, да немамо владе, која би се знала узвисити до свога племенитог задатка. Нека буде, поштовани доме, влада, која ће у Угарској Мађарству онај државни значај одржати, који му је дала повесница, друштвени живот, посед, интелигенција, но нека буде и такова влада, која ће бити пријатељска према народностима, која ће допустити у периферијама мало живота народностима, онога живота што је нуждан и са гледишта добро уређене администрације. Нека буде влада, која ће културу народности потпомагати, а не угњетавати, јер кад то чини, то онда није само погрешка, већ злочинство према култури. И онда, ако узимамо таку владу, уверен сам, да ће пријатељство и братинство, да ће стари дух опет оживити међу синовима једне отаџбине."

„Но пошто законски предлог, што је на дневном реду, тај дух не провејава, већ на против, пошто је исти управљен против културе немађарских народности, то га ја за основу специјалне расправе примити не могу. (Живо одобравање од стране народносних посланика.)"

Ова беседа колико се занимала са самим предметом законског предлога, толико је предочила пагубност тежње, која иде само за распростирањем мађарског је-

зика, а губи из вида прави културни развитак становништва Угарске.

Но најзначајније је у тој беседи крајња ставка, где се каже, да „нема владе, која би се знала узвисити до свога племенитога задатка“. И заиста да такове владе има и питање народности и читав унутарњи положај Угарске стајао би друкчије.*)

*) Ова беседа Политова пада већ у доба кад се ово дело почело штампати. И са том беседом закључена је ова збирка Политових беседа.

ЗАВРШНА РЕЧ.

Српски народ у овим крајевима, кад му једном сину лепши дани, знаће просудити и уважити тешку политичну борбу ових последњих двадесет година То је читаво једно коло интелигенције српске, које је ту борбу подржавало и још подржава. Тек кад би се скупило све оно, што је сваки појединн за тих двадесет година на пољу те политичне борбе радио, тек онда би се могла слика те политичне борбе саставити.

Беседе Политове само су неки део те слике или ако се хоће, показују слику, која би се тек колоритом правог повестничара морала испунити. Но и та слика може имати своју вредност, у колко се у њој главна струја српске политичне борбе огледа, а та је струја, да српски народ и у свом најпотиштенијем стању о својој будућности не очајава. „Наша је будућност", рекао је Полит у једној од својих беседа и ово зацело осећа и читав народ српски: то му је нада, то му је утеха.

Повестничар, који ће писати повестницу српског политичног живота за ових последњих двадесет година — имаће многе јаде и невоље, многе неправде, многа безакоња према српском народу да забележи. Но уједно ће имати да забележи и велику стрпељивост, велику истрајност. велику челичност српскога народа у тој борби.

Зацело да је српски народ у својим политичним тежњама имао најпоштеније намере. Најмање му се

може замерити, да он није хтео споразума са мађарским народом. При почетку уставне ере, после октобарске дипломе, он је пружио руку помирења мађарском народу; признавао му је све оно, што му приспоји као вођи у овој нашој отаџбини. Ал' од доба поравнања од год. 1867, властници мађарски променише сав одношај према народностима немађарским. И Срби и друге народности дођоше у сасвим потиштен положај.

Ко има то убеђење, да неприродни одношаји немогу дуго трајати, и да напослетку и поједини народи морају доћи до правде и правице — тај не може сумњати, да данашње стање у Угарској не може дуго трајати. Било спољном политиком, било унутарњим преображајем — околности морају наступити, које ће крај учинити данашњим неприродним одношајима. Accidit in puncto, quod non speratur in anno — стара је изрека, која се често обистинила. И Мађари за време Бахове системе, нису могли ни сањати, да ће настати оне велике промене, које су настале и које су им све њихове политичне тежње у оној мери испуниле, како се они то ни из далека надати нису могли. Потиштено стање народности у Угарској сасвим наличи на оно стање, у ком су се Мађари налазили за време Бахове системе, шта више, то је стање по народности у многом обзиру горе — само што то владајући кругови мађарски неће да признају, већ напротив заварају сами себе: да су народности задовољне, те казивају, да су само поједини „агитатори" незадовољни. То је позната фраза, коју свака апсолутистична влада употребљује и коју су и према Мађарима за време Бахове системе употребљавали. Тиса је често у сабору према Политу ту фразу употребио, ал' му је овај одвратио, указујући на Бахову систему, кад су Немци за Мађаре казивали, да су „задовољни".

*

Било би врло жалостно, кад би садашња система владавине у недоглед могла трајати. Настаће и морају настати лепши дани за српски народ у овим крајевима. Лако је задовољити српски народ у овим крајевима и врло је мало оно, што он за опстанак своје народности захтева. Ваљало би само да има владе, да има државника, који би се знали узвинути до племенитијег задатка према немађарским народностима.

Развој ствари на истоку и несигуран одношај према другим државама мора за собом донети и промену у системи владавине према народностима у аустријској царевини, као што се ово већ у једној половини царевине опажа. Аустрија не може сматрати *само* Мађаре за једину заштиту свога бића. Ако аустријска царевина неби умела задовољити своје разне народе, то она ни будућности имати неби могла. Али то је баш значајно за царевину аустријску, да она у најкритичнијим тренутцима променом системе владавине, зна себи осигурати оно биће, што је тако често у опасности било.

Гледајући на садашње прилике у Угарској, мора се свако чудити великој разлици у системи владавине међу једном и другом половином царевине. У такозваној Цислитави, влада поступа са највећом обзирношћу према народностима. Да и не спомињемо Чехе и Пољаке, који су до меродавног уплива у Бечу дошли и који своје људе на министарским столицама имају, — у Цислитави и сами Словенци уживају равноправност народну. Министар правде тамо у Аустрији опомиње државне одветнике, да се уче словенском језику да могу *течно* на словенском језику пледирати. Каква је према томе слика у Угарској! Ту о народностима нема ни говора, ни спомена. Ту се само за језик једног племена зна и сва тежња иде за тим, да се читав културни живот по калупу тога једнога племена преобрази. Према немађарским народностима немају се ника-

кви обзири. На послетку што се тиче Срба, то се већ и у вероисповедну автономију задерало. Оно што је српски народ држао за немогуће: да му се поглавица цркве именује — и то се догодило!

Могу ли ти ненаравни односаји дуго трајати? Рок им се истина не може определити, али према оном што бива у другој половини царевине, према свима околностима, боља времена морају наступити.

Да, настаће и морају настати лепши дани за српски народ у овим крајевима. Но да ли ће оно коло српске интелигенције, које је за ових последњих двадесет година у тешкој борби политичној учествовало, те лепше дане дочекати — то се не може знати. Садашње потиштено стање може кратко бити а може још дуго трајати. У тешкој борби, која се водила, а још се и сада води, многи и многи је клонуо, а сваком који је у тој борби учествовао, та борба је многе и многе неугодности донела.

У неједнакој борби, многе вође других народности у Угарској као н. пр. у Романа, Мочоњи, Бабеш и др. давно су ту борбу напустили. У Срба та борба није напуштена, већ се при изборима за сваки сабор обнавља. Но баш због тога, што су Срби од свију народностни најистрајнији у борби, тим су веће непријатности како за оне, који српског посланика бирају тако и за самог посланика.*)

*) Др. Полит по својој природи наклоњен мирном породичном животу, много и много пута хтео је да напусти сваку политичну улогу. Али околности опет и опет су га на површину истављале. Много пута у животу, човек није господар своје судбе. Заиста стоји она изрека великог учитеља Политовог, професора Лоренца Штајна: Die Dinge sind mächtiger als die Menschen! На каквих грозних тренутака има често онај, који мора своју политичну улогу да игра! При оним великим овацијама у Панчеву после првог избора — на неколико дана пре тога сахрањено је др. Полит свог првог сина. Кад је отишао у Пешту да говори о берлинском уговору — оставио је своје троје деце опасно болесне и таки после беседе вратио се на болничку постељу своје деце. На дан свога избора у Новом Саду за народно-црквени сабор г. 1879, лежала му је млађана супруга у самртним мукама, две недеље пред сабор

На угарском сабору улога народносних посланика у опште, а српских напосе, врло је тешка и непријатна. Саобраштај са мађарским посланицима готово да је искључен. При говорима, које држе народносни посланици, налазе се они као у каквом непријатељском логору. Но ако има какве утехе при том, то је, да се говори народносних посланика, бар оних, који су себи знали ауктоританета стећи*) пажљиво слушају и да глас тих посланика не само у свом народу, већ и у иноземству одјека налази. И то је можда један од главних узрока, што се борба од стране народности не напушта.

Но при свим непријатностима на угарском сабору и у опште у политичном животу, једна мисао подржава све оне, који су у тешкој политичној борби за последњих двадесет година учествовали, а та је мисао: да је народ велика породица, према којој сви чланови имају заједничке дужности да испуњавају. Та је мисао подржавала многе из оног кола интелигенције српске, који су политичну борбу за последњих двадесет година имали да подрже, и који је и сад подржавају.

Двадесет година тренутне су честице у животу једног народа. У животу појединог човека велики је и велики простор времена. Па ипак и тај велики простор времена брзо прохуји. Но ако у том простору времена, људи, који су били бачени на море политичне борбе, учине биланцију за њихов приватан живот, то многи морају да уздану**), јер за себе нису имали ни-

---

саранио ју је — али на сабор је ипак морао ићи и тамо своју улогу играти! Други људи у таким жалосним приликама, господари су свога расположаја, људи пак, којима околности политичну улогу доделе, морају да је играју до краја — ма у каквом иначе расположају били.

*) Др. Полита на угарском сабору обично са највећом пажњом слушају.

**) Др. Милетић је зато често уздануо у кругу својих присних пријатеља.

кад оне угодности, које иначе сваки човек мање више има у свом, ма како скромном животу.

Но за све те неугодности, које политична борба за собом доноси, биће оно коло интелигенције српске, које је за последњих двадесет година ту борбу водило, довољно награђено, ако повестница српска буде рекла: Они су свој род љубили!

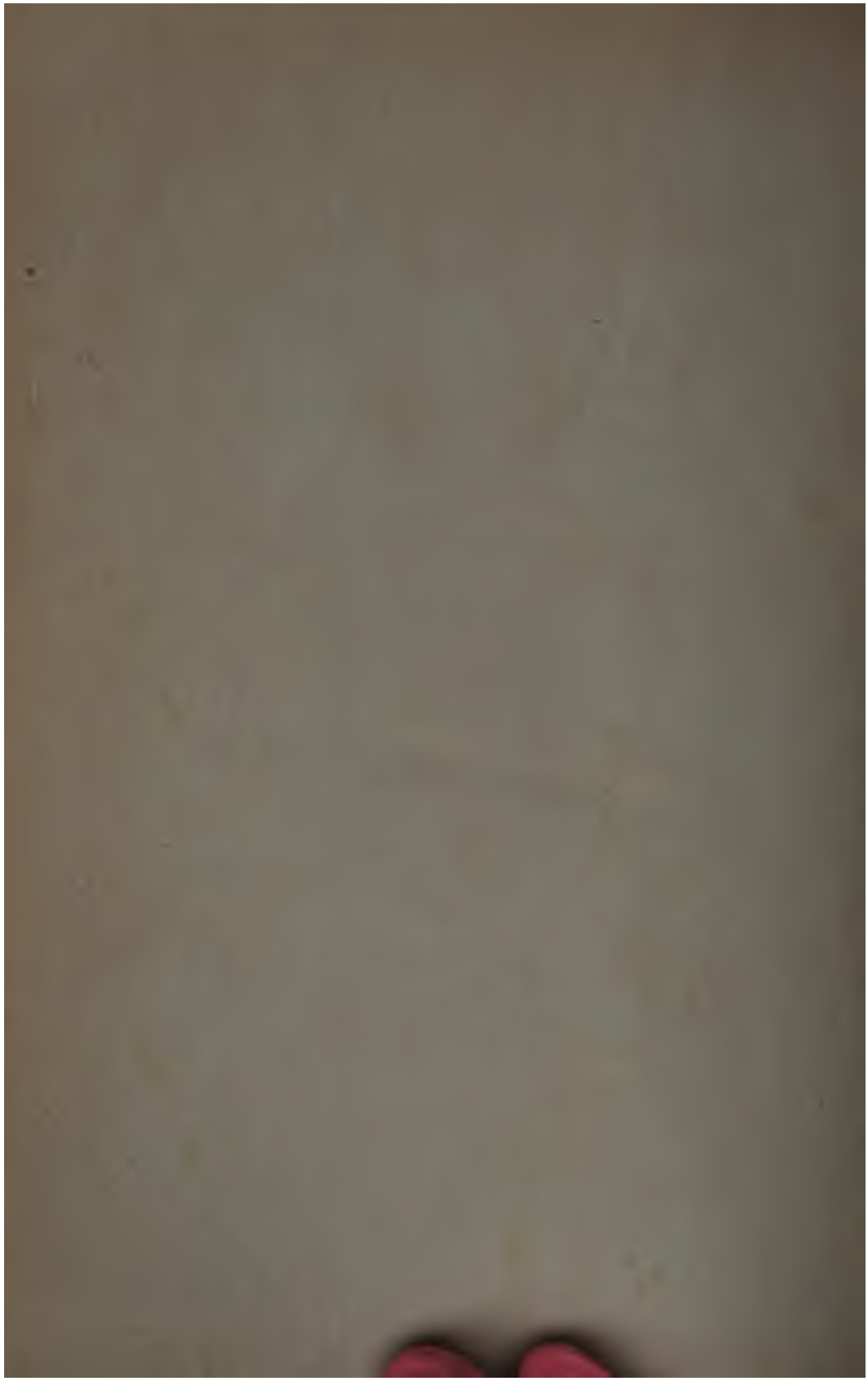

DR 351 .P6 C.1
Sve dosadanje besede Mih. Poli
Stanford University Libraries
3 6105 036 205 909

.P6

DATE DUE

DR 351 .P6 C.1
Sve dosadanje besede Mih. Poli
Stanford University Libraries
3 6105 036 205 909

DR
351
.P6

DATE DUE